Lietuvos Universiteto Humanitarinių mokslų Fakulteto leidinys

BRONISLOVAS CHLEBOVSKIS

LENKŲ LITERATŪRA

1795—1905

Vertė Petras Vaičiūnas

Kaunas * * Valstybės Spaustuvė * * 1926 m.

Lietuvos Universiteto Humanitarinių mokslų Fakulteto leidinys

BRONISLOVAS CHLEBOVSKIS

LENKŲ LITERATŪRA

1795—1905

Vertė Petras Vaičiūnas
Red. prof. V. Krėvė Mickevičius

Kaunas * * Valstybės Spaustuvė * * 1926 m.

Pirmoji dalis

Literatūros plėtojimasis Lenkijoj, padalytoj į tris politiškai atskiras dalis, sąryšy su lenkų sielos kitėjimu jos pergyventų perversmų ir besikeičiančių tautos buities sąlygų įtakoj.

1795—1830

1 §. Nepriklausomybės netekimo įtaka literatūros augimui ir dvasiniam gyvenimui.

Valstybinės buities netekimas ir Lenkų valstybės dalių prijungimas prie kaimyninių viešpatijų, taip ryškiai skiriančiasiųjų savo politiniu surėdymu, tautų sudėtim, kultūros laipsniu ir būdu, sudarė lenkų dvasiniam gyvenimui ir jų literatūrai naujas ir, be to, dažnai besikeičiančias sąlygas, prie kurių nelengvai turėjo prisiderinti visuomenė, neturinti galimybės rūpintis savo likimu.

Visuomet ir visur, tat ir Lenkijoj, jos nepriklausomybės ribose — literatūra ir menas augo sąryšy su politiniu, religiniu, visuomeniniu, ir kultūrinio darbo gyvenimu. Literatūra paprastai yra kaip ir veidrodis, kuriame atsispindi tas gyvenimas, ir pastarojo vis galingesnis veiksnys, vadovas. Žemdirbio, amatininko, pirklio trūsas sudaro medžiaginius išteklius, keičia visuomeninius santykius ir ruošia pamatą dvasinio gyvenimo augimui, literatinei ir meniškai kūrybai, mokslo tyrinėjimams. Tačiau tik politikos, įstatimdavystės, karo veiklumas, paremtas veiksniais, sudarytais kultūrinio darbavimosi ir visuomenės išsiskaidymas ugdo tautos sąmonę, vienybę ir pajėgas, žadina tyrinėjančios minties darbavimąsi, išradimus, kūrybą. Kūrimosi jaunos Lenkų valstybės, vos tik bepradedančios kultūros darbą ir visuomeninį augimą keliu susivienijimo su gretimomis, dar silpnesnėmis, jaunesnėmis ir kultūriškai žemesnėmis bendruomenėmis, procesas, kiek jis nevaržė tiems įterptiems organizmams laisvo augimo, tiek jis silpnino visumą politiškai ir kultūriškai, neleido susicentralizuoti valstybiniam gyvenimui ir civilizacijos darbui svarbiame, pastoviame židiny, o lygiai ir įsikurti organizacijai, palaikančiai vienybę ir susiliejimą ir skatinančiai nesąmoningus bei abejingus bendradarbiauti valstybės uždaviniuose. Laisvas, netekęs vadovybės, kontrolės ir bendro plano visuomenės veikimas yra kaipo apsireiškimas, surištas su gimdančių jį veiksnių nepastovumu, kaipo atsiradimas sparčiai sužydinčiųjų, bet ir ūmai nykstančiųjų bei gęstančiųjų kultūros židinių, neturinčių mažiausios globos, nes pastaroji būna centralinės valdžios suvaržyta,

o lygiai esančių ir be paramos savo pastoviame augime ir pažangoj iš bendruomenių arba vienetų, kuriančiųjų tuos židinius, pusės. Tiek Krokuvos universitetas, besitolinąs jau XVI amž. nuo gyvenimo, taip gausingai besirutuliuojančiojo, tiek karaliaus dvaras, nuolat netekdamas valdžios drauge su įvedimu elekcinės sistemos bei kvietimo karaliais svetimšalių, netekdavo ir įtakos dvasiniam gyvenimui ir tautinei raštijai; jie, nei pirmas, nei antras, neteikdavo nei patvarios paspirties, nei vadovybės ar tai moksliniams darbams, ar tai literatinei kūrybai. Karo viesulai, viešosios riaušės, politinė anarchija, stumianti jau XVIII amžiaus pradžioj Lenkų valstybę kaimyninių viešpatijų priklausomybėn, sutrukdė XVIII amžiaus antroj pusėj kultūros darbą ir ilgam sustabdė dvasinį gyvenimą ir raštiją. Kai visuomenė, pažadinta iš miego gręsiančio jai buities netekimo, ūmai nauju darbu, atgimstančiu proto ir politikos gyvenimu sukruto ir padarė viešojo auklėjimo reformą, sudarydama išmintingai apsvarstytą, energingai ir sistematingai vykdomą pamatą patvariam civilizacijos augimui, o drauge lygiai mokslo ir raštijos veiklumui, — 1795 metų katastrofa pakeičia, o daugiausia naikina visame Lenkų žemių plote ligtolinius dvasinio gyvenimo pamatus, sąlygas ir veiksnius. Karaliaus dvaras Varšuvoj, taip uoliai ir pasekmingai remiąs Stanislovo Augusto metu literatinę, menišką kūrybą ir mokslą, liaujasi gyvavęs; turtinga biblioteka, Zaluskio padovanota visuomenės nuosavybėn, kaipo karo lobis, lieka nugabenta Petrapilin; lenkų mokyklos, besirandančiosios Lenkijos dalyse, prijungtose prie Austrijos ir Prūsų, pradingsta, užleisdamos vietą vokiškoms mokykloms; lenkų teatras ir periodinė spauda, taip sparčiai auganti, netenka likusioj be gyventojų ir medžiagiškai sunaikintoj Varšuvoj savo gyvavimui pamato; taip nesenai žydinti politinė literatūra bematant apmiršta drauge su viešuoju gyvenimu. Mąstančias ir jaučiančias sielas iš karto pagauna dvasios nupuolimas ir skausmas, slopinantieji energiją kultūriniam veikimui ir proto darbui.

Didiejantieji nuo įtakos smūgių ir represijų, kylančių del besikartojančių XIX amžiuj sukilimų, kentėjimai, tas vis didėjantis patriotinis skausmas, virsiąs dabar galingu dvasinio darbo ir meniškos kūrybos akstinu. Netekusi politinio gyvenimo, būdama suvaržyta savo kultūros darbe visuomenė visą savo energiją, visą savo sielą sukaups dvasinėj kūryboj. Lenkų poezija ir menas taps lygiai, galingu, nemirtingu tautos protestu prieš suteiktą jai smūgį, pražudusį jos politinį gyvavimą. Skausmas, gailestis ir protestas, didė-

jantieji jėgomis ir saiku su augančiais kiekvienoj naujoj kartoj tiek tautine sąmone, vis plačiau išsiliejančia, tiek ir atjautimas slėgimo, varžančio augantį ir bundantį gyvenimą, o lygiai ir nepatenkinti dvasios troškimai, — šit tie svarbieji veiksniai tiek puikaus lenkų poezijos sužydėjimo 1820 — 1848 metų laikotarpy, tiek ir vėlesnio meno sulapuojimo ir naujo literatinio ir meniško veiklumo pakilimo praėjusio amžiaus pabaigoj. Tas kūrybos gausumas, vaizduojąs dvidešimt milijoninės tautos dvasios gyvenimą, tautos, kurios vardas tuo metu buvo išbrauktas iš politinės Europos žemėlapių, vaizduoja apsireiškimą, galintį gyvai sudominti ne tik literatūros istoriką, bet ir sociologą bei istoriosofą del tų nepaprastų veiksnių ir sąlygų, kurie juos pagimdė.

Lenkų valstybė turėjo plačią teritoriją, skiriančiasiąją į du plotus, nevienodus savo didumu, tautų ir kultūros santykiais: senąją Lenkiją, apimančią iki 3000 kv. mylių, tankiau ir vienos tautos apgyvendintą, daugumoj valdančių vidutinę ir mažesnę nuosavybę, su kultūra, kilusia vakarų įtakoj ir dešimties amžių tradicijos tvirtai pamatuota, — ir jaunąją Lenkiją, turinčią keturis syk didesnę teritoriją, daugiausia miškais apaugusią, retai, įvairių tautų apgyventą, kur sutinkame didelę nuosavybę greta su nuskurdusiais miesteliais; ši dalis, žymiai jaunesnė, buvo iš lėto lenkų kolonizuojama per vedybas, per bendrą kariškių sugyvenimą, per bendrus seimus, per religines sroves XVI amžiuj, per mokyklas ir turtingą lenkų literatūrą XVI ir XVIII amžiuj. Svarbiausias tarpininkas tarp tų dviejų plotų buvo Raudonoji Rusija (Ruś Czerwona), jau nuo senai patekusi Vakarų kultūros įtakon ir kolonizacijon, todel taip gyvai ir dalyvaujanti lenkų dvasiniame gyvenime ir jų literatūroj XVI amžiuj.

Dideliuose Lietuvos ir lietuviškos Gudijos plotuose, o taip pat ir Ukrainoj nuolat augąs nuo XVI amžiaus dvasinis bendrumas įtakoj bendrų karo pasisekimų ir smūgių, ypač XVII amžiuj, bendra kultūra, papročiai, kalba ir literatūra gimdo vis gyvesnę ir gilesnę meilę bendrai tėvynei ir pastangas ją lobinti ir ginti. Todel tame jaunosios Lenkijos rytų plote kaimyninių valstybių pasikesinimai paglemžti Rzeczypospolitos valstybės nepriklausomybę sukels energiškiausių protestų. Tos provincijos kaip tik daugiausia teikia kovotojų ir vadų konfederacijai, sudarytai Podolijos Bare tikybai ir tėvynei ginti; iš lietuviškos Gudijos kyla karščiausieji patriotai ir Lenkijos nepriklausomybės gynėjai: Reitanas, Niemcevičius, Kosčiuška ir tiek daug kitų. Tam apsireiškimui visai neturi priešta-

rauti Baro konfideracija, nes ji buvo didikų sukurta, kurie, tuo būdu palaikydami daugiausia didikų (magnaci) Rusijos politiką, stengėsi užtikrinti sau savo turtų valdymą ir užlaikyti prie naujos valdžios savo reikšmę. Tie toki ryškūs skirtumai sąlygose ir vystymosiuose senosios ir jaunesniosios Lenkijos kultūrinio darbo ir istorijos įvykių gyvenimo ir bendra vienos kitai įtaka, nepaisant politinių kliūčių, sudaro svarbiausį veiksnį padalytos Lenkijos dvasiniame gyvenime. Tiek dvasinis augimas, tiek politinis gyvenimas apsireiškia arba kaipo bendras veikimas, arba kaipo kova ir nesusipratimai įvairių protų ir tradicijų, kultūriškai skirtingų buv. Lenkijos žemių. Šalia tųjų dalių, atsiradusių prijungimo dėka prie trijų valstybių, skirtingų gyvenimo sąlygomis, atsiras, įkūrus autonominę Lenkų karalystę, ketvirtoji dalis, kuri keliolika metų naudosis galimybe laisvėliau vystytis ir užlaikys, nepaisydama anų suvaržymų, svarbias tautos gyvavimui savybes. Tuo būdu daugmilijoninė bendruomenė, kuri nepaisydama sudarančių ją įvairių tautinių pradmenų, buvo suaugusi per keliolikos amžių laisvą sugyvenimą vienan politikos ir kultūros organizman, liko išdraskyta į keturias dalis, atiduotas (išskyrus Kongresinę Karalystę pirmaisiais 15 metų jos gyvavimo) trijų valdžių asimiliacinių siekimų priespaudai,—valdžių, stengiančiasiųjų susilpninti ir sutraukyti dvasinius ir kultūrinius ryšius, jungiančius tas dalis su bendra, ilgaamže jų praeitim, norinčiųjų užslopinti jų troškimą bei siekimą atgauti prarastą nepriklausomybę, suvienyti išdraskytas dalis ir darančiųjų pastangas galutinai prikergti tas dalis prie tų valstybių organizmų, kurioms jos pateko. Pasiekti tiems tikslams kiekviena tų trijų valdžių naudojosi kitokiais būdais ir kiekviena jų dažnai keitė lenkų provincijoms valdyti metodą, o taip pat ir daromos priespaudos būdus.

Retas ir neilgas būdavo tarp trijų valstybių bendras elgimasis su savo pavaldiniais lenkais. Dažniausiai priespaudos valandėlėms vienoj daly atsiliepdavo švelnesnė sistema ir laisvo gyvenimo galimybė kitose dalyse.

Esant tokiai padėčiai lenkų dvasinis gyvenimas ir kultūros darbas sudaro sau paeiliui laikinus židinius vis kitose savo dalyse. Pirmaisiais XIX amžiaus metais, iki 1815 metų, visas lenkų dvasinis gyvenimas susitelkia Vilniuj, vėliau Varšuva, kaipo kongresinės karalystės sostinė, suspiečia savin iš visų Lenkų kraštų veikėjus ir darbuotojus; po 1831 metų emigracijos banga perkelia Paryžiun dvasinį ir tautinį lenkų gyvenimą. Palankus Prūsų valdžios malo-

numas suteikė galimybės trumpą laiką išsirutuliuoti gyvesniam veikimui Poznanėj tarp 1840 ir 1848 metų. Revoliucijos srovė 1848 metais pagimdė Galicijoj ir Didž. Lenkijoj neilgai švietusią atbudusią viltį ir gyvą veikimą tautinių reikalų dirvoj. Rytų karas 1854 metais ir pasikeitimas tvarkos sistemos Rusijoj, įžengus Aleksandrui II sostan, davė galimybės Lenkijos daliai, esančiai Rusijos ribose, po sušvelninimo nuolatinio karo stovio slėgimų ir švistelėjus tam tikros malonės atžvilgiu lenkų gyvenimo reikalavimams, praplėsti savo kultūrinį veikimą ir sukrusti protiniam bei tautiniam gyvenimui. Italų išsivadavimas, įvykęs 1859 metais, Napoleonui III padedant, sužadino lenkams troškimus ir tautinę viltį. Varžomi ir slopinami sielų gelmėse jausmai, žadinami per grožį ir galią, kuriuos skelbė didieji poetai, išsiliejo provincijose, Rusijos ribose randančiose, rimtomis, religinio pobūdžio manifestacijomis 1861 metais, esančiomis širdžių protestu prieš Dangų, prieš Europos valdžias ir tautas, reiškiančiu tiek skriaudą, daromą daugmilijoninei tautai, tiek ir jos patriotiškumo galią, tyrumą ir kilnumą. Tos vilties parėmimas beveik visų Europos valstybių diplomatinėmis notomis teikė visuomenei jėgų tęsti protestą ir kreipė nuo realaus kelio — taikios politikos, — kuriuo ėjo vienui vienas Vieliopolskis, priverstas kovoti ir su užsispyrėle, priešingai nusistačiusia Varšuva, ir su galingais priešais Petrapily. Pailsus ir netekus kantrybės visuomenė griebėsi paskutinės, bevilčios priemonės — ginkluoto protesto, tikėdamasi sujudinti Europos viešąją opiniją baisiu nelygios kovos reginiu ir sužadinti diplomatiją imtis aktyvios intervencijos. Pusantrų metų trukęs stengimasis, rodąs, sulyginus jį su 1831 metais, išaugimą tautinių jausmų ir platesnį jų išsirutuliojimą, baigėsi smūgiu. Tiek iškeltos ir dalinai jau įgyvendintos Vieliopolskio reformos, tiek ir užsilikusios po 1831 metų autonominės institucijos, dabar liko po truputį panaikintos, kaipo pakeistos Rusijos valdžios politikos išraiška, manančios galutinai politikos ir kultūros gyvenime suvienodinti Lenkijos kraštą su kitomis savo valstybės dalimis. Tą valandą, kai nauja Rusijos valdžios sistema Lenkų karalystėj ir greitimose lietuvių rusų provincijose padarė beveik negalimą gyvenimą ir taip baisiai susmaugė visą tautiškumo ir kultūros veikimą, Galicija įgijo iš susilpnėjusios per karą su Italais ir smūgį ties Sadova Austrijos autonomiją ir laisvę, duodančias galimybės po truputį vis plačiau ir giliau gyventi tautiniu gyvenimu. Nuo 1866 metų prasideda Gali-

cijoj tautinio gyvenimo ir kultūros veikimo augimas, tebesitęsiąs be jokio trukdymo iki didž. karo. Užtai Lenkų provincijos, randančiosios Prūsijos ribose, kurios nuo 1838 iki 1848 metų ugdė gyvą literatinį, mokslo ir švietimo darbą tautinėj dvasioj, besitęsiantį, nepaisant didėjančio slėgimo, iki 1870 metų, liko pasmerktos kęsti vis didėjančią germanizacinės politikos priespaudą, remiamą tuo metu visagalingojo Bismarko. Lenkų gyventojai, aikvodami čia visą energiją užlaikymui savo rankose plėšiamos iš jų gimtosios žemės ir iškovojimui medžiaginės buities sąlygų vienoj prieinamoj jiems srity—ūkio, pramonės ir prekybos, turėjo atsisakyti nuo be galo dabar apsunkinto darbo mokslo srity ir literatūros bei meno kūryboj. Lietuvoj ir jos gudiškose provincijose lenkų tautinis ir protinis gyvenimas, netekęs del Muravjovo ir jo įpėdinių teroringo valdymo paskutiniųjų sąlygų augti, turėjo nutilti ilgam laikui. — Švietimosi židiniai Vilniuj, Kieve, Žitomieriuj, gyvavę iki 1863 metų, išnyko. Varšuva, turėdama lengvą susisiekimą gelžkeliais, liko dvasiniu centru visiems Lenkijos gyventojams, išsisklaidusiems dabar ieškoti duonos kąsnelio valdiškoj tarnyboj, prieinamoj tik tolimose valstybės gubernijose, arba griebtis pramonės Europos bei Azijos plačioj Rusijoj. Stoka lenkiškų mokyklų, negalėjimas steigti institucijų, remiančių lenkų kalba mokslą bei kultūrą, cenzūros varžymai neleido įsikurti Varšuvoj dideliam lenkų dvasiniam židiniui, kurio trokšo 13 milijonų lenkų, gyvenančių Rusijos valstybės ribose. Literatinė kūryba, nepaprastų rašytojų dėka, kaip Sienkevičius, Prusas, Svientochovskis, palaikė Varšuvos židinio bendrą lenkų kilnumą ir jo reikšmę tautiniam gyvenimui, įgytam dar 1860—1864 metais. Mokslo ir kultūros veikimas ir tautinis gyvenimas po 1870 metų susitelkia Krokuvoj ir Lvove. Tų abiejų židinių profesorių ir įvairių veikėjų tarpe randasi rusų ir prūsų visų Lenkijos provincijų atstovai, ieškantieji savo veikimui palankių sąlygų. Panašiai buvo susitelkusios visų Lenkijos mokslo sričių pajėgos prieš 1824 metus Vilniaus universitete, o 1862—1869 metais — Varšuvos Aukščiausiojoj Mokykloj (Szkoła Główna). Politinių viesulų trankomas lenkų mokslo ir kultūros darbas surado sau pagaliau Austrijos Lenkijoj patvaresnes, nes beveik pusė amžiaus gyvuojančias sąlygas, leidžiančias jiems tiekti rimtų vaisių. Paskutiniam XIX amžiaus bertainy Krokuva, turėdama daugybę savy sutelktų įstaigų, rinkinių, paminklų, o taip pat didelį skaitlių gabių veikėjų, rašytojų, artistų, įgijo sau naujai visos Lenkijos dvasinės

sostinės padėtį, mokslo ir literatūros bei meno židinio reikšmę. Varšuva, nors ji nuo 1905 metų, del lengvesnių sąlygų kultūros ir mokslo darbui, ima kilti iš savo nuskurdimo, tačiau, neturėdama universiteto ir viešų lenkiškų mokyklų, del viršijančio skaitliaus jos gyventojų tarpe nelenkų, kurių susitelkimui labai palanki ji kaipo prekybos centras, tarpininkaująs tarp Vakarų ir Rytų, negreitai galės atgauti prideramą sau padėtį tautinio ir kultūros darbo gyvenime.

2 §. Patriotinio skausmo ir protesto poezija.

Nepriklausomybės netekimas užklupo lenkų visuomenę tuo metu, kai ji, pabudusi iš Sasų laikų dvasinio miego, ugdė savy pajėgas, leidžiančias pradėti gyvą kultūros darbą ir jo išdavomis paremti politinį atgimimą, pradėtą Keturiametinio seimo reformomis ir 1791 metų gegužės 3 dienos aktu. Tiek auganti pilietinė sąmonė, tiek ir atgyjantieji tautiniai jausmai, reiškiami tų dienų judėjimo vadų dorovės ir proto kilnumu, o ypač Kosciuškos asmeny, neleido visuomenei su letarginiu nejautrumu sutikti ištikusį ją 1795 metais smūgį, kaip sutiko ji 1772 metais pirmojo Lenkijos išdraskymo operaciją.

Tiesa ir dabar dar baimė, įvaryta nugalėtojų kruvinomis represijomis, naujų valdžių nuožmumas, konfiskavimai ir bausmės, krintantieji ant atkaklių, nustelbė karštus protestus, sielvarto ir skundų išsiveržimus. Rūpesnis del medžiaginių buities sąlygų, jausmas savo silpnumo daug ką privers nusileisti ir padaryti kompromisą su nauja dalykų padėtim. Bet tūkstančiai karštesnių, turtingesnių, jautresnių sielų pajus reikalingumą priešginiauti — išsipasakodami, protestuodami, veikdami. Nepaisant to, kad Lenkija liko išbraukta iš Europos žemėlapio, ji gyvens tose vis didėjančiose savo skaitlium sielose, kurios darbu, pasiaukojimo žygiais, savo krauju ims šaukte šaukti, kad Lenkija nežuvo, kol tebėra gyvi jai pasišventę sūnūs. Tie karžygių būriai paruošė lenkiškas mokyklas, įkvėptas Konarskio dvasia ir Edukacinės Komisijos vadų kilniais siekimais; Kosciuškos sielos grožy, taip darniai jungiančiame kilnų humanitariškumą su karštu patriotizmu, jie rado sau paveikslą ir savo lenkiškumo idealą.

Naujos buities sąlygos, trukdančios laisvai prabilti lenkų sielai viešojo žodžio bei spaudos keliu, kai kuriam laikui sustabdys lite-

ratūros produkciją, kuri ims griebtis spaustuvių, nepriklausančių nuo valdžių, viešpataujančių Lenkijoj, arba pasitenkins tautinių kūrinių platinimu rankraščiais. Galingiausias lenkų sielų siekimo protestas ir jų gyvas jausmų pareiškimas buvo organizuojami Italijoj nuo 1796 metų ir nuolatos augantieji iš plaukiančių iš Lenkijos savanorių legionai, kovojantieji drauge su prancūzų kariuomene prieš Europos viešpatijų koaliciją, kuri ėjo prieš Prancūziją, kaipo prieš platintoją idejų ir siekimų, priešingų tų laikų politinei tvarkai ir bendruomenių santykiams. Toj koalicijoj dalyvavo valstybės, sugriovusios kilnias reformas, kokiomis atgimstanti Lenkija norėjo patikrinti sau nepriklausomą gyvenimą, lenkų valstybės išdraskymu 1795 metais pašalino iš akių nepageidaujamą ir pavojingą joms konstitucinės valstybės ir parlamentarinės valdžios pavyzdį. Revoliucinės Prancūzijos laimėjimas ir išrašyti jos vėliavose obalsiai — brolybė ir tautų laisvė — gimdė lenkų širdyse viltį atgauti prarastą nopriklausomybę. Bonaparto genijus, spindąs vis didesne šviesa, stiprino tą lenkų viltį ir maitino atgimstančiąją jaunos kartos širdyse užblėsusį XVIII amžiuj protėvių riteriškumą. Kaip lenkų protėviai jautėsi Krikščionybės gynėjais nuo klaidatikių Rytų, taip ir legioninkai moralias pajėgas sėmė iš tikėjimo, kad jie kovoja už tautų, o drauge ir savo tėvynės laisvę. Tiek legionų pasisekimai, ypač Italijos kompanijoj, tiek ilgametis veikimas legionų ir paskui Varšuvos Kunigaikštystės pulkų, kovojančių beveik visos Europos plotuose, kėlė dvasią visų Lenkijos dalių sūnų širdyse, o drauge miklino pačius legioninkus ir kareivius, kurie, sugrįžę, žlugus Napoleonui, savo kraštan, teikė ne tik puikių karininkų bei instruktorių Lenkų Kongresinės Karalystės kariuomenei, bet ir veiklių darbininkų kultūros dirvoj, vadų viešam gyvenimui, rašytojų ir mokslininkų. Tas beveik dviejų dešimtų (1796—1815) metų laiko tarpas — lenkų legionų ir kariuomenės veikimas už tėvynės sienų pasiaukojamai tarnaujant tautiniams reikalams, yra lygiai iškalbingas protestas prieš Lenkijos išbraukimą padalijimo traktatu 1795 metais iš Europos valstybių skaitliaus, tiek ir įtikinamas patvirtinimas, kad tauta, pasmerkta pražūčiai, dar tebegyvuoja. Tų pasiaukojimo pastangų pasekmė buvo dalinai lenkų troškimų įgyvendinimas — sukurta 1807, o 1809 metais žymiai praplėsta Varšuvos Kunigaikštystė ir pagaliau — Lenkų Karalystė, Vienos kongreso atiduota rusų carams, tuo pačiu įgyjantiems lenkų karaliaus vardą. Tas dviejų dešimtų metų pastangų, laukimo, perversmų ir permainų laiko tarpas lenkų žemėj nebuvo

palankus kultūros darbui bei kūrybos dvasiai. Kaipo tautos gyvenimo vaizdas ir to gyvenimo veiksnys — tų dienų lenkų literatūra vaidina kuklų vaidmenį. Ji greičiau yra žaislas bei atsikvėpimas po atliktų pareigų ir darbų, negu rimto būtinumo žodis bei pajėgų apsireiškimas, skubįs pagauti sielas, nurodyti joms kelius, paskatinti jas prie darbo.

Skausmas ir gailestis, suteikti 1795 metų katastrofos, surado savo išreiškėjus ne baigiančių savo pašaukimą Stanislovo dienų rašytojų tarpe, ne gabiuose satirikuose, ne papročių vaizduotojuose, ne publicistuose, bet jaunesnės kartos atstovuose, jautresnėse sielose, uždegtose purtančia priešginybe vilties ir jausmų, iššauktų reformomis 1791 metais, pasisekimų blyksterėjimais 1794 metais ir galutina tragiška katastrofa.

Pirmieji to skausmo žodžiai išsiveržė iš jaunos, turtingos 25 metų amžiaus kunigaikščio Adomo Čartoryskio krūtinės, kuris nuo 18 metų amžiaus jau veikliai dalyvavo viešajame gyvenime ir rėmė reformatorių ir tautinį judėjimą. Tuojau po Pulavų sunaikinimo 1794 metais, turtų konfiskavimo grąsinimu, kurie Čartoryskiams priklausė Lenkijos daly, randančiosioj Rusijos ribose, carienės Kotrinos paliepimas, reikalaująs iš kun. Adomo tėvo atsiųsti savo sūnus įkaitais (jų tėvas, kaipo Austrijos generolas, paskui feldmaršalas, liko austrų pavaldiniu, nes Pulavai 1795 metais buvo prijungti prie Naujosios Galicijos), davė pajusti jaunikaičiui visa savo galybe katastrofos rimtumą, atimantį jo tėvynei nepriklausomybę.

Laukdamas Gardine 1795 metais sprendimo, turinčio jam paskirti priverstino gyvenimo Rusijoj vietą, jaunas tremtinis išliejo mintis ir jausmus, kuriuos jis gyveno tą sunkią valandą, poemoj antrašte „Lenkų dainius“ („Bard polski“). Tas kūrinys, vienintelis būsiančio ministerio ir politiko ilgų darbų literatūros veikalas, buvo atspausdintas tik 1841 metais Paryžiuj, be autoriaus vardo, su Niemcevičiaus prakalba, kuris jaunikaičio darbą sutvarkė, šiek tiek praplietė ir išlygino stiliaus žvilgsniu. Gimininguma „Lenkų dainiaus“ kūrėjo jausmų srity su poetu, kuris buvo tikriausias ir populeriškiausias patriotiškumo ir lenkiškumo reiškėjas pirmame XIX amžiaus bertainy, palengvino tą bendradarbiavimą (tiesa, labai dažną, bet nedidelį) tų dienų klasikams, kurie visuomet prieš išleisdami savo kūrinius, patiekdavo juos savo draugams poetams, norėdami gauti iš jų nurodymų del abejojamų stiliaus atžvilgiu vietų.

Toji nedidelė poema (560 eil.) savo turiniu ir sudėjimu sudaro lenkų sielos, kankinamos tėvynės skausmais ir smūgiais, išsipasakojimų pavyzdingą paveikslą. Atspausdinta po 44 metų po jos parašymo, ji negalėjo būti pavyzdys jaunesniems poetams, aukštesniems savo menu ir jausmų ekspresija. Nupaisant to, atvaizduoti tam pastoviam veiksniui, kurį pagimdo nuolat kartojančiosios ir didėjančiosios ištisą XIX amžių lenkų tautos nelaimės ir kančios, sąryšy su patriotinių jausmų įtaka evoliucijojančiai kūrybai, gimstančiai iš būtinumo, kad kiekviena nauja karta turi pareikšti savo žodį, — „Lenkų dainius“, kaipo pirmas laipsnis, kaipo pirmas tos lenkų sielos danteiškos kelionės lenkų gyvenimo „pragariškas“ ratas, kaipo pirmas tos sielos prabylimas, turi savy labai svarbios reikšmės, aiškinančios tolimesnius laipsnius tos evoliucijos, kurios paskutinieji laiptai yra sielvartingi atjautimai ir pragaro sričių pergyvenimai, kentėti XIX amžiaus pabaigoj Vyspianskio ir Žeromskio sielų.

Jaunas poetas, kurio tolimesnis ilgametis veikimas yra nugairuotas tėvynės meile, rūpinimusi savo krašto laime ir kupinas ramaus, rimto liūdesio, pagimdyto tėvynės nelaimių, kaipo susirūpinęs tos liūdnos žemės padėtim sūnus, atlieka drauge su Bardu dainium kelionę, kuri jam atskleidžia krašto vaizdą po vos tik įvykusios 1795 metais katastrofos. Toji žemė, kuri prieš ketverius metus teikė tokį džiaugsmingą visuomenės, atgimstančios savo darbais, darniu sugyvenimu, laisve, tvarka ir švietimusi, vaizdą, dabar ji stebina keliauninkų akis ir širdis savo slėgiančiu netvarkos, griuvėsių, tylos ir gedulų reginiu, kaipo kataklizmo pasekme, kuri sunaikino naujai sužydusio kultūros darbo įsibėgimą ir vaisius. Baisus ir nuožmus sunaikinimas surijo viską, kas tik žemėj yra brangu žmonėms... Niekur gyvybės ženklo, niekur neliko vietos, kur akys pasilsėtų... Tik iš suodinų griuvėsių išsirovę dūmai savo kamuoliais dangaus mėlynę plėšo... Matydami kautynių vietas, primenančias tik ką šėlusias kovas, užsibaigusias Maciejovicų smūgiu, girdėdami sutinkamų kely skundas: merginos, kuri tame smūgy neteko tėvų, sužadėtinio ir visos tėviškės, aimanuojančio jaunuolio, kad pergyveno tėvynės mirtį, pagaliau senio, kuris, netekęs Pragos puolime vaikų ir tikėjimo Apveizda, dabar balsu skundžiasi, — keliauninkai padeda ant tėvynės karsto liutnią, kaipo nereikalingą ir nepajėgiančią apdainuoti tokias kančias. Ne tik nusiminusiam seniui, bet ir poetui nenoromis kyla klausimas, kaip suderinti patirtas skriaudas ir smūgius su supratimu Dievo teisingumo ir apveizdos, kodel tos

skriaudos ir tie smūgiai krito ant Lenkijos būtent tą valandą, kai ji, pakilusi iš savo klaidų, buvo ėmusi atataisinėti senus neteisėtumus, kai ji įžengė darbo, tvarkos, broliškos luomų vienybės kelian siekti visotinio labo. Juo skaudesni smūgiai ir nusivylimai ims kristi ant lenkų tautos, juo giliau ims atjausdinėti juos vis jautresnės ir turtingesnės sielos, juo atkakliau ims neduoti ramybės tas klausimas, gimdydamas minties, jausmo, vaizdenos įtemptą darbavimąsi, kad gauti patenkinantį atsakymą arba surasti veikimo ir buities pamatus, kai siela, ieškodama to išrišimo, skęsta pesimizmo bedugnėj.

Panaujintas prabylimas, kuriame žymiai giliau vaizduojami jausmai ir mintys, išreikšti „Lenkų dainiuj", teikia keturiagubai didesnę, galingesnę jausmais, žodžių ekspresija, padėties rimtumu, istorijos vaizdo platumu ir ilgumu situaciją, yra Jono Povilo Varoničo istorinė poema „Sybillijos Šventykla („Świątynia Sybilli"), parašyta apie 1800, o atspausdinta (Lvove) 1818 metais. To kūrinio siužetas ir jį gaivinanti dvasia turi ryšių su Čartoryskių gimine Pulavuose. „Lenkų dainiaus" autoriaus motina, kunigaikštienė Izabelė, atstatydama sunaikintą 1794 metais savo sodybą, pastatė Pulavų parke tam tikrą rūmą, kurį ji pavadino „Sybillijos Šventykla", skiriamą sukrauti jau turimam ir uoliai didinamam tautos praeities įvairių paminklų rinkiniui. Voroničas, klebonaudamas tuo metu netolimame Kazimieriuj ties Visla, padėdavo kunigaikštienei tvarkyti bei delioti jos rinkinius. Tas darbas buvo baigtas 1800 metais. Tuo pačiu metu kunigaikštienės Izabelės vyras, kunigaikštis Adomas, autorius išleistos 1801 metais knygos: „Mintys apie lenkiškus raštus" („Myśli o pismach polskich"), krovė savo sodyboj knygas ir rankraščius, liečiančius lenkų reikalus. Voroničas, kuris ankščiau, nuo 1791 metų, gyvai dalyvavo Varšuvoj politiniam gyvenime, būdamas kupinas tudienio patriotinio karščio ir tikėdamas geresne ateitim, gyvai atjautė skausmą del politinės buities netekimo ir patriotinius Pulavų dvaro siekimus, pareikštus poemoj, vaizduojamoj šauniausius asmenis ir tautos praeities valandas, o drauge pareiškiančioj mintis ir jausmus, pagimdytus politinės buities netekimo.

Pagarbinęs savo kūrinio pirmoj knygoj „Sybillijos Šventyklos" įkūrėjos užsitarnavimus ir dorybes ir čia pat nupiešęs kunigaikštienės įsteigto Pulavuose sodo grožybes, sekamose trijose knygose Voroničas prabilsta kaipo patrijotas ir dainius buvusios garbės ir skausmo, katastrofos pagimdyto, kuri išplėšė lenkų tautai jos poli-

tinį gyvavimą. Kaip Enejų ir jo draugus, kai jie besibastydami išvydo Libijos pajūry atstatomoj Didonos šventykloj išstatytus plastinius Trojos apgynimo ir jos žlugimo vaizdus, patriotinis susigriaudinimas pažadina papasakoti jos likimą, taip lygiai ir Pulavuose sukrautų paminklų apžiūrėjimas pagimdo dūmojančio prie jų patrioto širdy gražiausių ir svarbiausių iš dešimties šimtmečių praeities valandėlių atsiminimus. Pradėjęs nuo Kazimiero Didžiojo ir jo įstatimdavystės, kultūros darbų gausingų vaisių, jis gvildena ir prisimena svarbius Jogailiečių gadynės politinius ir civilizacijos faktus, herojingą misijos atlikimą Europos gynime nuo gręsiančių jai barbaringų Rytų, pagaliau nusako paskutinį iškalbingą atgimstančios ir veržiančiosios tautos prie tolimesnio civilizacijos darbo gajumo įrodymą — keturiametinio seimo reformas ir pagaliau, sugriaudintas ir sužavėtas Kosčiuškos humanitariniu didvyriškumu ir patriotiškumu, nuvaizduoja jo tautos, ginančios savo nepriklausomybę, užsidegimą. Iškilminga, galinga, dažnai sunkia, tartum Biblijos bei Eneidos, kalba skelbia jis pasmerkimo sprendimą ir audringą prakeikimą visiems tiems, kurie prisidėjo prie suteiktos Lenkijai piktadarybės. Poemos pabaigoj Balsas iš Dangaus prikaišioja nusiminusiai tautai, kad ji, užmiršus tvirtus religijos dėsnius, liaujasi tikėjusi tiesos laimėjimu ir teisėtumo galybe ir abejoja Apveizda. Kaip Kochanovskio širdy mylimosios dukters mirtis suaudrino nusistovėjusius mintis, jausmus, tikėjimą ir pagimdė klausimą, kaip sutaikinti su Dievo teisingumu ir apveizda krintančius ant dievobaimingų ir dorovingų smūgius, taip sielose, giliai užgautose tėvynės žlugimu tą valandą, kai ji buvo ėmusi atgimti, kilti iš savo senų paklydimų ir anarchijos, ėmė svyruoti tikėjimas Dievo valdymu pasauly. Bardamas savo tautiečius už jų nusiminimą, poetas kunigas nori Apveizdos ir jos sprendimų teisingumo tikėjimu sustiprinti netekusius dvasios ir nurodyti religiniame ir moraliniame atgimime tikriausį kelią atgauti Dievo pagalba prarastą nepriklausomybę. Tos minties išrutuliavimas yra iškilmingas, kilnus „Himnas Dievui apie Apveizdos geradarybes, suteiktas lenkų tautai“ („Hymn do Boga o dobrodziejstwach Opatrzności narodowi polskiemu wyświadczonych“), sukurtas 1805 metais. Tos maldos, o dar greičiau — gailėjimosi meditacijos pamatas yra globojančios Lenkiją per dešimtį amžių, nuo krikščionybės priėmimo, Apveizdos įrodymo priminimams. Semdamas iš Biblijos, ypač iš Psalmių knygos, siužetą ir vedamąją mintį, mato poetas Lenkuose tautą, surištą su Dievu (panašiai kaip Izraelitai su

Jehovu) „sandoros“ aktu, užtikrinančiu už „ištikimą tarnybą“ „didybę ir garbę“. Krikščionybė liko lenkiškų genčių susijungimo vienon valstybėn pamatu ir suteikė naujai valstybei jėgų ir gabumų vykdyti jos plačiuose plotuose kilnius kultūros bei civilizacijos uždavinius. Dievas naudojosi ištikima ir atsidavusia jam tauta kaipo jo valios vykdytoju. Tačiau nuo tos valandos, kai Lenkai užmiršo pareigas, plaukiančias iš tos „sandoros“, ir liovėsi jas pildę, Dievas „nusigrįžo... o mes (Lenkai) dulkėmis virtome“ — kartoja su psalmininku, gimingas jam savo tautos likimo supratime, lenkų dainius kunigas. Kaip per smūgių tvaną, užliejantį Lenkiją dvylikos metų su Kazokais ir Švedais kare (1648—1660), tų dienų poetų ir patriotų širdys ieškojo paguodos satirikuose ir sustiprinimo tikėjime, kad Apveizda, pasirinkusi Lenkiją savo sprendimų įrankiu, skydu, ginančiu krikščionius nuo klaidatikių ir barbarų, neleis jai žlugti, taip dabar vėl dievobaimingoms ir drauge patriotingoms sieloms toji mintis — pasitikėjimas Dievo globa ir teisingumu, teikia paguodos sunkiu metu (irgi dvyliką metų besitęsiančiu), skiriančiu paskutinį Lenkijos padalijimą nuo pirmo dalino išsivadavimo įsteigtoj 1807 metais Varšuvos Kunigaikštystėj.

Jautresnis, bet moraliai silpnesnis sielų prislėgimo atvaizdavimas yra beveik vienaamžė (tik keleriais metais jaunesnė už Varoničo „Himną“) Karpinskio elegija „Sarmato gailestis ant Zigmanto Augusto karsto“ („Żale Sarmaty nad grobem Zygmunta Augusta“), vaizduojanti mintis ir jausmus, kokius žadino kontrastas tarp puikios praeities, bylojančios iš gausių, bet žūstančių paminklų, ir tarp sunkios dabarties, draskančios lenkams širdis ištautinimo Austrų ir Prūsų valdžių darbais tose Lenkijos dalyse, kurios randasi tų valstybių ribose. Lenkas „savo vardą slepia“ del priešingų valdžios siekimų, o „verčiama motina savo alkanus vaikus moko viešpataujančių kalbos“. Griuvėsiai, lavonai, degėsiai dengia akiratį, o sielvartas ir skausmas griaužia širdis, nedrįstančias papasakoti savo skriaudų ir kentėjimų. Tat ir poetas deda į karstą „kalaviją, linksmumą, savo viltį ir liutnią“, kaipo nebereikalingus daiktus. Tik „ašaros“ beliko lenkui.

Aišku, kad kitaip vaizdavosi ateitis tiems, kurie, nepasidavę tėvynės žlugimo prislėgimui, nusišluostė skausmo ir gailesčio ašaras ir pasiskubino net Lombardijos lygumosna, kad ten organizuotų legionus, puošančius savo krūtines šarvais su obalsiu: „Visi žmonės broliai“, kurie paskui padėtų revoliucinei Prancūzijai prieš monar-

chijų koaliciją ir revoliucijos respublikoninių idejų triumfu paskubintų Lenkijos, tos monarchistinių valdžių aukos, išsivadavimą. Tuo metu, kai jautrus ir moraliai silpnas Karpinskis skundėsi, kad „toji, kuri nuo marių lyg marių valdė“, šiandie „neturi sklypelio žemės kapui“, legioninkai, augantieji savanorių būriais, skubinančiais tūkstančiais iš gimtojo krašto, nepaisydami kliūčių ir kelionės pavojų, iškalbingiausiai įrodinėjo, kad „Lenkija nežuvo“, jeigu ji turi tiek sūnų, aukojančių jai savo turtus ir gyvastį. Toji prasta, bet kilni gyvoms, bet netekusiems savo politinio gyvenimo tautoms tiesa padarė iš „Legionų Dainos“ („Pieśn Legionów“) (kilusią 1797 m.) tautinės dainos pavyzdį ne vienai slavų tautai, esančiai panašioj padėty, kokioj gyveno Lenkija. Savaime aišku, kad tų dvasinių veiksnių, kurie išmokė legioninkus pasiaukojamai tarnauti tėvynei ir atlikdinėti didelius žygius, jėga rado sau obalsių poetų kūriniuose ir kad tų patriotų eilėse pasirodo daug poetų, kurie vėliau taps veikliais darbuotojais įvairiose visuomenės darbo srityse. Dvasinę kovotojų nuotaiką tikrai ir iškalbingai nuvaizdavo Kipras Godebskis (mirė 1809 m.) eilėrašty „Lenkų legionams“ („Do legiów polskich“), parašytame prieš 1805 metus esant kupinam dar neužblėsusių atsiminimų iš karo žygių, atliktų nuo 1798 metų, o taip pat, tur būt, ir esant žinomos poetui rankrašty Voroničo poemos įtakoj. Apviltas neįrašymu taikos sutartyse (Campo Formio 1797 m. ir Luneville 1801 m.), sudaromose laimėjusios Prancūzų respublikos, pažymėjimų, atataisančių Lenkijos dalių padėtį Austrijoj ir Prūsuose, supykęs ant Bonaparto už apgaulingą Dunojaus Legionų išvedimą San Domingon malšinti vergų murinų sukilimo, poetas nori įamžinti politiškai bevaisius, bet moraliai stiprinančius legionų pasiaukojimo žygius, kad liktų naujoms kartoms tų kovotojų sielų grožis,--kovotojų, kurių „kiekvienas su savim nešasi tėvynę, o neturėdami nė pėdo jau savo žemės, matuoja laimėtojų žingsniais nustebusią Europą“. Poetui, rašančiam tą eilėraštį Varšuvoj, ir lenkų sieloms, negalinčioms sutikti su slėgiančiomis jas visur primestomis joms svetimo viešpatavimo žymėmis, toj nedalioj buvo paguodžiamai malonu prisiminti, kad ties Tiberiu, Reinu ir Dunoju nesenai plevėsavo „nugalėtojų sarmatų vėliava“, kad „Lenkas, pasipuošęs laurais, Verronos laukuose davinėjo dienos įsakymus iš Kapitolijo“. Italai legionuose, kurie juos sveikino savo himnais, matė savo „Išvaduotojus“.
— Netekusieji tėvynės kovotojai nuvežė Paryžiun įgytas karo laukuose patrankas ir vėliavas, padovanodami jas Prancūzijai ir pa-

puošdami „nedėkingųjų sostinę narsumui atminti“. Paryžiaus triumfaliniai vartai — Prancūzijos karo laimėjimų paminklas turi įrašytų ir lenkų vadų pavardžių. Legioninkų dvasinę nuotaiką Godebskis taiksliai apibūdino šiais žodžiais:

Šarvuotam jų kūne tautos dvasia švitėjo,
Veiduos — kančia, o galvos garbe vainikuotos...
Kiekvienas jų, kaip Marsas, karo mūšin ėjo,
Sustiprintas dainos, tėvynės išliuliuotos...

. . . .

Nors jų baisi mirtis nė kiek nesigailėjo,
Tačiau jų eilės visad pilnos mūšin virto —
Tarytum, kad nauji būriai čia keršyt ėjo
Iš kapo tų, kuriuos kovos mirtis pakirto...

Jų širdyse drauge su patriotiniais jausmais gyveno ir įsitikinimas, kad jie tuo pačiu metu kovoja už „žmogaus teises“ ir tautų laisvę. Klasinio trylikoskiemenio eilėraščio forma ir viešpataujančio tais laikais Lenkijoj pseudoklasicizmo stilius neleido tos gadynės lenkų poetams kariams ir patriotams išlieti visa galybe savo sielų jausmų. Patriotinė daina savo gyvu ritmu, priderintu prie kariškų maršų ir jausmų ritmo bei tautinių melodijų formos, skynė kelią (žinoma, tik lirikoj) tautinio gyvenimo brovimuisi literatūros bei meno kūrybos sritin, suvaržyton prancūzų pseudoklasicizmo taisyklėmis bei formomis. Jau XVIII amžiaus pabaigoj Karpinskio ir Kniaznino dainose sutinkame mozūro ir krakoviako ritmus, suteikiančius joms atatinkamą jų turiniui tautinę spalvą. Legionų daina savo lenkišku ritmu ir melodija sudarė tautos marsilijetę, protestuojančią prieš paskelbtą žlugdantį lenkų tautą sprendimą.

3 §. Pirmojo XIX amžiaus bertainio pseudoklasicizmas, kaipo augančio grožio pajautimo ir literatūros reikšmės naujose tautos gyvenimo sąlygose išraiška.

Lenkų XVIII amž., panašiai kaip ir XVI amžiaus poezija, augdama gyvenimo ir jų įvairiarūšių reikalų įtakoj, turėjo daugiausia didaktiškai satirinio pobūdžio, buvo svarbus politinio gyvenimo veiksnys, rėmė reformatorių siekimus bažnyčios, visuomenės, papročių srityse. Poetai paprastai drauge yra ir veikėjai, publicistai,

reformatoriai arba plepėjai; menininkai jie būdavo labai retai, tik tada, kai, nutolę nuo viešojo gyvenimo reikalų, imdavosi dalykų, deramųjų jų sielų aukščiausiems reikalavimams, kuriuos tinkamai sulig jų grožiu ir moraliniu kilnumu būna reikalas apvilkti gražia forma. Stanislovo Augusto gadynės poetai, išauklėti senovinės ir prancūzų literatūrų, kuriems lygiai nesvetimi ir senesniųjų amžių lenkų geresnieji rašytojai, tiesa, stengiasi savo kūriniuose jungti „grožį su nauda“, tačiau didėjantieji gyvenimo reikalavimai ir sulyginus negausinga žmonių šeimyna, turinčiųjų literatinei kūrybai gabumų, verčia rašytojus griebtis skubaus, įvairiausio darbo, neleidžiančio rūpestingai išsitobulinti. Vienintelis rašytojas artistas yra Trembeckis, kuris nedalyvavo gyviau reformos ir kultūros darbuose. Priauganti tais laikais jaunesnioji karta, išauklėta naujųjų Edukacinės Komisijos reformotų mokyklų, lygindama tų laikų ir Liudviko XIV amžiaus prancūzų rašytojų veikalus su Naruševičiaus ir Krasickio kūriniais, pastebėdavo lenkų rašytojų žemumą tiek veikalo sudėjime, tiek ir stiliuj. Tas apsireiškimas patrioškesnėse lenkų sielose gimdo pasiryžimą pakelti ir praturtinti gimtąją literatūrą tiek rūpestingais ir pavyzdingais senųjų ir prancūzų klasikų vertimais, tiek ir prisilaikant originaliuose kūriniuose prancūzų poetikos dėsnių bei pasieki jų apdirbime galimamo tobulumo ir užbaigimo formos atžvilgiui. Tipingas tų siekimų vienašališkumo pavyzdys buvo prancūziškos Montesqkieu'jo eiliuotosios apysakaitės „Veneros šventykla Knidoj“ perdirbimas, padarytas 1778 metais Juozo Šimanovskio, Čartoryskių šeimynos poeto. Nepaisant to, kad tas kūrinys buvo labai menko turinio, jis del savo tobulios formos, ypač stiliaus žvilgsniu, ištisą amžiaus bertainį buvo giriamas ir garsinamas kaipo meniškumo paveikslas. Vienas turtingųjų tos poemos garbintojų labai puikiai ją išleido 1807 m. Parmoj. Naujos krypties poetiniu kodeksu pasidarė Pr. Dmochovskio „Eilėraščių rašymo menas“ („Sztuka rymotwórcza“), išleistas 1788 m. Varšuvoj; jame buvo išdėstyti kūrybos dėsniai, paremti Horacijum ir Bualó (Boileau), o taip pat ir mintys apie didesnius lenkų rašytojus. Kelių skynėjai pseuduklasicizmui daugiausia buvo laisvamaniai, persisunkę švietimosi amžiaus idejomis ir dėliai to remiantieji tų dienų reformatorių siekimus visuomenės bei politikos srityse. Kaipo pažangūs žmonės, o drauge ir patriotai, jie, keldami ir turtindami literatūrą, norėjo prisidėti prie savo žlungančios tėvynės atgimimo. Lenkų pseudoklasikai, norėdami tampriau surišti senovės ir Vakarų dvasinį gyvenimą

su lenkų protiniu gyvenimu, imasi visotinės literatūros klasinių veikalų vertimo darbo, be abejo, tinkamo jų gan silpniems kūrybiniams gabumams. Taip Dmochovskis, priklausąs prie H. Kolontajaus draugų ir bendradarbių tarpo, išverčia Iliadą (1791 m.), Eneidą (išleista vertėjui mirus 1809 m.), Horacijaus „Laiškus" ir be to dar perdirba Jungo „Paskutinįjį teismą" ir „Naktis". Jackas Przybylskis tuo pačiu metu išverčia Iliadą, Odisėją, Eneidą, Georgikas, o taip pat Camoensą ir Miltoną, Prancūzų poetus verčia daugybė vertėjų. Rasinas (Racine), Volteris (Henriada ir tragedijos), o vėliau vienaamžis Delille, turįs ryšių su Čartoryskiais, susilaukia keletos lenktiniuojančių vertėjų. Politinio gyvenimo netekimas ne tik nesusilpnina, bet dar net sustiprina tuos siekimus. Dabar tie rašytojai ras sau pamato vis didėjančioj ir augančioj XVIII amžiaus pabaigoj ir XIX amžiaus pirmame bertainy prancūzų kalbos, literatūros ir kultūros įtakoj, pagavusioj lenkų moterų gyvenimą ir papročius, nes tais laikais moterų edukacija aukštesniose, o dalinai ir viduriniosiose klasėse buvo atliekama išimtinai prancūziškai. Drauge su tuo kylančių lenkių draugišku grožiu ir apsiejimo privalumais, kurie jas darė tokias malones ir įtakingas, pseudoklasinė poezija, tinkanti salonų gyvenimo ir pamėgimo reikalavimams, liks pageidaujamu to gyvenimo papuošalu, puikiu dvasiniu akstinu, teikiančiu įspūdžių bei sužadinimų, neperžengiančiųjų taisyklių ribos, gero tono ir elegancijos nustatytos. Čartoryskių dvaras Pulavuose su tiek nepaprastomis moterimis, kaip kun. Izabelė ir jos duktė, kun. Virtemberska, Varšuvos Mokslo Rėmėjų Draugija, kurioj ne mokslininkai, bet poetai literatai vaidina svarbiausią rolę ir kurioj per viešus posėdžius būna skaitomi originaliniai ir verstieji poezijos veikalai; be to, židėte žydintieji Varšuvos salonai, kuriuose pseudoklasinio grožio garbinimas lieka viena svarbiausiųjų besirenkančiųjų ten asmenų uždavinių; pagaliau naujai atgimusi kun. Ad. Čartoryskiui vaduovaujant prie Rusijos prijungtoj Lenkijos daly ir įsteigtoj 1807 metais Varšuvoje Kunigaikštystėj lenkiška mokykla, maitinančiosioji moksle XVIII amžiaus rašytojų veikalais, — visi tie veiksniai suteiks pseudoklasinei krypčiai rimtą literatinę, kultūrinę, o drauge ir tautinę reikšmę. Atspausdintos 1801 m. Vilniuj Kazimiero Čartoryskio (Lietuvos mokyklų kuratoriaus ir ministerio tėvo) „Mintys apie lenkų raštus" („Myśli o pismach polskich") turi savy kritikos pastabų apie senesnę lenkų literatūrą, įvertinamą iš formalios pusės, o drauge jos ragina tobulinti tiek lenkų poeziją, tiek ir jų prozą kompozici-

jos ir stiliaus žvilgsniu, valyti ir tobulinti kalbą ir literatūrą, tiekti jų paminklams kritikos darbų, nes, netekus politinio gyvenimo, visa tai yra brangiausias turtas, lenkų tautos gyvavimo pamatas. Priešingai sielvartingiems Karpinskio manymams, kad, gal būt, po šimto jau metų lenkų poezijos ir jų kalbos nebebūsią pasauly, rimtas tėvynainis ir kritikas, jaučiąs lenkų kalbos ir literatūros turtingumą, tiki jų augimu ir iškalbingai ragina lenkes, kad jos, nusikračiusios draugiškuose santykiavimuose ir merginų auklėjime prancūziškumu, tobulintų ir turtintų gimtąją kalbą, darydamos iš jos įrankį išreikšti subtelingiems jausmams ir švelniausiems minties niuansams. Jaunuoliai, lavinantieji savo protą, privers gimtąją kalbą trumpai ir aiškiai reikšti mintis. Kritika budės ir reikalaus raštuose tiek grožio, tiek taisyklingos kalbos, tiek turinio naudingumo bei vertės. Be to, autorius ragina parašyti lenkų kalbos žodyną, literatūros istoriją ir suorganizuoti griežtą kritikos kantrolę leidžiamiems kūriniams, vertimams, traktatams. Toliau jis paraginamai kreipiasi į besikuriančiąją tuo metu Varšuvoj Mokslo Rėmėjų Draugiją, kuri gimė iš kylančiojo vienu metu daugelio širdyse (po pirmojo slėgiančio įspūdžio netekus neprilklausomybės atslūgimo) susirūpinimo gelbėti užsilikusius turtus: gimtąją kalbą, literatūrą ir kultūros vaisius. Prūsų valdžios palankumas leido įkurti Varšuvoj 1800 metais tą Draugiją, o palankūs caro Aleksandro I santykiai su Adomu Čartoryskiu ir liberališki jaunojo Rusu viešpaties palinkimai sudarė tuo pačiu metu galimybių augti lenkiškoms mokykloms ir ir tautiniam gyvenimui toj Lenkijos daly, kuri buvo prijungta prie Rusijos. Akylus ir šaltas Albertrandi savo prakalboj, Mokslo Rėmėjų Draugiją atidarydamas, pažymėjo, kad „nepriklausomybės netekimas nėra kliūtis domėtis ir platinti mokslą“. Juk audros metu jūroj keliauninkai, skirdamiesi su savo skryniomis, brangiausius daiktus palieka prie savęs. „Nepakitėjo ir tebeplaka jūsų krūtinėsė toji širdis, kuri pirmiausia — tėvynei gyvena ir niekados nemiršta; o toji širdis neleis, kad mūsų tėvynė liktų visai užmiršta, kad jos atminimai būtų sunaikinti, kad jos vardas liktų gėdos suterštas“. Po trijų metų pasitarnavęs lenkų kalbos tyrėjas ir kalbininkas, Anufras Kopčinskis (Onufry Kopczyński), pasakytoj tos pačios Draugijos posėdy kalboj „Apie lenkų kalbos dvasią“ („O duchu języka polskiego“) išvystė mintį, kuri aiškiai formuluoja giminingus jam tų dienų inteligentijos įsitikinimus ir siekimus ir nustato dėsnius tolimesnei literatinei kūrybai, mokslo ir švietimo darbams Lenkuose. Kaip graikų ir lotynų kalbų tobu-

lumas (samprotavo Kopčinskis), turint tom tautom tokią gausią literatūrą, užtikrino jom nemirtingumą, nežiūrint to, kad ir neteko jos savo sukurtų valstybių, kaip prancūzų kalba ir literatūra savo privalumais palenkė sau visą civilizuotąjį pasaulį, taip lygiai ir lenkų kalba drauge su literatūra, rūpestingai jas tobulinant, gali pasiekti panašaus tobulumo ir užtikrinti tautai, nepaisant to, kad ji neteko nepriklausomybės, pastovų gyvavimą, ir viešąjį pripažinimą. Tad reikia lenkų kalboj ir literatūroj pasiekti tų privalumų, kokių turi aukščiau pažymėtos kalbos ir literatūros. Reikia, kad tos kalbos ir literatūros lenkų rašytojams tarnautų pavyzdžiais, prie kurių reikia artintis verčiant ir jais sekant. Tos mintys tampa pamatiniais dėsniais visam tolimesniam Mokslo Rėmėjų Draugijos veikimui, augančiai tais laikais literatūros kritikai, o taip pat ir mokyklų programoms, kurios buvo žinioj pirma kun. A. Čartoryskio, kaipo Lietuvos lenkiškų mokyklų kuratoriaus, o paskui Edukacinės ir Švietimo Komisijų Varšuvos Kunigaikštystėj ir Kongresinėj Karalystėj. Tos idejos, kupinos patriotinio jausmo, stiprina pseudoklasikų darbavimąsi ir didina jų grandines gausiu vertėjų ir pasekėjų skaitlium. Apsireiškimas tos vertės, kurios įgyja tautinė literatūra, o ypač poezija, patriotų galvose, matančių dabar joj svarbiausį tautinio gyvenimo veiksnį ir organą, yra vystomas Mokslo Rėmėjų Draugijos posėdžiuose 1803 ir 1805 metais Voroničo projektas sudaryti dainų bei giesmių rinkinį, kurian įeitų religinė, moralinė, istorinė poezija, nupasakojanti viską, kas tik „Krikščioniui, žmogui, Lenkui gali rūpėti" ir taip jį išleisti, kad jis būtų prieinamas ne tik plačiai visuomenei, bet net ir kaimiečiui. Nors Voroničo sumanymas tokioj formoj ir nebuvo įgyvendintas, tačiau jis atsispindi tiek išleistose 1816 m. Niemcevičiaus visoj Lenkijoj populeriškose „Istorinėse dainose" („Śpiewy historiczne"), tiek ir liaudžiai skiriamuose istorinio turinio, pasemto iš lenkų tautos gyvenimo vaizdeliuose, kun. Izabelės Čartoryskios parašytuose apysakos forma, antrašte „Maldininkas Dobromile" („Pielgrzyma w Dobromilu"), atspausdintuose 1818 metais.

Perdėtas pseudoklasikų rūpestingumas veikalo tobulumu sudarė tai, kad jie tiek originaliniam kūriniui, tiek ir vertimui dažnai pavesdavo po keletą ir keliolikę metų darbo. Jų tarpe įsygyveno paprotys kreiptis prie draugų patarimo del išreiškimų, rimų, vaizdų kurie autoriui iškeldavo tuleriopų sunkumų arba abejojimų. Būdavo rankraštis ilgai keliauja iš rankų rankosna, koreguojamas draugų,

kol pagaliau autorius pasiryždavo jį atspausdinti. Panašūs bendri taisymai bei lyginimai žudydavo kūrinių individuališkas savybes ir darydavo visus juos panašius vienas į kitą. Tas lyginimas imta derinti net prie leidžiamųjų tais laikais XVIII amžiaus rašytojų kūrinių. Krasickio, Trembeckio, Zablockio kūriniai buvo valomi nuo tų galingesnių ir tinkamesnių išsireiškimų, kurie nepatikdavo pseudoklasikų skoniui. Neturėdami paramos savo kūrybai platesnėj visuomenėj, poetai stengiasi įgyti salonų palankumo bei pripažinimo, kuriems poezija yra maloni pramoga ir draugiškų susirinkimų mados papuošimas. Tačiau ir salonuose drauge su mados jausmingumu pasirodo ir patriotiškumas, bundąs moterų širdyse ir jungiantėsis su Napoleono ir Prancūzijos garbinimu. Moterų jausmingumo išraiška yra lygiai ir augantis gamtos grožio pamėgimas, reiškiantėsis sodų ir parkų steigimu, priderintų salonų reikalavimams ir skoniui. Piemenėlis, artojas, kaipo gamtos neva dalelė, bei reginio papildymas, darosi simpatingais asmenimis, kurie irgi įgyja sau pilietiškumo teisių poezijoj.

Pseudoklasicizmas, kaipo pranokaująs ir iš dalies ruošiąs dirvą dideliam lenkų poezijos sužydėjimui 1820 ir 1848 metų laikotarpy, lygiai kaip ir toji naujesnioji didelė poezija, yra bundančios tautiniam ir dvasiniam gyvenimui Lietuvos ir Gudijos žemėse lenkų sielos apsireiškimas. Tai yra kultūrinio ir bendro laisvo politinio gyvenimo vaisius, jungiąs nuo XV amžiaus tų kraštų gyventojus su plaukiančia iš vakarų lenkų kolonizacija. Kaip Piastų Lenkijos ir Raudonosios Rusijos plotuose lotyniškoji poezija atlydėjo lenkiškosios poezijos sužydėjimą XVI amžiuj, taip jaunesniosios, Jogailiečių Lenkijos plotuose pseudoklasicizmas pranokauja romantizmo sužydėjimą.

Pseudoklasikai sudaro dvi grupes, škiriančiasias patriotiškumo jausmų laipsniu ir rūšim, kurių viena sekė formos atžvilgiu, o kita stengėsi pasisavinti prancūzų raštus, kaipo pavyzdį lenkų kūrybai. Visotinis tų dienų lenkų Napoleono garbinimas, nuolatiniai santykiai su Paryžium, ypač Varšuvos Kunigaikštystės laikais, skindami kelią viešpataujančiam Paryžiuj stiliui (empire), palieka savo pėdsakų lenkų poezijoj, kurioj vyrauja odos, tragedijos ir idilijos, dvariškių bei saloninių gyvenimų rėmuosna įspraustos. Kajetonas Kozmianas, turtingas dvarininkas ir aukštas valdininkas Varšuvos Kunigaikštystės laikais, savo odomis puošia tų dienų viešąsias iškilmes, kaip antai „Oda iš priežasties iškėlimo prancuziškų erelių Liubline 1809 me-

tais" („Oda na zawieszenie orłów francuskich w Liublinie r. 1809"). Tų kūrinių ciklių vainikuoja „Oda iš priežasties išdidaus žlugimo" („Oda na upadek dumnego"). Liudvikas Osinskis, Mokslo Rėmėjų Draugijos sekretorius, o vėliau Varšuvos universiteto profesorius, sveikina 1809 m. „Laimėjusios lenkų kariuomenės sugrįžimą sostinėn" („Powrót zwycięskiego wojska polskiego do stolicy"), sudeda pagarbos žodžius genialiam Kopernikui, kurio pasitarnavimus buvo nesenai priminęs Lenkijai ir Europai savo traktatu, paskaitytu Mokslo Rėmėjų Draugijos posėdy ir išplatintu svetimomis kalbomis, Jonas Sniadeckis, mokslininkas ir Vilniaus universiteto profesorius, matematikas astronomas ir uolus patriotas. Tuo pačiu metu Osinskis išverčia visa eilę Corneille'jo („Horacius", „Cynna", „Cyd"), Volterio („Alzyra"), Cheniero („Fenelon") tragedijų, kurias, būdamas Tautos Teatro vedėju Varšuvoj, paskui pastato scenoj. Sąryšy su tų dienų turtingų ponių pamėgimu puošti sodybas puikiais sodais klasiškai idiliniame stiliuj, ima garbinti Delille, palankiai versdami jo kūrinius bei sekdami jais. Trembeckis, kuris savo puikiose „Pasakėčiose" („Baiki") pasirodė nepaprastu artistu, visai nepriklausomu nuo prancūziškų pavyzdžių, įnešančių savo kūriniuosna lenkų gyvenimo bruožus ir kalbančiu visos žmonijos amžinomis alegorijomis, būdamas dabar Delille'jo įtakoj, kuria „Zofijovką" („Zofiówka"), apdainuojančią Šcensno Potockio įsteigto savo garsiai grožiu žmonai, Zofijai, sodo grožybes ir papuošimus. Varoničas pirmoj savo „Sibillijos šventyklos" daly dainuoja stebuklingą parką, įsteigtą kun. Izabelės Čartoryskos Pulavuose, kurį net pats Delille aprašė savo poemoj „Sodai". Kita Delille'jo poema „Kaimietis" („L'homme de champs") sulaukia daugybę vertėjų bei pasekėjų. To kūrinio vertimas, padarytas Aloizo Felinskio, dvarininko ir patrioto, jaučiančio savo kilnia lenko siela gamtos ir kaimo gyvenimo grožį, yra gražus ir meniškai užbaigtas originalo ataudimas, įgyvendinąs pseudoklasikų patriotizmo ir aistetikos norus pasiekti lenkų poezijoj tikro prancūziško kūrinio tobulumo. Darbas, padėtas Felinskio, verčiant šitą veikalą, o lygiai ir visuomenės pripažinimas, įgytas nepaprastu grožiu, eilėraščių muzikalingumu, pažyminčiu tą vertimą, padrąsino Felinskį pabandyti savo jėgas tragedijos srity. Tautinių jausmų pakilimas, pagimdytas palankių Lenkams tų dienų nuotykių, pakreipė Felinskio siužeto pasirinkimą į tiek brangius lenkų širdims asmenis — Zigmantą Augustą ir Barborą Radvilaitę, kurių meilės ryšių likimas tiesiog jaudino. Būdamas toks jausmingas, bet ne-

pajėgiąs sugalvoti tragiškos akcijos iš susidūrimo būdų ir politinių interesų, stojančių kovon prieš karališką moterybę, atliktą be senatorių žinios ir sutikimo, poetas kuria klasinės penkių veiksmų tragedijos rėmuose visą eilę scenų, vaizduojančių iškalbingais, karštu patriotiškumu ir melodingų eilėraščių grožiu išlietais monologais, dialogais, kalbomis, tiek karališkos poros sielų gražumą ir kilnumą, tiek ir kovojančių su ja didikų ir atstovų respubliškumą bei patriotizmą, tų dienų senato ir seimo orumą, Lenkijos ir Lietuvos unijos ryšių tvirtumą. Keletą metų rašyta (baigta 1811 m.) pasirodė „Barbora" Varšuvos teatro scenoj 1817 m. ir iš karto pagavo žiūrėtojus ir kritikus nepaprasto rūpestingumo eilėraščių grožiu ir sukurtu kilnios poeto sielos senosios Lenkijos auksinio amžiaus vaizdu. Su Felinskio atvykimu Varšuvon statyti tą tragediją rišasi tiek pagarsėjusio vėliau tautinio himno „Boże, cós Polskę" sukurimas, išliejančio kilnioj formoj ir iškilmingoj maldoj patriotinius jausmus ir mintis, atvaizduotus „Barboroj" ir glūdančius tų laikų galvojančios ir jaučiančios visuomenės dalies sielose. Iš salonų poeto Felinskis per „Barborą" tapo tautos poetu.

Lenkų pseudoklasicizmas Felinskio kūriniuose pasiekė galutino tobulumo atžvilgiu — kalbos, stiliaus ir vaizdingo pabudusių tautinių jausmų išreiškimo, kurie po nusiminimo ir gailesčio metų virto džiaugsmingu laukimu, gražiu pasitikėjimu iš karto Napoleono genijum, keičiančiu politinės Europos žemėlapį, o vėliau Rusijos caro Aleksandro I Lenkams palankiais ir liberališkais sumanymais.

Tas giedras patriotiškumas, stiprinamas augančio tikėjimo geresne ateitim, galimybe plėtoti tautinėj dvasioj kultūros darbą, visą laiką su pagarba ir meile žiūri į praeitį ir jos puikiausias valandas, daug galingiau ir gyviau išsiliejo rašytojų kūryboj, kurie, nors nesiliauja klausyti pseudoklasicizmo taisyklių ir reikalavimų, tačiau nesivaržo besirinkdami turinį ir jį apdirbdami formos atžvilgiu ir, be to dar, turi omeny greičiau platesnių skaitytojų sluoksnių dvasinius reikalavimus negu literatūros teorijas bei salonų pamėgimus. Jie protarpiais nebebijo prasilenkti su Dmochovskio „Eilėraščių rašymo meno" nurodymais. Pagaliau ir pats Dmochovskis tos savo eiliuotosios poetikos naujesniuose leidiniuose pamaži prisiderina sovo nurodymuose ir samprotavimuose prie atmainų, įvykstančių skaitančios visuomenės supratimuose ir pamėgimuose.

Toki rašytojai, neprisilaikantieji pseudoklasikų reikalavimų, yra Niemcevičius, Kropinskis ir Venžikas (Vężyk).

Niemcevičius, kuris savo visapusiška ir gausinga literatine kūryba, o drauge ir visuomeniniu ir politiniu, virš pusės amžiaus, veikimu, artinasi prie dar visapusiškesnio ir gausingesnio rašytojo ir darbuotojo, kokiu vėliau bus Kraševskis, iš to paties krašto kilęs, iš kurio buvo kilęs ir Niemcevičius, giminingas jam jausmingumu ir rašymo lengvumu, darosi Varšuvos Kunigaikštystės ir Kongresinės Karalystės (1807—1830) laikais papuleriškiausiu patriotinių jausmų platintoju ir reiškėju savo gausinguose ir įvairiuose formos bei turinio atžvilgiu kūriniuose. Jam visuomenės balsas paveda likusią tuščią po Krasickio lenkų pirmojo rašytojo vietą, o Mokslo Rėmėjų Draugija patvirtina tą sprendimą, pakviesdama Niemcevičių Stašicui mirus (1826) savo pirmininku.

Pripažinimą ir populeriškumą, įgytus jau praėjusio amžiaus pabaigoj — darbais publicistikos srity, komedija „Atstovo sugrįžimas" („Powrót Posła"), dalyvavimu keturiametiniame seime ir sukilime 1794 metais, o vėliau — savo nelaisve, išvykimu Amerikon, naujai einama tarnyba Varšuvos Kunigaikštystės metu, Niemcevičius dar labiau padidino ir patvirtino, išleisdamas 1816 m. savo „Istorines dainas", apdainuojančias keliose dešimtyse dainų visus šaunesnius valdovus, vadus ir tautos dešimties amžių praeities svarbesnius istorijos faktus. Jis čia įkūnijo Voroničo neįgyvendintą sumanymą. Veržsaid iš rėmų, kuriuosna pseudoklasikai norėjo uždaryti poeziją, Niemcevičius kalba plačiai visuomenei, stengdamasis juo prasčiau, aiškiau ir karščiau išreikšti savo tautinius jausmus sąryšy su žadinančiais juos paveikslų ir nuotykių vaizdais. Pradėjęs nuo legendarinio Piasto, jis užbaigė savo ciklių pagarbos ir gailesčio daina, kurią jam įkvėpė tik ką iškilmingai atgabentas Varšuvon kritusic 1813 m. ties Leipcigu paskutinio didvyrio, visos lenkų tautos mylimo kunigaikščio Juozo Poniatovskio kūnas. Prikergti prie tų dainų proza parašyti skyriai, nupasakojantieji smulkmenas nuotykių, paminėtų dainose, darė tą kūrinį drauge ir populeriu lenkų istorijos vadovėliu, iliustruotu apdainuojamųjų asmenų paveikslais. Patiektos prie dainų tų dienų muzikų parašytos gaidos su melodijomis, leido jas dainuoti. Daugiau kaip dvidešimt tų dainų laidų (cenzūra nuo 1831 iki 1858 m. neleido jų nei naujai spausdinti, nei pardavinėti) rodo nepaprastą to kūrinio pasisekimą. Tos Niemcevičiaus „Istorinės dainos" net rusų poetą, dekabristą Rylejevą, sužadino rašyti panašias dainas iš Rusijos istorijos nuotykių. Su pseudoklasikų programa Niemcevičiaus veikimą jungia tik Rasino (Racine)

„Atalijos“ vertimas, padarytas sėdint jam Petropavlovo kalėjime, ir iš dalies „Pasakėčios“ („Baiki“; 1817 m.), esančios daugiausia alegoriniai, gyvai nupiešti tų laikų politinių santykių vaizdeliai, kurie tačiau nusideda galutino užbaigimo stoka. Užtai jis jau XVIII amžiaus pabaigoj įveda lenkų poezijon naują, nežinomą klasikams lenkų slavų būdo „dūmos“ formą. Paskelbtos sukilimo laiku 1794 metais „Laisvos dūmos“ („Dumy wolne“) buvo „Istorinių dainų“ užuomazga. Būdamas gerai jam žinomos anglų poezijos įtakoj, jis kuria ir verčia jau 1802 m. pirmas „baladas“, kurias dar tebevadina „dūmomis“. Viena jų „Alenzo i Helena“, pasekta anglų kūriniu, yra ausausta iš viduramžių riterių gyvenimo, o antra — „Marytės sapnas“ („Sen Marysi“), nepaisant lenkiškų vardų, yra taip pat svetimo siužeto perdirbimas. Ne tiek aistetikos pažiūros, kiek užtiktieji anglų poezijoj pavyzdžiai verčia publicistinį Niemcevičiaus gausios kūrybos būdą, ūmai prabylstantį įvairiais reikalais ir noriai raminantį tų dienų dvasinio gyvenimo įvairius reikalavimus, skubotai kurti ir rinkti tinkamiausias laisvo įvairių minčių ir jausmų išreiškimo formas. Kaipo poetas jis rašo: pasakėčias, satiras, politinius pamfletus, dūmas, dainas, apysakaites, poemas, komedijas, vodevilius, dramas, o šalia jų—buities ir istorines apysakas, kelionių aprašymus. Kaipo istorikas jis išleidžia istorinę medžiagą „Pamiętniki o dawnej Polsce“ (6 tomai), parašo „Nuotykius Zigmantui III viešpataujant“ („Dzieje panowania Zygmunta III“, 3 tomai, 1819 m.), vaizduoja „Istorines keliones po lenkų žemes“ („Podróżė historyczne po ziemiach polskich“, išleistas Paryžiuj 1858 metais.

Gausiais dramatiniais kūriniais ir operų (Karpinskio muzika) libretėmis Niemcevičius gaivino šaunius istorinius paveikslus ir svarbias tautos gyvenimo valandas. Zbignievas, Kazimieras Didysai, Vladislovas ties Varna, Jadvyga, Jonas Kochanovskis, karaliaus Jono pažai — savo plastika ir gyvu scenoj atvaizdavimu stiprino žiūrėtojų širdyse jausmingą ryšį su praeitim ir darė patvarią „Istorinių dainų“ įtaką. Artizmo žvilgsniu tie kūriniai, prisilaikant jiems psendoklasines schemos ir bevystant dažnai silpną veikimą, prasilenkdavo su „trijų vienybių“ dėsniu, varžančiu didaktiškai patriotingus autoriaus sumanymus. Poeto jausmingumas, neviršijąs tų dienų sentimentalizmo, teikė veikėjų būdams, veikslui ir žodžiams vienodą minkštumą ir negyvumą. Lengvumas ir švelnumas gyvai plaukiančio eiliavimo darė prieinamus gausiems žiūrėtojams bei skaitytojams patriotinius pamokymus bei sužadinimus ir moralines refleksi-

jas, gausiai autoriaus pilamus, kuriam didaktiški ir tautiški tikslai yra daug svarbesni, negu meno reikalavimai. Kaip tais laikais augo sentimentalizmas greta patriotiškumo riteriškose sielose, nusako Liudvikas Kropinskis, artilerijos pulkininkas 1794 m., brigados generolas 1812 m., vėliau ūkininkas, kuris yra parašęs pseudoklasinę, jausmingą, nors ir iš viduramžių gyvenimo pasemtą, tragediją „Ludgarda“ (1816 m.) ir verkšlenantį romaną „Julija ir Adolfas arba nepaprasta dviejų mylinčiasiųjų ties Dniestro krantais meilė“ („Julija i Adolf czyli nadzwyczajna miłość dwojga kochanków nad brzegami Dniestru“; 1824 m.). Tas kūrinys, parašytas 1810 metais, tuo pačiu metu išverstas prancūzų kalbon, sulaukė net trijų laidų (Paryžiuj 1824—28 ir 33 m.), o be to dar, pasirodė ir rusų vertime, (Polovcevo 1831 m. Petrapily). Karpinskio romanas, nukeliąs XVIII amžiaus jausmingumo nuotaiką XVI amž., išaustas iš neturtingo dvarininko Adolfo meilės Julijai, Sandomieriaus vaivados Jono Tenčinskio dukteriai, buvo parašytas, kaip pats autorius jo įvadoj pareiškia, iš „sumanymo įtikinti abejojančius“, ar lenkų kalba galima išreikšti švelnios meilės jautrius jausmus, kuriems prancūzų kalba, ypač „Naujoj Heloizoj“, rodosi, tyčia yra sukurta. Todel tas romanas būtent tapo stilistikos darbu, turinčiu parodyti lenkų kalbos lankstumą reikšti meilės jausmams. Tą valandą, kai tas kūrinys buvo besirodąs pasauliui, jo uždavinį įtikinamai ir genialiai atliko Mickevičius savo tuo pat metu (1823 m.) paskelbtomis „Vėlinėmis“ („Dziady“). Gyvumas ir jėga tautinių jausmų, sukeltų taip rimtų Lenkams nuotykių 1806—1809 metais, patrukdė Pranciškui Venžikui, Polesijos dvarininkui, vėliau teismo valdininkui Varšuvos Kunigaikštystėj ir seimo atstovui 1811 m., likti ištikimu jam artimų gyvenime pseudoklasikų programai ir taisyklėms. Po pseudoklasiškos, bet kupinos galingų jausmų odos „Iš priežasties lenkų kariuomenės sugrįžimo sostinėn 1809 m. gruožio m. 18 dieną“ („Na powrót wojska polskiego do stolicy 18 grudnia 1809“), jis parašė, pastatytą 1810 m. Varšuvos teatre ir karštai sutiktą, nes dvelkiančią patriotizmu, tragediją „Glinskis“, bet paskui jo įteiktame Mokslo Rėmėjų Draugijai, kurios jis liko nariu, traktate „Apie dramatinę poeziją“ („O poezji dramatycznej“) ėmėsi kritikuoti ligšiolinius literatūros supratimus ir, beanalizuodamas Rasino „Ataliją“, įrodė nesąmonę, kylančią iš prisilaikymo „trijų vienybių“ dėsnio. Susipažino su tik ką išleistomis Šlegelio „Paskaitomis apie dramatinę literatūrą“, jaunas, vos tik 25 metų amžiaus poetas ir kritikas,

jaučiąs laisvesnio švytuojančių iš gimtosios istorijos paveikslų ir regėjimų atvaizdavimo reikalingumą, išdrįso piršti lenkų dramaturgams studijuoti Šekspyrą ir Šillerį, kuo išaukė savo veikalui smerkiantį sprendimą iš pusės komisijos, paėmusios jį įvertinti. Todel naujesniuose savo kūriniuose Venžikas nebedrįso įvesdinėti savo peršamųjų naujoviškumų. Reikalingumą laisviau išreikšti mintis, įspūdžius ir patriotinius jausmus, gimusius belankant drauge su Donbrovskiu, lenkų legionų vadu, Krokuvą ir jos puikias apylinkes, Venžikas patenkino mažiau suvaržytoj formos žvilgsniu poemoj „Krokuvos apylinkės“ („Okolice Krakowa“), kuri buvo pradėta rašyti 1810, o atspausdinta 1820 metais. Gražios gamtos vaizdai tame kūriny yra atausti istorinių paveikslų bei valandų atminimais, kuriuos kelia čia dešimties amžių praeities paminklai. Tai yra pirmas šaunesnis Krokuvos paminklų įtakos literatinei kūrybai apsireiškimas. Po pusės amžiaus toji įtaka, kaipo augančios tautinių jausmų jėgos ir didėjančios praeičiai pagarbos išraiška, liks galingu lenkų literatūros ir meno plėtojimosi vaiksniu paskutiniame XIX amžiaus bertainy.

Savaime aišku, kad dvasinis jaunesnės kartos augimas palankiose sąlygose, kurios susidėjo po 1815 metų svarbiuose lenkų gyvenimo židiniuose Varšuvoj, Vilniuj, Krokuvoj, turinčiuose universitetus ir vidurines lenkiškas mokyklas, o lygiai ir kitas įstaigas, duodančias galimybių visapusiškai veikti visuomenės, politikos, kultūros srityse, susilpnins pseudoklasikų literatinių supratimų tvirtumą ir suteiks kūrybai naują kryptį, leidžiančią laisvai pasireikšti jaunoms ir karštoms sieloms, jaučiančioms kūrybos formų ir taisyklių angštumą, nenorinčioms pasiduoti lėnam kūrinių apdirbimui ir vergiškai pamėgdžionėti svetimus pavyzdžius. To pasekmė bus dviejų srovių kova, kuri valandomis buvo abiejų pusių vedama didžiausiu atkaklumu su virš dešimtį metų (1818—1829). Prabylimas Brodzinskio, reikalaujančio savo traktate „Apie klasiškumą ir romantiškumą“ („O klasyczności i romantyczności“) būtino angštaus ryšio tarp tautos ir literatūros gyvenimo, statančio tam pastarajam svarbiausį uždavinį vaizduoti gyvenimą, reikšti toutos dvasią, pažadino Joną Sniadeckį, matematiką ir astronomą, bet drauge ir karštą patriotą, kuriam rūpėjo gimtoji kalba ir literatūra, atsakyti į tai savo raštu „Apie klasinius ir romantinius raštus“ („O pismach klasycznych i romantycznych“). Tas atsakymas pagimdė aštrią jo kritiką „Varšuvos atsiminimų užrašose“ („Pamiętnik Warszawski“;

1819 m.). Kova prasidėjo tuo pat metu dviejuose svarbiausiuose lenkų dvasinio gyvenimo židiniuose — Varšuvoj ir Vilniuj, kur Brodzinskio pusėj stojo jaunas uiversiteto profesorius Leonas Borovskis su savo „Pastabomis apie poeziją ir iškalbingumą“ („Uwagi nad poezją i wymową“; Vilnius, 1820 m.). Iškalbingiausias protestas prieš Sniadeckio ginamųjų dėsnių siaurumą buvo kylančio tuomet kuklaus Kauno mokyklų mokytojo, Adomo Mickevičiaus, atsakymas, duotas eiliuotu raštu „Romantiškumas“ („Romantyczność“), nurodąs žmogaus širdy kūrybos šaltinį ir normas. Išauklėtas senovinėj ir prancūzų literatūrose, jaunas poetas ir nemanė nutraukti santykių su klasiškumu ir formos reikalavimais, o vien tik norėjo prideramai su savo vis augančios dvasios reikalavimais praplėsti kūrybos sritį, išvaduoti ją iš vergavimo pavyzdžiams. Beveik tuo pat metu jis pareiškia savo jaunos dvasios siekimus „Odoj jaunystei“ („Oda do młodośći“), klasiškoj savo struktūra, temos suėmimu ir išsireiškimais. Tiek Sniadeckis Vilniuj, tiek ir Varšuvos pseuodoklasicizmo gynėjai, žmonės rimti, užimantieji rimtas viešojo gyvenimo vietas, eilių rašėjai, neturintieji didesnių meniškų gabumų, o tuo pat metu ir geri lenkai, Mickevičiuj ir jo gausiuose pasekėjuose matė brangaus jiems darbo — gimtosios kalbos ir literatūros vystymo griovėjus bei apakėlius, kenkiančius tautos labui. Be abejo, čia suvaidino tam tikrą vaidmenį ir savimeilė autoritetingų literatų, džiaugiančiasiųjų Varšuvos salonų pripažinimu, turinčiųjų savo rankose Mokslo Rėmėjų Draugiją ir teatrą. Visi tie susipynę akstinai suteikė tai kovai nepaprastą atkaklumą ir įtraukė savin visą tų dienų Lenkijos ir Lietuvos inteligentiją. „Balados“: „Vėlinės“ ir „Krimo sonetai“ visų daugiausia erzino ir rūstino pseudoklasicizmo gynėjus, pareiškiančius savo piktus, paniekinančius ir smerkiančius sprendimus ypač draugijų susirinkimuose ir privačioj korespondencijoj. Skelbiami tų dienų periodinėj spaudoj ir atskiruose lapeliuose kritikos ir traktatai pasižymi didesnių ramumu bei nuosaikumu. Tiek Brodzinskis, stovėdamas visai nuošaliai nuo pseudoklasikų, tiek ir priklausąs prie jų Pranciškas Moravskis, lenkų kariuomenės generolas ir poetas, užima tarpininkaujančią vietą. Moravskis 1829 metais išleidžia eiliuotąjį laišką „Apie klasikus ir romantikus“ („O kłasykach i romantykach“), į kurį atsako atkaklus savo opozicija Kozmianas. Kritikai iš pseudoklasikų pusės savo puolimus kreipia daugiausia į daugėjančiasius Mickevičiaus pasekėjus, palengvinančius užpuolikams savo kūrinių dažniau-

siai silpnomis pusėmis kovą su nauja poezijos srove. Pseudoklasikai visą savo viltį paveda įtakai, kurią visuomenės opinijai turės padaryti lėnai ir rūpestingai Kozmiano ruošiama ir dalimis salonuose skaitoma, vienintelis visų pseudoklasikų kūrybos didesnis, originalus, tautinio turinio išleistas kūrinys, poema „Lenkų laukininkai“ („Ziemiaństwo polskie“), turinti praturinti lenkų literatūrą ir užkišti joj lenkų artojo darbų ir pilno gyvenimo vaizdo spragą. Tačiau tas sumanymas buvo įgyvendintas tik tada, kai jau išleistas 1839 metais Vroclave tas veikalas nebegalėjo padaryti nė mažausios įtakos lenkams, pagautiems Mickevičiaus genijaus kūrybos. Pasirodymas „Konrado Vallendoro“ 1828 m., sakančio, kad „Baladų“ ir „Vėlinių“ kūrėjo esama galingo tautinių jausmų reiškėjo, o drauge ir genialaus „epiko“ („Vaideloto“ apysakoj), nuginklavo ir galutinai padarė bejėgę pseudoklasikų opoziciją. Kovą užbalgė tikro laimėjimo džiūgavimu dvelkiąs ir begailestingas nugalietiems, Mickevičiaus atsakymas „Apie Varšuvos kritikus ir recenzentus“ („O krytykach i recenzentach warszawskich“), patalpintas kaipo įvada naujam poezijos leidiniui, pasirodžiusiam Petrapily 1829 metais. Naujoji poezija surado sujudintoj jos jaunoj kartoj puikų kritiką Mochnackio asmeny, kuris savo paskelbtu 1830 m. veikalu „Apie lenku XIX amž. literatūrą“ („O literaturze polskiej wieku XIX“) patvirtino jos triumfą ir pamatavo apsireiškimo kilnumą, apreiškiantį lenkų sielos gabumų ir jos pasiektų žinių sužydėjimą. Uždavinius, kuriuos pastatė sau pseudoklasikai — tobulinimą kalbos ir literatūros, kaipo svarbiausio veiksnio ir tautos gyvavimo pareiškimo, lenkų XIX amž. leteratūra, kupina nepaprasto puikumo ir gausių pasekmių, taip žiauriai slopinama savo pradmenose, taip mažai priklausanti nuo pavyzdžių, taip giliai siekianti tautos sielą ir taip skirtinga nuo kitų tos gadynės literatūrų, savo 25 metų laikotarpio sužydėjimu atliko puikiausiai.

4 §. Mokslo darbų plėtojimasis 1800 — 1830 metų laikotarpy.

Mokslas, nerasdamas praeity pastovių plėtojimuisi sąlygų ir pamato neturtinguose miestuose, o taip pat ir abejingose jam mokyklų ir bažnyčios įstaigose, didikų dvaruose, ėmė reikštis ir organizuotis tik XVIII amžiaus antroj pusėj reformacijos judėjimo įtakoj. Tos gadynės reformatoriai — Konarskis, Stašicas, Kolontajus — stengiasi surišti nutraukytus XVII amžiuj Lenkijos protinio gyvenimo

ryšius su Vakarų gyvenimu. Vis labiau sužydinčiame Vakarų moksle jie mato galingąjį tautinio atgimimo veiksnį. Universitetų ir vidurinių mokyklų reforma, Edukacinės Komisijos įvykdyta, turėjo sau tikslą, be sutautinimo ligšiolinės lotyniškos mokyklos, jos programą praplėsti, įvedant jon svetimas jai mokslo šakas, susidedančias iš naujosios filosofijos, istorijos ir gamtos mokslo, naujųjų kalbų ir literatūrų. Dvasininkai, o ypač pasišventusieji mokykloms Pijorų vienuoliai, atgimstantieji ir sparčiai lenkėjantieji įvairiagenčiai miestelėnai, ypač iš vakarinių Prūsų ir Didžiosios Lenkijos, suteiks šalia mokytojų ir gausų mokslo darbuotojų skaitlių. Darbas, nutrauktas 1795 metų katastrofos, XIX amžiaus pradžioj atgims naujai del susidėjusių palankesnių politikos gyvenimo sąlygų, leidžiančių įsikurti dviem mokslo židiniam, kurie, įsisteigę dabar Varšuvoj ir Vilniuj, sutelkė išsklaidytas įvairių Lenkijos dalių pajėgas. Daugeliui dabar lenkų mokslininkų rimtu veiksniu darosi patriotiniai jausmai, noras sutvirtinti tautos gajumą ir padidinti visuomenės dvasines pajėgas. Kiek poezija ir dailioji literatūra yra ugdoma rašytojų, kilusiųjų (su maža išimtim) iš Lietuvos ir Gudijos kraštų, tiek mokslo srity darbuojasi Didžiosios ir Mažosios Lenkijos ir vakarinių Prūsų atstovai. Pirmasis Mokslo Remėjų Draugjos pirmininkas yra vyskupas Albertrandi, Varšuvos miestelėnas, kilęs iš Italijos. Jo įpėdininkas, Stašicas, irgi kunigas, Didžiosios Lenkijos miestelėnas, o kaipo mokslininkas — gamtininkas, geologas. Savo uždavinį mokslo srity Draugija matė rėmime ir organizavime mokslo darbų lenkų kalbos, literatūros, istorijos ir teisių srityse. Tą programą, ėmusią plėstis tuojau drauge su atgimstančia ir lengvėjančia jos įvykdymui sąlygų permaina įkurtoj 1807 m. Varšuvos Kunigaikštystėj, išdėstė (kai del kalbos ir literatūros) savo kalboj „Apie lenkų kalbos dvasią“ („O duchu języka polskiego“), pasakytoj 1804 m., karštas patriotas, pirmas lenkų kalbininkas, Kopčinskis, didžlenkietis, pijoras. Be to dar, be kitų mokykloms vadovėlių, jis parašė knygą antrašte: „Klaidų pataisymas žodžio ir rašto lenkų kalboj“ („Poprawa błędów w ustnej i pisanej mowie polskiej“; 1808 m.) ir „Lenkų kalbos gramatika“ („Gramatyka języka polskiego“), išleistą jau autoriui mirus (1817 m.). Būdamas XVIII amž. lenkų kalbininkas, jis savo kalbos tyrinėjimus (poszukiwania „praw językowych“) pamatuoja logika, kuri, jo nuomone, leidžia rūpestingai ir visapusiškai ištirti žmogaus kalbą („pozwala przypatrywać się pilnie i wszechstronnie mowie ludzkiej“).

Tuo pačiu metu Bogumilas Lindė (Bogumił Linde), torunietis, vokiečių universitetų auklėtinis ir vokiškai lenkiško, įsteigto prūsų valdžios 1805 m. Varšuvoj, liciejaus direktorius, pagamino ir, pasiturintiems globėjams padedant, išleido didelio darbo ir nepaprastos mokslo vertės veikalą „Lenkų kalbos žodynas“ („Słownik języka polskiego“), susidedantį iš šešių didelių tomų (1807—1814). Be mokslinės vertės, kurią tam veikalui teikė gausinga medžiaga, pasemta iš visų tais laikais žinomų rankraščių ir spaudinių, paaiškinto išsireiškimo formų pavyzdžiais įvairiuose amžiuose ir reikšmėse ir čia pat turinčio kitų giminingų slavų kalbų formų, tas žodynas rodė aukštą lenkų kalbos augimą, o taip pat ir pasmerktą politiniam žlugimui tautos kultūrą. Tat tas veikalas buvo iškalbingas protestas prieš pašalinimą lenkų kalbos iš mokyklų, teismų, viešojo gyvenimo. Tuo pat metu Lindės padėjėjas žodyno gaminime, irgi vokiečių universitetų auklėtinis, Feliksas Bentkovskis, paruošė ir išleido pirmąją „Lenkų literatūros istoriją“ („Historja literatury polskiej“; 2 tom., 1814 m.), talpinančią, ypač bibliografijos atžvilgiu, visą lenkų raštijos mokslo ir dailiosios literatūros srityse lobį, suskirstytą pagal kūrybos formas ir mokslo šakas. Toji knyga sustiprino ir praplatino veržimąsi rinkti rankraščius ir spaudinius, o drauge paragino toliau studijuoti turtingos literatūros praeitį. Vieton išgabentos 1795 m. Petrapilin didelės Zaluskių bibliotekos, padovanotos ju viešam naudojimuisi, dabar atsiranda Varšuvoj, Vilniuj, Pulavuose, Kšemence, Krokuvoj, Lvove, Poznanėj nauji knygynai prie aukštųjų mokyklų, prie mokslo draugijų ir didikų dvaruose. 1809 metais Mokslo Rėmėjų Draugija Varšuvoj, pasistačius sau tikslą „visa, kas tik liečia tėvynę, surinkti ir nuo užmiršimo išsaugoti, o ypač tai, kas joj prisireiškia gaivinančio, palaikančio, auklėjančio tautiečius, paskelbė plačią, pamatuotą tautos istorijoj sutelktinio darbo programą. Tą darbą pasidalijo tarp savęs dvylika Draugijos narių. Jame turėjo dalyvauti ir Kolontajus, kuris jau 1802 m. ruošė istorijos šaltinių rinkimo ir skelbimo planą. Stoka mokslinio pasiruošimo iš savanorių pusės, kurie galėjo būti tik istorijos mėgėjai, bet nieku būdu istorikai, nedavė tam sumanymui išvysti gyvenimo. Vos tik keletą, o jų tarpe ir Niemcevičius, atliko pasiimtą uždavinį ir tai visai silpnai. Tai, ko nepajėgė padaryti gausinga darbininkų kuopa, tuo pat metu padarys vienas, bet tvirtas tiek patriotiškumu, tiek ir rimtu pasiruošimu mokslui, nuostabiu darbštumu ir žinių troškimu — Joachimas Lelevelis (1786—1861). „Mozūras“,

kaip jis pats pasirašydavo, bet iš tikrųjų — varšuvietis, iš miestelėnų šeimynos, o kilmės — vokiečių. Mokslus jis ėjo pijorų mokyklose Varšuvoj ir Vilniaus universitete (nuo 1804 m.). Mokslininko filologo Grodko paskaitos jį supažindino su vokiečių mokslu ir tyrinėjamojo darbo metodais. Patriotas, demokratas, kupinas humanitarinių siekimų ir erudicijos, apglobiąs savo ieškojimais ir tyrinėjimais plačias visotiniosios ir lenkų istorijos sritis su jų šalutinėmis šakomis (istorinė senosios ir viduramžių Europos geografija, numizmatika, archeologija, bibliografija, teisių mokslas, politika), — Lelevelis, kaipo mokslininkas ir žmogus, rodo savim nepaprastą įvairiarūšio veikimo pasireiškimą. Keičiančiosios lenkų tautos gyvenimo sąlygos ir su jomis padėčių permainos, kokias tuo metu užima mokslininkas, nuolatos nutraukdinėja jam jo pradėtus darbus ir trukdo jam studijuoti. Tiek Lelevelio, kaipo profesoriaus, veikimas trijose įvairiose padėtyse besidarbuojant jam Kšemence, Vilniuj ir Varšuvoj trylikos metų laikotarpy (1809 — 1823), tiek ir velėsnieji mokslo darbai Varšuvoj iki 1831 m„ o vėliau emigracijoj, ypač Briusely (1833 — 1861), nutraukti pavedus jam save trimetiniam, politikos veikimui (1831 — 1833), vėliau labai apsunkinti iš priežasties paliktų tėvynėj knygų bei reikalingos mokslui medžiagos stokos, o taip pat ir nesant Belgijos knygynuose reikalingų jo darbams šaltinių,—pateisina vienodumo ir tąsos stoką jo gausiuose traktatuose ir veikaluose, iš kurių susideda jo visas darbas, pavestas Lenkijos istorijai. O jo tas darbas susideda iš 140 įvairaus turinio raštų 18 tomuose, pavadintų bendra antrašte „Lenkija, jos istorija ir reikalai" („Polska, dzieje i rzeczy jej") (Poznanė, 1846 — 1868). Čia neįeina jo kito turinio darbai, o taip pat ir veikalai (apie 60), pavesti viduramžiaus geografijai ir numizmatikai, kurie buvo parašyti prancūzų kalba. Lelevelis savo širdy jautė kilnų istoriko uždavinį, leidžiantį jam savo paskaitose Vilniaus universitete užimti tyrinėtojo padėtį, ieškančio istorijos migloj tiesos saulės, neskiriančio Rytų ir Vakarų, matančio visose tautose giminingumą ir pajėgiančio nusikratyti visu tuo, kas nėra tikrai žmoniška. Taip apibūdino Lelevelį, kaipo visotiniosios istorijos profesorių, jo genialus klausytojas Mickevičius savo eilėrašty, sveikinančiame naujai pradėtas jo paskaitas 1822 metais. To idealo, plačiau išplėsto veikale „Istorija" („Historika", 1826), Lelevelis nepajėgė įgyvendinti savo darbuose. Stoka konstrukcinių gabumų, o lygiai ir sintetinio bei meniško istorijos gyvenimo nujautimo, neleido jam gyvai ir plastiškai vaizduoti praeities.

Istorinių apsireiškimų bei santykių išaiškinime jis vadavosi priklausančiu švietimosi amžiui apgaulingu tikėjimu aukštais bendruomenių santykiais priešistorinėj gadynėj ir stelbimu pirmapradžios laisvės bei lygybės naujesniais laikais. „Prieš įvedimą Vislos apylinkėse krikščionybės", sako istorikas viename savo kritikos traktate 1819 m., „visi žmonės buvo laisvi ir artojų luomas buvo lygus kariškių luomui, kol pagaliau augančios Slavuose viešpatijos ir bręstąs Vakaruose feodalizmas padarė savo įtaką". Po 25 metų (1844 m.) tą savo pažiūrą Lelevelis išdėstė plačiau savo veikale „Pastabos apie Lenkijos ir jos žmonių istorinius darbus" („Uwagi nad dziejami Polski i ludu jei"). Savo mokslišku orumu, savo giliu patriotizmu ir atkakliu būdu, užgrūdintu pusė amžiaus darbu sunkiausiose buities sąlygose, o lygiai ir stoišku gyvenimo reikalavimų mažinimu, Lelevelis parėmė demokratišką ideją, glūdančią tų dienų rašytojų kūryboj, tiek poetų, kaip Mickevičius ir Slovackis, tiek ir prozaikų bei istorikų, rutuliojančiųjų savo raštuose mokyto istoriko patrioto pažiūras, tiek pagaliau politikų bei patriotų, kurie savo planų įvykdymą rėmė liaudim, turinčia, jų nuomone, išgelbėti tėvynę. Būdamas Lelevelio pažiūrų įtakoj, vienas garsiausių senesniųjų lenkų literatūros istorikų, Mykolas Višnievskis, mato istorinės literatūros augime uždarytą ratą per XIX amžiaus poezijos sugrįžimą į lenkiškai slavišką dirvą. „Apie 1820 m.—pasakoja jis savo veikalo įvadoj — pasirodė lenkiškai slaviška Mūza, kuriosios gimtieji bruožai ir glūdąs veide niaurumas visus džiaugsmingai pagavo". Kaip lenkų valstybės politinio augimo pamatuose buvo pastebima nugalėjimo arba prievartos, per kurią Lechitai, sudarantieji vėliau riterių luomą, bajoriją, pavergė laisvą tautą, taip ir literatūros bei dvasios gyvenimo augime, esančiame primestoj lotyniškosios vakarų kultūros įtakoj, buvo matomas tautos dvasios varžymas bei slopinimas. Iš čia kilo toks gyvas Slavų dvasios gyvenimu ir darbais susidomėjimas, žymįs pirmąją XIX amžiaus pusę.

Moksliško tautos praeities tyrinėjimo darbe, koncentruojančiasiame Varšuvoj, greta Lelevelio matome mokytus teisininkus, brolius Jurgį Samuelių ir Joną Vincą Bandtkus, irgi vokiečių kilmės, kilusius iš Didžiosios Lenkijos, kurių vienas pagamino „Lenkų spaustuvių istoriją" („Historja drukarń polskich") ir atskirai — Krokuvos, o antras — „Lenkų teisės istoriją" („Historja prawa polskiego"), išleistą 1850 m., kurią jis dėstė Varšuvos universitete prieš 1830 metus. To paties universiteto profesorius, Vaclovas

Aleksandras Maciejovskis, parašė ir patiekė keturiuose tomuose „Slavų įstatimdavystės istoriją“ („Historja prawodawstw słowiańskich“),

Svarbesnieji mokslo atstovai reformuotame 1803 m. kun. Adomo Čartoryskio Vilniaus universite buvo to paties kunigaikščio kuratoriaus pakviestieji iš vakarų Lenkijos dalių mokslininkai: broliai Sniadeckiai iš Didžiosios Lenkijos, Grodkas (Grodek) iš Gdansko ir Lelevelis, per du kartu Vilniaus universite profesoriavęs.

Panašiai kaip Lelevelis, Sniadeckiai yra tuo pat metu — žymūs mokslininkai, gilūs patriotai ir visuomenės veikėjai. Jie, kilę iš miestelėnų šeimynų (iš Žnino ties Gnieznu), vidurinį mokslą įgyja lenkų mokyklose, o aukštąjį — užsieny. Vyresnysai jų, Jonas, pradžioj matematikos profesorius ir astronomijos observatorijos įsteigėjas Krokuvoj, nuo 1807 metų Vilniaus univesiteto rektorius, paveda visą savo darbą matematikai ir astronomijai. Išstudijavęs Vokiečiuose ir Anglucse tas mokslo šakas, atnaujina aukštosios matematikos ir astronomijos dėstymą Krokuvoj, kur jos taip žydėjo XV amžiuj, ir visa tai daro pirmą kart lenkų kalba. Tuo pat metu ima pirmą kart lenkų kalba dėstyti algebrą, trigonometriją ir kosmografiją. Apie Koperniką, traktate išleistame tuo pat metu lenkų ir kitų kalbomis, jis primena lenkams ir visam pasauliui didelius lenkų astronomo nuopelnus. Rūpindamasis drauge su tų dienų patriotais gimtosios kalbos augimu ir tobulėjimu, jis gamina lenkų kalbai terminologiją toms mokslo šakoms, kuriose jis darbuojęs ir tuo pat metu energingai remia savo įtaka ir plunksna pseudoklasikų siekimus pakelti ir tobulinti savo gimtąją literatūrą senovės ir prancūzų pavyzdžių pagalba. Todel jis vėliau kovos su augančiu Vilniaus universiteto studentijoj romantizmo pamėgimu. Savo supratimą tuo klausimu jis pareiškė traktate „Apie klasinius ir ramantinius raštus“ („O pismach klasycznych i romantycznych“; 1819 m.).

Jaunesnysai Jono brolis, Andrius (Jędrzej) Sniadeckis, po šešerių metų studijų medicinos skyriuj Padujoj, o vėliau Vekiečiuose ir Angluose, įgijęs visas tų dienų žinias fizikos, naujai gimstančios chemijos ir fizologijos srityse, pradėjo 1797 m. Vilniaus aukštojoj mokykloj (vadinasi, prieš jos reformavimą Čertoryskio rūpesniais „caro universitetu“) dėstyti chemiją, įvesdamas nežinomą ligi tolei Lenkijoj mokslo šaką aukštųjų studijų sritin. Tuo pat metu jis paskelbė lenkų kalba to mokslo dėsnių išdėstymą („Początki chemji“ 1800 m.). Tačiau jo rimčiausias veikalas, kuriame jis parodė savo nepaprastą proto gabumų gausumą, yra „Organiniu kūnų teorija“

(„Teorija jestestw organicznych“ 1804—1811), gvildenanti naują tais laikais originalų ir gilų supratimą apie gamtos gyvenimo augimą. Kupinas karšto patriotizmo ir humanitariškumo Sniadeckis uoliai gamina lenkišką mokslui terminologiją ir savo raštuose palieka aiškios, taisyklingos ir gražios kalbos pavyzdžius. Be to, jis gyvai dalyvauja kultūros ir visuomenės gyvenimo darbe.

Filologiją, žydinčią tais laikais Vokiečiuose, skiepijo Vilniaus studentijai savo puikiu dėstymu ir lotyniškais veikalais („Graikų literatūros istorija ir raštai apie senovės teatrą“) puikus senovės pasaulio, jo gyvenimo ir literatūros žinovas, vėliau pusiau sulenkėjęs gdanskietis, Grodkas (Groddeck), Getingo universiteto auklėtinis. Šis profesorius išauklėjo gausų senųjų kalbų mokytojų būrį. Iš jo pasisėmė filologijos žinių tiek Lelevelis, tiek ir Mickevičius.

Šalia Vilniaus universiteto, kurio veiklumas susilpnės nuo 1824 m., netekdamas geriausiųjų savo pajėgų ir būdamas suvaržytas Novosilcovo parėdymais, kai kurį laiką bendradarbiauja aukštojc švietimo platinime Varšuvos universitetas, įsteigtas 1817 m. ir Krokuvos universitetas, kuris buvo grąžintas lenkų mokslui po Krokuvos prijungimo 1809 m. prie Varšuvos Kunigaikštystės. (Vėliau Lenkų sena sostinė Krokuva Vienos kongreso sprendimu 1815 m. buvo paskelbta „Laisvu miestu“, atiduotu trijų gretimų valstybių globon). Ligi 1831 m. lenkų moksleivija turės tris universitetus su dėstoma lenkų kalba. Be to, Voluinijos Kšemence Tadas Čackis, tautos praeities tyrinėtojas (jo svarbiausias veikalas „Apie lietuvių ir lenkų teises“—„O litewskich i polskich prawach“; 2 tomai; 1800 m.), Voluinijos dvarininkas, kilęs iš Didž. Lenkijos, pakeltas 1803 m. mokyklų vizitatorium Voluinijos, Kievo, Podolijos gubernijose, įsteigė 1805 m. iš piliečių aukų liciejų su bendro aukštojo mokslo kursais. Tas liciejus, suorganizuotas pagal H. Kolontajaus duotais Čackiui nurodymais, gyvavo iki 1832 metų. Jis pasidarė rimtu veiksniu tautinio susipratimo ir dvasinio gyvenimo budinime gausiai čia telkiančiosios jaunuomenės tarpe. Vienas to liciejaus vedėjų buvo Aloizas Felinskis — poetas ir karštas patriotas, o literatūros mokytojai: Slovackis, garsaus poeto tėvas ir Koženiovskis — poetas ir rašytojas.

5 §. Slaviškumas.

Gentinės vienybės su slavų tautomis nuovoka visuomet glūdėjo lenkų sielose ir darė įtakos kultūriškiems ir politiškiems santykiams.

kurie ryšė Lenkiją su vakarų Slavais (ypač su Čekais) ir Rusija. Kochanovskis, apdainuodamas „Vėliavoj“ Kryžiuočių Ordeno nugalėjimą ir pažeminimą, pāsididžiuodamas garbina Slavų (jo žodžiais, kilusių iš Sarmatų) senovę, kurie apsigyveno „ties aukšta Prometėjaus (Kaukazas) viršūne, o antroj pusėj — ties ledine jūra“ ir gausiomis savo tautomis užimė Europą „net iki didžiojo Adriatikos kranto“ pietuose, o vakarų pusėj — „už šaltosios Labos giliųjų vandenų“. Pavadinimas lenkų poezijos ir kalbos slaviška, atskiriant ją nuo lotyniškosios, pasitaiko labai dažnai XVI amž. rašytojų raštuose. Reformatoriškų XVIII amž. siekimų laikotarpy lenkų mintis, ieškanti praeity tiek anarchijos ir politinio žlugimo priežasčių, tiek ir atgimimo būdų, pasiekė priešistorinę gadynę ir slaviškumo gelmes, ant kurių pamato buvo sukurta Vakarų kultūra. Gyvenant Russo idejų įtakoj buvo matoma tuose pirmapradžiuose laikuose, Sarmatų ar Slavų (apie Slavų ir Lenkų kilimą iš Sarmatų buvo liautąsi manyti), jeigu ne visišką tobulybę, tai bent aukštesnius bendruomenių santykius, laisvės lygybe paremtus, kuriuos paskui užpuolimai ir nugalėjimai visai pakeitė. Sąryšy su tokiu lenkų minties nukrypimu prasideda moksliški Slavų praeities tyrinėjimai. Keturiametiniame seime (1788 ir kit. m.) dalyvauja kaipo Poznanės atstovas Jonas Potockis, 27 metų amžiaus jaunikaitis, ponaitis, kosmopolitas, polihistorikas, kuris domisi tiek gamtos mokslu (geologija, botanika), tiek matematika, klasiška filologija, Rytų kalbomis, prancūzų literatūra, tiek ir žmonijos istorijos chronologine sinteze, archeologija ir priešistorine gadyne. Nuolatinėse savo kelionėse jis ieškojo įgytųjų žinių patikrinimo ir pagilinimo bei nepatenkinto knygų informacijomis moksliško smalsumo nuraminimo. Susipažinęs mokslo jaunomis dienomis su vidurine Europa, jis paeiliui aplanko vis tolimesnius ir skirtingesnius kultūra ir tautomis Europos, Azijos, Afrikos kraštus. Jau 1783 m. jis aplanko Turkiją ir Serbijoj įdomaujasi kanklininkų („guślarzy“) dainomis. Savo įsteigtoj Varšuvoj spaustuvėj atspausdina keturių tomų veikalą antrašte „Essay sur l'histoire universelle et recherser sur celle de la Sarmatie“ (1789 — 1792), kuriame, naudodadamasis atbulu metodu, stengėsi išaiškinti rūpestingai surinktų visukeriopų tuomet žinomų šaltinių pagalba pirmapradės Vakarų Europos santykius. Vėliau, 1793 m. atspausdina Varšuvoj „Chroniques, memoires et recherches pour servir á l'histoire de tous les peuples slaves“. — Nors jis ir įrodė savo pilietišką uolumą, rašydamas brošiūras tų dienų politiniais klausimais,

dalyvaudamas kare 1792 metais, duodamas gausių aukų tėvynei ginti, tačiau tokiomis rimtomis valandomis, kaip 1791 ir 1794 m., jis ramiai sau gyvena Maroke ir Reinsberge pas Prūsų kunigaikštį Henriką ir rašo pastarajam prancūziškus farsus su dainelėmis. Pasiduodamas naujų dalykų padėčiai, po trečiojo Lenkijos padalijimo, jis priima slaptaus rūsų patarėjo laipsnį ir, naudodamasis carienės Kotrinos protekcija, pasišvenčia pirmapradžių Rusijos ir Kaukazo plotų tyrinėjimui. Savo neramų veikimą baigia 1815 metais nusižudimu.

Vakarų Slavai labai gyvai įdomavo tą nepailstomą darbininką. Jau 1794 metais jis tyrinėja slavų Vendus (Lužyczanie), jų kalbą ir liekanas, nuvaizduotas jo išleistame 1795 metais Hamburge prancūziškame tos kelionės aprašyme. Be to, jis ieško Obotritų ir „Liucicų“ pėdsakų Hanovero ir Meklenburgijos šalyse. Kievan jis vyksta norėdamas patikrinti Nestoro pasakojimus. Stoka paramos jo gilaus proto nepaprastai dideliems sumanymams iš gelbinčios savo svyruojančią nepriklausomybę tėvynės įstaigų ir mokslininkų pusės, privertė tą tyrinėtoją, o drauge ir literatą, kosmopolitinėj dvasioj svetur išauklėtą, išimtinai prancūziškai rašantį ir, tur but, taip pat ir mąstantį, telkti apie save svetimųjų valdovų dvaruose ir svetimųjų mokslininkų tarpe asmenis, susidomėjusius ir remiančius jo tyrinėjimus ir raštus.

Artimas Potockiui savo kosmopolitiniu, prancūzišku išauklėjimu, visapusišku išsilavinimu, proto smalsumu ir įdomavimusi Slavų gyvenimu, yra jo vienaamžis Aleksandras Sapieha, gimęs 1773 m. Strassburge. Savo keliones po pietų Slavų kraštus (1802 ir 1803 metais) aprašė jis prancūziškai, bet išleido lenkų vertime 1811 m. Vroclave. Savo kelionės tikslą jis šiaip nupasakoja veikalo įvadoj: „Aš žinojau, kad to gyvenimo baigimasis, kurį mums buvo suteikęs Kosciuškos sukilimas, atsilieps Slavų tautose, pareikšdamas joms, kad viena jų garsi karta žūna, būdama svetimųjų jėgos auka. Aš norėjau pamatyti, ar tai padarė joms įspūdžio, o drauge norėjau pažinti ir gimines, dar nė vieno lenko neaplankytas. Savo kelionėj po Slavų kraštus aš aplankiau Stiriją, Goriciją, Karintiją, Istriją, dalį Kroacijos, Dalmaciją, Bosniją, Hercogoviną, dalį Albanijos, Juodkalniją ir Dalmatų archipelagą. „Ryšiai su Slavų tautomis negali būti abejingi geram Lenkui, kaip tėvynė negali būti svetima jos tikram sūnui... Neškime savo tolimiesiems broliams savo laimės ir vargų

vaisius, civilizaciją ir už tai mes gausime savo senų papročių atgimimą ir savo įgimtųjų dorovių turtus... Mes įgysime gimtai kalbai ir tautiškam švietimui nesuskaitomus turtus." Surinktus kelionėj rankraščius ir knygas, liečiančius pažintų tautų istorijos paminklus, jis padovanojo Varšuvos Mokslo Rėmėjų Draugijai, kurios veikimą jis remdavo gausiomis lėšomis. Greta tų aristokratiškos kilmės tyrinėtojų ir keliauninkų patvariausiai ir didžiausiu pasišventimu toj pačioj srity darbuojasi neturtingas bajoras iš Niesvižo apylinkės, Adomas Čarnockis. Atiduotas visam gyvenimui rusų kariuomenėn už manymą pastoti 1808 m. lenkų kariuomenėn Varšuvos Kunigaikštystėj, jis padarė priverčiamą kelionę per visą Rusiją net ligi Omsko ir toj kelionėj ėmė įdomautis rytų Rusijos įvairiausiomis tautomis ir rinkti medžiagą jų tarmių žodynams. Perkeltas drauge su savo pulku iš Omsko Bobruiskan, jis pabėgo Varšuvon, pastojo lenkų kariuomenėn ir dalyvavo 1812 m. karo žygiuose. Apleidęs karišką tarnybą ir pasirinkęs Zorijono Dolengos (Dołęga) Chodokovskio slapivardę, jis gyveno Valuinijoj, kur remiamas savo sumanymuose generolo ir poeto Karpinskio ir kun. Adomo Čartoryskio, pradėjo 1813 m. savo kelionę po Voluiniją ir Ukrainą, rinkdamas dainas, padavimus, žmonių papročius ir tyrinėdamas priešistorines liekanas — pilis, milžinkapius, kapines. Jis, būdamas smalsus ir karštas tyrinėtojas, turėjo poeto vaizdeną ir karštai mylėjo liaudį, jos dvasios gyvenimą. „Iš tikrųjų, — sako jis — yra laimė šiame pasauly bastytis liaudy, gyventi visa jėga poetišku kaimiečių gyvenimu... Parodykite man nors vieną artoją valstietį, kuris pats iš savęs darytų pikta. Piktą turi širdį tas, kas broliškai nemyli liaudies". Tą surastą liaudies sieloj idealingą Slavų praeitį, kupiną genčių vienybės, poetas tyrinėtojas atvaizdavo traktate „Apie Slavų tautas prieš krikščionybę" („O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem"), paskelbtame 1818 m. Varšuvos „Moksliškuose pratimuose" („Ćwiczenia naukowe") — periodiniame laikrašty, kurį leido tuo metu Kšemenco liciejaus auklėtiniai. Tuo pat metu lenkų orientalistas ir sanskrito tyrinėtojas, Valentas Majevskis, paskelbia 1816 m. traktatą „Apie Slavus ir jų gentis" („O Słowianach i ich pobratymcach"), o 1818 m. „Dalyko išdėstymą ir turinį apie gausių Slavų tautų pradmenas" („Rozkład i treść dzieła o początku licznych Słowiańskich narodów"). Tas keturių tomų veikalas liko nespausdintas. Svarbiausias tų raštų tikslas buvo įrodyti vienybę Slavų ir senųjų Indų kalbos ir kultūros srityse. Rimčiausių išdavų suteikė daugiau kaip dviejų dešimtų

metų darbas, atliktas Vavžinco Surovieckio, didžlenkiečio, savomokslio, kuris 1802 m., kaip pats sako savo autobiografijoj, „aimanuodamas del tėvynės netekimo, nutarė parašyti veikalą, vaizduojantį tikrą Lenkų istorinį paveikslą". Tuo metu jis gyveno Drezdene ir turėjo galimybės susipažinti su Vokiečių mokslininkų darbais, kurie jį supažindino su istorijos tyrinėjimo metodais. Sumanytas darbas lenkų istoriką patriotą nukreipė tyrineti Slavų gyvenimo pradmenas. Mokslo Rėmėjų Draugijos posėdžiuose 1809 m. jis dalimis pranešė savo darbų vaisius. Tai pačiai Draugijai jis 1824 m. pateikė savo rimčiausį darbą — „Slavų tautų pradmenų tirimas" („Śledzenie początków narodów Slowiańskich") atspausdintą tais pačiais metais, o netrukus Šafažiko išverstą vokiečių kalbon („Ueber die Abkunft d. Slaven" Buda-Pest, 1828), o žymiai vėliau — ir rusų kalbon (Maskva, 1846 m., Istorikų Draugijos rūpesniu.) Tas darbas, paremtas daugiau kaip dviejų šimtų šaltinių ir raštų ištyrimo, atidengė priešistorinės gadynės Slavus, paslėptus po įvairiais vardais ir nykstančius klajojančių po Europos plotus tautų chaose, ir tuo praskynė slavų mokslininkų tyrinėjimams kelią ir paragino juos toliau darbuotis. Tuo pat metu Ignas Rakovieckis iš Berdičiovo, Vilniaus universiteto auklėtinis, žinąs rusų kalbą ir literatūrą, ne tiek mokslininkas, kiek slavofilas, mėgiąs praslavų buities idiliją, paskelbė 1820 m. išverstą lenkų kalbon „Rusų tiesą" („Ruskaja pravda"), sujungtą su plačiais traktatais, vaizduojančiais senųjų Slavų ir Slavų rusų įpročius, papročius, tikybas, teisę ir kalbą. Tuo pat metu jis Mokslo Rėmėjų Draugijos „Metraščiuose" („Roczniki") atspausdino traktatą „Apie senųjų Slavų civilinį luomą" („O stanie cywilnym dawnych Słowian", 1821 m.), ideališkoj šviesoj vaizduojantį demokratinę Slavų tvarką, jų kilnų religingumą, mitologiją, aukštesnę ir tobulesnę negu graikų bei romėnų, senų senovės poeziją ir tokį pat raštą. Jis mano, kad Slavų giminę laukia puiki ateitis. Esant tokiam judėjimui toj srity, Varšuvos universitetas randa reikalą įsteigti slavų kalbų ir literatūrų katedrą, ir 1825 m. išsiunčia savo auklėtinį, Andrių Kucharskį, atlikti tam tikras studijas Slavų kraštuose. Po penkerių metų savo kelionės jis sugrįžo greičiau slavofilu ir paminklų rinkėju, negu mokslininku. Neturėdamas didesnių gabumų, nerasdamas universitetą uždarius 1831 m. savo darbams paramos, jis nepateisino dedamos jame vilties ir nepastumėjo savo darbais, silpnėjančiais pasikeitusiose sąlygose, slaviškų studijų Varšuvoj. Paskutinis tų studijų atstovas buvo garsus savo laiku Vaclovas Alek-

sandras Maciejovskis (1793 — 1883), vokiečių universitetų auklėtinis, šlionskietis, romėnų teisės profesorius Varšuvos universitete. Jis santykiavo su čekų (ypač Hanka) ir rusų slavistais ir buvo vienintelis lenkų mokslininkas, gaunąs ligi mirties iš rusų valdžios pašalpą savo mokslo darbams. Svarbiausias jo veikalas slaviškų tyrinėjimų srity yra „Slavų įstatimdavystės istorija" („Historija prawodawst słowiańskich"), išleista Varšuvoj 1832 — 35 m., 4 tom., o antra laida — 1856 — 65 6 tom. ir „Slavų įstatimdavystės ir raštijos paminklai" („Pamiętniki o dziejach pismiennictwa i prawodawstwa słowian"), išleisti Varšuvoj 1839 m. 2 tomuose. Kiti jo darbai gvildena senąją lenkų literatūrą ir kultūrą. Būdamas slaviškų simpatijų įtakoj, jis visur kalbėjo, kad Slavai ir jų kultūra viršija Vakarus ir stengėsi įrodyti, kad Lankija krikščionybę buvo priėmusi iš Rytų ir tik vėliau katalikų dvasininkai pašalinę iš jos rytų bažnyčios apeigas. Būdamas nepaprastai darbštus ir kupinas erudicijos, Maciejovskis neturėjo didesnių proto gabumų ir todel jo samprotavimams stoka reikalingo aiškumo ir kritikos. Tat jo darbų vertė susideda daugiausia iš chaotiškai paprastai sutelktos medžiagos, surinktos jo bibliotekose ir archyvuose. Nuošaliai stovėdamas savo studijose, vestose iki 1831 metų, nuo nepalankios jo darbams Lenkijos visuomenės, tas sausas ir sunkus eruditas vaizduoja mums pagimdytą tautinių ir humanitarinių jausmų krypties nykimą atėjus sunkiai slavų santykių tikrenybei, varžančiai naujai gimusius lenkų idejas ir idealus.

Silpnėjąs prijungtoj prie Rusijos Lenkijos daly slaviškumas po 1831 m. suranda sau pamato austrų Lenkijoj literatiniame ir protiniame judėjime, pasireiškusiame kaipo reakcija Germanijos vyriausybės politikai. Primetus slavų tautoms Austrijos valstybėj vokiškas mokyklas, o lygiai tokį pat teismą ir kitas įstaigas, Galicijos lenkai anksti suprato, kad tik slavų susiartinimas ir vienybė gali sulaikyti ar bent sušvelninti politinį varžymą ir ištautinimo pavojų. Jauni patriotai, poetai, liaudininkai, kurie apie 1830 m. pradėjo žymiai suvokintame tuomet Lvove žadinti lenkų gyvenimą, — visi jie yra kupini slaviškų simpatijų ir siekia (iš karto literatūroj) slaviškų tautų susiartinimo. Tiek „Kruliadvorskis rankraštis" („Rękopis królodworski"), tiek „Apie Igorio pulko žodis" („Slovo o polku Igoriavo") ir Karadzičo serbų dainų rinkinys žadina juose karštą susidomėjimą, beveik stebėjimąsi. Jie juose mato liudymus ir paminklus, atstojančius senų Lenkų gimtosios literatūros liekanų

stoką. Atspausdintas 1836 m. ir gausiomis laidomis vėliau besiplatinąs Lenkų literatūros istorijos vadovėlis, pagamintas Leslovo Lukaševičiaus, o po jo ir kiti talpino tas liekanas lenkų literatūros paveikslo pradžioj, kaipo slavų bendrą nuosavybę bei liudymą, kuriame atsispindi slavų sielos savybės, neišsklaidytos svetimųjų įtakos ir amžių nuotykių. Net Mykolas Višnievskis savo didelę „Lenkų literatūros istoriją" („Historja literatury polskiej") pradeda nuo „Lenkų slavų literatūros" („Literatura polsko — słowianska") prie kurios prikergia ir „Žodį apie Igorio pulką". Tat ir susitelkusių Lvove jaunų tautos veikėjų ir drauge rašytojų organas „Haliczanin" (1830 m.) talpina tų tik ką rastų slavų liekanų pavyzdžius. Poetas, kareivis 1831 m., vėliau istorikas — Augustas Bieliovskis išverčia „Žodį apie Igorio pulką" ir archaiška kalba ir stilium kuria origalinę apysaką iš pirmųjų Piastų Lenkijos amžių („Daina apie dievobaimingą Henriką" — „Pieśn o Henryku pobožnym"), Liucijonas Siemienskis, irgi toks pat kareivis ir poetas, labai vykusiai išverčia 1836 m. „Kruliadvorskį rankraštį" ir seka savo kūriniuose („Trimitai Dniepre" — „Trąby w Dnieprze" ir „Varnos reikalas" — „Potrzeba warneńska") tomis slavų liekanomis. Tų laikų lenkų poezijos žydėjimas, temdąs vis naujų, vis meniškai puikesnių kūrinių spindėjimu daug menkesnes kitų slavų genčių literatūras ir, be to dar, Rusijos politika Lenkijos atžvilgiu, nustelbs tolimesnį lenkų slavofiliškumo plėtojimąsi. Slavišką ideją pakeis mesianizmas, trykštąs pirmoj eilėj iš didelių lenkų poetų sielų ir kūrinių. Tiek Mickevičius (Paryžiaus paskaitose), tiek ir Krasinskis tuo pat metu dėstomuose istorijosofijos samprotavimuose („Apie Dievo ir žmogaus Trejybę" — „O Trójcy w Bogu i człowieku"), laukia iš Slavų, kaipo iš tautos daugiausia pasiruošusios savo visuomenės surėdymu, savo religingumu, jaučiančiu angštus ryšius žemiškų dalykų su veikiančiu juos viršžemišku pasauliu, morališko žmonijos atgimimo per įgyvendinimą krikščioniškų dėsnių visuomeniniuose ir tarptautiniuose santykiuose. Lenkijos misija, kaipo tautų „Kristaus", kenčiančio už šių paklydimus, rišasi su jos slaviškumu. Slaviškumas joj randa savo nežinomą ligi šiol „žodį", savo aukščiausiųjų uždavinių supratimą.

Mickevičius, statydamas savo Paryžiaus paskaituose Lenkiją slaviškų tautų priešaky — prie galimo kilnaus objektyviškumo, kuriuo jis vertino įvairių tautų dvasines vertybes ir nuopelnus, palikusius pėdsakų kūryboj ir istorijoj, — turėjo tam rimto pamato

tiek puikioj tų dienų lenkų poezijoj, su kuria tuomet negalėjo lygintis nė viena slavų literatūra, tiek ir Lenkų praeities darbuose, morališkame didelių politikos faktų grožy. Steigdamas 1848 m. Romoj, Piusui IX leidus ir palaiminus (kovo mėn.), „Legioną", susidedantį iš lenkų senesnės ir jaunesnės emigrantų kartos ir turintį kovoti už Italų reikalus ir tautų laisvę, Mickevičius, parašytuose tos sąjungos veikimo dėsniuose, šiaip apibūdino santykius su slavų tautomis: „Lenkija keliasi iš numirusių kūne, kuriame kentėjo, laisva ir nepriklausoma. Ji tiesia ranką Slavų tautoms, jī duoda laisvę visoms tikyboms, visoms apeigoms ir bažnyčių bendruomenėms. Ji duoda žodžio laisvę, kuris gali būt laisvai reiškiamas ir teisiamas už savo darbus įstatymų keliu... Ji duoda deramą pagalbą — politinę, šeimyninę — broliams Čekams ir giminingoms jiems tautoms, broliams Rusams ir jų tautoms". Poetas, jausdamasis tautos sielų vado vietoj esąs, dėsto čia, tik plačiau ir nuodugniau, tuos dėsnius, kuriais yra pamatuoti buvusieji XV ir XVI amž. tarp Lenkijos ir Lietuvos unijų aktai. Tiems kilniems poeto sielos troškimams patrukdė nuotykių įvykiai. Būdami ištikimi tautų laisvei, lenkų patriotai sukruto kovoti už ją tiek Italuose, tiek ir Ungaruose, o priešų tarpe — tiek Austrijos kariuomenėj, malšinančioj dvi gręsiančias tais laikais Habsburgų monarchijai revoliucijas, tiek ir rusų kariuomenėj, baigiančioj slopinti pavojingą Rusijai revoliucinį judėjimą kaimyninėj valstybėj, jie sutikdavo savo brolius slavus, o taip pat ir savus tautiečius. Nuo to laiko slaviškų genčių kultūros ir politikos pažanga ir tolaikinis susilpnėjimas lenkų visuomenės, sunkiai kovojančios del savo tautinio gyvavimo ir tuo pat metu vykdančios vidujinį visuomenės pertvarkymą, sudarė visai kitus iškrikusioms slavų tautoms politinės galybės ir reikšmės santykius. Po 1863 metų drauge su mesianizmo ideja ir slaviškumas neteko savo ligtolinės reikšmės lenkų sieloms, ir nuo to laiko paskutinio pusamžiaus literatūroj jis, kaipo proto ir kūrybos gyvenimų veiksnys, vaidina visai menką vaidmenį. Pasirodantieji retkarčiais tų laikų rusų ir čekų literatūrų žymesniųjų veikalų vertimai beveik visuomet yra vien tik susiįdomavimas bendrai žmoniška tu veikalų verte, o ne jų slaviškumu.

Dažnai kentėjusi ir daug kovojusi del slaviškos kilmės, nūdien lenkų tauta nėra linkusi prie gyvesnio remimo slaviškos idejos ir prie panaudojimo jos kaipo rimto veiksnio savo sumanymams bei lūkesiams.

6 §. Liaudiškumas.

Nepriklausomybės netekimas tą valandą, kai Lenkų bajoriška respublika (Rzeczpospolita szlachecka) keitėsi konstitucine monarchija, leidžiančia miestelėnams dalyvauti politikos gyvenime ir manančia per liaudies buities pagerinimą ir jos apšvietimą įvesti ją nežymiai tautos ir valstybės gyveniman, pavėlino ir pasunkino tos kilnios reformos pravedimą. Tamsi, neturtinga, vien tik savo gausumu ir darbo jėgos ekonomine svarba galinga, lenkų liaudis pasidarys valdančioms Lenkiją viešpatijoms rimtu jų valdžios sustiprinimo veiksniu ir padės joms paraližuoti Lenkijos kraštuose apsišvietusiųjų klasių revoliucinius sumanymus. Tuo pat metu ir kiekvienas lenkas patriotas liaudy matys pamatą savo troškimams įvykdyti. Iš priežasties pradėto naujų valdžių lenkų ištautinimo ir pačių lenkų suprancūzėjimo, nes tuo metu prancūzų kalbą ėmė vartoti visas aukštesnysai lenkų luomas, o taip pat ir mokyklų aukštesniosios ir iš dalies viduriniosios klasės, lenku liaudis darėsi lenkiškumo uostu, jos siela — „taikos vartais", saugojančiais senas tradicijas ir supratimus, glūdinčius papročiuose, padavimuose, dainose ir laisvoj nuo svetimų įtakos kalboj. Jos riteriški žygiai, parodyti sukilimo laiku 1794 metais dalyvaujant legionuose ir lenkų pulkuose Napoleono gadynėj, rodė joj tikriausį Lenkijos gynėją. Pakeisdamas vokiečių sukirpimo generoliškus rūbus Krokuvos sermėga, o kaskas keturiakampėmis kepurėmis, Kosciuška tvirtino, o savo didvyriškumo ir garbės spindėjimu darė šventu naujos idejos kilnumą, — idejos, kurios gilesnis įgyvendinimas buvo jo „Polanieckis aplinkraštis" („Uniwersał połaniecki") iš 1794 m. gegužės mėn., norįs pagerinti liaudžiai gyvenimą ir vaizdžiai pamatuojąs liaudies sukilimo elgimąsi mūšių laukuose. Lenkų liaudis savo krauju siekė sau pilietiškių teisių.

Pajautimas broliškų jausmų liaudžiai, noras pagerinti jai vargingąją dalią, jos teisių globojimas, gerbimas joj žmogaus, brolio Kristuj, tautiečio—suspindi jau geresnėse sielose XVI amžiuj, drauge su kumiečio dalios pablogėjimu įvedus baudžiavą.

Religinio gyvenimo nubudimas Reformacijos įtakoj ir surišti su tuo judėjimu reformatų siekimai gimdo galingus protestus ne tik iš pusės reformatų miestelėnų, kupinų krikščioniškos brolybės idejų, kaip Modževskis, o vėliau Klionavičius, bet ir iš pusės galingojo turtų savininko, o drauge ir uolaus reformacijos platintojo—

Mikalojaus Rejo. Simpatijos liaudžiai ir interesavimosi jos gyvenimu, dainomis, supratimais randame dviejuose tų dienų poezijos visų šauniausiuose dainiuose — Kochanovsky ir Šimonavičiuj. Visų didžiausias kalbėtojas ir patriotas, Skarga, drauge yra ir iškalbingiausias lenkų liaudies reikalų gynėjas. Pareikštą Opalinskio mintį (satirose iš 1650 m.), kad Dievas už nieką tiek Lenkijos nebaudžia, „kiek už pavaldinių rūstų slėgimą“, patvirtino, būdamas tuo klausimu vienos nuomonės su visa apsišvietusia visuomene, karalius Jonas Kazimieras savo iškilmingais pažadais Lvovo Katedroj 1656 m., kad jis, sulaukęs taikos, pasistengsiąs paliosuoti liaudį „nuo neteisingų naštų ir priespaudos“.

Reformatų judėjimas antroj XVIII amžiaus pusėj, vadovaujamas žmonių, kupinų švietimosi amžiaus idejų, kurie kreipdavosi į Russo, norėdami gauti iš jo patarimų klausimais geriausio Lenkijos sutvarkymo politiniu atžvilgiu, nuolatos kėlė liaudies reikalus ir jos likimo pagerinimo reikalingumą. Tiek poetai satirikai — Naruševičius ir Krasickis, tiek ir politikas ir filantropas Stašicas, iškalbingai ir karštai peikia liaudies priespaudą ir reikalauja pagerinti jai gyvenimą. Kniazninas savo „Čigonuose“ vaizduoja Krokuvos liaudį, jos dainas ir kalbą; Karpinskis stengiasi pagauti jos ritmą, jausmų toną ir jos sielos pasaulį savo tiek ligi šiol populeriškose religinėse giesmėse, o kai kada ir meilės dainose. Pirmutinė lenkų opera „Aplaimintas skurdas“ („Nędza uszczęśliwiona“; 1778 m.), perdirbta iš Bohomolco komedijos (Kaminskio muzika), buvo sukurta iš liaudies dainų ritmo ir melodijų, o po 16 metų pastatyta 1794 m. Varšuvos teatre (prieš pat sukilimą) „Krokuviečiai ir Kalnėnai“ („Krokowiacy i Górale“) išveda scenon tą pačią Krokuvos liaudį, kuri praėjus mėnesio laikui parodys savo vikrumą mūšy ties Raclavicais. Tos operos muzika buvo parašyta pasiremiant liaudies dainų ir šokių melodijomis, leidžiančiomis dabar gausiai išsilieti tautiniams jausmams ir jų sukeltoms dainoms, kaip netrukus po to sukurta opera „Legionų daina“ („Pieśń legionów“) turėjo mozūro ritmą ir melodiją. Tat ir poetai pseudoklasikai, kurdami meilės bei liaudies daineles, priderina jas liaudies ritmui, o drauge ir jos melodijai. Reikalingumas derinimosi formos su turiniu, reiškiančiu meilius širdžiai jausmus (religinius, patriotinius, meilės), paliuosuoja poetus iš svetimų taisyklių bei pavyzdžių ryšių ir rodo jiems liaudies ir tautinės dainos ritme ir melodijoj tikriausius būdus pagauti klausytojų arba skaitytojų širdis. Susidomėjimas liau-

dies kūrybos apsireiškimais — dainomis, padavimais, patarlėmis — kils tiek iš mokslinių užsimojimų, surištų su darbu visapusiškai ištirti istorinės praeities ir tautinės buities pradmenoms, tiek ir iš visuomeninių, jausminių akstinų, iš užuojautos liaudies vargams, iš noro susiartinti su ja, pažinti jos sielą, atrasti joj gražiai išsaugotus, kituose luomuose nykstančius, tautos dvasios savaimingumus. Plačią tų ieškojimų programą pagamino 1802 m. Hugo Kolontajus. Netrukus po to ima rodytis periodinėj spaudoj ir atskirose knygose liaudies dainų, padavimų ir papročių aprašymų nepilni rinkiniai. Nepailstomas Adomo Čarnockio (Chodakovskio) veikimas geriausiai parodo tą entuziazmą, kuriuo tos gadynės jaunuomenė griebėsi visame krašte to darbo. Beveik visi žymesnieji poetai, rašytojai, istorikai, artistai ligi antros XIX amžiaus pusės pradėdavo nuo liaudies dalykų rinkimo, bebūdami dar mokyklose. Priešingai liaudininkų vienapusiškumai, kurie, kaip Čarnockis, vien tik liaudy ir jos kūryboj matė tautinių požymių, Lukošius Golenbiovskis (Lukasz Gołębiowski), Čartoryskių bibliotekos Pulavuose vedėjas, apėmė visą tautinį gyvenimą įvairiausiuose jo apsireiškimuose šiuose savo kūriniuose: „Lenkų liaudis“ („Lud polski“, „Lenkų rūbai“ („Ubiory w Polsce“), „Namai ir dvarai“ („Domy i dwory“), „Žaidimai ir pasilinskminimai“ („Gry i zabawy“). Santyky su augančiu susidomėjimu liaudies siela ir jos likimu buvo pradėtas ir tos liaudies švietimas bei jos buities pagerinimas.

Patvirtindamas darbais savo įsitikinimus ir jausmus, Stašicas savo trūsu įgytus Hrubešovskių dvarus atiduoda gyvenantiems juose valstiečiams, aprūpindamas juos kultūros įstaigomis: mokykla, ligonine, pašalpos skolinamąja kasa. Ant tos žemės gyveno apie 4000 valstiečių. — Varšuvos kunigaikštystės konstitucija iš 1807 m. buvo panaikinusi baudžiavą, bet nebuvo atidavusi valstiečiams dirbamos jų žemės ir nebuvo panaikinusi priverstimo už ją darbo. Edukaciniai Rūmai, pradėdami 1807 m. savo veikimą, rado visoj kunigaikštystėj 137 pradžios mokyklas, o praėjus 7 metams jų jau buvo 1491, kas atsižvelgiant į 3 milijonus gyventojų skaitlių sudarė tokią padėtį, kurios toli gražu dar ir dabar nepasiekta. Kartu ėmė rodytis ir knygos, skiriamos liaudžiai, kurių svarbiausios buvo: Iz. Čartoryskos: „Maldininkas Dobromile arba lenkų istoriniai pasakojimai“ („Pielgzym w Dobromiliu czyli opowiadania dziejów polskich“. 1818 m.), jos dukters kun. Virtemberskos: „Kaimiškos apysakos“ („Powieści wieiskie“) ir pagaliau Chodzkos „Ponas Jonas iš Svis-

ločo, keliaująs krautuvininkas“ („Pan Jan ze Swisłoczy, kramarz wędrujący“; 1821 m.). Tuo būdu kilo lenkų liaudies švietimas ir tautinis susipratimas, vedami labai sunkiose ir ypač nepalankiose sąlygose iš priežasties kliūčių, draudimų ir represinių būdų, daromų iš valdančių Lenkiją valstybių viriausybių pusės ir kėsinančiasiųjų amžinai ant jos viešpatauti, paėmus savo rankosna liaudies sielą ir ištautinus ją per tarnybą kariuomenėj, o ypač per mokyklą.

Lenkijos dalyse, prijungtose prie Austrijos ir Prūsų, toji priespauda prasidėjo tuojau įvedus naują valdžią, o Rusijos Lenkijoj tas kėsinimasis pasidarė skaudesnis tik po 1831 metų.

Lenkų poezijos sužydėjime 1820—1848 metų laikotarpy lenkų liaudies gyvenimas (etnografijos srity) silpnai atsispindi, kadangi visi žymesnieji rašytojai yra kilę iš Lietuvos ir Gudijos. Nors jie savo kūriniuosna ir įveda liaudies burtus, padavimus ir paveikslus, bet jie visa tai semia iš lietuvių, gudų ir ukrainiečių gyvenimo. Tokią liaudį mes matome Mickevičiaus, Slovackio, Goščinskio, Zaleskio, Malčevskio kūriniuose. Taip pat ir jaunesnieji žymūs iš tų kraštų kilę rašytojai, kaip — Kraševskis, Syrokomlė, Ožeškienė, savo kūriniuose karšta užuojauta vaizduoja liaudies gyvenimą ir jos charakteringus paveikslus iš Lietuvos, Gudijos ir Ukrainos plotų. Gausūs dainų, padavimų, patarlių ir apskritai liaudies kūrybos paminklų rinkėjai, o jų tarpe visų daugiausia ir uoliausiai nusipelnęs Oskaras Kolbergas (1815—1890), kurio pusamžinis darbas davė gausių vaisių, susidedančių iš 34 tomų, — savo tyrinėjimais apima visą istorinės Lenkijos plotą ne tik vien jausmų stumiami, bet ir moksliškai turėdami omeny per ilgus amžius bendrą sugyvenimą, vienų kitiems ir pagaliau aukštesniųjų luomų kalbos ir kultūros įtaką — tuos dvasinius ryšius ir kultūros požymių vienybę, jungiančią įvairias etnografijos žvilgsniu tautas.

Karščiausias visų didžiojo lenkų poezijos žydėjimo poetų, liaudininkas ir demokratas, Severinas Goščinskis, kariškis 1831 m., po sukilimo gyvena Austrijos Lenkijoj, vesdamas ten patriotinę ir demokratinę propogandą. Slapstydamasis nuo austrų policijos, jis atsiduria neprieinamuose tuomet ar bent daugumai nežinomuose Tatruose ir ten atidengia, šalia pirmą sykį pastebėtų ir lenkų sielos pajustų laukinės kalnų gamtos grožybių, lenkų liaudies, gyvenančios tuose kalnuose, šaunumą ir grožį. Iš sumanytos poemos, turinčios atvaizduoti tų žmonių, ginančių vienintelę natūralią Lenkijos sieną, gyvenimą, sukūrė ir atspausdino poetas tik vieną dalį, teikiančią

„Joninių nakties“ („Sobótka“, 1834 m.) aprašyme ryškiai nupieštą kalnų reginio fone kalnėnų pasaulio vaizdą, kuris ataustas iš senovinių papročių, lydinčių juos dainų ir šokių, telkiančiųjų aplink apeigų laužą spalvotą liaudies paveikslų minią, kuri, panašiai kaip anksčiau ukrainų liaudies atstovai „Kaniovo pily“ („Zamek Kaniowski“), į energingą, veržiančiasiąją veikti poeto sielą prabilo savc laukine laisve, energija ir narsumu.

Didėjanti po 1831 metų demokratinė srovė, tiek emigrantuose, pasiduodančiuose Prancūzijoj ir Belgijoj tos gadynės Vakarų socialių siekimų ir padėties įtakai, tiek ir Lenkijoj, jaunuomenėj ir vyresniuosiuose patriotuose, vien tik per liaudį tikinčiuose sulaukti geresnės ateities, rado sau apsireiškimą permainose, kurioms dabar pasidavė liaudiškumo ideja lenkų sielose. Dabar ji susijungia su mistiškai religingu moralinio atgimimo siekimu, su mesianizmo vizijomis ir revoliuciniu liaudies visvaldybės dėsniu. Paryžiaus paskaitose (paskaita 1844 m. sausio m. 9 d.) Mickevičius šiaip apibūdina savo liaudies supratimą: „Galima būti apsivilkusiam slavų valstiečio (chłop) skarmalais arba prancūzų darbininko marškiniais ir nepriklausyti liaudžiai ir galima spindėti auksu ir būti liaudies žmogum. Liaudis tai — žmogus, kuris kenčia ir ilgis, kuris turi laisvą dvasią... Todel liaudis griežtą valandą taip greitai ir taip neklaidingai pajaučia tiesą... žmogus, kuriam nesuvirpa širdis girdžiant iš Grakcho arba iš šv. Povilo lūpų žodį, toks žmogus nėra iš liaudies“. Poetai, patriotai, politikai, istorikai liaudy mato savo kilniausių ir karščiausių troškimų bei vilčių įveidintoją.

Gyva liaudis ir tauta dabar jiems dingsta iš akių, netenka savo vertės. Į tokią ideališką liaudį kreipiasi Slovackis savo veikale „Beniovskis“, šaukdamas: „Liaudis eis paskui mane“; tokios liaudies sielos valdymą jis nori atimti iš Mickevičiaus. Tą savo „liaudį“ jis stato prieš Krasinskio supratimus, kuris patrioto ir politiko lūpomis skelbia, kad vienintelis Lenkijos išgelbėjimas yra su „lenkų bajorija lenkų liaudis“. Vadinasi — tautinė vienybė, paremta luomų darna. Kaipo visavaldė ir paskirta atlikti didelę misiją, turėjo toji „liaudis“ būti visaregenčioji ir neklaidinga savo nusistatymuose ir darbuose. 1846 metų nuotykiai, o pagaliau 1848 metai, kuriuose Mickevičius ir Slovackis aktyviai dalyvauja, norėdami realizuoti brangias jiem idejas, turinčias išvaduoti tėvynę, patvirtino dedamų „liaudin“ vilčių apgaulingumą. Numesta nuo aukštybių, ant kurių ją iškėlė

poetų ir svajotojų jausmingumas ir vaizdena, liaudiškumo ideja, turinti nepajudomą, realų pamatą lėnai augančioj liaudies sluoksnių ekonominėj ir politinėj reikšmėj, nužengs pagaliau tikrenybės žemumon. Gilesnis, o drauge ir reališkesnis tos idejos aprėpimo ir įkūnymo veiksman apsireiškimas bus nuolat augantieji, ypač po 1864 metų, moksliški tyrinėjimai liaudies, jos fizinių, dvasinių ypatybių, visuomenės ir ekonominės padėties, tiek skirtingose gyvenimo sąlygomis ir tautų savaimingumais, buvusios Lenkijos dalyse, o iš antros pusės — kaskart visapusiškesnis, gilesnis, ryškesnis ir meniškai aukštesnis liaudies gyvenimo literatūroj atvaizdavimas. Svajingai doktrineriška „liaudies" vizija, taip ilgą laiką imanti viršų poetų ir patriotų demokratų sielose ir ligi šiol dar daug kam tebemaitinanti vaizdeną, ima užleisdinėti vietą liaudies gyvenimo tikrenybei, atskleidžiančiai vis labiau didesnį diferenciališkumą ir vis žymiau pasireiškiančiai visukeriopuose darbuose, o pagaliau ir iš jos kilusių rašytojų kūriniuose bei išsipasakojimuose. Nūdien lenkų liaudis vis galingiau įsilieja lenkų tauton, atgimstančion ir stiprėjančion jos naujomis pajėgomis.

7 §. Tudienio gyvenimo veržimasis literatūron.

a) Apysaka 1800—1830 m. laikotarpy.

Tiek gyvenimo sąlygų permaina, netekus nepriklausomybės, tiek ir dažnas politinių santykių pasikeitimas 1800 — 1815 metų laikotarpy ir pseudoklasicizmo įsigalėjimas sulaikė tolimesnį lenkų apysakos augimą, pradėtą 1776 m. Krasickio „Dosviadčinskio nuotykiais" („Przypadki Doświadczyńskiego"). Įpėrę akis į svetimus pavyzdžius, matantieji vertimuose ir pamėgdžiuojimuose savo uždavinį, pseudoklasikai nesugeba vaizduoti tudienio gyvenimo, kurio charakteringuosius paveikslus įamžina vien tik Orlovskio ir Norblino paišelis bei teptukas. Tą gyvenimą įveda poezijon ir apysakon tie rašytojai, kurių kūryba sužydės antrame amžiaus bertainy. Tuo tarpu daugiausia apsireiškimuose lenkų apysaka grįžta prie savo pirminių tradicijų, ir nukopijuotus iš svetimųjų, ypač iš prancūziškų romanų, paveikslus, situaciją, intrigas ji perneša tudienio bei praeities lenkų gyvenimo fonan. Meilė, pasireiškianti savo verkšlenančiu jausmingu, sudaro tiems kūriniams pamatą. Patys žmonės savo supratimais, jausmų išreiškimu, elgsena, yra kaipo tariamosios figūros su naujoviškais vardais (Julija, Adolf, Malwina), kuriuos

kartais pakeičia lenkiški vardai (Władysław, Zofija, Jadwiga). Tų žmonių galvojimas, kalba, jausmingumas dažniausiai neturi ryšio su amžium ir vieta, kuriuose jie gyvena. Tuo atžvilgiu negalima pastebėti didelio skirtumo tarp anksčiau paminėtos Karpinskio apysakos „Julija ir Adolfas, arba nepaprasta dviejų mylinčiasiųjų meilė ties Dniestro krantais“ (parašyta 1810, o paskelbta 1824 m.) ir kun. Virtemberskos romanu „Malvina arba širdies sumaningumas“ („Malwina czyli domyślność serca“), paskelbtu 1816 m., nors pirmoj dalykas dedasi Podolijoj XVI amžiuj Zigmanto Augusto dienomis, o antrame — Varšuvoj ir Pulavų apylinkėse XIX amžiaus pradžioj. Tačiau nuosavūs nelaimingos moterybės pergyvenimai pagilino kun. Virtemberskos jausmingumą. Autorės sielos išreiškimas yra ne tik įvestos kūrinin nuodalios ir brangios jai realios smulkmenos, apibūdinančios kūrinio foną ir akciją, bet visų pirma pati kūrinio veikėja, kurios nuotykiuose autorė atvaizdavo daugiausia savo gyvenimą. Sterno „Jausmingoji kelionė“ nurodė jai realių smulkmenų svarbumą pinančiasiai tarp jų jausmingai akcijai, o nuosavūs įspūdžiai ir pergyvenimai suteikė jai medžiagos. Matoma kūriny įtaka — Ossiano veikalų, Kniaznino „Čigonų“, Marivaux (Marivó) apysakos „Marijonos gyvenimas“ („La vie de Marianne“), Verterio kančių — taip pat patvirtina, kad autorės kūrybai tų dienų pseudoklasicizmas, turįs vieną savo židinių Pulavuose, darė labai mažos įtakos. Perdėjimais jausmų reiškime ir pamėgimais nepaprastos situacijos ir nuotykių „Malvina“ yra artima seniesiems romanams. Nežiūrint į tai, Jonas Sniadeckis, uolus pseudoklasicizmo tradicijų ir dėsnių saugotojas, savo kritikoj pripažino tą kūrinį apysaka „visai tautine savo šeimynomis, vietomis, atsitikimais, aukštojo luomo draugijomis ir lenkiškais papročiais“. Be to, jis giria to kūrinio kalbos gražumą, lengvumą ir lankstumą. Be prancūziško vertimo, išleisto Varšuvoj, „Malvina“ buvo išversta ir rusų kalbon 1834 m. Maskvoj. Pseudoklasicizmo šalininkė, savo jaunystėj garbinančioji Kozmiano veikalą „Ziemiaństwo“ ir Osinskio vertimus, yra prancūziškai išauklėta Elžbieta Jaračevska, gimusi grovų Krasinskių šeimynoj 1792 metais. Tačiau jos prancūziškas išauklėjimas nenustelbė joj įgytų šeimynoj tautinių jausmų, nekliudė jai branginti vokiečių ir anglų poezijos grožio ir vėliau vaizduoti tų dienų lenkų gyvenimą tikrai ir natūraliai. Dideli gabumai, platus apsiskaitymas, refleksijos kupinas protas, gilus religingumas, rimtas patriotizmas, viešųjų pareigų supratimas — suteikė patvaresnę vertę

jos kūrybai, išsilapojusiai turint jai 35 metus amžiaus ir nutrauktai po trijų metų 1831 m. sukilimo, kuriame ji neteko savo vyro ir kuris pagreitino ir jos mirtį 1832 metais. Pirmutinė jos apysaka „Zofija ir Emilija“ pasirodė 1827 metais. Autorės kūrybos akstinai yra moraliniai ir visuomeniniai siekimai. Ji kovoja su sentimentalingumu, su jo veidmainybe, su kitatautiškumu auklėjime ir gyvenime ir remia liaudies reikalus, jos švietimą ir dorovinimą, ragina moteris prie viešojo gyvenimo ir aukštojo mokslo. Tat ji savo apysakose nesistengia duoti nepaprastų atsitikimų ir situacijų, o tik paprastai ir natūraliai vaizduoja tikrąjį, kasdieninį gyvenimą. Papasakojimai, gan smulkūs aprašymai, kupini refleksijų, rutuliuojančių autorės siekimus, pažymi jos kūrinius, kurie pradeda tiek turtingą XIX amž. literatūroj moterų plunksnos visuomeniškai didaktinę kūrinių virtinę. Irgi prancūzų dvasioj išauklėta, jaunesnė už Jaračevską (gim. 1798 m.), pasitarnavusi įvairiausio veikimo dirvose, Klementina Tanskaitė Hoffmanienė, eilių rašėjo, angštai surišto su Čartoryskių dvaru, duktė, pradeda savo literatinį ir visuomeninį veikimą, būdama 21 metų amžiaus, knyga „Jaunos Lenkės atsiminimas apie gerą motiną“ („Pamiątka po dobrej matce przez młodą Polkę“, 1819 m.). Ligi 14 metų amžiaus Tanskaitė buvo auklėjama giminių, kurie, patys prisilaikydami senų lenkiškų tradicijų ir papročių, auklėjo savo dukteris prancūziškai taip, kad net lenkų istorijos ir tikybos mergaitės mokėsi tąja kalba. Tanskaitė, sugrįžus pas motiną, senelės ir lankančiasiųjų tuosna namuosna poetų Voroničo ir Brodzinskio įtakos dėka, ėmė studijuoti lenkų literatūrą ir kalbą. Tų dienų pseudoklasikų poezija, kurios ji visą gyvenimą liko šalininkė, tiko jaunos autorės dvasiai, derindamasi su jos ramiu, bet gan giliu jausmingumu, sveikai samprotaujančiu protu, įdomaujančiasiuoju ypač moterų gyvenimu, o drauge ir tautos ir bendrai žmonijos uždaviniais ir pagaliau su silpnai jos išvystyta vaizdena, apimančia vien gana siauroj sryty tų dienų bei praeities gyvenimo smulkmenas. Todel gausingoj Hoffmanienės literatinėj kūryboj viršų ima didaktizmas ir refleksija, kuri vis delto nesiekia sielos gelmių. Platus Hoffmanienės veikalo „Pamiątka po dobrej matce“ pripažinimas, kuriame ji sveikai ir nuodaliai dėsto mintis apie moterų auklėjimą ir uždavinius visuomenės ir šeimynos gyvenimuose, tapo jai akstinu jos tolimesniam gyvam veikimui. Šaltas sutikimas jos sekančio veikalo „Amelija motina“ („Amelja matka“; 1822—24, 3 tom.), dėstančio religijos dėsnius, privertė jauną autorę pakeisti savo kūrinių kryptį ir formą,

turinčių paveikti moterų širdis. Ji ima rašyti vaikams ir jaunuomenei, ir įsteigia ir puikiai veda pirmąjį lenkišką laikraštį, skiriamąjį jaunuomenei, antrašte „Pramogos vaikams“ („Rozrywki dla dzieci“; 1824—28). Greta veikalo „Alenytės mezginiai“ („Wiązania Helenki“; 1823 m.), knygos, parašytos gerai pažįstant vaikų dvasinio gyvenimo reikalavimus ir puikiausiai tinkančios auklėjimo tikslams, ji išleidžia dvi knygas vyresnei jaunuomenei, iš tikrųjų esančias istorinėmis apysakomis, vaizduojančiomis XVIII amžiaus lenkų moterų gyvenimą, įnešant jan gausių smulkmenų ir vaizduojamųjų asmenų sielos supratimo. Tie kūriniai yra: „Elžbietos Rzečickos laiškai..., rašyti Augustui III viešpataujant“ („Listy Elžbiety Rzeczyckiej... za panowanie Augusta III pisane“; 1824 m.) ir „Pranciškos Krasinskos dienynas, rašytas paskutiniais Augusto III viešpatavimo metais“ („Dziennik Franciszki Krasińskiej w ostatnich latach panowania Augusta III pisany“; 1825 m.). Tiems veikalams trūksta apysakinės intrigos. Jie iš tikrųjų yra asmenų ir vaizdų galerijos eilė, nuodaliai apibūdinanti patirtą ir įdomiai atvaizduotą tos gadynės gyvenimą. Visą virtinę apysakos būdu parašytų veikalų pradeda 1824 metais „Monytės laiškai“ („Listy Monisi“), vaizduojantieji liūdnas tos lenkų tautos silpnybės pasekmes. Gilus tos reikšmingos tautos ateičiai ydos atjautimas jos atvaizduotas karštai, ryškiai, net ironingu stilium. Doroviniai ir tautiniai siekimai pažymi ir velėsnės jos kūrybos didesnes apysakas, kaip „Karolina“ (1839 m.), vaizduojanti labiau pasiturinčiųjų (ypač moterų) gyvenimą Varšuvoj prūsų laikais, vadinasi — XIX amžiaus pradžioj. Auklėjimo ir dorovinimo siekimai, o be to dar — stoka didesnių meniškų gabumų, neleidžia autorei pareikšti viso savo smarkumo ir aistringumo žmonių santykiavimuosi ir verčia ją vaizduoti tokius asmenis, kurių protiškumas, jausmai ir būdas randasi vidurinėj riboj, nežinančioj nei galingesnių pakilimų, nei žemesnių puolimų.

Kita apysaka — „Kristina“ (1841 m.), rašyta—čia pasakojimo, čia atsiminimų, čia laiškų būdu, vaizduoja Varšuvos salonų ir literatų gyvenimą 1820 m., gerai žinomą autorei, todel ir tikrai ir įdomiai jos nupiešta. „Jonas Kochanovskis“, sukurtas jos Paryžiuj 1842 m., yra aprašymų tąsa, vaizduojanti lenkų gyvenimą XVI amžiuj. Tame veikale autorė svarbiausiame veikėjuj atvaizdavo garbingą vyrą, tėvą, pilietį, dvasininką, bet nepajėgė nupiešti poeto. Hoffmanienė, savo išmintim, jausmingumu ir meniškumu autorių moterų tarpe yra žymiausi atstovė darnaus susijungimo lenkų sie-

lose tautinių tradicijų ir siekimų su švietimosi amžiaus idejomis ir pamėgimais. Nors ji gyvena ir kuria ligi 1845 metų ir sėdi Paryžiuj, koncentruojančiame didelės lenkų poezijos sužydėjimą, negali suprasti ir atjausti kylančių tuomet didelių veikalų, brangindama labiau Voroničo ir Brodzinskio kūrinius, harmonizuojančiuosius su jos pseudoklasiškais pamėgimais, ramiu jausmingumu ir sveikomis pažiūromis į pasaulį. Giminingas savo talento didumu ir švietimosi amžiaus auklėtinio jausmingumo, ypač patriotizmo ir blaivumo susijungimu, vienaamžis, nors gerokai vyresnis už Hoffmanienę, rašytojas Julijonas Niemcevičius, bendradarbiavęs per savo ilgaamžį gyvenimą su trimis rašytojų kartomis, savo apysakose yra daugiau publicistas, istorikas, negu menininkas bei mąstytojas. Žmonės, būdai, akcija pas jį randasi antrame plane; aprašymai ir nupasakojimai, atskleidžiantieji praeitį, arba ir klausimai, liečiantieji dabartį, jam yra svarbiausieji dalykai. Sulyginimas, rodąs mažosios Varšuvos Kunigaikštystės iš 1810 m. tautinę ir kultūrinę viršenybę prieš didelę, bet silpną ir neturtingą Augusto II dienų (1710 m.) Rzeczpospolitą, — štai jo apysakos sukurimo priežastis ir turinys,— apysakos, kuri turi atminimų formą ir pavadinta: „Du ponai Sieciechai“ („Dwaj panowie Sieciechowie“; 1815 m.). Noras išaiškinti žydų klausimą, atvaizduoti Chasidų tamsumą ir prietarus, o taip pat ir bundančią šviesesnėse sielose reakciją bei siekimus susiartinti su lenkų liaudim, — privertė Niemcevičių parašyti laiškų būdu romaną „Leiba ir Sorė arba dviejų mylinčiasiųjų laiškai“ („Lejbe i Siora czyli listy dwojga kochanków“; 1821 m.). Pagaliau surinkta bestudijuojant Zigmanto viešpatavimo metus ir išleidžiant „Atsiminimus apie senąją Lenkiją“ („Pamiętniki o dawnej Polsce“) XVI amžiaus kultūrinio gyvenimo medžiaga drauge su esančio tuomet madoj Valter Skotto įtaka ir didėjančia literatinėj kūryboj tautine srove, paragino jį parašyti „Joną iš Tenčino“ („Jan z Tęczyna“; 1825 m.). Tiek „Istorinėse dainose“, tiek ir pastaroj apysakoj, Niemcevičius, patriotas ir visų pirma publicistas, stengiasi paveikti skaitytojų vaizdeną ir jausmus istorinių vardų žavėjimu bei grožiu — aprėdų, vaizdų, kultūrinių smulkmenų, piešiančių lenkų XVI amž. išorinį gyvenimo puikumą, renesansinį didikų dvarų spindėjimą. Nepajėgiąs kurti gilių būdų, vidujinio praeities gyvenimo, jis pasitenkina savo apysakose vaizdavimu paprastų „statistų“, prideramai papuoštų ir apibūdintų, kalbančių tos gadynės romanų ir pseudoklasinių tragedijų kalba.

Daug aukščiau stovi meno žvilgsniu Felikso Bernatavičiaus (1786—1836) apysakos. Lietuvis, kilęs iš Kauno, tam tikrą laiką kun. Adomo Čartoryskio sekretorius, jis per keletą savo kelionių pažino Vokiečius ir jų literatūrą. Jo kūriniuose jaučiama „Naujosios Heluizos" ir „Verterio" įtaka. Pirmoji apysaka — „Neišmintingi pažadai" („Nierozsądne śluby"; 1820 m.) yra atausta, panašiai kaip ir Kropinskio „Julija ir Adolfas", ant tiek simpatingų lenkams XVI amžiaus metmenų, bet ji neturi istorinių požymių nei akcijoj, meilės intriga pinamoj, nei veikėjų būduose, nei kalboj. Jos naujoviškumas ir privalumai yra natūrališkumas ir vaizduojamųjų jausmų nedirbtinumas. Geriausias Bernatavičiaus kūrinys tai „Pojata, Lizdeikos duktė, arba Lietuviai XIV amžiuj" („Pojata, córka Lizdejki, albo Litwini w XIV wieku"; 1826 m.), kuris gan plačiai pagarsėjo. Greta 6 lenkiškų laidų jis buvo išverstas ir išleistas rusų, prancūzų, vokiečių ir anglų kalbomis. Tą pasisekimą jis turėjo del gerai apdirbtų istorinio siužeto metmenų. Prieš imdamasis rašyti tą veikalą, autorius aplankė vietas, kuriose pinasi apysakos veiksmas, susipažino su istoriniais šaltiniais ir su išsaugotomis liaudies gyvenime praeities tradicijomis. Todel tai „Pojata" įgavo savo vaizdingumą ir spalvotumą.

Visų pilniausį apsireiškimą ir laisviausį atsispindėjimą tų dienų gyvenimas rado grovo Frideriko Skarbko (Fryderyk Skarbek) apysakose. Fr. Skarbkas buvo — politinės ekonomijos profesorius Varšuvos universitete, patriotas, visuomenės veikėjas, žmogus blaivaus proto ir karštos širdies. Gyvai įdomaudamasis visuomenės buitim, jis observuoja ir tiria jos protinį ir dorovinį stovį įvairiuose žmonių luomuose, ir blaiviai, simpatingai pašiepdamas, piešia to gyvenimo tipus ir apsireiškimus. Anglų rašytojai Fieldingas ir Sternas nurodė jam vietą, iš kurios galima geriausiai sekti gyvenimo apsireiškimus; o lygiai iš jų jis pasiskolino apysakos toną ir stilių. Ekonominės žinios jam aiškindavo viešuosius klausimus. Iš jo pašiepiamųjų bruožų dvelkia rimtas jausmingumas. Savo apysakose: „Ponas Seniūnas" („Pan Starosta"; 1826 m.), „Faustino Dodosinskio gyvenimas ir nuotykiai" („Życie i przypadki Faustyna Dodosińskiego"; 1838 m.), „Segliaso atsiminimai" („Seglasa pamiętniki"; 1845 m.), „Lenkiški apsakymėliai" („Powiastki polskie"; 1861 m.) Skarbkas vaizduoja prūsų valdžios laikus Varšuvoj ir Varšuvos Kunigaikštystės laikotarpį. Tuo pat metu tas patriotas, o drauge ekonomistas ir sociologas, pagamino veikalus iš tų sričių savo raštuose: „Varšuvos kunigaikš-

tystės darbai" („Dzieje księstwa Warszawskiego"; Poznanė, 1860 m., 2 tom.) ir pagaliau „Lenkų Karalystė" („Królewstwo Polskie"; Poznanė, 1877 m.) (ligi lapkričio revoliucijos).

b) Komedija.

Nepaisant, to kad Varšuvos scenoj, kaipo viešoj įstaigoj („Tautos teatras"), L. Osinskio vedamoj ligi 1833 m., vyravo pseudoklasicizmas, tačiau del pseudoklasikų tolerantiškumo lenkų komedija turėjo galimybės laisvai vaizduoti tų dienų gyvenimą. Buvo reikalingas tik rašytojas, kuris mokėtų sunaudoti gausią, apysakos ir poezijos apleistą medžiagą. Bandė toj srity su įvairiu pasisekimu Niemcevičius, bet tendencingas, proginis, publicistinis jo kūrinių būdas, stoka gilesnės charakteristikos vaizduojamiems asmenims neteikdavo jiems patvaresnės vertės. Tuo tarpu sparčiai ir kilniai vykstančios permainos politinio gyvenimo srity, paskui santykiavimuose, papročiuose, supratimuose turtino lenkų visuomenę įvairiais asmenimis, situacijomis, charakteringais savaimingumais, galinčiais suteikti gausios medžiagos papročių komedijai. Dalinai pats gyvenimas pagimdė ir išauklėjo lenkų komedijos kūrėją Aleksandrą Fredrą (A. Fredro) (1793--1876). Ainis senos senatorinės giminės, apsigyvenusios nuo XV amžiaus Raudonojoj Rusijoj, eidamas 16 metus, drauge su savo dviem vyresniais broliais pastoja savanoriu lenkų kariuomenėn, kuri tuomet, kovodama su Austrais, buvo įžengusi Galicijon. Nuo 1809 ligi 1814 metų jis tarnauja kariuomenėj, dalyvauja 1812 m. karo žigiuose, pagaliau išstoja iš jos grandinių, turėdamas kapitono laipsnį ir garbės legiją. Šešeri metai neramaus, turtingo nuotykiais ir įspūdžiais gyvenimo, suteikė Fredros pastabiam protui daug įdomių, charekteringų smulkmenų, supažindino jį su įvairių būdų žmonėmis ir išdirbo jame sąmojingumą ir pažiūras kariškio, kuris, matuodamas žmonių reikalus ir siekimus pataikiai krikščioniškos maralybės ir garbės atžvilgiu gan aukštu Napoleono dalyviuose ir tėvynės gynėjuose mastu, mato paprastuose žmonių reikaluose, jų santykiuose, jų mažybėj, vaduojančiuose jais žemuose jausmuose medžiagą tuščiam farsui arba linksmai, netulžingai komedijos rėmuose satirai. Teatro pamėgimas gimė jauname karininke begyvenant jam 1814 m. ilgesnį laiką Paryžiuj. Tačiau jį viliojo ir džiugino ne tų dienų pseudoklasikų tragedija, Talmos ištobulinta, bet komedija, vaizduojanti tų laikų kasdieninį gyvenimą. Susipažinęs su Moljero veikalais ir sugrįžęs tėvynėn, jis

suprato viešąją komedijos svarbumą, vaizduojantį rūpestingai paslėptą bei slepiamą žmogaus būdo tiesą, parodė jam pastabų, iš judančio gyvenimo pasemtų ir pažintų žmonių turtingumą ir vertę, kurių rinkinį jis toliau apdirbinės begyvendamas Lvove. Jis čia susitiks tiek su gausiai reprezantuota aristokratija, tiek ir su dvarininkais, su miestelėnais. Senų lenkų žmonės, papročiai, tredicijos čia jam gyvai vaizduosis kosmopolitinio rytų Galicijos gyventojų mišinio ir įvairiausių kultūrų fone. Drauge su naujai bundančiu Lvove dvasiniu ir tautiniu gyvenimu jaunuomenėj, sujudintoj vos tik nutikusių istorijos įvykių, nesenai buvęs kariškis trokšta tarnauti tėvynei savo gabumais, palaikydamas savo kūryba vienintelę lenkų įstaigą Lvove — teatrą, kurį didelių jėgų įtempimu vedė nuo 1810 m. Jonas Kaminskis — direktorius, dramaturgas, vertėjas, režisierius. Pirmas žymesnis Fredros kūrinys buvo „Ponas Geldhabas„ („Pan Geldhab“; 1819 m.), vaidintas pirmiausia Varšuvos teatre 1821 m. Tame kūriny tų dienų gyvenimas su savo naujais, charakteringais apsireiškimais rado gyvą ir tikrą atsispindėjimą, rodantį jauname autoriuj apsukrų ir gerai orientuojančiąsi gyvenimo stebėtoją. Per kelerių metų karus kapitalai susikoncentravo rankose vien tik pralobusių kariuomenės aprūpintojų, kurių atstovas yra Geldhabas, buvusis mažo miestelio burmistras. Užtai ponai, nežiūrint to, kad jie valdo didžiausius dvarus, dažnai lieka be skatiko, ypač tuo atveju, kai jie, norėdami laisvai gyventi, pavesdavo savo dvarus valdyti plenipotentams (įgaliotiniams), mokantiems savęs neužmiršti. Pralobusio, trokštančio titulų ir padėties visuomenėj prasimušėlio tuštumas ir iš antros pusės įsipainiojusio dvaro interesuose kunigaikščio piniginiai reikalai suartina abu tuos žmones. Jungtuvės su Geldhabo dukterim turi sugiminiuoti tėvą su vainikuotu aristokratu žentu, o pastarasis įsigyja tiek labai jam reikalingą kapitalą. Aplink Geldhabą švaistosi tų dienų kariškiai, o aplink kunigaikštį — plenipotentai ir patarėjai, lobstantieji del jo nepraktiškumo ir del nemokėjimo vesti savo reikalų. Kunigaikščio turtingos tetos mirtis išardo visus Geldhabo turinčius greitai įsikūnytį planus. Poetas visapusiškai nušvietė ir didele tiesa sukūrė Geldhabo paveikslą ir negausiais, bet tikrais ir taiksliais bruožais nupiešė seną majorą, verediką. Truputį karikatūrinė Geldhabo dukters, Floros, charakteristika yra nekalta parodija arba pseudoklasicizmo satira, su kuriuo Fredra nekovoja, bet lieka priešu savo tiesos, natūrališkumo ir laisvo kūrimo pamėgimu. Visą poeto gyvenimo veikimą pažymintieji pilie-

tiški siekimai išsilieja satiriškose kai kurių „Geldhabo" veikėjų kalbose ir dar daugiau grynai tendencinėj komedijoj „Svetimšalybė" („Cudzoziemczyzna"), kuri yra trijų veiksmų pamokslas ir drauge satira, pašiepiančioji prasiplatinusią tuomet maniją pamėgdžioti prancūzų ir anglų gyvenimo būdą, kalbą, rūbus. Naujesniuose jo veikaluose, ypač geriausiuose, moralizavimo nebematyti. Svarbiausieji Fredros artizmo veiksniai, teikiantieji jo komedijoms patvarią vertę ir grožį, yra — supratimas gyvenimo reiškinių, gabumas įsikūnyti vaizduojamuose asmenyse, įplastinimas jų veiksmo gestų, judėjimo, atvaizdavimas kalbos, veržimųsi, įspūdžių ir, be to dar — poeto sielos gelmių jausmingumas, nerandąs sau išsiveržimo komedijoj bei farse, bet kai kada ištrykštąs iš autoriui simpatingų veikėjų krūtinės. Iš bajoriškų tradicijų ir kariško gyvenimo Fredra gavo pamėgimo linksmintis, juokauti (kartais net stačiokiškai), ir tame jis ieškodavo laikino akstino, susiartinti ir draugiškai susijungti su aplinka. Tačiau jo nuolatinis veikimo akstinas, tiek kariškoj ir vėliau pilietiškoj tarnyboj, tiek ir literatinėj kūryboj, yra slepiami sielos gelmėse tautiniai jausmai, sujungti su krikščionišku religingumu.

Kai Fredra vaizduoja viliojančius jį įvairių žmonių paveikslus ir spalvingesnius aplinkos papročių apsireiškimus, jam rūpi ne lenko krikščionio, ne dvarininko ir drauge kariškio, bet visų pirma gero draugo, mėgstančio linksmybę ir juokus, branginančio labiau gyvenimo sekimą negu knygas, scenos, kurias dažnai nesąmoningai žmonės vaidina ir todel labai puikiai. O tų dienų lenkų teatras savo žiūrėtojams teikė čia pseudoklasinių tragedijų nenatūrališkumą bei deklamavimą, čia nuvalkiotų sąmojingumų arba populeriškų vodevilių bei farsų karikatūrų. Savo žiūrėjimu į gyvenimą, savo padėtim, kurią jis užima, to gyvenimo apsireiškimus vaizduodamas, savo netendencingais kūriniais Fredra primena Šekspyrą. Vienodai jie yra gabūs įsigyvendinti vaizduojamuose asmenyse ir vaidinti vaizdenoj jų roles, bendras jiems yra džiaugsmas, kurio jiems teikia tas įplastinimas mimikos, judesių, gestų, kurie vaizduoja tų žmonių veržimąsi ir įspūdžius. Savaime aišku, kad Fredros kūrybos sritis, palyginant ją su Šekspyro paveikslų pasauliu, yra siaura ir uždaryta gan angščioj lenkų gyvenimo paveikslų ir būdų riboj. Nors Fredra savo gyvu komiškumu ir dažnai prisiartina prie savo didžiojo pranokėjo, bet užtai neprilygsta jam nei intuicija, nei tuo džiaugsmingu gerėjimusi aplinkos gyvenimu, kuris tiek turtingas ir spalvingas buvo Elžbietos dienų laimingoj ir galingoj Anglijoj ir tiek kuklus ir liūdnas sus-

mukusioj ir vos tik judančioj padalytoj Lenkijoj. Sveikas, nuoširdus, be tendencijos ir tulžingumo Fredros bajorų ir karių jumoras slepia nuo skaitytojų ramų liūdesį, melancholingą poeto sielos nuotaiką, nerandančią nei kariškoj tarnyboj, nei aristokratų salonuose, nei suvaržytame viešame gyvenime patenkinimo savo idealingiems troškimams ir kilniems siekimams. Vieton to, kad skųstis, aimanuoti, jam geriau tinka savo aplinkos gyvenimą observuoti ir vaizduoti ne tiek jo juodas, kiek silpnas ir juokingas puses: žmonių siekimų ir norų keitimąsi ir žemiškumą, naiviškumą, geraširdingumą, lengvamanybę, skubumą, tuštumą — visa tai, kuo pasižymėdavo tos gadynės žmonių būdai. Pradėjęs nuo spalvingų tų ydų apsireiškimų paprastose sielose, niekšinguose būduose, jis laipsniškai ima vaizduoti subtelingesnius žmonių silpnybių apsireiškimus geresnėse, kilnesnėse sielose ir kurti tipingus paveikslus, atskleidžiančius savo veiksmų metu sudėtingus jų giliau paimtų būdų veiksnius. Pilną gyvenimo ir gyvo komiškumo karių pasaulio vaizdą Fredra pateikė savo komedijoj „Ponios ir usarai" („Damy i husary", 1826 m.). Aristokratinių sferų gyvenimas, susidedąs vien tik iš meilužavimo ir kortų, Fredrai suteikė pamatą meniškai parašyti trijų veiksmų komediją „Vyras ir žmona" („ Mąż i żona"), vaizduojančią be galo opią situaciją (vyras sukasi apie malonią ir vikrią žmonos kambarinę tuo pat metu, kai jo draugas susiartina su apleidžiama ir truputį sentimentalia žmona ir peršasi tai pačiai linksmai ir apsukriai kambarinei) mokant lėnai rutuliuoti akciją, teikiančią linksmumo vien tik tais būdais, kuriais veikėjai, kalbantieji apie meilės dalykus su salonine elegancija ir veidmainybe, išsipainioja iš keblių padėčių. Objektingas to kūrinio vaizdavimas pašiepia salonų gyvenimą, negilius protus, tuščią dorovingumą, žemų pamėgimų žmones, kurių būdai ir papročiai davė galimybės poetui sukurti kūrinį iš akcijos ir situacijų, gimdančių mąstančio žiūrėtojo širdy, be tyro juoko, dar ir rimtų refleksijų. Gyvai interesuodamasis, daugiausia meno paragintas, žmonių sielų įvairumu, kolizijomis, gimstančiomis iš įvairių, beveik priešingų būdų, poetas mielai pasirenka savo kūriniams turiniu šiuos kontrastus: jaunutei, įsimylėjusiai mergaitei našlaitei duoda globėjus du kilnius, bet negalinčius sugyventi senius, nuvaizduotus nepaprastu komizmo tiesa ir gyvumu („Urzgumas ir užsispyrimas" — „Zrzędność i przekora"). Gobšų palūkininką stato savininku jaunikaičio turtų, kuris savo gyvenimo būdu griauna sau sveikatą ir savo fantazijos prasiveržimais suteikia sau pavojų. („Doży

wocie"). Ūmaus būdo Česnikui (taurininkui) duoda kaimyną suktų, slapų ir kerštingą Rejentą (notarą). („Kerštas už ežies mūrą" — „Zemsta za mur graniczny"). Visuose geriausiuose Fredros kūriniuose matome prieš sustatytus priešingus temperamentu, būdais, jausmų nuotaika žmones. Sferos, iš kurių poetas dažniausiai semia tuos paveikslus, yra: kariškių pasaulis, teikiąs jam linksmų, energingų ir kilnių karininkų, jo — gyvai, tikrai ir simpatingai vaizduojamų; paskui gerai jam žinomas salonų pasaulis, atskleidžiąs savo atstovuose moralinę niekybę, papuoštą draugišku spindėjimu; tų laikų jauna inteligentija: literatai, artistai, svajotojai, kuriuos jis lengvai paliečia komedijoj „Ponas Jovialskis" („Pan Jowialski"), o giliau charakterizuoja vaizdely „Atsiskyrėliai ir poetas" („Odludki i poeta"); pagaliau maloniausi poetui, giliausiai pagauti ir geriausiai atvaizduoti tų laikų bajoriško dvaro paveikslai ir tipingos figūros iš netolimos praeities („Śluby panieńskie", „Pan Jovialski" ir „Zemsta za mur graniczny"), iš kurių tarpo išsiskiria tikrai ir meniškai atvaizduotos tų laikų merginos — Anielė ir Klara („Śluby") ir dar žinomi poetui, išsilaikę beveik ligi XIX amžiaus pusės nykstančios praeities tipai: Jovialskis, visuomet linksmas plepėjas ir neišsemiamas savo sąmojinguose pasakojimuose bei patarlėse; Česnikas, buvusis Baro konfederatas, greitas prie šoblio, kuriuo vikriai valdo, smarkus, ne perdaug turįs proto, bet kupinas riteriškumo ir nuoširdus; rejentas Milčekas — tipingas bajoras teisininkas, atsargus, nenuoširdus, mažakalbis, nusižeminęs, suktus, gobšus pasipelnyti ir tuo pat metu — atkaklus, griežtas ir drąsus reikale; pagaliau lenkiško būdo išsigimimo apsireiškimas — Papkinas, slepiąs prancūzų parėdomis ir svetimais apsiejimais savo moralią niekybę, tuščią kišenę, turįs vikrų, ilgą liežuvį ir visuomet pasiruošęs visokeriopai patarnauti, jeigu mato iš to sau pelno. Miestelėnų pasaulis jam teikdavo tik karikatūriškai traktuojamų figūrų mažai tereiškiantiems farsams, rašomiems mažiau išlepintiems žiūrėtojams pajuokinti. Nuolatinis Fredros artizmo augimas glūdi vis gilesniame apimime, atjautime ir išreiškime visokeriopų, bet kasdieniškumo neviršijančių žmogaus sielų. Tose sielose poetas pastebi ir vaizduoja visų pirma jų tautinius bei lenkiškus savaimingumus, bet tuo pat metu jis neužmiršta ir bendrai žmoniškų jų būdo bruožų. Puikiausias tų dviejų elementų suderinimas yra „Jungtuvių" ir „Keršto" veikėjai. Meniškas susigyvenimas su kūrinio tūriniu, įsikvėpimas vaizduojamųjų ir drauge pagaunančių kūrėją asmenų ir situacijų gyvenimu, temperamentu ir situacija, aiš-

kiai matyti paskutinėse Fredros komedijose, kuriose jis naudojasi tvirtu ir galingu aštuoniaskiemeniu eiliavimo būdu („Zemsta“ ir „Dożywocie“), tuo tarpu kai „Merginų jungtuvėse“ jis rašo keturiais eiliavimo (8, 11 ir 13 skiemeniu) būdais, atatinkančiais kalbančiųjų asmenų charakteriams ir besikaitoliojančioms padėtims. Vis dažniau įvesdamas savo naujesniuosna kūriniuosna teigiamus asmenis, Fredra tuo pasiekia dar didesnio visapusiškai vaizduojamo gyvenimo pilnumo, o drauge jis parodo ir savo gabumą, kad moka subtelingai atjausti ir išreiksti kilnius meilės jausmų suliepsnojimus, pagaunančius savo tiesa ir nedirbtinumu. Išskyrus nemirtingą tipų sukūrimą A. Mičkevičiaus „Pone Tade“ („Pan Tadeusz“) mes nerasime nė pas vieną lenkų rašytoją tiek laimingo, tikro ir ryškaus nesenos praeities ir tų dienų bajorijos tipų sugavimo ir apibūdinimo, kaip tai padarė Fredra savo geriausiuose veikaluose. Paliovęs 1835 m. del nežinomų ligi šiolei priežasčių savo naujus kūrinius rodyti scenoj ir spausdinti, jis nepaliovė rašęs ir antroj savo ilgo gyvenimo pusėj. Tačiau nors ir gausus jo palikimas, bet ne kiek tesuteikė didesnės vertės kūrinių ir nė vieno tokio, kuris prilygtų geriausiam iš pirmos jo veikalų serijos. Aleksandro Fredros reikšmė lenkų literatūros augime glūdi vaizdavime komedijos rėmuose lygiai tų dienų gyvenimo, kurio neleido poezijon varžantieji kūrybą pseudoklasiškos poetikos dėsniai, kaip lygiai ir praeities gyvenimo, atvaizduoto tiek charakteringuose „Pono Jovialskio“ ir „Keršto“ paveiksluose, tiek ir kalboj, kuria jie kalba, primінančioj savo patarlių gausumu, savo jumoru, savo kilnumu Vaclovo Potockio anekdotus bei Andriaus Fredros „Patarles“. Skaidrus jumoras, kuriuo jis žiūri į žmones, į jų santykius, į jų reikalus, giedrios dvasios pasekmė, turinti sau moralinio pamato religiniuose įsitikinimuose, viešoj tarnyboj, daro Fredrą visos Maž. Lenkijos poetų, o drauge dvarininkų ir karių eilės paskutiniu židiniu. Jis įneša XIX amžiaus poezijon lenkų dvasios charakteringus savumus, kurie atsispindi tų poetų kūriniuose pradedant nuo Rejo ir Kochanovskio.

Kiek komedija rado sau lenkų gyvenime, papročių savaimingumuose ir satiros viršijime senesnėj literatūroj medžiagos savo augimui ir paramos iš visuomenės pusės, tiek drama, negalėdama del cenzūros varžymo vaizduoti tautinio gyvenimo ir nerasdama lenkų charakteriuose atatinkamų veiksnių, išsivystys tik po 1830 metų; nepriklausydama nei nuo scenos, nei nuo realaus gyvenimo, ji išaugs kaipo laisvai įsikūnijusi trijų didelių poetų vaizdenos istoriš-

kai mistinių pakilimų bei istoriosofinių svajonių ir vizijų forma. Bandymai sukurti dramą Fredros vienaamžio Juozo Koženiovskio kūryba, įtikino, kad vienas nutraukimas su pseudoklasiškumo taisyklėmis ir paveikslais negali atstoti tos atatinkamos medžiagos, kurios trūksta tiek pačiame gyvenime, tiek ir visuomenės pamėgimuose. Pamatingai išsilavinęs, kilnus, bet šaltas, atsargus, pirmiausia pedagogas ir literatas, pagaliau senesniame savo amžiuj smalsus, bet ramus observatorius ir kasdieninio gyvenimo piešėjas, savo pirmuose kūriniuose „Klara" ir „Anielė" (1820 ir 1825 m.) Koženiovskis vaizduoja tipus iš bajorų, miestelėnų ir net liaudies tarpo, kurie kartais nors ir pakrikštyti lenkiškais vardais, bet ničnieko neturi savy, kas būtų lenkiška. Visi jie yra tariamieji tipai, kurie kenčia ir blaškosi del savo širdžių rūpesnių, nusivylimų, del jausmų nepastovumo del meilės nepasisekimų. Tie Koženiovskio kūriniai vedė lenkų literatūron naujas dramos formas, gaivino užmestą Kochanovskio „Atstovų grąžinimo" baltąjį eiliavimo būdą ir įvesdinėjo vieton iškilmingo ir deklamacinio pseudoklasinių tragedijų stiliaus ir tono prastenę, veikėjų būdui priderintą kalbą. Tolimesnė Koženiovskio kūryba dramos ir apysakos srityse, kuri jo buvo plėčiama daugiausiai nuo 1840 ligi 1860 metų, bus gvildenama tų dienų literatūros vaizde.

8 §. Tautiškumas kaipo kūrybos šaltinis ir veiksnys.

Kazimieras Brodzinskis (1791 — 1835).

Susijungimas tautinių jausmų su protine kultūra, glūdanti susipažinime su vokiečių poezija, filosofija, literatūros kritika, o drauge ir su prancūzų tų dienų, o lenkų sena poezija, leido tam poetui, o drauge kritikui ir literatūros istorikui, atjausti ir suprasti angščių poetinės kūrybos su tautiniu gyvenimu ryšių svarbumą, gyvenimo, kurio visapusiškas vaizdavimas formomis, priderintomis prie jo esmės ir požymių ir yra kūrybos uždavinys. Tautos dvasia tobuliausiai atsispindi liaudies kūryboj ir ne tiek tobuliai luomų papročiuose bei kultūroj, dalyvaujančių istoriniame gyvenime ir lengvai patenkančių svetimųjų įtakon. Literatūra, vaizduojanti tų luomų supratimus, pamėgimus ir siekimus, irgi pasiduoda tai svetimųjų įtakai, ir todel ji ne visuomet tikrai pareiškia tautos dvasią. Jei pseudoklasikai siekė lenkų literatūros žydėjimo ir tobulėjimo, griežtai prisilaikydami kūrybos taisyklių, apdirbdami stilių, sekdami klasiškais kūriniais ir

geriausius jų versdami, tai Brodzinskis mato tautinėj dvasioj, jos esmės pareiškime, tautinio gyvenimo vaizduose poezijos šaltinį, jos plėtojimosi, originališkumo, naujumo, grožio veiksnius. Neniekindamas nei kūrybos taisyklių, nei prancūzų literatūros, patvirtinančios savo požymiais ir privalumais pirmųjų reikšmę, jis įsitikina reatatinkumu ieškoti joj paveikslų ir formų, kuriais būtų galima vaizduoti lenkų gyvenimą, turintį tiek atskiras savybes, tiek skirtingas gyvenimo sąlygas ir tiek kitoniškus veiksnius. Įgijęs dvasinį subrendimą savo paties darbu ir sunkiomis jaunųjų dienų gyvenimo valandomis, Brodzinskis buvo pasiekęs protinio išsilavinimo, moralinio subrendimo ir jausmų kilnumo toli gražu aukštesniame laipsny, negu tos gadynės pseudoklasikai — žmonės daugiausia garbingi, rimti, mylintieji tėvynę, bet priklausantieji prie pasiturinčiųjų, vedančių ramų ir gerą gyvenimą, užimančių aukštas visuomenėj ir valstybėj vietas. Brodzinskis, didesnio dvaro prievaizdos sūnus, gimęs Bochnijos apylinkėj, Maž. Lenkijoj, anksti netekęs motinos, jau kūdikystės dienomis arčiau susidurdavo su liaudim, ir už jos suteiktą jam užuojautą jis atsidėkoja gyvu įdomavimusi jos gyvenimo sąlygomis ir sielos atsispindėjimu supratimuose, dainose, papročiuose. Iš vokiečių mokyklos jis išsinešė sunkų atsiminimą kančių, suteiktų jam mokyklos vokietinimo uždaviniais, bet sugrįžimas prie lenkų kalbos atskleidė jam turtingą literatūrą, kuriai dideli poetai ir mąstytojai suteikė tokią pasaulinę vertę ir grožį. Nuo 18 metų amžiaus tarnyba lenkų kariuomenėj, dalyvavimas 1812 m. karo žygiuose, nelaisvė Vokiečiuose, sunki medžiaginė padėtis apleidus kariuomenę — visa tai labai padėjo išsivystyti protui ir būdui jaunikaičio, kuris po smulkių, proginių bandymų, turėdamas 27 metus amžiaus, pasirodo visų pirma kaipo gabus ir rimtai pasiruošęs kritikas savo traktate „Klasiškumas ir romantiškumas" (1818 m.), gvildenančiame naują, protingą supratimą apie literatūros uždavinius ir tautinę poeziją, o antra — kaipo naujas poetas, duodąs „Krokuvos idilijoj", paskelbtoj 1820 m. antrašte „Wiesław", pavyzdį ir paveikslą kūrinio, kuris dalinai atvaizduoja tautinį gyvenimą liaudies vaizdeliais, Krokuvos apylinkės kaimiečių dvasios ir papročių atsispindėjimu.

Ūmus pasidarymas 1822 m. lenkų literatūros profesorium naujai įsteigtame 1817 m. Varšuvos universitete pakreipė jauną poetą studijuoti senąją lenkų literatūrą. Iš tų laikų yra užsilikusios jo studijos apie žymesnius lenkų rašytojus ir jo klausytojų, ne visiškai tobulios, literatūros istorijos, stilistikos ir aistetikos paskaitų užrašos.

— Brodzinskio nuopelnas yra supažindinimas plačios visuomenės su tautinio gyvenimo galingu veiksniu, kuris lenkų literatūroj, ypač poezijoj ėmė reikštis jau nuo XVI amžiaus, bet pseudoklasicizmo kritikų ir teoretikų jis buvo nepastebimas arba jie neteikdavo jam reikšmės. Pirmas lenkų literatūros istorikas, Feliksas Bentkovskis, savo tuo laiku garsiame veikale, išleistame 1814 m., vadinasi — prieš 4 metus Brodzinskiui iškilus, aprašo lenkų literatūros sužydėjimą XVI amžiuj—kaipo „milžininę šviesos pažangą“, kaipo prasidėjimą „pamėgimo, išauklėto senų Atenų ir Romos paveikslais“ ir kaipo pasiekimą „kalbos tyrumo aukščiausiame laipsny“. To laikotarpio rašytojus charakterizuoja „tyrumas, kilnus prastumas ir orumas“. Žodžiu, tas garsus istorikas, kuris, antra vertus, remiasi savo vienaamžių autoritetingų jam žmonių manymu ir darbais, pastebi ir išvelka aikštėn tik tai, kas XVI amžiaus rašytojus daro panašius į senovės rašytojus ir kas sutinka su stilistikos taisyklėmis, bet nemato tai, kas juose yra visų puikiausio, kas Rejui, Kochanovskiui arba Skargai teikė tokios įtakos, daromos jų vienamžiams bei pastovios reikšmės naujoms kartoms, o, būtent — tautinio gyvenimo, sukaupto jų sielose ir atspindinto jų kūriniuose.

Brodzinskis, anksti subrendęs dvasiškai, nusistovėjęs morališkai, būdamas kupinas nuoširdžių, šiltų ir ramių religingumo ir patriotingumo jausmų, nereikalavo savo kūrybai nei naujų formų, nei naujų isireiškimo būdų. Jį visiškai patenkindavo senosios kūrybos formos bei būdai. Tačiau, kiek pseudoklasikams kūrinio reikšmė ir grožis pirmiausia glūdėjo formoj, stiliuj, panašume į literatūros pavyzdžius, atatinkume taisyklėms, tiek Brodzinskis labiausiai rūpindavosi, kad kūriny atsispindėtų tautinis gyvenimas, tautos dvasia ir kad jis turėtų tikrą, nedirbtiną stilių ir formą.

Sutinkamai su istorijos tikrenybe, su supratimais ir vaizdais, kyšojančiais lenkų XVI ir XVII amžių poezijoj, jis mato Lenkuose tautą, pasišventusią išimtinai ūkiui, kuris palieka charekteringų žymių — galvojime, jausmuose, papročiuose ir pagaliau visoj kultūroj. Riteriškumas dingo artojuose, kurie, neieškodami lobio, vien tik saugojo ginklais savo sodybas ir ūkius. Religingumas, šeimyninis gyvenimas, draugiškumas, vaišingumas, laisvės mėgimas — tie savaimingumai, pažymintieji lenkų būdą, lieka tampriai susiryšę su kaimo gyvenimu ir ūkio darbais. Lenkas ir ūkininkas Brodzinskiui kaip ir sinonimai yra. Todel jis savo smulkesniųjų, ypač lirinių kūriniu rinkinį pavadina „Artojų dainos“ („Pieśni rolników“), idilijoj,

kuriai jis pavedė vieną geriausių savo kritikų, jis mato tinkamiausią formą vaizduoti lenkų gyvenimui, o veikale „Wiesław“ pateikė pavyzdį, kaip reikia derinti tuos supratimus poetinėj kūryboj. Formaliai „Wiesław“ yra tokia „idilija“, kuri nieko nauja neįneša lenkų poezijon. Jau toks lotyniškosios lenkų literatūros klasikas ir poetas iš XVI amžiaus, kaip Šimonavičius (Szymonowicz), savo „Ragaišiuose“ ir „Piovėjuose“ daug meniškiau atvaizdavo lenkų bajorų ir liaudies gyvenimus. Užtai veikalas „Wiesław“ praneša tuos vaizdelius tautinių jausmų šilima ir reginių grožio atjautimu, ko stinga Šimonavičiui tokiame laipsny, ir pagaliau puikiu pagavimu liaudies kūrinių dvasios ir ritmo bei surišimu idilinės akcijos su lengvai piešiamais 1794 m. nuotykiais, kuriuose Krokuvos apylinkių liaudis įrodė ties Raclavicais veiklingumą ir lenkiškumą. Rofleksingumas, ramūs jausmai, moraliai religinis nusiteikimas, kuriuo jis žiūri į gyvenimą ir žmonių santykius, grožio jautimas, įgytas per susipažinimą su senovės literatūromis ir su tų dienų poezijos ir literatūros kritikos sužydėjimu Vokiečiuose ir Prancūzuose, teikia Brodzinskio poetiškiems kūriniams — prastumo, rimtumo, gerumo, draugiško didaktiškumo, neleidžiančio giliau įsirausti ir sujudinti skaitytojams sielą. Įvesdamas tautinį gyvenimą literatūron, ieškodamas liaudies gyvenime tautinių požymių, — jis daro tai sąmoningai dalinai savo tikslams pasiekti, ką jo pirmatakūnai ir vienaamžiai, meno ar jausmų raginami, darė visai nesąmoningai. Atrodė, kad Brodzinskis — arba nežino, arba nepaiso jokių teorijų ir taisyklių. Jo poezijoj naujoviškumas yra ne forma — visuomet klasiška, o senesniuose kūriniuose dvelkianti pseudoklasicizmu — ir ne turinys, kuriame atsispindi nusistovėjusi siela, nemėgstanti nei jausmų suliepsnojimo, nei vaizdenos suplasnojimo, bet įsisunkusi jon tautinė mintis ir noras sugauti lenkų gyvenimo apsireiškimų esmę, kuriuos jungia rimtumas, šilti ir nuoširdūs jausmai. Brodzinskio sieloj patriotizmas, veikiant jį kilniam religingumui ir augančiam proto akiračiui, įgyja rimtumo ir gilumo, kokių ligi šiolei neturėjo nė vienas lenkų rašytojų. Artesnis susipažinimas su praeitim, bestudijuojant XVI amžiaus rašytojus, atskleidė jam jų kūriniuose vaizduojamo gyvenimo moralinį grožį, didelį giminingumą ir darną to grožio su jo siela, jos sąvoka, jausmais, pamėgimais. Būdamas švietimosi amžiaus auklėtinis (kai kurį laiką jis priklausė prie masonų) ir Šillerio garbintojas, Brodzinskis jungė tėvynės meilę su žmonijos meile, ir todel jis savo tėvynės praeity garbina aistrų laisvės mylėjimą, besavinaudiškumą

santykiavimuosi su kaimynais, patarnavimą, surištą su pasiaukojimu, patriotinį didvyriškumą. Lenkai, Brodzinskio manymu, vieni tik iš visų slavų tautų įdiegė ir išsaugojo savo sielose laisvės ugnį, kurios jie kada nors suteiks savo miegantiems broliams ir „nuo šiaurės ligi saulėtekio slavų tautų giminė sutraukys ištiestą retežį ir laisvės dainą užtrauks" — sako Brodzinskis savo „Sukaktuvėse" („Rocznicy"), esančiose kaip ir gedulų kantata paminėti mūšio ties Grochovu (1831 m.) sukaktuvėms. Tas Brodzinskio „slaviškumas" pasireiškė ir liaudies dainų — čekų, moravų, serbų, ukrainiečių, rusų — vertimuose. Tų dainų rinkinio įvadoj, jis, kaipo akstiną tam darbui atlikti, pareiškia savo įsitikinimą, kad „slavų liaudies dainos, taip kaip ir papročiai, greičiau nurodys poezijai tikrą kelią, negu germanų liaudies dainos. Slavai šiandie yra vienintelė tauta, kurios papročiai, skonis ir tautinės dainos artimai primena senąją Graikiją".

Kaipo poetas Brodzinskis uždaro savo kūrybą ir artizmą siauroj idilijos ir didaktinės lirikos srity. Kiek kartų jis peržengia tą sieną, tiek kartų jis lieka vien tik eilėraščių rašėju, priklausančiu stiliuj ir paveiksluose nuo Karpinskio, Voroničo ir pseudoklasikų. Kiek jis nepajėgė pasiekti aukštesnio artizmo laipsnio bevaizduodamas lenkų gyvenimą, bereikšdamas patriotinius jausmus, tiek jis, kaipo kritikas ir literatūros istorikas, pasirodė esąs mąstytojas, praaugąs tų dienų rašytojus ir kritikus savo pažiūrų platumu ir giliu dvasinio gyvenimo apsireiškimų sugavimu.

Kai Brodzinskis savo tautinius jausmus reiškia liriniuose kūriniuse, pagimdytuose 1831 m. nuotykių, jam stinga—pakilimo, gyvenimo, jausmų ir jų išreiškimo galios, tuo tarpu savo kalboj „Apie Lenkų tautybę" („O narodowości Polakow"), pasakytoj švenčiant gegužės mėn. 3 d. Konstitucijos sukaktuves Varšuvos Mokslo Remėjų Draugijos posėdy 1831 m., jis yra kupinas įkvėpimo kalbėtojas, mąstytojas, sukaupęs tėvynės praeitį ir Lenkijos istorinį vaidmenį kilnion, mesianistinėn sintezėn: „Tauta yra įgimta ideja" — skelbia poetas istoriosofas, — kurią jos nariai, susijungę vienybėn, stengiasi įkūnyti. Ji yra viena šeimyna, turinti savo šeimyninius nuotykius ir pašaukimą. Ji tartum vienas žmogus savo siekimuose, vaizdavimuose ir jutimuose. Patirtas likimas sudaro jos būdą. Dievas norėjo turėti tautas, kaip žmones, individuališkas, ir todel jos visą žmoniją veikia ir kuria reikalingą darną... Visas skirtumas tarp tautos ir žmogaus glūdi tame, kad žmogus gali žūti del tautos, bet tauta del žmonijos žūti negali, ypač tuomet, kai ji turi savo sąžinę..., kai ji

jaučiasi tauta. Dar daugiau—kiekvienas tautos subrendęs individas paaukos savo gyvybę tam, kad jo tauta gyventų žmonijai... Kitados kiekviena tauta laikė save visako tikslu ir viduriu, taip kaip žemė buvo laikoma pasaulio viduriu... Kopernikas surado fizinio pasaulio sistemą, ir lenkų tauta (pasakysiu tai drąsiai ir su tautiniu išdidumu) pati nujautė tikrą moralinio pasaulio judėjimą. Ji žinojo, kad kiekviena tauta privalo būti visumos dalelė ir suktis aplink tą visumą, kaip planetos sukasi aplink savo židinį. Kiekvienas sudaro reikalingą darną ir pusiausvirą ir tik aklas egoizmas to nemato. Lenkų tauta, aš kartoju, per savo įkvėpimą yra filosofas, moralinio pasaulio Kopernikas. Nesuprasta, persekiojama, laikančiasi savo, ji sulauks savo pripažintojų ir jos erškėčių vainikas pasikeis laimėjimo ir pilietybės vainiku".

„Jos ideja buvo: religijos saulėj išauginti laisvės ir brolybės medį, nuseikėti sosto ir žmonių teises ant svarsyklių prie pačio dangaus prikabintų; plėtotis viduj pagal metą, kurį laikas teikia, kad pasidarytų išlavintu asmenim, tinkančiu bendradarbiauti su visa žmonija. Jos pašaukimas buvo saugoti viesulams siaučiant barbaringo ir civilizuoto pasaulių sienas... Pagaliau jos stebuklingas paskyrimas buvo net iš karto pakilti išgirdus pasikėsinimo atbalsį ant tautų laisvės, kad jas įspėti, kaip pakilo Piotrovinas [1]) paliudyti piktadarybę, jam pačiam suteiktą".

Tos čia pareikštos mintys, esančios galutinas kritiko patrioto supratimų plėtojimosi žodis, — kritiko, kuris ilgą laiką buvo pasišventęs tirimui praeities dvasinių palaikų, glūdančių literatūros paminkluose, pakeltos, išvystytos trijų tos gadynės didelių poetų visa artizmo galybe, pasidarys vadovaujančiomis jų kūrybai idejomis ir kai kuriam laikui jos taps lenkų visuomenei tautinės tikybos dogmatais.

Nors Mickevičius savo „Vėlinėse" (III dalis) tolaikinių tautos nelaimių ir kančių akivaizdoj—įroniškai plaka idilijos rėmų angštumą, kurian Brodzinskis norėjo įspraust lenkų gyvenimo vaizdą, ir skausmingai pažymi jo slaviškas simpatijas, bet pats dar tais pačiais 1832 metais ieško paguodos sau ir savo tautiečiams, prislėgtiems baisios tėvynės padėties, manydamas sukurti spalvingas ir giedrias bajorų idilijas, — toks turėjo būti pirmu sumanymu „Ponas Tadas". O tuo pat metu jis „Vėlinių" III daly vaizduoja tautos ateitį ir jos santy-

---

[1]) Legendoj apie šv. Stanislovą Piotrovinas, senai miręs riterius, buvo jo prikeltas iš karsto duoti savo parodymus teisme.

kius su kitomis Europos tautomis ir valstybėmis taip į viską žiūrėdamas, kaip Brodzinskis žiūri savo „Tautos knygose". Pastarasis, būdamas ramiai jausmingas ir nuosaikus, Lenkijoj mato tik „Kristaus mokinį", kuris yra artimesnis Viešpačiui, negu kitos tautos, o Mickevičius, pagautas savo patriotinės meilės ir skausmo, rodo pasauliui nukryžiuotąją Lenkiją kaipo „tautų Kristų". Visiškai sutinka Mickevičius su Brodzinskiu tada, kai jie apibūdina istorinius nuotykius ir paprotinius savaimingumus ir kai stato lenkų artojų tautos kilnumą, besavinaudingumą ir riteriškumą prieš Vakarų bendruomenių pramonę, prekybą, varžytynes.

Brodzinskio moralios pažiūros, žyminčios jo kritikos traktatus („Apie idiliją moralybės atžvilgiu" — „O idylli pod względem moralnym" ir kiti), o taip pat ir jo poezijos kūriniai yra lygiai ir Mickevičiaus kūrybos požymiai.

Kai garbinantieji pseudoklasicizmą lenkų patriotai norėjo per galutiną literatūros ištobulinimą ir jos priartinimą prie svetimųjų pavyzdžių įgyti tvermingą pamatą tautos skirtingumui, o lygiai įrodyti ir tautos, netekusios savo nepriklausomybės, gajumą, tuo metu Brodzinskis, kritikas ir drauge poetas, sakė, kad literatūros plėtojimosi dėsnis ir uždavinys, o lygiai ir jos sužydėjimo veiksnys — yra tautos dvasios atvaizdavimas jos įvairiausiuose apsireiškimuose. Žiūrint tokiomis akymis poezija darėsi aukštu tautinio gyvenimo veiksniu, o Lenkams — visų didžiausiu to gyvenimo pareiškimu ir galingiausia jėga, žadinančia ir maitinančia tautinę sąmonę ir jausmus. Toji sąkova, vaduodama poeziją iš angštų rėmų, kuriuosna ją spraudė pseudoklasicizmas, atverdama naują, neišsemiamą kūrybos šaltinį, rodydama poetams uždavinius, kurie juos statė tautinio gyvenimo vadais, paragino prie poetinės kūrybos geriausias, turtingiausias sielas, matančias, iš priežasties negalėjimo laisvai veikti kitoj tautinėj dirvoj, vien tik literatūroj galimybių įkūnyti savo tautiniams bei visuomeniniams troškimams ir siekimams.

9 §. Lenkų politinis gyvenimas 1795—1830 m. laikotarpy sąryšy su nuolatiniu gyvenimo sąlygų ir kultūrinio darbo keitimusi.

Nuolatiniai, kas antrus metus besikartojantieji perversmai ir politiniai pertvarkimai, valdžių sistemų, teisių, ekonominių sąlygų permainos, čia tikėjimasis gaivinančia viltim, džiaugsmingais lūkesiais,

maloniais ateities regėjimais, čia vėl — skausmingi nusivilimai, priespaudos — visa tai kreipė plačios visuomenės domėsį ir mintis prie atskiro žmogaus ir tautos gyvenimo realių reikalų. Kiek buvo galimas esant tokioms sąlygomis protinis darbas, poetinė, literatinė kūryba neskaitlingų atskirų žmonių, tirinčiųjų tėvynės praeitį, kalbą, literatūrą, tiek buvo nepalankūs tie laikai užsiimti grynu mokslu ir filosofija, plėtoti sąmonę, nesurištą tiesioginiai su tautos gyvenimo reikalais.

Praėjusio amžiaus roformatoriai, poetai. publicistai, politikai, neatsižvelgiant į tai, kad jie beveik visi dėvi sutonus, yra švietimosi amžiaus išpažintojai, daugiausia deistai, nuosaikūs liberalai. Savo pažiūrose, patarimuose, projektuose jie vysto moralinius, visuomeninius ir politinius supratimus, įgytus iš Prancūzijos laisvamanių. Tačiau jiems rūpi ne tų idejų platinimas ir laimėjimas, o tik tų idejų pagalba tėvynės pajudinimas, visuomeninių ir ekonominių santykių pertvarkymas, pašlijusių papročių, tinginiavimo, tamsybės nugalėjimas. Jie naudojasi naujais supratimais, kaip vaistais, kuriuos, tikėdami jų pasekmingumu, vartoja be jokio analizo bei patikrinimo.

Tiek trečiasis Lenkijos padalijimas 1795 m., tiek ir tolaikinė prancūzų revoliucija nukreipė lenkų protus į vakarų Europą ir pagimdė gyvą susidomėjimą jos reikalais ir santykiais. Tą politinę sąjungą, paremtą bendrais reikalais, kurią be pasisekimo norėjo Prancūzija padaryti Jonui Kazimierui viešpataujant, buvo įkūnyta dabar, kai Lenkija, netekus savo nepriklausomybės, turėjo paremt Prancūzijos reikalus, o drauge ir jos laisvę, tik savanorių legijomis — tuo riteriškos lenkų jaunuomenės žiedu.

Tarnyba legionuose, pabuvojimas lenkų pulkų Prancūzijoj platino vis didesniame lenkų tarpe prancūzų literatūrą ir švietimosi amžiaus idejas. Tačiau didelis Napoleono genijaus spindėjimas, jo nuostabių laimėjimų ir Europos pasaulio pertvarkymo garsėjimas drauge su tikėjimu Napoleonu daug galingiau sujudino lenkams protus, veikė jų vaizdeną, negu šaltas, nepajėgiąs uždegti sielų, racionalizmas. Vis delto jis platinosi, daugiausia del savo naujoviškumo, nesutikdamas kliūčių iš priežasties visotiniojo tikybinių jausmų susilpnėjimo tiek aukštesniųjų dvasininkų tarpe, tiek ir visoj tų dienų lenkų inteligentijoj. 1800—1822 metų laikotarpy tiek literatūra — visa pseudoklasikų kūryba, tiek ir universitetai: Vilniaus, Varšuvos, Kšemenco liciejus, vidurinės mokyklos, kultūrinės draugijos

ir įstaigos gyvena švietimosi amžiaus idejų įtakoj. Augančios toj gadynėj masonų ložos irgi yra tų nuomonių įsivyravimo rodyklis. Bet nerasdamas savo narių sielose užsidegimo propogandai, jos daugiausia tarnauja savimeilei, draugiškiems palinkimams ir plačiai išsiliejusiam paslaptingų ir keistų savo forma sąjungų pamėgimuį patenkinti. Apie tą laisvamanių srovės, kaipo protinio gyvenimo veiksnio silpnumą iškalbingai sako stoka veikalų, plėtojančių jos esmės sistemą. Vienintelis iš tos srities rimtesnis veikalas yra „Žmogaus proto filosofija" („Filozofja ludzkiego umysłu"), kurį parašė 1821 m. jau anksčiau minėtas Jonas Sniadeckis — empirikas, sensualistas. Jis, gyvendamas Anglijoj, susipažino su škotų filosofų veikalais ir buvo jų įtakoj. Laisvamanybės idejų literatinis veidrodis yra sunkus, ištęstas, didaktinis Stašico kūrinys — „Žmonių giminė" („Lód ludzki"), rašytas keliolika metu eilerašč̌iais ir proza. Kilni svajotojo ir filantropo siela, sužavėta Russó idejomis, tame veikale išaudė prozaine, kupina nevykusių neologizmų kalba svajones apie kelius, kuriais žengdama žmonija galėtų pasiekti savo tobulumo ir pageidaujamos laimės. Visiška stoka tame veikale artistinių gabumų ir sujungimo išsvajotų minčių ir paveikslų su realaus gyvenimo uždaviniais, baidė skaitytojus. Puikiausias tų dienų laisvamanybės atstovas literatūroj ir viešame gyvenime buvo Stanislovas Potockis (1757—1821) — galingas didikas, keturiametinio seimo atstovas, artilerijos generolas (1892 m.), vienas veiklesniųjų Mokslo Rėmėjų Draugijos narių, puikus kalbėtojas, uolus masonizmo platintojas, mokyklų organizatorius Varšuvos Kunigaikštystės metu, uolus ir labai veiklus Kongresinės Karalystės švietimo ministeris ir drauge — publicistas ir literatūros kritikas, pseudoklasicizmo teoretikas. Laisvamaniškų idejų propagandą, kovą su obskurantizmu, su prietarais, su dvasininkų valdžia, su tamsybe jis veda „Kritikos švilpuke" („Świstek krytyczny"), kuris buvo talpinamas „Varšuvos atsiminimuose" (1816 m.) ir išleistoj 1820 m. keturių dalių satiroj „Kelionės Tamsiamiestin" („Podróży do Ciemnogrodu"). Padėties orumas dar labiau aukštino to drąsiausio ir giliausiai išsilavinusio laisvamanio užsipuolimą tamsios dvasininkų ir neapsišvietėlių minios, neturinčios nei gabesnių gynėjų, nei savo tikslų bei principų supratimo.

Kaipo literatūros kritikas, jis savo pagyrimais ir traktatais, kurių rinkinys išėjo 1816 m. 2 tomuose, o taip pat ir savo dideliu veikalu „Apie iškalbingumą ir stilių" („O wymowie i stylu"), išėjusiu

Varšuvoj 1815 m. 4 tomuose, vėl tapo sąmoningiausiu tų dienų pseudoklasicizmo reiškėju ir vadu. Gerai susipažinęs su senovės teorijomis (Aristotelis, Cicero, Kvintilionas) ir prancūzų teoretikais (Rollin, Buffon, Blaire, Laharpe), jis lygiai atsižvelgia į Russó mintis ir verčia Vinkelmano veikalą „Apie senovės meną" („Sztuka u dawnych"), kurian įdeda ir savo minčių (Varšuva, 1815 m., 4 tomai). Tiek savo teoretiniuose darbuose, tiek ir savo literatūros kritikose ir charakteristikose Potockis į viską žiūri pseudoklasiko akimis. Kūrinio siela jam yra mintis, kūnu—stilius, o skonis—stiliaus ir turinio darna. Negausių taip puikiai plėtojančiosios vokiečių filisofijos šalininkų pastangos, bandančios įskiepyti ją lenkų poetams, nerado sau atatinkamo pamato. Uoliausias jų, Šaniavskis, apsipažinęs su Kanto veikalais ir filisofiniu judėjimu Vokiečiuose, paskelbia 1802 m. traktatą „Kas tai yra filosofija?" („Co to jiest filozofja?"), o 1805 m. — „Draugiški patarimai jaunam filosofijos mokslų gerbėjui" („Rady przyjacielskie młodemu czciciolowi nauk filizofji"), bet nesugeba suįdominti protų, matančių, Jono Sniadeckio orumo dėka, Kanto sistemoj „metafizinį misticizmą", kuriam „neverta duoti rimto filosofijos vardo" („Apie Kanto filosofiją" — „O filozofji Kanta"; 1821 m.).

Taip gyvai auganti XVIII amžiaus pabaigoj lenkų politinė literatūra žlugus Lenkijos nepriklausomybei neteko savo gyvenimui pamato ir šaltinio. Nors įsteigimas Varšuvos Kunigaikštystės ir vėliau tos pačios Karalystės grąžins buvusios Lenkijos daliai savivaldybę — su nepriklausomingumo šešėliais, tačiau tikrenybėj, nežiūrint, kad bus seimai, ministerijos, tautos kariuomenė, tų politinių kūnų likimas priklausys nuo Napoleono valios, o vėliau — nuo Aleksandro I. Dėkingumas už daliną buities atgavimą, tikėjimasis abejais tais galiūnais del jų žadomųjų tautos troškimų įgyvendinimo, vertė kantriai kentėti reikalavimus, fantazijas, išsišokimus svetimųjų didikų, kantroliuojančių ir paraližuojančių autonominių Kunigaikštystės ir Karalystės valdžių reikalus ir veikimą.

Du žymiausi XVIII amž. lenkų politikai ir dabar dar prabils ir pareikš savo mintis ir patarimus, priderintus naujoms gyvenimo sąlygoms. Bet tų patriotų ir rimtų politikų, tikinčiųjų galymybe nuosaviomis pajėgomis atgauti napriklausonybę, patarimai pasižymi liūdna rezignacija ir dvasios susmukimu.

Kolontajus savo „Pastabose apie Varšuvos Kunigaikštystę" („Uwagi nad Księstwem Waršawskiem"; Varšuva, 1810 m.) sako, kad „geriausias šiadien sveikai galvojančio Lenko privalumas yra nea-

pribotai pasitikint" pavesti tautos likimą Napoleonui. O tai reikia padaryti del „paskubomis sukurtos ir taip neparankioj geografinėj ir politinėj padėty turinčios gyvuoti valstybės bejėgiškumo". Stašicas, tikėdamas Aleksandro I palankių sumanymų ir pažadų pastovumu, mato tėvynės ateitį broliškoj sąjungoj, padarytoj su Rusija.

Vidaus politikos krypties Rusijoj permaina, pagymdyta aplinkos įtaka svyruojančiam carui, o drauge ir tos valstybės dalyvavimas „Šventoj Sąjungoj", vedąs prie solidaraus bendradarbiavimo sukeltoj per tą sąjungą reakcijoj, skaudžiai palietė konstitucinės Karalystės laisves. Cenzūros priespauda, slaptosios policijos sauvaliavimas, žymesniųjų asmenų pašalinimas iš dalyvavimo viešame gyvenime, aukštų vietų pavedimas valdžios bernams arba atžagareiviams, didž. kunigaikščio Konstanto išsišokimai erzino, atgrasinėjo lenkų visuomenę, kuri dar nesenai taip nuoširdžiai buvo nusiteikusi savo gerajam „atgaivintojui". Tiek visose „Šventosios Sąjungos" valstybėse, tiek ir Lenkų Karalystėj ir Lietuvoj tautinio ir politinio gyvenimo stelbiami apsireiškimai ėmė telktis ir slapstytis gausiose sąjungose, kurių tikslas buvo sutraukyti primestus pančius revuliucijos keliu.

Kiek Napoleono laikotarpis, o vėliau lenkų kariuomenės augimas del kun. Konstantino varginančio, bet ir mylinčio ją mankštymo išauklėja daugybę vadų, karininkų ir gausius senų, vikrių kareivių pulkus, tiek tie laikai negalėjo būti palankūs politinio mokslo atžvilgiu visuomenei, prantančiai versti atsakomybę už savo tėvynės likimą ant primestų jai valdovų ir ginklų jėgoj matyti svarbiausį veiksnį, sprendžiantį tautų ir valstybių ateitį, bet nepajėgiančiai suburti ir rimtai paremti suorganizuotų partijų, vykdančiųjų savo programas ir manančiųjų apgalvotai įkūnyti didelius sumanymus.

Užtvenktas tautinis gyvenimas politikos sferoj savo jausmingumui rado išėjimą literatūroj. Praėjusiuose amžiuose, XVI ypač ir XVIII, lenkų literatūra bendradarbiavo su politiniu gyvenimu. Ji žadino, padėdinėjo vykdyti reformas. Dabar ji darosi įrankiu reikšti ir stiprinti tautinius jausmus ir siekimus, o drauge ji žadins sielose norus, protestus ir revoliucinius palinkimus.

Auganti, ypač Varšuvoj, periodinė spauda (1810 m. buvo 10, o 1830 jau 77 lenkų laikraščiai) susideda daugiausia iš literatūros raštų. Cenzūros trukdymai neleidžia išsilaikyti nė vienam kartas nuo karto opozicijos steigiamam politikos dienraščiui. Tik vienas, įsteigtas 1821 m. ir neliečiąs politikos, gatvės organas „Varšuvos kurjerius" („Kurjer warszawski") įstengė visą amžių iškęsti taip da-

žnai sunkias lenkų politikos spaudai sąlygas. Užtai drauge su augančiu tų dienų gyvenime literatūros vaidmeniu ir jos įtaka gyvenimui, dygo daugiausia jam pavedami dienraščiai, savaitraščiai, mėnesiniai laikraščiai. Spartus ir pasekmingas krašto kultūros plėtojimasis atsispindėjo steigime specialios spaudos, pavestos įvairioms mokslo, technikos šakoms ir dvasiniams moterų, jaunuomenės, vaikų reikalams.

Napoleono epopėjos galas ir nauja politikos tvarka, primesta Lenkijai Vienos Kongreso sprendimu, statė tašką ant lenkų kariuomenės veikimo, bet tuo pat metu teikė galimybių jų kultūriniam darbui ir dvasinio gyvenimo plėtojimuisi, koks ėjo skirtingose sąlygose kiekvienoj, į keturis gabalus išdraskytos Lenkų respublikos daly. Kultūrinis veikimas—o, būtent: švietimasis, fabrikų ir rankdarbystės pramonė, prekyba, komunikacijos plėtojimasis, o sąryšy su tuo visku gyventojų ir turtų didėjimas pasekmingiausiai ir sparčiausiai plėtojosi Lenkų Karalystės plotuose del įgytos jos autonomijos ir del tos krypties, kurią Karalystei suteikė toki gabūs ir uolūs ministeriai, kaip Stanislovas Potockis, Stašicas, Liubeckis. Lenkijos dalis, priskirta prie Prūsų, Didž. Poznanės Kunigaikštystė ir vakarų Prūsai dar tebeužlaiko savo skirtingumą, ypač mokyklose ir kuklioj savivaldybėj su provincionaliniu seimu Poznanėj. Krokuva su savo nedidele apygarda yra laisvas miestas, trijų gretimų viešpatijų kontroliuojamas, kas ją ateity labai apsunkina. Joj randasi lenkų universitetas ir Mokslo Draugija, įsteigta 1816 m.

Nuo 1817 ligi 1831 m. tuo pat metu gyvuoja trys lenkų universitetai: Vilniuj, Varšuvoj ir Krokuvoj.

Galicija, ligi šiol besirandančioji sunkiausioj padėty del germanizuojančios ir kultūriškai skurdinančios ją austrų biurokratijos, po 1815 m. ėmė atbusdinėti iš savo ligšiolinio apmirimo. Nepaisant vokiškų mokyklų ir vokiečių universiteto Lvove, gretimų Lenkijos dalių gyvenimas, lenkiškos mokyklos, randančiasios čia pat ties Galicijos sienomis (Krokuva, Kšemencas), žadino jaunėsnėj lenkų kartoj, išauklėtoj vokiečių mokyklose, tautinius jausmus ir siekimus, kurie reiškėsi literatūros ir mokslo judėjimu, randančiu sau paramos 1817 m. įsteigtoj Lvove Juozo Ossolinskio įstaigoj („Zakład narodowy imenia Ossolińskich“), turinčioj didelę biblioteką, turtingą įvairių praeities liekanų rinkinį ir lėšų remti mokslo darbams. Juozo Ossolinskio rūpesniu prie vokiečių universiteto Lvove 1827 m. įsisteigia lenkų literatūros katedra.

Svarbiausias Ossolinskio veikalas „Istorijos kritikos žinios, liečiančios lenkų literatūros darbus" („Wiadomości historyczno krytyczne do dziejów literatury polskiej") išėjo Krokuvoj (1819—1822 m., 3 tomai). Lenkų jaunuomenė Galicijoj ir Didž. Lenkijoj pažindinosi vokiečių mokyklose ir literatūroj su Lessingo, Šillerio, Goetės kūriniais, su Herderio ir Fichtės raštais. Vokiečių universitetuose mokslus ėjo, tiek prieš Varšuvos univesiteto įsteigimą (1817 m.), tiek ir vėliau, lenkų jaunuomenė iš Varšuvos Kunigaikštystės ir Karalystės. Tuo būdu aukštas humanitarizmas ir liberalizmas, vokiečių poetų kilnus patriotiškumas žadina ir auklėja lenkų sielas. Tuo keliu, ypač per vokiečių vertimus, jie susipažįsta su Šekspyru ir su jo vienaamžiais, su Baironu ir Valter Skottu. Varšuvos mėnesiniai laikraščiai ir Vilniaus spauda jau nuo 1815 m. paduoda vertimuose žymesnius ponios Staël knygos „Apie Vokiečius" skyrius. Jausmingumas ir vaizdena kartos, kuri atėjo pasaulin XVIII amžiaus pabaigoj ir pergyveno Napoleono epopėjos judėjimą ir didesne dalim tarnavo kariuomenėj, duodančioj susipažinti beveik su visa Europa net ligi jos pietinių pakraščių—Italijos ir Ispanijos, ras tose naujuose Šillerio, Šekspyro, Valter Skotto, Bairono kūriniuose daug labiau pageidaujamą vaizdenai ir nusiteikimo jausmams peną, negu prancūzų bei lenkų pseudoklasicizme. Drauge besiplėtojąs Slavų praeities ir dabarties tyrinėjimas ir augąs liaudiškumo idejos įtakoj užsidegimas rinkti liaudies kūrybos paminklus atskleis lenkų slavų tikėjimo ir tradicijų pasauly, tautos darbų praeity ir pagaliau dabarties gyvenime gausybę įdomių, simpatingų ir jaudinančių lenkų sielą dalykų, naujos medžiagos epikai, lirikai ir dramai, kas duos galimybės kurti naujas formas arba perdirbinėti ligšiolines.

Tas sutelkimas lenkų sieloj tiek politinių prityrimų ir pergyvenimų, tiek ir pasisavintųjų iš visų literatūrų ir kultūrų — sąvokinio ištekliaus, vaizdų, norodymų, pavyzdžių, pagaliau susiįdomavimas savo gimtu kraštu, jo praeitim, kalba, literatūra, liaudim, kurios reikšmė dabar jau visai darosi suprantama rimtesniems protams — visa tai paruošė tautinės sąmonės ir jausmų veiksnius.

Revoliucijos ir kosmopolitizmo ideologijoj, kuri vyruos gausingų slaptų sąjungų obalsiuose, atsišaukimuose ir dainose, pagaliau 1830 m. lapkričio mėn. sukilime, glūdi tautiniai jausmai, kurie, veikiant 1831 m. kovos įtakai, tiek lenkų sielose, tiek ir jų poezijoj pasireikš pirmą kartą tiek galingai ir tiek gražiai.

10 §. Lenkų poezijos sužydėjimas A. Mickevičiaus genijaus dėka.

a) Poeto pasirodymo laikas ir vietos.

Brodzinskio atskleidimas plačiai visuomenei literatūros reikšmės ir jos uždavinių, nurodymas kūrybos šaltinių ir praskynimas tai kūrybai kelio sąryšy su ligšioliniu plėtojimusi, — nebūtų pagimdę tiek netikėto ir tiek nepaprastai puikaus — del politinių ir kultūrinių sąlygų — jau nebe poetinės kūrybos plėtojimosi, bet — jos ištryškimo, išsiveržimo, jeigu drauge su sąlygomis, varžančiomis lenkų dvasią, nebūtų iškilęs genijus, kuris savo kūrybos suliepsnojimu ir spindėjimu pavergė visų širdis ir protus ir pagavo visas jaučiančias, gilesnes ir kilnesnes širdis, uždegdamas savo nepaprastų konkurentų ir gausių pasekėjų kūrybą.

Tas genijus gimė ir išugdė savo sparnus Lietuvoj. Be A. Mickevičiaus Lietuvoj yra gimę daugybė lenkų žymių veikėjų ir darbuotojų literatūros ir tautos gyvenimo srityse. Bohomolcas, Naruševičius, Kniazninas, Reitanas, Korsakas, Čartoryskiai, Kolontajus, Niemcevičius, Kosciuška, ir visa pseudoklasikų poetų eilė iš XIX amžiaus pirmųjų metų labai iškalbingai įrodo didelius lietuvių nuopelnus, lenkų tautiniame ir proto gyvenimuose, padarytus XVIII amžiaus antroj pusėj ir XIX amžiaus pradžioj.

Jie savo darbais ir raštais sudaro proto ir morališkumo atmosferą, kurioj auga ir auklėjasi turtingiausia ir morališkiausia dvasia — Adomas Mickevičius.

Trejiems metams praslinkus po paskutinio Lenkų respublikos padalijimo, kai pastarasis išbraukdamas lenkų valstybės vardą iš Europos žemėlapio, rodėsi prislėgia karsto akmenim netekusią politinio gyvenimo tautą su jos praeitim, literatūra ir kultūra, tuo metu atvyksta pasaulin (1798 m.) Naugardėly, mažame miestely (1500 gyv.), buvusios vaivadijos centre, genialus tautos dvasios reiškėjas, — tautos, kuri, nepaisydama visų priespaudų, tvirtėjo savo naujomis pajėgomis, veržėsi prie savarankiško gyvenimo, tvirtinančio savo teises laisvai gyventi ir plėtotis vis gilesne ir turtingesne kūryba.

Mickevyčius kilo iš to visuomenės sluoksnio, kuris XIX amžiuj, skubėdamasis užimti vietas, taisančias jo medžiaginę buitį, turtindavo gabiais ir vikriais darbininkais tiek miestelėnų, susidedančių daugiausia iš svetimšalių gaivalo, tiek ir valdininkų, mokytojų, kariškių luomus. Tas sluoksnis buvo smulkioji bajorija, pakelta ba-

jorų luoman liaudis, savo medžiaginės buities sąlygomis artima kaimiečių luomui, bet viršijanti jį laisve, savo teisių supratimu, ambicija, veiklumu.

Poeto senelis, nemokąs rašyti, per savo gerą ūkininkavimą tapo pasiturinčiu žmogum ir savo sūnų, kuris išėjo jezuitų mokyklas, padarė valdininką ir gynėją prie Naugardėlio teismų. Poetas, vienas jo penkių sūnų, kūdikystės dienas gyveno kaimiškai laisvame ir ramiame miestely, plačiai nusėdusiame antkalne ties Nemuno slėniu. Senos pilies griuvėsiai, keletą bažnyčių, nuo senai gyvuojančios mokyklos liudijo apie to netirštai apgyvento miestelio istorinę reikšmę. Lenkų dvasinį gyvenimą, kalbą ir kultūrą atnešė čia jau XVI amž. religinis judėjimas, plintąs iš Rzeczypospolitos vakarinių kraštų. Tat tais laikais atsirado Naugardėly kalvinų, o vėliau arijonų bažnyčios, o netoli randančiasiame Liubče — tokia pat bažnyčia ir spaustuvė, platinanti lenkų religines knygas. Jau XVII amžiaus pradžioj Samuelius Maškevičius, kilęs iš Servečio ties Nemunu, rašo savo įdomias užrašas lenkų kalba. Didikų ir vidurinės bajorijos dvarai, smulkiosios bajorijos vienkiemiai, bažnyčios, vienuolynai, protestantų bendruomenės, teismai, mokyklos — visa tai virsta lenkų kultūros židiniais Lietuvos kraštuose. Tos kultūros sužydėjimas antroj XVIII amžiaus pusėj ras savo puikų apsireiškimą patriotuose ir pasitarnavusiuose veikėjuose, kuriuos toji šalis pagimdys, o savo nemirtingą vaizdą jis išvys „Pone Tade“. Mickevičiaus siela, išaugusi tos kultūros maistu, savo genialinga galybe pareikš ir amžiams paliks tos lietuvių lenkų dvasios esmę.

Be abejo, negausingame poeto tėvo knygynėly mėgiamiausia knyga buvo Kochanovskio poezijos rinkinys, kuris jau XVI amžiuj savo artizmo galybe prisidėjo prie platinimo lenkų kalbos Lietuvos kraštuose. Šalia tos knygos „Iliada“ Dmochovskio vertime, Tasso „Jerozolimas“, Petro Kochanovskio išverstas 1618 m., Karpinskio ir Niemcevičiaus poezijos — šit tos knygos, kurias A. Mickevičius tokiu pamėgimu skaitė savo jaunystėj ir kurios labiau veikė poeto sielą, negu mažiau viliojąs mokslas, semiamas jo Naugardėlio mokykloj, vedamoj kunigų dominikonų, bet esančioj Vilniaus universiteto žinioj.

Turint A. Mickevičiui 14 metų amžiaus, vadinasi, kada jau baigėsi jo kūdikystės dienos, jo jauną sielą giliai sujudino du vienas po kito įvykiai: tėvo mirtis 1812 m. gegužės mėnesį, atimanti šeimynai jos maitintoją ir verčianti vyresniuosius sūnus juo greičiau-

siai stengtis patiems užsidirbtį duonos kąsnelį, ir beveik tuo pat metu įžengimas Lietuvon didžiosios Armijos, turinčios įkūnyti patriotų ilgamečius troškimus ir lūkesius. Gyvenimo pareigų ir tautos siekimų supratimas Adomo sieloj įvyko drauge. Atjautimas patriotinio džiaugsmo ir užsidegimo, kokį tuo metu buvo pagavę visą Lietuvą, nustelbė skausmą del tėvo netekimo ir rado sau vietos „Pone Tade", kur kalbama apie 1812 metus („Tik vieną gyvenau pavasarį aš tokį"). Su džiaugsmo ašaromis akyse sveikino keturiolikos metų jaunikaitis lenkų kariuomenės būrį, bežengiantį Naugardėlin.

Nepraėjus dar ir metams jis drauge su Lietuvos ir Lenkijos plačia visuomene gyvens skausmą ir sielvartą, pagimdytus didžiosios Armijos žlugimo ties Berezina. Patirtų tuomet įspūdžių ir susijaudinimų atspindys yra Kryžiuočių smūgis „Konrade Vallenrode". Mickevičiaus baigimas Naugardėlio mokyklų ir jo išvykimas 1815 m. rudenį Vilniaus universitetan supuola su Lenkų Karalystės įsteigimu pagal Vienos Kongreso sprendimą. Lenkų Karalystė, ėmus gyvai veikti kultūros srity, savo pavyzdžiu ir įtaka pažadins ir kitas senosios Lenkijos dalis griebtis tautinio darbo. Žinomi Aleksandro I labai palankūs Lenkams sumanymai gimdė viltį, kad netrukus Lietuva vėl susijungs su Lenkų Karalyste vienan politinin kūnan. Tautinė energija, stiprinama tos vilties ir didėjanti jausmų galybė, pasireiškė Lietuvoj gyvu kultūros veikimu, tokiais pat mokslo darbais ir literatine kūryba. Vilnius, universiteto dėka, kuris sutelkė čia geriausias mokslo jėgas ir būrė jaunuomenę ne tik iš Lietuvos, bet ir iš prūsų Lenkijos ir Varšuvos Kunigaikštystės, padarė jį pirmame XIX amžiaus bertainy rimčiausiu Lietuvos ir Lenkijos dvasinio gyvenimo židiniu. Patriotizmas, kuris jau XVIII amžiaus pabaigoj turėjo tokius žymius savo atstovus, kaip Reitenas, Kosčiuška, Niemcevičius, susilies su aukštos protinės kultūros pagilinta tautine mintim tokių žmonių sielose, kaip kun. Adomas Čartoryskis, broliai Sniadeckiai, Lelevelis. Protų, kupinų švietimosi amžiaus idejų, humanitariškumas, įtaka senovės literatūros, ypač lotynų, darančiosios nuo XVIII amžiaus pusės rimtu veiksniu, lavinančiu protus Lietuvoj, suteikė tautiniams jausmams kilnumo, rimtumo ir ramumo, kas atsispindi tų vyrų ir jų įtakoj randančiosios jaunuomenės krypty ir veikimo būduose. Dėka tų tautinio gyvenimo vadų išminčiai, taktui ir rimtumui, 1812 m. nuotykiai, nežiūrint to, kad Lietuvos gyventojai taip karštai rėmė

Napoleono žygius, nesudarys neigiamų permainų santykiuose tarp rusų valdžios ir tų gyventojų — universitetas liks gyvuoti ir laikinai buvęs susitrukdęs kultūros darbas ir dvasinis gyvenimas dar gyviau ims plėtotis Lietuvoj ypač, kai Lenkų Karalystės įsteigimas 1815 m. padidins viltį laukti geresnės ateities.

Tos vis augančios ir platesnius sluoksnius pagaunančios hamanitarinių, tautinių, švietimosi, visuomeninių ir politinių siekimų srovės rodyklis yra steigiančiosios draugijos, kurios iš karto buvo viešos, o vėliau, del didėjančios nuo 1820 m. politinės reakcijos, taps, slapčiomis.

17 metų amžiaus Mickevičiui, pradedančiam 1815 m. Vilniaus universitete eiti mokslą tikslu pasišvęsti paskui mokytojavimui, darys įtakos visi čia pažymėti veiksniai. Su Jono Kochanovskio poezija ir Petro Kochanovskio „Jerozolimo“ vertimu jis susipažino dar gimtoj pastogėj. Vilniuj jis praplatins ir pagilins savo pažintį su XVI ir XVIII amž. rašytojais, būdamas jauno ir talentingo profesoriaus Leono Borovskio paskaitų įtakoj. Kalbą ir savo stilių Mickevičius tobulins skaitydamas didelius literatūros sužydėjimo (XVI amž.) ir jos atgimimo (XVIII amž.) rašytojus. Iš pastarųjų jam darys įtakos: menu ir kalbos grožiu Trembeckis, o jausmingumu ir patriotiškumu — Karpinskis, Felinskis ir Niemcevičius. Senojo pasaulio dvasinis gyvenimas ir literatūra, kurių turtas jaunam studentui atskleis nepaprastas kalbėtojas ir to dalyko mėgėjas, profesorius Grodkas (Grodek) ir tuo pat metu istorijos nuotykiai ir politiniai surėdymai, atvaizduoti jam demokratinės Joachimo Lelevelio sielos humanitarinių ir patriotinių supratimų ir troškimų šviesoj, — padarys poeto protui, jo moraliniams ir meno supratimams kilnios įtakos, kuri prilaikys jo vaizdenos ir jausmų romantinius įsibėgimus ir padės jam laimingai suharmonizuoti, privesti pasiausviron savo turtingus sielos galingus veiksnius. Švietimosi amžiaus idejos tarpininkaujant Volteriui, kurio jaunas Vilniaus universiteto studentas, verčiąs „La puelle d'Orleans“ ir kuriąs XVIII amžiaus supratimų dvasioj heroiškai komišką poemą „Bulvė“ („Kartofla“), darosi rūpestingu skaitytoju ir pasekėju, — irgi suvaidins tam tikrą vaidmenį poeto dvasios augimo procese. Tačiau dar galingiau paveikė sentimentalizmo srovė, genialaus Russo pagimdyta, pagaliau radus savo išraišką papuleriškame tais laikais Lenkijoj Delille'juj, kurio „Kaimietis“ turėjo puikų vertėją Felinskio asmeny. Tuo pat metu viešojo, draugijos darbo ideja, turinti sau tikslą švietimą ir tautos dvasią bei papročius, ima platintis tiek suaugusios Vilniaus

inteligentijos tarpe, tiek ir jos jaunuomenėj ir ragina steigti draugijas. Maždaug tuo pat metu (apie 1816 m.) atsiranda giminingos savo siekimais šios sąjungos: vieša, valdžios patvirtinta „Palaidūnų“ („Szubrawców“) draugija ir universiteto studentų įsteigta, slapta ir todel didelius tikslus sau pasistačiusi. „Filomatų“ sąjunga, kurioj Mickevičius 1818 m. užėmė „I skyriaus, literatūros ir moralių mokslų viršininko“ vietą. Klasišku iš formos ir turinio pusės eilėraščiu, paremtu pavyzdžiais ir mintimis, iš graikų pasaulio pasemtais, dėstė jaunas vadas draugijos susirinkime 1818 m. rugsėjo mėnesį idejas, turinčias duoti tos sąjungos veikimui kryptį. O to veikimo tikslus Mickevičius savo kalboj, pasakytoj 1819 m. gegužės mėnesį, pareiškė šiuose žodžiuose: „praplatinti juo daugiausia pamatinį švietimą tautoj, patobulinti instrukcijas (t. y. mokymo sistemą), tvirtai pamatuoti tautiškumą, platinti liberalinius dėsnius, budinti viešojo veikimo dvasią, užsiiminėti dalykais, rūpinčiais tautos plačiai visuomenei, pagaliau formuoti, kelti ir tvirtinti viešąją opiniją“.

Visas bręstančiojo poeto jaunos sielos rimtumas ir turtingumas pasireiškia jo vedamos sąjungos veikimo kalbose, instrukcijose, planuose. Tuo metu jo eiliavimo būdu parašyti pseudoklasinio pobūdžio kūriniai, kaip: „Miesto žiema“ („Zima miejska“), „Bulvė“, kažkur dingęs „Demostenas“, vertimai iš Volterio — turi literatinių, priderintų tų laikų pavyzdžiams ir taisyklėms, pratimų pobūdžio. Jie su poeto sielos vidaus gyvenimu jokių ryšių neturi. Poeto siela tuose kūriniuose dar nepasireiškia, neatsiskleidžia.

b) Kūryba Kauno laikotarpy.

Nauji veiksniai, turtinantieji jaunikaičio sielą ir keliantieji jos augantį gyvenimą ir enargiją, visų pirma buvo Mickevičiaus meilė Marytei Vereščakaitei, dvarininko iš Naugardėlio apylinkės dukteriai, gražiai išsilavinusiai ir truputį egzeltuotai merginai, su kuria jis susiartino dar 1817 m., vasarodamas pas jos brolį ir savo buvusį mokytoją Zaną, Tuhanovičų dvare, priklausančiame Marytės tėvams, o antra — jo susipažinimas pradedant nuo 1820 m. iš karto su vokiečių, o vėliau su anglų literatūromis, atskleidžiančiomis jam neregėtus klasikų poezijoj: naujų poetų išsireiškimo grožį, naujus galingus jausmų tonus, naujus vaizdenos plasnojimus ir rišančiąsias su visa tai gilias mintis. Nuo 1820 m. Šilleris ir paskui Baironas pasidarys jaunam poetui jo vidaus gyvenimo draugais. Jis dabar

liausis rašęs „Demosteną“ ir vertęs Volterį, ir pastebės tą rėmų angštumą, kurian pseudoklasicizmas brukė poezijos kurybą. Nenutraukdamas ryšių su klasicizmo tradicijomis, formomis, padėtim, prie kurių jis visuomet grįš, kai tam nesipriešins jo kuriamas dalykas, jis drąsiai peržengia tas ribas ir užima naują, laisvai išreiškiančio poeto žmogaus padėtį,—žmogaus, kuris nori savo dvasios esme, savo pergyvenimais dalytis su plačia visuomene.

Pseudoklasikas, būdamas uždarytas leidžiamų jam formų ir dalykų angštame rate, daugiau perdirbinėdavo ir pamėgdžiodavo, negu kurdavo. Jo kūriniai buvo skiriami salonams ir draugijoms, kurios įdomaudavosi panašiais pratimais, rodančiais kūrėjo gerą skonį, platų skaitymą, sveiką galvojimą, o kartais — sąmojingumą arba švelnų jausmingumą. Poetas romantikas savo kūryba apimdavo visą jo sieloj atsispindėjusių vaizdų, paveikslų, pergyvenimų pasaulį, visus jaudinančius žmogaus širdį jausmus, nepaisant sunkumo apvilkti tokį milžininį turinį tinkamomis formomis, nepaisant silpnumo ir stokos išsireiškimo būdų, jausmų niuansų ir spalvų, kurie kaitoliojasi susvajotuose regėjimuose. Mickevičius, nors ir nutrauks ryšius su pseudoklasicizmu, su jo angštumu, negyvumu ir apdailintu švelnumu, tačiau jis, del savo aistrių išsireiškimų, del savo minties ir jausmų milžininių išsiveržimų, nepaliaus buvęs klasikas, observatorius ir teisėjas, matąs aukščiausį grožį gera ir tiesą ne išsiliejimuose ir veržimuosi, pagaunančiuose savo nuoširdumu, gilumu, jėga, vaizdingumu, žodžio muzika, bet jų pavergime aukštesnės moralybės teisei. Sutikdamas su filomatų ir surištų su jais filaretų dėsniais, jis didžiausiu sau uždaviniu laiko žmonių gera, o mene, poezijoj mato ne savo veikimo tikslą, bet vien tik priemonę.

Pirmas galingas jauno poeto sielos siekimų išreiškimas — „Oda jaunystei“ (parašyta 1820 m. gruodžio mėnesį) savo forma ir stilium yra grynai klasiškas kūrinys. Tiek primenanti puikią Sarbievskio Odą pradžia — tas pakilimas jaunatvės sparnais virš „negyvojo pasaulio“, tiek ir toji kreipimosi forma į jaunas širdis atskirais apibendrinimais, vartojimu bruožų iš mito apie Herkulį aukščiausio energijos įtempimo valandą, — energijos, kurią jis nori sulieti visų sielon, rodo, kad Mickevičius toj savo odoj davė mums pirmą kartą nusisekusį jam pavyzdį vykusiai apvilkti grynai klasiška forma naują dvasios turinį. Kovon už žmonijos laisvę tas Pindaras filomatas kviečia jaunas sielas Olimpo laimėtojo gestu.

„Odos“ idejos ir siekimai neišsėmė augančios ir gilėjančios poeto sielos turinio. Beveik tuo pat metu, nes vos tik po kelių savaičių laiko, naujas, kilnus jo balsas 1821 m. sausio mėnesį atskleidžia naują tos sielos sferą, rodo kitonišką, naują teisių kovotojo jausmų pamatą, išveržia iš tos sielos naują aidą, kuris suras galingą atbalsį širdyse. Tą savo balsą poetas pavadins „Romantiškumas“ („Romantyczność“), tartum numatydamas tą įtaką, kurią paskelbtas čia obalsis—„širdis — poezijos šaltinis“ padarys literatūros plėtojimuisi. Nors „Romantiškumas“ buvo padėtas baladų rinkinio pradžioj, tačiau jis iš tikrųjų nėra balada. Realus, paprastas faktas, pats per save maža tereiškiąs, — vargšė mergina, netekusi proto pasimirus jos mylimajam Joneliui, kurio paveikslą ji mato kankinančiose ją galiucinacijose, dirksnių suimta, krinta miestelio gatvėj, surinkdama tuo aplink save minią—poetui tarnauja vien tik būdu išreikšti savo sielos bręstančius tikėjimus ir siekimus. Susidėdamas su minia, kuri, poteriaudama už Jonelio vėlę, nori pamišusią merginą išgelbėti nuo kankinančio ją mylimo, poetas merginos lūpomis pareiškia skaudų priešingumą tarp jaunčiančios ir tikinčios širdies ir tarp esančių čia pat žmonių abejingumo („Kalbu, bet niekas nesupranta“, „Matau, bet jie tatai nemato“) ir gale visa savo įsitikinimo jėga patvirtina savo sutikimą su liaudies jausmais ir jos tikėjimu gyvųjų ir mirusiųjų sielų bendravimu („Ir aš taip pat tikiu“, „Verkiu ir poteriauju“), protestuodamas prieš įvestą baladon senio, ujančio minios tikėjimą, nuomonę, tuo pačiu nesutikdamas su astronomu ir matematiku, Jonu Sniadeckiu, kuris tuomet išleistame 1819 m. traktate aštriais žodžiais smerkė liaudies tikėjimo literatūron įvedimą. Sniadeckis, nesenai buv. Vilniaus universiteto rektorius, vienas tolaikinių autoritetų, gyvai įdomavosi gimtąja kalba ir literatūra ir drauge su pseudoklasikais buvo įsitikinęs, kad norint ištobulinti lenkų kalbą ir literatūrą, kaipo tautinio gyvenimo pamatą, būtinai reikią prisilaikyti senovės ir prancūzų poetų pavyzdžių ir taisyklių. Atimdamas tokiam autoritetui kritikavimo kompetenciją („Žinai negyvasias tiesas, kurių žmonės nežino. Matai pasaulį dulkelėj, kiekvienoj žvaigždės kibirkštėlėj, bet nepažįsti gyvųjų tiesų...“), poetas skelbė dvasios revoliucijos obalsį, vaduojantį jaunas kartas iš viešpataujančio universitetuose, vidurinėse mokyklose, spaudoj ir literatūroj pseudoklasikų vadovavimo ir iš pasidavimo leisti jiems mindyti daugumos rašytojų vartojimus dėsnius. „Jausmas ir tikėjimas daugiau man sako, negu galvočio stiklelis ir akis“ — pareiškia

Mickevičius, tais žodžiais patvirtindamas sielos jausmų, tikėjimų ir ir bundančios intuicijos galybę, kurios tiek nedaug randasi pseudoklasikų sieloj.

„Turėk širdį ir žiūrėk širdin"—skamba „Romantiškumo" gale kylančio naujos kartos sielų vado šauksmas, — vado, kuris tais žodžiais, jėga sukaupto juose geniališkumo, tartum Moizės lazdos prisilytėjimu, išveržė iš žmonių sielos galingus, sukauptus joj tautinius jausmus ir meno gabumus.

c) B a l a d o s i r l i r i k a. — „V ė l i n ė s" i r „G r a ž y n a".

Metams praėjus po „Odos jaunystei" sukūrimo ir parodymo lenkų poezijai naujų kelių „Romantiškume", 1822 m. Vilniuj išėjo pirmas Mickevičiaus kūrinių tomas, atskleidžiąs plačiai visuomenei poetą, ligi šiol žinomą tik negausingam draugų būreliui, naują ne tik pavarde, bet ir savo naujoviškumu, meno naujumu ir spindėjimu, minčių turtingumu, žodžių puikumu, jausmų galingumu. Nedidelis tas poezijos rinkinėlis savo įvairiu turtingumu kalbėjo kiekvienai sielai. Rimtus, galvojančius, pripratusius prie pseudoklasicizmo iškilmingos ritmikos ir stiliaus galėjo suįdominti to rinkinio įvada, aiškinanti romantizmo genezę ir pamatuojanti istorijos ir psichologijos atžvilgiu jo įteisinimą, o pagauti ir patenkinti juos galėjo turtinga vaizdais ir turiniu žmonijos plėtojimosi charakteristika, išdėstyta klasiškame savo stilium, kalba ir struktūra eilėrašty „Leleveliui" ir pagaliau ne mažiau į save domės kreipė ir didaktiški „Arcabai" („Warcaby"), lengvi savo turiniu ir primenantieji savo eiliavimo ir sudėjimo būdu Kochanovskio „Šachmatus" („Szachy"). Jautrios širdys, pripratusios prie Karpinskio dainų jausmingumo, rasdavo gražioj „Pavasargėj" („Pierwiosnek"), romansuose ir kai kuriose baladose („Tėtės sugrįžimas" — „Powrot taty") atatinkamą jų nuotaikai pasiskaitymą, kupiną viliojančio prastumo, nuoširdumo ir naujumo. Jauniesiems, ištroškusiems galingesnės jausmų išraiškos, karštesnių išsireiškimų, naujų vaizdų, nenuvalkiotų minčių, žodžių muzikos teikė negirdėtos prabangos tokios balados, kaip „Świteź", o ypač „Undinė" („Świtezianka"), toki galingi ir karšti augančio individualumo vaizdai, kaip „Romantiškumas", „Jūrininkas" („Żeglarz"), „Himnas Šv. Mergelės Marijos Apreiškimo dieną" („Hymn na dzień Zwiastowania N. Panny Marji"). Tuo metu, kai „Romantiškume" poetas statė save prieš autoritetus ir prieš vyresnės kartos literatū-

ros pamatą, tai „Jūrininke“ (1821 m.), būdamas savo dvasinės galybės pajutimo įtakoj, jis lygina save su savo artimais draugais, filomatais, kuriems jis pareiškia, kad jie negali nei juo jausmų suprasti, nei apie jį spręsti.

Ką aš jaučiu — kiti veltui suprasti bando!
Tik Dievas gali teist ir nieks daugiau be jo.
Kas nori teist mane, te sielą mano mato.
— Aš jau plaukiu tolyn, jūs eikite namo.

Tuo pat metu, kai Mickevičius kūrė „Himną“, patvirtinantį mums jo gilų religingumą (nežiūrint į tai, kad jis su pamėgimu skaitė Volterį ir vertė jo „Pucelle“), jis yra kupinas augančio dvasios galingumo ir jaučiasi pranašu, galinčiu „sugriausti krūtine, kaip Cherobinai sugriaus pasauliui žūtį“. Tas jo dvasios galingumo ženklas yra bręstąs meniškumas, augąs formos grožis, išsireiškimo muzikalingumas, rišlumas ir jėga, gyvenimo vaizdavimo plastika ir tiesa. Geriausieji jo jaunų dienų kūrybos veikalai yra „Świtezianka“ ir neįdėta Vilnaus laidon, bet tuo laiku parašyta, kupina realizmo, plastikos ir sąmojingumo pasakėčia „Šuo ir Vilkas“ („Pies i Wilk“), drauge su klasišku eilėraščiu „Leleveliui“, rodanti visapusiškus poeto meniškus gabumus, leidžiančius jam lygiai romantiškai banguoti jausmais, plasnoti vaizdenos sparnais, lygiai ir realiai sugauti gyvenimo apsireiškimus ir klasiškai pavergti turinio medžiagą, būti jam kupinam ramybės ir kilnumo, kurie plaukia iš jo rimtumo, moralinio subrendimo ir aukštos menininko padėties.

Tais savo kūriniais Mickevičius iš karto pavergė sau gausius jaunų skaitytojų būrius visose Lenkijos dalyse, o ypač Lietuvoj. Laidos išsisemimas privertė slaptai, be cenzūros žinios ją pakartoti, o drauge paskubėti ir kitą rinkinį paruošti spaudai, kuris pasirodė 1823 m. gegužės mėnesį, patiekdamas skaitytojams „Vėlines“ ir „Gražyną“.

„Vėlinės“ savo pirmuoju sumanymu ir pirmąja dviejų paskelbtų dalių priklauso dar prie baladinės poeto kūrybos. Tos poemos genezė ligi šiol nėra tinkamai išaiškinta ir nustatyta. Pažymėdamas dvi drauge išleistas dalis antra ir ketvirta, poetas pateikė literatūros kritikams ir istorikams mįslę, kuri yra rišama net ligi šiai dienai, manant, kad iš karto buvusios keturios dalys, kurių pirmąją ir trečiąją autorius sunaikino kaipo nevykusias. Atrastos poetui mirus nuotrupos su prierašu „Pirmoji dalis“, paveikslingai tvirtino tą ma-

nymą. Tačiau stoka ryšio tarp fragmentų ir apeigų dalies, kuri pažymėta antrąja dalim, o taip pat ir ryškus skirtumas tarp antrosios ir ketvirtosios dalies meno ir turinio atžvilgiu, o ypač pažymėjimas tos dalies, kuri buvo po dešimties metų parašyta Drezdene, trečiąja dalim ir neatatinkamos tikrenybei ant kauniškių dalių skaitlinės, — duoda galimybės nesutikti su bendrai nustatytu biografų ir kritikų manymu, kad Mickevičius pat pradžioj norėjęs apvilkti dramos rūbais tam tikrą kilnią (ypač meilės) ideją svarbiausiuose jos apsireiškimuose. Nesenai paskelbti dukumentai (laiškai ir nežinomi ligi šiol jaunystės dienų raštai) leidžia prasčiau ir natūraliau išaiškinti šitą reikalą. Apeigų dalis — paskelbta antrąja dalim — buvo parašyta baladų laikotarpy kaipo atskiras baigtas dalykas, vaizduojąs pasisavintą poeto liaudies, o drauge ir katalikų tikėjimą, kad mirusiųjų pasaulis turįs ryšių su gyvųjų pasauliu ir kyląs iš čia patarnavimų ir plačiai suprastų meilės pareigų apsimainymas, — meilės, apglobančios drauge su gyvaisiais ir visas vėles, kurios prieš pasimirimą gyveno jų tarpe. Kiek kitus liaudies tikėjimus ir tikėjimo stebuklingus apsireiškimus poetas savo baladose traktodavo dažniausiai pašiepiamai, tiek jis, prisipažinęs savo „Romantiškume", kad taip pat tiki, kaip ir liaudis, per savo gyvenimą tvirtai tikės žmonių ir vėlių pasaulių ryšiais ir solidarumu. Tas tikėjimas Mickevičių vėliau atiduos Tovianskio ir jo mokslo įtakon. Todel, būdamas senesnis, poetas savo „Vėlinėse" matys vienintelį kūrinį, kuri „verta skaityti", kaipo skelbiantį tokią kilnią žmogui tiesą.

Sumanymas vaizdžiau parodyti tą tiesą ir įlieti ją sielosna, privertė poetą suteikti prmykščioms „Vėlinėms" kantatos formą, duodančią galimybės statyti kūrinį scenoj. Augąs poeto, negriežiančio jokiu instrumentu, muzikalingumas, nurodė jam muzikoj tinkamesnį už žodį būdą reikšti dvasių kalbai ir vaizduoti napaprastiems įspūdžiams, kokių patiria gyvieji, susidurdami su dvasiomis. Tą muzikalingą tobulybę įkūnys jau po Mickevičiaus mirties jo tautietis, lenkų operos kūrėjas — Stanislovas Moniuška.

Pati „poema" (taip ją pavadino pats autorius), iš tikrųjų yra trijų baladų junginys: „Apie išlepintus vaikus", „Apie piktą poną" ir „Apie Zosę piemenę". Sukviestos vadovaujančio apeigoms kapinių koplytėlėj kanklininko užkeikimais, akivaizdoj kaimiečių būrio, paeiliui pasakoja dvasios savo nusidėjimus, kenčiamas už juos kančias ir prašo čia pat esančiųjų suteikti joms pagalbos. Atsilygindamos

už dovanas, prieš savo pradingimą jos duoda gyviesiems įspėjimų, rišančiasiųjų su padarytais nusikaltimais. Tos dvasios, liaudies tikėjimu, laikinai kenčia savo apgailas tose vietose, kuriose jos gyveno būdamos gyvos. Atlikusios savo apgailą jos eis Dievo Teisman, kur bus sprendžiama—ar jos liks išganytos, ar amžinai pasmerktos. Puikiausia visų to kūrinio trijų dalių yra toji scena, kurioj eina pikto pono dvasios iššaukimas, o tas ponas tai tik ką miręs kaimo, kuriame vyksta toji apeiga, savininkas. Kupinas humanitarinių filomato idejų, žinąs teisių keliu atiduotos ponų jungan liaudies nedalią, danteiška plastika, galingumu ir susirūstinimu poetas parodė baisias pasmerkto žmogaus kančias, — žmogaus, kuris nuolatos kenčia alkį ir troškulį, kurį nuolatos drasko nukankytų jo pavaldininių vėlės ir kuris vien tik Dievo teismo laukia, kad Dievas, įmetęs jį pragaran, paliuosuotų nuo baisesnių, negu pragaro kančios, žemiškų kankinimųsi, nuo matymo tų vietų, kuriose jis paleistuvingai ir nuodemingai gyveno.

Per dviejų metų laikotarpį, skiriantį pirmykščių „Vėlinių" kylimą nuo sekamos dalies, talpinančios Gustovo išpažintį, tą geniališką atvaizdavimą savęs teisingo observavimo, meniškumo ir poeto širdies pergyvenimų naujumo atžvilgiu, Mickevičiaus gyvenime įvyko nuotykiai, kurių purtinanti įtaka privers sparčiai augti jo sielą, bręstančią ir tvirtėjančią tiek anglų ir vokiečių poetų — Šillerio, Goetės, Žano Polio (Jean Paul), Šekspyro, Bairono — dvasios pergyvenimu ir kūrybos vaisiais, tiek ir jo paties sieloj bundančiais ir nerimstančiais norais, sumanymais, geiduliais. Poeto jaunų dienų, dar iš studentavimo laikų, meilės objektas — Marytė Veraščakaitė, turtingo dvarininko, bajorų maršalkos duktė, priverčiamai ištekėdama už lygaus jai kilme ir turtais Vavžinco Putkamerio, sutinkant jos mylinčiam ją ir žinančiam jos romantingumą sužadėtiniui, išsilygo paliuosavimą savęs nuo moterybės sugyvenimo su vyru ir atidavimą savo širdies Mickevičiui. Rami kuklaus (del savo medžiaginės padėties) jaunikaičio meilė, po Marytės ištekėjimo ir po sužinojimo drąsinančios ir erzinančios žinios apie mylimosios nusistatymą savam vyrui, virsta aistringais jausmais, kenčiančios, siuntančios širdies drama, — širdies, kupinos sialvartingo nusiminimo del nebepasiekiamos laimės, kuri buvo taip arti ir galima. Tiek išaugęs per dvasios plėtojimąsi įspūdingumas, tiek ir jautimas savo gabumų, augančios vidujinės vertės, mokėjimas sekti ir analizuoti save — visa tai padidina kančias ir verčia poetą nnolatos manyti,

svajoti ir vis kitaip nušviesti savo padėtį ir santykius su Maryte. Savo paties širdy, savo paties pergyvenimuose tikrina dabar ir atnaujina Mickevičius artimus ir giminingus savo sielai atsitikimus, skaitytus vokiečių ir anglų veikaluose. Dvasinė prabanga ir jaudinimas, kurių jam teikė skaitymas, be abejo, ragino ir žadino išlieti savo pergyvenimus ir jausmus. Šalia tų poetų vertimų, pagaunančių kenčiančią širdį, Mickevičius ieško paguodos ir meniško pasitenkinimo dalinai ir pats kurdamas. Susitelkimas tiek daug tų jausmų krūtinėj verčia poetą sudaryti iš jų darną, duoti jiems meniškos formos rūbus. Toji vienuma, kurion statė poetą jo auganti dvasios didybė ir nesuprantama aplinkai kančių galybė, ironiški arba pilni pasigailėjimo draugų ir pažįstamų žvilgsniai, pakišo jam mintį kad tuo jis išskyriamas iš gyvųjų tarpo, tuose santykiuose jis ir vadina gąsdinančio arba juokinančio žmones dvasios šmėklos vaidmenį, kad jis yra tartum dvasia, kenčianti dar šiame pasauly už savo sielos audras. Tas jį suartino su kenčiančiomis „Vėlinių" dvasiomis ir paragino jį apvilkti didelės poemos rūbais savo širdies pergyvenimus. Įvedamasis eilėraštis antrašte „Smėkla" („Upiór"), nukreiptas Marytės pusėn, ir šmėklos, jau „Vėlinių" apeigoms užsibaigus, pasirodymas, kanklininkui visai jos nekvietus ir todel jai jo neklausant, kergė prie senųjų „Vėlinių" naujai tik ką parašytą poeto išpažintį. Susirūpinęs ryškia nedarna, esančia tarp vieno veikalo dalių, taip skirtingų savo turiniu, menu, nuotaika, poetas, norėdamas pateisinti ir drauge paslėpti tuos kūrinio trūkumus, pažymėjo dvi dalis antrąja ir ketvirtąja ir tuo suteikė savo „Vėlinėms" didesnės visumos nuotrupų pobūdžio.

Nepriklausomai nuo apeigų dalies, poeto išpažintis sudaro atskirą visumą, kurios nepaprasta ir patvari vertė glūdi tiesoj ir pilnume, vazduojančiuose bandrais žmonijai bruožais mylinčiųjų ir kenčiančiųjų širdžių jausmus ir balsą, — širdžių, kurios, patekusios išorinių, pripuolamų nuotykių sūkurin, per vieną valandėlę pereina iš ramaus liūdesio ir griaudumo prie draskančios ironijos, šėlstančios aistros ir sielvarto. Sugauti savo paties turtingoj sieloj tie gilūs jausmai ir tiesa, teikia Gustovo išpažinčiai jausmų psichologijos pamokinančio skyriaus vertę, kuri yra tiek patvari, kiek žmogaus prigimtis, o tuo pat metu — šiltumas, aistra, žodžių tiesa ir muzika meno spindėjimu vainikuoja tą gyvą poeto dvasios gyvenimo lapą, galintį lenktiniuoti su didelių pasaulinės literatūros kūrėjų žymiausiais veikalais

Šalia tiek gausingų kiekvienoj literatūroj poetų išpažinčių Gustovo išpažintis, nebekalbant jau apie jos genialios tiesos išreiškimą ir menišką atvaizdavimą, dar ir tuo pasižymi, kokią joj padėtį užima pats jos kūrėjas. Parinkęs tai išpažinčiai monodramos formą, Atsiskirėlio Gustovo suvaidintos ir „trijų valandų: meilės, sielvarto ir įspėjimo" rėmuosna įdėtos, poetas suteikia jai pobūdžio apgailos akto, padaryto „pamokyti ir įspėti" žmonėms. Per tai kenčiančios, susigriaudinusios sielos romantinis išsiliejimas viršija skundas ir išpažintį, kurios daromos dalinai pasigirti ir tam, kad skaitytojai užjaustų. Dėdamas apgailas akto rėmuosna, moraliai pavergdamas liepsnojantį sieloj aistros vulkaną, poetas savo kūriniui suteikia klasinio rimtumo ir riša Gustovo išpažintį su pirmosios dalies šmėklų išpažintimis, baigdamas ją įspėjimu, kad „kas gyvendamas nors kartą yra buvęs danguj, tas po mirties iš karto nepataikys jan". Kupinas liaudies tikėjimo, atvazduoto „Vėlinių" apeigose, ir moralios reikšmės, poetas karštai prabylsta Gustovo lūpomis už užlaikymą tų liaudies apeigų, kurias dvasininkai persekiojo kaipo stabmeldybės prietarus. Tas karštas gynimas drauge su viršgamtiškais apsireiškimais, kurie lydi Gustovo išpažintį (paeilis žvakių užgesimas, nepalieką fizinių žymių persiskrodimas), pirmą sykį atskleidžia augantį poeto sieloj misticizmą, kurio jis tvirtai laikėsi.

Kartu su Gustovo išpažintim sukurta ir paskelbta „Gražyna, lietuvių apysaka" („Grażyna, powieść litewska") puikiai sako, kad Mickevičius, kuris visuomet buvo laikomas kūrėju lenku romantizmo, kurį jis savo genialingumo įtaka pagimdė, daugumoj savo didesnių veikalų turinio ir meniško išreiškimo žvilgsniu, yra klasikas. Jo genialioj sieloj pamaži kūrėsi tų dviejų krypčių ir pažiūrų sintezė, kuri pilniausiai pasireiškė „Pone Tade".

Nors ir nelengva buvo Mickevičiaus sielai, kurią draskė nerimstantieji jausmai ir aistra, nukreipti mintis ir vaizdeną į senai praėjusius amžius, į žmones ir idejas, tolimus poeto pergyvenimams, tačiau jis kupinas tam tikro pasistengimo („invita Minerva", kaip pats prisipažįsta tuo metu rašytame laiške), nugali savo skausmą ir tąja pačia plunksna, kuriąja tuo pat metu rašo aistringą Gustovo išpažintį, sukuria artimą Homero didvyriams kovotojo ir valdovo, Litavoro, Naugardėlio kunigaikščio paveikslą ir viršijančią pastarąjį savo dvasios pusiausvira ir kilnumu, kupiną vyriškumo ir drąsos, jo žmoną, Gražyną. Tiek karžygės charakteristikoj, tiek ir tvirtoj, šiurkščioj kūrinio kalboj, atsispindėjo mėgiamo poeto jaunystės

dienose „Išvaduotojo Ierozolimo“ įtaka, kurį jis skaitė Petro Kochanovskio vertime, teikiančiame melodingoms Tasso oktavoms ir renesanso riteriams šiurkščią ir prastą lenkų bajorijos ir karių gyvenimo kalbą. Sutinkant su bendra kūrybos psichologijos teise karžygės paveikslas atsidūrė antrame plane ir liko nuvaizduotas ne tiek ryškiai, kiek ryškus yra, užimąs didesnę poemos dalį, Litavoro tipas, kurį poetas nupiešė nepaprastai vaizdžiai, galingai ir teisingai jo pasikalbėjimuose su savo patarėju, senu Rymvidu. Kiek „Vėlinės“, o ypač Gustovo išpažintis, pagimdė aštrių, nepalankių nuomonių pseudoklasikų ir tų dienų kritikos autoritetų tarpe ir gan šaltą sutikimą iš pusės Mickevičiaus draugų, negalinčių susigyventi su meno naujoviškumu, su išsireiškimų drąsumu ir galingumu, tiek „Gražyna“, turinti savo stiliuj šalia senų lenkiškų formų bei sakinių ir pseudoklasiškų palyginimų bei išsireiškimų ir, be to dar, būdama pilna širdį pagaunančios patriotizmo idejos, įkūnytos poemos veikėjoj, visose rado sau užuojautos ir pripažinimo.

Gražyna, trukdydama Litavorui, besirišančiam su Ordenu prieš Vytautą, kuris, centralizuodamas politinės Lietuvos valdžią, varžė atskirų valdovų savarankiškumą, pakviečia Lietuvon Kryžiuočius, keršijančius už derybų nutraukimą. Grąžinus atgal be vyro žinios ir valios Kryžiuočių pasiuntinius, ji visą atsakomybę už to pasielgimo pasekmes ima sau ir, užsidėjusi Litavoro šarvus, veda lietuvių riterius kovon, kurioj ir žūna. Jos mirtis pagimdo išdidaus, bet mylinčio savo narsią žmoną, kunigaikščio širdy sutrukdyto pasiryžimo gėdą ir nusprendimą, bematant įvykdytą, patvirtinti meilę savo žuvusiai gyvenimo draugei užžengimu ant šermenų laužo, ant kurio dega jos kūnas. Vedamoji „Odos jaunystei“ ideja toj poemoj rado savo išraišką Gražynos pasiaukojime ir Litavoro mirty, kuri gera valia išpirko tą iškoneveiktos Gražynos pasiaukojimą.

Vos tik ėmė platintis Mickevičiaus kūrinių antras tomas augančių skaitytojų ir jo garbintojų tarpe, poetas kaipo Nevosilcovo su neapkenčiamu jam Čartoryskiu, Lietuvos mokyklų globėju, kovos auka, netikėtai drauge su artimiausiais draugais, filomatais, buvo areštuotas 1823 m. spalių mėn. iš 23 į 24 dieną ir atsidūrė Vilniaus kalėjime. Paliuosuotas iš kalėjimo 1824 m. balandžio mėn. pabaigoj sulig įsakymu, atsiųstu iš Petrapilio, jis drauge su daugel kitų savo draugų liko ištremtas iš Lietuvos ribų. 1824 m. spalių mėnesį jis atvyko Petrapilin ir, naudodamasis neatimtomis jam tarnybos teisėmis, gavo, kaipo viešųjų mokyklų mokytojas, iš minis-

terio paskyrimą vykti mokytojauti Odesos apygardon. Neprileistas vietos vyriausybės eiti mokytojo pareigų, jis buvo priverstas prašytis kiton ministerijon ir buvo paskirtas Maskvos generolo gubernatoriaus raštinėn. Toj tarnyboj jis prabuvo beveik ketverius metus (nuo 1825 m. spalių mėn. ligi 1829 m. gegužės mėn. pabaigos).

d) Kūrybos sužydėjimas begyvenant jam Rusuose.

Tiek Vilniaus kalėjimas, tiek ir priverstas gyvenimas Rusijoj padarė jaudinančios ir tvirtinančios įtakos poeto sielai, turtėjančiai genialiais gabumais, bet varžomai ligi tol Kauno angštaus gyvenimo ir žemesniųjų klasių mokytojo pareigų. Lygiai tas pripažinimas, kurio jis įgijo lenkų aristokratijos tarpe gyvendamas Odesoj, lygiai ir žymi padėtis, palankumas ir garbė, kurių teikė rusų inteligentija Maskvoj (Puškinas, broliai Viaziemskiai, kun. Zinaida Volkonska ir kiti) eiliniam raštinės valdininkui už jo dvasios turtus, sustiprino Mickevičiuj supratimą savo nepaprastų gabumų ir slėgiančių jį pareigų aukštumą. Beveik visos dvasinio rusų gyvenimo visuomenės, susispietusios senoj Rusijos sostinėj Maskvoj, akivaizdoj, būdamas ištikimas savo, filomato, idealams, Mickevičius drąsiai stojo atstovauti visą Lenkiją, kurios visas dalis nesenai svajojo nutiesti švietimo ir moralinio atgimimo draugijų tinklu. Iš lietuvio Maskvoj ir Petrapily jis darėsi lenkas. Nusikratydamas provincialiais prietarais ir varžymusi, jis nuo to laiko visomis savo mintimis ir jausmais globė krūvon nežinomą jam (Lenkų karalystė ir Galicija) ligi mirties visą tėvynę, kuriai jis, būtent, gyvendamas Rusuose, darėsi dvasios vadu. Rusų visuomenę Mickevičius pavergė sau tiek savo būdu, kilnumu ir morališkumu, tiek ir giliu protu, aukšta kultūra, įgyta Vilniaus universitete ir praturtinta penkerių metų darbu Kaune ir pagaliau savo puikiu meniškumu, kuriuo jis suspindėjo išleistuose 1826 m. Maskvoj „Sonetuose", o ypač įdomaujančiuose rusų skaitytojus „Krimo sonetuose".

Dar nė viename savo kūriny Mickevičius nebuvo pasiekęs tokios meno galybės ir tobulumo, tokio turinio pavergimo ir meniškų būdų, tokios išsireiškimų jėgos ir subtelingumo, tokio žodžių vaizdingumo ir jų muzikalingumo.

Pietų Krimo jūra, tyruliai, kalnai tarnauja čia poetui savo galingomis grožybėmis, savo apsireiškimų ir formų gausingumu reikšti dvasios ilgėjimasiems, veržimasiems, troškimams, randančios juose

savo jausmų, savo sukauptos veikimui galybės įplastinimą ir atbalsius. Meno ir atvaizduotos kūriny dvasios požymiais glaudžiai jungiasi su „Krimo sonetais“ sukurtas Petrapily „Farys“. Tai didelės vertės kūrinys, kuriame poetas įveidino veržimąsi, kovą ir triumfą dvasios, siekančios savo nenugąsdinama ir nenuveikiama energija trokštamąjį aukščiausiųjų norų tikslą. Menkuose to kūrinio rėmuose Mickevičius, iš dalies simboliškai, bet drauge ir plastiškai, atvaizdavo savo keturiametinio gyvenimo Rusuose evoliuciją, išdainavo triumfo dainą apie savo valdžią, kuri pagavo tautiečių sielas.

Tą valdžią poetui suteikė „Konradas Vallenrodas“ — kūrinys, vaizduojąs kilniausius to laikotarpio pergyvenimus, galvojimus ir kūrybines pastangas. Jis yra tik dalinas realizavimas bei įkūnymas tų kilnių siekimų, kurių buvo kupina poeto siela, bet kurie negalėjo būt išreikšti nei veikimo programos forma, nei meno priemonėmis del stokos realaus pamato tų dienų gyvenimo tikrenybėj. Matydamas savo dvasios galybę, jausdamas savo pareigą suvartoti tą jėgą savo tautiečių aukščiausiems ir karščiausiems troškimams įvykdyti, norėdamas meno galybe sujungti tautos jausmus ir siekimus, nurodyti jiems kelią ir suteikti jiems veiklumo, — sunkiai ieškojo poetas vadas būdų realizuoti savo meno darbams del taip varžančių tolaikinės politinės reakcijos cenzūros sąlygų. Nepriklausomai nuo tos priespaudos, pati svarbioji ideja — išvadavimas zlugstančios tautos pasiaukojimu vieno žmogaus, suprantančio ir jaučiančio visą padėties baisybę, bet nerandančio prideramos paramos prislėgtoj visuomenėj, todel priversto pasitikėti vien tik savim — negalėjo rasti sau patvirtinimo istorijos faktuose.

Pasirinkęs savo kūriniui medžiaga viduramžiaus Lietuvių Kryžiuočių santykius, taip artimus lenkų sieloms ir, be to, negimdančius cenzūros įtarimo, pasirenka poetas tos idejos atstovu Kryžiuočių magistrą, Vallenrodą, apie kurį jis buvo skaitęs Kotzebu „Prūsų istorijoj“, sudarytoj iš tų laikų kronikų, ir kuriam pastarosios, kaltindamos jį, prikaišioja kenksmingus Ordenui darbus. Veikėjo charakteristika, primenanti garsius tuomet Bairono poemų tipus, ir pastatymas pirman planan meilės gera valia užmūrytai vienuolyno bokšte vienuolei, Aldonai, teikė poemai jos įvadoj ir pirmose dalyse riteriškos poemos arba romano požymių. Poeto įterptos del cenzūros bijojimo „Puotos“ rėmuosna svarbiausios, kaipo poeto minties išraiška, dalys — pirmoji įvada (vaidilos daina) ir kūrinio pradžia — vaidilos apysaka, o taip pat ir puotos daininininkų aprašymas,

įgijo romanų būtino priedo pobūdžio. Todel del šito susidarė keista skaitytojui dviejų veikėjo paveikslų nedarna, kurių vienas yra paslaptingas Konradas, tas rūstus vienuolis riterius su savo sielos kova ir jausmingumu, rišančiu jį prie pasiilgusios jo Aldonos vienuolės, su savo sielos audromis, kurias jis gesina vynu ir antras—nuoširdus, kilnus, kupinas didvyriško pasiaukojimo Alfas Valteris (iš Vaidilos apysakos), kuris „laimės namie nepažino, nes jos nebuvo tėvynėj". Panaši nedarna kyšoja ir meno požymiuose. Vaidilos apysaka, vaizduojanti didelės idejos augimą herojaus sieloj,—idejos, kuriai įkūnyti poetas aukoja savo tolimesnį gyvenimą, savo klasišką nuoširdumą, rimtumą ir tą tiesą, kuri reikalinga suimti ir atvaizduoti kylantiems žmogaus sieloj taip kasdieniniams jausmams, kaip tėvynės meilė ir meilė moteriai, — toli gražu skiriasi nuo paskiau parašytų įvados ir pradžios, kupinų romantinio paslaptingumo ir baironiškos ugnies. Mickevičiaus genialaus artizmo dvejiškumas šiame kūriny iškyla juo ryškiausiai. Romantinėmis poemos grožybėmis—jausmų muzika Konrado ir Aldonos pasikalbėjimuose, baisia savo neapykantos išsiveržimu Alpuhara-Mickevičius visuomet mus jaudins ir vergs mūsų sielas, bet aukščiausį moralybės ir aistetikos pasigerėjimą jis mumyse žadins visos žmonijos ir visų amžių nemirtinga tiesa ir grožiu, sukauptuose Vaidilos apysakoj, kuri yra aukščiausias, ligi šiol pasiektas žmogaus kūryboj tobulybės laipsnis.

Daina, pranokaujanti Vaidilos apysaką, kuri turėjo iš karto būti poemai įvada, plėtoja mintis, esančias išrišimu, atatinkamu poeto dvasios aukštumui ir jautimui savo galios, o lygiai ir tam kilnumui, kuris nupasakoja didvyrių praeitį. Mickevičius, jaučiąs savo didelėj sieloj natūralų pasibiaurėjimą melu, išdavyste, nepykanta, vien tik spaudžiamas tų baisių dvasios ir tautos gyvenimo sąlygų, kuriose gyveno tų laikų Rusija ir jo labiau Lenkija, atiduota trijų, įvairių sistemų politikos represijoms ir ištautinimui, — pastato savo didvyrį, sielvartaujantį del gręsiančios tėvynei pražūties, išdavystės kelian. Priespauda ir skriaudos nuo kūdikystės dienų nuodija jam kilnią sielą neapykantos nuodais. Nors poetas, gyvendamas priespaudoj, jausdamas visą tremtinio gyvenimo sunkumą ir būdamas suvaržytas kaipo menininkas pranašas ir semiasi iš Machiavellio patarimų, kuriuo būdu būtų galima išsivaduoti („Reikia būti drauge vilku ir lape, jeigu nori pasekmingai kovoti"), tačiau jis neužmiršta, kad „ir Vokiečiai yra žmonės", ir Vallenrodui jis liepia nevykdyti

savo sumanymų net ligi tol, kol patys Vokiečiai privers jį padaryti tą užpuolimą, kuris juos pačius turi pražudyti.

Tose sąlygose, kokiose XIV amž. ėjo silpsnesnių savo kultūra ir medžiaginiu išteklium Lietuvių kova su Vokiečiais, turinčiais aukštai organizuotą valstybę ir kariuomenę, nuolatos papildomą Vakarų riteriais ir vokiečių miestelėnais, lietuvis patriotas, viršijąs dvasiškai savo nesuprantančius baisios padėties tautiečius, negalėjo savo sumanymuose pasiremti saviškių energija ir solidarumu, ir todel, rasdamasis tokioj tragingoj padėty, buvo priverstas griebtis apgaulės ir išdavimo, kurie, antra vertus, tame amžiuj buvo labai paprasti dalykai. Skirdamasis su savo mylima žmona, paaukodamas savo laimę tėvynei gelbėti, didvyris savo sumanymą pareiškia šiuose žodžiuose, kurie mums atidengia to sumanymo vieninteles sąlygas ir akstiną:

Vienas tik būdas, jau vienas tik būdas, Aldona, Lietuviams beliko
Didžiojo Ordeno galiai sutrypti, ir aš jį žinau jau, brangioji.
Tiktai neklausk tu del Dievo! Šimtai prakeikimų tą valandą vysis,
Mano mieloji, kurią aš, Kryžiuočių prispirtas, imsiuosi to būdo.

Mickevičius savo sielos gelmėse mato tėvynės išvadavimą vien tik per dvasios atgimimą, per moralią jėgą, kuriuos visuomenė suras savy padedama savo dvasios vadų ir kuriems ji duos išraišką tautos literatūroj — tuose „santaikos vartuose“, jungiančiuose praeitį su ateitim, kaupiančiuose visą tautą vienan kultan — vienybėj pasiaukojant ir bendradarbiaujant gyventi. Toji literatūra, toji didelė poezija, kurios galybė ir spindulinga liepsna turi sukurti sielose spindantį patriotizmą ir valios energiją, stumiančią karžygiauti, pagaliau jau gimsta. Vallenrodas — jos pradžia. Ne savo sielvartingais darbais, bet savo pasišventimu, savo pasiaukojimu tėvynės laisvei jis jaudina ir žadina jaučiančias sielas. Aukščiausias pasiekto grožio laipsnis liudija, kad „Vaidilos“ apysakoj Mickevičius pasireiškė giliausiai ir tyriausiai. Savaime aišku, kad tų dienų jauniesiems skaitytojams giliausio įspūdžio darė Alpuhara — keršto daina, randanti sau giminingos nuotaikos sukurstytose, karštose sielose. Mickevičius, susiliedamas su savo didvyriu jo galingiausiame jausme, kilniame pasiaukojime ir darbe, kuriuo siekia savo didelio tikslo, o ne priemonėse, kurių griebtis jį verčia gadynė, kurioj jis gyvena, kreipiasi į savo vienaamžius Vaidilos dainoj, nori gimtąja daina sujaudinti jų širdis, pagimdyti jose „senąjį širdies plakimą“, atgai-

vinti „senąją sielos didybę“. Jis, jausdamas savy, savo kūryboj laimėjančią dvasios galybę, nori ją pavartoti kaipo priemonę, kaipo veiksnį atgimdyti tautos sielai ir užtikrinti jai patvarų gyvenimą ir augimą. Didžiausias moralinio kilnumo ir augančio drauge su juo Mickevičiaus sieloj meniškumo ženklas yra genialus savo formos ir minties grožiu „Farys“, sukurtas Petrapily tuo pat metu, kada buvo paskelbtas „Konradas Vallenrodas“. Pamatinę savo dvasios ideją ir jos veržimąsi prie aukščiausių žmonijos tikslų, įlietą prieš devynerius metus „Odos jaunystei“ formon ir įkūnytą Elados jaunykaity Herkuly, kovojančiame su savim ir su viskuo, kas tik silpnina ir sulaiko nuo siekimo „visotinės laimės“, Mickevičius įplastina romantiniame del savo orientališkumo ir drauge klasiškame del tobuliai išreikštos jame poeto sielos, Faryse, tyrų raitely, randančiame savo eiklaus žirgo energijoj savo jėgoms sustiprinimo, kuris teikia jam galimybių nugalėti visus pavojus ir kliūtis, užtinkamus viską nugalinčiame veržimuosi. Patvirtinęs tikslo pasiekimu savo dvasios galybę, farysas poetas jaučiasi dabar galįs visą pasaulį nuo vakarų ligi rytų priimti „meilian glūsninin“, iškilti savo jausmų galybe ligi dangaus, savo širdies „sutirpime“ Dievuj rasti paramos ir pajėgų šaltinį, kurie yra reikalingi aukščiausiems norams ir sumanymams įvykdyti. Jaunas lenkų poezijos sužydėjimo laikotarpis „Faryse“ rado savo aukščiausią menu ir mintim išraišką, o drauge ir užbaigą.

11 §. Poetų, dvasiškai surištų su Ukrainos gyvenimu, kūryba.

Malčevskis, Goščinskis, Zaleskis.

Mickevičius savo genialingumo galybe buvo ne tik puikiausias didelio lenkų kūrybos sužydėjimo atstovas, bet del savo didelės įtakos drauge ir jo galingas veiksnys. Toji jo įtaka, iš pradžių maža ką tereiškianti ir sunkiai pastebima lygiuose jam savo amžium, tuo pat metu ėmusiuose rašyti, ryškiai bus matoma jaunesniuose, tuose, kurie ėmė kurti jau „Vėlinėms“, „Sonetams“ ir „Konradui Vellenrodui“ pasirodžius.

Grupę tų Mickevičiaus vienaamžių, bet nepriklausančių nuo jo savo jaunų dienų kūryboj, visų pirma sudaro trys, nors dvasiškai ir labai skirtingi, bet taip jau surišti bendra įtaka, padaryta jiems Ukrainos, su kuria juos jungė įgyti joj įspūdžiai, pergyvenymai, tradicijos, pamėgimai. Turtinga tos „pienu ir medum tekančios“ žemės gamta, žmonių gyvenimo tarpumas, glaudžiai besijungiąs su

fizine laisve ir energija, kurių teikė ir kurias augino toji stepų ir juodžemio šalis, pagimdė — tiek gyvenime ir papročiuose didikų, betarpstančių čia medžiagiškai ir nieko netrukstančių, tiek ir liaudy, randančioj didžiausiuose „laukiniuose plotuose“ laisvo, pusiau klajoklių gyvenimo būdus ir sąlygas — taigi visa tai pagimdė charakteringų bruožų įvairiausių apsireiškimų, betiksliai aikvojamą žmogaus energiją, kuri buvo vartojama žemiems palinkimams ir individuališkiems veržimasiems patenkinti. Valstybės ir kultūros įstaigų silpnumas, stoka civilizacijos židinių, nerandančių sau tinkamos dirvos ir neriamiamų kaip dera iš valstybės ir proto tolimų ir negausingų centrų pusės, gimdė toj gražioj ir turtingoj šaly spalvotus kontrastus — gamtos turtų ir žmogaus darbo silpnumo, nemokančio tais turtais naudotis. Paskui — didikų rezidencijų puikumas ir paviršutinė kultūra greta su liaudies skurdu ir tamsumu; riteriškos ir pilietiškos dorybės, puošančios atvykusių čia iš vakarų Lenkijos žemininkų vidurinį luomą, ir greta jų — avantiūriškumas, sauvaliavimas, laukiškumas tiek apsvaigusiuose nuo valdžios ir ištekliaus didikuose, tiek ir nieko neturinčiuose, bet kupinuose stepų laisvės kaimiečiuose, — tai tolaikinės Ukrainos vaizdas.

Tiek gamta, tiek ir besiplėtojąs joj žmonių gyvenimas gaivino, o drauge ir slėgė jausmus ir vaizdeną. Praeitis čia bylojo vien tik tūkstančiais kyšojančiasiųjų stepų lygumoj milžinkapių ir pylimų — tų paslaptingųjų paminklų apie gausias, paeiliui čia klajojusias ir tarp savęs kovojusias gimines. Tolimesnė tų kruvinų grumtynių tąsa — kazokų karai ir XVIII amž. haidamakų įsiviešėjimas, ničnieko daugiau nepaliko išskyrus pradėto kultūros darbo griuvėsių ir visuomet krauju garuojančios tradicijos. Nuolatinai čia begyvenančiai sulenkėjusiai bajorijai buvo brangi, nors ir teikianti liūdesio, tradicija — saugoti pakraščių sienas, tą Lenkijos ir Europos mūrą, o paskui — didvyriškos kovos Cecoros, Chocimo ir tiek kituose laukuose. Meilė gamtai ir stepų laisvei jungė toj bajorijoj lenkų sielą su „kazoko siela“. Kaip Lietuvos bajorijoj susijungė Lietuvos meilė su karščiausiu Lenkijos mylėjimu, taip ir Ukrainoj ir Raudonojoj Rusijoj (jau nuo XV amž.) pasikartoja tas pats apsireiškimas. Formula, kuriąja apibūdino savo tautiškumą XVI amžiuj Ožechovskis („gente Ruthenus, natione Polonus“) labiausiai tinka Lietuvos ir Ukrainos lenkų sielų padėčiai XIX amž. apibūdinti. Ne tik medžiagiškai, krauju, fiziniais savaimingumais, bet daugiausia ne kartą ir savo dvasios turtais, savo supratimais, tikėjimu, pamėgimais jie yra

lietuviai arba ukrainiečiai. Jų lenkiškumas glūdi dvasios gelmėse, toj šventenybėj, kurioj žmogus slepia savo brangiausius jausmus, tikėjimą, siekimus, supratimus.

Panašiai suprantamas lenkiškumas toms sieloms įgyja daug didesnės reikšmės, spindėjimo ir švietimo, negu tikriesiems lenkams. Kosciuška ir Mickevičius, Goščinskis, Zaleskis ir Mochnackis puikiai tai patvirtina.

Tokiomis akimis reikia žiūrėti ir į tuos poetus, kurių karštas ukrainiškumas gali suklaidinti ne vieną nūdieninį skaitytoją kai del įsitikinimų ir tautinių jausmų, paslėptų tų kūrėjų sielose. Vyriausias jų ir puikiausias savo meno gausumu yra Antanas Malčevskis (1793 — 1826), turtingo Voluinijos bajoro sūnus. Jis, tarnaudamas kariuomenėj, kurį laiką su savo pulku gyveno Ukrainoj, bet gimė Varšuvoj, mokslus ėjo po 1805 m. Kšemence, nuo 1811 m. tarnavo lenkų kariuomenėj, o nuo 1816 m., išstojęs iš kariuomenės, keliauja po Europą. Netekęs dvaro ir nelaimingai įsimylėjęs ištekėjusią, nervingą moterį, jis griebiasi leteratinės kūrybos, kurios vienintelis vaisius yra paskelbta 1825 m. Varšuvoj „Marija, ukrainų apysaka" („Marja, powieść ukrainska"). Kada ir kiek laiko poetas gyveno Ukrainoj — nėra žinių. Pati poema sako apie artimą Malčevskio susidūrimą su Ukrainos gamta ir gyvenimu. Visoj literatūroj sunku rasti antrą tokį veikalą, kuris, būdamas pirmas ir paskutinis kūrėjo darbas, sukauptų tokiuose angštuose rėmuose tiek daug grožio ir tokį meno subrendimą bei puikumą. Daugybė pergyvenimų, patirtų poeto per keturioliką metų palikus mokyklos suolą (tarnavimas kariuomenėj 1812 m., du kartu įsimylėjimas, kelerių metų kelionės įspūdžiai, susipažinimas su Baironu ar bent su jo kūriniais, dvaro griuvėsiai, nepagydoma liga), anksti subrandino poeto dvasią ir jos gabumus, duodančius galimybės giliai suprasti ir atjausti gyvenimą, aprėpti ir atvaizduoti žmonių sielas, praeitį, gamtą, išreikšti savo skausimingu prityrimu suprastą Hiobo manymą, kad visi žmogaus žemiški norai ir viltis yra nepastovūs, vylingi. Malčevskio pesimizmas nėra kreipiamas nei prieš žmones, nei prieš Dievą. Kęsdamas fiziškai ir morališkai, poetas pastebi aplink save ir praeity tūkstančius kitų taip pat kenčiančiųjų ir nelaimingųjų, ir randa savo skausmui palengvinimo kitų sielų skausmus ir liūdesius suprasdamas ir nupasakodamas, sutinka drauge su Kochanovskiu, prieš tris amžius gyvenusiu, kad žmogaus protas nepajėgia visko išrišti. Kai daugumai kenčiančiųjų tikėjimas gyvenimo permainomis švelnina kančias ir

teikia patvarumo, Malčevskis savo skausmams galą mato tik mirty, kurios artumą liudijo nepagydomos ligos didėjimas.

Visai natūralu, kad ieškančiam literetūros kūriniui siužeto, kuriuo norėjo įsigyti plačios visuomenės pripažinimą, o drauge ir užsidirbti, lindo galvon iš kūdikystės dienų žinomi tragiški nuotykiai, ištikusieji Gertrudą Komorovskaitę, kurią galingiausias Rusijos didikas, „jos karaliukas", Pranciškas Salezas Potockis, nrėdama sulaužyti moterybės ryšius (nes ją buvo vedęs jo sūnus, Ščensnas), liepė pagrobti pasiųstiems savo kazokams. Pastarieji, veždamėsi nelaimingąją moteriškę, pasmaugė ją, o jos lavoną įmetė kūdron ties keliu. Tas faktas, įvykęs prieš pirmąjį Lenkijos padalijimą, pagimdė ilgametinį bylinėjimąsi iš Komarovskių pusės ir teikė, dar tebesant Malčevskiui mažam, medžiagos įvairiausiems pasakojimams bajorų sluoksniuose, kurie įdomavosi tąja byla.

Be abejo, rimtas akstinas buvo parašyti iš to tikro nuotykio poemą taip pat ir poeto noras išlieti susitelkusius jo širdy skausmingus pergyvenimus ir refleksijas, pagimdytus galvojimo, ką jam suteiks beviltė padėtis. Kiek Malčevskis (kaip tai liudija smulkūs, nevykę jo literatūros bandymai pseudoklasiniame skony) jautėsi negabiu rašyti meniškai apdirbtus ir malonius turinio atžvilgiu mažmožius (fraszki), kuriais tų dienų eilėraščių rašėjai užkimšdavo įvairiausių savaitraščių ir Naujų Metų žurnalų lapus, tiek jis buvo pasiruošęs savo kenčiančios ir galvojančios dvasios mintimis pasidalyti su plačiąja visuomene savo sielos pergyvenimais. Juo labiau, kad jis buvo susipažinęs su Bairono kūriniais ir jam buvo nesvetimi didelių sielų morališkai kilnūs ir meniškai gražūs pergyvenimai.

Ar Malčevskis, rašydamas savo „Mariją", buvo susipažinęs su Mickevičiaus kauniškėmis „Vėlinėmis", tur būt niekados nesužinosime. Pats jo kūrinys neduoda įrodymų, o, be to, Vaclovo „Marijoj" sielos padėtis, nepaisant tariamojo situacijų artumo, yra tiek skirtingas nuo Gustovo sielos padėties, o pastarojo sielvartai ir meilės suliepsnojamai tiek tolimi nuo stingstančio skausmo, kurį Malčevskis išliejo iš savo širdies, norėdamas atvaizduoti nelaimingojo vyro moralinius pergyvenimus, kad apie Malčevskio priklausymą tiek nuo Mickevičiaus, tiek ir nuo Bairono, negali būti ir kalbos. Anglų poeto įtaka labiausiai atsispindėjo tik tų išsireiškimų stiliuj ir kai kuriose kitose smulkmenose. Giliu kentėjimu, kurį gali užgesinti tik mirtis, Malčevskio skunda pralenkia Kochanovskį „Raudose" ir Mickevičių „Vėlinių" ketvirtoj daly. Tas tris, tokias įvairias ir tolimas

viena kitai sielas jungia religingumas, kuriame nėra sielvartingo pesimizmo. Malčevskio melancholija nė valandėlei nesijungia su protestu, kurio neišvengė Kochanovskis, ir tolima yra ironijai. Poetas, kupinas rezignacijos, sutinka su tokia dalykų padėtim, kurią pagimdo slėgiančių jį skausmų sūkurys ir ramiai sau žiūri į karstą, kuris visoms kančioms padarys galą. Asmeniniai skausmai nestelbia Malčevskio širdy meilės gyvenimo, žmogaus jausmų prigimties ir patriotiškumo ir nemažina meniško įspūdingumo. Jie tik viską pridengia ir pritemdo subtelinga liūdesio migla, kurioj jis rodo mums tiek Ukrainos vaizdus, tiek ir visos poemos akciją ir jos veikėjus. Pirmą kartą lenkų poezijoj, prieš metus „Krimo sonetams" pasirodžius, gamtos vaizdai tarnauja poeto sielai piešti. Bekraščiai stepai, kuriuose keliauninko mintys ir akys neranda kur pasilsėti, nesimas jokių gyvenusiųjų kartų darbų ir paminklų harmonizuojasi su stoka vilties ir visų gyvenimo tikslų, išskyrus tik kapą, kuriame pasilsės užmirštasis, tartum kaip tie, kurie stepų milžinkapiuose „miega ant nuvytusiųjų savo senos garbės vainikų". Iš žmogaus vilties, siekimų, pastangų lieka žemėj vien tik trunijantieji karstai. „Laimės ir vilties žiburys", gesdamas užtemdo sielą ir joj atsispindėjusius vaizdus ir paveikslus gedulos pelenais. Tik panašias sielas poetas supranta, atjaučia ir mielai vaizduoja. Toks yra jo Miečnikas, velkąs „senoj galvoj vargų naštą," skaudamas tėvynės nelaimių, prie kurios jo jaunoji širdis džiaugsmingai verždavosi savo vienturtės dukters kančiomis. Tokia yra ir Marija, prislėgta užsispyrėlio vaivados, nenorinčio pripažinti jos savo marčia, jaučianti tėvo kančias, kuriam užgavo tiek tėviškus jausmus, tiek ir kilmės garbę, matanti sunkią jai brangaus vyro padėtį, kurio širdy sūnaus jausmai ir paklusnumo pareiga kovoja su meile mylimajai. Toks yra pagaliau ir Vaclovas, kai Marija, toji vaivados užsispyrimo ir įnirtimo auka, mirdama nusineša iš šio pasaulio viską, kas tik jame buvo brangu. Tačiau jeigu tie nelaimingieji kenčia savo vargus nesiskųsdami nei žmonėmis nei Dievu, tai tik todel, kad jie yra dėkingi „tam siūlui, kuris riša širdis su dangum", kuriuo rieda ant jų žaizdų „saldžios rasos krislelis". Skaudūs nusivylimai ir smūgiai tolina juos nuo pasaulio ir, artina prie Dievo („Mažiau su žmonėmis, daugiau su Dievu"). Tos paramos dėka, poetas sunkiausiose gyvenimo apystovose suranda morališko ramumo, teikiančio jam galimybės visu meno subrendimu siekti mintim ir jausmais žmonių sielų gelmėsna, mirusiųjų kartų gadynėn ir vaizduoti nepaprastu plastiškumu ir turinio rišlumu lenkų

gyvenimo sintezę, tiek to gyvenimo fiziniuose apsireiškimuose (puota vaivados pily, gusarų kova su Totoriais), tiek ir moralybės srity (Miečniko, Marijos, Vaclovo būdai). Gyva menininko simpatija ir susidomėjimu poetas vaizduoja Kazoko tipą, kuris veikale nedalyvauja, o vien tik vaivados laišką atneša Miečnikui. Intuityviai jausdamas ryšius tarp gamtos ir kultūros požymių, Malčevskis įveda Ukrainos reginiuosna neišskiriamus tais laikais iš jų čumakus, vežiuojančius savo girgždančiais ratais iš Juodųjų jūrų druską. Be to dar, jo veikale randasi kazokas pasiuntinys, kuris ant savo eiklaus žirgo perlekia bekraščių stepų lygumas, ir pagaliau kaimo medinė bažnyčia, kurioj unijotų apeigos jungia ukrainiečius su lenkų bajorais.

Tam tikrose vietose Malčevskis neužmiršta ir liaudies burtų su padavimais. Aukštai išlavintas morališkumas, tur būt belankant Europą įgytas, ir meniški pojučiai saugo poetą nuo politinės, visuomeninės arba patriotinės tendencijos. — Panašius meno požymius ir privalumus, panašią dvasios ramybę, sunkioms apystovoms esant, galima bus sutikti tik Mickevičiaus „Pone Tade".

Tampriau su Ukraina rišasi Severino Goščinskio (1801—1876) jaunystė ir kūryba, ypač jos pradžioj. Jo tėvas, bajoras iš Mozūrų, ieškojo sau duonos Rusijoj betarnaudamas įvairiems didikams (daugiausia Sanguškai), ir todel jis dažnai mainydavo savo gyvenamąją vietą ir užsiėmimą. Poetas gimė Ilincuose, Lipovecko apskr. Mokslus ėjo Slavuce, Zaslaviuj (pas misionierius), Miendzižeče (pas pijorus). Eidamas 14 metus, kai jo tėvas persikėlė Podolijon, jis mokėsi Vinicoj, o vėliau Humanėj, kur, būdamas aukštesnėse klasėse, drauge su kitais gabesniais savo draugais ėmė bandyti savo jėgas literatūros dirvoj, norėdamas tuo būdu tarnauti tėvynei. Jau bebūdamas mokyklose jis pasižymėdavo nepaprasta energija ir tvirtu būdu, dėliai ko jam tekdavo turėti nesusipratimų su savo viršininkais. Iš tos priežasties, jis, nebaigęs gimnazijos mokslo, be lėšų, nuvyko su savo draugu, Bohdanu Zaleskiu, Varšuvon ieškoti platesnės dirvos savo visuomeniniam ir politiniam veikimui. Jis atvyko naujai įsteigtos 1815 m. Lenkų karalystės sostinėn kaip tik tuo metu, kai del nusivylimo lūkesiais, sukeltais Karalystės gyvavimo pirmomis dienomis, karštesnės jaunuomenės tarpe ėmė kurtis politinės sąjungos. Heltmanas, vienas kūrėjų vėlesnės „Demokratų Draugijos" emigracijoj (po 1831 m.), įsteigia 1820 m. „Laisvųjų Brolių Lenkų Sąjungą," kurion įstoja ir Goščinskis.

Nuo 1821 m. jis Varšuvos spaudoj talpina savo anksčiau parašytus smulkius pseudoklasinius kūrinėlius, o šalia pastarųjų padeda ir dūmą, „Stepono Černeckio mirtis“. Išgirdęs apie Graikų sukilimą, jis apleidžia Varšuvą ir vyksta kovoti už laisvę. Neturėdamas lėšų, reikalingų kelionei, jis su penkiais auksinais kišenėj eina pėščias Ukrainon, kad per Odesą pasiektų kovos vietą. Negavęs iš neturtingų tėvų, kurie turėjo net 8 vaikų, pagalbos, jis per septynerius metus bastėsi, „elgetaudamas“, gerdamas „iš kančių taurės, neužsipelnęs kentėti“. Toji kelionė dar labiau sustiprino jo nesulaužomą valią, patvarumą priešginybėse, užsidegimą kovoti už laisvę, — davė jam galimybių pažinti ypač Ukrainos liaudies gyvenimą su visu jos norų ir siekimų spalvotumu ir pagaliau išaugino jo širdy meilę gamtai, kurios grožis ir galybė teikė jo dvasiai didžiausios prabangos. Poezijoj jis ieškojo sau savo artimo siekimų ir gyvenimo atvaizdavimų. „Ossiano dainos“ („Pieśni Ossjana“), Ioungo „Naktys“, kai kurie naujai išleistieji Mickevičiaus kūriniai (ypač „Romantiškumas“), pagaliau Šekspyras prancūziškame Duciso vertime ir Baironas, tur būt irgi vertime — tai jo skaitomieji veikalai. Pavojai, nusivylimai ir kartus gyvenimas to bastančiasiojo laisvės siekimų platintojo, priversto slapstytis nuo policijos, ieškoti pastogės ten, kur anksčiau jis buvo brangus, o dabar jau visai nebe brangus, prašyti nakvynės ir maldauti nevertųjų duonos — visa tai jautrioj sieloj gimdė revoliucinę nuotaiką, protestą prieš reakciją ir norą pertvarkyti visuomenės santykius ir politinį surėdymą. „Daina Vulkanui“ („Pieśń Wulkanu“; 1825 m.) ir „Keršto puota“ („Uczta zemsty“), kurioj jis kankintojams, kunigams ir aristokratams tiesė žmonių ašarų ir kraujo taurę, drauge rodydamas ir durklą — yra jauno sąmokslininko sielos gelmių norų ir siekimų išraiška. Nieko nuostabu, kad būdamas panašiai nusiteikęs, jis mato Ukrainą kitoj šviesoj, pastebi, tiek jos bajorijos, tiek ir liaudies gyvenime kitas puses ir bruožus negu Malčevskis, su kuriuo ji riša vien tik meilė Ukrainos gamtai ir atjautimas jos tarpumo, jėgos ir laukiškumo.

„Kaniovskio pilies“ (1828 m.) tipuose, akcijoj, reginiuose ir stiliuj matyti energinga, vulkaninga, nesulaužoma, o drauge ir svajinga, kilni jauno revoliucionieriaus poeto siela. Dar nesusenėjusios haidamakijos tradicijos, apie kurias jis galėjo girdėti Humanėj ir kitose vietose iš gyvų liudininkų, susipažinimas su liaudim, su kuria jis buvo artimuose santykiuose del tėvo tarnybinės padėties, medžiaginis skurdas ir kelerių metų bastymasis po Lenkijos pakraščius,

pagaliau „Marijos“ pasirodymas — paragino Goščinskį sukurti iš susitelkusių sieloj įspūdžių, atsiminimų Ukrainos paveikslą, kuriame būtų spalvingai atvaizduoti jos gyvenimo bruožai, ryškiausiai matomi netolimos praeities kruvinose scenose. Į tą praeitį jis žiūri demokrato, revoliucionieriaus, visuomeninko akimis. Haidamakų judėjime jį interesuoja daugiausia laukinis prispaustos liaudies protestas prieš ponų ir jų užtarėjų sauvališkumą, energijos apsireiškimai, vulkaningas suliepsnojimas įvairiausių juodų, laukinių, bet giliai atjaučiančių ir lengvai užsidegančių būdų veržimaisi. Bajorų ir didikų sauvališkumas irgi daug kartų pareiškė laukinių ir ūmių palinkimų. Karštai laukiąs revoliucijos, kurioj laimės teisingumas ir laisvė, poetas revoliucionierius liūdnai pažymi poemos gale laukinių liaudies sukilimų bevaisingumą ir nuolatinį „tų pačių piktadarybių“ kartojimąsi politikos ir visuomenės santykiuose. Goščinskis — revoliucionierius, ištroškęs laisvės ir trokštąs teisingumo visuomeninkas viršija Goščinskį lenką. Todel jis nepastebi ir nejaučia antilenkiškų veiksnių haidamakų bruzdėjime. Todel nors jis ir ryškiai nupiešia tokio Švačkos ir daugelio jo draugų laukiškumą ir žvėriškumą, bet užtai didele simpatija aprašo liaudies gyvenimo vaizdus (Kupalos šventę) ir tai liaudžiai duoda idealingai apibūdintą atstovą Nebabo asmeny, kuris keršija ne tik už savo skriaudas, bet ir už visų kaimiečių priespaudą ir kančias. Toli gražu mažiau moraliai subrendęs, negu Malčevskis, jis nepajėgia giliau pažvelgti į vaizduojamų žmonių sielą ir apimti jos esmę. Nebabą jis apdovanoja savo svajingumu, gamtos mėgimu ir liaudies skriaudų atjautimu. Kitus tipus, nors, tiesa, jie yra dvasiškai neturtingi, jis vaizduoja šykščiai, jų siekimų bruožais. Laukinius apsireiškimus Ksenės pamišimo, — tos merginos, apleistos jos mylimo Nebabos, kurį jis nuolatos persekioja ir kankina savo asmenim ir šūkterėjimais, poetas atvaizdavo iš tikrojo kaimo gyvenimo. Tiek tuose tipuose, tiek ir akcijoj, kruvinoj užbaigoje, rodančioje visanaikinančią jėgą ir laukinį keršto ir neapykantos baisumą, ir, pagaliau, gausinguose gamtos paveiksluose Goščinskis atvaizdavo savo revoliucinę ir drauge svajingąją, kupiną energijos sielą, kuri gėris visais energijos apsireiškimais, laukiniais, kupinais jėgos reginiais, scenomis. Kaip Malčevskio „Marija“ prasideda melancholingu Ukrainos reginiu, o baigiasi elegingu kapinių vaizdu, teikiančiu geidžiamąją ramybę nuvargintoms gyvenimo sieloms, taip „Kaniovskio pilis“ prasideda kupinu jėgos ir energijos, tiek piešime, tiek ir stiliuj, reginiu, kuris rudens audringos nakties fone rodo eilę girgždančiųjų

kartuvių su karojančiais ant jų haidamakų lavonais, ties kuriais lakioja pelėdos velniai, o baigiasi tas veikalas klaikiu, gaisro nušviestos kovos vietos vaizdu, kuriame baigia degti Nebaba ir negalinti prie jo prieiti Ksenė. Eilėrašty, kuriuo Goščinskis atsakė nustebintiems paveikslų ir scenų laukiškumu skatytojų priekaištams, teisino savo siužeto pasirinkimą ir jo išrutuliavimą tuo, kad kolei saulė nešvies milijonams, tol ir jo poezija bus visuomet niauri, kad atvaizduota poemoj sielos nuotaika yra pagimdyta liaudies ir tautos skriaudų.

Trečias Ukrainos dainius, „Kaniovskio pilies“ kūrėjo vienametis mokyklos draugas ir bičiulis, Bohdanas Zaleskis (1802 — 1866), savo ramioj, jausmingoj, svajingoj sieloj vaizduoja visai kitonišką — suidealizuotą, spalvingą, saulėtą, riterišką, dailią, visuomet dainuojančią Ukrainą. Gimęs Bohaterių kaime ties Sobu neturtingoj bajorų Pravdzico herbo šeimynoj, atsikėlusioj čia iš Lietuvos, netekęs tuojau po gimimo motinos, panašiai kaip Brodzinskis, kūdikystėj arčiau susidūrė su liaudim begyvendamas pusantrų metu, kaipo liguistas vaikas, gydusio jį burtinininko Zujo pirkioj. Tai tuo metu liaudies tikėjimas ir tradicijos, ukrainiškos dainos ritmas melodija taip tvirtai suaugo su vaikino įspūdinga ir anksti pabudusia jausmingumo atžvilgiu siela, kad ligi mirties paliko joj nebeišdildomų žymių, suteikė jo visai tolimesnei kūrybai toną ir formą. Per septynerius metus 1813 — 1820 lankymas Humanės mokyklų nepadarė įtakos, kuri būtų galėjusi išdildyti jo sieloj kūdikystės dienų įspūdžius. Galingai jį veikė gabių, veržančiasiųjų prie leteratinio ir visuomeninio veikimo, jo draugų Goščinskio ir Mykolo Grabovskio įtaka. — Horacijaus odų vertimai, „Dūma apie Vaclovą“, atspausdinta „Vilniaus dienrašty“ 1819 m., buvo pirmieji žadančiojo jaunikaičio bandymai.

Varšuva, viliojanti savo gyvenimu, atgauta jeigu ne visos Lenkijos sostinės reikšme, tai bent visų Lenkų protinio židinio, sugundė ir Zaleskį, kuris drauge su Goščinskiu atvyksta čia 1820 m., norėdamas rasti dirvą savo veikimui ir duonos kąsnį. Augąs tolaikinės inteligentijos tarpe slaviškumas pavergė ir Zaleskį, tur būt per Brodzinskį, kuris savo slaviškų tautų dainų vertimuose ir eilėrašty „Apsilankymas Karpatų kalnuose“ („Pobyt na gòrach Karpackich“; 1821 m.), vaizduojančiame praslavų dvasias, vadovaujamas bardų, pareiškė savo simpatijas ir įsitikinimus toj srity. Tat iš čia kilo Zaleskio sumanymas pasišvęsti slavų filologijai ir prašymas·

Varšuvos universitetui įteiktas, kuriame jis prašė pašalpos dvimetiniams studijoms užsieny.

Mickevičiaus „Baladų" pasirodymas 1822 m. ir karštas joms pritarimas jaunuomenės tarpe, be abejo, padėjo Zaleskiui suprasti įgytų kūdikystėj liaudies gyvenimo tradicijų tikėjimo dainų ir vaizdų vertę. Mickevičiaus eiliavimo muzikalingumą, pav. tokios „Undinės" ritmo grožį, muzikali jaunikaičio siela turėjo labai giliai atjausti. Tai sielai, šalia įgytų kūdikystėj Ukrainos kaimo gyvenimo atsiminimų ir vaizdų, suteikė gyvenimas ir knygos naujų, jau atskirų pergyvenimų, susijaudinimų, ilgėjimųsi. Neturtingas, be pastovaus užsiėmimo, ieškąs, privačiai mokytojaudamas piliečių namuose, duonos kąsnio, jis jaučia savo bastuolio dalią, neleidžiančią jam ir manyti apie įkūrimą nuosavios pastogės, šeimynos židinio. Malčevskis, su kuriuo jis susipažino Varšuvoj jau „Marijai" iš spaudos išėjus, sužavėjo jį savo liūdinčios sielos grožiu ir jo poemoj atvaizduotos Ukrainos dailumu.

Eilėrašty „Lenkų paukštelis" („Ptašę lasze"), paskelbtame rinkiny, išleistame autoriui pasimirus, o parašytame, tur būt, 1827m., jis rašo tokią savo dvasios esmės ukrainiškų veiksnių genezę:

Vakarai, aušrų tekėjimai pas Zujį,
„Lasze" gyvas lig nakties, lig saulės laiko,
Tartum sakalas padangėje jis skraido,
Žaizdamas gražias dainas sau vaiko —
Tiesą ar netiesą, ką tik jis nugirsta,
Tai jau jo tai nuosavybe tuoj pavirsta.
Nėr kaime jam paslaptingų meilės vietų
Nei nežinomų godelių, jausmo lietų.
Vėjo lydimų gandų jis pasiklausęs,
Neša juos širdies jausmais žmonėms į ausį.

Ukrainos sparnuočių klegesys, merginų dainos, vaikinų dūmos apie atamanus susiliejo, kaip sako poetas savo eilėrašty „Gyva daina" („Żywa pieśń"), „vienon gyvon dainon ir aš ją nurijau". Jausmingoj dainiaus sieloj toji daina neteko savo laukinės jėgos, savo aštraus tono, sukilnėjo, suminkštėjo, įgijo dailumo, liko greičiau tų dienų karių, legioninkų arba ulonų iš Pasamosierros, o ne Zaporožės kazokų iš Konaševičiaus laikų, jausmų išreiškimas, ir todel taip lengvai ir ūmai „Kosinskio dūma" pataikė į tų dienų žmonių širdis, atgaivindama jose karo pergyvenimus arba patenkindama

veržiančiasiųjų ant žirgo bei prie ginklo jaunuolių norus ir svajones. Tiek Kosinskis, skubįs „karaliui ir seimui" įsakius kovos laukan prie savo pulkų, tiek ir Mazepa, apleidžiąs angščią ir tvankią Varšuvą ir Mozūrų smiltynus, norėdamas atgyti Ukrainos plačiuose stepuose — yra poeto jaunystės svajonių įveidinimas apie gražius, jaunus, vikrius ir karštus kazokus, kurių tarpe jis troško atsidurti kaipo jų karo žygių dalyvis. Net kazokų, grįžtančiųjų iš plėšraus užpuolimo Turkijos, dainoj „Valtys" („Czajki"), Zaleskis vaizduoja jų kolektyvią sielą tokiais bruožais, kurie aiškiai jai teikia reteriškumo požymių. Jų balsai, kuriais jie sveikina savo „limanus", išreiškia džiaugsmą del sugrįžimo gimton šalin, patenkinimą del parsigabento didelio lobio, užsidegimą savo vadui Konašiavičiui ir pasididžiavimą suteikta klaidatikiams žala. Tie jų balsai neraižo ausų laukiškumu, bet skamba riterišku užsidegimu. Pats vaizdas greitai plaukiančiųjų valčių, augaluotų kovotojų su plevėsuojančiomis vėliavomis būriai, panašių į lekiantį stepų lygumomis Kosinskį arba į skubintį pas juos iš Varšuvos Mazepą, veikia tiek savo spalvingumu, gražiais reginiais, tiek ir eilėraščių ritmu, vaizduojančiu lygiai sparčiai slenkančių valčių įrimąsi ir arklio bėgimą, lygiai ir gyvą jausmų tvaksėjimą. Dažniausiai ir pilniausiai iš tų jausmų Zaleskio lirikoi skamba ilgėjimasis, ramus liūdesys, švelnūs, jautrūs jausmai, nepajėgiantieji nei kovoti su gyvenimo priešginybėmis, nei protestuoti prieš žemiškų reikalų sūkuriavimą. Širdies nepasisekimai, nemalonumai patiriami bastuolio ir privataus mokytojo gyvenime, svajotojo nusivylimai, ilgėjimasis tėviškės — ragina jauną poetą prie pareiškimų, kurie žavi jausmų muzika, eilėraščių malonumu, melodija. Jis pirmas atjautė muzikalią lenkų kalbos skambėjimo vertę ir savo lirikoj pirmon vieton pastatė žodžio melodiją ir ritmą, pridengančius tuos idejiniai siaurus išsiliejimus, kurie atskleidžia jautrios, bet silpnos, angščiame supratimų, vaizdų ir atsiminimų rate uždarytos sielos svajones ir pergyvenimus. Pilniausias išsiliejimas, darniai vaizduojąs kūdikystės svajonių ir jaunystės ilgėjimųsi ir nusivylimų pasaulį, yra *lirinė* „fantazija" antrašte „Undinės" („Rusałki"; 1828 m.). Tame kūriny Zaleskis pareiškė aukščiausį savo meniškumą. Jis savo pergyvenimuose pagavo jaunų, svajingų ir jautrių sielų dvasinio gyvenimo bendrą žmonijai tiesą. Meilės ir riteriškumo 10 metų berniuko svajonės susiliejo dainiaus sieloj su jaunystės apgaulėmis, nusivylimais ir ilgėjimusi, didinančiais praėjusios kūdikystės dienų puikumą, ypač kuomet jis gyveno Zujo pirkioj, kur ji globojo šei-

mininko juodaakės, augaluotos dukterys, „iš kurių akių tas lenkų paukštelis, kaip jį pirkioj vadindavo, gerdavo spindėjimą".

Ankstyvesnis už „Undines" eilėraštis „Lenkų paukštelis", vaizduodamas tas valandas, nupasakoja kaip ir visą tos fantazijos turinį. Liaudies tikėjimo pasaulis (undinės, užkeikimų ir kerėjimo galia), kazokų padavimai apie Turkų žemės užpuolimus, kaimiečių žaidimai ir papročiai („Putpelė"—„Przepióreczka"), Ukrainos gamta gražaus pavasario spindėjime, palaima, patirta kaime begyvenant kūdikystės dienomis su jų svajonėmis, smulkiais rūpesniais, o iš kitos pusės — vienumos liūdesys svetimų, abejingų žmonių tarpe, nykimas pamaži jaunystės sapnų, atšalimas susidūrus su tikrenybe beplasnojančių pakilimų ir užsidegimų, be to, augąs ilgėjimasis nebesugražinamos praeities ir Ukrainos — štai tie veiksniai, paveikslai, jausmų aidai ir dvasios pergyvenimai, kurie teikia „Undinėms" pastovią vertę, bendrą žmonijos ilgesio, grožio dailumą, kupiną čia grožybės, čia naivumo, čia malonumo, čia tylaus liūdesio — tos pasakojimo melodijos. Kaip tuo pat metu Šopenas mozūrų melodingų dainų ritmą ir vaizdingumą keitė savo melodingų susijaudinimų, švelnių atjautimų, plasnojimų ir sapnų aidais, taip Zaleskis Ukrainos gamtoj, liaudies sielos pareiškime, dainose, tradicijose, papročiuose surado ritmą, aidus ir lytis išlieti savo ilgesiams, nuliūdimams ir troškimams, dažniausiai palaidiems, neapibūdintiems.

Nė viena Rzeczypospolitos dalių nesuteikė tiek galingų pirmomis lenkų poezijos sužydėjimo dienomis po 1820 m. akstinų ir tiek gausios medžiagos kūrybai, kiek Ukraina.

Po 1831 m. tie ryšiai susilpnės ir nors jie ištvers dar ligi XIX amžiaus pusės, bet jau vien tik antraeilės vertės kūriniuose atsispindės, o tie kūriniai bus: Paduros dūmos, Mykolo Čaikovskio ir kazokų gyvenimo apysakos, tolimesnė, taip meniškai silpna to paties Zaleskio kūryba, Olizarovskio ir Grozos poezijos, Mykolo Grabovskio apysakos.

12 §. Revoliucinė ir patriotinė lirika 1820—1832 m. laikotarpy.

Lenkų visuomenė, nebetekusi Napoleonui žlugus savo tikėjimo, kuris rėmėsi jo genijum ir politine galybe, palinko po 1815 m., kupina pasitikėjimo ir užsidegimo, prie Aleksandro I, Čartoryskio draugo, rodančio savo palankumą Lenkams švelnia vyriausybės sistema Lietuvos krašte, duodančia galimybių laisvai ir pasekmingai

žydėti lenkų kultūros darbui ir švietimui. — Kaipo naujai įkurtos Vienos Kongreso nutarimu Lenkų Karalystės karalius, Aleksandras I, ne kartą pareikšdavo savo sumanymą sujungti vienon valstybės vieneton visus buvusios Lenkijos kraštus, kurie tuo metu priklausė Rusijai. Viltis įgyvendinti tautos norą ir galimybę laisvai plėtoti tautinį gyvenimą ir kultūros darbą ragino visuomenę prie gyvaus ir įvairiausio veikimo, turinčio grąžinti Lenkijai jos senąjį puikumą, patvirtinti Lenkų tautos sugebėjimą politiškai gyvuoti ir dalyvauti žmonijos civilizacijos darbe.

Tačiau kai tas visuomenės veikimas, tiek Varšuvoj, tiek Vilniuj, ėmė duoti mokslo ir literatūros srityse gerų vaisių, tai rusų valdžios atstovai Lenkijoj — did. kun. Konstantas, kaipo lenkų kariuomenės vyriausias vadas, ir senatorius Novosilcovas, kaipo rusų caro kontrolierius, prižiūrįs Lenkų Karalystės autonominės valdžios darbus, savo pasielgimais, savo priespauda, daroma lenkų valdžiai, lenkų ministeriams, kurie ne visuomet sugebėdavo apginti konstitucijos laisvę, ėmė gimdyti Lenkuose, kurie dar taip nesenai buvo palankūs Aleksandrui I, nepasitikėjimą ir nusivylimą. Juo gilesni buvo dėkingumo jausmai, juo labiau džiugino širdis puikios ateities regėjimai, juo labiau erzino įkyrūs did. kun. Konstanto blogos nuotaikos išsišokimai ir daug kenksmingesnė, planingai vedama Novosilcovo akcija, kuris iš pradžių darbavosi Varšuvoj, o vėliau Vilniuj, paraližuodamas ir stelbdamas tautos gyvenimą, lenkų kultūros darbą, o drauge ir pažangos bei liberališkumo idejas ir siekimus.

Švietimosi amžiaus idejos drauge su prancūzų literatūros įtaka kasdien vis daugiau ir plačiau veikė lenkų protą. Augąs masonizmas, kuriam buvo palanki Aleksandro I liberalinė valdžia, prisidėjo prie laisvamanybės platinimo įvairiose visuomenės sferose ir net mokslo židiniuose, kaip antai — Vilniaus ir Varšuvos universitetuose ir Varšuvos Mokslo Rėmėjų Draugijoj. Uždarymas 1820 m. masonų ložų buvo pirmas kylančios reakcijos žingsnis, kuris, antra vertus, turėjo ryšių su tolaikine Šventosios Sąjungos politika, kurią vykdė ir Rusija, kaipo tos Sąjungos narys. Kartu prasideda, kaipo paprasta reakcijos priespaudos pasekmė — sąmokslų veikimas. Varšuvoj susiorganizuoja „Laisvųjų Lenkų Sąjunga“, stiprėjanti masonų ložų oganizacija ir apeigų simbolizmu (Reitano, Kolantajaus, Kosčiuškos ložos). Pastaroji sąjunga darė labai didelės įtakos jaunuomenės vaizdenai ir jausmingumui tuo, kad tautos idejos ir sie-

kimai buvo glaudžiai sujungti su laisvamanybe. Sekančiais metais Graikijoj kyla revoliucija, kuriai karštai pritaria visa Europa. Laisvamanybės ir tautiškumo įtakoj gimsta jaunųjų, ypač kilusių iš smulkiosios bajorijos, širdyse demokratizmo idejos ir užuojauta kaimo liaudžiai del jos vargingo gyvenimo. Tų jausmų ir proto susiliejusių jausmų veikimas gimdo karštose sielose užsidegimą veikti, pertvarkyti visuomenės ir politikos surėdymą. Žodžiu — susidaro revoliucinė nuotaika, kurios pirmutinis, o drauge ir lengviausias įkūnymas pasirodė literatūros kūryboj — poezijoj. „Oda jaunystei" (1820 m.) ir kitos tolaikinės dainos, skelbiančios Vilniaus filomatų obalsius ir siekimus, be to dar, vaizduoja liberaliai humanitarinę fazę naujosios kartos jausmingumo ir proto augimų srityse. Genialios Mickevičiaus sielos veržimasis įgyvendinti pažangos ir humanitariškumo idealą („Visų laimėj glūdi visų tikslai", „Matuok pajėgas sulig sumanymais, o ne sumanymus sulig pajėgomis") išaugo revoliucinio heroizmo galybėn, reikalingon pasiekti dideliems tikslams, prie kurių neprileidžia prieiti spaudikų smurtas ir spaudžiamųjų silpnumas. „Smurtą atremkime smurtu, o su silpnybe kovoti mokykimės jaunystėj" — šaukia poetas, kviesdamas vienybėn ir stoti grandinėsna („Ei, petis į petį") visus tuos, kurie trokšta naujai atgaivinti „supelėjusią" žemę ir „naujomis vėžėmis stumtelėti pasaulio skeveldrą". Nežiūrint į tos „Odos" pseudoklasinę stilizaciją daugely vietų, ji buvo iškalbingiausias ir kilniausias revoliucinis atsiliepimas kylančios akivaizdon jaunos kartos, kuri savy jungė bendrą žmonijos laisvės siekimą ir norą atgauti tautai nepriklausomybę. Beveik tuo pat metu parašytame „Romantiškume" Mickevičius, kovodamas poezijos kūrybai laisvę semtis iš širdies gelmių medžiagą, visai nepaisant jokių taisyklių bei pavyzdžių, tvirtino ir gilino palaidumą ir silpnus ligi tol poezijos ryšius su tų dienų gyvenimu, su jo siekimais ir uždaviniais. Ligi šiol vien tik satira ir pasakėčia semdavo sau medžiagą iš tų dienų gyvenimo. Dabar jau ir poezijoj ima atsispindėti tų dienų visuomenės, politikos, moralybės ir tikybos reikalai ir siekimai. Ji apleidžia salonus, kur ją vainikavo šalta pagarba, už kurią ji turėdavo mokėti pataikavimu, neleidžiančiu jai iškilti aukštybėsna, pasiekti visus aidų, spalvų, lyčių turtus, išreikšti visą žmogaus sielą jos giliausiuose ir įvairiausiuose padėtyse ir pergyvenimuose. Ji, susidūrusi su liaudies siela ir gamta, su inteligentijos didelėmis idejomis ir siekimais, su žmonių karštais jausmais ir veržimasiais, įgys naujų pajėgų, pajėgs kurti naujas formas,

naujus išsiveržimo būdus ir per tai taps visuomenės ir politikos reformų, religinio ir tautinio atgimimo veiksniu.

Jeigu imtumėm lyginti neturtingą, santimentalinę bei satirinę ir pagaliau karišką lenkų liriką nuo 1820 m. su jos augimu įtakoj vis intensyvesnio, gilesnio ir jaudinamojo naujų įdejų ir jausmų dvasinio gyvenimo tos kartos, kuriai obalsiu pasidarė „Oda jaunystei“, tai iš karto pamatytumėm didelį skirtumą. Kaip ji yra minties žvilgsniu neturtinga ir silpna jausmų išreiškimu, gali būti pavyzdys: „Legionų daina“ (išskyrus tik jos kilnią tiesą), Niemcevičiaus „Dainos“ ir daugybė kitų pseudoklasicizmo gadynės patriotinių ir politinių dainų. Bet užtai kokį dvasios gilumą ir kokią kūrybos proceso sąmonę rodo Zaleskio lirika („Poeto daina“, „Undinės“), kokia jėga ir vaizdingumu piešia jaunų sielų revoliucinę nuotaiką Goščinskio lirika („Vulkano daina“, „Keršto puota“), kokiu plasnojimu ir kokia plastika Mickevičius vaizduoja „Faryse“ džiūgaujančiąją dvasią, kuri, verždamasi prie savo aukščiausiojo tikslo, nugali visas pagundas, įspėjimus, grasinimus ir priešo galybę. Ogi jo „Alpuhare“ tas trokštamojo ir įvykdyto keršto tėvynės priešams svaiginąs dūkimas ir prabanga! Pagaliau „Vaidilos dainoj“ toji dainos ir apskritai poezijos galybė, — poezijos kaipo tautos dvasios maitintojos, kaipo „senesnių ir jaunesnių metų santaikos vartų“, — poezijos, kurion, liaudis įpina savo didvyrių ginklus, savo minčių gijas ir savo jausmų gėles. Juk kartu iš tos pačios sielos, kaipo priespaudos išraiška per kenčiančios jungą tautos sunkios dalios atjautimą, plaukia iš Vallenrodo lūpų tie troškimai, kurie nesiderina su tomis apystovomis, kuriose jis juos pareiškia po suteikto Kryžuočiams vaduojančiasia Lietuva smūgio, bet už tai jie atatinka Mickevičiaus sielai, kuri slepiasi už Vallenrodo ir nori nors vieną volandėlę užmiršti tikro tėvynės gyvenimo sunkumą, slėpdamasis kažkur Lietuvos giriose bei Gudijos miškų gelmėse, „kur negirdėti svetimų ginklų žvangėjimo, nei išdidaus nugalėtojo rikavimo, nei nugalėtų brolių vaitojimo“. Tas lenkų širdžių gyvenamo skausmo 1827 m. išreiškimas nušviečia jaunos kartos sielų, augančius drauge su jausmingumu, patriotinį įspūdingumą ir galingą protestą, siekiančius įsikūnyti revoliucijoj, jaunų jausmų vulkano suliepsnojime. Giliausias, skausmingiausias tautos kančių išreiškimas yra Mickevičiaus eilėraštis „Motinai Lenkei“ („Do matki Polki“), parašytas 1830 m. vasarą ir kupinas skausmingos rezignacijos („Tavo sūnus pašauktas mūšin be garbės ir prie kančių — be prisikelimo... jis

neis, kaip naujo pasaulio kareiviai, už laisvę arti, krauju laistyti žemę... Kvietimą atsiųs jam nepažįstamas šnipas. Kovon su juo stos kreivasiekis teismas"). Tai yra tartum intuityvis lenkų sielų nuotaikos po 1831 m. smūgių atjautimas kuris priešginiauja jaunuomenės drąsiai vilčiai ir tų dienų lenkų tikėjimui, laukiančiam tautos siekimų įkūnymo revoliucijos keliu. Mickevičiaus nuotaika, atsispindėjusi tame jo kūriny, palyginus ją su religine bei filosofine jo evoliucija ir pergyvenimais Romoj 1830 m., parodo, kad didelis poetas maža tetikėjo lapkričio mėn. revoliucijos pasisekimu ir kad jis susilaikė nuo dalyvavimo joj. Tiek jo pažinimas Rusijos miletarinės ir valstybinės galybės, begyvenant joj keletą metų, tiek ir gilesnis bei pilnesnis istorijos gyvenimo veiksnių supratimas, įgytas iš Lelevelio paskaitų Vilniuj, iš įgudimo ir galvojimo, belankant dvejus metus vidurinę Europą ir Italiją, neleido protiškai ir moraliai bręstančiam poetui dalytis gaivinančia ideologija, kurios buvo kupini nedaug teturintieji istorijos žinių karininkų mokyklos (Szkoła podchorążych) auklėtiniai ir daugelis šiaipjau jaunuomenės drauge su jaunais poetais, kaip antai: Goščinskis, Zaleskis, Slovackis. Dainos, arba greičiau revoliuciniai bei patriotiniai atsišaukimai, kuriais pasižymi tas paskutinis lapkričio mėn. 29 d. sukilimas, vaizduoja tos gadynės karštuolių ir svajotojų ideologiją, paprastus revoliucijos obalsius drauge su palydinčiomis juos gyvos vaizdenos svajonėmis. Keturi tie atsišaukimai — odos ir dainos – („Oda jaunystei" — „Oda do wolności", „Dievo Gimdytoja" — „Bogarodzica", „Užgavenės" — „Kulig", „Lietuvos legiono daina" — „Pieśń legjonu Litewskiego") yra kupini, kaipo tolaikinio judėjimo ir vaduojančios jiems ideologijos požymis, kaipo laisvės troškimas, kuriuo toj gadynėj gyveno Europos tautų jaunuomenė, kenčianti, Napaleonui žlugus, monarchų ir konservatorių reakcijos priespaudą, kurią skaudžiausiai vykdė Šventoji Sąjunga, persekiodama kiekvieną laisvesnį krustelėjimą. Iš čia ir toji visotinė simpatija, kurią gimdo kiekvienas išsivadavimo mostas—ar tai Graikų sukilimas, ar Belgijos bei Paryžiaus revoliucijos, ar pagaliau Varšuvos lapkričio mėn. 29 d. sukilimas. Iš čia ir tas to paskutinio suliepsnojimo kūrėjų tikėjimas Europos paspirtim ir net jo simpatiškas atsiliepimas Maskvoj ír Petrapily. „Laisvės daina sugriaudinsiu šaltą Nevos granitą" — šaukia Slovackis. „Už mūsų ir jūsų laisvę"—šaukia kovos laukuose rusų kereiviams drauge su jais kovojantieji „laisvės karžygiai". Varšuva nustato šventę rusų dekabristams pagerbti. Slovackis savo odoj nupiešia

visą pasaulio darbų praeitį, kaipo nuolatinę despotizmo su laisve kovą. Liuteris, Kromvelis ir Vašingtonas — tai trys dideli laisvės kovotojai, kurių dėka „jau laisvės kraštuose saulė nebenusileidžia ir laisvės sparnai apglobė visą žemę“. O todel „laisvų žmonių giminė yra verta atsistoti prieš Dievo akis — Jis didvyrius apdovanos“. Poetas mato dabar, kaip „laisvės angelas globia Lenkiją savo sparnais ir klauso tos žemės himnų“. Liepsnojimas laisve stelbia tautinius jausmus, kurie Slovackio ir Goščinskio kūriniuose visai silpnai ir blyškiai atsispindi. Palyginus su pastaraisiais Mickevičių, tiek „Konrade Vallenrode“, tiek ir eilėrašty „Motinai Lenkei“, jis, visų pirma, yra tautos kančių ir sekimų dainius.

Karštas sutikimas ir ūmus išsiplatinimas revoliucinės dainos antrašte „Varšuvietė“ („Warszawianka“), kurią sukūrė prancūzų poetas Delavigne, būdamas Varšuvos revuliucijos įspūdžių įtakoj, o lygiai ir gausus tolaikinėj vokiečių poezijoj (ypač lirikoj) lapkričio mėn. sukilimo ir velėsnės kovos atsispindėjimas, liudija, kad to paties Varšuvos sukilimo psichiniai veiksniai turėjo daugiausia kosmopolitinio pobūdžio. Prancūzų revoliucijos doktrinos ir asmenys vaidino vadovaujamąjį vaidmenį lenkų 1831 m. politikų ir publicistų tarpe. Iš čia ir tie kovojančių tarp savęs partijų pravardžiavimcsi vardai: ateistai, teroristai, Maratai, rojalistai, aristokratai ir kt., nes tose kovose ne tik nepriklausomybės atgavimo reikalai, bet ir doktrinieriškai revoliucinių siekimų laimėjimas aistrino protus ir vaizdeną. Širdį, kuri plakė išimtinai gimtai žemei, dažniausiai galima rasti tik tų krutinėse, kurie su ginklu rankoj, pasiaukojamai ėjo savo pareigas. Prie skurdaus politinio išsilavinimo kovojančiųjų širdyse rusėjo prastų jausmų ir instinktų šiltumas ir gyvumas. Jiems dar ne senos Kosciuškos ir prancūzmečio legionų mūšių tradicijos teikė energijos ir užsidegimo susidūrus su priešų armija ir rodė tą gręsiantį, jeigu jie pralaimės, pavojų brangiausiems jų sielai turtams: tikybai, papročiams ir visoms praeities palaikoms. Tat iš vienos tokios sielos, giliausiai jaučiančios kalbamą pavojų, o drauge ir karštą meilę praeičiai, kurios turtus panašios sielos gynė ginklu ir savo gyvasties aukojimu, išplaukė dainos, kupinos gražaus suliejimo liaudies dainų ritmo ir atkaklumo su bajoriškos šnekos tonu, laisvumu, šiltumu ir sąmojingumu.

Tas dainius buvo poetas karys, nors vokiečių kraujo, bet lenkas siela, Vincentas Polis (Pol), austrų teismo valdininko sūnus, vokiečių universiteto Lvove auklėtinis. Tačiau nepaisant to viso, jis

nuo jaunų dienų gyveno senų lenkų tradicijų ir gyvenimo įtakoj, plaukiančioj iš bajorų šeimynų, su kuriomis jį ryšė artimi santykiai. Gavęs Vilniaus universitete vokiečių kalbos mokytojo vietą, prasidėjus sukilimui, jis drauge su kita universiteto jaunuomene skubi kovotojų grandinėsna ir prabūna jose per visą 1831 m. karažygį. Atsidūręs, kaipo emigrantas, 1832 m. Drezdene, jis, paragintas Mickevičiaus, kuriam buvo parodęs savo kariškąją liriką, išleido 1833 m. Paryžiuj jos rinkinį antrašte „Janušo dainos“ („Pieśni Janusza“). Palyginus jas su kosmopolitinėmis, o ypač su revuliucinio pobūdžio patriotinėmis dainomis, kurios buvo parašytos lapkričio mėn. sukilimo ir tolimesnių kovų įspūdžio įtakoj, tai tos dainos savo lenkiškumu, o drauge ir liaudiškumu bei bajoriškumu, vaizdavo tai, kas buvo kovojančiųjų sielose giliausiu sužadinimu arba akstinu aukotis ir pasišvęsti, kas pagaliau pačioj kovoj, jos laimėjimuose ir ypač smūgiuose ėmė aiškėti platesniems sluoksniams, kuriems laisvės idejos, pažangos obalsiai, Vakarų revoliucinių judėjimų ideologija neturėjo jausminės vertės, neuždegdinėjo sielų, mokančių mylėti ir kovoti vien tik už tai, kas joms buvo visų artimiausia ir brangiausia.

Tokių sielų ir jausmų dainium pasidarė Polis, pradedąs savo liaudies ir drauge lenkų senovės dainų rinkinį šiąja įvada:

Dainius sveikina tą jūsų šalį,
Siunčia garbę Dievui Visagaliui
Ir ramybę šiems namams.

Dainius sveikina tėvų tikyba,
O kas jį mielai priims namuosna,
Su tuo—Dievas ir daina.

. . . .

Apėjau aš Lietuvą ir Lenkus,
Apėjau aš tą ir kitą šalį,
Aš buvau ir čia, ir ten.

Nuo Beskidų ligi Marių kranto
Ir nuo Lietuvos lig Zaporožės —
Visą žemę aš žinau.

Aš pažįstu visą nuoširdžią tą gentį,
Aš žinau lenkų jūras ir jųjų žemę
Ir tuos kalnus jų sūrius.

Apie viską tai aš nuoširdžiai svajoju,
Tartum viskas tai tik man priklauso,
Tartum aš — karalius čia!

. . . .

Kur aš, mano liūdni broliai
Pagal ginklą, pagal liutnią, —
Nešu šitą dainą jiems...

Tas liaudiškas prastumas, tonas ir jausmingumas jungiasi su bajorišku atkaklumu, užsimojimu ir naiviu tikėjimu, kad viskas yra labai puiku, kas tokioms sieloms yra artima ir brangu.

Kas pasauly yr brangesnio užu mūsų seną kardą,
Užu mūsų medų, už Podolijos derlingos vardą,
Užu lenko dainą lakią?

Kas pasauly yr brangesnio užu mūsų laisvą kraštą,
Užu nuosavųjį lauką, užu lenko kraują karštą,
Užu lenkę juodaakę?

Baisi karo tarnybos 1831 m. karažygio laikotarpiu įtaka, o pagaliau vargai, ilgesys ir klajoklių gyvenimo prityrimas silpnino ir perdirbinėjo jaunųjų revoliucionierių sielose laisvės ideologiją, gimdydami tų sielų gelmėse tautinius ir tikybinius jausmus. Nusivylę tautų pagalba „laisvės karžygiams", kuriuos tik valandėlę panešiojo ant rankų, skaudžiai įžeisti šaltumu, o kai kada ir tautinio egoizmo brutalumu tų, kuriuose nesenai matė savo sąjungininkus ir draugus, lenkai ims ieškoti sau paramos pas Dievą ir augančioj jų bręstančiose sielose tėvynėj.

Tokių sielų nuotaika surado sau vietos Stepono Garčinskio dainose. Tas dainius pradžioj buvo laisvamanis, Hegelio pasekėjas, pagaliau karys, kovojąs Varšuvos apkasuose. Jis Europos tautoms sviedė šitokį skaudų ir kilnų priekaištą, kurį vėliau Mickevičius pakartojo savo Paryžiaus paskaitose:

Kaip Kristaus paveikslas, skaroj atsimušęs,
Per amžius paliko grožybe spindėti,
Taip tau yr, pasauli, lyg, paslapčių rūšys,
Tie pajėgų žygiai, mūs sielon sudėti.

Jums mūsų gyvybė, kančių vainikuota,
Išbraižys mūs sielvarto vaizdą.
Kiekviena mintim jūs mūs skausmo lapuota
Regėsit Lenkijos kraujuojančią žaizdą.

Revoliucinių ir karžygiškų jausmų dainius Garčinskis, kuris mirė 1833 m., būdamas visai jaunas, savo „Kariškuose sanetuose" nupina skausmingais aidais lenkų sielos kančių laisvės liriką, gimusią 1830 ir ankstyvesniais metais, o lygiai ir jos augimą, išimtinai liaudies dvasioj, po 1831 m. smūgio.

Antroji dalis

Literatūros sužydėjimas svetur

1832 — 1848

13 §. Visų galingiausias lenkų sielos pasireiškimas po 1831 m. smūgio.

Mickevičius -- pranašas ir sielų vadas.

Lapkričio mėn. sukilimo nesubrendimas vaizdžiausiai parodė, kad stinga vadų, kurie atatiktų tiems aukštiems uždaviniams, kokius turėjo išrišti revoliucinis judėjimas, nugalėdamas dideles kliūtis. Nei karo, nei lygiai ir vidaus politikos kilni akcija nepateko tokių vadų rankosna, kurie, prie esamo rimto ištekliaus — žmonių ir medžiaginių priemonių, būtų sugebėję išspręsti didelius uždavinius. Stoka vadų, kuriais būtų tikėjusi ir kuriuos būtų mylėjusi plačioji visuomenė, veikė demoralizuojamai, šaldė tikėjimą revoliucijos pasisekimu ir uolumą ją remti. Sukilimas susilpnėjo ir užgeso, nė truputėlio neišsėmęs šalies medžiaginių būdų, o lygiai ir tos energijos ir užsidegimo, kurį buvo sukėlę pirmųjų mėnesių puikūs ginklo pasisekimai.

Tas smūgis, o ypač pamaži kylančios jo baisios pasekmės: panaikinimas svarbių tautos gyvenimui ir kultūros augimui įstaigų ir draugijų, pasišalinimas iš krašto geriausių dvasinių pajėgų, sutelktų emigracijoj, pasmerktoj sunkioms, demoralizuojančioms klajūnų gyvenimo apystovoms, pagaliau iškėlė nusiminusiems broliams sielų vadą, kuris nors nedalyvavo nesenai buvusiame sukilime, bet brendo ir augo dvasiškai, daug galvodamas ir dirbdamas savo trejerių metų kelionėj, o, būtent — tautinių jausmų žadintoją, Vallenrodo kūrėją. Uždaviniai, kuriuos jam teko atlikti, buvo daug didesni ir sunkesni, bet užtai jo ir dvasinės pajėgos sustiprėjo: jis priaugo tos padėties, kokią jis numatė dar prieš sukilimą, bevaizduodamas puikioj Romos laikų lirikoj (1830 m.) savo religinius pergyvenimus. O, būtent:

Kai išmintingą aš ir lyg rūstųjų perkūnų paguostą
Nulenkiau galvą prieš Dievą, kaip miglą prieš saulę,
Dievas pakėlė dangun ją, tarytum vaivorykštės juostą,
Ir nuspalvavo ją dangišku grožiu, kaip saulės pasaulį.

Ir nesiliaus ji spindėjusi tikinčios sielos giedrybe,
Kai iš padangės skliautų pasilies ant galvų mums nelaimės;
Ir kai tauta, išsigandusi potvynio, verks gal iš baimės,
Ji į vaivorykštę žvilgters — ir vėl prisimins sau ramybę.

Po dvejų metų, užliejus smūgių potvyniams nelaimingąją tautą, poeto vizija įsikūnijo gyvenime. Jo asmuo, papuoštas genialingumo spindėjimu ir visus praugąs savo galingos dvasios grožiu ir turtais, tapo prislėgtai visuomenei vieninteliu ir kiekvienu atveju didžiausiu moralybės autoritetu. Didis poetas tapo tautai sielų vadu, gynėju, ramintoju ir mokytoju.

Drezdeno parašytomis „Vėlinėmis" (III dalis) ir atskleidimu Konrado ir kun. Petro širdyse nuosavių, nesenų, kilnių pergyvenimų ir galvojimų, Mickevičius pagavo visą tautą ir kartu savo genialumo spindulių žiupsneliu, kuris galėjo pasiekti svetimšalius (ypač per gausius vertimus „Tautos knygų", parašytų vienu metu su „Vėlinėmis"), jis įgijo sau padėtį vienos iš nedaugel kuriančiųjų dvasių, vadaujančių dvasiniam Europos gyvenimui.

Kaip prieš dešimtį metų jis savo širdies pergyvenimų dramą įspraudė pirmykščių „Vėlinių" rėmuosna, taip dabar vėl naują savo prometeiškų nerimavimų ir veržimųsi, kurie užsibaigė krikščionišku nusilenkimu Aukščiausiojo valiai, dramą apmetė poetas iš meilės audrų ir ataudė savo ir persekiojamos 1823 ir 1824 m. Vilniuj jaunuomenės kalėjimo gyvenimu. Iš čia susidarė tam tikra nedarna, nenuosaikumas tarp protesto jėgos, skausmo galingumo, Konrado sielvartingos improvizacijos ir kun. Petro vizijos, pagimdytų 1831 m. smūgio ir baisiųjų jo pasekmių (kūriny vaizduojamų to protesto ir sielvarto motyvais), kurios yra liūdnos, bet, turint omeny 1831 ir 1832 m., maža tereiškiančios ir negausų palyginus jaunuomenės būrį teliečiančios persekiojimais ir pasmerkimais Novosilcovo siautimo Vilniuj metu.

Tolaikinių skaitytojų sielose susiliedavo senesni ir naujesni persekiojimai ir nelaimės vienan didėjančian skausman bei nusiminiman, todel tuomet ir nepastebėdavo to ryškaus dabar mums skirtumo, kuris buvo 1823 ir 1832 m. visoj šaly, gyventojų nuotaikoj ir paties poeto sieloj.

Drezdeno „Vėlinėms" poetas suteikė dramos formą, kurią sudaro prologas ir pirmasis veiksmas, užbaigtas priverstu didvyric

poeto išvykimu iš Vilniaus Rusijon. Tolimesnių veiksmų Mickevičius nabeparašė. Laikydamas anksčiau minėtas „Vėlinių“ dalis — antrąją ir ketvirtąją pirmąja ir antrąja, tą naują dalį jis pažymėjo trečiąja. Ryšys su pirmosiomis dalimis įvyksta prologu, kai Kalinys atskirame kalėjimo kambarėly rašo angliu ant sienos epitafiją, kuri skamba šitaip: „Čia mirė Gustovas, o gimė Konradas 1823 m. lapkričio mėn.“.

Tuo poetas patvirtino moralų perversmą, įvykusį pusantrų metų begyvenant jam kalėjime. Iš sielvartaujančio Marytės mylimojo, iš laikinai tapusio abejingu visiems filomatų obalsiams ir uždaviniams, pareikštiems „Odoj jaunystei“, jis virsta žmogum, pasiryžusiu, kaip Konradas, paaukoti viską tėvynei, o ypač pavesti jos reikalams visą dvasios galybę, visą meno skaistumą. „Aš ir tėvynė tai tas pat“ — šaukia užsidegęs Konradas, patvirtindamas tą aukų sukaupimą, sujungtą su dvasiniu užvaldymu, su valdžios paėmimu, su morališka diktatūra ant pasiduodančios pastarajai visuomenės. Žmonijos istorijoj nelengva užtikti panašių santykių ir vaidmenių, kokius Mickevičius, o paskui Krasinskis vaidins lenkų visuomenės gyvenime.

Be asmens Gustovo — Konrado sujungimo tuo pat ir vienu metu, rišančiu ta trečiąją „Vėlinių“ dalį su pirmosioms, čia žymiai plačiau yra praplėsta ideja, kad dvasių pasaulis turi įtakos gyvųjų pasauliui, ir visa tai padaryta atatinkant tai reikšmei, kokios poeto dvasios gyvenimas buvo naujai įgijęs. Ties Konradu budi ir jo darbams ir likimui daro įtakos ne tik mirusios motinos dvasia, tolimųjų, bet jam palankių žmonių maldos, bet lygiai angelai ir piktosios dvasios, kurie kovoja tarp savęs, norėdami turėti įtakos kalinio poeto sielai. Angelas sargas ir archangelų būriai užtaria jį prieš pasaulio Kūrėją. Paskutinėj kūrinio scenoj poetas vaizduoja „Vėlinių naktį“, kurioj kanklininkas (iš antrosios dalies) rodo „moteriškei geduluose“ (Marytei) kenčiančias nesenai mirusiųjų veikėjų — profesoriaus dr. Bécu ir Baikovo sielas. Turiniu ir platišku atvaizdavimu tų kančių, kokias kenčia tie pasmerktieji, Mickevičiaus kūrinys prilygsta baisiajam Dantės pragaro vaizdui.

Iš viso kūrinio (prologas ir devynios scenos) aukščiausiai ir giliausiai išreiškia genialią dvasios galybę ir meniškumą pirmosios penkios scenos, vaizduojančios drauge su prologu galingiausius kūrėjo pergyvenimus ir atjautimus, minties ir jausmo pakilimus ir

pastangas, norinčius išspręsti individo ir tautos buities uždavinius, tiek glaudžiai susijungusius didelio poeto sieloj.

Sąryšy su silpnumu ir apribotumu žmogaus, kuris yra pasmerktas amžinai kovoti su piktais palinkimais, su dvasios galios ir veikimo būdų siaurumu, — žmogaus, jaučiančio savo sieloj troškimus ir siekimus, kurių jis nagali patenkinti, — literatūra ir menas turtėja, auga, įgyja meno galybės, bevaizduodami tuos begalinius įvairius apsireiškimus, gimstančius iš nesibaigiamųjų žmogaus sielos kovų, puolimų, pastangų, apgaulių, apsirikimų ir nusivylimų. Kančios, troškimai, skausmas, gailestis, geiduliai, ilgėjimasis — štai tie kūrybos akstinai, kuriuos palydi gimę sielos gelmėse žodžiai. Pasiekimas mūsų norų, įgijimas dvasios ramybės verčia mus religiškai susijungti su aukštesniu pasauliu, atsitolinti nuo aplinkos gyvenimo sąmyšio ir apsunkina del būdų ir formų stokos pareikšti savo dvasios nuotaiką. Genialus Dantė meno žvilgsniu puikiausiai įsivaizduoja save pragare. Tat ir Mickevičius, kiek jis su nepalyginama minties ir žodžio jėga įplastino, o drauge ir sugavo jausmų virpėjimo ir bangavimo ritman prometeiškus skausmus ir protestą sielos, negalinčios sutaikinti savo nesenai įgyto Romoj 1830 m. (drauge su paklusniu nusilenkimu bažnyčios mokslui ir dogmoms) tikėjimo Apveizdos valdymu su kritusiu ant lenkų tautos smūgiu ir tos tautos skriaudėjų džiūgavimu, tiek jis tų sielos maištų suvaldymą ir Aukščiausiojo valiai pasidavimą atvaizdavo truputį mažesne meno jėga ir spindėjimu. Savo genialia intuicija poetas nesąmoningai, vaizdžiai sukūrė Konrado improvizacijoj dviejų galingųjų, bendrai veikiančiųjų psichinių veiksnių žaismą, — veiksnių, kurie pažymi didelių sielų dvasios gyvenimą ir kūrybą. O tie veiksniai yra šie: sąmoningas jautimas savo jėgų ir didybės, žadinančių prie žygių ir darbų, galinčių jas sustiprinti ir sutvirtinti, o drauge idejos arba idealo meilė, žadinanti pasiaukoti, susijungti su jausmo dalyku. Didžiausia ambicija šalia giliausios meilės, visų galingiausias savo didybe apsvaigimas, sujungtas su pasiaukojimu, su galingu ir giliu religingumu.

Religingumas, įgyjąs Mickevičiaus sieloj jėgų ir gilumo, kokių nesutinkame nė viename senesniųjų ir jaunesniųjų rašytojų, rišasi jame su jo genialios sielos galingumu ir patriotinio skausmo gilumu, jis dalinai yra jų išraiška. Ne del „išminties", ne del „garbės" Mickevičiaus dvasia troško atspėti buities mįslę. Jis „daug mylėjo r daugelį mylėjo". Ir del tų daugelio jis, prometeiškai pakilęs,

klabena padangę, ieško jiems šviesos ir pagalbos, kaip Paskalis, mušdamas savo išdidžią kaktą į dulkėtą žemę. Suradęs krikščionybės idejoj atsakymą, jausdamas savo dvasios jėgą ir pasitikėjimą tarp purtančių visuomenę ir žmoniją audrų, jis kankinasi tuo, kad „paauksuotas kryžius puošia karalių vainikus, ant išmintiguolių krūtinių spindi, kaip aušra, o sielon įeiti negali", ir nori jis savo pavyzdžiu „visą pasaulį" privesti prie „kryžiaus papėdės". Tiesa, ne visą pasaulį, bet lenkų sielą, kurios religingumas labai atšalo del daromos jai „švietimosi amžiaus" srovių įtakos, Mickevičius tikrai grąžino (galinga įtaka visam tolimesnės literatūros plėtojimuisi) savo simbolizuojančiam tautos kančias ir uždavinius Kryžiui, tam tvirtesniam susijungimui su katalikų bažnyčia, kurioj ji ieškos globos ir paspirties savo varguose. Visi žymesnieji XIX amžiaus lenkų kūrybos ir mokslo atstovai yra ne tik krikščioniai, bet drauge ir katalikai. Mickevičius, kaip savo religinių jausmų kilnume, jėgoj ir gilume turėjo vieną galingiausių savo įtakos sieloms veiksnių, taip lygiai tos savo įtakos įvairiausiuose vaisiuose ir kryptyse, budinime lenkų sieloj religingumo jis pasiekė nepaprastai svarbių pasekmių, kurios dar ligi šiol nėra tyrinėtojų iškeltos, arba tendencingai jų yra slepiamos.

Didelį vaidmenį vaidinanti poeto pranašo religiniame tikėjime vedamoji „Vėlinių" ideja davė galimybių įplastinti ir sudramatizuoti tiek kilnius Konrado dvasios pergyvenimus dviejų viena kitą veikiančių įtakų pagalba, o, būtent: iš vienos pusės piktosios dvasios, norinčios nusilpninti, suparaližuoti didelės širdies pasiaukojimo ekstazę savo burnojimo protestu, kuris nubaido nuo jų Dangaus pagalbą ir iš antros pusės — angelai ir palankios kaliniui vėlės, maldaujančios pasigailėjimo tam, „kuris daug mylėjo ir daugelį mylėjo". Kaip Gustovo išpažintis, pagaunanti mus galingu, tikru, žavinčiu kenčiančio mylimojo jausmų atvaizdavimo grožiu, liko mums patiekta poeto, žiūrinčio į savo paties pergyvenimus teisėjo krikščionio akimis, kaipo apgailos aktas, kaipo įspėjimas ir pamokymas, rodantieji žmonėms paskendimo aistron pasekmes, taip ir nemirtinga savo genialia tiesa ir grožiu improvizacija, tas mylinčios ir kenčiančios už milijonus sielos išsiliejimas, suliepsnojimas, yra kaipo žmogaus dvasios puikybės apsireiškimas, — dvasios, netekusios moralios reikšmės del egzorcizmo scenos (išvarymas piktos ldvasios iš nualpusio Konrado), realiai atvaizduotos su Dantės ir dalinai, iaudies apibūdinimu. šėtono pagalba. Moralinė reikšmė, kurią poetas

suteikė Konrado improvizacijai, randasi vien tik toj pažiūroj, kurioj tas nesenai siautusių pergyvenimų ir dvasios kovų išreiškimas, tos prometeiškos pastangos ir protestas prieš Dangų, pagimdytas patriotinio skausmo, vaizduojasi nusilenkusiam prieš Dievą velnio puikybės darbu. Tačiau tai nemažina veikalo vertės, kuriame didelio poeto meniškumas pasiekė ribų, prieinamų tik išimtiniems genijams didžiausio įtempimo jų kūrybos valandomis. Nesenai nugalėta ginklų kovoj Lenkija įgijo genialaus jos dvasios ir siekimų reiškėjo asmeny savo vadą nugalėtoją, kovojantį jai nepriklausomojo gyvenimo teises ir nemirtingąjį dvasios pasaulį. Nė vienas didelių poetų nesugebėjo pavergti tiek bekraštiškumo, tiek jį įplastinti, įsąmoninti, parodyti žmogaus regėjimui ir klausai skaidriųjų bangų žaisme, aidų ritme ir melodijoj, paversti jį menininko pranašo sielos nusiteikimo formomis, viršžmogiška kalba, bylojančia netilpstančiomis paprastoj šnekoj sąmonėmis, nuotaikomis, paversti jį milžininiu organu, gaudžiančiu galingiausių, giliausių atjautimų tonais, — atjautimų, kokie gali glūdėti tik didelėj žmogaus ir patrioto širdy. Toj širdy, toj didelėj sieloj randasi susikaupę dvasinėn vieneton bekraščiai jausmai ir troškimai, plasnojantieji visatos beribėn čia didelės širdies vulkano išsiveržimais, čia klausimų suspindėjimais, čia geidulių siautimu, čia pritilimų baisumu, pagaliau pragariško burnojimo griežimu, rodančiu milžininių pastangų bejėgiškumą. Nualpęs iš nuovargio Konradas nuo tos valandos liaujasi buvęs poeto sielos reiškėjas, ir jo vietą kūriny užima kun. Petras, kuris savo nužeminta malda pasiekia tai, ko veltui reikalavo iš Dangaus jo pirmatakūnas. Pranašingas regėjimas atskleidžia nusižeminusiam ir kupinam tikėjimo moralią Lenkijos kančios ir skriaudų reikšmę, — Lenkijos, kuri yra tolaikinės politikos auka, prikalta prie kryžiaus, globančio visą Europą, o drauge ir rodančio bei skelbiančio būsimąjį išganytoją, atvaizduotą plastiškai, bet labai paslaptingai ir su apokalipso simbolinėmis žymėmis. Tai kurdamas poetas turėjo omeny save, savo galingos dvasios įtaką, bet kai pagaliau pasidavė Tovjanskio dvasios galiai, tada jis savo Paryžiaus paskaitose nurodė į tą regėjimą, kaipo į valdančio tuomet lenkų sielas mokytojo („mistrza") apreiškimą. Sąryšy su ta reikšme, kurią jis, būdamas savo sielos augančio misticizmo įtakoj, teikia savo sapnams, jis įveda poemon visą eilę regėjimų arba greičiau sapnų, apibūdinančių žymesniųjų asmenų sielas. Vienas jų: Ievos regėjimas, vaizduojąs brangios jo širdžiai Henrikos Ankvičaitės, miegančios gėlėse, gražią mergišką

sielą, ant kurios byra žiedai, yra šedevras darniai sujungtos plastikos su tapyba ir muzikos žodžiais, gimdančiais iš to gėlių lietaus stebuklingąją spalvų, kvepėjimo, lyčių, judėjimo ir garsų simfoniją. Foną, kuriame eina tas nemirtingas savo grožiu ir moralybės kilnumu išsipasakojimas poeto, kylančio ant aukščiausių meno viršūnių, kokių tik gali pasiekti žmogus kūrybos valandą, tokio galingo savo jausmais ir mintimis, nusileidusio savo žmogiška dvasia Beribės tylinčiosna gelmėsna, — sudaro (šalia pradžios scenos, vaizduojančios Vilniaus filomatų kalėjime gyvenimą) Varšuvos salonas, ironiškai piešiąs nežinomos autoriui Varšuvos aukštesnę sferą ir literatų kuopas, taip pat ir eilė vaizdų, su tikru realizmu rodančių Novosilcovą ir visą jo padėjėjų štabą, kuris 1823 m. darbavosi Lietuvoj, taip žiauriai ją persekiodamas. Žymiausios vietos tame kūriny yra šios: Sobolevskio papasakojimas, vaizduojąs su nepasiekiama tiesa ir prastumu, o drauge ir su purtančia patriotinio skausmo jėga tą sceną, kurioj išvyksta nepilnamečiai Lietuvos mokyklų mokiniai, tremiami Rusijos gilumon, paskui minėtas jau dviejų Novosilcevo padėjėjų pomirtinio kankinimosi vaizdas ir pagaliau, nors ir neprilygstanti pirmosioms, bet vis delto labai puiki puotos pas Novosilcovą scena.

Apreiškęs tais tautos kančių vaizdais savo genialią, o drauge morališką ir menišką galybę, poetas, nieko nebelaukdamas, ėmė vadovauti savo tautai, o ypač tai geriausiai jos dalelei, susispietusiai gausioj, rimtų minčių kupinoj, didingai plaukiančioj per Vokietiją emigracijoj, kurią lydėjo poetų, publicistų ir liberalų pagarba. Tas nugalėtų nelygioj kovoj moralinis triumfas stiprino pranašo vado sieloj įsitikinimą tiesa ir kilnumu jau kun. Petro regėjime pažymėtos mesianizmo idejos, turinčios stiprinti širdis po smūgių ir jų baisioms pasekmėms atėjus, o drauge nurodinėti kelią, kur eiti ir kaip sudaryti tautinei programai pamatą.

Jau Drezdeno „Vėlinių“ įvadoj pažymi poetas, kad „Vilniaus moksleivių byloj buvo kažkas mistiška ir paslaptinga“, kad jų „religinė rezignacija“ ir Dievo bausmė, matomai siekianti persekiotojus“ (staigi mirtis daktaro Bécu ir Baikovo), rodosi, perkelia mus „tikėjimo ir stebuklų gadynėn“. „Kas gi yra visi tolaikiniai žiaurumai“ — baigia poetas, atskleisdamas savo giliausią mintį — „palyginus su tai, ką lenkų tauta dabar kenčia ir į ką Europa dabar abejingai žiūri“. „Į galestingas Europos tautas, kurios raudojo Lenkijos, kaip bejėgės Jerozolimo moterys Kristaus, mūsų tauta kal

bės tik Išganytojo žodžiais: Jerozolimo dukterys, ne manęs raudokite, bet savęs".

Tas palyginimas, plastiškai išplėstas kun. Petro nukryžiuotos Lenkijos regėjime, slepia savy jau visą išaustą iš to Lenkijos Kristaus idejos vaizdo lenkų mesianizmą, kuris visų pirma buvo suformuluotas paties vado ir pranašo „Tautos ir Lenkų keliavimo knygose" („Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego"), paskelbtose 1832 m. Paryžiuj, o toliau plėtojamas lenkų poetų, mąstytojų ir politikų įvairiuose kūriniuose ir raštuose per trysdešimtį metų net ligi reakcijos, pagimdytos 1863 m. smūgio.

Išstodamas tame rašte kaipo smūgio prislėgtos, trokštančios paguodos, patarimo ir nurodymų visuomenės mokytojas ir vadas, Mickevičius nesisavina čia autoriaus teisių ir nenori skelbiamiems patarimams ir pažiūroms teikti savo asmeninių tikėjimų ir įsitikinimų žymės. Jis tik surinko, sujungė ir surašė „iš lenkų darbų, iš raštų, iš pasakojimų, iš lenkų mokslo, iš dievobaimingų žmonių, iš pasiaukojusių Tėvynei Kankinių, Išpažintojų ir Keliauninkų. O kai kuriuos dalykus iš Dievo malonės". Tas priedas, teikiąs raštui beveik Apsireiškimo rimtumo ar bent įkvėpimo iš Dangaus plaukiančio, liudija, drauge su randančiaisiais „Velinėse" pareiškimais apie tą galingą misticizmą, kuris buvo pagimdytas nesenai nutikusio tautą smūgio baisios įtakos. Pats veikalas susideda iš dviejų dalių: Tautos knygų, apimančių trumpą (10 pusl.) apibudinimą Lenkijos, kaipo valstybės, kūnijančios savo praeity krikščionybės ideją ir iš tos priežasties darančiosios kaimyninių viešpatijų grobančios politikos auka; antroji, keturis sykius didesnė dalis — „Keliavimo knygos" yra tąsa pamokslų ir palyginimų, parašytų evangelijos stilium, gvildenančių visuomenės ir politikos principus, kuriuos lenkų emigrantai privalo skleisti ir skiepyti pasauliui, ruošdami per Europos valstybių ir visuomenių moralų atgimimą savo tėvynės išvadavimą. Lenkų emigrantai privalo savo pačių gyvenimo pavyzdžiu, savo dorovingumo spindėjimu įtikinti Europą Lenkijai duota misija, tiesa ir moralia svarba tų principų, už kuriuos ji kenčia. Pamatinę mintį, tikrą ir kilnią visiems amžiams ir bendruomenėms, kupinas įkvėpimo mąstytojas sutalpino šiuosna žodžiuosna, prastuosna formos žvilgsniu, bet patvariuosna turinio tiesa: „Kiekvienas jūsų savo sieloj turi ateities teisių grūdą ir būsimųjų (tėvynės) sienų mastą. Kiek pagerinsite ir padidinsite savo sielą, tiek pagerinsite savo teises ir tiek praplėsite sienas".

Stipri ir kilni kritika vakarų vyriausybių ir bendruomenių (su jų prieškrikščioniška civilizacija ir politika), kupinų miestelėnų savimeilės, aukso gerbimo, rūpinimosi medžiagine gerove, siekimo prabangos — tam raštui nutiesė kelią Europos skaitytojų širdysna. Gausūs vertimai prancūzų, anglų, italų ir vokiečių kalbosna platino po pasaulį Mickevičiaus mintis, labai artimas vėlesnėms Tolstojaus idejoms, kuris su „Tautos knygomis“ susipažino tik savo senatvėj. Lamennais (Liamėnė), kuris Mickevičių pažinojo asmeniškai jau nuo 1831 m., Paryžiuj perskaitęs „Knygų“ korektūrą (Montalemberto vertime), pavadino jas „visos žmonijos knyga... gražia, kaip Evangelija..., stebuklu mūsų vergijos ir netikėjimo amžiuj“ ir norėjo jas platinti jaunuomenės ir liaudies tarpe, versti jas svetimosna kalbosna. Mickevičių jis pripažįsta „pirmuoju mūsų gadynės poetu“. Garsus Lamennais'o veikalas „Paroles d'un croyant“ savo stilium, vaizdais, regėjimais turi Mickevičiaus kūrinio įtakos; šešeriais metais vėliau George Sand (Żorž Zand), susipažinęs su Drezdeno „Vėlinėmis“ netikusiame prancūzų vertime, savo traktate „Essai sur le drame fantastique“ („Revue des deux mondes“, decembre 1839) lygina Mickevičių su Goete ir Baironu, ir labai vykusiai aprašęs viršžemiško pasaulio santykius su faktais ir asmenimis, atvaizduotais „Vėlinėse“ („tas pasaulis nepasirodo nei iš oro, nei iš viršaus arba iš žemumos, bet jis gyvena visuose faktuose“) mano, kad tautos kančių paveikslai Mickevičiaus kūriny esą toki, „kokių nei Baironas, nei Goetė, nei Dantė nebūtų pajėgę nupiešti. Gal būt ir pats Mickevičius savo gyvenime turėjęs tik vieną tokią nepaprasto įkvėpimo valandą“.

Toji galinga įtaka, daroma nepaprastoms sieloms, susidūriančioms su Mickevičiaus kūryba dažniausiai nevykusiuose vertimuose, duoda galimybės įvertinti nežinomą ligi šiol pasauliui genialų Mickevičių, kuris savo kūryboj 1832 — 1834 m. pasiekė aukščiausių, žmogui prieinamų grožio laiptų.

14 §. Meniškas Liet. bajorų gyvenimo įamžinimas „Pone Tade“.

Iš visų atvaizduotų literatūros kūryboj lenkų dvasios pastangų, ieškančių po 1831 m. smūgio paramos, sustiprinimo, paguodos, tik viena pagimdė kūrinį, kuris ne tik patenkino kūrėjo sumanymus, suteikdamas savo grožiu, šiltumu ir gyvybe palengvinimo bei su-

stiprinimo nuengtiems, kenčiantiems, ilgenčiantiems, bet drauge pasiekė ir svarbumo, kurį pagaliau ima suprasti tik vėlyvesnės kartos, o tas svarbumas tai — meniškai tobuliausias tautos gyvenimo atvaizdavimas, aukščiausia dvasios kūrybos išraiška ir toji reikšmė, viena iš negausių literatūros paminklų, kuriuose žmogaus dvasia pasiekia prieinamų jai tiesos ir grožio ribų.

Tiesa, pasaulinės literatūros istorija, arba visai nesidomėdama, arba paprastai labai nedaug, nežinoma pasauliui lenkų lileratūra, ligi šiol dar nežino (nepaisant to, kad daugybė yra vertimų, bet dažniausia netikusių) „Pono Tado" meniškos vertės. Nors tiesa ir tai, kad nežinojimas lenkų gyvenimo neleido svetimšaliams, o net ir broliškoms slavų tautoms, suprasti ir atjausti tos, gal būt, vienintelės naujosios gadynės epopėjos grožio. Tačiau vis ryškiau iškylantieji iš jos meno turtai, bendrosios žmonijos grožio ir tiesos vertybės, glūdančios gamtos ir sielų pasaulio atvaizdavime, leidžia tikėti, kad, kaip visi nemirtingieji meno veikalai, taip ir „Ponas Tadas" ilgainiui suras sau deramą jam didelių kūrybos vaikalų tarpe vietą. Vokiečių kritikai — Bilibaldas Alexis ir Jonas Šerras pirmieji svetimšalių pastebėjo ir atjautė nepaprastą to veikalų veikalo grožį, nežiūrint į tai, kad jie su tuo kūriniu susipažino nevykusiame jo vertime (R. Spacier, 1836 m.). Geriausias visų vertimų buvo vokiečio Lipinerio, pasirodęs puse amžiaus vėliau.

Kiek Mickevičius savo dvasios turtais ir genialia meno galybe siekė jau kai kuriose „Konrado Vallenrodo" ir „Vėlinių" dalyse aukščiausio grožio laipsnio žodžio mene, tiek jis „Pone Tade" įkūnijo darnų, didelį paveikslą, ritmingai tobulų, stebinantį meno įvairumu, smulkmenų gausumu, bendrąja žmonijos tiesa, o drauge tautiniais žmonių ir gamtos pasaulio tikrais bruožais. Tai, ką Mickevičius yra pasiekęs savo „Pone Tade", gal tik keliuose kūrybos nemirtinguose kūriniuose galima užtikti.

Pradėjęs rašyti tą poemą 1832 m. gruodžio mėn. Paryžiuj, jis ją užbaigė 1834 m. vasario mėn. Tų pačių metų liepos mėn. tas kūrinys išėjo iš spaudos dviejuose tomeliuose Paryžiuj.

Apie poeto sielos nuotaiką rašant jam „Poną Tadą" turime du rimtus liudymus, paties autoriaus patiektus. Laiške iš 1833 m. gruodžio mėn. 16 d., rašytame garsiam vėliau rašytojui ir pamokslininkui, Ieronimui Kaisevičiui (Heronim Kajsiewcz), kuris, patekęs Mickevičiaus įtakon, iš laisvamanio radikalo virto uoliu krikščioniu

ir kunigu, randame šiuos šodžius: „Jeigu kuris iš mano lūpų išėjęs žodis prigijo jūsų širdy, tai tas žodis buvo ne mano, bet tik išsaugotas... Iš to žodžio patirsite tiesą, nes jis puola tyliai ir ilgai guli, o paskui tarpsta pamaži. Jo vaisius — meilė ir santaika. Goetė pasakė: Was ist am heiligsten? Das, was die Menschen ferbindet. Ir preišingai — netikras žmogaus žodis prabylsta su švilpesiu, kaip kulka, ir tučtuojau padaro žaizdą arba mirtį... Kai aš imu šį bei tą galvoti religijos ar politikos tema, žiūriu, ar aš tą dieną, kaurią apie tai galvojau, neprieštaravau savo širdžiai, ar nepadariau ką nors pikta, ar kalba bei mintimis labai nenusidėjau... Nuo vidujinės kovos ir nugalėjimo pareina visa išvidinė jėga. Kraštas ir žmogus, jeigu jie viduje negali susivaldyti, žlunga".

Prieš metus „Keliavimo knygose" Mickevičius aiškiau išrutuliavo tą pačią mintį, kai susirūpinusius tėvynės ateitim mokė: „Kiekvienas jūsų sieloj turite ateities teisių grūdą ir būsimųjų sienų mąstą. Kiek padidinsite ir pagerinsite savo sielą, tiek pagerinsite savo teises ir praplėsite savo sienas". Tą kilnų patarimą dabar pats mokytojas poetas įkūnijo, ir jo praplėsta ir pagerinta siela davė jam galimybių pilniausiai, tikriausiai ir gražiausiai įkūnyti mene prarastą, vien besvajojomąją tėvynę, kokią galėjo pasiekti žmogaus dvasios kūrybinė galia.

Antrasis poeto išpažinimas — eilėraštis, rastas poetui pasimirus ir pagaliau talpinamas kaipo poemos įvada, o kai kada kaipo jos epilogas — atskleidžia mums ne tiek siužeto genezę, kiek išvidines įtakas ir vidujinius akstinus, raginusius parašyti šitą veikalą.

Nelaimės ir kančios tautos, atiduotos po 1831 m. smūgio nugalėtojų kerštui, kurie geidė atlyginti už nepasisekimus savo karažygio pradžioj, o lygiai norėjo padaryti nugalėtuosius bėjėgius, naikindami įstaigas, kuriomis rėmėsi pastarųjų ligšiolinė buitis, jų tautos gyvenimas ir kultūros darbas bei bausdami sukilimo dalyvius dvarų konfiskavimu, ištrėmimu, kalėjimais, — visa tai giliai sujaudino poetą, kuris jau nuo „Konrado Vallenrodo" jautėsi tautos sielos reiškėju ir jos sielų vadu. Tat pranašas, gyvenąs tą baisią dramą, kenčiąs „už milijonus," nepajėgia atvaizduoti tik ką buvusių pergyvenimų. Paminėtame eilėšrašty jis prisipažįsta esąs bejėgis:

O Motina Lenkija, tu taip nesenai
Karstan įdėta... Trūksta pajėgų tave minėti...

. . . . , ...

Nes kitą syk tauta tokias kančias gyvena,
Kad net Drąsa, pažvelgus į jos didį skausmą,
Bejėgiai laužo sau rankas . . . . .

. . . .

Jau šiandie mums pasauly—neprašytiesiems svečiams, —
Tiek praeity visoj, tiek ateity visoj,
Beliko tik viena šalis tokia,
Kurioj dar yr truputis laimės Lenkui —
Tai kūdikystės metų kraštas!..

Štai tas lenkų gyvenimo vaizdas, slėpiąs Lietuvoj dar XIX amž. pradžioj visus savo charakteringus požymius, atvaizduotus kūdikio sieloj ir ataustas kupinoj meilės ir ilgesio apysakoj, turi tapti balzamu, gydančiu kenčiančiųjų ir ilgenčiasiųjų skausmus stebuklingu regėjimu, nukreipiančiu sielas nuo tamsios ateities ir baisios dabarties, stiprinančiu ir raminančiu tėvynės gamtos saulėtu grožiu ir nesenai mirusio pasaulio paveikslais.

Pradžioj poetas manė sukurti ramiame Lietuvos kaime bajorų gyvenimo idiliją, kurios vaizdas ilgesio įtakoj vis aiškiau piešėsi jo dvasios gelmėse,

Išgaudamas sukauptus ten, bet ligi tol nepaliestus ir todel pačiam poetui nežinomus gamtos vaizdų ir žmonių pasaulio turtus, charakteringus tipus ir vietas, papročių ir įstaigų bruožus, kurių jis taip nūnai ilgėjosi, kurie jau amžinai nyko, — kaipo menininkas, jis dabar pamatė tų meno neliestų dalykų ir originalumą, naujumą, ryškumą ir spalvotumą, o būdamas taip tampriai surištas su tuo artimu ir brangiu jam gyvenimu, jis pajuto ir pastebėjo savo nurimusioj sieloj neregiamus ryšius ir susiliejimą su tuo gyvenimu ir jo esme. Ir toj sieloj įvyko, nesiduodąs kaip dera žodžiais nupasakoti, vienintelis poeto gyvenime ir vienas nedaugelio žmonijos dvasios darbuose apsireiškimas — nuostabus susijungimas gilaus jausmingumo ir didelės išminties su kilnia moralybės ramybe, aukščiausia laisve ir menišku gabumų pilnumu. Dingsta čia poete tik ką buvęs sielų vadas, galingas regėtojas, rūstus moralistas ir mokytojas — ir kyla prieš mus genialus rapsodijų kūrėjas, audžiąs iš savo skaidrios sielos paprasčiausį, realiausį ir išmintingiausį gamtos, sielų pasaulio ir kultūros apsireiškimų visumos vaizdą, o kartu ir turtingiausį aukščiausio meno žemčiugais

— pasakojimą, kokis tik nuo Homero laikų buvo išplaukęs iš žmogaus sielos.

Didelis lenkų poetas, atvaizdavęs „Vėlinėsė“ jaudinančius pergyvenimus ir išliejęs iš savo širdies nelaimingosios tautos skausmą ir nusiminimą, ištiesė ant jos „Pone Tade“ gydantį ir stiprinantį tėvynės gyvenimo ir gimtos gamtos vaizdą, nušlakstytą aukso spindėjimu viską plastinančio ir skaidrinančio jausmo, sujungto su giedriausiu sąmojingumu. Pats vaizdas už savo tiesą, tikrumą, aiškumą yra dėkingas kūrėjo dvasios ramybei ir moraliam kilnumui. Iš čia ir tas nuosaikumas, išmintis ir teisingumas supratime ir įsivaizdavime visų kūrinio tipų būdo, keičiančiasiųjų sąlygų ir apystovų. Vieta, kurioj eina poemos veiksmas, yra buvusi Naugardėlio vaivadija, randančiasi Nemuno viršutiniuose upyno plotuose. Derlinga tų spalvingų, kalnuotų apylinkių žemė, būdama palanki ūkininkystės plėtojimuisi, davė galimybės sužydėti aukštesnei papročių kultūrai ir turtingumui gausiai čia apsigyvenusių stambiosios ir smulkiosios bajorijos tarpe. Jau XVII amžiaus pradžioj lenkų kalba ir papročiai šsiplatina vietinių bajorų, daugiausiai lietuvių, tarpe. Lenkiškumas ima žydėti čia antroj XVIII amž. pusėj. Dar XIX amž. pradžioj, savo kūdikystės dienomis, mato Mickevičius paskutines to gyvenimo dienas, kurios, būdamos keičiančiasiųjų politikos apystovų ir visuomenės santykių įtakoj, silpnėjo ir blyško. Savo tėvų namuose mažam Mickevičiui tekdavo matyti tuos charakteringus pasiturinčius dvarininkus ir vienkiemių smulkiuosius bajorėlius, kai jie atvykdavo į poeto tėvą teismo bylų reikalais.

Tat ir kūrinio veiksmo užuomazga yra naminio teismo susirinkimas pas pasiturintį dvarininką, teisėją Soplicą, kur turi būti išspręsta jau keliolika metų besitęsiančioji su Horeškų gimine byla del priklausančios jai kadaise žemės dalies su senosios pilies griuvėsiais, pagrobtais Teisėjo ir prijungtais prie Soplicos. Tuo tikslu atvyko čia Pakamarius, rimtas dvarininkas, išrinktas piliečių eiti kilnioms teisėjo pareigoms del žemės sienų byloj, kurios taip dažnai kildavo Lenkuose. Jis turi išspręsti ginčą prašomas bylojančiasiųjų pusių — teisėjo Soplicos ir grovo Horeškos, paskutinio giminės ainio, nuo jauniausiųjų dienų gyvenančio užsieny ir todel susitaikinimo keliu norinčio užbaigti tiek mažai jam teapeinančią bylą. Pas Teisėją, kuris yra senas kavalierius, gyvena jo auklėjamas kažkur dingusio brolio sūnus, jaunuolis Tadas, kuris, tik ką baigęs Vilniuj mokslus, atvyksta į dėdę, degdamas noru pastoti viliojančian

lenkų jaunuomenę karo tarnybon nesenai įsteigtos Varšuvos Kunigaištystės armijos pulkuose. Nuo kai kurio laiko nuolatinai Teisėjo namuose gyvena ir jo tolima giminaitė, Telimena, sena mergina, auklėjanti savo giminaitę, našlaitę Zosę, kurios gyslose iš motinos pusės randasi Horeškų kraujo. Du seni įnamiai, iš malonės Teisėjo laikomi: Voiskis, kuris jaunystėj buvo medžioklis didikų dvaruose ir Vozny, kilęs iš smulkiųjų bajorų, Tribunolui, užsidarius, likęs be paspirties, papildo Teisėjo šeimynos sudėtį. Iš priežasties namų teismo sudarymo, pas Teisėją, be kitų, laikinai gyvena dar šie asmenys: asesorius — tolaikinių teismų valdininkas ir rejentas, o kaipo laikinas svečias atsilanko dar ir rusų kapitonas, Rykovas, kurio batalionas randasi apgyvendintas šioj apylinkėj. Lygiai pripuolamas svečias yra ir bernardinų vienuolis Robakas, vienuolyno kvestorius (kalėdininkas). Taip pat nestinga ir kaimynų, dalyvaujančiųjų dažnose medžioklėse. Toj vyrų draugijoj, užsiėmusioj ūkio, teismo, medžioklės reikalais, moterys, savaime aišku, vaidina nežymų vaidmenį. Pakamariaus žmona ir dvi dukterys, jaunos merginos, išauklėtos senais bajorų papročiais, susirinkimuose nekalba, o dailioji Zosė, kaipo nepilnametė, nesirodo svečių tarpe. Už tai visų svečių domę moka ir stengiasi atkreipti į save Telimena, įnešanti ton Lietuvos draugijos bajorų atmosferon Petrapilio papročius ir supratimus, kurių ji prisirinko begyvendama ten jaunystėj. Nevos sostinės papročių laisvė, kosmopolitiškumas ir prabanga pagavo ir sužavėjo tos lietuvaitės morališkai neturtingą sielą ir padarė ją nepaisančią priemonių kokietę, kuri tą valandą, kurią mes ją sutinkame Teisėjo namuose, del blykštančios nuo slėgiančių metų grožybės, stengiasi sugauti sau vyrą, bet pradžioj griebiasi meilužio. Antras egzotinis tipas yra Grovas, išauklėtas užsieny, kupinas romantinės vaizdenos, jausmingumo ir meniškų pamėgimų, nejaukiai jaučiantėsis nesuprantamų jam bajorų tarpe. Telimena jį vilioja vien tik savo Petrapilio kultūra, elegancija ir domėjimusi menu. Antra vertus, jis į Lietuvos gyvenimą ir gamtą žiūri menininko akimis, pripratusiomis prie Italijos reginių linijų ir spalvų, o lygiai ir turisto akimis, ieškančiomis vaizdenai maisto riteriškai romantinėse Vakarų tradicijose ir vaizduojančiuose jas romanuose. Veiksmo plėtojimąsi pamaži praplečia negausus, bet spalvingas ir triukšmingas smulkiosios bajorijos būrelis, kuris čia yra išvestas vieton liaudies, negalinčios del savo visuomeninio nesubrendimo, tamsumo ir skurdo dalyvauti tautos gyvenime. Toji liaudis pasirodys tik paskutinėj

poemos scenoj kaipo tylus dalyvis iškilmių, jaudinančiųjų visą bajoriją ir paliečiančiųjų kaimiečių skurdą palengvinimais, teikiamais dvarininkų, imusių suprasti tos liaudies vargus ir reikalus ir norinčių savo džiaugsmą sujungti su visų laime, pagimdyta 1812 m pavasario vylingos vilties. Per ištisą XIX amžių iš smulkiosios bajorijos sluoksnių kyla gausūs ir žymūs veikėjai, kūrėjai ir darbuotojai dvasios gyvenimo, kultūros darbo ir politikos veikimo srityse, o jų priešaky didžiausias kūrybos genijus — Mickevičius. Smulkioji bajorija teikia lenkų miestelėnų luomui, susidedančiam daugiausia iš svetimų gaivalų, grynai lenkiškų pradmenų papildymo. Ji prisideda prie visuomenės sudemokratinimo, ir, kaipo vidurinis židinys, įtraukia lenkų liaudį tautos ir kultūros darban. Tat ir Mickevičius, išvesdamas iš smulkiųjų bajorų giminės tiek Jacką Soplicą, tiek ir rimtą jo brolio tipą, Teisėją, ir vikrų jaunuolį Tadą, o Dobžinės vienkiemo bajoriškų griuvėsių fone rodydamas sename Macke veiklumo, sveiko proto ir prastaus patriotizmo susitelkimą, atvaizdavo ir nesąmoningai įamžino tai, kas istorikui darosi tik šiandie aišku, o, būtent — smulkiosios bajorijos vaidmenį ir jos nuopelnus tautinio gyvenimo palaikyme netekus nepriklausomybės, teikime naujų pajėgų, galinčiųjų pakeisti išsigimusias ir didesne dalim ištautėjusias aukštesnės visuomenės sferas. Smulkioji bajorija, drauge su maitinančiomis jos sielą didikų tradicijomis ir kultūra, pasiėmė savo pečiams, nenuveiktus tų sferų tautos ir visuomenės uždavinius, o savo karingumu, patriotiškumu, pasiaukojimu ji suteikė tą riterišką pobūdį pirmajam po Lenkijos padalijimo istorijos laikotarpiui, kuri užbaigia 1831 m. smūgis. „Ponas Tadas“ vaizduoja tą svarbią rolę, kokią vaidino smulkioji bajorija tiek Lietuvoj, tiek ir pačioj Lenkijoj.

Besivystant poemai Mickevičiui skleidėsi vis didesni turtai išsaugotų sielos gelmėse vaizdų, paprotinių bruožų, prašyte prašančiasiųjų juos atvaizduoti ir bylojančių į ilgenčiasiojo poeto ir klajūno jausmus bei vaizdeną. Be to, gilesnis pajutimas kuriamųjų asmenų sielų ir paties poeto jausmingumas neleido jam praeiti nepalietus tautos jausmų stygos, jau tilstančios kasdieninio gyvenimo užsiėmimuose ir reikaluose, bet dar tebeskambančios giliau ją užgavus. Už savo sielos nubudimą ir susąmonėjimą poetas dėkojo tam sujaudinimui, kurį jam padarė Napoleono 1812 m. karažygis. „Tik vieną tokį pavasarį aš gyvenau“ — sako Mickevičius 11 „Pono Tado“ dainoj, tame griaudinančiame visai Lietuvai atmintinos valandos vaizde, kurią jau besikūnijo ilgų metų tautos viltis,

troškimai, lūkesiai. Keturiolikos metų vaikinas, būdamas to susijaudinimo, to skelbiančio naują gyvenimą pavasario įtakoj, pasijuto esąs jaunuolis ir drauge patriotas. Tas pagautų trokštamos laimės regėjimo sielų atbudimo vaizdas nebegalėjo sutilpti angščiuose pirmykščio sumanymo rėmuose. Bajorų idilija pas Soplicą susirinkusios draugijos vaizduose užpildo pirmąsias keturias kūrinio knygas. Pastarosios knygos atskleidžia mums tuos psichikos veiksnius ir sielų sluoksnius, kurie, reikšdamėsi draugijos gyvenime, daro jį kultūros išraiška, — kultūros, kuri didėja gausių kartų darbais ir jų pasidalijimu. Kai nuo penktosios knygos pusės didesnių nuotykių įtakoj atbunda aistringumai ir ima kilti slepiamos svarbiųjų asmenų interesų ir sumanymų priešginybės, idilija ūmai virsta kovojančiųjų siekimų drama, atskleidžiančia būdų gelmes ir nušviečiančia plakančius jose bendras žmonijos ir tautos temperamentų ir būdų savybes. Toji drama, įsprausta epinio pasakojimo rėmuosna, savo akcijos gyvumu ir natūralumu, čia baisių, čia juokingų scenų turtingumu, dominčių vis nauju sielų gyvenimu, keičiančiasiųjų drauge su padėčių ir įvykių permaina, — prilygsta puikiausioms Šekspyro scenoms, pralenkdama jas nuosaikumu ir darna, kinomatografinių epizodų vaizdavimu. Lokio medžiojimas, praplėčiąs veiksmo reginį ir įvedąs drauge su majestatinga pirmykščia giria ir jos žverūnija žūstantį medžioklės riterišką pobūdį, jos poeziją, atjaustą Voiskio sielos ir geniališkai atvaizduotą jo išpustu per ragą džiūgavimo himnu del nugalėjimo Lietuvos girios karaliaus. Visa tai gimdo susirūstinimą medžiotojų sielose, sujaudintose pavojaus, kuris joms laikinai grėsė, ir suerzintose užgaunant ambiciją jiems tuo, kad luokį nušovė ne medžioklės dalyvis, bet tik jos liudininkas, kvestorius Robakas ir dar niekam tikusiu šautuvu, kurį jis pavojaus valandą iš kažkur buvo sučiupęs. Tas susirūstinimas, temdąs jiems protą, pasireiškia vakarienės metu pily niauria tyla, pranašaujančia audrą, pagimdytą Pakamariaus noro prašalinti gręsiantį ginčą pripažįstant Grovui luokio kailį, kaipo medžioklės lobį ir tuo pat metu Gervazo atvykimas, kaipo Horeškų rakčiaus, protestuojančio prieš turintį įvykti, Grovui sutinkant, Soplicos pilies perlaidimą namų teismo sprendimu. Grovo prabylimas, kuris nutraukia derybas ir solidarizuoja su drąsiu Gervazo pareiškimu, sukelia triukšmą, ir šis pagauna net senyvą ir ramų ramiausį Pakamarių. Ńuo tos vietos ima veikti du karščiausi, energingiausi, bet skirtingi savo siekimais, asmenys: Gervazas, Horeškų giminės garbės gynė-

jas, Paskobninko (stolnik) mirties keršytojas ir kvestorius Robakas, nepažintas Gervazo ir net tikrojo brolio — Jonas Soplica, Paskobninko užmušėjas, norįs iš priežasties artinančiasiojo Napoleono karažygio Rusijon suorganizuoti sukilimą, rodantį patriotiškumą Lietuvoj, o taip pat prijungti pastarąją prie Varšuvos Kunigaikštystės. Tam tikslui pasiekti jis stengiasi palenkti savo pusėn smulkiąją bajoriją, kuri susirenka senojo Mackos Dobžinskio grįčioj pasitarti tuo reikalu. To pasitarimo vaizdas, tiesa ir gyvenimu primenąs Šekspyro liaudies scenas „Juliuj Cezare", tik turtingesnis epizodais ir vaizdžiau pareiškiąs mitinguojančios minios sumanymų ir jausmų nepastovumą, priklauso prie puikiausių poemos scenų. Gervazas, prikalbėdamas susirinkusius užpulti Soplicovą tikslu atimti grovo Horeškos naudai Teisėjo pasisavintus senosios pilies griuvėsius su apylinkės plotais, paraližuoja Robako sumanymus. Be kraujo praliejimo Grovo su smulkiąja bajorija Soplicovos dvaro užėmimas pagimdo rusų kariuomenės įsikišimą. Pėstininkų batalionas, kuris buvo išmėtytas po gretimus kaimus, išgirdęs apie užpuolimą, atvyksta dvaran, ir visus nugalėtojus, sumigusius po linksmos puotos, lengvai nuginkluoja ir suriša. Robakas, matydamas palankią savo sumanymams dalykų padėtį, sukviečia iš artimesnių kaimų smulkiuosius bajorus gelbėti suimtiesiems ir, naudodamasis majoro Pluto, kuriam Tadas rėžė žandan, stačiokišku elgimusi su Telimena, duoda ženklą kovon, kuri persikelia iš dvaro folvarkų kiemuosna ir ten sudaro visą eilę epizodų, charakterizuojančių nepalyginama tiesa, gyvenimu, sąmojingumu kovojančių pusių psichiką ir kultūrą. Kūrėjo dvasios kilnumas, piešiant jam tuos vaizdus 2 metams praėjus po tų mūšių, leido visu bešališkumu pažymėti kapitono Rykovo narsumą ir kilnumą ir tik majorą Plutą, lenką kilme [1]), nupiešti tipingu užsispyrėliu, kyšininku ir bailiu.

Po tų paikiausių sudėtinių scenų — pasitarimų, užpuolimo ir kovų — seka tobuliausia moralybės grožiu, atverimu paslėptos ligi šiol prieš skaitytojus kūrinio herojaus sielos, Robako išpažintis, — Robako kuris mirdamas nuo žaizdų, įgytų kovos metu, atskleidžia savo asmens ir gyvenimo paslaptį, norėdamas nusivalyti nuo neužsipelnytų skaudžių priekaištų kai del Horeškos nužudymo motyvų ir nupiešti reformuojantį ir morališkai stiprinantį savo kankinio gyve-

[1]) Ten Major, Polak rodem z miasteczka Dzierowicz, / Nazywał się (jak słychać) po polsku Płutowicz, / Lecz przechrzcił się; łotr wielki, jak się zwykle dzieje / Z Polakiem, który w carskiej służbie zmoskwicieje.

nimo trūsą, paaukotą tautos tarnybai, einamai čia su ginklu rankoj italų legionuose, čia kaipo politikos veikėjo, revoliucionieriaus, kenčiančio austrų, prūsų kalėjimuose ir pasiliuosavus iš jų vėl iš naujo pradedančio tą kupiną pasiaukojimo veikimą.

Paskutiniosios dvi knygos sudaro veiksmo epilogą, kuris baigiasi Jacko Soplicos mirtim ir Horeškų su Soplicomis susitaikinimu per sumanytą susituokimą Jacko sūnaus Tado su Zose Horeškaite, nužudytojo Paskobninko anūke. 1812 m. pavasarį drauge su taip laukiama Lietuvoj Napoleono armija atvyksta Soplicovon ir svarbieji kovos su rusų batalionu dalyviai, kurie ligi šiol turėjo slapstytis Varšuvos Kunigaikštystėj. Džiaugsminga nuotaika del laimingo tarp dviejų giminių ginčo užbaigimo darniai jungiasi su visų džiaugsmu, pagimdytu ilgų lūkesių pildymosi — Lietuvos išsivadavimu per tik ką atvykusią didelę armiją ir per Varšuvos Generalinės Konfederacijos (1812 m. birželio mėn 28 d.) nutarimą, turintį sujungti vienon politinėn visumon išplėšytas buvusios Lenkų respublikos dalis. Tautinių jausmų nubudimas ir tarnyba tėvynės reikalams morališkai pakelia visus poemos veikėjus. Kosmopolitas Grovas pasijunta patriotu, Horeškų ainium, ir savo atgimimą jis įrodo paaukodamas didesnę savo turtų dalį apginkluoti visam raitelių pulkui ir įstodamas kovojančių grandinėsna. Tik viena Telimena, nepajėgianti atjausti visų džiaugsmo, ieškodama nusiminusi vyro, susmunka, netekdama tiek dirbtinai palaikomo dailumo, tiek ir tariamos kultūros.

Drauge su asmenų ir akcijos pakilimu kūrėjo genijus sukaupia ir parodo čia visą meno gilumą, priemonių platumą ir širdies tonų gamą, leidžiančius jam reiškiamuose jausmuose, pagaunančiuose gausius klausytojus, kuriems Jankelio cimbolų melodijos atnaujina sunkius lenkų sielos pergyvenimus per pastaruosius 20 metų, tapti dideliu simfoninku, o užbaigiančiame kūrinį poloneze atvaizduoti judesių ritmu, gestų simbolika lenkų sielos ir kultūros temperamento savybes.

Pradėdamas savo pasakojimą palyginimu, pasemtu iš didžiausio praėjusių amžių lenkų poeto Kochanovskio minties, Mickevičius patvirtino lenkų dvasios augimo vienodumą ir nuolatinumą, pasireiškiančiuosius įdomiuose pergyvenimų ir meno požymių panašumuose pas du, trijų amžių skiriamus tos dvasios reiškėjus. Savo idilijos, išaugusios apopėja, grožio ir jaukumo šaltinį poetas parodo prastame, bet tokiame nuosakiame tuo savo prastumu, prisipažinime:

„Šiandie aš tavo, Lietuva, grožį visame papuošale regiu ir vaizduoju, nes ilgiuosi tavęs".

Stebuklingas pasakojimo prastumas, jo galingas, bet pavergtas, sukauptas liringumas, kurio bandymą suteikė Mickevičius jau anksčiau Vaidilos pasakojime („Konrade Vallenrode"), visa tai harmonizuojasi su liaudies rapsodijos nuotaika, kurios teikia „Pone Tade" tas sielų vadas ir pranašas, bylojąs dabar į visus, trokštąs pagauti liaudies sielą ir norįs tąja „bajorų istorija" surišti meilės, vienybės, pastovumo ryšiais praeitį su ateitimi.

O kad kada nors susilaukčiau tokio džiaugsmo,
Kad šitos knygos į kaimų pirkias užklystų,
Kad ir kaimietės į savas rankas paimtų
Tas кnygutes prastas, kaip ir kaimiečių dainos!

Tik šiandie, po 70 metų, tie norai ima pildytis.

Glaudžiausias susijungimas su turiniu, o drauge ir tobuliausias jo aprėpimas, apgalvojimas, įsivaizdavimas ir aptarimas sąžinėj — vadinasi, tas sudarninimas lenkų sielos nuotaikos su bendru žmonijos ūpu, lirinio susigriaudinimo ir susijaudinimo su epikos ramybe, — štai tie reti, išimtini žmogaus kūryboj artisto dvasios nusiteikimo apsireiškimai, teikiantieji jo veikalul tobulų ir visapusišką grožį. Su pasakojimo liringumu ir nuoširdumu jungiasi kaipo nuosavios sielos morališko viršijimo ženklas ir jos turtingų pergyvenimų sintezė, o drauge ir didelės dvasios, paslėptos po rapsodijos rūbais, žiūrėjimas į tą veikalą, — sąmoningumas, kuriame sveikas, nuoširdus draugiško dvarininko linksmumas susilieja su giedria šypsena krikščionio klajūno — dvasiškai subrendusio, pataikaus žmonių silpnybėms ir ilgenčiasio savo brolių, o taip pat ir su šypsena poeto, gaudančio visus vaizduojamųjų asmenų ir apsireiškimų charakteringus bruožus. Šalia sąmojingumo sukauptus sielos gelmėse jausmus išreiškia dar stebuklinga didesnės dalies vaizdų ir žodžių muzika. Atvaizdavimu švelniai sugautų gamtos balsų, bangų, kupinų vėjo, audros švilpesio ir griausmo, vos girdimų vakaro tylos tonų, vabzdžių čežėjimo ir zvimbimo, naktinių ir vandeninių paukščių klegesio, varlių kurkimo; paskui—galingesne savo gilumu ir jėga žodžių muzika, liejančia iš žmogaus sielos visą jausmų tonų gamą, augančią ir silpnėjančią, kylančią ir krintančią drauge sų gimdančiomis ją širdimis, sudarančią sudėtinguose susijaudinimuose ir pergyvenimuose „Koncertų Koncerto" simfoniją, turtingesnę sukauptais joj realiais ir istoriniais

pergyvenimais ir tautos atjautimais, kančiomis ir džiaugsmais už puikų, bet neturintį tiek įvairių ir galingų jausmų tonų surinkimo Bethoveno simfonijos finalą, — Bethoveno, su kurio veikalų veikalais „Pono Tado“ muzika yra labai artimai surišta iš priežasties tų dviejų didelių kūrėjų dvasios vertybių ir veiksnių.

Darnas suglaudimas „Pone Tade“ aukščiausių meno vertybių jau savaime užtikrina bendrą žmonijai poemos ir joj piešiamo gyvenimo ir gamtos vaizdo vertę. Achilo susirūstinimas ir Odisejaus nuotykiai patys per save nėra, kaipo moralybės apsireiškimai, kilnesni, aukštesni už neturtingo, bet tvirto smulkios bajorijos parama, Jacko Soplicos ambicijos ir meilės kovojimą su galingo Horeškos veidmainybe, išdidumu ir slėgiančia panieka. Paskobninko užmušimas, padarytas Jacko, atvykus jo dvaran rusų kariuomenės būriui, vejančiasiam gegužės mėn. 3 d. konstitucijos šalininkus, įveda poemon kilnius istorinio veikalo apie Lenkijos padalijimą veiksnius.

Iliada su Odisėja todel užima pasaulio literatūroj pirmąją vietą, kad Graikija savo vėlesniu plėtojimusi, savo menu, filosofija, kultūra, įtaka Romai ir krikščionybės augimui įgijo didelės reikšmės. Jeigu Persų užpuolimai būtų sustabdę graikų gyvenimo plėtojimąsi, tai, be abejo, Homero epopėja nors ir būtų išlikusi, bet nebūtų suvaidinusi tokio kilnaus vaidmenio žmonijos dvasios gyvenime. „Dieviškai komedijai“ irgi tik italų galingojo meno ir kultūros sužydėjimas pamaži nutiesė kelią ton padėtin, kokią ji šiandie užima pasaulio literatūroj.

„Ponas Tadas“, parašytas po eilės smūgių, atimančių tautai ne tik nepriklausomybę, bet ir sąlygas, būtinas tautos gyvenimo ir kultūros darbo augimui, negalėjo ligi šiol daryti lenkų gyvenimui tos įtakos, kokios tas kūrinys būtų galėjęs daryti kitokioms sąlygoms esant. Tat ką gi jau bekalbėti apie svetimšalius, kurie beveik nežinojo apie 24 milijoninę tautą ir nedavė galimybės pasirodyti tam veikalui, prilygstančiam savo nemirtingu grožiu pasauliniams veikalų veikalams, šalia Europos didžiųjų literatūrų kūrinių. Tiesa, Lenkija pagimdė pasauliui tokius genijus, kaip Kopernikas, Šopenas, Mateika, bet nežinojimas didelio astronomo ir genialaus muziko gyvenimų, esant pastangoms paslėpti jų lenkiškumą Vokiečių ir Prancūzų naudai, o, be to, sunkumas susipažinti su sukrautais Krokuvoj Mateikos puikiais veikalais, neleidžia svetimšaliams teisingai įvertinti lenkų

kūrybos dalyvavimo žmonijos dvasiniame gyvenime ir, nežinant lenkų kalbos ir jų istorijos, išvysti didelių kūrinių vertę.

Atvaizduotas „Pone Tade“ didžiausiu tikrumu ir pilnumu moralinis, kultūrinis lietuvių ir lenkų visuomės gyvenimas 1811 m., vadinasi, už šešioliką metų po nepriklausomybės netekimo, parodo, pasiektą po XVII amžiaus smūgių ir Sasų gadynės dvasinio apmirimo, moralinį, politinį atgimimą, kuris apsireiškė didelėj viešojo auklėjimo reformoj ir ramiai įvykdytoj keturiametinio seimo nutarimu politikos revoliucijoj. Priešingai legendams, kurias platino apmokami publicistai ir istorikai, norintieji pasigerinti Lenkijos padalijimo vadams, toji nebepajėgianti gyventi, krikstanti visuomenė poeto kūriny parodo savo visas jėgas, gabumus, privalumus, riteriškumą, pilietišką pasiaukojimą, aukštą papročių kultūrą atgauti nepriklausomybei, patvirtintai užsidegimu, kuriuo ji remia Napoleono karažygį 1812 m. ir tomis pastangomis, reikalingomis išstatyti lenkų kariuomenės korpusą, dalyvaujantį tame kare. Iš nykstančios senos Rzeczypospolitos, tebegyvenančios senių širdyse, kurie savo atsiminimais vaizduoja jos bruožus, kurie savo papročiuose saugo jos savybes, „Pone Tade“ audžiasi nauja, atgimstanti Rzeczpospolita kuri demokratėja per dalyvavimą viešame gyvenime miestelėnų su žydais ir per pradedančius tautiškai atgimti kaimiečius. Žymiausias poemos asmuo — Jackas Soplica tik savo dvasinio gyvenimo pradžioj priklauso senajai, bajoriškai Lenkijai kaipo tipingas barnių mėgėjas, mušeika, renkamųjų seimelių vadas. Tolimesniame savo gyvenime jis visų pirma — kovojančios tėvynės už savo išplėštą nepriklausomybę kupinas pasiaukojimo sūnus, patriotas, krikščionis, karys, sąmokslininkas, politikos veikėjas, laisvės kankinys, pažįstąs politinius kalėjimus ir Austrijos, Prūsų, Rusijos teismus. Keliolika metų tarnavimas legionuose, klajūno gyvenimas svetur ir tėvynėj, pagaliau vienuolynų mūruose, tiek išvidinės įtakos, tiek ir atgimstančios ir augančios dvasios kančios ir trūsas, padarė Joną Soplicą visai naują, kitonišką žmogų. O tiek romantikas kosmopolitas Grovas, tiek ir besiveržiąs kovon ir gyveniman jaunuolis Tadas savo protu ir jausmais priklauso jau naujajai Lenkijai.

Pilnumas bajorų gyvenimo vaizdo, atsispindėjusio Mickevičiaus sieloj ir atvaizduoto poemoj, parodo kad, tiek tikrame, tiek ir meniškame, tų septynių dienų akcijos (penkios 1811 ir dvi 1812 m. dienos) nupiešime atsispindėjo glūdanti žmonių sielose, jų santykiuose ir papročiuose nykstančioji praeitis, su kuria poetas atsisveikina,

pažymėdamas savo gailestį žodžiu paskutinis, lydinčiu nykstančius iš gyvenimo asmenis ir apsireiškimus, kaip antai: „Ponas Tadas arba paskutinis užpuolimas Lietuvoj“, paskutinis tribunolo pasiuntinys, paskutinis, kuris taip polonezą veda ir t.t.. Be to, tame vaizde atsispindėjo tiek turintieji išlikti ir tekti naujosioms kartoms tautos savaimingumai ir naujieji kultūros, proto ir jausmų apsireiškimai, tiek ir pareikštosios didžiojo Seimo ir Gegužės mėn. Įstatų naujos politikos ir visuomenės idejos, gimusios per literatūros ir švietimosi augimą Vilniaus universiteto ir reformotų mokyklų dėka ir remiamos Prancūzų revuliucijos ir genialaus Napoleono; paskui — demokratizmo, kariškos drausmės, paklusnumo valstybių vyriausybėms platinamas ir naujas patriotizmo jausmų tonas. Mickevičius nemanė istorijos rašyti, netapo tyrinėtoju, ieškančiu faktų ir apsireiškimų. Jis sėmė iš savo sielos viską, ką laikė reikalingu piešiamojo vaizdo tikrumui ir grožiui. Genialios poeto vaizdenos, didelio pamėgimo ir susidomėjimo dėka tas vaizdas pasiekė tokio pilnumo ir tiesos, kad tapo tuo pat metu ne tik poezijos veikalų veikalu, bet ir nepalyginamu tautos dvasios darbų lapu, tiek tikru ir bešališku dokumentu, kiek būna tikras genialaus istoriko nupieštas vaizdas. Po Iliados ir Odisėjaus nė viena naujųjų tautų nėra tiek puikiai atvaizduota turinio ir formos žvilgsniu. Praeitį poetas pažino ne iš šaltinių ir raštų, bet iš gyvo liudininkų pasakojimo, iš jų paprotinių bruožų, iš jų moralinių savybių, o tas dienas jis pergyveno savo sieloj tvirčiau, pilniau ir giliau, negu kuris kitas jo vienaamžių. Konrado šauksme: „Aš vadinosi milijonas, nes už milijonus myliu ir kenčiu“ poetas patvirtina tik būtiną savo santykiavimo su tauta gyvenimo tiesą. Tat jis turėjo visą teisę pasakyti, kad jaučia tautos kančias, kaip „motina jaučia ysčioj savo vaisiaus skausmus“. Ir tas išimtinas poetų kūrybos istorijoj epiko santykiavimas su turiniu, tas aukščiausias atjautimo laipsnis drauge su stebuklingu meno veiksnių susijungimu sudaro glūdančiojo ramiame pasakojime lirizmo ir susijaudinimo šaltinį, o lygiai ir skaidrų sąmoningumą.

Peržiūrėdami sukauptas „Pone Tade“ įvairias pastovias vertybes žmonijos žvilgsniu, pirmon vieton turime pastatyti pilną, tikrą, plastišką, spalvingą, gyvą vidujinį tautos gyvenimo vaizdą, — tautos, kuri vakarų Europos istorijoj savo ilgaamže valstybine buitim ir savo valstybine ir politine buitim suvaidino žymų vaidmenį. Tas vaizdas rodo mums lenkų gyvenimą persilaužimo valandą, prade-

dančią daugiau kaip ištisą amžių besitęsiančiąją visuomenės pastangų ir kančių tragediją, arba keičiančiasiąją bajorišką dvarininkų riterių Rzeczypospolitą, susiskaldusią luomų žvilgsniu, bet tvirtai sujungtą tautos, kuri remiasi liaudies sluoksniais. Tačiau tame atvaizdavime mums atsiskleidžia ne tik persilaužimo valanda, bet ir visos istorinės praeities bruožai, glūdantieji tradicijose ir papročiuose. Tą praeitį poetas rodo senių: Pakamariaus, Voiskio, Gervazo, Mackos Dobžinskio ir jaunelesnio Teisėjo atsiminimuose, o drauge jų supratimuose bei papročiuose. Giminės solidarumas, siekiąs savo pradžia priešistorinę gadynę, pažymėtas tiek uoliai dabojamoj pareigoj duoti globą ir užlaikymą susilpnėjusiems, likusiems be paramos giminės nariams, nors jie būtų tolimiausiame giminystės laipsny, tiek ir išsaugotame Gervazo sieloj, rišančiame visą giminę keršte už skriaudą, padarytą vienam narių, — keršte, apimančiame visus skriaudiko giminės narius, jeigu pačiam skraudikui nebūtų atkeršyta. Užpuolimas, t. y. visos giminės ir kaimynų talkinė pagalba jėga atimti neteisėtai užgrobtą vienam giminės narių nuosavybę, vaidinąs „Pone Tade“ tokią žymią rolę, yra senųjų papročių liekana, remiančiasioji giminystės organizacija. Senių orumas, tas vaidmuo, kurį jie vaidina susirinkimuose, turi šaknis patriarchalizmo tradicijose. Ūkiškai riteriškas gyvenimo būdas, kaipo tradicijų skiriamas bei paveldėjamas užsiėmimas, buvo palankus draugiškumo ir plačiai suprantamų prievolių plėtojimuisi. Ūkininkystė, kaipo vienintelis pragyvenimo šaltinis, kariuomenė, kaipo žymiausia viešai tarnybai vieta, medžioklė, kaipo kilniausia, verta riteriaus pramoga, teismininkystė, kaipo aukščiausia vieša įstaiga, reguliuojanti tiek svarbius žemininkui nuosavybės santykius, pagaliau plačiai išaugęs draugiškumas — štai tos svarbiosios sritys, kuriose reiškėsi bendruomenės veikimas, atvaizduotas poemoj. Stoka politinio gyvenimo po Lenkijos padalijimo neleido poetui įnešti poemos veiksman vaizdų, piešiančių to gyvenimo savybes praeity. Čia kūrėjas rado išeitį toj vietoj, kur jis iškilmingoj Soplicovos puotoj, iškeltoj lenkų vadams pagerbti, aprašinėja valgomojo kambario papuošalus, susidedančius iš parcelinių figūrų, perstatančių tipingus seimo rinkimų bei pasitarimų paveikslus ir scenas. Tas aprašymas labai primena Achilo skydo aprašymą „Iliadoj“. Kareivybės viršininkas (wojski), aiškindamas svečiams tų statulėlių ir grupių reikšmę, vaizduoja iš savo atsiminimų visą veiksmų eilę, kurioj jos dalyvaus. Smulkiųjų bajorų pasitarimas Dobžinėj, at-

vaizduotas poemoj, nors savo esme nėra seimelis, tačiau jis sudaro tiesos, gyvenimo, plastikos žvilgsniu tokį vaizdą, kuris aiškiai piešia visos žmonijos, o drauge ir lenkų psichologijos požymius ir mitinginių susirinkimų eigą. Nors svetimieji publicistai ir istorikai dažnai skelbdavo apie lenkų dvasininkų įtaką ir vyravimą tautos ir politikos gyvenime, Mickevičiaus, tikinčio kataliko vaizde, sutinkame tik vieną kunigą, vienuolį Robaką, kuris nors, kaipo besislapstąs bernardino rūbuose Jackas Soplica, yra iš dalies didvyris, aukščiausias morališkai asmuo poemoj, tačiau jis visus savo žygius atlieka ne kaipo kunigas, bet kaipo veikėjas, patriotas. Nors jis yra nuoširdžiai ir karštai religingas, tačiau aplinką veikia išimtinai patriotizmo, sukilimo veikimų srity. Tuo jis nori už akių užbėgti taip nekantriai laukiamam Napoleono armijos Lietuvos ribosna įžengimui. Atvaizduotame Mickevičiaus tokia tiesa, sukaupimu ir pilnumu tų dienų gyvenime mes nesutinkame dievotumo ir klerikalizmo žymių. Religinė praktika, pažymėta keliose veikalo vietose, kai kurių asmenų išsireiškimai, dalyvavimas pamaldose iš priežasties iškilmingų Dievo Motinos švenčių balandžio mėn. — vien tik patvirtina katalikų religingumą, virpantį įvairiausiuose laipsniuose visų sielos gelmėse, bet neišeinantį iš tų ribų, kuriosna jį paprastai uždaro vyraujantieji žmogaus gyvenime žemiški reikalai. Lygiai ir patriotizmas, išskyrus pasiaukojusį tautos reikalams Robaką, nors beveik ir visų sielose randasi, bet labai nevienodu laipsniu ir, be to dar, ne kaipo pastovus vadovavimosi veiksnys, bet kaipo laikinas jausmų pakilimas, pagimdytas jaudinančių sielą nuotykių, kaip antai: susirėmimas su rusų kariuomenės būriu Soplicovą užpuolus ir Napoleono karažygis Rusijon, žadinąs puikiausį tikėjimą ateitim. Tas jausmas reiškiasi dvejopais pavidalais, arba greičiau — dviejais plėtojimosi laipsniais. Sutinkant su riteriškos praeities tradicija, smulkioji bajorija ir daugelis stambesniųjų jaučia ir supranta savo tautinę prievolę, kaipo tarnybą kariuomenėj, kaipo dalyvavimą ginkluotame sukilime. Tadas, dar tebebūdamas mokykloj, svajoja apie žirgą ir kardą, bet gilesni patriotizmo jausmai, tautinių prievolių ir uždavinių supratimas išaugs jo sieloj tik tada, kai jis pastos Varšuvos Kunigaikštystės kariuomenėn tarnauti ir kai persiims naujomis visuomenės idejomis. Tik tuomet jis, kaipo paveldėto iš dėdės dvaro savininkas, paliuosuos nuo baudžiavos valstiečius. Pirmiausia Robakas, paskui Grovas, savo lėšomis organizuojąs raitelių pulką besikuriančioj lenkų armijoj, pagaliau Tadas ir sutinkanti su io vi-

suomeniškais sumanymais Zosė — štai tie atstovai naujo, aukštesnio ir gilesnio patriotizmo, kuris pasireiškė Didžiojo Seimo reformose, gegužės mėn. 3 d. konstitucijoj ir pagaliau Kosciuškos sielos riteriškume, remiančiasiame humanitariškai visuomeniniu pamatu. Mickevičius, panašiai kaip Homeras, savo veikalų veikale yra tautos vidujinio gyvenimo istorikas.

Bendrą žmonijai vertę, be abejo, turi poemoj vaizduojama sukurta bajorijos papročių kultūra, tas aukštas skoningumo laipsnis, pažymįs draugiško gyvenimo formas, aiškinąs didelį vaidmenį, vaidintą lenkų, o ypač lenkių, Europos dvarų ir aristokratų tarpe pirmoj XIX amžiaus pusėj. Mickevičius, turįs savo naujose pergyvenimuose ir atsiminimuose didelių ryšių tose sferose, plačiu mostu vertinančiose draugiškumo apsireiškimus, išsemiamai ir tikrai vaizduoja tiek sugyvenimo formas, tiek ir psichologiškai išaiškindamas jų moralybės pamatus. „Poną Tadą" užbaigia „Polonezas", kuris tapo visam pasauliui, kaipo rimtas kilniosios iškilmių nuotaikos išreiškimas, vieninteliu šokiu, duodančiu galimybės visiems iškilmių dalyviams jame dalyvauti, nepaisant nei padėties, nei amžiaus, nei lyties. Tas šokis, besiplatindamasis už Lenkijos sienų, be abejo, neteko savo charateringų požymių, savo esmingos išraiškos, nes svetimieji šokėjai ir muzikai neįstengia jo pajusti. Kai kurie Šopeno „Polonezai", o ypač Mickevičiaus vaizdas, geriausiai parodo šokio judesiais ir gestais lenkų sielą, jos sudėtingo žaismo supratimą ir jautimą, o taip pat ir susijungimą: riteriškumo su draugiškumu, rimtumo su meilumu, savarankiško individnališkumo su draugiška lygybė.

Kaipo žmonių sielų vaizduotojas, Mickevičius parodo savo kūriny tą aukščiausį, tik dideliems kūrėjams pasiekiamą sugebėjimą įsikūnyti vaizduojamuose asmenyse, pagauti ir sukurti sielas iš jų judesių, gestų, balso skambėjimo, veido išraiškos — iš visa tai, kas lydi psichikos procesą. Tų asmenų sielos rodo mums savo paslėptą gyvenimą judėjimais, nolatiniu keitimusi savo nuotaikos, sumanymų, veržimųsi, kurie gimsta, patekdami vis naujų situacijų, įspūdžių, akstinų, įvykių įtakon. Jos mums daros matomos iš visų pusių čia mažėdamos, čia augdamos, čia normaliai puldamos, čia vėl kildamos. Toj poemoj randame sielų pradedant nuo dvasiškai skurdžiausių, kaip kvailavotas Sakas, reiškiąs savo meilę nepasiekiamai jam Horeškaitei, švankiai žiūrėdamas į ją, o savo pyktį (del pastarosios abejingumo) — žudydamas jos mėgiamas

vištas, ir baigiant nepaprasta Jacko Soplicos sielos evoliucija, tc tipo, kuris iš triukšmingo mušeikos, žudiko, keršijančio už iš didiko patirtą skriaudą, pagaliau, pasiaukodamas tautos reikalams, besidarbuodamas ir bekęsdamas, pasiekia aukščiausio moralybės grožio, kuris jo mirties valandą vainikuoja jam galvą šventumo aureole.

Vidurinį tarpą tarp Sako ir kunigo Robako užpildo paveikslų minia iš vidutinės ir ypač smulkiosios bajorijos sferų, negausingi didikų luomo atstovai (skobninkas Horeška ir Grovas) žydas—smuklininkas Jankelis, du rusų karininkai (rusas Rykovas ir surusėjęs lenkas Plutas) ir pagaliau pasyviai dalyvaujantieji poemos veiksme kaimiečiai. Negausingai apgyvendintų, neturtingų Lietuvos miestelių gyventojų luomas tuo laiku susidėdavo daugiausia iš žydų, vokiečių, totorių, nuskurdusių bajorų, negausingų amatininkų, dvasininkų ir valdininkų, daugiausia lenkų. To miestelėnų luomo atstovai poemoj yra: Asesorius, Rejentas, Teismo Pasiuntinys (Wozny), ir dalinai Žydas Jankelis ir vokiečių kilmės Buchmanas, pasiturinčio didiko dvarų adminstratorius. Moterys liko truputį poeto nuskriaustos: jis neatvaizdavo žmonos ir motinos paveikslų, o pirmoj vietoj nupiešė kokietę Telimeną, kurioj ilgas gyvenimas Petrapyly paliko charakteringų žymių, piešiančių kosmopolitines, paprotiškai laisvas aukštesnio valdininkų pasaulio sferas. Kaipo kontrastą tai užnuodytai svetimos kultūros lietuvei, atvaizduotai jos puikiuose papuošaluose, garbenose, išstudijuotose, apgalvotose pozose, sugautai toj evoliucijoj, pažeminančioj ją ir pamaži išrėdamoj iš elegancijos apsiaustų, dengiančių jos paprastumą, — poetas sukūrė Zosę, tą puikią Nemuno laukų gėlę. Tą pusiau kūdikį mergaitę, paprastai pasirodančią tarp Soplicovas sodo augmenų, apsuptą mažų kaimo vaikų ir naminių paukščių, kuriuos ji globoja, poetas atvaizdavo paukščių grakštumo judesiuose, gražių gestų naivume, šviesos ir spalvų žaisme, kuriuose jis mums piešia jos paveikslą, jos įdomias, linksmas, nuoširdžias akeles, apvelka ją kaimo lietuvaitės rūbais, kuriuos ji pati sugalvoja savo susižadėjimo dienai. Ji beveik visą laiką tyli: jos judesiai ir darbai geriausiai parodo mums jos sielą. Pagaliau, būdama gilaus susijaudinimo įtakoj susižadėjimo dieną, ji, paremdama Tado sumanymą paliuosuoti valstiečius, netikėtai atskleidžia bręstančio jos būdo ir jausmingumo gražius privalumus.

Gausus vyrų paveikslų skaitlius, ypač iš vidutinės ir smulkiosios bajorijos, kurią poetas charakterizuoja sugaudamas ryškius sie-

los požymius judesiuose, gestuose, priepročiuose, išsireiškimuose, atvaizduoja mums juo pilniausiai tuos visuomenės sluoksnius, kurie dalyvavo tautos gyvenime, o lygiai ir jų jausmingumą, protą, privalumus ir silpnybės. Tų žmonių sielos ryškiausiai parodys istorikui buvusios Rrzeczypospolitos politikos silpnumą tuo metu, kai ji turėjo tik morališkų jėgų ir gajumo, kurie, netekus jai nepriklausomybės, palaikys tautinį gyvenimą ir leis plėtotis kultūros darbui, nepaisant augančių kliūčių ir varžymų.

Panašiai kaip „Odisėja", tas lenkų poezijos veikalų veikalas yra drauge nemirtingas istorijos vaizdas, liudymas, kurie Lenkijos valstybės žlugimo istorikui geriau ir tikriau nušvies visuomenės gyvenimą tą valandą, kurią tik 16 metų skiria nuo paskutinio Rzeczypospolitos padalijimo, negu visi diplomatų raportai ir notos arba tendencingi publicistų raštai. Genialus Mickevičiaus kūrinio grožis ir tiesa ilgainiui niekais pavers dirbtinai palaikomą legendą apie ryšį Lenkijos žlugimo su visuomenės moraliniu puvimu.

Atvaizduotų genialaus poeto gyvenimo apsireiškimų istorinė vertė teikia tai „bajorų istorijai" tautos epopėjos reikšmės. Trokšdamas užgesinti širdies, nostalgijos kankinamos, ilgesį, didelis poetas, nuostabia intuicijos galybe, gamtininko ir istoriko įsekmingumu ir taikslumu, dailininko, epiko, dramaturgo plastiškumu, spalvingumu, judesiais, aktoriaus mimika, gilaus simfoninko muzika, — sugavo ir įamžino tūkstantį metų gyvavusios ir dabar nebetenkančios savo nepriklausomybės senosios Lenkijos žlugimo valandą ir kurimąsi nuolatiniuose perversmuose naujos visuomenės, kurią derėjo surišti pagarbos ir meilės ryšiais su mirštančia praeitim ir sustiprinti joj praeities paliktas tradicijas bei uždavinius, atiduoti jos rankosna santaikos vartus, saugojančius šventus tautos dvasios vaisių turtus. Kaip graikų epopėjoj, taip ir toj „bajorų apysakoj" visos tautos gyvenimo pastovios vertybės ir savybės atsispindėjo genialaus poeto sieloj ir, pasauliniu grožiu ir tiesa atvaizduotos, jos suspindėjo amžina šviesa.

Tuo metu, kai 1831 m. smūgis sunaikino visas Lenkijos įstaigas, esančias pamatu tolaikiniam tautos gyvavimui ir kultūros darbui, genialus poetas įamžino kartoms visą lenkų gyvenimą, kurį trypė ir niekino priešai, o lygiai ir — tiesą, grožį ir morališką vertę. Grožis, puikumas, klasiška forma — visa tai patys per save patvirtina turinio vertę ir teisingumą. Suprantantiems ir jaučiantiems tas veikalų veikalas — „Ponas Tadas" yra iškalbingiausias protestas

prieš Lenkijos padalijimą, o drauge ir tautos gajumo laidas, — tautos, kuri per savo didelio poeto sielą pasiekė tokį pilną savo gyvenimo sukaupimą ir tokį meniškai puikų jo atvaizdavimą.

Be abejo, „Pone Tade“ vaizduojamas pasaulis negali lygintis paveikslų gausumu, pasauliniu veiksmo kilnumu, fono platumu ir vaizdingumu su Homero, Dantės ir Šekspyro pasauliais, bet tas apribotumas leido kūrėjui pasiekti nuostabios darnos, visumos vienudumo, nuausto, kaip ir pats gyvenimas, iš nesuskaitomų posmų vis kitoniškų, charakteringų epizodų, atskleidžiančių mums paprastuose gamtos, kultūros ir papročių apsireiškimuose jų prastą neregiamą grožį, jų pamokamąją tiesą. Drauge su genialaus gamtos ir žmonių piešėjo pastebėjimais Mickevičius tame savo kūriny jungia psichologo, kultūros filosofo, istoriko išmintį. Jis paprasčiausiuose gyvenimo veiksmuose pastebi moralybės ir papročių žymes, o kiekviename judėjime, geste, veiksme mato vaizduojamojo asmens sielos išraišką, būdą. Mickevičius tuo pat metu savo kuriamąjį pasaulį kiaurai perregi, šildo, puošia intensyviausia šilima ir spindėjimu, o lygiai ir giedriausiu, skaidriausiu jausmingumu, kokio gali pasiekti išimtinomis valandomis tik tokia žmogaus siela, kurioj susijungia (taip kaip Mickevičiaus sieloj bekuriant jam „Poną Tadą“) gyvenimo išmintis, gilus ir kilnus religingumas su karščiausiais patriotizmo jausmais. Galingiausias, nors ir mažiausia regiamas skaitytojui, toj stebuklingoj meno pradmenų dainoj veiksnys yra — pasiekta kūrėjo sieloj moralybės pusiausvira, valios subrendimas, savo jėgų jautimas ir tas laisvas naudojimasis dvasios energija, veržiančiasiąja prie didžiausių uždavinių, o lygiai visais dideliais gabumais ir išsaugotais juose galimumais.

Saulės spindėjime ir šilumoj, kur tą pasaulį poeto siela maudo, jis įgyja savo gyvybe, judėjimu, nuolatiniu susiliejimu su gamta, būdamas kaipo atskiras, spalvingas ir žmogaus sielos gilia tiesa atvaizduotas, tiek puikaus meno kūrinio vertės, tiek ir nemirtingo istorijos šaltinio reikšmės, liudijančios lenkų gyvenimo kultūros skirtingumą, o drauge ir jos tamprų susirišimą su visos žmonijos dvasiniu gyvenimu.

„Pono Tado“ žmonių pasaulis, atskleidžiąs savo nuolatinėj evoliucijoj vis kitoniškas sielų ir būdų puses, kyla ir leidžiasi žemyn, atsidurinėdamas įvairiausiosna įtakosna jaudinančių jį reikalų ir įvykstančių jame keitimųsi ir kovų, kad pagaliau, sužadintas atmintino 1812 m. pavasario gaivinančios saulės spindulių, iškiltų

aukštybėsna, kurios, beatsisveikinant mums su jo asmenimis, teikia jam dar didesnio grožio ir dar didesnės moralinės vertės. Poetas besąmoningai, tiek svarbiausiame veikėjui Jacke Soplicoj, tiek ir daugely kitų įvestų poemon asmenų, morališkai tvirtėjančių ėmus jiems tarnauti tautai, patvirtina, pasiremdamas savo sielos išaugimu, tiesą, kuri moko, kad „sielos pagerinimas ir pagilinimas" yra vienintelis būdas įgyti tėvynei nepriklausomybę, kuriai sienas praves lenkų širdžių moralinės vertybės.

Sukurdamas „Pone Tade" nemirtingą veikalą del sudėtų jame bendrų žmonijai vertybių, Mickevičius, drauge apvainikavo nemarybės vainiku ir patriotiškumą, kuris buvo sukauptas jo didelėj sieloj, nužertoj tobuliausio meno spindulių, sušildytoj kilniausių jausmų šilumos, o drauge ir pasmerktoj sunkiai ir be perstapo kovoti del buities teisių.

15 §. Dvi jaunesniųjų poetų sielų lenkiškumo genezės.

Stepono Garčinskio „Vaclovo darbai"—„Wacława dzieje" ir Slovackio „Kordijonas" — „Kordjan".

Galingiausias meno turtais, spindėjimu, kilnia mintim Mickevičiaus genialingumo pasireiškimas Drezdeno „Vėlinėse" padarė geros įtakos dviem mažai težinomiem ligi tol jauniem poetam, nurodydamas jiem tolaikinės tautose kančiose neišsemiamąjį įkvėpimo ir kūrybinės medžiagos šaltinį, o drauge ir tą veiksnį, kuris auklėja, morališkai stiprina ir koncentruoja pageidaujamoj sintezėj minčių, jausmų, vaizdenos ir valios randančiasiąjį poetų sielose palaidumą.

Tie poetai buvo Steponas Garčinskis ir Julius Slovackis.

Garčinskis (1805 — 1833) — didžlenkietis, Berlyno universiteto auklėtinis, kupinas Hegelio filosofijos, veiklus 1831 m. karažygio karininkas, Mickevičiaus draugas, su kuriuo jis artimuose santykiuose randasi berašant pastarajam Drezdene savo „Vėlines", — yra daugiau mąstytojas patriotas, negu poetas menininkas. Dvasinių pergyvenimų bendrumas suryšė jį su Mickevičium, kuris todel taip aukštai ir vertino „Vaclovo darbus" ir, matydamas toj poemoj didžiausį slavų kalba filosofijos kūrinį, pavedė jam tris savo paskaitas Paryžiuj.

Poemos didvyris, turtingas jaunuolis, jaučiasi nelaimingas esąs, nes, susidūręs su dvasininkijos formalizmu ir negyvumu, neteko tikėjimo, o filosofijoj rado jėgoms apoteozę, kuri išplėšė jam tėvynę.

Be to, meilė tikrai seseriai pastato jį kolizijon su visuomenės papročiais ir supratimais. Kentėjimas jį priverčia ieškoti paramos savy, savo dvasios gelmėse. Poetas vienoj kūrinio „Oda genijui“ daly rišlioj sintezėj nurodo, kad galutinas žmogaus vidujinio darbo tikslas yra pasiekti tokią padėtį, kurioj jam esant galima būtų šitaip pasakyti:

Tartum širdžiai — didžios mintys,
Tartum minčiai — karžygybė,
Tartum laikui — pranašystė,
Tartum tiesai — nemarybė!

Tose keturiose eilutėse Mickevičius matė kelią lenkų filosofijon, pasiekiančion nemirtingą tiesą per kilnios širdies gilios minties suvienijimą, mintìes, kuri yra patvirtinta didelio žygio. Žodžiu—intuicija, kaipo tiesos šaltinis, o žygiai, kaipo jos realizacija. Kuriuo gi keliu Vaclovas priėjo tą sintezę? Ogi įsigilinimas įvairiuosna filosofijos sistemosna ir mokslo teorijosna atskleidė jam puvantį, naikinantį nepriklausomojo proto veikımą ir privedė jį prie nusiminimo, prie protinio nihilizmo. Protas jam pasirodė esąs velnias, kuris žmogaus sielą veda pražūtin. Netekęs religinio tikėjimo, jis liovėsi tikėjęs ir mokslu bei proto galia, priėjo prie įsitikinimo, kad „žmogus yra gimęs viską tirti pats būdamas neištiriamas“. Metęs knygas, jis pamatė tiesą, kaipo aplinkos gyvenimo šaltinį, jos betarpišką išraišką kaimiečių veiksmuose ir jausmuose. Prisižiūrėdamas smuklėj į kaimiečius, jų žaislus, barnius, pasiklausęs jų šnekų, jis pastebėjo, kaip tautinė melodija (Donbrovskio mozūras), pasiliejusi iš smuiko, galingai suvienijo neklusių klausytojų jausmus ir mintis. Pagautas pabudusių sieloj jausmų ir atsiminimų, tas skeptikas „pajautė, kad turi tėvynę, atsiminė, kad esąs lenkas“. Tame jausme ir suvienytoj su juo tautos idejoj jis surado savo susmukusiai dvasiai išganymą.

Taip žodis, gerą metą žmogui pasakytas,
Vėl prikelia jį, tartum angelo trimitas.

Tais kilniais, kupinais jėgų ir jausmo žodžiais Vaclovas išreiškia savo moralinio atgimimo džiaugsmą.

...Dievas suspindėjo naujame paveiksle.
Ne knygose surasti Jį, Jis mūsų brolių sieloj
Gyvena, lyg bažnyčioj savo...
Dienas darbe vargsiu, o naktimis melsiuos, dejuosiu,
Tik tegu mano kraštą, mano žmones laisvė juosia!

Toji dvasios didelė kova ir chroniškai sergančio organizmo pastangomis sunkiai pravesta dvasinio gyvenimo evoliucija, gerai žinoma Mickevičiui iš priežasties jo draugiškių ryšių su Garčinskiu, suteikė vaizduojančiai ją poemai tą didelę vidujinę vertę, kuriai tačiau neprilygo forma, suklijuota iš atskirų pasakojimų, vaizdų, scenų, primenančių savo turiniu „Faustą“, „Manfredą“, „Vėlines“. O tos poemos stilius, nežiūrint į rūpestingas pataisas ir permainas, padarytas Mickevičiaus, kuris prižiūrėjo anksti mirusio draugo kūrinio spausdinimą, yra labai sunkus ir prozaiškas su visais savo palyginimais, išsireiškimais, su tais minties, stengiančiosios išaiškinti bei išrišti dideles paslaptis, tekėjimo nelygumais tarp vaizdenos, nepajėgiančios suteikti atskiroms sąvokoms plastinių lyčių, tarp jausmų, patvirtintų veiksmais, tarp gilumo ir nuoširdumo ir tarp jų dažnai dirbtino, retorinio išreiškimo. Meno silpnumas paslėpė nuo skaitytojų poemos turtingą turinį.

Artimas vedamąja mintim, priklausąs toms pačioms įtakoms, kitoniškas vien tik tiesiog priešingu menišku pareiškimu asmeninių pergyvenimų idejinio turinio ir kilnumo, yra „Kordijonas“, iškeliąs beveik visai nežinomą ligi tol talentingą poetą meninką, Julių Slovackį (1809—1839) — voluinietį, gimusį Kšemence, o mokslus išėjusį Vilniaus universitete tuo metu, kai toji mokykla, netekus per Novosilcovą savo geriausiųjų profesorių, suvaržyta reakcijos teroro, buvo liovusi žadinusi ir platinusi dvasinį ir tautinį gyvenimą. Kšemenco liciejaus, o vėliau Vilniaus universiteto profesoriaus vienturtis sūnus, labai anksti išsilavinęs, begyvendamas literatų ir mokslininkų tarpe, silpnos sveikatos — Slovackis iš anksti mirusio tėvo paveldėja palinkimą prie krūtinės negalavimų, o iš motinos — jautrią širdį ir didelę vaizdeną. Jis nuo pat kūdikystės dienų svajoja apie savo poetinę kūrybą ir apie laukiančiąją jį garbę. Jo pirmoji ir mėgiamiausia kūdikystės dienomis knyga buvo „Iliada“. Po pastarosios daugiausia jaunam Slovackiui padarė įtakos Mickevičiaus, Malčevskio, Zaleskio ir pagaliau Bairono kūriniai.

Ne idejos turinis, bet grožis, tipų, padėčių, vaizdų, stiliaus nepaprastumas veikė įspūdingą, ištroškusią naujumo vaizdeną ir žadino sekti jaunų dienų kūrybos bandymuose paeiliui pažinamųjų poetų stiliaus ir formos savaimingumais. Mickevičiaus įtaka („Gražyna“, „Sonetai“, „Konradas Vallenrodas“, „Farysas“) atsispindėjo Slovackio sonetuose, kuriuos jis parašė, turėdamas 18 metų am-

žiaus, poemose „Arabas“ ir „Vienuolis („Mnich“) ir tragedijoj iš Lietuvos gyvenimo antrašte „Mindovė“ (Mindaugas, pirmas Lietuvos karalius). Su Malčevskio „Marija“ jis lenktiniuoja, parašydamas gražiausias vaizdingumo žvilgsniu scenas veikale „Bieleckis“ („Bielecki“), kur jis tačiau nė trupetėlio nekopijuoja. Zaleskio Ukrainos kazokų „dumkos“ savo charakteringomis savybėmis atsispindėjo jo poemoj „Žmija“ (Kazokų atamanas). Valter Skotto romanų tipai ir vaizdai Slovackio buvo panaudoti tragedijoj antrašte „Marija Stuart“ ir pagaliau Bairono herojų įtakoj buvo sukurtas „Lambro“. Pagaunantieji savo nepaprastumu 1830 m. lapkričio mėn. 29 d. revoliucijos suliepsnojimai drauge sa pažadintais patriotizmo jausmais pagimdė poeto sujaudintoj vaizdenoj regėjimą, kad visa tauta didvyriškai griebiasi ginklo ginti savo laisvę, o taip pat kad ir pats poetas žadintojo Tyrtėjaus asmeny dalyvauja toj kovoj. Iš čia kilusios giesmės bei dainos: „Dievo motina“ („Bogarodzica“), „Užgavenės“ („Kulig“), „Lietuvos legiono daina“ („Pieśń legjonu litewskiego“), iš priežasties tylėjimo Mickevičiaus, kuris tuo metu gyveno Romoj, ir del poetų (Goščinskis, Zaleskis) pasišventimo kitiems, revoliucijos pagimdytiems darbams, pirmą kartą iškėlė ir pagarsino jauno dainiaus vardą. Patrankų baubimas Grochovo mūšy (1813 m. vasario mėn. 25 d.), einančiame netoli Varšuvos, pernelyg giliai sujaudino įspūdingą ir silpno sudėjimo poetą, kad jis, sekdamas savo vienamečiais, būtų galėjęs nuo dainos pereiti prie patriotinio žygio. „Nuo kančios pabėgau“ — po keliolikos metų jis pats prisipažįsta, pažymėdamas šiais žodžiais savo staigų iš Varšuvos (1831 m. kovos mėn.) išvykimą, kuris jį per Drezdeną, Londoną nudangino Paryžiun ir, atidarydamas jam naują laisvos kūrybos erą, darė jį emigrantą, nebegalintį grįžti savo tėvynėn.

Išleisti jauno poeto Paryžiuj 1832—1833 m. parašytų prieš 1831 m. kūrinių trys tomai susidūrė su tuo pat metu paskelbtomis „Vėlinėmis“ ir „Keliavimo knygomis“. Meno grožį, kuriuo tryško tie jauno poeto kūriniai, temdė genialaus Mickevičiaus genialūs veikalai. Be to, Slovackio kūrinių turinys, tiek abejingas ir tiek svetimas lenkų sieloms, sujaudintoms naujos katastrofos ir prislėgtoms tremtinių gyvenimo kančių, negalėjo pagauti skaitytojų. Užgautas tautiečių abejingumu, vyksta poetas Šveicarijon, ir ten jis nuošaliame, ramiame pansione ties Geneva savo naujus pergyvenimus ir kelionės įspūdžius, susiliejusius jo vaizdenoj su Mickevičiaus ir Bairono („Manfredas“) genialių stilių grožiu ir su kankinančiu jį klau-

simu del jo santykių su tautos reikalais, atvaizduoja dramatizuotoj poemoj antrašte, „Kordijonas“, kuri, panašiai kaip ir Drezdeno „Vėlinės“, nėra baigta. Ten pat gyvendamas Slovackis sukuria ir kitus savo didžiausius kūrinius.

„Kordijonas“ yra tik pirmoji trilogijos dalis, kaip buvo pažymėta ją išleidžiant. Didvyrio vardas (Kordijonas — širdies žmogus) parodo poeto linkimą prie nepaprastumo ir poetiškumo. Slovackis savo išsvajotus asmenis visuomet pavadina charakterizuojančiais juos vardais Anheli, Balladyna, Elenai ir t. t. Pats kūrinys, kuris, be abejo, buvo rašytas norint savo sielos pergyvenimus ir savo santykius su tėvynės reikalais pastatyti prieš genialų Mickevičiaus vaizdą „Vėlinėse“, nepatvirtina pažymėtos didvyrio varde jausmų galybės, kuri taip jaudina Gustovo išpažinty ir prometeiškuose Konrado veržimuosi, bet užtai jis atskirose vietose pasižymi galinga ir turtinga vaizdena, sudarančia jauno poeto puikaus meniškumo esmę. Tikras kūrinio prologas yra ne pradžioj patalpintas satirinis „Pasiruošimas“ („Przygotowanie“), kuriame paimtos iš „Makbeto“ burtininkės XVIII amžiaus paskutinę naktį, padedant velniams, gamina katile Lenkijai XIX amž. politikos vadus, bet truputį anksčiau parašyta „Minties valanda“ („Godzina mysli“), išpažintis, apibūdinanti poeto kūdikystės ir jaunuolio dienų pergyvenimus ir dvasios nusiteikimą. Kordijono monologas, kuris pradeda poemą, yra tos išpažinties tąsa. Kiek tačiau „Minties valanda“ duoda atatinkančių tikrenybei nors ir suidelizuotų faktų, tiek „Kordijonas“, greta negausingų poeto tikrų pergyvenimų, daugiausia vaizduoja fiktyvius, vaizdenos sukurtus žygius ir padėčias, neva tai įvykusius 1828 — 1829 m., kuriais poetas ramiai sau gyveno Varšuvoj kaipo kandidatas užimti valstybinę vietą, nedalyvaudamas gyvai jaunuomenės sąjungų ir draugijų politiniame darbe. Kordijonas, dar vos tik būdamas 15 metų amžiaus, bet anksti dvasiškai subrendęs jaunuolis, skausmingai jaučia gyvenimo tuštybę, jį kankina „kregždės neramybė“, stoka tikslo, kuriam jis galėtų pasiaukoti visa siela. Po pasikesinimo nusižudyti jis vyksta plačian pasaulin, ieškodamas Italijoj, Anglijoj, Šveicarijoj sujaudinimų ir įspūdžių, kurie pajėgtų patenkinti jo vaizdeną, be galo ištroškusią nepaprastumų. Už auksą įgyta gražios italės meilė priverčia jį pasibiaurėti moterim, apsilankymas pas popiežių atima jam tikėjimą, o gyvenimas Anglijoj ir pažinimas genialaus Šekspyro kūrinių pražudo jame viltį susilyginti su pastaruoju savo kūryba. Pagaliau, panašiai kaip Manfredas, jis,

atsidūręs ant aukščiausios Alpių viršūnės, nori, krisdamas bedugnėn, užbaigti savo betikslį gyvenimą. Bet jis to nepadaro, nes, atsistojęs prieš jo akis Šveicarijos platus reginys, jam primena didvyrišką Vinkelrydo mirtį ir pagimdo jo galvoj mintį apie tėvynę, kurioj jis mato „tautų Vinkelrydą“, nes ji 1830 m. sukilimu paraližavo koalicijos (ypač Rusijos) sumanymus, nukreiptus prieš revoliucinę Prancūziją. Tautinė ideja atgimdo ir sustiprina Kordijoną, kuris, sugrįžęs tėvynėn, dalyvauja, daugiau legendariniame negu tikrame sąmoksle, manančiame išvaduoti tėvynę per caro Mikolojaus nužudymą, kai jis vainikuosiąs Lenkijos karalium Varšuvoj 1829 metais. Pasikesinimą turi įvykdyti Kordijonas, kuris, kaipo karininkas, išėjęs lenkų karo mokyklą (szkoła podchorążych), eis sargybą prie caro kambarių Vašuvos pily. Atvaizduota nepaprasta jėga ir tiesa vidujinė kova, verdanti širdy įspūdingojo, susijaudinusiojo sąmokslininko, turinčio atlikti naktį savo žygį caro miegamajame kambary, baigiasi nualpimu. Caras, pažadintas trenksmo, dasiprotėja apie sargybininko sumanymus ir įtaria tuo savo brolį, Did. kun. Konstantą. Nuo tos valandos Kordijonas lieka antroj vietoj, o tolimesnis dramos veiksmas remiasi poeto istoriškai ir psichologiškai sugalvota ir pamatuota kolizija, esančia tarp caro Mikolojaus ir jo vyresniojo brolio, priversto del susituokimo su lenke, Joana Grudzinskaite, atsisakyti įpėdinio teisių. Didele dramatizmo jėga nupieštas brolių susirėmimas, kuriame jie vienas kitam labai daug prikaišioja ir vienas kitą įtarinėja, baigiasi kun. Konstantino nusilenkimu, kuris priverčia carą pasigailėti Kordijono, pasmerkto sušaudyti. Nurodymai, baigiantieji kūrinį, palieka skaitytoją netikrą, ar karininkas, pasiųstas su pasigailėjimo aktu, suskubo mirties bausmės vieton sulaikyti sprendimą, ar ne. Žadėtųjų tolimesnių tragedijos dalių poetas nebeparašė. Paskesnius savo pergyvenimus jis atvaizduos visai kitokiuose asmenyse ir visai kitokiuose siužetuose. Tuo metu, kai Garčinskis, didžlenkietis, senosios lenkų kultūros atstovas, atvaizdavo Vaclove savo sielos tikrus pergyvenimus, gimusius vokiečių filosofijos ir jos pergalvojimo įtakoj ir pagaliau tautinių jausmų atbudimą, patvirtintą kariuomenės tarnyba 1831 m., tai Slovackis — menininkas, svajotojas, Lietuvos ir Ukrainos auklėtinis, patiekė daugiausia vaizdenos paveikslų, ir savo nesugebėjimą dalyvauti tikrame gyvenime jis nesąmoningai apibūdino ir pateisino puikioj meno žvilgsniu scenoj, kurioj Kordijonas kovoja su „imaginacija“ ir „baime“.

16 §. Istoriosofijos ir mesianizmo poezija.

Pati 1831 m. katastrofos ir jos pasekmių įtaka nebūtų tiek ryškiai atsispindėjusi lenkų poetų kūryboj, jeigu Mickevičius savo dvasios ir meno galybe nebūtų įsąmoninęs „Vėlinėse" moralinio tik ką buvusių nuotykių kilnumo ir grožio ir jeigu jis nebūtų parodęs mesianizmo idejoj bendrų žmonijai ir istorijai tautos uždavinių ir siekimų reikšmės. Nugalėta fizinių jėgų viršijimu, pakilo lenkų tėvynė iš žlugimo ir savo pasiaukojimo kančios rimtumu ir grožiu ji augo dvasiškai vadovauti žmonijai. Gilesnės, įspūdingesnės sielos dabar ieško išsivadavimo iš kankinančių jas skausmų per istoriosofijos vizijas ir mąstymus, per pastebėjimą istorijos augime žmonijos faktų, liepiančių tikėti greitu teisingumo ir meilės įsivyravimu žmonių santykiavime.

Giliausias istoriosofas poetas pasirodė esąs jauniausias trijų didelių lenkų pranašų — Zigmantas Krasinskis, gimęs 1812 m, Paryžiuj.

Savo kilme dviejų turtingų giminių — Krasinskių ir Radvilų — tradicijų paveldėjas jis buvo savo tėvo, generolo ir laikinai lenkų kariuomenės vado 1813 m., išauklėtas Napoleono, Lenkijos prikėlėjo, kulte, ir tuo pat metu jautė, kad jam reikės diplomato darbais tarnauti tėvynei, nes taip norėjo jo tėvas, kuris po 1815 m., eidamas aukštas valstybės tarnyboj pareigas, savo patriotizmą stengėsi derinti su ištikimybe naujiesiems Lenkijos valdovams ir savo vienturtį sūnų, didelių turtų paveldėtoją, ruošė būti diplomatu, nors pastarasis svajojo būti kariškis. Nors ir nesutinkąs su tėvo įsitikinimais, bet jam paklusnus, jis, kaipo Varšuvos universiteto studentas, nedalyvavo patriotinėj manifestacijoj ir liko už tai savo draugų pasmerktas. Iš tos priežasties jam teko nutraukti Varšuvoj studijas ir pagal tėvo nustatytą planą tęsti jas Genevoj. Tas įvykis labai sujaudino 17 metų jaunuolį, kuris jau nuo 14 metų labai sparčiai brendo ir buvo išleidęs keletą istorinių apysakų, ir paskubino tolimesnį jo sielos karštą brendimą, juo labiau, kad Krasinskis labai daug skaitė, studijavo, turėjo daug įspūdžių, santykiavo su Genevos inteligentija ir turėjo artimų ryšių su Mickevičium. Tėvo valia, kurį Krasinskis, nežiūrint į tai, kad nesutikdavo su jo pažiūromis, labai gerbė ir mylėjo, sulaikė jį nuo dalyvavimo 1831 m. sukilime, nors jis ir svajojo apie riteriaus ateitį ir tėvynės skriaudų keršytojo rolę. Sugrįžęs tėvynėn, Krasinskis išvyko 1832 m. Petrapilin prisistatyti

carui Mikolojui, kuris norėjo už jo tėvo lojališkumą ir nedalyvavimą 1831 m. sukilime apdovanoti jį aukšta vieta.

Chroniška akių liga išvadavo poetą iš sunkios padėties ir davė jam galimybių išgauti užsienių pasą. Nuo to laiko net ligi mirties (1859 m. Paryžiuj) beveik nuolatos begyvendamas užsieny (ne kaipo emigrantas), Krasinskis buvo priverstas slėpti nuo pasaulio visą savo kūrybą. Jo visi veikalai pasirodo be vardo. Savo riteriškas ir kupinas ambicijos svajones apie užėmimą protėvių pavyzdžiu žymios visuomenėj vietos, apie žygius, kuriais jis turi pagarsėti tautiečių tarpe, dabar jis galėjo įkūnyti vien tik poetinėj kūryboj, vaizduodamas savo pergyvenimus.

Nauji revoliuciniai perversmai 1831 m., pažymintieji didelį visuomenės veiksnių vaidmenį, Vakarų Europos darbininkų judėjimai, moralinis aristokratijos susmukimas, sumaterializėjusių miestelėnų įsivyravimas, pagaliau klausimai, surišti su asmeninėmis poeto gyvenimo ir padėties sąlygomis, žadino mintis ir vaizdeną galvoti ir kurti vizijas, tampriai surištas su Europos bendruomenių ateitim. Tiek kroniškos ligos kartojimųsi įtaka, tiek ir dirksnių erzinimas del įvairių priežasčių, gimdė poeto sieloj, nukankintoj nuolatinių sujaudinimų ir vidujinių priešginybių, pesimistinę nuotaiką ir nujautimą didelių visuomenės ir politikos katastrofų, turinčiųjų padaryti „mūsų dienų pragarui“ galą. Persisunkusios ta nuotaika vizijos ir mintys suteiks poetui medžiagos kūriniui, kuriame jis atvaizdavo pesimistiškais išsipasakojimais ir nepaprastai galingais ir tikrais eskizais esamų ir nujaučiamų asmeninių poeto, kaipo vyro ir tėvo, pergyvenimų dramą ir baisią visuomenės kovos dramą, kurioj žūsta žmonos vyras poetas, nerasdamas paramos nei savo, hamletizmo nuginkluotoj sieloj, nei morališkai susmukusioj aristokratijoj. Tą kūrinį, iš tos priežasties, kad poetas tolaikinį gyvenimą atjautė kaipo „pragaro“ skurdą ir skriaudas, — gyvenimą, kuriame taip kenčia geresnės, jautresnės sielos, Krasinskis pavadino „Nedieviška Komedija“ („Nieboska Komedija“).

Tos dramatizuotos poemos metmenis sudaro dvi susipynusios tarp savęs dramos. Pirmoji jų, sudaranti pirmąsias dvi kūrinio dalis — tai ataustа tiek iš tikrųjų pergyvenimų, tiek ir imaginacijų V y r o, grovo Henriko, aristokrato su Hamleto siela, drama, kurioj įskiepyta kūdikystėj giminės tradicija, ambicija ir galvojimo išlavintos išminties balsas nurodo žygių kelią, visuomenei vadovavimą, kaipo gyvenimo uždavinį, kaipo brangiausių idealų įkūnymą, o drauge

vaizdenos vyravimas, svajingumas, aristokratiškai meniškas pasibiaurėjimas gyvenimo proza, žmonių tarpu, turint jam silpną valią, vilioja erotiškai apsvaigti ir paskęsti poetinėj kūryboj.

Antroji drama, vaizduojanti sielos apmąstymus, ieškančius istoriosofinių klausimų išsprendime nurodymų, paaiškinančių tėvynės padėtį ir ateitį, — tai didelė visuomenės drama, tai liaudies minių kova, — liaudies, kuri veržiasi išsiliuosuoti iš sunkios buities, iš varžančią ją teisių ir surėdymo. Ir ji daro tai per revoliuciją, naikinančią ligšiolines įstaigas, surištą su jomis kultūrą ir valdančiąjį luomą, kuris nepajėgia visa tai apginti ir išlaikyti. Pankratas, bruzdėjimo vadas, sukurstęs liaudies sluoksniuose jų neapykantas, aistringumą, keršťą ir norą vartoti, vien tik jos pagalba gali viską išgriauti ir sunaikinti. Tas valdovas liaudies, kuri nepajėgia suprasti jo visuomeninių tikslų ir idealų, darosi priklausomas miniai, velkančiai jį paskui save. Keršydamas ir naikindamas, jis guodžiasi mintim, kad kada nors galėsiąs kurti ant griuvėsių naują visuomenės tvarką, naują kultūrą.

Grovas Henrikas, tas analizuojąs save Hamletas, veltui stengiasi įkvėpti ištautėjusiems aristokratams kariams, uždarytiems Šventos Trejybės tvirtovėj, energijos ir tikėjimo, kurių jie nebeturi.

Apleistas tų, kurie jį buvo išrinkę savo vadu diktatorium, jis, tuo metu, kai Pankratas, vadovaudamas miniai, paima pilį ir jos gynėjus, pasiduodančius nugalėtojo malonei, metasi bedugnėn. Džiūgaujantį nugalėtoją staiga nušviečia ir perverčia žemėn iškilęs prieš akis Kristus, keršytojas, atsirėmęs kryžiaus, su žaibų vainiku. Mirštąs Pankratas, žiūrėdamas į šitą paveikslą, nužemintai prasnabžda: „Galilaee vicisti!“

Dramos veiksmo laiko, vietos ir tautiškumo neapibūdinimas, stoka ryšių vaizduojamo joj visuomenės kataklizmo su tolaikine Lenkijos padėtim apsunkina skaitytojui pastebėti tame veikale lenkų sielos požymius. Pats poetas, trokštąs, be abejo, pateisinti dramos veikėjuj (Vyre Henrike) savo aktyvumo bejėgiškumą ir realizavimą kupinų ambicijos jaunystės svajonių ir visuomeninės tarnybos pareigų vien tik poezijos kūryboj, nematė aiškių šiandie literatūros kritikui ir istorikui dramos herojaus ir kitų jos asmenų psichikos ryšių su tomis permainomis, kurias nepriklausomybės netekimas ir 1831 m. smūgis pagimdė lenkų visuomenėj. Lenkų gyvenime neveiklumas pagimdė pradžioj pamaži, o po 1831 m. ūmai didėjantį moralinį aristokratijos puvimą, — aristokratijos, netekusios ga-

limybių plėtotis ir patenkinti kilnesnes ambicijas visuomenės, karo, administravimo, politikos tarnyboj ir dėliai to pasmerktos vesti beveiklį, demoralizuojantį gyvenimą, susidedantį iš kelionių, žaislų, meilės dalykų, pramogų ir tuštybės patenkinimo asmeninės ir tautinės garbės kaina, ieškant vietų ir pasižymėjimų iš valdančiųjų Lenkiją monarchų. Liaudies sluoksniams, kenčiantiems skurdą ir neteisėtumą, neturintiems švietimo ir lenkiškų mokyklų, o lygiai ir nusiminusiems patriotams, norintiems įlieti naujų pajėgų nuginkluotai visuomenei, viešas perversmas atrodė vieninteliu išsivadavimo keliu. Tuo pat metu, kai Krasinskis rašė „Nedievišką Komediją", emigrantų tarpe 1832 m. susioganizuoja demokratų Komitetas, skelbiąs savo manifeste šiuos žodžius: „Viskas liaudžiai, viskas per liaudį" ir keičiąs „lenkų reikalus" „socialiniais reikalais". Revoliucinis judėjimas 1846 m. savo plane, sumanymuose ir vizijose, vadovaujančiuose entuziastams visų pirma turėjo socialinio pobūdžio. Krasinskio drama yra regėjimas lenkų sielos persilaužimo sąryšy su visuomenės perrėdymu, kuris tuo metu vyko ir buvo poeto nujaustas. Toks gyvenimo regėjimas paaiškina Grovo Henriko santykius su visuomene, jo hamletizmą ir pesimizmą. Iš čia kyla objektyviškumas, pamatuotas realizmas ir skaudus sarkazmas vaizduojant tiek moralinį aristokratijos puvimą, jos bailumą, kvailumą, niekšiškumą, tiek ir atsipalaidavusių tamsios, spaudžiamos, beteisės liaudies minių norų laukiškumą ir brutališkumą ir pagaliau doktrinerinį fanatiškumą ir bejėgiškumą vadų, nemokančių paimti savo rankosna vedančios juos paskui save minios. Gausūs pergyvenimai ir apmąstymai padėjo poetui, turinčiam 21 metus amžiaus, nuostabiai greitai ir rimtai suprasti liaudininkų ir aristokratų partijas, o lygiai taiksliai, rišliai ir galingai jas apibūdinti ir visapusiškai atvaizduoti. Tiek grupės, parodančios įvairias pradmenas, iš kurių susideda revoliucinė pusė (valstiečiai, mėsininkai, tarnai, darbininkai, persikrikštiję žydai, ieškančios nuotykių ir laisvės moterys, net kunigaikštės, artistai ir svajotojai, avantiūristai, kondotjeriai, naujų tikybų kūrėjai), čia pat gausus savo sudėtim aristokratų pulkas (dvasininkai, pažymėti, bet neapibūdinti titulų ierarchijos atstovai: kunigaikštis, grovas, baronas; bailiai, norintieji gelbėti savo gyvenimą, jau puikiai apibūdintas pirmoj daly „Krikšto tėvas", vaidinąs dabar tarpininko rolę, o iš tikrųjų atskalūno, norinčio užimti sau pelningą vietą prie Pankrato; paskui — negausus būrys bajorų, pasiruošusių kovoti ir žūti už brangius jų sielai įsitikinimus;

pagaliau — išsigandusių, nusiminusių moterų minia), tiek ir viršijantieji tas minias asmenys: Vyras, Pankratas, Leonardas, čia pat pasirodanti pirmoj pusėj Žmona ir Grovo Vyro sūnus, Orcio, atsilyginantis už savo perankstyvą dvasinį subrendimą, už savo poetinę, kupiną regėjimų, kūrybą akių paraližu, — turi pastovią, bendrą visai žmonijai vertę del psichologiškai ir giliai atvaizduotų psichinių procesų, vykstančių turtingesnėse sielose, o kai kada, kaip antai — vaizduojant Žmoną, Orcio ir dalinai Vyrą, tie sielos procesai yra labai taiksliai sujungti su fiziniais apsireiškimais (žmonos pamišimas ir mirtis, Orcio liga ir regėjimai). Iš žymiųjų lenkų poezijos veikalų „Nedieviška Kamedija", be abejo, yra mažiausia tautinis ir daugiausia bendras žmonijai lenkų minties kūrinys. Dramos užbaiga, kuri yra daugiau prie jos prikergta, negu organiškai su ja suaugusi, nereiškė suabejėjusio poeto gilaus tikėjimo krikščionybės idejos laimėjimu, vadinasi ir Apveizdos valia, kuri viską daro priešingai žmogaus nujautimams. Ji kilo tiek iš būtinumo užbaigti dramą išsirutuliavimu, teikiančiu palengvinimo ir sustiprinimo skaitytojams, pagautiems per visą kūrinį tų laikų gyvenimo pesimistinių regėjimų sunkaus įspūdžio, tiek ir iš plakančių poeto hamletiškoj sieloj čia mažėjančių, čia vėl didėjančių tikybinių ir visuomeninių įsitikinimų įtakos. Kiek visas kūrinys, nepaisant to, kad jis iš eskizų ir paskubomis sukurtas, meniškai yra nepaprastas savo tiesa, išraiškos jėga, giliu apsireiškimų aprėpimu, atvaizdavimu tų dienų lenkų sielos pargyvenimų, apmąstymų, tiek pats to kūrinio galas stebina, bet ne savo mintim, o tik tais rėmais, kuriuos poetas jam suteikė, staigiai nupiešdamas ant debesio Kristų, apleidžiantį didelę sosto ideją, plaukiančią iš jos reikšmės, iš liuosuojančios sielas galybės.

Atausta iš istorinės dramos istoriosofinė mintis, kuri, antra vertus, yra labai artima „Vėlinių" ir „Keliavimo knygų" mesianizmo idejai, ryškiau ir giliau iškilo antrame, betarpiai parašytame po „Nedieviškos Komedijos" Krasinskio kūriny, kuriame jis atvaizdavo nuosavius pergyvenimus, surištus, su keršto ideja, su jaunų dienų svajonėmis, rodančiomis jam, kad vyro riteriaus uždavinys yra atkeršyti už tėvynės skriaudas.

Jis savo tėvą matė didivyriu, kuris, „stovėdamas ant tėvynės karsto, iš jos gedulyno padarė nugalėtojo vėliavą".

„Konradas Vallenrodas", kurį Krasinskis perskaitė turėdamas 16 metu amžiaus, nužėrė tą idėją meno spindėjimu. Krasinskio

apsilankymas 1832 m. Petrapily naujai pabudino jo sieloj tos idejos jausmų pamatą. Tuomet jau kilo pirmas „Irydijono“ variantas, kurį poetas paskui sunaikino. Naujai ėmėsi, plačiai ir rūpestingai tą siužetą jis išvystė Romoj 1835 m. Tiek Mickevičiui, tiek ir Krasinskiui Roma savo galingomis tradicijomis, griuvėsiais, bažnyčiomis, paminklais, įstaigomis buvo išminties knyga, lapas, kuriame praeitis išbraižė gilias moralybės tiesas. Koliziejuj ties kryžiaus papėde abu poetai galvodami stengėsi išrišti asmens buities, tautų ir žmonijos gyvenimo paslaptis. Lenkijos likimas, jos padalijimas ir tik ką suteiktas smūgis 1831 m. kreipė mintis ton pusėn ir gimdė regėjimus, įplastinančius tas mintis. Krasinskis, turėdamas labai jautrius dirksnius, laukia, kaip ir visa lenkų visuomenė, lygiai nervinga ir sujaudinta sunkia padėtim, sukilimo, revuliucijos, kataklizmo, kuris, griaudamas ligšiolinius politikos ir visuomenės santykius, duos galimybių lenkų tautai atgauti laisvę, įkūnyti savo siekimus ir idealus, tapti veikliu žmonijos narium. Tat jis plėtoja Irydijono pastangų veiksmą didelio istorinio pertvarkymo fone, koks yra krikščionybės sužydėjimas ir laimėjimas žlugus Romos valstybei ir senovės kultūrai, nebepatenkinančiai naujų žmogaus dvasios reikalų. Tam tikras panašumas santykių tarp aukštesnės savo senąja kultūra Lenkijos ir valdančios ją Rusijos iš vienos pusės ir tarp Graikų padėties Romos valstybės žvilgsniu iš antros pusės palengvino Krasinskiui išvystyti siužetą, kuris tiek daug suteikė sunkenybių Mickevičiui „Konrade Vallenrode“ del stokos pakankamo pamato analogijai su tolaikine valanda.

Irydijonas, graikų pirklio Amfilocho ir šviesiaplaukės Grimhildos sūnus, paveldėja iš tėvo ir motinos drauge su dideliais turtais ir neapykantą Romai, tai tautų vergėjai, o lygiai ir pareigą atkeršyti už Graikų ir Germanų skriaudas. Senas Amfilocho bičiulis, Masinissa, Numidijos valdovas, tartum įveidinimas fanatiškos neapykantos ir keršto Afrikos tautų, kurias Romos valdininkai ir legionai spaudė geležiniu jungu, budi prie jauno Irydijono, remia ir kursto jį veikti. Tėvams pasimirus Irydijonas drauge su savo šviesiaplauke seserim Elsinoe apsigyvena Romoj, norėdamas savo turtus sunaudoti agitacijai, turinčiai per visų nuskriaustųjų susivienijimą sukelti revoliuciją, kad jį perblokštų Cezarių sostą, kuriame sėdi silpnas ir išsigimęs Heliogabalas. Irydijonas susižino tiek su Romos patricijais, „kenčiančiais del gėdos, kurią Romos didybei teikia savo valdymu Cezaris, azijatas savo pamėgimais ir Romos tradicijų nieki-

nimu, tiek su krikščioniais, priverstais, nežiūrint į jų skaitlių ir augančią reikšmę, slėptis su savo kultu požemiuose, tiek pagaliau ir su įvairiatautine vergų, gladiatorių, ligioninkų minia, kuri nieko nebijo nustoti ir yra pasiruošusi dalyvauti sukilime, žadančiame jai laisvę, lobį ir neapykantos patenkinimą. Savo elenišku mandagumu, patriotizmo liepsna, neapykantos galia, dosnumu vargšams, tariamu krikščionybės priėmimu jis įgyja sau šalininkų ir paklusnių revoliucinio plano vykdytojų. Didžiausia auka, kokią jis padaro savo brangiam tikslui, yra atidavimas mylimosios sesers, žavėtinos, šviesiaplaukės Elsinoe, jos geidžiančiam Heliogabalui. Sutinkanti su brolio siekimais ir jausmais, paklusni jo valiai, Elsinoe pasiaukoja tėvynei. Pavergus Cezario jausmus, ji paima savo rankosna jo protą ir laimėja Irydijonui Heliogabalo visagalinčio patarėjo vietą, duodančią jam galimybių įvykdyti savo sumanymus. Tačiau tą valandą, kai visi revoliucijos tiek sunkiai paruošti veiksniai turėjo pradėti veikti, du jų svarbiausieji apvyli. Senosios Romos pusė, reprezentuojama teisininko Ulpiano, įveidinančio Romos valstybingumą ir teisės ideją, nuverčia Heliogabalą ir sostan pasodina Aleksandrą Severą, kuriam lieka ištikimi ir legionai. Krikščioniai, pasiduodami Romos Vyskupo Viktoro perkalbėjimams, nežiūrint į karštuolio Simono, veržiančiasiojo už Kristų kovon ir įsimylėjusios Irydijoną krikščionės Kornelijos karštas kalbas, susilaiko nuo dalyvavimo sukilime, kurį tebedaro tik vieni vergai su gladiatoriais ir kurį labai lengvai numalšina legionai. Tos katastrofos metu Elsinoe, kuri jau senai buvo pamilusi Aleksandrą Severą, kovojantį dabar su Irydijonu, savažudybėj ieško išsigelbėjimo iš draskančių jos širdį priešginybių. Nusiminęs, bejėgis Irydijonas suranda dabar vienintelę sau paramą Masinissoj, kuris atskleidžia jam ligi tol slėptą savo demoniškumą. Kaipo velnias, keršto įveidinimas, jis daro su Irydijonu sutartį, žadančią šiam po amžių, kuriuos jis turi letargo miegu pragyventi Albanijos kalnų oloj, jo sumanymų įkūnymą, Romos griuvėsius ir jos skurdą, bet už tą viską jis privalo atiduoti savo vėlę pragarui.

Epiloge, įvykstančiame XIX amžiuj, Masinissa, pažadinęs užmigdytą Graikijos keršytoją, vedžioja jį mėnesienoj po Romos griuvėsius, kurie, kaipo popiežiaus valstybės sostinė, pasidarė mažai apgyvendintu miestu, valdomu ainių tųjų krikščionių vyskupų ir kunigų, kuriuos kadaise niekino ir kurie kadaise persikiojami slapstėsi požemiuose. Tačiau tą valandą, kai baigiąs savo uždavinį Masinissa

prie kryžiaus, triumfaliai stovinčio puikaus koliziejaus arenoj, pareikalauja, eidamas sutartim, Irydijono vėlės, saugojančios savo mylimąjį Kornelijos maldos atsiunčia angelus ir jie Graikijos keršytoją išgelbėja iš velnio, ginančio savo teises, nagų. Balsas iš dangaus, dovanojąs Irydijonui nusidėjimą, pasmerkia jį atlikti skaistyklos kančias dar sykį gyvenant „kapų ir kryžių žemėj“ (Krasinkis visuomet taip apibūdina Lenkiją), kad pagaliau skausmų prisirinktų pilna taurė. „Po ilgo kankinimosi“ — sako balsas iš dangaus — „aušrą paleisiu ant jūsų — apdovanosiu jus tuo, kuo prieš amžius apdovanojau savo angelus: laime ir tuo, ką esu žadėjęs žmonėms Golgotos viršūnėj — laisve!“

Tiek nukryžiuotosios Lenkijos vizija „Vėlinėse“, tiek ir parodymas epiloge pasyvių Irydijono kančių, kaipo tautinio atgimimo ir išsivadavimo veiksnio, nors pradžioj mažino skausmus, guodė, stiprino sielą, tačiau visa tai kenksmingai veikė tautos gyvenimo plėtojimąsi, nes leido tikėti, kad tos kančios pačios per save duoda Lenkijai teisės laukti iš Dangaus pagalbos, o iš Europos valstybių ir tautų — paramos, kad kančia pati atgimdo, tobulina ir vaduoja tautas. Tas istoriosofinis jausmingumas, pagavęs protus, atsispindėjo lenkų poezijos tolimesniame augime ir pagaliau pačiame tautos gyvenime 1861 — 1864 m. nuotykių laikotarpy.

Meno žvilgsniu „Irydijonas“ piešia mums dramos formoj (prologas, keturios dalys ir epilogas) Romos viešpatijos smukimo vaizdą, turtingą charakteringais bruožais. Išsiskiria savo grožiu, charakteristikos jėga ir tiesa katakombų pasaulio scenos (trečioj daly) ir senovės griuvėsių bei naujosios, popiežiaus Romos 1835 m. baisaus apmirimo vaizdas, paskendęs mėnulio šviesoj, kurį Krasinskis parodo mums savo epiloge.

Tos mistiškai istoriosofinės emigrantų nuotaikos išraiška yra Ukrainos dainiaus, Zaleskio, poema „Stepų dvasia“ („Duch od stepu“) parašyta 1836 m. Malonių godelių ir undinių lirikas kūrėjas, žavįs negiliais jausmų tonais ir mažais mylimos Ukrainos vaizdeliais, čia, būdamas „Tautos knygų“ ir „Irydijono“ įtakoj, iškyla kaipo istoriosofas pranašas, gvildenąs sąryšy su savo dvasios istorija ir prisimenąs tartum per sapną savo priešamžinę buitį, svarbias žmonijos dvasinio augimo valandas ir svajojąs apie Slavų, o ypač Lenkų, misiją ir vaidmenį istorijoj.

Metams praslinkus, 1837 m. pavasarį, Libano vienuolyno cėlėj, keliaująs po rytų šalis, jaunas, sparčiai augąs savo puikiu menu,

Julius Slovackis, atvaizduos savo kūriny „Anhelli“ nepaprastu žmonių ir vaizdų grožiu savo sielos pergyvenimus, ataustus ant tų dienų Lenkijos gyvenimo metmenų. Matydamas savo talentą ir kęsdamas del mažo pripažinimo ligšiolinės jo kūrybos, jis nori apibūdinti savo vaidmenį ir santykius su visuomene, savo uždavinius prieš tėvynę, randančiasiąją baisioj padėty.Lenkui visas pasaulis tapo ištremimo žeme. Bastančiasiųjų, kenčiančiųjų ir ilgenčiasiųjų tarpe slanko visa tai giliausiai jaučiąs jaunuolis vardu Anhelli (iš ispanų žodžio a n h e l o — ilgesys, atsidusimas). Vedžiojamas prijaučiančio jam Sibiro klajojančių tautų vado, Šamano, galvočio ir kunigo, žiūri jis į savo tautiečių, taip gausiai ištremtų po 1831 m., kentėjimus ir drauge su jais kenčia. Emigrantų skurdas, ilgėjimasis tėvynės, o drauge ir jų nesutikimas tarp savęs, partijų kovos piešia tą Dantės pragaro vaizdą, kurį kentėjo lenkų siela. Kai mirus Šamanui Anhelli netenka jo, o taip pat ir saugojančios jį, anksčiau nusidėjėlės, bet dabar dvasiškai atgimusios, dangiškai geros ir šventos Ellenajos globos, atskrenda Dievo siunčiami du angelai, tie patys, kurie pagal legendą turėję aplankyti Piastą, Lenkų dinastijos kūrėjų ir valstybės valdovų įsteigėją. Jie pareiškia Anhelliui, kad kaip kitados pranešė viltį, taip dabar jie atvyksta „pranešti apie galą ir nelaimes, bet Dievas neleido mums papasakoti apie ateitį“. Į tai jiems šitaip atsako kenčiąs: „Iš tikrųjų, jūs skaudžiai išjuokite mane kalbėdami apie Piastą ir apie pradžią tuo metu, kai aš laukiu mirties ir kai gyvenime aš mačiau vien tik skurdą... Eikite ir pasakykite Dievui, kad jeigu vėlės auka yra priimta, tai aš ją atiduodu ir sutinku, kad ji numirtų... Ir nutraukė jį Angelai, sakydami: žudai save... žmogaus reikalavimas yra teismas jam. O ar žinai tu, kad nuo tavo ramybės, gal būt, pareina kieno nors gyvybė, o gal būt milijonų gyvybė ir likimas. Gal būt tu esi išrinktas ramia auka, o nori virsti audringu perkūnu ir nori būti įmestas tamsybėn gaujai išgąsdinti? Ir nusižemino Anhelli, sakydamas: Angelai, dovanokite man, aš pasididžiavau ir mano minties sparnai mane iškėlė. Tat aš kentėsiu kaip ir kentėjau: štai mano gimtoji ir žmogaus kalba paliks many, kaip arfa su sutrūkusiomis stygomis... į ką gi aš kalbėsiu?... Bet žemės baisumai yra niekai, mano susikrimtimas del tėvynės yra baisesnis. Ką gi veikti? O duokite man milijono žmonių galią, o paskui kančią milijono tų, kurie randasi pragare.“ Vos tik spėjo rami mirtis paliuosuoti Anhellio vėlę iš Sibiro ir „mūsų dienų pragaro“, kaip paprastai išsireikšdavo Krasinskis, kančių, bematant

aušros spindėjime pasirodo raitas riterius ir, sustojęs ties jaunuolio lavonu, šaukia:

„Štai iš numirusių keliasi tautos, štai lavonais miestų gatvės nugrįstos! Štai žmonės ima viršų... jų (karalių) vainikai krinta nuo galvų... Dievas svaido perkūnus ant žilų galvų ir ant likusiųjų be vainikų kaktų. Kas turi vėlę, tegu kyla, tegu gyvena". Taip kalbėjo riterius, bet Eloe (angelas, saugojąs mirusįjį) tarė: „Nežadink jo, nes miega. Jis buvo paskirtas aukai, net širdies aukai". Panašiai didelis poetas menininkas, turįs lakią vaizdeną, stengėsi Sirijos vienuolyno vienumoj išrišti savo buities mįslę sąryšy su tautos likimu. Nežiūrint į neišvengtą Dantės ir Mickevičiaus („Vėlinės" ir „Keliavimo knygos") įtaką, galingas Slovackio meno individuališkumas tirpdo realių vaizdų spalvas ir konturus slėgiančiuose spindėjimuose ir tamsoj, toj suledėjusioj morališko Sibiro dykumos atmosferoj, kupinoj bevilčio liūdesio, ilgėjimosi ir pasibaisėjimo. Kaipo lenkų turtingos sielos kančių išraiška, — sielos, atplėštos nuo gimtojo pamato, atskirtos ir paliktos vienumoj, tiek per politikos viesulus, tiek ir del savo turtingumo, nepaprasta puikiu menu, varžomu buities apystovų — Anhelli yra ir priešginybė Mickevičiaus Konradui ir jo papildymas, tolimesnis Kordijono sielos plėtojimosi laipsnis, panašiai kaip kunigas Petras yra tolimesnis Konrado augimo laipsnis. Patriotinis skausmas, ilgėjimasis ištrėmime žadina ir stiprina lenkų sielose tikybinius jausmus, nurodydami nuskriaustiesiems ir apleistiesiems, kaipo vienintelę paramą, kaipo vienintelį tikėjimą Aukščiausiu Teisingumu, kaipo vienintelę paguodą, kaipo vertą lenko dalyką — kankinio ištvermę, kupiną vilties. Anhelli šaltame Sibire atlieka kančių auką, kurią Balsas iš Dangaus pasmerkė atlikti Irydijonui. Tat ir Krasinskis tame veikale matė savo vizijų ir minčių atvaizdavimą ir laikė jį gražiausiu kūriniu Slovackio, kuris toj poemoj pirmą sykį parodė nepaprastas, naujas meno savybes bevaizduodamas sielą, praturtintą kelionės po Rytus įspūdžiais, pagilintą religiniais ir moraliniais pergyvenimais ir apmąstymais, o drauge ir sužadintą artimesniu Krasinskio pažinimu Romoj 1836 metais. Tolimesnį istoriosofinės minties, aiškinančios tolaikinės ir ateities Lenkijos likimą, persilaužimą ir atvaizdavimą randame Krasinskio kūriniuose. Patekus Augusto Cieškovskio, didžiai talentingo filosofo ir ekonomisto, o drauge ir labai moralaus žmogaus, įtakon, Slovackio sielos senoji nuotaika užleidžia vietą optimistiniai, krikščioniniai filosofijai, kuri mesianizmo idejai suteikia istoriosofijos

pobūdžio ir pripildo suabejėjusią sielą ramiu laukimu krikščionybės ir žmonijos atgimimo, o drauge ir laisvos tėvynės. Regėjimus, talpinančius tas idejas, poetas pavadino „Trys Henriko Ligenzos mintys“ („Trzy myśli Henryka Ligenzy“; 1840 m.), paslėpdamas neva jau mirusiu autorium savo vardą. Atvaizdavęs pirmame tų trijų kūrinių („Šešėlių sūnus“—„Syn Cieniów“) panteistiškai religinę viziją suabejėjusios dvasios kilimo iš žemės miglotų tamsybių prablaivėjusion jam dabar, kupinon spindėjimų, skambančion sferų muzika, virpančion gyvybe beribėn, jis dviejuose sekančiuose („Cezario sapnas“ — „Sen Cezary“ ir „Legenda“) piešia regėjimų formoj vaizdus, pranašaujančius artimoj ateity katalikų bažnyčios reformą (ant šv. Petro bažnyčios griuvėsių kyla šv. Jono bažnyčia, meile paremta) sąryšy su atgimusios Lenkijos, kuri drauge su ja kenčia, prisikėlimu.

Siužetus, ataustus ta nauja filosofija, paremta Hegelio, Šellingo ir Cieškovskio idejomis, pirmas išvystė Krasinskis savo plačiame traktate „Apie Trejybę Dievuj ir žmoguj“ (O Trójcy w Bogu i człowieku“), kuris buvo išleistas tik autoriui pasimirus. Svarbiausios to darbo mintys, pareikštos vizijų formoj, teikė jam medžiagos gražiai, lirinei poemai antrašte „Priešaušris“ („Przedświt“; 1843 m.). Plačioj to kūrinio įvadoj mąstytojas poetas dėsto savo istoriosofiją. Žmonija savo tobulybės viršūnę ir žemiško gyvenimo tikslą galinti pasiekti tik trečiame, paskutiniame savo plėtojimosi laikotarpy. Pirmasis tų trijų laikotarpių suvienijęs ją Romos valstybėj. Julius Cezaris, politiškai jungdamas visą tolaikinį pasaulį, paruošęs žmoniją priimti Kristų ir jo mokslą, nurodantį pasauliui didelę žmonijos ideją. Po devyniolikos amžių Prancūzų revoliucija ir pažadintas jos Napoleono genijus, kuris pajudino Europos politinio surėdymo pamatus, sužadinęs žmonėse tautinius jausmus, savo uždavinių supratimą, Dievo pavestų jiems misijų kilnumą ir nurodęs, kaipo aukščiausį tikslą — žmonijos idejos, Dievo Karalystės žemėj įkūnymą. Valstybės esančios žmonių padaras, o politika, kurią jie veda, esanti stabmeldžių darbas. Tautos tai vien tik Dievo tvarinys ir tik jos galinčios įlieti Kristaus mintį žmonių santykiuosna. Lenkijos padalijimas tai nusidėjimas, tačiau—ne politinis, bet religinis. Jis—šventvagystė. Todel Lenkijoj, kurioj „skaudžiausiai liko sutryptas žmoniškumas, galingiausiai ir šviesiausiai turi suspindėti žmonijos ideja“. Per Lenkijos kančią ant istorijos „kryžiaus turi atbusti žmonijos Dvasios sąžinė. Tik per Lenkiją gali prasidėti pasaulio darbuose

nauja gadynė, Kristaus apsireiškimo žmonijoj papildymas." Nors ir priešingas yra Krasinskis platinančiasiam emigrantų tarpe Tovjanskio mokslui, tačiau jis sutinka su juo toj vietoj, kur pastarasis primygtinai nori realizuoti Dievo žodį žmonių santykiavimuose. Tame jis drauge su Tovjanskiu mato svarbiausį žmonijos uždavinį, vienintelį būdą atgimti ir išsivaduoti tėvynei. Greta tos kilnios, stiprinančios dvasią savo optimizmu ir greito išsipildymo viltim, istoriosofijos laimė, kurios suteikė poetui meilė gražiai kūnu ir siela Delfinai Potockaitei, prisiminimas brangiausių tos meilės valandų, praleistų gražiame kampeliuj ties Como ežeru, o lygiai ir tas dvasios sustiprinimas, kurio žmogui ir patriotui suteikė nuolatos mąstančios ir budinčios dvasios susvajota nauja filosofija ir istoriosofija, — susijungė džiaugsmingame ir kilniame svaiguly, kuris pagimdė lirinę poemą, pagaunančią savo žodžių muzika, reginių darna, kurioj, tartum veidrodis, spindi Italijos ežeras, apsuptas Alpių kalnais, atvaizduojąs savo lazuriniame veide mėnesienos žydrumą ir pasipuošusius augmenimis krantus. Slenkančioj tarp kvapsnių ir žydrumos valtelėj poetas, susisvajojęs prieš palinkusią prie jo Beatričę, tą savo vienamintę seserį (taip jis vadino Delfiną), pagautas dangiškos nuotaikos, regi tiek tėvynės praeitį, tiek ir jos netolimą ateitį, reiškiančiasiąją žmonijos gyvenimo naujos gadynės šviesoj, o lygiai ir Lenkijos mesianizmo idejos vaidmenį istorijos persilaužime.

Nuengta, bejėgė vergė ir kankinė, savo neužsipelnytų kančių galia, savo ištikimybe krikščionybės idealams, meile žmonėms, Lenkija poeto regėjimuose išauga pasaulio tautų karalaite vadove, triumfaliai jas vedančia su Dievo Motina priešaky prie nežemiškų buities sferų, prie aukščiausiojo sudvasėjimo ir sumoralėjimo, prie virtimo iš žmonijos angelija. Balsas iš dangaus pareiškia, kad:

Kaip joms savo Sūnų esu davęs,
Taip tave, Lenkija, aš joms duodu!
. . . .
Tat, kaip Jis, ir tu būk visur tiesa,
Savo dukterim tave darau aš.
. . . .
Atiduodu aš tau šitą žemę,
Kad jai žygių darbus tu aukotum,
Kad visų, visų jos genčių galvas
Vienos Dvasios saule vainikuotum!

Garbindamos savo vadovę, Dvasios tautos
Savo galvas nulenkė prie žemės.
. , ...
Joj išvydo tautos Dievo grožį —
Duos plataus pasaulio jai vainiką.

Kupinas įsitikinimo, kad ideja, paremta tolaikinės vokiečių istoriosofijos sąvokos konstrukcija, privalo įsikūnyti, Krasinskis, jausmų pagautas, savo tėvynėj mato jau ne „vietą, namus, papročius, valstybę“, bet — „Tikėjimą ir Teisę“:

Tas jau sumeluos nuo šiandie Dievui,
Kas išduos Tave bei ims naikinti, —
Nes dangaus mintis Tavy liepsnoja
Ir pasaulio dienos — Tavo galioj!

Mesiänizmo ideja, taip viliojanti lenkų kenčiančias sielas, surado poeto mąstytojo širdy ant filosofijos pamato savo nuoširdžiausį, o drauge ir tolimiausį nuo tikrenybės išsiplėtojimą ir sustiprėjimą, kurie taip svaigina savo dangiškumu.

„Priešaušris“ savo meno žavėjimu, kuriuo visų pirma spindi rėmai, apimantieji eilę vaizdų regėjimų, vystančių kalbamąją ideją, asmeninės poeto laimės daina, jungiančiasioji jo sieloj su visų laimės džiaugsminga viltim, gamtos reginių poezija, žodžių muzika, vaizduojanti poeto laimingų valandų, praleistų tarp tų vaizdų, pergyvenimus, buvo per ištisus 20 metų (ligi 1864 m.) tartum burtininko daina, kuri stiprino ir guodė nukankintas sielas tiek ilgentėsiems Prancūzijoj, tiek kenčiantiems tolimame Sibire, tiek ir visai lenkų plačiai visuomenei, laukiančiai geresnio likimo sunkiai begyvenant išplėšytose buvusios Lenkijos dalyse. Poeto regėjimai buvo sutikti beveik kaip pranašo apreiškimas. 1861—1864 m. nuotykiai atvaizdavo savo požymiuose, patriotinių jausmų ir apsireiškimų tikybiniame pobūdy, liaudies, malda protestuojančios prieš išplėšimą jai būtiniausių tautinio gyvenimo teisių, kančių ir rezignacijos pavidale, tiek Krasinskio vizijų įtaką, padarytą tolaikinėms sieloms, tiek ir poeto jausmų ir proto darną su visų dvasios nuotaika, pagimdyta sunkių tautinio gyvenimo sąlygų.

Tolimesnis istoriosofinės poezijos plėtojimasis drauge su kūrėjų veržimusi įkūnyti brangius jiems ateities regėjimus, pavergiant pastariesiems plačiąją visuomenę, pagimdė poetų lenktiniavimą ir kovą, kurių kelius ir pasekmes nušvies tolimesni šios knygos skyriai.

17 §. Tautos kančių išliejimas lirikoj.

Lenkų siela, spaudžiama perversmų, kurie gimdė tautiškumą ir tūkstančius jaunesnių ir dvasiškai turtingesnių veikėjų, pasidavinėjo, ypač klajūnų emigrantų tarpe, taip gausių ir galingų akstinų įtakon, be paliovos gyveno tiek susijaudinimų, kad jos vidujinis gyvenimas, ypač jausmų ir vaizdenos, o drauge ir nuo jų pareinančio proto sferoj, plėtojosi paskubomis ir chaotingai. Ramus tyrinėjimų ir refleksijų minties darbas pasidarė negalimas. Audringi pergyvenimai, slėgiantieji ar keliantieji vaizdenos regėjimai galino ir švelnino jausmingumą, gimdė gyviau jaučiančiuose norą išsipasakoti, užkrėsti plačiąją visuomenę tais pačiais siekimais, nuotaika, tikėjimu. Paskubomis vykdomas minties darbas kūrė jausmų, poezijos sintezes ir atskirų asmenų bei tautos buities mįslių išsprendimą. Sutinkamai su sujaudintųjų, kenčiančiųjų ir nuolat svajojančiųjų sielų jausmingumo persvara lirizmas vyrauja literatūros kūryboj tiek epe, tiek ir dramoj. Net apysaka ir pasišnekėjimai perdėm vaizduoja jausmų akstinus ir jų nuotaiką, vyraujančius kūrėjų širdyse.

Mickevičiaus lirizmas, kurio atsispindėjimą kūriniuose, betarpiai kilusiuose iš 1831 m. nuotykių, anksčiau jau apibudinome, semia savo rimtumą, koncentraciją, blaivumą ir stiliaus galingumą moralybės jėgoj, dvasios pagilinime, kuri žino savo žodžių ir veiksmo vertę, kuri moka atjausti vien tik realius ir morališkai kilnius akstinus.

Slovackio sieloj vaizdenos ir fantazijos persvara labai suvėlina jausmingumo plėtojimąsi ir susilpnina, bet drauge ir sušvelnina jo išraišką, išsklaidydama atskirais posmais vaizdus ir nusiteikimo pustonių gamą.

Krasinskis, būdamas labai jautrus, nuolatos negaluodamas del savo chroniškos ligos, sparčiai dvasiškai plėtodamasis, patirdamas įvairiausių protų įtaką, gyvendamas nepaprastose sąlygose ir dėliai to atsidurdamas nepaprastose kolizijose, atspindi savo liringume karštai sukeltus jausmus, išsiliejančiasius laiškuose ir lirikos kūriniuose ir spalvojančiasius jo visų veikalų vaizduose bei regėjimuose. Ne kartą jis pats apibūdina savo sielos nuotaiką kaipo karščiavimosi ir letargo, arba egzeltacijos ir jausmų depresijos kaituliojimąsi.

Tų trijų didelių poetų liringume lenkų siela pilniausiai ir giliausiai išliejo puikia meno forma savo jausmingumą, sudarantį 1831—1864 m.

laikotarpy gyvenimo veiksnį, vyraujantį ir rikiuojantį savo naudai protą ir morališkumą.

Mickevičius, kuris savo obalsiu: „Turek širdį ir žiūrėk širdin“, praskynė jausmų visagalingumui kelią, yra visų galingiausias jo išreiškėjas. Poeto siela dabar tapo puikiu daugiabalsiu organu, gaudžiančiu Drezdene rašytose „Vėlinėse“ nežinomu ligi šiol lenkų lirikoj ir labai retu pasaulio poezijoj galingumu, plasnojimu, o drauge rimtumu, griaudingumu ir tonų švelnumu. Jau Romos lirikoj 1830 m. visu galingumu skamba to jausmo, o, būtent gilaus, visą sielą pagaunančio religingumo pamatinis tonas bei akordas. „Dievas gyvas, tik galvočių dvasioj jis mirė“ — šaukia poetas, būdamas įsitikinęs, kad dangaus šviesa ir įkvėpimas teikia jam tuos žodžio galią ir grožį, tą pagaunančią širdis muziką, kuria jis turi įtakos žmonėms, kuria jis jaudina, stiprina ir kelia netekusius vilties bei nusiminusius ir žadina abejinguosius.

Toji muzika, kaipo betarpė poeto tykibinių jausmų ir tikėjimo išraiška, pagauna ir purto toj puikioj lirikoj („Išmintis ir tikėjimas“ — „Rozum i wiara“, „Vakarinis pasikalbėjimas“ — „Rozmowa wieczorna“, „Mokytojų mokytojas“ — „Arcymistrz“), daug galingiau jaudinančioj ir žavinčioj didelės dvasios tono grožiu ir rimtumu, negu sąmoningų išvedžiojimų įtikinimas. „Vėlinių“ lirika del to pamatinio tono yra religiškai iškìlminga, net didinga. „Angelų choras“ („Chór aniołów“) tai religinės poezijos veikalų veikalas, kurį muzikos garsais pajėgtų atpasakoti tik Bacho bei Bethoveno genialingumas. Nesulyginamas grožis ir rimtumas Sobolevskio papasakojimo apie išvežimą pasmerktų ištrėmiman moksleivių turi sau pamato religinių jausmų kilnybėj, kupinoj patriotinio skausmo ir rodančioj tuose nepilnamečiuose nuteistuose Novosilcevo teismo aukas, kurios save aukoja Dievui už geresnę tėvynės ateitį. O koks vėl religinių jausmų saldumas ir griaudingumas Angelo Sargo balse prologe ir Ievos regėjime, kurie nusako merginos sielos angelišką jautrumą, religingumą ir giedrumą. Iš moteriškų sielų, atjaustų ir sukurtų didžiųjų lenkų poetų, Ieva, tuo savo tikrai rafaelišku atvaizdavimu, yra dailiausias meno ir psichologijos atžvilgiu sugavimas lenkiškumo ir mergiškumo realių bruožų, sujungtų su tos skaisčios sielos religingumu ir svajonėmis.

Patriotinis skausmas, didėjąs lenkų sielose drauge su gilėjančia moralybe, su augančiu jausmingumu, randantėsis vis sunkesnėse tautos gyvenimo sąlygose, vis labiau spaudžiamas vyriausybių, pasi-

ryžusių nutautinti lenkus, Mickevičiaus kūryboj rado savo nusakiausią, galingiausią ir vaizdingiausią išraišką, nemirtingą pagaunančios ir jaudinančios širdies grožiu, — širdies, kuri jautė ir plakė už milijonų širdis. Visus to skausmo dainius Mickevičius viršija atjautimo ir išsiliejimo betarpiškumu, tikrumu, jėga, šiltumu ir pilnumu. Jis, piešdamas genialia plastika ir realizmu tautos persekiojimų kentėjimų vaizduose gyvenimo faktus, pajėgdavo taip pat realiai atjausti tų faktų gimdomus lenkų širdyse jausmų sujaudinimus ir tonus. Skriaudos ir smurtai, daromi bejėgiams valdininkų, kurie tuo būdu pelnidavosi ir pasižymėdavo tarnyboj, gimdydavo poeto širdy danteiškus pasipiktinimus ir smerkimą. Skausmingai ironiški patarimai, duodami Motinai Lenkijai (eilėrašty 1830 m.), beviltis skausmas, virstąs keršto išsiveržimu Konrado dainoj kalėjime, teikiąs vargšei poniai Rollisonienei netekusiai akių, liūto drąsos ir jėgų, reikalingų išplėšti savo mylimam sūneliui iš apmaudingo senatoriaus rankų, purtinąs tolaikinių persekiojimo vaizdų patetiškumas, — visa tai sudaro meno išraiškoj galingiausius kenčiančios ir protestuojančios lenkų sielos tonus. 1831 m. smūgis ir jo pasekmės, ugdydami patriotizmą, gilino ir praėjusių metų nuotykių ir skriaudų skausmingą atjautimą.

Poeto artizmas, pasiekiąs jaudinančių pergyvenimų ir atliktų dvasios darbų įtakoj savo aukščiausio išsivystymo ir galios, padarė nemirtingą tą giliausių tautinio skausmo tonų gamą, kuri ateities kartoms turėjo tapti galingu tautos darbo ir pasiaukojimo akstinu. Savo moralinį grožį tas skausmas, sukauptas dideliame žmoguj ir menininke, kenčiančiame ir mylinčiame už milijonų širdis, sėmė iš kilnaus religingumo ir humanitaringumo, kurie tą jausmą ir jo išraišką valė nuo fatalizmo ir keršto priemaišos. Poetas visuomet skiria rusų plačiąją visuomenę, su kurios įžymiais atstovais jis palaikydavo artimus ryšius, nuo jos valdžios ir nuo nepastovios (del keičiančiasios politikos) ir kosmopolitinės tų dienų rusų biurokratijos, slepiančios savo brutališkumą ir nepadorumą greičiau valstybinio negu patriotinio uolumo priedanga. Nors istorijos įvykiai, ypač šis amžius ir perskyrė dvi tautas, tartum upelio tekme, rausianti tarp dviejų Alpių uolų pastovią sieną, tačiau toms sieloms, kurios pajėgia iškilti viršūnėsna, to upelio vos girdimas čiurlenimas, nepatrukdys susiartinti ir bendrai susikalbėti, ypač tada, kai „vakarų vėjas pūstels tosna valstybėsna“ ir sugriaus tolaikinės sistemos pamatus. Nors ir skausmingai aitria ironija plaka poetas (eilėrašty „Bičiuliams Mas-

koliams" — „Do przyjaciół Moskali") Puškiną, Žukovskį (nežymėdamas jų vardų) už pasidarymą oficialiais poetais, apdainuojančiais lenkų sukilimo nustelbimą ir Varšuvos paėmimą, vis delto tame pačiame eilėrašty, sutinkamai su kovojančių 1831 m. obalsiais („Už mūsų ir jūsų laisvę"), jis pareiškia linkėjimų, kad „jo kalbos aitrumas, iščiulptas iš tėvynės kraujo ir ašarų", sudegintų retežius, kurie varžo rusų tautą ir kad jo „griaudžios dainos" būtų Rusijai „laisvės" pranešėjos.

Vaizduodamas „Pone Tade" kapitoną Rykovą ir statydamas jį prieš išsigimėlį ir kyšininką niekšą Plutą, Mickevičius vaizdžiai nupiešė savo jausmus ir mintis kai del santykių su Rusija.

Visų galingiausia ir giliausia lenkų sielos kentėjimų išraiška mene yra nemirtinga „Improvizacija", kaupianti savy kilniausius poeto ir tautos dvasios pergyvenimus. Ji sudaro aukščiausią viršūnę poeto individualiniame augime ir rišančiasiame su juo jautime savo padėties, kurią jis privalo užimti visuomenėj. Toji „Improvizacija" vainikuoja visus poeto uždavinius, pajėgų šaltinius, talentą ir įkvėpimą, moralybę ir religingumą, kurie jam šviečia ir stiprina jį, o lygiai ir jo misiją, kurstančią savo didybe ir kilnumu ne tik ambiciją, bet ir visų kilniausius jo gilios sielos religinius, tautinius, meniškus veiksmus.

Jau „Odoj jaunystei" atsispindėjo (dar nesąmoningas ir benddrai vaizduojamas) jaunos dvasios veržimasis „pasiekti visų laimę ten, kur akys nepasiekia ir laužyti tai, ko išmintis nepajėgia sulaužyti". Metams praslinkus „Jūrininke" jaunas poetas jau supranta, kad

Ką aš jaučiu — kiti veltui suprasti bando!
Išskyrus Dievą niekas teist negal be Jo.
Kas nori teist mane, te sielą mano randa!

Jautimas savo širdies turtų ir jos nepaprastų pergyvenimų paragina jį, jo artimesnių draugų nusistebėjimui ir pasipiktinimui, parodyti pasauliui Kauno „Vėlinėse" savo širdies naujus pergyvenimus. Poetas savo nuotaikos nepaprastumu, augančio jame meniškumo galia mato save artimu visoms žmonijos didžiausioms sieloms, jaučia savy tą genialingumo kibirkštį, kuri, kai uždega žmogaus širdy ambicijos ugnį, tai jis, sukurstytas jos, „veržiasi prie purpuro ir iš piemens lazdos daro pasaulio krivulę, — ir akių mirktelėjimu senus sostus griauna". Gyvenimas Rusijoj labai giliai sužadina poeto širdy individualios galios jausmus ir praplečia prieš jį vis platesnius

jo veikimo akiračius. „Krimo sonetai“, „Vallenrodas“, „Farysas“ pažymia tos savijautos ir vis puikesnio savo sielos atvaizdavimo mene laipsnius. Kelionė po Furopą ir Romos įspūdžiai ir apmąstymai įveda, o dar greičiau — tik stiprina ir galina visuomet rusinčius, bet ne visuomet pakankamai žymų vaidmenį vaidinančius poeto dvasios gyvenime, religinius jausmus, o drauge tėvynės ilgėjimasis, negalėjimas jon grįžti didina tautos gailestį ir skausmą, glūdinčius sielos gelmėse. Kaip plaukiąs iš lenkų sielos nostalgiško ilgesio gailestis atsispindėjo Šopeno kompozicijose, taip lenkų skausmą, savo gilumu tvirtinantį patirtos skriaudos ir jos atjautimo didybę, teisinant baisaus protesto galybę, Mickevičius paliko tolimesniosioms žmonijos kartoms Konrado „Improvizacijoj“. Kaip atvaizduoti „Raudose“ moralybės perversmai, griaunantieji Kochanovskio tikėjimo ir supratimų sistemą, parodo mums jo tėviškų jausmų ir gailesčio, pagimdyto mylimos dukrelės mirtim, didumą, taip lygiai ir tas vaidmuo, kurį suvaidino tautos nelaimės ir skausmai Mickevičiaus dvasios persilaužime, jo galingo invidiališkumo sūkuriuojančiai prometeiškų veržimųsi, kuriuos aistrino patriotinis skausmas, susirėmime su priešinga jiems krikščioniško tikėjimo ir jausmų augančia galybe, — parodo mums didelio poeto patriotizmo liepsningą galybę ir baisią lenkų buities tikrenybę, gimdančią tokį beviltį skausmą.

Konrado improvizacijoj poetas visų pirma atvaizduoja prometeiška galybe ir savo sielos troškimus, kuriems išreikšti nepakanka žmogaus liežuvio, nes jis ligi šiol dar nė karto nebūdino tokių troškimų, atjautimų, plasnojimų. Poetas jaučiasi esąs priverstas ir pajėgiąs panaudoti savo sielai išlieti gamtos jėgas, o scena ir priemone paimti visatą. Žvaigždės — tai didelės armonikos spaustukai, virpantieji po menininko pirštais jo širdies vibracijomis. Etero bangos, nešiojančios — ir tonus, ir spindėjimus, ir spalvas — tai vienintelė kalba, tinkanti sielos, gerinčios beribiškumą, troškimams. Puikumas ir naujumas meno, kupino išsireiškimo priemonių, priklausančių poezijai, muzikai, plastikai, tapybai ir atatinkančių prometeiškam poeto pakilimui, kuris yra ne vien tik vaizdenos plasnojimas, minties, siekiančios beribiškumo gelmių, pastanga, bet ir valios veiksmas, sukauptų jausmų šūvis, turįs pajudinti Aukščiausiosios Didybės galią, kad atskleistų jos paslaptingą veidą.

„Aš vadinuosi milijonas, nes už milijonus myliu ir kenčiu jų kančias“ — šaukia tas naujo gyvenimo Prometejus patriotas, pateisindamas savo plūstančius Dangų žodžius: „Leisk man valdyti

sielas“ skriaudomis ir skausmais tautos, kuri nori „pajudinti, aplaiminti ir tuo visą pasaulį nustebinti... jautimu valdyti, kuris glūdi many“. O tuo tarpu pasauly vien tik žmogaus išmintis, tyrinėjanti mintis pamaži sužino visatos paslaptis, mokslo „negyvas tiesas“, kad jų pagalba išrastų „nuodus, paraką, garus“... „Mintims atidavei pasaulį naudoti. Širdis palieka amžinoms kančioms. Suteikei man trumpiausį gyvenimą ir galingiausius jausmus“. Tautos reikalai, žiūrint tokiomis akimis, susijungia su visos žmonijos reikalais, su kilniausių, atjaučiančių visos žmonijos skausmus, širdžių troškimais. Ligi tos valandos, kurią Prometejaus Konrado, puolančio tylintį Dangų, bet nedrįstančio ištarti burnojimo žodį, beviltės pastangos pagriauna jį nualpusį žemėn, didelis lenkų poetas yra genialus visos žmonijos skausmo vaizduotojas, skausmo, kurį pagimdė drama, nuo amžių vykstanti žmonijos sielos gelmėse. Tos dramos išsprendimas susiaurina jos sceną, uždarydamas ją lenkų tautos likimo ribose. Palenkimas „lyg rūstųjų perkūnų guostos galvos“ prieš Viešpatį, kun. Petro nusižeminimo aktas, kuris nuo to laiko yra poeto minčių reiškėjas, susilaukia, kaipo Dangaus atsakymo, regėjimo, kuris išriša kankinančią lenkų sielas ligšiolinio tėvynės likimo paslaptį ir kuris sustiprina kenčiančius morališku, bendru visai žmonijai nekaltai kentėtų skriaudų, skausmų kilnumu ir atvykstančio Išganytojo vizija. Mesianizmo vizija veikia, kaip stebuklingi narkotiniai vaistai, gesinantieji skausmą ir gimdantieji sielose pakeltą ūpą, išdidumą, jeigu ne džiaugsmą kankiniams, ruošiantėsiems savo kančiomis išvaduoti žmoniją ir jaučiantiems savo moralinį praugimą Europos tautų, bejėgiai liejančių ašaras del Lenkijos kankinimosi ir nesuprantančių savo moralinio susmukimo. Tas naujas patriotinių jausmų tonas teikė „Lenkų tautos ir keliavimo knygoms“ tautinės evangelijos kilnumo ir šiltumo. Poeto siela, pasiekusi tokias aukštybes savo moraliniame išaugime ir meno sužydėjime, surado jose ramybę ir giedrą, kurių tačiau neįstengė suteikti tremtiniams tautiečiams. Išskiriant negausias, kilnios religijos nuotaikos nuramintas ir palaikomas sielas, susispėtusias „Suvienytųjų brolių“ būrely, su kuriuo poetas dvasiškai buvo tampriausiai susiryšęs, visi kiti emigrantai susiskaldė partijomis, viena prieš kitą einančiomis.

„Utraciwszy rozum w mękach długich, plwają na siebe i żrą jiedni drugich“ („Ilgai bekentėdami neteko jie proto — ir spiaudosi, ir griaužia vieni kitus“) — skausmingai šaukia Mickevičius, matydamas, kaip nesugyvena tie nelaimingi jo tautiečiai, ku-

rių pečiams jis dėjo tokią aukštą misiją. Jausdamas save sielų vadu, dalinai atsakomingu už tuos, kurie jo balsą brangina, ir kurie klauso jo žodžių sprendimo, jis nori tas kančių suerzintas sielas, neišskirdamas ir savosios, nuraminti, numalonėti galingesniais, naudingesniais jų kentėjimui vaistais, o, būtent — tolimos, netektos tėvynės regėjimu, tik ką praslinkusiais, brangiais joms metais, atvaizduotais „Pone Tade".

Nepaprastas jausmų intensyviškumas savo galingu karščiu sutirpdė dvasios veiksnius, leidžiančius poeto širdžiai pagimdyti toną, jungiantį — ir meilę, ir ilgesį, ir gailestį, ir viltį, ir laimės žybtelėjimą, ir linksmybės valandas, sudarantį stebuklingo, vienintelio literatūroj pasaulio ir turtingiausio moralybės veiksniais sąmojingumo esmę. Tai buvo galingiausias ir naudingiausias lenkų sielos patriotinio skausmo nugalėjimas, sakąs, kad ne gyvenimo šalinimuosi, bet įgijime dvasios jėgų, kurios duoda galimybių pakeisti sunkią gyvenimo tikrenybę, galima pasiekti išsivadavimo.

Du dideli Mickevičiaus rungtininkai, pasiėmę jam nutilus kai kuriose srityse valdyti lenkų sielas ir jas atstovauti, — Slovackis ir Krasinskis nepasiekė, kaipo tautos jausmų dainiai ir patriotinio skausmo reiškėjai, to betarpiškumo, realizmo, išraiškos nuoširdumo ir galios, kokiais įamžino tą skausmą „Vallenrodo", „Redutos", „Ordono" „Vėlinių" kūrėjas. Persvara individualių skausmų ir troškimų jų sielose, veikimas vaizdenos, nusigręžtančios nuo gyvenimo realybės ir gėrinčiasios svajonių pasauliais bei nujaučiamų katastrofų vizijomis, pagaliau buities sąlygos ir būdų savybės, skiriančios juos nuo plačiosios visuomenės gyvenimo, — neleido taip betarpiškai jausti jos skausmų ir reikalų. Nors jie, būdami Mickevičiaus įtakoj, ir nori jausti ir kentėti už milijonus, bet savo širdyse nesuranda tokių stygų, kuriomis galėtų atjausti tokį jausmų prisirpimą.

Kol Slovackis savo paskutiniame, aukščiausiame kūrybos laikotarpy, tiek galingame savo didvyriškai mistine nuotaika, tapo tautos kančių reiškėju, jis pasiekė didelio grožio liringai reikšdamas savo sielos nuotaikas, pareinančias savo įvairume ir keitimuosi nuo gyvenimo ir turtingos vaizdenos vaizdų ir vizijų.

Kiek tie jausmų susijaudinimo veiksniai lieka darnoj tarp savęs, tiek savo veikimu jie gimdo poeto širdy tonus, atatinkamus jo jausmams, turtingiems ramios melancholijos, neapibūdinamo ilgesio, ironijos niuansais bei meniškais ir egotiškais pakilimais.

Stoka pusiausviros tarp vaizdenos gimdamųjų ir neturinčiųjų pamato tikrenybėj kančių atima jausmų tikrumą ir nuoširdumą tiek liringoms skundoms bei meilės audroms, tiek ir tokiems pat greičiau vaizdenos, o ne širdies pakilimams (Šveicarijos laikotarpis 1833 –1836 m.).

Užtai savo svajingu ilgesiu, neapibūdinamu liūdesiu, kupinu gamtos grožio, neramios sielos, jaučiančiosios nurautu lapeliu nuo medžio, žaismingai vėjo dvelkimų vejamu, — yra veikalų veikalas, greičiau fantazija negu lirinė apysaka, pavadintas „Šveicarijoj" („W Szwajcarji"), kuris savo muzika, taip tikrai ir žavingai vaizduojančia poeto sielos nuotaiką ir regėjimus, yra artimas Šopeno sielos išsipasakojimams jo „Impromte" ir „Fantazijose". Toji poeto sielos muzika savo grožiu nukreipia skaitytojų domę nuo miglotame toly piešiamų reginio smulkmenų ir nuo pasakojimo, kuris tartum svajonės šydas siubuoja. Poeto liūdesys turi savo šaltinį ne tiek tėvynės padėty, verčiančioj jos sūnus gyventi ištremime, ne tiek ilgesio kankinimuosi, kiek paties poeto dvasios sudėjime, kuris jį skiria nuo draugijinio gyvenimo, kiek jo paties vaizdenoj, su pasibiaurėjimu nusigręžtančioj nuo kasdieninio ir realaus gyvenimo ir trokštančioj nepaprasto grožio, kokio ji rasdavo gamtoj, dideliuose žmonijos kūrybos veikaluose ir nuosaviuose regėjimuose. Kelionė Rytuosna (1836 ir 1827 m.), kurios metu jis aplankė Graikiją, Aigiptą, Siriją ir Palestiną, praturtino jo svajingą sielą nepaprastais įspūdžiais ir pergyvenimais, supažindino ją tiek su senovės kultūros, tiek ir su krikščionybės lopšiais bei paminklais. Naktis, maldoj praleista ties Kristaus karstu, ištisas mėnesis vienumoj pragyventas senаme Libano vienuolyne sužadino ir sustiprino silpną ligi tol poeto religingumą. Aigipto ir Graikijos paminklai, veikdami savo nepaprastumu ir grožiu vaizdeną, pagilino ir praplatino jaunai dvasiai protą, kuris ligi tol vien tik poezija temaitindavosi. Moraliai ir protiškai auganti poeto siela pasieks dabar gilesnės ir kilnesnės savo susijaudinimų ir atjautimų išraiškos liriniuose kūriniuose. „Himnas jūroj apie saulės nusileidimą" („Hymn na morzu o zachodzie słońca"), kaipo liūdesio ir ilgėjimosi išraiška, kaipo kupina skundos Dievui malda ir kaipo klajūno išpažintis, — klajūno, kuris pavydi skrendantiems pro jį tėvynės gandrams, rodo poeto sieloj pilnesnį, jaukesnį ir gilesnį jausmų toną už tą, kuris skamba jo skundoj, užbaigiančioj „Šveicariją". Religingumas drauge su tėvynės ilgėjimusi ir patriotinis liūdesys tame „Himne" sudaro griaudžiai muzikalią lenkų sielos

skundą, kurį tuo pat metu yra ir puikus lirikos veikalas, įnešąs lenkų literatūron naują toną ir naują sukaupto, ramaus kentėjimo išraišką.

Su įspūdžiais ir pergyvenimais, patirtais kelionėj ant kupranugario iš Aigipto Sirijon, rišasi iš gyvenimo pasemta lirinė poema antrašte „Maro paimtų tėvas“ („Ojciec zadżumionych“), rodąs naują jausmų toną ir naują augančio poeto sieloj religingumo išraišką. Aigipto paminklai ir Biblija, nurodanti Jehovą, pareiškiantį savo valią plintant žaibams ir griaustiniams, mehometanizmas, garbinąs Allacho galybę ir skelbiąs paklusnumą jo valiai, — visa tai paveikė trokštančią nepaprastumų vaizdeną ir nurodė poetui, tiek nepaprastuose gamtos galybės apsireiškimuose (žemės drebėjimai, vulkanų išsiveržimai, staigios epidemijos), tiek ir dideliuose smūgiuose, plakančiuose žmones, nesuprantamą žmogui ir nužemintai jį stebinančią Visagalybę, kuri primygtinai įrodinėja Dievo buvimą. Nelaimingasis Arabas, paeiliui netenkąs kvarantinoj ant Sirijos ir Aigipto sienos žmonos ir 7 vaikų, kuriuos pagauna maras, nepaisydamas to giliausio skausmo, kokio jo mylinčiai širdžiai suteikia pasikartojantieji smūgiai, nesiliauja garbinęs Allachą, kurio didybę ir galingumą tvirtina tas nesusijudinimas bepildant teikiamus sprendimus ir tuo pat metu nelaimingajam kasdien primena muezino balsą, liepiantį žemintis prieš Visagalį. Poeto vaizdena, sujaudinta nepaprastumu tokio didelio kontrasto tarp sielvartingo Arabo kentėjimo ir jo nužemintos rezignacijos, sakančios apie jo gilų tikėjimą, leido poetui nepaprasta intuicija atvaizduoti nelaimingojo tėvo ir vyro kančių gamą ir visą vis naujų, nebepasikartojančių smulkmenose ir jaudinančių savo tiesa ir prastumu net aštuonių mirčių vaizdų seriją. Gilus tikėjimas padėjo nelaimingajam ištverti baisioj 8 brangių jam asmenų slaugytojo ir laidojančiojo rolėj ištisus tris mėnesius. Nė viena ašara nenuriedėjo per jo sustingusį iš skausmo ir rezignacijos veidą. Tik pagaliau, kai jis liko vienas pats, kai tuščion palapinėn įkišo savo galvą jo mylimas senas kupranugaris ir kai pastarasis, pasiilgęs savo šeimininko, „pažvelgė kupinan gailesčio veidan“, Arabas pratrūko verksmu ir tuo palengvino savo širdies skausmą. Kai pagaliau Libano vienuolyno vienumoj poetas klajūnas mąstė apie tėvynės padėtį, jo vaizdenai pirmiausia kalbėjo baisūs Lenkų sielos skausmo apsireiškimai tiek Sibiro kasyklose kenčiančiųjų tarpe, tiek ir išėjūnų, susiskaldusių į priešingas, kovojančias tarp savęs partijas, nepastoviame gyvenime. Jausdamasis

tokiu bejėgiu prieš taip baisią tikrenybę, jungė poetas savo nuliūdimą su tautos kančiomis ir kilnino savo širdies skausmą, suliedamas jį su visų tautiečių skausmu. Mintis, įkūnyta „Anhelli," kad gal būt jis Aukščiausiosios Valios yra išrinktas tylia auka, reikalinga išpirkti tėvynei, nurodo jam trokštamą gyvenimo tikslą, vaduojanti sielą iš jos „kregždės neramybės" ir pagimdo tą nepaprastą liringumo toną aukščiau paminėtoj poemoj. Nuo to laiko pagaliau Slovackis tampa tautos kančių reiškėju. Nepasitenkindamas „tylios aukos" bežade melancholija, poetas sugebės dabar suliepsnoti rūsčiu protestu ir ims begailestinga ironija plakti praeities kaltes ir dabarties ydas. Jo vaizdena, mėgstanti nepaprastumą, perstato jam dvi vaizdžiai skiriančiasias vizijas: senosios Graikijos, kurios paminklus, didvyrius ir žavinčiąją kultūrą jis tik ką garbino ir bajoriškos Lenkijos, kylančios prieš jį su savo pašlijusiais papročiais ir su Sasų gadynės silpna kultūra. „Agamemnono karstas" buvo to patriotinio gailesčio ir pykčio, greta sustatytų, išraiška. Poetui skaudu, kad Lenkijos praeitis (kurią jis, tiesą pasakius, ne kiek težinojo ir todel netikrai suprasdavo ir vertindavo) neįamžino tokios kultūros grožy ir tokių asmenų šaunume, koki teikia Graikijai visos žmonijos pagarbą ir stebėjimąsi, be to, kad tik ką ejusi (taip nelaimingai, nežiūrint į pirmuosius pasisekimus, užbaigta) kova del nepriklausomybės nepasižymėjo kasdieninių darbų lapuose naujais Termopilais. Poetas, gėdindamasis savo tautiečių nykštiškumo, šiais žodžiais jiems karčiai prikaišioja:

Nuo pat Termopilų kapyno Spartiečių
Būrys pasiruošęs mane pravaryti,
Nes aš mat esu iš Ilotų tėvynės,
Kur skausmas kapų milžinams neaugina,
Kur visad, praūžus baisiomsioms nelaimėms,
Gyvųjų puskaržygiai lieka liūdėti.

. . . .

Aš ten nestovėsiu prieš dvasią Graikijos!
Geriau jau numirti, neg pančiais ten žvangint.

To nusižeminimo ir bejėgiškumo priežastį jis mato tame, kad tautos „angeliška siela" įklimpo bajoro „kietoj makaulėj", kad ji pasipuošė „raudona skraiste" ir „aukso diržu", kad Lenkija buvo „tautų pova ir papūga", kad pagaliau taptų „verge". Jis nori tai vėjavaikiškai bajoro sielai, su kuria jis solidarizuoja ir jaučiasi

drauge kaltu („Sakau, nes pats esu liūdnas ir kupinas nusidėjimų"), tapti nepermaldaujama Eumenida, plakančia gyvatėmis. Jis nori „vydurių" draskymu parodyti vergijos gėdą ir pagimdyti didvyrišką krūstelėjimą, vaduojančią galią. „Lillos Venedos" choruose, ypač baigiančiame trečiąjį aktą raginime prie žygių („O šventoji Lenkų žeme") galingai jaučiasi tas poeto jausmų naujas tonas, poeto, kuris čia iškyla, kaipo prislėgtos tautos sielų vadas ir gaivintojas:

Ar jūs, kaip žalčiai, čia klausysit sustoję?
Ar lauksite jūs čia, kaip marių banginė,
Kol baigsis daina ir sustings jums vėl kraujas
Ir vėl, kaip žalčiai, jūs čia šliaužysit žemėj,
Kol jus jau įmes į šaltus kapinynus,
Kur kyla gėda iš šaltųjų, kaip jūsų, krūtinių?

Savo kritikams atsakyme, padėtame tolaikiniame emigrantų laikrašty „Jaunoji Lenkija" („Młoda Polska"), pareiškia Slovackis, kad jo noras buvo „mūsų literatūrą, kiek tai yra mano galioj, padaryti tvirtesnę ir sunkesnę šiaurės viesulams sulaužyti. Kordijonas liudija, kad aš esu tos nežemiškos kovos riterius, kurie del mūsų tautiškumo kovoja".

Baigdamas meno žvilgsniu silpną, bet karštu patriotizmu dvelkiantį kūrinį antrašte „Piasto Dantyško poema apie Pragarą" („Poema Piasta Dantyszka o Piekle"), Slovackis, kalbėdamas visų poetų ir dvasiškų tautos vadų vardu, šitaip apibūdina sukauptų jų sielose ir išlietų dainomis jausmų galybę:

Mes juk sukūrėm iš tavo nerimstančio vardo
Raudančią maldą ir griausmą, kur debesius ardo.

Kiek pirmųjų penkių „Bieniovskio" dainų lirizme kova, kurią poetas veda su savo kritikais, su emigrantų partijomis, su nepatinkančiais jam siekimais ir opinijomis ir pagaliau su Mickevičium, pastojančiu jam kelią užimti sielų vado vietą, pirmon vieton iškiša poeto egotinių jausmų veiksnius, jo ambiciją, jautimą savo meniškumo ir teisių vadovauti, — tiek poeto pripažinimas, įgytas per kalbamąjį kūrinį, nuraminęs suerzintą savimeilę ir tampriau surišdamas jį su visuomene, sustiprino ir pagilino jo patriotiškumą. Moralinis perversmas, kurį Slovackio sieloj padarė Tovjanskio mokslas, suteikė jo jausmams religijos pamato ir nurodė jam naują idealą, naują viliote viliojančią rolę ne „tylios aukos" („Anhelli"), ne bežadžiai

vengiančio visuomenės, bet „tvirto Dievo darbininko“, o drauge ir Angelo, kurio balsas „bus Viešpats balsas“ ir pagaliau žmogaus, Lenko, kurio „šauksmas“ bus „visos tėvynės šauksmas“. Eilėraštis „Ir taip padėk man, Kristau, Viešpatie ir Dieve“ („Tak mi dopomóż Christe, Panie Bože“), kupinas religinio patriotizmo, naujos dvasios nuotaikos ir jausmų tono, pradeda savim tą paskutinį ir aukčiausį laikotarpį Slovackio lirikos plėtojimuosi ir liriškame atvaizdavime lenkų sielos, stengiančiosios užgesinti savo skausmą moraliniu kilimu ir savo kančių pilnumu bei padarymu jų šventomis.

Mistinis heroizmas, dvelkiąs nuo to laiko iš visos Slovackio kūrybos, teikia dabar jo lirikai naujo, nepaprasto pasiaukojimo grožio, džiaugsmingo noro kentėti, tarnauti Dievui ir tautai. „Baro Konfederatų daina“ „Kunige Morke“ ir liriški svarbaus asmens ir kitų jam dvasiškai artimų veikėjų išsipasakojimai, jungiantieji skaitytojus su tų riterių lenkų ir karštų katalikų sielomis, nenoromis pagauna savo įsibėgimo jėga, naujų kryžiuočių, skubinančiasiųjų vaduoti Jerozolimo — Lenkijos, užsidegimu. Čia lenkų siela užgesino mygiantį ją skausmą, o lenkų lirika praturtino tuo nuostabiai gražiu, nors ir griaudingu, bet stiprinančiu, keliančiu dvasios tonu taip plačią jausmų gamą, kurią širdyse pagimdė nepaprastos, išimtinos gyvenimo sąlygos.

Krasinskio jausmingumas, kuris nors ir buvo valdomas egotinių veiksnių, fizinio skausmo, vylingų ambicijos svajonių, ilgamečių erotinių audrų, bet kadangi visa tai dėjosi tokiose sąlygose, kurios poetą skyrė nuo emigrantų ir neleido jam dalyvauti likusios tevynėj inteligentijos dvasiniame darbe, negalėjo pasiekti to betarpiško susijungimo su plačia visuomene, kuris pažymi Mickevičiaus lirizmą. Bet vis delto tas Krasinskio jausmingumas daug tampriau ir gyviau susiryšė su žmonių gyvenimu ir tų dienų siekimais per tarpininkaujančią poeto mintį, norinčią išspręsti gyvai ją interesuojančius politikos, visuomenės ir istoriosofijos klausimus, galvojant tiek apie svarbius istorijos nuotykius, pavyzdžiui, kaip Romos žlugimas, Prancūzų revoliucija, tiek ir apie smulkesnius žmonijos siekimų apsireiškimus, kaip prancūzų darbininkų judėjimas, nauji socialiniai siekimai, dalyvavimas įvairių visuomenės veiksnių 1831 ir 1848 m. nuotykiuose. Pastebėdamas visuose tuose nuotykiuose didelę jausmo veiksnių ir žmonių masių bei sluoksnių aistros, troškimų, kentėjimų reikšmę sąryšy su gimdančiomis visa tai skriaudomis, priespaudomis, išnaudojimais, pagaliau — pats, kentėdamas del negalėjimo

įkūnyti tautos buities nelaimingose apystovose savo kupinų ambicijos svajonių, „Nedieviškos Komedijos“, „Irydijono“ ir „Priešaušrio“ kūrėjas pamaži išmoko giliai suprasti, atjausti ir išreikšti tiek žmogaus sielos, randančiosios tolaikinio Europos gyvenimo pragare, kentėjimus, tiek ir lenkų sielos, nugramzdintos tamsiausin to pragaro ratan, atjautimus.

Krasinskis (vienintelis tolaikinių didelių lenkų poetų) nebuvo emigrantas ir nors jis daugiausia užsieny gyveno, bet vis delto dažnai ir ilgesnį laiką tėvynėj gyvendavo, ir ten jam tekdavo susidurti su tolaikinių apystovų sunkia tikrenybe.

Atvykstančiam iš Italijos (iš Romos arba iš Neapolio), Varšuva ir visa Lenkų Karalystė atrodydavo tartum „kapų ir kryžių šalis“, kuri keliauninką užgaudavo „vyrų tylėjimu ir mažų vaikų nuliūdimu, vargšų grįčių degėsiais ir sunaikintais ištremtųjų rūmais“, ir kurios kančios gimdydavo „skrendančiųjų per ją naktį angelų vaitojimą“. Lenkas, tremtinys už savo nugaros mato apleistoj tėvynėj „karstą nuo jūrų ligi jūrų“, o prieš save, kur tik jis eina, mato vien „leidžiančiasiąją saulę ir galiūnus bei pirklius, keikiančius klajūną“.

Liriniuose kūriniuose, prijungtuose prie žymiai vėlesnio veikalo antrašte „Ši diena“ („Dzień dzisiejszy“), Krasinskis išreiškė griaudinančia tiesa ir stebuklinga muzika lenkų sielos skundą del ištautinimo ir priespaudos darbų, vykdomų nesąmoningų, negailestingų spaudėjų, naikinančių senosios kultūros paminklus:

Kad nebeliktų čia senos gadynės
Nė vieno jau paminklo prieš akis,
Kad visas kraštas virstų kapinynu,
Kuriam jau mano broliai neatgys.

. . . .

O eikit, eikit per kaimus gimtuosius
Žaliomis pievomis, javų laukais —
Ten varpos kugžda žemės griaudžią skundą,
Ten augančios lelijos keršto geis...

Krasinskio patriotinis skausmas glaudžiai jungiasi su tarnaujančiu jam už pamatą ir prarijančiu jį, kaipo sudėties dalį, visos žmonijos skausmu, turinčiu savo šaltinį pesimistiniame supratime ir atjautime Europos moralybės pasaulio padėties,—pasaulio kuris, poeto mėgiamu išsireiškimu, tapo „birža be Dievo“, prekeviete, užvaldyta gobšių pirklių, „pragaru“ kilnioms, jausmingoms sieloms.

Tačiau liringa tų vizijų išraiška „Priešaušry“ galingiau byloja stebuklinga širdim, apsvaigusia nuo meilės susijaudinimų, pergyventų žavinčioj ties Alpių ežeru gamtoj, negu patriotinių pergyvenimų, svajonių ir regėjimų pasigerėjimais. Pilniausiu subrendusio, nusistovėjusio jausmo tonu lirinio patriotizmo išraišką sudaro, dalinai uždaranti Krasinskio kūrybos, o drauge ir lenkų poezijos sužydėjimo laikotarpį, „Gerosios valios psalmė“, kurioj poetas, jaučiąs save tautos sielų vadu, vilties valandą, pagimdytą 1848 m. nuotykių, kilniu, iškilmingu himnu pranašauja netolimą „Priešaušrio“ vizijos įsikūnymą ir patiekia plačios visuomenės vardu iškalbingą, bet truputį šaltą ir ne visai laisvą nuo didaktizmo maldą apie suteikimą lenkų sieloms moralinių jausmų ir pajėgų, reikalingų tiems troškimams ir tikėjimams įgyvendinti. „Leisk mums, o Viešpatie, vykstant Tavo teismui, šventais darbais save prikelti“. Sulygindami tą psalmę su truputį ankščiau parašytu Slovackio eilėraščiu antrašte „Trijų psalmių autoriui“, randame jame panašią sumanymu, bet daug galingesnę ir karštesnę, patriotinio skausmo ir prašymo išraišką, išlietą šioj griaudžioj maldoj:

O Viešpatie, mes ašarodami tiesiam į dangų rankas —
Dovanok Tu mums mūsų kaltes!
Te Tavo aukštoji valia būna žemėj ir saulės danguj.
Tu per mus savo darbus pareišk!

. . . .

Atmink, kiek mes esam kentėję galiūnų sunkiai plakami,
Bet jėgų nenustojom lig šiol.
Jau mūsų skausmingų veidų nepažintų net mūsų tėvai,
Jei pakiltų iš savo kapų.

Kai didelį skausmą kentėjom, mes šaukėm padangių skliautams,
Kaip balandžiai: „Neslėkite mus!“
Bet dvasios, tarytumei paukščiai, iškriko už pat debesų.
Sugrąžink jas! Greičiau! Suspindėk!

Tuo pat metu Lenkijoj, iš įspūdingos jauno poeto sielos, sujaudintos 1846 m. nuotykių, kurie Austrų Lenkijoj sudarė tragingą jaunuomenės, kupinos demokratinių doktrinų, patriotinio užsidegimo ir laisvės siekimo susipynimą su tamsių masių troškimais ir neapykantos išsiveržimais, kuriuos pagimdė pati austrų valdžia, — išplaukė „Jeremiejaus skundos“ („Skargi Jeremiego“; išleistos Paryžiuj

1847 m.), kaipo sielvartingo, į Dangų nukreipto protesto išraiška, skambanti biblijos pranašų tonu ir guodimųsi galia.

Tas „skundas" išdainavo Kornelius Ujeiskis (1823—1897), kuris jau anksčiau, 1844 m., sukurtoj lirinėj poemoj antrašte „Maratonas" nepaprasto įkvėpimo jėga išreiškė jaunos dvasios liepsningą patriotizmą. Gilioj „Skundų" lirikoj jis tapo iškalbingiausiu kenčiančios, bet kartu bręstančios ir atgimstančios tautos dvasios reiškėju. Nors savo kilme ir visuomenine padėtim jis priklauso Galicijos pasiturinčiųjų žemininkų sferoms, bet, būdamas kupinas karšto patriotizmo ir krikščioniško riteriškumo, kurių jis pasisėmė iš šeimynos tradicijų, jis nekaltina tamsios, provokatorių sukvailintos liaudies, bet šaukia Dievo bausmę tiems, kurie ją pastūmė prie brolžudybės. Gražiausia „Skundų" vieta yra — tai tų baisių nuotykių įtakoj parašyta ir ligi šiol dainuojama, kaipo tautos himnas, (muziką parašė nežinomas platesnei visuomenei kompozitorius Nikorovičius) daina „Su gaisrų dūmais" („Z dymem pożarów"), pagaunanti skausminga skunda, dangiška melodija, karštais jausmais, lakia mintim, poezija, ekspresija. Trijų svarbių lenkų tautinių dainų: „Dar Lenkija nepražuvo" („Jeszcze Polska niezginęła"; 1797 m.), „Dieve, ką Lenkijai" („Boże coś Polskę"; apie 1817 m.) ir „Su gaisrų dūmais" (1847 m.) melodijų ir žodžių sugretinimas galėtų tyrinėtojui suteikti ganėtinai medžiagos, reikalingos apibūdinti atvaizduotai tose dainose lenkų sielos nuotaikai, pareinančiai nuo keičiančiosios tautos padėties, nuo augančio skausmo ir moralinio brendimo sąryšy su vidaus gyvenimu, kančių jaudinamu.

Užburtasai smūgių ratas, sudaromas nerimaujančios tautos, kuri negalėjo sutikti su nepriklausomybės netekimu ir kęsti del jos nerimo didėjančios nugalėtojų priespaudos ir keršto, gimdė lenkų sieloj tuos nepaprastai turtingus pergyvenimus ir atjautimus, patriotinių jausmų laipsnius ir tonus pradedant nuo bevilčių keršto išsiveržimų Alpuhare, nuo Kalinių dainos „Vėlinėse" ir nuo eilėraščio „Motinai Lenkei" net ligi religinių pakilimų veikiant mesianizmo vizijoms ir mistiniam heroizmui, kurie švelnino ir net visai gesino skausmus, liepdami tikėti artinančiasiu išsivadavimu, šviesaus rytojaus suspindėjimais, o pagaliau tas dvasios pakilimas ir pats per save teikė molonumo. Patriotinis skausmas per ištisą XIX amžių sudaro galingą išraišką, o drauge jis yra tautiniam ir dvasiniam gyvenimui, meno kūrybai, lenkų minties darbui ir visuomeniniam veikimui akstinas. Jis liudija patį gyvenimą, plėtojančiąsi bekovo-

jant su galinga ištautinimo akcija, kuri naudojosi kasdien stipresnėmis valstybės įstaigų ir kultūros veiksnių priemonėmis.

18 §. Tautos praeitis Slovackio sielos atvaizdavimuose.

Didžiausias po Mickevičiaus poetas menininkas sudaro savo santykių su tautos praeitim augime įdomų nuolatinio veikimo nepaprastai įspūdingą, švelniai gilią, lakią ir kūrybinę įvairių lenkų istorijos gyvenimo asmenų ir laikotarpių įsivaizdavimo apsireiškimą sąryšy su įtaka nuolat augančių jausmų, artinančių poetą su ta praeitim, su kuria galutinai dvasiškai susijungs ir susilies, kaipo jos kūrėjas ir atvaizduotojas, jos „Dvasia Karalius" („Król — Duch"), regįs tautos istorijos įvykiuose savo paties žygius.

Jaunystės dienų poema antrašte „Jonas Bieleckis" („Jan Bielecki"), parašyta iš XVI amžiaus gyvenimo, parodo dar autoriaus tiek nežinojimą ir nesupratimą praeities, tiek ir jo šaltus su ja santykius. Poetas, būdamas čia savo vaizdenos įtakoj, ieško tik medžiagos, kuri jam duotų galimybės kurti pagaunančias jo vaizdeną nepaprastas situacijas ir scenas. Malčevskio „Marija" jam atskleidė originalius, spalvingus ir dramatinius paveikslus ir vaizdus kolizijose tarp didikų ir bajorų, kurių lenkų gyvenimas galėjo patiekti menininkui.

„Jonas Bieleckis" buvo bandymas sukurti iš XVI amžiaus santykių scenas ir vaizdus, galinčius lenktiniuoti su „Marijos" vaizdais. „Pono Tado" pasirodymas, kurio menišką grožį Slovackis pirmas pastebėjo (nežiūrint į tai, kad jis Mickevičių nelabai temėgo), paragino jį atvaizduoti meniška intuicija atspėtą Lenkijos istorijos priešaušrio gyvenimą, suimtą dramų cikliun, kuris būtų kaip ir priešvaizdas Mickavičiaus vykstančiai iš scenos senajai Lenkijai. Nežinybės migla, slepianti prieškrikščioninės Piastų Lenkijos gadynę, viliojo Slovackį savo laisve, kurią čia matė jo kūrybinė vaizdena, negalinti pakęsti istorijos tiesos ir tikrenybės varžančiųjų reikalavimų.

Iš sumanytų poeto priešistorinio turinio dramų liko parašyti tik du kūriniai: „Balladyna" (parašyta 1834, o paskelbta 1839 m.) ir „Lilla Veneda" (1840 m.).

Laiške „griuvėsių poetui" (Krasinskiui), įdėtame pirmos dramos įvadon, Slovackis pareiškia, kad „išeina pasaulin Balladyna su Ariosto šypsena ant lūpų, apdovanota vidaus jėga pašiepti žmonių minią, visą gyvenimo surėdymą ir tvarką... tegu tūkstančiai ana-

chronizmų nustebins miegančius karstuose istorikus ir kronikierius. O jeigu visa tai turi vidaus gyvenimo jėgą, jeigu visa tai gimė poeto galvoj pagal Dievo įstatymus, jeigu įkvėpimas buvo ne karštis, bet pasekmė tos stebuklingos valdžios, kuri kugžda ausin niekados anksčiau negirdėtus išsireiškimus, o akims rodo net sapne nė karto neregėtus dalykus, jeigu poeto instinktas buvo geresnis už protą, kuris ne kartą šį bei tą dalyką yra pasmerkęs, — tai Balladyna, priešingai šaltam galvojimui ir istorijai, liks lenkų karalaite, o perkūnas, kuris krito ant jos laikino viešpatavimo, blyksters ir praskleis praeities darbų miglą".

Tuose žodžiuose poetas patiekė tiek kūrinio genezę, tiek ir jo charakteristiką, o lygiai ir savo santykius su praeitim, kurioj jis mato vien tik audeklą, leidžiantį jam piešti savo vaizdenos regėjimus, tenkinti savo meniškos fantazijos įsibėgimus.

Kaip visos Slovackio dramos, taip ir „Balladyna", nepaisant jos penkiaveiksmės tragedijos formos, iš tikrųjų yra vaizdų ir padėčių, liaudies supratimuose ir baladų nuostabume glūdančių, posmas. Jos turinys pasemtas iš liaudies padavimo apie neturtingą našlę su dukterimis, kurių vieną, būtent, tą, kuri pirmiausia priuogaus aviečių ąsotį, turi paimti už žmoną turtingas riterius. Jų vyresnioji, Balladyna, gobšiai trokštanti garbės ir turtų, užmuša gerąją Aliną, norėdama atimti iš jos surinktas uogas ir ištekėti už ano riteriaus. Sekdamas Šekspyru, poetas sujungia čia vaizdenos pasaulį (istorinio ežero Goplo valdovė Goplana ir jai tarnaujantieji Chochlikas ir Skierka) su žmonių pasauliu, paversdamas Balladynos stačiokišką meilužį, girtuoklį Grabcą, eterinės Goplanos mylimuoju. Baisius Balladynos nusidėjimus, paeiliui žudančios meilužį, motiną ir visus tuos, kurie kliudė jos nepasotinamam troškimui valdyti ir turėti reikšmės, galima pateisinti poeto mėgimu nepaprastai sau viską įsivaizdinėti. Kurdamas Balladyną, Slovackis, be abejo, buvo „Makbeto" įtakoj. „Balladynos" visą grožį mes tik tada pajusim, kai sutiksime su jos autoriaus keistais sumanymais ir kai tame kūriny matysime ne tragediją, piešiančią mums veikėjų būdus, bet dramatizuotą pasaką bei baladą be reikalo ištęstą iš priežasties rėmų, kuriuosna ji liko įstatyta. Pagarba ir meilė tėvynės praeičiai neatsispindėjo veikale, kurio epilogas pašiepia garsų tolaikinį lenkų istoriką ir patriotą Lelevelį, asmeniškai autoriui nemielą. Puikumas meno, kalbos, vaizdų ir išsipasakojimų, vaizduojančių tiek

lengvas, eterines vaizdenos vizijas, tiek ir švelnius ilgenčiasios, ironizuojančios sieios jausmus (piemens Filono asmeny), nuosavų svajingumą — „Balladyną“ daro nauju lenkų poezijos plėtojimosi apsireiškimu, įvedančiu nežinomas ligi tol turtingas kūrybos formas ir priemones.

Dviejose dramose, parašytose iš artimesnės praeities gyvenimo, o, būtent: „Mazepoj“ ir nebaigtame, išleistame autoriui pasimirus kūriny antrašte „Horštynskis“, kurios yra kilę tame pačiame kūrybos laikotarpy, kuriame ir „Balladyna“ buvo sukurta, Slovackio santykiai su praeitim yra taip pat laisvi, daugiausia meniško pobūdžio. Poetas joj ieško charakteringų asmenų, kurių pagalba galima būtų susvajoti visą eilę nepaprastų situacijų, jaudinančių painiavų bei kolizijų, atatinkamų vaizdenos reikalavimams. Tie asmenys per visą dramos veiksmą išsisaugo nepakeisdami suteiktų jiems būdo savybių, savo moralinių privalumų, aistros, silpnybių. Jie yra tartum nesikeičiančios kaukės, atsigręžusios į žiūrėtoją vis ta pat puse. Jų sielos nepasiduoda akcijos evoliucijai, atskleidžiančiai vis naujus vidaus kampelius. Sudaręs iš tų asmenų visą eilę padėčių, auginančių ir kaupiančių tragingumą, surištą su jų nesikeitimu, poetas, negalėdamas rasti išrišimo, sekančio iš būdų evoliucijos, tiesą pasakius, nutraukia vaizdų posmą, o ne dramą baigia. Todel Slovackis mirdamas paliko tiek daug nebaigtų nepaprasto grožio kūrinių. Del tos pačios priežasties poetas vėlesnius užbaigtus savo kūrinius vadina dramatizuotomis poemomis, romanais, vengdamas tragedijos vardo, kaipo neatatinkamo jo kūrybos pobūdžiui. Slovackis, kurdamas savo dramas toli nuo tėvynės ir lenkų teatrų, nesivaržydavo scenos sąlygomis ir nesusilaukė, kad jam dar gyvenant būtų buvusi kuri nors jo gausių dramų pastatyta. Ankstyvesniems savo kūriniams, kuriuose jis kartais lenktiniuoja su dideliais savo pirmatakūnais, kaip, pav., jaunomis dienomis parašytoj „Marijoj Stuart“, vaizduojančioj pačią veikėją realiau ir tikriau istorijos atžvilgiu, negu Šilleris, arba veikale „Horštynskis“, kurio herojus Ščensny Kossakovskis savo nepaprasta pareigų kolizija atžvilgiu tėvynės ir tėvo, šalies išdaviko, sąryšy su meile žmonai senio, nusipelniusio tėvynei ir nuskriausto jo tėvo, viršija savo silpnybės ir kilnumo tragizmu Hamleto padėtį, — Slovackis paprastai suteikia penkiaveiksmės tragedijos formą. Todel „Mazepa“, daugiausia sudėjimo atžvilgiu patenkinąs scenos reikalavimus ir labiausiai priartintas prie romantinių tos gadynės tragedijų, visų anksčiausia

pateko lenkų scenon ir pirmiausia buvo išverstas kitosna kalbosna. Tos dramos didvyris yra Vaivada — turtingas senas didikas, kuris, turėdamas suaugusį jau sūnų, veda jauną, gražią, gerą ir pasišventusią savo sunkioms pareigoms moterį. Tie jaunos moters privalumai pagimdo geidulingus meilikavimus tiek laikinai viešinčio vaivados namuose karaliaus Jono Kazimiero, tiek ir ūmai praeinamus nepastovaus karaliaus pažo, Mazepos, (b. kazokų hetmano) sumanymus. Bet visų tragingiausias dalykas — tai kilnaus posūnio širdies gilūs jausmai, kuriuos jis stengėsi užgesinti. Užsidaręs savy, išdidus ir nepajudinamas savo nutarimuose, Vaivada, nuo tos valandos, kai jame gimsta įtarimas, jis tampa nepermaldaujamu savo garbės, arba dar greičiau — įžeisto išdidumo sargu ir keršytoju. Toj kovoj aklų smūgių aukomis liks silpniausieji ir kilniausieji, o, būtent: Vaivados sūnus ir žmona ir pagaliau pats Vaivada, neperkalbamas ligi pat galo, bet susisielvartavęs del padarytų griuvėsių. Nežiūrint į tai, kad poetas, bepiešdamas Joną Kazimierą ir kelius kitus antraeilius asmenis, stengiasi apibūdinti pirmos XVII amž. pusės lenkų gyvenimo savybes (kas jam ne visai pavyksta), tai vis delto jam labiausiai rūpi spalvingumas, naujumas neregėto ligi tol literatūroj fono, kuriame jis piešia naujus tipus ir nepaprastas padėčias. Dar ir vėleliau jis pasiims savo dramai tragingą „Beatrix Cenci“ istoriją. Toji grynai meniškų kūrybos akstinų persvara ilgai Slovackį skiria nuo tolaikinių poetų, lenkų sielos reiškėjų, — sielos, su kurios praeitim taip jai artimas laiko atžvilgiu „Anhellio“ kūrėjas negali padaryti tampresnių ryšių. To abejingumo, o net nemėgimo priežastis atskleidžia parašyta 4 metams praslinkus po „Balladynos“, vaizduojanti lenkų visuomenės ir valstybės pradmenas „Lilla Veneda“, kuri drauge su naujais santykiais praeities atžvilgiu dar vaizdžiau įneša naujas meno priemones, naują vizijų, jausmų, išsipasakojimų sferą. Iš priežasties abejingumo ir nemėgimo, kuriais lenkų emigrantai sutikdavo neatatinkamus jų reikalams ir ūpui Slovackio svajingos vaizdenos kūrinius, jis gobšiai griebėsi tolaikinių lenkų istorikų gvildenamos hipotezės, kad lenkų valstybė kilusi tada, kai Goplos Slavus nugalėjo ateiviai Normanai, nes jis toj teorijoj pastebėjo savo santykių su visuomene išaiškinimą. Laki vaizdena pagimdė jam mintį, kad jis ir vienintelis jį tuomet suprantąs draugas, dvasiškas brolis, Krasinskis — tai nugalėtų Slavų Venedų tautos, kurią valdė dainiai arfininkai, ainiai, o tolaikinė bajorų visuomenė esanti kilusi iš nejaučiančių dainos ir grožio, stačiokiškų, karingų

nugalėtojų Lechiečių kartų. Venedų jausmingumo įveidinimas yra jų karaliaus Dervido duktė Lilla — pasiaukojančios meilės, prastumo ir mergiško skaistumo įkūnymas. O jos sesuo Roza, vaidilutė, savo sieloj sukaupia patriotinį skausmą. Ji — pranašas, aiškiai matąs žūstančios del savo bejėgiškumo tautos baisią padėtį. Tiek išsemiančioji Lechiečių valdovo, jo žmonos, skandinavietės (kilusios iš Islandijos) Gvinonos charakteristika, tiek ir pirmon dramos laidon buvusis įdėtas epilogas „Agamemnono karstas", skausmingai ir sarkastiškai charakterizuojąs bajoriškąją Lenkiją, liudija, kad poetas savo gailestį ir neapykantą vienaamžiams, kurie buvo abejingi jo kūrybai ir nenorėjo jos pripažinti, praplėtė, pasiremdamas mielai priimta lenkų valstybės kilimo hipoteze, į visą savo tautos praeitį. Jis savo didele meile apdovonojo vien tik savo galingos vaizdenos sukurtus priešistorinius asmenis. Čia dramatiškumas glūdi ne Lillos veiksme, stengiančiasios savo mylinčios širdies sumanymais išgelbėti nuo mirties tėvą, kuriam, kaipo belaisviui, keršija šalta ir žiauri Gvinona, bet bundančioj Venedų (Rozos ir arfininkų chore) sielose sąmonėj apie padėties baisumą ir beviltingumą ir apie galimą atgimimą per arfininkus poetus, kurie saugo (kaip Slovackis ir Krasinskis) protėvių dvasią ir savo arfų aidais žadina susmukusią ir nuengtą tautą. Arfininkų choras, kuris suskamba svarbiomis dramos veiksnio valandomis, pareiškia jausmų nuotaiką ir rišančiąsias su ja poeto mintis, kuris čia pirmą kartą prabylsta kaipo pranašas, kaipo tautos gyvenimo gaivintojas ir jos skausmo reiškėjas, pajėgiąs savo galingu žodžiu sujudinti sustingusius. Kruvinuose katastrofos spindėjimuose, uždarančiuose priešistorinės praeities gadynę, atsiskleidžia Slovackiui tolaikinės tautos bejėgiškumas ir nedalia, kurie atėjo po Lenkijos padalijimo, uždarančio jos politinio gyvenimo dienas, naikinančio nugalėtojų Lechiečių, nepajėgiančių vadovauti tautai, persvarą. Toji vadovybė dabar tenka vėl arfininkams poetams. Tos naujos pažiūros į praeitį ir dabartį sukėlė nebesibaigiančiąją nuo to laiko Slovackio sieloj kovą tarp jo meniško talento siekimų, raginančių visus jo vaizdeną užgaunančius asmenis, idejas, apsireiškimus perdirbti vaizdų posmais ir tarp augančios ir kilnėjančios per patriotizmą ir mistinį religingumą ambicijos, rodančios jam kilnų ir svaiginantį savo aukštumu pranašo ir tautos sielų vado vaidmenį. To pasekmė buvo kūrybos sferos praplatinimas bei pagilinimas ir meniškumo praturtinimas per būtinumą naujam dvasiniam turiniui kurti naujas formas ir priemones.

Palyginus „Lillą Venedą“ su „Balladyna“, kurioj labai dažnai jaučiasi Šekspyro įtaka, pirmoji savo meniškais regėjimais yra visai atskiras, naujas, originalus kūrinys. Poetas savo įvedamame laiške Krasinskiui pareiškia, kad tik jam vienam pastatė „naują sceną, naują svajonių goją, žalią pušimis teatrą“, sukvietė „dvasias aktorius“ ir išdėjo „ant miško vejos bėgiojančio po svietą kolportieriaus mažus turtus“.

Poetas, kupinas liūdesio, sako, kad ne visi žmonės yra apdovanoti Platono siela, pajėgiančia atjausti jo regėjimų ir vaizdų grožį. Nors jo kūrybos kelias yra tuščias, bet jis jam esąs būtinas, nes „kiek kartų aš susitinku su realiais dalykais, tiek kartų man nulimsta sparnai ir aš nuliūstu tartum prieš mirtį“.

Tas Slovackio naujas teatras yra labai artimas Vagnerio dramai, kuri tik keliolikais metų anksčiau tepasirodė. To teatro negalima vertinti žiūrint literato, klasiko arba romantiko akimis. „Lillos Venedos“, kaipo meno veikalo, visumą sudaro daugybė meno veiksnių, o, būtent: tapyba, architektūra, pozų plastika, judėjimų bei gestų ritmas, pagaliau tonų ir žodžių muzika. Idejos gija teikia poetui vien tik akstinų ir medžiagos kurti iliustruojantiems ją jausmų vazdams, padėčioms, fantaziškiems asmenims, iš kurių poetas turi galimybės vaizduoti kupinus priešginybių surikiavimus bei nepaprastus sugrupavimus. Kadangi jis visuomet nori tą vaizdų eilę įsprausti penkiaveiksmės dramos rėmuosna ir kadangi būdų vystymasis, veiksmo rutuliojimasis ir jo išsirišimas sudaro poetui uždavinį, kurio jis neįstengia išrišti, tat jo kūriniai, kiek mes taikome jiems paprastas reikalavimo normas ir kiek mes ieškome juose tai, ko poetas nenorėjo ir negalėjo juosna įdėti, tai jie ne tik neatskleidžia mums savo nepaprasto, giliai švelnaus grožio, bet dar užgauna mus savo trūkumais ir statybos klaidomis, kuriuos lengvai galima pastebėti.

Puiki tolimesnės poeto santykių su dabartim ir ateitim evoliucijos išraiška yra už metų po „Lillos Venedos“ paskelbta lirinė poema, antrašte „Beniovskis“ (Paryžius 1841 m.), sudaranti penkiose išleistose dainose turinčio plačiai išaugti veikalo pradžią. Paskubinta ne viso veikalo laida buvo pagimdyta polemiškai egotinių išsipasakojimų apie kuriamąjį didvyrį. Poetui buvo svarbu apsidirbti su savo priešais ir tuo pat žygiu pagauti ir sudominti abejingus jam ligi tol skaitytojus. Pasitikėdamas savo galingu ginklu, kurį jam teikė karti ironija ir sąmojingumas ir kuriuo jis mokėdavo valdyti, tartum Rostano Cyranas savo žaibingai taiksliu kala-

vıju, jis stoja kovon, turinčion nustebinti Lechiečių riteriškus, bet stačiokiškus ainius ir pagimdyti baimę ir pagarbą nugalėtų kritikų sielose. Vieton tragedijų, kurių lenkų bajorija, dar neužsikrėtusi Venedų melancholija, nenorėdavo skaityti ir negalėdavo suprasti, jis patiekia kūrinį, parašytą iš nesenai buvusių nuotykių gyvenimo, kupiną Baro konfederacijos dienų bajorijos gyvenimo vaizdų. Vieton paslaptingumo ir baisaus tragizmo jis suteikia savo kūriniui linksmą, stačiokišką toną, kai kada giedrią nuotaiką, o jo foną čia padrėkia baironiškos arba anheliškos melancholijos debesėliu, čia nušviečia jį ironijos, protesto žaibu, čia papuošia vaizdenos vaivorykštiniu regėjimu, čia išsipasakojimais, čia egotiniais išsiveržimais. Visa tai atskleidžia didelę meniškumo galybę ir sujungtą su jos sąmone individauliškumą. Tuo tarpu kai Mickevičius savo galybę jaučia moralybės šaltiny, tai Slovackis jaučiasi tvirtas savo menu. Tat sumanytoj apysakoj apie Beniovskį, turinčioj austis, „kaip senas, ilgas, lietas Lenko diržas“ ir sudarančiuose ją asmeniniuose išsiliejimuose, nukrypimuose, polemikose jis nori apreikšti visą savo kalbos meniškumą, kuri gali besikaitoliodama būti „aiški ir ūmi, kaip perkūnas, liūdna, kaip stepų daina, švelni, kaip Nimfos skunda, graži, kaip angelų kalba“.

Jis pats, kurdamas pirmąsias tos poemos dainas, mato joj „fejerverką iš keletos tūkstančių žvaigždžių“. — „Aš norėjau, kad jis suliepsnotų ir daugiau nieko“ — sako Slovackis, patvirtindamas improvizacinį, koncertinį burtininko vaizdenos kūrybos pobūdį. Pradėdamas rašyti „Beniovskį“, poetas dar neturi tolimesnių jo dalių plano. Pirmosios dainos gale jis pažada antrajai pamatu tai, ko išdykusi, neišsemiama vaizdena vis delto neleis jam įkūnyti. Trečioji daina irgi nesulauks tai, ką jai pažadės antrosios užbaiga. Sekančiose dainose poetas pameta iš akių patį didvyrį, norėdamas atvaizduoti kitų, naujų, interesuojančių jį asmenų nuotykius. Skubumas, kuriuo poetas tiek kartų nutraukia pasakojimus apie Beniovskį ir tiek didžius lenkų širdims istorinius nuotykius, kuriuose jis pats dalyvavo, parodo, kaip kūrybos akstinuose vyravo noras išlieti iš savo sielos sutelktus įžeidimus, pyktį, pergyvenimus, asmeninius atsiminimus ir įspūdžius, o drauge ir norą visapusiškai parodyti meno turtus. Tas „iš keletos tūkstančių žvaigždžių fejerverkas“ turi perblokšti tuos, kuriems „už apikaklio“ nukris tie liepsnuojantieji sviediniai (Syrjusz lub Niedźwiadek“), o drauge ir sužavėti priešingai nusistačiusius ir abejingus.

Toji „tulžies prie žydrumos“ priemaiša, padaryta Krasinskiui patarus, paskui realizmas ne tik apysakos apie Beniovskį, bet ir pradėtos kovos su tolaikiniais poetais, kritikais ir įžymesniais lenkų gyvenimo atstovais drauge su lakia vaizdena, kuri kas valanda, tai vis naujo dalyko griebiasi ir kuri perdėm yra kupina vis naujos nuotaikos ir tonų, padarė tai, kad išleistos poeto pirmosios penkios „Beniovskio“ dainos gyvai sujdomino vienaamžius ir ligi šiol tiek gausiose Slovackio palaikose sudaro labiausiai skaitomą ir daugiausia meno prabangos teikiantį kūrinį.

Įgytas pripažinimas ir dėliai to pagerėjusieji santykiai su visuomene atsiliepė ir į poeto santykius su artimesne, istorine, bajoriška praeitim, kuri dabar atskleidžia Slovackio vaizdenai savo gyvenimo turtingumą ir spalvingumą, liaujasi jį žeidusi savo stačiokiškumu ir vilioja savo riteriškumu, laisve ir tarpumu. „Beniovskio“ kurimas paragina įsigilintį Baro konfederacijos darbuosna, suartina poetą su žinomomis jam ir brangiomis per jaunystės dienų atsiminimus Podolijos apylinkėmis ir Juodųjų jūrų stepais—kelerių amžių mūšių vietomis, riteriškų giminių lopšiu. Moralinis perversmas, pagimdytas per susidūrimą su Tovjanskiu ir jo mokslu (1842 m.), paskubino ir sustiprino vykstantį poeto sieloj perversmą, pasireiškusį jo ligšioliniuose jausmuose ir sąmonėj, o drauge ir kūryboj.

Tolimesnės „Beniovskio“ dainos, keisdamos savo pradinį pobūdį sąryšy su poeto dvasios pakitimu, iškelia pirmon vieton istorinį vaizdą ir surištus su Baro konfederacijos darbais asmenius bei epizodus.

Santyky su tuo, kaip auga poeto sieloj užsidegimas ir meilė praeičiai, nyksta ironiški bei sarkastiški išsipasakojimai ir polemikos, užleisdami vietą susigriaudinimams ir ilgėjimams, o vaizduojamus asmenis ir vaizdus apgaubia vis jaukesnė atmosfera ir nušviečia vis spindulingesnė šviesa, trykštanti iš poeto dvasios, — poeto, kuris savo naujus sumanymus šiais žodžiais pareiškia:

Kol žmonės savo naujos dvasios galioj
Pajus dainos ir karžygybės jėgą,
Tol aš ant liūdno kapo turiu teisių
Stovėti ir dainuoti . . . .
. . . .
Todel senų žmonių aš aukso sielas
Ir tokį pat tikėjimą taip myliu.

. . . jūs sakote, kad širdys senos
Ir lūpos nebegyvos . . . .
Atskleiskit sidabrinę karsto skraistę
Ir pasirodykit man, gyvos dvasios,
Vaivorykščių, žvaigždžių, mėnulio puoštos,
Dainos grožybe pakviestos iš erdvių!..

Drauge su meile ir stebėjimusi praeitim ir jos grožiu poete ima busti sąmonė, kad jo vienaamžių sielose, jautriose širdyse atgimsta nauja Lenkija, kurią, kaip motina savo kūdikį, maitina ir globoja jos lepintojai.

Padėta mūsų vargšių sielų vygėn
Ant pelenų ir vystančių svajonių.
. . . .

O tu esi taip maisto išsialkus,
Kad mes tau — motina, namais, gynėjais
Ir Dievo angelais ir net tvirtove
Privalom šiandie tapt, tavęs netekę...

Tas praeities pamėgimas, tas beveik religinis garbinimas jos praeities rado sau vietos tiek tolimesnėse „Beniovskio“ dainose, tiek ir eilėj vaizdų, sudarančių nebaigtą dramą antrašte „Auksinė taurė“ („Złota czaszka“), kurioj poetas piešia senąjį lenkų XVII amž. antros pusės gyvenimą bajoriškame dvarely, randančiasiame Kšemenco priemiesty, Valuinijoj.

Nuolat augančiam jau ne pamėgimui, bet dvasiniam susijungimui su praeitim didžiausią įtaką padarė Tovjanskio mokslas, kuris, radęs poeto sieloj dar jaunomis dienomis pamėgtą ir Svendenborgo raštų skaitymu sustiprintą interesavimąsi dvasių pasauliu, sapnų reikšme, o sąryšy su tuo ir metempsichozos ideją, pavergė asmeniškai susitikus su mokytoju, kuris turėdavo gabumų paveikti turtingus ir įspūdingas sielas, visą Slovackio širdį, tapo galingu akstinu tiek jo vidaus darbo, moralinio kitėjimo ir jo dvasios sustiprinimo, tiek ir surišto su ta nauja dvasios nuotaika, su jos esme, naujo meno ir puikiausio kūrybos laikotarpio akstinu.

Tovjanskio, kuris, tiesą pasakius, buvo uolus katalikas ir krikščionis, mokslo esmę sudarydavo įsitikinimas, kad žmogus, moraliai tobulėdamas, susilaukia Dievo malonės ir gerųjų dvasių pagalbos, kuriomis jis gali nugalėti pikta, kylantį iš piktųjų dvasių būrių. Neteisin-

gi atskiri asmenys, valdžios, vyriausybės, išvaduoti iš piktųjų dvasių įtakos, nebetenka savo galios ir net pasitaiso, sumoralėja. Tuo būdu įvyksta krikščioninė revoliucija.

Atsispindėjimas to audringo sujaudinimo, kokio padarė susitikimas su Tovjanskiu ir jo mokslu betarpiškai pasiruošusiam prie jo svajotojui poetui, yra parašytas ant rytojaus (1842 m. liepos mėn. 13 d.) eilėraštis, esąs mistiškai nusiteikusios dvasios iškilmingo susijungimo aktas.

Nauja tikėjimo pribrendusi ideja
Vienu akimoju širdy man prisikėlė
Šventai jau pasirošusi prie didžio žygio.
O, ne veltui ji užgimė krūtinės gelmėj!
Aš palikau jau amžinojo miego guolį.
Ir taip — padėk man Kristau, Viešpatie ir Dieve!

Esu aš vargšas žmogus, bet mažoj krūtinėj
Galiu net milijonus sielų sutalpinti —
Ir visos gaus jos iš manęs tvirtų ginklų sau.
Joms iš manęs paplis griausmų žaibai liepsnoti,
O mano laimė pamatu taps jųjų laimei.
Ir taip — padėk man, Kristau, Viešpatie ir Dieve!

O tas naujojo gyvenimo ir sunkaus darbo susijungimas baigiasi šiuo pareiškimu bei nutarimu:

Nužemintai klaupiuosi aš dabar ant kelių,
Kad atsikelčiau tvirtu Dievo darbininku.
Kai atsikelsiu, aš Dangaus balsu prabilsiu,
O mano šauksmas bus — visos Tėvynės šauksmas,
Mana dvasia — bus Angelas galiūnas;
Ir taip — padėk man Kristau, Viešpatie ir Dieve!

Poetas artistas turi tapti sielų vadu, vedančiu tautą prie atgimimo ir išsivadavimo per dvasios revoliuciją. Paklusnus Dievo darbininkas, trūsąs Dievo dirvoj, sujaudintas vaizdenos, kuri dabar iš naujo mokslo audžia naujas pasekmes ir vizijas, aiškinančias dvasių paslaptingąjį pasaulį, negalės ilgai taikiai gyventi su savo mokytoju ir visais jo mokiniais.

Slovackis dabar pasijuto žinančiu tiek daug paslapčių ir per savo vizijas bei įsitikinimus reginčiu savo dvasios esmę ir jos kelius,

kad panoro pats tapti atskleistų jam paslapčių reiškėju, sielų vadu, spiečiančiu apie save ne tiek išpažintojus naujo mokslo, kurio jis, nežiūrint jo visų pastangų, del savo neramios vaizdenos niekuomet nepajėgė tinkamai supastovinti, suimti ir išreikšti, kiek gerbėjus augančių genijaus vidaus gyvenimo įtakoj naujo grožio, naujos poezijos, kuriais poeto siela puošia savo mistiškai didvyriškus, pranašingus, apaštališkus sumanymus bei pastangas.

Metęs rašyti „Beniovskį", kurio forma, ariostiškai baironiškas ritmas ir tonas nebeatatiko tolaikinei poeto didvyriškai mistinei nuotaikai, jis naudoja dabar surinktus tolimesnėms poemos dainoms siužetus ir medžiagą visai serijai dramų, kurių formoj, tone ir eiliavime jaučiasi Calderono kūrinių įtaka. Jau ankščiau paminėtoj „Auksinėj taurėj" matyti tos įtakos žymių. Vieną žymesniųjų nutrauktos poemos veikėjų, o, būtent — kun. Morką, jis dabar daro mistiškai didvyriškos dramos veikėju, — dramos, kuriai veiksmu ima Baro konfideracijos nuotykių epizodą, o, būtent — konfideratų valdžios ir kariuomenės pasitraukimą iš rusų apsuptojo Baro. Tas charekteringas karmelitas, kariškas pamokslininkas, jungiąs stačiokiškumą ir sąmojingumą su religiškai patriotine ekstaze, buvo tik ką atvaizduotas Rzevuskio „Soplicos atsiminimuose" („Pamiątki Soplicy"). Slovackis, būdamas įsigilinęs tuo metu Calderono dramosna, kurių vieną, o, būtent — „Nenuveikiamą kunigaikštį" išvertė, o dar greičiau — naujai atvaizdavo visu savo sielos (kuri yra taip artima ispanų poetui) naujos nuotaikos meniškumu ir galia, pastebėjo legendariniame karmelite asmenį, kurian jis galėtų įlieti savo sielos naują nuotaiką ir kurio lūpomis galėtų išsipasakoti. Karo pasitarime, kuriame buvo nutarta pasitraukti iš Baro, kunigas Morkas, protestuodamas prieš tą šiaudadvasinį nutarimą, karštoj kalboj pranašauja tautos dvasinį atgiminą ir, remdamasis savo regėjimų ir įsitikinimų nežemišku šaltiniu, jis šitaip šaukia:

Nes už tiesą su šventais ir dvasiomis bendrauju!
Nors esu aš mažas žemėj, bet ginkluotos dvasios
Ant pečių man stovi ir kažkur beribėj baigias,
Kur, kaip chaose, nerimsta
Žvaigždės, meteorai, saulės —
Jos už saulių, saulės dvasioj!

Poetas, kuris taip nesenai šalinosi stačiokiškų Lechiečių ir matė savy arfininkų tautos, Venedų, atstovu, dabar jaučiasi dvasiškai su-

sijungusiu su „ginkluotomis dvasiomis“, su riteriškais Lechiečiais ir yra kupinas jų didvyriškumo ir galios. Būdamas taip nusiteikęs, kiek jis dvasiškai artėja Mickevičiui, su kuriuo jį dabar riša bendras tikėjimas, tiek jis tuo pat metu tolinasi nuo Krasinskio, kuris yra abejingas ir net nusistatęs prieš tovjanizmą, bet vis delto pagaunąs lenkų plačiąją visuomenę savo tautos praeities ir ateities regėjimais, vaizduojamais „Priešaušry“ ir pamatuotais istoriosofine išvada, padėta kūrinio pradžioj.

Pavadindamas „Kunigą Morką“ dramatizuota poema, tur būt poetas turėjo omeny tiek kūrinio atsiradimą, kilusį iš medžiagos, surinktos tolimesnėms „Beniovskio“ dainoms, tiek ir norą nepriklausyti nuo reikalavimų, kuriuos iškelia dramos arba tragedijos forma. Calderono įtaka pasižymėjo čia tiek triveiksmėj formoj, monologų bei dialogų lirizme, tiek ir nesusilaikančiame trykšte trykštančių išsipasakojimų įsibėgime, kuris liejasi iš tokių didvyriškų ir aistrių sielų, kaip kun. Morkas, žydė Judita, Kossakovskis. Konfideratininkų daina, ataustа iš 46 psalmės motyvų, savo kalba vaizduojanti naivų, bajoriškai karišką Baro gynėjų religingumą, naujai išreiškia (santyky su eilėraščiu „Ir taip — padėk man, Dieve“) augančią poeto sieloj didvyriškai mistinę nuotaiką. Jis jaučiasi jau nebe darbininku, bet kovotoju už Dievo ir tautos reikalus, Kristaus būrelio kariu.

Vis glaudesni santykiai su viršžemišku pasauliu, iš kurio plaukia poetui sapningi regėjimai, kupinos įkvėpimo vizijos, stebuklingi ženklai, nukreipia ištroškusią, paskubomis naudojančiasią atskleistais jai turtais, poeto vaizdeną į nuosavios dvasios praeitį, kurion jį įveda svetima Tovjanskio mokslui metempsichozos ideja, paremta nurodymais, kurių tiekė ligšiolinis nuosavios kūrybos plėtojimasis. Nepaprastas sugebėjimas dalinai įsikūnyti įvairių amžių ir tautų poetų dvasion, kuo pasižymi Slovackio kūryba, stiprino jį įsitikinime apie jo dvasios įvairius įsikūnymus ir drauge su vizijomis, atskleidžiančiomis mistikui dvasios gyvenimo slaptybes, ragino jį užimti vadovaujančią padėtį tautos gyvenime.

19 §. Poetų pranašų kova del sielų valdymo.

Sąryšy su nepaprasta reikšme, kokios lenkų visuomenės tautiniame ir dvasiniame gyvenime pasiekė poezija, kaipo svarbiausia, beveik vienintėlė to 1832 — 1848 m. laikotarpy gyvenimo išraiška, yra įdomus ir pažymėtinas, kaipo lenkų sielos išraiška, ir kilnus, kai-

po rimtas tos poezijos sužydėjimo veiksnys, trijų tolaikinių didelių poetų noras valdyti lenkų sielas ir vadovauti tautai, netekusiai visose savo buv. Rzeczypospolitos dalyse ne tik teisių tartis apie savo reikalus bei sumanymus, bet ir mažiausios įtakos iš viršaus dedamiems sprendimams, kuriuos gamindavo svetimi ir abejingi Lenkų interesams valdovai.

Susijungimas Mickevičiaus sieloj genialaus meno su kilnia moralybe, su religinių ir tautinių jausmų galia pavergė jo įtakai, ypač po 1831 m. smūgio, kuris, plačiosios visuomenės akyse atėmė bei sumažino beveik visų politinio ir protinio gyvenimo įžymesniųjų atstovų ir vadų orumą bei aureolę, visą lenkų jaučiančiąją ir mąstančiąją visuomenę, ištroškusią patarimų, paguodos, nurodymų.

Ji pati instinktyviai pasidavė vadui, kuris pavergė širdis savo širdies suradimu, kuris per gilaus, naujais savo pergyvenimais ir apmąstymais sustiprinto religingumo sujungimą su karščiausiu patriotizmu, su būdo galia ir kilnumu, parodė dabar savo didelėj dvasioj tikriausią paramą suabejojusioms ir nukankintoms sieloms, o savo kūrinių tonu ir galybe kėlė ir stiprino bevilčiai nusiminusius. Tos padėties didybę ir grožį pirmas atjautė ir pažymėjo jaunas, ištroškęs garbės ir veltui sielojantėsis pripažinimo Slovackis. Poetas, kupinas ambicijos, „Kordijonu" pastatė savo kandidatūrą į lenkų sielos valdytojus ir į jos siekimų reiškėjus. Užmiršęs pyktį ant Mickevičiaus už jo nepalankų atsiliepimą apie tik ką išleistą Slovackio kūrinių rinkinį, jis prologe patvirtina vieno trijų, simboliškai apibūdintų, kalbančių į tautą asmenų lūpomis tą padėtį, kurią „Vėlinių" ir „Tautos knygų" kūrėjas užėmė garbinančioj jį visuomenėj. Kai, nežiūrint į tai, kad nebaigtame kūriny, „Kordijone", buvo tiek grožio ir kad jis vis delto neatidarė lenkams širdžių, nepagavo jų sielų, tuo metu Slovackis, nenustodamas vilties ateity pasiekti savo tikslą, pradeda sunkiai, pamaži pavergti sau atkaklias skaitytojų sielas tiek nauju ir turtingu menu („Balladyna", „Lilla Veneda", „Šveicarijoj"), tiek ir moraliai bręstančios sielos bundančių jausmų grožiu. Tapdamas savo kūriny „Anhelli" tylia auka del milijonų ramybės, kaupdamas savo širdy realaus ir moralaus Sibiro kančias, kurias tuo laiku visa Lenkija gyveno, Slovackis išgavo iš savo sielos tokį tylia melancholija viliojantį jausmų toną, tokiuose naujuose, nepaprastuose, paslaptinguose spindėjimuose ir prietemose parodė, tartum oro paveiksluose, realias tolaikinio lenkų pragariško gyvenimo scenas, kad nors jis ir nepagavo nepaprastu to kūrinio grožiu plačiosios visuo-

menės, nepajėgiančios suprasti ir pajusti naujas formas, naują, tik kai kuriems prieinamąjį grožį, tai vis delto jis tuo kūriniu ėmė papirkti geresnes, subtelingesnes sielas, kurios iš priežasties buities sąlygų, neleidžiančių veikti tautos ir visuomenės dirvoj, matė pasiaukojančioj Anhellio rezignacijoj savo kančių ir neveikimo pašventinimą bei pasislėpimą nuo realaus gyvenimo pragaro. Visai eilei kartų, išaugusių nuolatiniame karo stovio terore, priverstų slėpti savo jausmus, tyliai kentėti, linkstančių prie mistinių vaizdenos ir jausmų suplasnojimų, — Anhelli, o ne Mickevičiaus Konradas, bus reiškėjas. Jau nebe žodis, bet piešinys padės didžiausiam lenkų sielos 1860 — 1864 m. laikotarpio poetui Grottgeriui atvaizduoti jos tylų skausmą, jos skundą be žodžių.

Krasinskis, kurdamas ir be vardo pažymėjimo išleisdamas du didelius veikalus: „Nedievišką Komediją" ir „Irydijoną", šalia pasiteisinimo, kad jis negali atlikti uždavinių, kuriuos jam uždeda visuomenės padėtis, kilmės tradicija, nuosavios, kupinos ambicijos, svajonės, daugiausia matė tose vaikaluose fantastiškai aukštus tolaikinio gyvenimo klausimus, besivelkančius dramos forma.

Negalėdamas būti nei tradicijų gynėjas del revoliucinių siekimų, nei tėvynės skriaudų keršytojas, jis turėjo pasitenkinti poetiškutų didelių siekimų ir sumanymų atvaizdavimu, o prieš visuomenę galėjo jaustis tik tyliai kenčiančiu Anhelliu. „Irydijono" epiloge balsas iš Dangaus tokią, būtent, apgailą jam ir paskiria. Todel Krasinskis pirmas suprato ir atjautė kūrinio „Anhelli" grožį ir matė jame vieną gražiausių Slovackio kurinių. Išsivadavęs iš hamletiškumo, kurio žymių jo kūryba turi ligi 1838 m., poetas mąstytojas, kupinas laimingos meilės, liejančios jo sielon ramumo, optimistiškai krikščioninės istoriosofijos, gimusios iš susiartinimo su Cieškovskiu, įtakos, mano užimti tautos pranašo, mokytojo ir ramintojo padėtį. Jis norėjo savo dvasios giedra ir darna, savo optimizmu sustiprinti ir paguosti kenčiančią plačiąją visuomenę. Be to, jis laikė sau pareiga veikti prieš Mickevičiaus ir Slovackio idejas bei kryptis.

Mickevičius, kuris po „Pono Tado" išleidimo, pasišventęs šeimynos reikalams ir romėnų literatūros profesoriaus užsiėmimams Lozanoj, buvo pasitraukęs iš viešojo veikimo, paėmęs 1840 m. slavų literatūros profesoriaus vietą Collège de France, vėl liko lenkų gyvenimo, o ypač lenkų sielos, Slavų ir Prancūzų akivaizdoj atstovu. Pasisekimas, įgytas beprofesoriaujant, o ypač prancūzų sielų savo

pusėn palenkimas, rodąs poeto galią, vėl pagimdė Mickevičiaus žavėjimą ir jo įtaką tautiečiams.

Slovackis, drauge su augančiu įsitikinimu apie nepaprastą savo meno galybę, pabudintas Krasinskio pripažinimo ir paraginimų, liaujasi buvęs tyliai kenčiąs Anhelli ir griebiasi begailestingai plakančios „Agamemnono karsto" satiros, kurioj poetas stoja visuomonės teisėjo ir plakėjo rolėj tiek praeity, tiek ir dabarty. Nors tiesa, poetas įspėja, kad jis plakdamas ir savęs neužmiršta („Kalbu, nes esu liūndas ir pats kupinas nusidėjimų"), o netrukus paskelbtose „Beniovskio" dainose jis įtikinėja, kad jeigu graužia, tai „širdim graužia", tačiau toji kova, kurią jis pradeda tiek su kritikais, tiek ir su visais beveik emigrantais, turi sau tikslo nuveiktuose priešuose iškelti savo asmenį ir primesti visuomenei savo sielų valdymą tiek savo meno galybe, kalbos meistringumu („Mano paminklas stovėtų žodžių sukurtas su parašu: Patri patriae"), tiek ir tikrais ir kilniais obalsiais, kurių tačiau jis neįstengia ryškiau apibūdinti. Tvirtas tuo įsitikinimu, jis jaučiasi Achilu, kovojančiu su Mickevičium-Hektoru, pasmerktos žlugti Trojos gynėju. Iš čia ir tas gilus jo tikėjimas, kad „žmonės eis paskui jį", kad jie ras jame savo jausmų reiškėją ir vadą, vedantį „beribėn — visur". Jeigu gale į save ir į Mickevičių jis nurodo kaipo „ į du ant savo saulių priešingus Dievus", tai vis delto savo prieše jis mato „buvusį" Dievą, kuris valdė praeity, o save laiko ateities vadu. Nors dar nesenai „Lillos Venedos" veikėjuose: Lelium ir Polelium, tikruose broliuose, neperskiriamai surištuose mūšy ir jungiančiais juos retežiais, jis matė dvasiškos sijos simbolį ir harmoniją, rišančią jį su Krasinskiu, tai dabar jis jau pameta iš akių savo draugą, su kuriuo nė nemano dalytis tautos sielų vadovo valdžia. Kovoti su Krasinskiu del tos padėties jam nėra reikalo. Ypač, kad atšalus jo palankumui prie Krasinskio, jis pastebi pastarame silpnybių, kurios, būdamos ironingai ir taiksliai pažymėtos jo puikiame paveiksle, nupieštame grovo Fantazijaus iš „Naujosios Dejanidos" asmeny, žudė jo orumą ir kilnumą, reikalingus minios sielų vadui.

Susitikimas su Tovjanskiu ir patekimas jo mokslo įtakon, kuri kiek varžančiai paveikė Mcikevičių, tapusį iš galingojo sielų valdytojo paklusniu, nuolaidžiu mokiniu, mokytojo įsakymų vykdytoju, besistengiančiasiu prisiartinti prie jo savo dvasios nuotaika, tiek Slovackiui buvo tai akstinas bei veiksnys, gimdąs aukščiausį dvasios galybės laipsnį, kūrybos sužydėjimą, duodantį galimybių įgyti taip trokš-

tamą sielų valdymą, leidžiantį tapti pranašu, turintį savo dvasios gelmėse betarpiai pareikštas jam pasaulio ir tautos praeitį ir ateitį.

Mickevičius, priimdamas (1841 m. liepos mėn.) Tovjanskio mokslą, savo rimtumu patraukė prie jo savo gausius garbintojus ir apskritai rimtesnius asmenis iš emigrantų tarpo.

Slovackis, metams praėjus, leidosi pavergti tam mokslui, kuris laikinai jį suartino su nesenai buvusiu jo priešu ir rungtyninku.

Mickevičius ilgus metus (beveik ligi 1848 m.) lieka ištikimas savo mokytojui ir jo mokslo reikalavimams, o Slavackis, būdamas savo amžinai nerimstančios ir nuolatos geidžiančios naujos medžiagos vaizdenos vergas, negalėjo būti ištikimas priimtam mokslui, kurį jis plėtojo, perdirbinėjo, kombinavo su kitomis idejomis (metempsichoza), bekurdamas naują gamtos filosofiją ir dvasios genezę. Kada jis dar „Beniovsky" matė savy didelį menininką, žodžių burtininką, kuris nors jaučiasi pašauktu tautai vadovauti, bet negali apibūdinti tikslo ir kelio, kuriuo jis eina, tai parašytame 1844 m. „Zborovsky", stodamas prieš Krasinskį, kuris tik ką (1843 m.) buvo užėmęs „Priešaury", tiesa, ne vado, bet tik geros naujienos skelbėjo, artinančiasio išsivadavimo pranašo vietą, jis patvirtina savo teises, savo pirmenybę, savo gabumus ir pasiruošimą vaidinti tą vaidmenį.

Įtaka, kurią dabar darė Mickevičius savo paskaitomis Paryžiuj, augąs „Priešaušrio" pripažinimas gimdė kupinoj ambicijos ir talento Slovackio sieloj karštą norą įgyti panašų sielų valdymą, kuriam jam „Beniovskis" palankiai praskynė kelią. Helijono lūpomis („Zborovskis") skundžiasi poetas sunkumais, su kuriais jam tenka kovoti:

Aš savo kūryboj vargstu čia,
O jie gi, tie pranašai Dievo,
Bažnyčia, griausmu prisidengę,
Ant Laumės stovėdami juostos,
Žmones, tartum avinus, gano.

Dvasių choras šaukia jį veikti:

Žmones nuveik ir prieš vis veik,
Su šmėkloms būk, prieš kūnus dūk,
Visas mintis darban įliek
Ir mus gaivink, iš mūsų imk —

Ir būsi viešpats vienumoj!
Tat — nori eik, jei ne — tai žūk!

Kada Krasinskis savo „Priešaušry" regi tik tautų su išvaduota Lenkija priešaky žygiavimą ateities žmonijos „Jerozolimo" link, tai Slovackis tuo metu jaučiasi tik galinčiu stoti vadu tame žygiavime ir sugriauti to neprieinamo, dangiško miesto vartus.

Tuo pat metu Mickevičius, kviesdamas 1844 m. savo klausytojus Collège de France pripažinti „Pasikalbėjime" („Biesiada" — Tovjanskio mokslo išdėstymas) apreiškimą, o jo kūrėjuj — Mokytoją, atsisakinėjo nuo sielų vado pareigų, o siųsdamas laišką carui Mikolojui (žiūrėk sek. skyriuj), susilpnino savo, kaipo tautos reikalų vado, padėtį. — Tat kova del sielų valdymo dabar eina tarp Slovackio ir Krasinskio.

Pažymintis ligšiolinę Slovackio kūrybą gabumas teikti savo kūriniams didelių poetų, tiek lenkų, kaip: Mickevičius, Zaleskis, Malčevskis, tiek ir svetimų, kaip: Šekspyras, Calderonas, Baironas, kūrybos, nuotaikos ir protiškumo požymių, sustiprino jame įsitikinimą, kad jo dvasia yra gyvenusi jau senoj praeity ir kad ji yra perėjusi visą eilę įsikūnymų, kurie atvaizdavo jame įvairias žmonijos gadynes ir įvairias dvasios nuotaikas, reiškiančias iš pasąmonės sferų miglotus prisiminimus, tų pergyvenimų atbalsius ir piešinius. Laiške, rašytame 1844 m. savo motinai, šitaip sako poetas: „Aš dabar nė vieno savo kūrinio negaliu išaiškinti. Nes nežinau, iš kur jie ateina ir kur eina. Bet kartais del jų susidaro nuostabios apystovos, kurios man įrodinėja nuostabų tų dalykų ryšį su neregiamu pasauliu, o iš čia ir jų reikalus man nušviečia". Tuo metu parašytame fragmente „Poetas ir įkvėpimas" („Poeta i natchnienie") sako apie save, kad „amžinai varomas galingu mirties sparnu, turėjau skurdų karstą laužyti ir gera valia ateiti ir vėl nuskristi... kol čia pagaliau už bausmę ir už paskutinį likimą su galingu žodžiu atsistojau, jausdamas sieloj kažkokius žilus amžius".

Savaime aišku, kad jis norėjo sunaudoti tą naują kūrybos medžiagą ir iš atsiskleidžiančių jam nuosavios dvasios kelių išausti dramatizuotą poemą, vaizduojančią šalia nuosavių priešamžinių įsikūnymų savo būsimą rolę tėvynės ir savo sielos atgimime, kaip ir kildamas prieš teatralumu dvelkiantį, nesenai paskelbtą „Priešaušrį", su kurio autorium jis pradės kovoti del sielų valdymo, kupiną amžino meno grožio. Palyginus su efektingu ir ūmiu, bet neturinčiu

moralinio pamato, užpuolimu Mickevičiaus „Beniovskio“ penktosios dainos gale, kova su Krasinskiu, pradėta iš šalies jau veikale „Kunigas Morkas“, turi sau rimtų pateisinimų ir pamato naujo Slovackio tikėjimo nuoširdume ir gilume, o taip pat ir jo didviriškai mistinės nuotaikos jėgoj. Toji neužbaigta dramatizuota poema buvo paskelbta tik autoriui pasimirus ir jos leidėjai sauvališkai davė jai vardą „Samuelius Zborovskis“.

Garsus XVI amž. lenkų riterius ir riaušininkas, stebįs savo didvyriškumu, vikrumu ir narsumu, kurių jis rodė karo žygiuose Batoriaus dienomis, bet drauge ne mažiau keliąs nusistebėjimo ir savo akiplėšišku nepaisijimu įstatymų ir teismų, kurie jį pasmerkė banicija už žudynę, padarytą turnejaus metu karaliaus akivaizdoj, privertęs tolaikinę valdžią, kurios priešaky tuomet stovėjo garsus kancleris ir hetmanas Jonas Zamoiskis, suimti jį ir pasmerkti mirtim, labai gyvai interesuodavo savo asmenim visus XIX amž. poetus.

Mickevičius, gyvendamas Petrapily, pagavo savo gausius klausytojus viena nuostabia, bet paskui pamesta improvizacija, ataustа iš to XVI amžiaus lenkų riteriaus riaušininko likimo. Slovackiui, kurio individualizmas, patekęs mistiškai didviriškos nuotaikos įtakon, darėsi dabar kilniu anarchizmu, protestuojančiu prieš visus laisvės varžymus (iš čia ir tas poeto, neturinčio politinės jauslės ir gilesnio susipažinimo su neapdirbta tuomet dar gimtąja istorija, gerbimas „liberum veto“, kuriame jis mato puikų tautos siekimų apsireiškimą, kad „auganti grožiu Dvasia neturėtų jokių kliūčių“), — Samuelius Zborovskis atrodo viena nedaugel lenkų dvasių, kurios „pajuto savo didybę“, ir todel jis mato riteriuj didelį lenkų idejos reiškėją, savo pirmatakūną, dvasišką brolį, tur būt vieną savo įsikūnymų. Mintis, kad „viskas per Dvasią ir Dvasiai yra sukurta“, kurioj jis mato aukščiausią, viską paaiškinančią tiesą, betarpiškai iš Dangaus jam pareikštą, tikinčią metempsichoza, ryšė poetą mistiką vis tampresniais ryšiais su tautos, tiek ir su viso pasaulio praeities didelėmis dvasiomis. Jau dvyliktoj „Beniovskio“ dainoj, kuri greičiausiai buvo parašyta 1843 m., jis šitaip vaizduoja savo tolaikinę kūrybą:

Aš šiandie į plačiąją jūrą iriuosi —
Ir skrieju audrų išliūliuotais vainikais,
Ir didelių dvasių prašau patarimo.
Dažnai man valia, lyg perkūnų atsiųsta,
Pripildo nerimstančią širdį galybe,

Kad tiesiu rankas aš ant skrendančių vėjų,
Lyg tartum ant stygų eolinės arfos —
Ir vėjai dainuoja man skausmo aidijas,
O aš jas palydžiu į šiaurinį kraštą.

Begyvenant poetui Britų šaly ir bemąstant vienumoj ant uolotų okeano krantų, tikrai ėmė jo galvoj reikštis mintys, kurių sątrauka pagimdė puikų, tolimesnėms kartoms paskirtą veikalą, antrašte „Dvasios genezė“ („Genezis z Ducha“) ir didėjo įsitikinimas buvusiais savo dvasios puikiais gyvenimais, tat drauge ir teisėmis, įgytomis tuo keliu vadovauti tautos gyvenimui, ir pajėgomis, reikalingomis tam vaidmeniui vaidinti. Pats Slovackis rašiny apie „Dvasios genezę“ sako, kad „šis kūrinys yra vaisius dvejų metų nepaprastos egzeltacijos ir minties, nuolatos tuo metu nukreiptos prie Dievo ir mokslo šaltinių“. Gyvendamas vienumoj ant Pornico apylinkės uolotų krantų, poetas mistikas ruošėsi imtis savo misijos. Jo poetinė kūryba dabar bus tik tos misijos galingas įrankis bei būdas skiepyti žmonių sieloms gilias tiesas ir būdinti jas naujam gyvenimui. 1843 m. liepos mėnesį jis šitaip rašė savo motinai:

„Iš idejos, kuri mums širdyse, kaip kibirkštėlė, ima rusėti, galima išgauti kokią tik nori išmintį, reikalingą šių dienų pasaulio išminčiai perblokšti... Aš apie visą pasaulį... ir apie visą prigimtį galiu pagal ją spręsti... Aš jaučiu, kad tą prigimtį norėčiau pakelti per dvasios pakelimą ir visą ją atiduoti Dievui vienoj maldoj“.

Savaime aišku, kad savo tik ką buvusiam bičiuliui, „Grovui Fantazijui“, kuris „Priešaušry“ išstojo tautos sielų vadu ir pranašu, jis nepripažįsta tokios padėties, nes jame nepastebi dvasios pakilimo ir paslapčių žinojimo, kurių jis pats yra kupinas. Sunkumas surasti atatinkamą formą poeto sielos įvairiems siekimams, vizijoms, mintims, negalėjimas sudarninti augantį sumanymą imtis apaštališkos misijos platinti turintiems pakeisti pasaulį apreiškimams su lygiai karštu noru suteikti meniškas lytis žavintiems vaizdeną pavidalams, situacijoms ir su reikalu nugalėti įtaką, kurią lenkų sieloms darė neįteisinti vadovai, — visa tai atsispindi įvairiuose, paskubomis pradėtuose ir nebaigtuose kūriniuose, kurių patiekė tiek gausūs, neišsemiami, bet ligi šiol nesutvarkyti dar Slovackio rankraščiai.

„Samuelius Zborovskis“, be abejo, yra vienas žymiausių ir puikiausių tų įvairių poeto mistiko išsipasakojimų, nepaskelbtų jam

begyvenant. Pirmoj kūrinio daly poetas vaizduoja vieną savųjų dvasiškų įsikūnymų Eolijone, jaunuoly, žinančiame savo buvusius gyvenimus ir savo meilę Atessai, su kuria drauge jis buvęs kitados palaidotas Liuksoro antkapy. Nūnai jis yra kunigaikščio Polonijaus sūnus, kuris, nesuprasdamas savo sūnaus dvasios nuotaikos, yra kupinas susirūpinimo jo sveikata, ieško patarimų pas gydytojus ir galvočius, kurių „dabartinio pasaulio išmintis“ negali nei jaunuolio kančių apibūdinti, nei jų išgydyti. Tuo tarpu Eolijonas laukinėj kalnų apylinkėj susitinka su mergina, kurioj jis pajaučia mylimosios Atessos dvasią. Padedant vienai žemės kūrybinių dvasių vardu Liucipierius, sulūžus lieptui ant bedugnės, abu jie patenka povandeninėn karalystėn, kurioj su Okeanidomis gyvena merginos motina, Nereida. Polonijus, netekęs sūnaus, pamišta. Jo tas pamišimas apsireiškia įsigyvenimu jo kūne garsaus XVI amž. hetmano ir kanclerio, Jono Zamoiskio, dvasios, ko nieku būdu negali suprasti sukviesti gydytojai ir kunigai. Liucipierius, virtęs nauju asmenim, praneša slaugojančiam ligonį apie atvykimą dvasios, kuriai jis suteikia Samueliaus Zborovskio ypatybių. Toji dvasia atvyksta ir pasiima Zamoiskio dvasią. Kunigaikštis Polonijus miršta.

Svarbiausių savo supratimų, išdėstytų „Dvasios genezėj“ ir primintų Eolijono gyvenime vandeny, poetas nedrįsta visoj pilnumoj pareikšti. Jis daug kartų jų imasi, bet ir vėl susilaiko savo įsibėgimuose. Antroji dalis, svarbesnė ir gražesnė, gindama Zborovskį, kurio byla lieka iškelta pasaulio Aukščiausiajame Teisme, gvildena mintis ir vaizdus, ataustus iš poeto pranašo ir vado tikėjimų ir vizijų. Tas išdėstymas gal būt pripuolamai panašus į „Priešaušrį“, susidedantį iš poeto istoriosofijos, išdėstytos proza įvadoj, kurioj poeto išsipasakojimai ir vizijos parašytos eilerаščiais. Kaip „Priešaušry“, taip ir „Zborovsky“ veiksmas eina erdvės beribėse. Krasinskis savo įsitikinimus pareiškia dalinai garsaus XVII amž. kovotojo, irgi hetmano, Stepono Čarneckio lūpomis, bet dažniau savo vardu kalba. Slovackis irgi dalyja savo išsipasakojimus tarp Zborovskio, Liucipieriaus, dvasių balsų ir savęs. Nepuldamas stačiai Krasinskio įsitikinimų ir vizijų, jis dėsto savo teises vadovauti ir pranašingai mokyti. Jis yra „didelis Dievo bylos“ gynėjas, „kuri turi būt laimėta dangui, kol ją angelai ant vaivorykštinių rasos krislų suneš žemėn... ir žmonių liepsnojančiosna širdysna sudės“. Tik jis vienas turįs teisės tai padaryti. Jis įgijęs tą teisę savo gyvenimu ir visa kūryba. Jis užleisiąs tą teisę tik tada, kai atsiras

toks žmogus, kuris bus „daugiau kentėjęs“ už jį, kuris bus „kietesnis už perkūnų uolą“, kurio „širdis balsiau piktintųs neteisybe“, kuris galėtų „didesnėmis ašaromis“ verkti „del didelių būtybių skurdo“. Tat jis prašo Aukščiausiąjį Teismą „laisvo balso“ už savo tautą, „kuri prieš dangaus miestą stovi tuose dviejuose asmenyse“ (Zborovskis ir Zamoiskis).

Turėdamas savo mistiškame žinojime, slaptai pareikštame „Dvasios genezėj“, pasaulio alfą ir omegą, tikėdamas, kad tai yra aukščiausia tiesa, kad viskas iš dvasios ir per dvasią dedasi, jis mato Zborovskio asmeny vienintelę lenkų dvasią, kuri jau yra pasiekusi tą žadėtąjį žmonijai auksavartį dangaus Jerozolimą. Jis yra „vienintelis tuščio miesto gyventojas, pats ligi šiol karalius ir pilietis, o mums, dvasioms tikslu įkvėptoms, jis yra tas, kad mes per gyvatyną ir uolas pasiektumėm tą miestą“. Lenkija, poeto įsitikinimu, „yra arčiausia su savo vėliava prie to miesto, kuris yra — grožybė, gaisras, meilė, tikėjimų tikėjimas, sostinių sostinė“. Kaip Kristus ramino įšėlusio ežero bangas, taip ir poetas svajoja, kad savo dvasios galia, „augdamas milijonu širdžių, šimtu tūkstančiu, milijonu Kristų... baisiais savo tautos sparnais, kaip erelis iš Karpatų plasnojąs — argi aš negalėčiau tapti Išganytoju?“

Poetas mistikas, kupinas tikėjimo, skelbia, kad jis savo ir tautos dvasių galia galės, kai panorės „nustatinėti prigimčiai įstatymus... veisti širdis... daužyti visus dvasią skiriančius langus“.

„Jeigu aš esu skurdus ir be antenatų laimėjau, jeigu aš čia nustačiau gilią tylą ir tik savo kalbantį balsą tegirdžiu..., tai Tu man pasakyk, Dieve, iš kur aš esu ir iš kur randasi mano žodžiuose tiek širdžių ir šauksmų? Jeigu tai ne iš tautos ir ne iš kankinių... Ar jūs žinote, kokiais liepsningais nasrais pasaulis gina nuo manęs amžius ir tą Jerozolimą? O aš čia visu savo tėvynės griaudumu, visu mano žemiškos tėvynės ilgesiu tiesiu rankas, ilgiuosi to aukso, to paskutinio mūsų riterių sapno... Ar jūs žinote, kad kai žemė čia pagulės ant mano širdies, kaip ant trikojo, tai aš ją nuo dvasios, kaip saulę, sviesiu Dievui ir jau prie molio niekados nebesugrįšiu? Ir niekados tad mano dvasia nebenupuls... Štai aš parodžiau aukštybėj tą pastarą saulėtekį, paskutinį visų saulėtekių. Tat tai ne tik auksinis tautų tikslas, bet ir dvasių galutinas tikslas, kažkoks paskutinis, didelis ir saulėtas... Ką? Gal būt didesnis už saulėtą šviesą, kupinas pradmenų, kaip mūsų dvasia, amžinų, žemėn širdies burtais suneštų ir iš širdžių išlietos mūsų atmosferai. Gal

būt toji meilė, iš kurios dvasia šiandie semia — ir ugnį, ir savo galią, ir veiklumą, pakeista kažkokiu šviesos nemirtingumu, jau, tartum nesibaigiančioji diena, didelė, nauja mums motina, nušviečianti nemirtingus kūnus, nauja dienos šviesa".

Tačiau poetas savo išsipasakojimams neteikia dvasioj įstebėtų tiesų apreiškimo formos ir tono. Jis visa tai išreiškia — kaipo troškimą, kaipo svajones, kaipo tikinčios savo idealo tiesa dvasios nujautimus, kaipo menininko įsitikinimus, — menininko, kuris jaučia ir mato visatoj grožį ir todel mano, kad „turi būti kažkoks kraštas, kur susieina jau vertos aukščiausiojo sosto dvasios, kurios savo gyvenimą, tartum arfą, derina ne su kiekvienu sutrypto kūno rūpesniu, bet su nemirtinga, dieviška darna, ne su žemės tikslu jau, bet su pasaulių tikslu".

Kai „Priešaušrio" vizijos, pasiekusios ilga kančia Kristaus vadovybę ir Lenkijos pirmenybę garbinančių ją pasaulio tautų tarpe, buvo apoteozė lenkiškumui visatos beribėj, tai Slovackis čia savo regėjimais vaizduoja Lenkiją, kuri vaduojasi, padedama didelių dvasių, keliančių ją viršžmoniškų širdžių galia. Viena tų didelių dvasių buvo S. Zborovskis, pasmerktas teismo ir istorijos, nes didelių, nesuprastų dvasių visuomet toks likimas laukia (poetas tame veikale jautėsi irgi nesuprasta dvasia). Tat poetas gynėjas, sutapdamas su savo klientu, šaukia Aukščiausiajam Teisėjui:

Būna juk, Viešpatie, viesulų žemėj,
Laužančių didelį stulpą, pavojum
Dvasioms grasinančių. Aš tai patyriau.
Mano kakta, spindulių vainikuota,
Lenkias nuo jų čia į Tavo net kojas.
Bet prieš negyvąją jėgą nulimti
Bei iš širdies besiveržiant čia balsui
Laužo ar budelio būt sulaikytam,
Arba liepsnoj bei nuo kardo pražūti,
Kai del Tavęs nerimauja krūtinė,
Kai Tavimi ji vis žadina sielas,
Kai už žmoniją norėtumei mirti —
O, jau skaudžiau nebegalima kęsti!
Aš čia krisiu, kaip numirelis krinta.

Jis neatima Zamoiskiui aukštų privalumų ir pripažįsta, kad „tame kanclery buvo mūsų tėvynės orumas, jėga, didelis riterišku-

mas, gyvas ir ūmus veiklumas", bet jis, nežinodamas dvasios kelių, užmušdamas „Dievo vėliauninką" Zborovskį, užkirto Lenkijai kelią Dievo Karalystėn.

„Tas kancleris", šaukia mistikas revoliucionierius, „buvo kažkokia baisi dvasia", kuri įstatymų laikėsi „atsigręžusi į praeitį". Ir juo labiau ji baisi buvo, „kad turėjo didelę kaktą" ir kad „kitos dvasios ją laikydavo angelu, nes ji visuomet būdavo priešaky, o jos išmintis virto pranašavimu". O Zborovskio dvasia „turėjo pranašo akis..." Ji buvo tartum „lenkų Cezaris — drąsus, išdidus, panašus į senovės riterius pusdievius. Ji prieš karstus ir prieš pavojus nedrebėdavo". Poeto misticizmas daro jį anarchistą ir revoliucionierių. Zamoiskis su Zborovskiu įveidina čia priešingumą konservatizmui ir legalizmui. Jie savo revoliucioniškumu išreiškia bręstančios ir naikinančios senas formas Dvasios siekimus. Lenkų tauta esanti vienintelė, kurioj senosios Dvasios, perkeliavusios „visus amžius ir tikėjimus", galinčios laisvai veikti, „atsisakyti dvasios" (liberum veto), kurioj tos dvasios pasireiškiančios mene ir valdančios visuomenę grožio galia ir randančios sau paramos tautiečių širdyse... „Tokia yra didelė krūtinių žaibų galybė, kad prisiliesk tik, tai bematant išsiverž tau perkūnas iš kiekvienos širdies".

Savaime aišku, kad, mistiko revoliucionieriaus akimis žiūrint, Krasinskio vizija, darningai jungianti Ateitį su Praeitim, statanti tautos žygiavimo priešaky Čenstachavos Dievo Motiną, Lenkijos Karalienę, vadovaujančią riterių pulkams, prieštaravo giliausiems ir brangiausiems Slovackio įsitikinimams ir savinosi jo Dvasios paslapčių teises.

Jau tuo metu parašytame fragmente „Poetas ir įkvėpimas" Slovackis, kreipdamasis į asmenis, kuriuos jis kėlė „Beniovskin" (Beniovskis, Vernihora, kunigas Morkas), pareiškia, kad:

Senas pasaulis pradingo, o naujas negimsta —
Dvasioms, į jus panašioms, nesiranda čia vietos!
Skriskit ir ryto naujojoj aušroj pasilikit —
Būkite naujos dvasia, o jei ne, tai — pražūkit!

„Zborovskio" kūrėjas savo nesenai buvusio draugo ir dvasiško brolio iškilimą „Priešaušry" atjautė kaipo pasisavinimą sielų vadovavimo, kuriam tik jis vienas turėjęs teisių ir gabumų. Be to, jis tame matė ir savo brangių idejų nužeminimą ir užginčijimą.

Krasinskis bajorijos uždavinį ir jos būsimus santykius su liaudim šiais žodžiais apibūdino:

Nes tauta ne tik dar miega.
Ji, kaip milžinas be jausmo.
Dar mums reikia kibirkštėlės
Iš Dangaus, o ne iš žemės,
Kad tas milžinas atbustų.
Be bajorų neapsieit čia!

. . . .

Jie tautos nūnai vaidilos!
Laiko rankoj aukos galią
Ir sunkios bausmės nebijo.
Jie sutrypė seną svietą,
Jo pavydą, jo žudynes.

. . . .

Tur būt taip yra paskirta,
Kad jie būtų vainikuoti,
Bet vienintelis vainikas —
Tai liet dvasią milijonams!
Visiems kūnams duoti duonos,
Visoms sieloms — Dievo maisto!

Niekados nemurdint nieko,
Bet visus aukštyn vis kelti,
Kilt pačiam kitus vis keliant —
Taip kaip Viešpats Dievas daro!
Visko tikslas — tobulėti!

Krasinskio įsitikinimu, tėvynę išvaduoti galįs „tik vienui vienintelis stebuklas — lenkų bajorija su lenkų liaudim, kaip du chorai, vienas aidas“ („Jeden tylko, jeden cud — Z szlachtą polską polski lud, — Jak dwa chóry, jedno pienie“).

Krasinskio supratimai stojo skersai kelio mistiko revoliucionieriaus Slovackio karščiausiems norams ir įsitikinimams, išdėstytiems „Zborovsky“ ir daugely kitų to laikotarpio kūrinių,

Be abejo, giliausiai užgavo demokratus ir jiems simpatizuojantį Slovackį kartojamas paskutinėj „Meilės psalmės“ daly šauksmas: „Haidamakų peilius meskite“ („Hajdamackie rzućcie noże“).

jungiąs revoliucinius, bet nuoširdžiai patriotinius, apakusių per savo doktrinas demokratinio judėjimo vadų sumanymus su be idejinių liaudies judėjimų Ukrainoj antroj XVIII amž. pusėj nuožmumu. Giliai užgautas Slovackis parašė nepaprastai gražų ir atskleidžiantį svajotojo mistiko sielos gelmes eilėraštį „Trijų psalmių autoriui" („Do autora trzech psalmów"), iš karto paskleistą rankrašty, o 1846 m. atspausdintą be autoriaus vardo Leipcige. Visa versmė jausmų, pradedant nuo pikto pašiepimo visuomenės padėties, bajorijos įsitikinimų ir literatinės Krasinskio kūrybos ir baigiant religiniais jausmais, išlietais jautrioj maldoj, turinčioj patvirtinti ginamų įsitikinimų ir apturėtos iš Dangaus misijos tiesą, randa sau vietos tame gražiame, nuoširdžiame, pagaunančiame eilėrašty, nežiūrint į tai, kad šalia to visko jame randasi ir keistų mums poeto mistinės istoriosofijos išvedžiojimų. Gale, reziumiuodamas karštai išlietą polemiką su savo priešu, grasinamai šaukia Slovackis:

Bet kol tu čia ir taviškiai,
Dievo siela nesparnuoti,
Norit broliams galvas mygti
Taip, kaip velnias lig šiol mygo,
Kūnu forma, kuri lieta
Dar prieš amžius šiam pasauly,
Nors visai ji sutrūnijus,
Nudevėta, susenėjus,
Bet dvasias jūs jąja slegiat.

. . . .

Mes šventieji, mes jaunieji
Rytmečio aušros šviesybe
Tavo priverstam lavonų
Valčiui kelią čia pastosim.

Antroj to eilėraščio redakcijoj tą grasinantį galą Slovackis pakeitė eilėmis, kurios sako, kad tas ginčas būsiąs išspręstas nežemiškose sferose Kristaus akivaizdoj.

Nepasisekimas ruošiamojo 1846 m. Rusų ir Prūsų Lenkijos sukilimo ir kruvinas numalšinimas silpnai suorganizuoto Galicijoj sukilimo patvirtino Krasinskio nujautimus bei įspėjimus ir leido jam „Gailesčio psalmėj" („Psalma żalu") baisaus istorijos fakto — Galicijos žudynių prikišimu pajudinti visą mistiko revoliucionieriaus ideologiją. Tas atsakymas, pripažįstąs priešui, kad jo daina tai „vienas

lenkų kalbos stebuklų, skambąs nuostabiais aidais ir kupinas gilaus misticizmo", išskyrus ironišką, piktą, bet galingą pradžią, yra sausas ir ištęstas ir leidžia toj dviejų didelių poetų dvikovoj pripažinti genialiam mistikui meno, jausmų., plasnojančios vaizdenos persvarą. 1848 m. Krasinskis paskutinį kartą prabilo kaipo pranašas ir vadas, sukaupdamas savo „Priešaušrio" vizijas ir savo mesianistinę istoriosofiją gilioj „Geros valios psalmėj" („Psalma dobrej woli"), uždarančioj 28 metų didelių poetų kūrybos laikotarpį ir jų pagimdytą lenkų poezijos sužydėjimą.

Mickevičius, pasiliuosavęs iš priklausomybės Tovjanskiui, kilo dabar veiklaus tautininko rolėj, organizuodamas lenkų legioną Romoj, gamindamas visuomenei pertvarkyti programas ir dalyvaudamas, kaipo leidžiamos prancūzų kalba „Tautų tribūnos" publicistas, redaktorius, tolaikinės Europos politikos ir visuomenės gyvenime. Visa tai jis darė būdamas savo gyvenimo antrojo pavasario, 1848 m. „tautų pavasario" įtakoj.

Krasinskis savo visuomeninę padėtį ir savo santykius su aristokratų pasauliu irgi naudojo tautos reikalams remti čia pas Piusą IX, kuris kėlė tiek daug vilties lenkuose, čia Paryžiuj, rašydamas atvirus laiškus ir patiekdamas politinius memorialus.

Slovackis, kuris taip pat 1848 m. panoro aktyviai dalyvauti tolaikiniame judėjime ir kuris tuo tikslu atvyko Poznanėn, negalėjo suderinti savo mistinių tikėjimų („viskas per dvasią") su realiais valandos reikalavimais ir siekimais, tat grįžo savo Paryžiaus vienumon prie kūrybos, kurios nebeapleido ligi pat mirties (1849 m.). Pasiekdamas didžiausiame savo paskutiniame veikale antrašte „Dvasia Karalius" („Król — Duch") aukščiausiojo meniškumo laipsnio, jis padarė nemirtingas savo brangias vizijas ir įgyja (nors ir keleriems metams praslinkus po mirties) taip trokštamą sielų valdymą, bet ne tiek kaipo didelių, paslaptingų tiesų pranašas skelbėjas, kiek kaipo didelis menininkas, naujo meno kūrėjas.

Toji del sielų valdymo kova, kurioj atakuodamas dalyvavo tik vienas Slovackis, kurioj Krasinskis tik atremdinėjo tuos puolimus, o Mickevičius, kupinas pasitikėjimo savo galia, nepaisydamas prieš jį nukreiptų puolimų, buvo tik jos liudininkas, tapo svarbiu Slovackio dvasios brendimo ir jos kūrybos veiksniu. Tos kovos dėka lenkų poezija įgijo visą eilę, nors ir neužbaigtų, bet galingų, ligi pat mirties morališkai augančio pranašo dainiaus kūrinių. Nors asmeniniai nusistatymai ir ambicijos vaidino čia tam tikrąją rolę,

tačiau noras tarnauti kenčiančiai ir nelaimingai tėvynei, stengimasis vadovauti tautai jos kančioj ir varge vadų ir pranašų arba vaidilų aukininkų rolėse, teikė poetų rungtynėms augančio drauge su kovojančių įsikarščiavimu rimtumo ir gilaus religingumo.

Tiesa, toji kova atšaldė buvusius kai kurį laiką karštaus palankumo jausmus tarp Slovackio ir Krasinskio, bet užtai ji „Dvasios Karaliaus" kūrėją suartino su nemielu jam ilgą laiką, nes nusistačiusiu prieš jį, Mickevičium, kuriam jis, susijungęs su juo dvasiškai per priimtą Tovjanskio mokslą, sudėjo pripažinimo pagarbą, su užsidegimu klausydamas jo paskaitų Paryžiuj ir pripažindamas jam nebaigtose savo paskutinio didelio kūrinio dalyse vienos Lenkijos „Dvasių Karalių" padėtį.

20 §. Remimasis nežemišku pasauliu.

Misticizmas ir tovjanizmas.

Misticizmas, kaipo gilesnių jausmų galia ir vaizdena apdovanotų sielų religinių troškimų išraiška, yra dažnas ir paprastas apsireiškimas, tik, žinoma, įvairiu laipsniu. Žmogaus apribotas protas ir moralinė silpnybė žadina jį kilti jausmų ir vaizdenos pagalba neprieinamosna ir uždraustosna tiriančiai minčiai sritysna, plasnoti ten bekraščioj beribėj ir ieškoti aukščiausiems dvasios siekimams, o ypač širdies troškimams paramos, moralinės energijos šaltinių, nurodymų ir įkvėpimo kurti.

Vyraująs jausmingumas, pažadintas religinių judėjimų, tautų siekimų ir kančių, visuomeninių sąjūdžių, politinių perversmų, palankiai gimdo karštesnėse, gilesnėse juatresnėse sielose mistinius palinkimus ir siekimus,

Sąjūdžiai ir kentėjimai, pagimdyti lenkų sielose politinės buities netekimo ir taip sunkių to fakto pasekmių, kreipė mintis ir jausmus į nežemiškas sferas surasti ten sau paramos varge ir tikėjimo geresne ateitim. Tolaikinės lenkų sielos, nepajėgiančios išaiškinti sau visų gausių katastrofos priežasčių, kuri jas ištiko tą valandą, kai visuomenės stengimasai gimdė jai Europos pripažinimą ir žadino tikėjimą geresne ateitim, nedrįsdamos protestuoti prieš nesuprantamus joms Apveizdos sprendimus, leidžiančius daryti joms tokią didelę skriaudą, stengėsi suprasti tuos sprendimus, kad juose surastų pamato savo negęstančiai vilčiai. Tikėjimas Napo-

leono genijum ir jo laiminga žvaigždė, o pagaliau — Aleksandro I pažadais įkurti Lenkų Karalystę 1815 m. ir prie jos prijungti Lietuvą ir jos rusų žemes, nuramino laikinai lenkų sielą, galinčią dabar visuose plotuose (išskyrus tik Galiciją ir dalinai Prūsų Lenkiją) pasišvęsti tariamai laisvam kultūros darbui ir švietimo bei visuomeniniam veikimui. 1830 m. sukilimas, įvykęs iš priežasties gęstančios vilties, kuri stiprino lenkų sielas, o lygiai ir tas smūgis, kurį pagimdė kalbamas sukilimas, drauge su savo baisiomis pasekmėmis sudarė visai bevilčią padėtį, kurią taip vaizdžiai apibūdina šie Mickevičiaus žodžiai:

Nes kitą syk tauta tokias kančias gyvena,
Kad net drąsa, pažvelgus į jos didį skausmą,
Bejėgiai laužo sau rankas...

Kaip lenkų sielos prometeiškas pakilimas bekraščion beribėn surasti dangaus pagalbą kenčiančiai tautai, užbaigtas Konrado improvizacijoj burnojančiu nusiminimo šauksmu, rodė tos pačios sielos, apleistos Europos tautų ir dangaus, pirmąjį atgimimą, taip lygiai paklusnus atsidavimas Dievo valiai ir plaukiąs iš atgimusios, karštos vilties Apveizdos pagalba tikėjimas, išlietas kun. Petro maldoj ir vizijoj, atatiko tikram, to laiku gimstančiam 1831 m. kovos ir judėjimo giliau jaučiančių dalyvių sielose karštam religingumui ir tikėjimui, kad morališkai tobulinant lenkų sielas bus galima prikelti ir atgaivinti Lenkiją. Toji mintis, esanti svarbiausiu Mickevičiaus mokslu, kurį jis skelbė „Keliavimo knygose", buvo įgyvendinta poeto iniciatyva suorganizuotoj 1834 m. „Suvienytųjų brolių" draugijoj. Kilnus tos draugijos ir jos įsteigėjo ūpas patrauks ir pavers uoliais katalikais ir dideliais tikybos veikėjais tokį radikalą ir revoliucionierių — Jeronimą Kaisevičių ir uolų Saint Simono mokslo išpažintoją — Janskį. Mickevičius, kuris jau Kaune 1820 m., berašydamas „Baladas" ir pirmykščias „Vėlines", taip giliai buvo persiėmęs liaudies tikėjimu, kad mirusiųjų vėlės bendrauja su gyvųjų pasauliu ir kuris jau tokiu įsitikinimu skelbė „Romantiškume" „Ir aš taip tikiu", Gustovo išpažinty jau aiškiai pažymėjo savo mistinius palinkimus. Pagaliau, jis, patekęs Petrapily mistiko tapytojo Oleškevičiaus įtakon, sustiprino savo įsitikinimą, kad žmogaus dvasia galinti turėti santykių su aukštesniu pasauliu, o, jausdamas savo kūrybinę galią, jis rado tam savo įsitikinimui patvirtinimą. Tat „Drezdeno Vėlinėse" jis išdėstė, bet jau katalikų tikėjimo dvasioj, tuos

savo senus įsitikinimus, įvesdamas veikalan Angelą Sargą, kuris motinai prašant ir „Dievui leidžiant“ saugo Konrado sielą, o lygiai jis neužmiršo ir piktųjų dvasių, kurios stengiasi Konradą atitolinti nuo Dievo.

Taip pat viduramžių katalikybės dvasioj piešia poetas piktos dvasios iš Konrado sielos varymą, kurį atlieka kun. Petras, ir puikų angelų teismą, kurie užtaria prieš Dievą burnotoją ir tuo pat metu tikintį ir mylintį Konradą. Tačiau tuo pat metu įvairiose kūrinio vietose kyšoja misticizmo apsireiškimai, dvelkiantieji iš kun. Petro paslaptingų išsipasakojimų ir vizijos, o lygiai ir iš tos reikšmės, kokios Mickevičius teikia mistiko Oleškevičiaus asmeniui ir išsireiškimams, ir iš jo paties atvaizdo, patalpinto Rusijos vaizduose, pridėtuose prie trečiosios „Vėlinių“ dalies. Iš to misticizmo kilo istoriosofinė Lenkijos praeities ir ateities vizija ir sujungta su ja Mesianizmo evangelija, kurią Mickevičius išdėstė „Tautos ir keliavimo knygose“. Tų knygų gale randasi šie žodžiai:

„Tos Tautos ir Keliavimo Knygos nėra išgalvotos, bet surinktos iš lenkų istorinių darbų, raštų, padavimų ir mokslų, kuriuos yra nuveikę Lenkai, tie dievobaimingi ir pasišventę Tėvynei Kankiniai, Išpažintojai ir Pilgrimai. O kai kurie dalykai Dievo malonės suteikti“.

Išleisdamas tą kūrinį be savo vardo pažymėjimo ir sakydamas, kad jis kilo iš „Dievo malonės“, iš apreiškimo, Mickevičius nuosavias tame kūriny mintis, be abejo, skyrė prie to paties šaltinio, ir todel jis Dievo tiesoms bei apreiškimams išreikšti pasinaudojo evangelijos forma ir stilium.

Jau 1832 m. jis Drezdeno bibliotekoj ieško Jokūbo Boehmo raštų, o 1833 m. Paryžiuj jis šalia šv. Dionizo Areopagitos, Saint Martin'o, Kotrinos iš Emmericho raštų ir vizijų studijuoja ir Baaderio veikalus. 1833 m. žiemos vakarais, B. Zaleskio žodžiais, „Adomas dideliu pamėgimu pasakodavo apie nežemiško gyvenimo paslaptis, apie dvasių pasaulį ir jų ierarchiją pagal Dionizą Areopagitą“. Didžiausiu visų naujųjų mistikų jis laikė Jokūbą Boehmą. „Tai yra Dievo pranašas ir aiškiaregys šių dienų krikčioninėms tautoms, koks yra buvęs Izajus Hebrajams. Antras po Boehmo yra Svedenborgas“. Didelės įtakos poeto sielai darydavo taip pat ir Saint Martin'as (1743—1803). Augąs nuo 1830 m. poeto religingumas, nepaisant jo nuoširdaus katalikiškumo, del genialios jo dvasios galybės ir intuicijos, negalėjo išsilaikyti Bažnyčios mokslo rėmuose. Jau

puikioj savo Romos laikotarpio lirikoj atskleidžia mums poetas tiesioginį savo dvasios bendravimą su Viešpačiu, teikiančiu nusižeminusiam savo galybės ir spindėjimo dalelių. Mistikai, kurių jis raštus vėliau taip gobšiai studijuoja, įveda jo Faryso dvasią, veržiančiasiąją nepasiekiamon visatos beribėn, trokštamon sferon. „Pono Tado" kurimas, žadindamas poete menininką, patriotą, tapytoją ir jam labai brangių žemės dalykų dainių, ramino jo mistinius nerimavimus. Reikalas surasti savy moralinės energijos sunkiose klajūno gyvenimo sąlygose ragino kenčiantį ieškoti sau aukštesniame pasauly paramos ir nurodymų, kaip vadovauti tautai jos emigrantų tarpe, kuriam darbui jis jautėsi esąs pašauktas. Jau puikiame eilėrašty antrašte „Išmintis ir tikėjimas" („Rozum i wiara"; 1830 m.) pranašas poetas skelbė savo misiją, paremtą Dangaus suteikta jo dvasiai galybe.

Šeimyninio gyvenimo pareigos ir rūpesniai, užgriuvę poetą jam apsivedus (1834 m.), versdami jį ieškoti šaltinio padidinti lėšoms, reikalingoms didėjančiai šeimynai (bandymas 1836 m. rašyti prancūzų kalba dramas, lenkų istoriją, priėmimas lotynų literatūros katedros Lozanoj 1839 — 1840 m.), neleido jam pakelti uždavinių, surištų su tautos sielų vado padėtim. Poetas jaučiasi dvasiškai prislėgtu. Keletas iš Lozanos laikotarpio eilėraščių patvirtina tą poeto energijos susilpnėjimą. Jis pirmą ir paskutinį kartą skundžiasi savo likimu ir apibūdina savo vyro amžį, lygindamas jį su ankstyvesniais savo gyvenimo laikotarpiais, kaipo „smūgių amžį". Apėmimas 1840 m. pabaigoj slavų literatūrų katedros Paryžiuj, pagaliau pripažinimas, kurio jis įgyja ne tik tautiečių, bet ir prancūzų tarpe, naujai sužadina jame dvasinę energiją ir pasitekėjimą savim. Dabar jis jaučiasi slavų, o ypač lenkų dvasios reiškėju ir atstovu viso pasaulio akivaizdoj. Naujų pareigų svarbumas verčia poetą profesorių daug studijuoti ne visai jam žinomą dalyką (svarbiųjų slavų tautų istoriją ir literatūrą), o tuo pat metu sunki medžiaginė padėtis ir žmonos liga atima jo minčiai laisvę ir morališkai jį slegia. Didžiausio profesoriaus poeto moralinių kentėjimų įtempimo ir rūpesnių valandą, kai jis 1841 m., patalpinęs pamišusią žmoną, kelerių mažų vaikų motiną, sveikatos namuosna, grįžta vargų prislėgtas namo, pas jį atvyksta nežinomas jam atejūnas iš Lietuvos ir savo nepaprastos dvasios galia, giliu religingumu ir „Vėlinių" apmirusiais, bet taip brangiais Mickevičiui, įtikinimais paima jį savo rankosna, tokį ištroškusį paramos ir paguodos ir tokį reikalingą naujų jėgų įliejimo. Galinga, nepriklausoma pranašo poeto dvasia,

kuri tik prieš Dievą gali nusilenkti, dabar lenkiasi prieš žmogų, kuris, būdamas labai morališkai galingas, turėjo visai kuklų protą ir, silpnai galėdamas raštu išlieti savo išsipasakojimus, smerkė literatinę kūrybą ir draudė ją savo mokslo išpažintojams. Mat tas žmogus nepaprasta dvasios „tono" jėga, kurios jis, realizuodamas savy Dievo žodį, teikdavo savo mokiniams, pasirodė poetui labai galingas savo genialumo ir būdo didele jėga. Jis kūnijo gyvenime ideją, kurią Mickevičius, nepaisant to, kad jis buvo įsitikinęs jos moraliniu bei religiniu kilnumu, vien tik meniškai išreiškė savo „Vėlinėse". Toji ideja, netekus vėliau savo vadovaujamos padėties Mickevičiaus dvasios gyvenime, dabar, sunkaus moralinio susmukimo valandą, suspindėjo jam savo plačiu išrutuliavimu Tovianskio moksle ir jos realizacija tame nepaprastame asmeny, tartum šviečianti žvaigždė, gaivinąs šaltinis. Veikus poeto žmonos pasveikimas, kurį padarė Tovianskio dvasios įtaka, ne tik paliuosavo Mickevičių iš gilaus susikrimtimo, bet drauge morališkai sustiprino ir brangios jam idejos reikšmę,—idejos, teikiančios jos skelbėjui ir realizatoriui tokią galią.

Priėmęs Tovianskio mokslą, Mickevičius įžiūrėjo tame asmeny senai jo nujaučiamą ir Dangaus atsiųstą žmogų, kuris „bus mums gyva teisė, kurio žodžiai, darbai ir gestai bus įstatymai".

Tą moralinį atgimimą, tą dvasinį pakilimą, prie kurių kvietė pranašas savo „Knygose" 1832 m. „lenkų pilgrimus", dabar turi padaryti Tovianskis. Vis delto mokinys Mickevičius savo įtaka, užsidegimu, orumu, pavyzdžiu nuties „mokytojui" kelią pavergti sau lenkų emigrantų sieloms. Kenčiančiųjų, ilgenčiasiųjų tėvynės, kovojančiųjų su medžiaginiu skurdu klajūnų dvasinė nuotaika ruošė jų pailsusias širdis priimti mokslą, kuris, nieku nekeisdamas katalikų tikėjimo ir jo formos, tobulino juos dvasių pasaulio įvedimu žmonių gyveniman ir nurodymu, kad svarbiausias gyvenimo uždavinys yra „Dievo žodžio", vadinasi — Kristaus mokslo realizavimas savo dvasioj.

Už metų po Mickevičiaus Tovianskio mokslą priima du įžymiausi lenkų emigrantų tarpe poetai — Severinas Goščinskis ir Julius Slovackis.

Tuo būdu tovianizmas padarė įtakos tiek didžiausiųjų lenkų sielos reiškėjų kūrybai, tiek ir jų vadovaujamos plačios visuomenės protiškumui. Jis perdirbo mesianizmo ideją, kurią Mickevičius skelbs savo paskaitose Paryžiuj ir kurią Slovackis galingu meno grožiu reiškia puikioj savo trumpo amžiaus paskutinių dienų kūryboj.

Krasinskis, kurio dvasios nepaliečia tovjanizmo įtaka ir kuris pasilieka Šellingo ir Cieškovskio filosofijų pasekėju, savo „Priešaušry" (1843 m.) ir „Psalmėse" (1845 m.) pastato prieš tą mistinį mesianizmą savo istoriosofinį mesianizmą, padėdamas pirmajame kūriny prieš būsimos Lenkijos rolės pasaulio tautų tarpe viziją teisių išdėstymą, kuriomis plėtojosi žmonijos istorinis gyvenimas.

Tiesa, Tovianskis, smerkdamas poetinę kūrybą, kaipo silpninančią dvasios energiją Dievo reikaluose, atrodė, kad jis prilaiko esančius jo įtakoj poetus, tačiau tikrenybėj „mokytojo" įtaka žadindavo dviejų didžiausų lenkų poetų dvasinį gyvenimą, moralinę energiją ir kūrybą.

Mickevičiaus paskaitos Paryžiuj, nors jos kalbos ir turinio atžvilgiu formaliai ir nesiriša su jo poetine kūryba, užbagta „Ponu Tadu", vis delto, kaipo didelės dvasios kupini įkvėpimo išsipasakojimai, kaipo pagaunančios improvizacijos, yra pavestos daugiausia dideliems tautos ir dvasios gyvenimų klausimams. Jos išreiškia naujai sužadintą profesoriaus poeto galingą kūrybą, kuri per pastaruosius septynerius metus buvo giliai apsnudusi.

Slavų literatūrų kursas specialiai įsteigtoj tuo metu Collège de France katedroj, tiesa, prasidėjo už pusės metų (1840 m. gruod. mėn. 22 d.) prieš poeto susitikimą su Tovianskiu (1841 m. liepos mėn.), bet jau antrais metais (nuo 1841 m. gruod. mėn.) jų dėstyme matyti naujos dvasinės nuotaikos profesoriuj, atsargiai ruošiančiame, Mokytojui sutinkant, savo klausytojus prie atskleidimo jiems naujos, didelės tiesos. Toji tendencija daug ryškiau pasižymi trečiais metais, o jau ketvirtais metais svarbiausias kurso dalykas yra— mesianizmas, tovianizmas ir aistringa kritika „valdiškos" bažnyčios, nenorinčios pripažinti naujojo mokslo. Tuo būdu Mickevičius iš profesoriaus poeto, privalančio tarpininkauti tarp slavų tautų ir vakarų Europos, kaipo sąmoningas, kupinas žinių ir intuicijos tų tautų dvasios, atsispindėjusios istorijoj, kultūroj ir literatūroj, reiškėjas, pamaži virsta istoriosofu, mesianizmo skelbėju, o pagaliau — religijos reformatorium, norinčiu Tovianskio mokslo dėsniais perorganizuoti tiek bažnyčią, tiek ir politinius Prancūzijos ir Europos santykius. Kiek jis pirmais metais, vaizduodamas įvairių slavų tautų būdo ryškius požymius, atsispindėjusius jų darbuose ir literatūroj, o ypač piešdamas XVI amž. Lenkiją ir Rusiją ir mažiau kiek Čekiją ir Serbiją, pasirodė giliu, objektyviu istoriku poetu, kuriam intuicija pakeisdavo erudicijos stoką, kiek jis pagaliau savo paskaitose,

pavestose slavų senovei tirti, parodė savo negabumą slavų lingvistikos ir filologijos srityse, tiek jis, kaipo aukštų ir gilių religinių ir visuomeninių įsitikinimų skelbėjas, kaipo aukšto lenkų sieloms mesianizmo ir keliančio tas sielas tovianizmo atstovas, pasiekė savo kupinuose įkvėpimo išsipasakojimuose pagaunančio grožio ir didelės žodžio galios, kurie taip virpindavo jo klausytojus. Toji reikšmė, kurios Mickevičius teikė tų paskaitų serijai, atsispindėjo tiesioginiame jų išleidime prancūzų kalba, pavadintame: „L'eglise officielle et le Messianisme. Premiere partie" („Valdiška bažnyčia ir Mesianizmas. Pirmoji dalis"). „Literature et Philosophie... Deuxieme partie" („Literatūra ir filosofija... Dešimtoji dalis"). „Religion et politique" („Religija ir politika"). Visi tie raštai buvo išleisti Paryžiuj 1845 metais.

Pasidavimas galingo Mickevičiaus dvasios genijaus visai nedaug težinomo Tovianskio mokslui sekė visų pirma iš tai, kad jis savo širdy senai nešiojo tą mokslą, tik, žinoma, ne tiek išplėstu pavidalu. „Mano tikėjimas Andriaus žodžiais", prisipažįsta pats poetas, „yra pasekmė viso mano gyvenimo, visų mano nuotaikų ir dvasios darbų. Mano raštai liudija..., kad tai, kas dabar dedasi, aš esu pergyvenęs".

Tat savo paskutinėj paskaitoj Paryžiuj, baigęs skaityti ištrauką iš kun. Petro regėjimo („Vėlinės"), jis pareiškė, kad žadėtas ten „žmogus su trims veidais ir trims tonais pasirodė jau Izraelitams, Prancūzams ir Slavams; jie paliudijo prieš dangų, kad jį yra matę ir pažinę. Aš remiuosi jų parodymu".

Veikiant Tovianskio įtakai Mickevičiaus sieloj ima kitėti mesianizmo ideja, kurios jis tapo tokiu galingu reiškėju. Toj pačioj vizijoj, kurioj kunigas Petras regi Lenkiją kaipo tautų Kristų, pasirodo anas paslaptingas triveidis vyras — „regiamas žemėj laisvės vietininkas, tai jis ant garbės pamato pastatys savo Bažnyčios milžininius rūmus". Galima dasiprotėti, kad tas vyras, „tautų kelėjas ir gynėjas", vadovaus jam jo misijoj, taps, Slovackio supratimu, tautos „Dvasia Karalium". Paryžiaus puskaitose (III kursas, 2 paskaita) Mickevičius mokė, kad „daugiau išsitobulinusi Dvasia savaime turi paskyrimo vadovauti žemesniems žmonėms. Tai yra svarbi mesianizmo dogma. Apveizda tokią dvasią vartoja kaip savo organą. Dievas... prabylsta per tokią dvasią, kuri gyveno jo įstatymais, išsitobulino... patyrė bandymus, pasiekė išmintį... Dvasia,

kuri darbuojasi, kuri kilnėja, kuri be perstapo ieško Dievo, tuo pačiu įgyja aukštesnę šviesą, vadinamą žodžiu, ir darosi apreiškėja“. Eilė minčių, dėstančių tą sąvoką, baigiasi šiuo pareiškimu: „Mes tikime... ir turime pamato tikėti, kad krikščioninės tautos vis labiau artinasi prie evangelijos realizavimo, ir kad tuomet tos aukštesnės dvasios, sugebančios prisipildyti Dievo įkvėpimu, bus pakviestos vaidinti roles, kurios negalėtų derintis su tolaikine visuomenės buitim“.

Būdamas Tovianskio įtakoj ir persiėmęs jo mokslo uždaviniais, Mickevičius praplečia mesianizmo idėją ir kviečia bendradarbiauti Dievo žodžio realizavime šalia Izraelitų ir Prancūzų jau ne vieną tik Lenkiją, bet visas slavų tautas. Dabar iš tos priežasties Lenkija ir jos misija Mickevičiui lieka antroj vietoj. Savo antroj paskaitoj ketvirto kurso klausytojams jis šitaip sako: „Mes, Slavai, nieko daugiau neturim, kaip vien tik šalies neseną prisiminimą, — šalies, iš kurios mes esame atvykę, iš kurios visi žmonės atvyksta, kuri yra būsimoji dvasios gyvenimo vieta. Paskiausiai atvykę šio pasaulio scenon, mes dar prisimename savo sielų tėvynės atradymą ir jeigu jūs pripažinsite mus savo broliais, mes supažindinsime jus su savo bendru Tėvu... Mūsų laukuose gyvena milijonai valstiečių, kurie, rimbo plakami ir vilkdami sunkų jungą, palinkę prie žemės, kurią jie savo prakaitu gaivina, nesiliauja prašę Dievo pagalbos. Tos pagalbos maldauja taip pat ir visi gilesnieji Vakarų protai. Stengiasi surasti ją net ir doktrinieriai, patys to nežinodami. Žemė reikalauja gelbėjimo. Naujai gadynei yra reikalingas visotinės tiesos dalyvavimas“. Aukščiausia atsitolinimo nuo tolaikinio gyvenimo siekimų ir religiškai moralinio pakilimo išraiška yra Mickevičiaus ir Tovianskio pasekėjų vykdomas sumanymas pavergti carą Mikalojų I Tovianskio mokslui. Tas sumanymas buvo paskelbtas Tovianskio mokslo pasekėjų draugijoj bešvenčiant 1844 m. lapkričio mėnesio 29 d. sukilimo trylikos metų sukaktuves.

Laiškas carui tuo reikalu buvo suredeguotas Mickevičiaus ir tik ką atvykusio iš Rusijos jo universiteto dienų draugo, Aleksandro Chodzkos, kuris buvo orientalistas ir poetas ir kuris vėliau užėmė Mickevičiaus katedrą. Tas laiškas, gvildenąs Mickevičiaus paskaitas Paryžiuj ir mintis apie slavų misiją, skelbė, kad visos skriaudos, kurios nuo amžių buvo patiriamos slavų tautų tarpusaviame gyvenime, dabar privalo būti dovanotos ir užmirštos. „Atėjo laikas, kada privalo visi (slavai), susilieję vienan meilės jausman, apie kurį ligi

šiol nei supratimo nebuvo, nei vykdymo, sutelkti savo pajėgas vienan bendran interesan pasiekti tikslui, kurį jiems nuo šios dienos Dievas skiria".

Pereidamas prie Lenkijos santykių su Rusija, laiškas įrodinėjo, kad visos Lenkijos nelaimės buvo tėviška bausmė iš Dievo rankos už nevykdymą aukšto pašaukimo. „Dievas, nesiliaudamas juos (lenkus) bausti, suteikė pasisekimo broliškiems pulkams... Revoliucijos nepasisekė Lenkams. Jos net atsigręžė prieš tuos, kurie jas sukėlė. Nes juo didesnė yra kuri nors tauta, kaipo žodžio Valdžia (Urząd Słowa), juo daugiau ji Dievo turtų, Kristaus liepsnos turi, juo šventesnė jos pareiga turi būti, žodžio drausmė ir juo didesni už nedrausmingumą kentėjimai". Pagaliau, kreipdamėsi į carą, laiško kūrėjai šitaip kalbėjo: „Šviesiausias Viešpatie, tau milijonų išganymas yra įtikėtas. Vadovaudamas tiekiui Slavų tautų, tavo vainikui pavestų, tu šiandie esi Dievo valios didžiausias įrankis žemėj. Jeigu tu, Šv. Viešpatie, paklausysi Dievo balso, tai tavo ištikimi Dievui pavaldiniai, pasiaukodami Dievo minčiai, tavy spindančioj, pasiaukos ir tavo didybei, tavo laimei". Taip trokšta ne tik „pirmieji... išrinktieji priimti žodį ir teikti savo broliams pagalbos Jo priėmime", bet ir daugybė žmonių dvasių, kurios kitados yra vadovavusios Slavų tautoms, nes „teisė, kuri rūsčiai saugojo sienas tarp gyvųjų ir mirusiųjų, yra sušvelninta Viešpačio dienų". Laiškas baigėsi prašymu, kad caras tėvišku gerumu teiktųsi išklausyti ir „neatstumtų nuo savęs pasiaukojimo, kurį Lenkai daro žmonijai, broliškai tautai" ir del paties caro labo. Tas laiškas, įteiktas grovui Kisieliovui, rusų atstovui Paryžiuj, žinoma, nesusilaukė jokio atsakymo. Jis greičiausiai liko palaidotas atstovybės archyve.

Rusų diplomatui, kuris ironingai šypsodamasis skaitė šitą dokumentą, jis, tur būt, atrodė lenkų sergančios sielos religiškai politinio apkvaišimo apsireiškimu, tačiau literatūros istorikui, sekančiam tos sielos plėtojimąsi, atsispindėjusį tolaikinėj lenkų kūryboj ir šiaipjau lenkų proto darbuose, jis turi didelės reikšmės kaipo didelio tautos sielų vado, kenčiančio ir kovojančio už „milijonus", genialaus Lenkijos atstovo prieš visą pasaulį, aukščiausių moralinių pastangų ir didžiausios aukos išraiška. Lenkų siela, ieškodama sau išsivadavimo moraliniame žmonijos aukščiausios tiesos ir teisingumo atgimime, kilo to akto sparnais aukštybėsna, kurios leido jai manyti, kad tolaikinio tautos gyvenimo baisios sąlygos yra nesvarbios, praeinamos.

Tiek didelė Tovianskio mokslo įtaka, tiek ir Mickevičiaus paskaitos, gvildenančios gilius dvasinio gyvenimo ir žmonijos istorijos klausimus, atkreipė Slovackio mintis ir vaizdeną į nuo senai jau viliotė viliojančios jį priešistorinės praeities paslaptis, bet jau ne vien tik žmogaus ir jo dvasios praeities, bet ir gamtos, kurioj jis ėmė ieškoti tos dvasios pradmenų. Įsigijęs per įvairių knygų skaitymą daug žinių ir faktų, Slovackis pradeda savo vaizdenos pagalba vaizduoti žemės gamtos darbus ir reiškiančiąją iš tos gamtos dvasią, pasiremdamas vadovaujančiais tai evoliucijai moralybės įstatymais ir savo buities auka kurti per žemesnės gyvūnijos naikinimą bei mirtį naujus, tobulesnius organizmus. Pralenkdamas savo genialia intuicija vėlesnius didelių tyrinėtojų išradimus, Slovackis pastebi gamtos ir dvasios augime ilgą paeiliui kylančių vis aukštesnių formų ir organizmų grandinę. Dvasios, kurios slepiasi „Žody" (šv. Jono evangelijos „logos"), gyvenusios dar prieš kurį bent sutvėrimą. Įgijusios savo noru iš Dievo galimybės apsivilkti lytimis, vienos jų pasirinkusios sau už formą—šviesą, o kitos—tamsą. Pirmosios ėmusios vilktis formomis ant saulių ir žvaigždžių, o antrosios ant žemių ir ant mėnulių. Kiekviena dvasia buvusi susidėjusi iš trijų pradmenų: dvasios, meilės ir valios. Kiekviena dvasia, be perstapo darbuodamasi, pakeičianti savo mintį nauju pavidalu, kuris darosi teise. Tai teisei dvasia pasiduodanti, kad ant jos pamato būdama galėtų galvoti apie naujus, aukštesnius pavidalus. Jau uolose „glūdi Dvasia, kaipo tobulaus grožio statula, kuri dar mieguista, bet jau yra pasiruošusi priimti žmogaus formą ir kuri yra Dievo minties vaivorykštė, tartum šešeriopa girlenda, suvystyta". Jos „pirmieji krikštolai kitados nežinojo mūsų dvasios kūno". Jie žmonijos augime buvę tartum aigiptiečiai, „kurie judėjimą niekino ir tik ramybę bei poilsį mėgo".

Bet atėjo laikas, kada dvasios, norėdamos įgyti tobulesnį gyvenimą, aukojusiuos mirčiai ir toji jų auka, padaryta per dvasią, kuri panorusi tapti straige organizmu (vėlesnės Kristaus aukos paskelbimas), likusi apdovanota nežinoma negyvai gamtai dovana. Ir nuo to laiko, leidžiant Dievui, įvykęs nebesiliaująs pavidalų keitimasis. „Tu prašančią dvasią pirmiausia paėmei savo rankosna, išklausei jos vaikiškų norų ir savo valia apdovanojai ją nauju pavidalu". Ir nuo to laiko prasidėjęs milžininis, paslaptingas savo nesuskaitomais ir nepatiriamais laipsniais bei apsireiškimais organizmų pasaulio keitimosi procesas, kuris tolaikiniam mokslui buvęs neišsemiamas ti-

rimų šaltinis, o intuityviai įspėjančiam—apsireiškimų pasekmės. „Dvasios genezės“ kūrėjui jis atvėrė naują kūrybos sritį, naują jo mistinių tikėjimų ir siekimų pagilinimą bei sustiprinimą. Sujaudinta poeto vaizdena kuria pasaulio, paslėpto okeano gelmėse ir paskui iš ten išplaukiančio, regėjimą, kuris mus šiandie stebina savo įvairių, iškasomųjų organizmų liekanomis. Ir visa tai jis daro nepaprastai dailiai meno žvilgsniu ir būdamas kupinas gilaus religingumo.

Ypač augalų pasaulis, kurio grožį taip gyvai atjausdavo poetas, dabar naujoj šviesoj žadina jame brolišką užuojautą. „O Viešpatie“ — sako poetas — „man yra žinoma kiekviena lapelio spalva ir kiekvienas jo pavidalas, nes jie man atskleidžia dvasios prigimtį ir nusako man mano paties darbą, kurį aš esu kitados atlikęs augale... Aš žinau ką reiškia kiekvienas lapelio dantelis, nes kiekvienu pavidalu mano dvasia per savo darbą pasireiškė“. Tirdamas vėliau osto, ąžuolo ir rožės lapus, jis apibūdina jų piešiny dvasių savitumus. Pagaliau, sukūręs apvainikuotą žmogaus sutvėrimu gyvųjų būtybių genezę, jis išveda iš jos du įstatymų dėsnius, sudarančius poeto tikėjimui pamatą. Vienas tų dėsnių sako, kad „dvasia per pasiaukojimą nugali mirtį ir toliau tobulėja“, o antras — „kad viskas yra sukurta per Dvasią ir Dvasiai“. Tomis tiesomis mistikas patriotas rėmė išreikštą „Genezės“ gale įsitikinimą, o drauge ir prašymą, kad „tas vienintelis šviesos ir mokslo kelias nuvestų Dievo Karalystėn Dangaus išrinktą tautą, kuri dabar eina skausmo keliu“. Tat ir Slovackis, kuris, kaip iš išlikusios užrašų knygelės matyti, savo tikėjimų pamatiniais dėsniais jungėsi su Mickevičiaus, Krasinskio ir Tovianskio įsitikinimais, ieškodamas savo mistiniame plasnojime sau, o drauge ir lenkų sielai jos „skausmų kely“ paramos ir prieglaudos, liaujasi turėjęs ryšių su jos gyvenimo tikrenybe bei darbų lenkiškumu ir nurodo išsivadavimą ir būsimą misiją nežemiškoj tėvonijoj.

Tiek mesianizmas, tiek lenkų slaviškumas, tiek pagaliau ir pats lenkiškumas, būdami mistinės egzeltacijos įtakoj, kurią tam tyčia paruoštoj dirvoj pagimdė tovianizmas, susiliejo giliausiose ir turtingiausiose sielose vienan didelin siekiman bei troškiman realizuoti Dievo Žodį savy ir žmonijoj, kad tuo būdu morališkai atgimstant išvaduoti Lenkiją. Tačiau, tiek Mickevičiaus paskaitos Paryžiuj (ypač paskutiniam dviem kursam), tiek ir visa Slovackio paskutinių jo gyvenimo dienų kūryba del įvairių priežasčių negalėjo pa-

siekti platesnių lenkų visuomenės sluoksnių. Tik vienas Krasinskis savo „Priešaušrio" grožiu ir optimizmu, o „Psalmių" iškalbingumu pajėgė pavergti sau plačius sluoksnius, kurie, nors ir buvo sužavėti pranašo vizijomis, bet vis delto giliau nepersiėmė nei „Geros valios psalmių" moraliniais pamokymais, nei veikalo „Resurrecturis" patarimais. Nors „Priešaušrio" vizijose jis nurodinėjo Lenkijos misiją sąryšy su žmonijos ateitim nežemiškoj beribėj, tai vis delto, moraliai remdamasis istorija, tolaikinio gyvenimo reikalų nurodymais ir įsakymais, jis kreipė lenkų sielą į jos buities realias sąlygas ir kėlė aikštėn jos lenkiškumą. Kiek lengvai patriotinis, spalvingomis „Priešaušrio" ir „Psalmių" vizijomis atvaizduotas Krasinskio mesianizmas pavergė lenkų sielas 1844—1864 m. laikotarpy, kad paskui skaudaus nusivylimo įtakoj iš karto netektų savo grožio ir galios, tiek vėl Mickevičiaus ir Slovackio mistinis mesianizmas ir surišta su juo radikalinė, revoliucinė ideologija („Legiono" statutas, eilėraštis „Trijų psalmių" autoriui ir kiti Slovackio raštai) ėmė įgydinėti po 1864 m. drauge su augančiu Slovackio garbinimu vis didesnės įtakos jaunuomenei, kuri savo dideliuose poetuose matė socializmo apaštalus, visuomenės perversmo skelbėjus.

Tuo būdu tų dviejų didelių sielų grožis ir orumas teikė socializmo doktrinoms šventumo. Mesianizmo ideja, Lenkijos kristiška misija vėl ėmė nykti, o tėvynės reikalai liko sujungti su pasaulio proletariato išvadavimu. Nuo to laiko lenkų sielos tik tame ims ieškoti sau paramos ir tik per tai tikėsis susilaukti geresnės ateities.

21 §. „Dvasia Karalius", kaipo mesianizmo ir misticizmo sintezė.

Šalia „Pono Tado", teikiančio savo tiesa ir grožiu nemirtingame patriotiškumo atvaizdavime atsparos tautos silpnėjančiai ir kenčiančiai dvasiai, o drauge ir pamatą lenkų kultūrai ir kūrybai plėtotis, šis Slovackio veikalų veikalas išreiškia tos sielos galingą pakilimą. Tame Slovackio veikale lenkų siela ieško nežemiškame pasauly tvirčiausio atsispyrimo ir užtikrinimo reikšmės ir pastovumo tautai, kuriai vadovavo didelės Dvasios ir kurią jos vedė didelėn ateitin.

Mickevičius savo nemirtingame veikale atvaizdavo realų kūdikystės dienų pasaulį, kurį jis savo reginčioj ir jaučiančioj sieloj išsaugojo visu pilnumu, plastingumu ir meile. O Slovackis savo „Dvasios Karaliaus" rapsodijose atskleidžia iš pradžios nežinomą ir abejingą

jam praeitį, kuria jis ima domėtis tik nuo tos valandos, kai jo vaizdena suranda ten, ypač priešistorinėj gadynėj, naują laisvos kūrybos tėvoniją, o galutinai jis su ja susijungia tik tada, kai jo mistinė ekstazė nurodo jam toj praeity jo paties dvasios išraišką, kai lenkų valstybės mitiniame kūrėjui, Popely, jis pastebi vieną tos dvasios įsikūnymų, kai tautos darbai ima identifikuoti poeto istoriją, kai jis ima jausti būsimosios Lenkijos kurimą savo širdies „lopšy".

Trijų vienaamžių didelių poetų sielose eina (nepaisant ryškių skirtumų) toji pati artinanti ir tolinanti juos meniškų įsibėgimų ir siekimų kova del vadovavimo visuomenei ir del morališkai religinio apaštalavimo.

Mickevičius savo Drezdeno „Vėlinėse" ir „Tautos knygose" prabylsta kaipo pranašas mokytojas, o „Pone Tade" darosi rapsodininku, liaudies dainium, kuris „tai, ką yra matęs ir girdėjęs, knygosna sudėjo"; meniška, literatinė intencija pas jį pasitaiko tik smulkesniuose jo jaunų dienų kūriniuose („Balados", „Sonetai", „Gražyna").

Krasinskis savo kūryboj mato prakeiktą likimą, neleidžiantį jam savo sielos troškimų ir siekimų išreikšti darbais. Brangios idejos arba siekimo kūnymas literatūros kūrinin jam yra jų netekimas bei atsiskirimas nuo jų „žodžio bedugne".

Tik vienas Slovackis, ligi patekimo tovianizmo įtakon (išskyrus „Anhelli"), daugiausia jaučiasi dailininku, žodžio burtininku, grožio ir vaizdenos karalijų valdovu, ir tame jis mato savo didybę. Tačiau, kai mistinė ekstazė atskleidė jam dvasių pasaulio paslaptis, tiek visa ankstyvesnė kūryba, tiek ir poeto dailininko padėtis nebetenka jo akyse spindėjimo ir reikšmės. Dabar jis jaučiasi pašauktu saugoti ir pamaži dalyti žmonėms naujas dideles tiesas, aiškinančias kiekvienos buities esmę, rodyti žmogaus dvasios paslaptis, pasaulio ir Lenkijos praeities darbus ir jų ateities kelius. Be to, jis, būdamas kupinas žinių ir galios, įgytos savo ankstyvesniuose gyvenimuose, norėjo būti vadas visuomenei, jos Dvasia Karalius. Bet kuriuo gi būdu visa tai daryti, kaip skelbti žmonėms jam apreikštas buities paslaptis, kokią užimti padėtį plačiuose visuomenės sluoksniuose, kaip įgyti sielas, pripratusias Mickevičiuj ir „Priešaušrio" kūrėjuj matyti savo vadus, savo pranašus? Eolijono lūpomis („Zborovskis") skundžiasi poetas mistikas, kad jis „savo kūryboj vargsta", o tuo metu „jie" (Mickevičius ir Krasinskis), „tie pranašai Dievo... žmones, tartum avinus, gano". Tas jo vargas, kančia yra

rūpinimasis forma, kuria jis turi apvilkti nešiojamą sieloj mokslą. Toji forma privalėjo atatikti religijos reikšmei, to mokslo ir jo skelbėjo padėties didybei ir aukštumui. Ne poetas, bet sielų vadovas, Dievo pasiuntinys turės prabilti. Tat tos kalbos forma negali nieko bendro turėti su literatūra. Evangelijos, apaštalų laiškai primena Slovackiui, kuris paeiliui bando rašyti čia įvairiais eiliavimo būdais, čia biblijos proza. Poeto išsipasakojimai turėjo susidėti iš dviejų, nors ir surištų tarp savęs, bet skirtingų dalykų. Svarbesnis jų buvo — poeto dvasios intuicijos ataustas nežemiškas mokslas, šviesos spindėjime jam apsireiškęs, kurio jis visame pilnume negalėjo skelbti. To mokslo išdėstymui jis suteikė maldos formą („Genezis z Ducha"). Antras išsipasakojimas, parašytas platiems sluoksniams ir todel skirtas spaudai, buvo jo dvasios gausiuose įsikūnymuose darbų nupasakojimas. Tas nupasakojimas, jeigu jis turėjo būti privestas net prie paskutinio įsikūnymo, turėjo apimti visus Lenkijos darbus, kiek jie buvo tos Dvasios veikimo vaisiai. Tat, begalvojant dideliam veikalui planą, poetui kilo mintis, kad Lenkijos dešimtiamžiniame gyvenime turėjo veikti ir kitos dvasios, kurių darbus derėtų patalpinti sumanytan veikalan. Mickevičius, kuris savo paskaitomis Paryžiuj ir mistinių tikėjimų artumu palenkė ir nušvietė savo dvasios galybe ligi tol nusistačiusį prieš jį poetą, dabar atrodė Slovackiui vienu tų Dvasių Karalių, vienu tų Lenkijos kūrėjų ir valdovų. Tat reikėjo jam paskirti atatinkamą vietą. Šalia kylančių kompozicijos sunkumų, išsipasakojimo forma, eiliavimo būdas, priderą giliam turiniui — visa tai sudarė tokius uždavinius, kurių negalima buvo sekmingai išrišti. Suderinti lakios vaizdenos reikalavimus, kuriems rūpėjo asmenų, situacijos, vaizdų, spalvų nepaprastumas, su rimta išpažintim, kurią daro Dvasia Karalius, duodamas apyskaitą iš nuveiktųjų darbų, sudarančių tautos istorinio gyvenimo procesą, ir kuris nori tąja išpažintim patvirtinti savo misiją, savo valdžią ant tolaikinių sielų, parodyti gilumą ir tiesą įgytų, o dalinai ir toj išpažinty atskleidžiamų paslapčių, visų mokslų „Alfą ir Omegą" — panašus uždavinys viršijo genialaus Slovackio talento ribas. Jis, be abejo, jautė, kad oktava, kurią jis po įvairių bandymų ir svyravimų pavartojo savo kūriny, mažina religinį rimtumą ir teikia praeities paslapčių apreiškimui literatūros pobūdžio, poemos formą. Bet tuo pat metu jis matė savo menišką sugebėjimą naudotis to eiliavimo būdu, geriausiai atatinkamu poeto vaizdenai, kas kartą audžiančiai vis naujus ir nepaprastus

vaizdus, ištroškusiai vis naujų asmenų, padėčių, spalvų, gimstančių poeto sieloj per reiškiančiasiųjų jam idejų vaizdų aukštumą, naujumą ir nepaprastumą. Nors nežemiški balsai jį ragino atlikti didelius Dvasios Karaliaus uždavinius kovoj su atkaklia, nesuprantančia savo tikrų tikslų visuomene, tai vis delto poetas, jau tuomet kovojąs su silpną organizmą kankinančia liga, jautėsi tinkamu tik meniškai pareikšti savo dvasios didybę spindančiu ir galingu grožiu, nauju menu, kurio vizija, dar tik bruožais pažymėta „Lillos Venedos" prologe ir paskui pamaži kūnyjama tolimesnėj kūryboj, pagaliau pilniausiai išsilieja dar autoriui gyvenant paskelbtame (1847 m.) „Dvasios Karaliaus" pirmame ir likusiuose rankraščiuose dviejose kitose rapsodijose nebepaisant jau gausių veikalo fragmentų, — veikalo, kurį jau del jo paties milžiniškumo galima tik dalimis sukurti. Prieš „Dvasią Karalių" parašytoj, bet nepaskelbtoj „Dvasios genezėj", poetas mistikas savo dvasią išveda iš Dievo Žodžio (Logos), kuris „Žodžio dvasioms" reikalaujant padarė jas regiamas. Nuo to laiko prasidėjo toms dvasioms formų darbas, sudarąs kurimosi ir visatos plėtojimosi esmę ir duodąs toms dvasioms vis naujesnius, tobulesnius pavidalus, kurių paskutinis aukščiausias yra žmogus. Nupasakojęs savo evoliuciją toj maldoj, esančioj drauge ir tikėjimo aktu bei išpažintim Dievui, poetas šitaip kalba: „Aš matau, ką esu nuveikęs ir ką dar turiu nuveikti... Štai jau to darbo didelę dalį mano dvasia, veikiančia su žmonija, jau yra nuveikusi. Jau tai dvasiai šalia žveriško instinkto ir dorovingumo daug priaugo žmogaus dvasios išteklių, žmogaus angelo galios"... To gilaus kūrinio galas riša jo mistinį pasaulio atsiradimą su Lenkijos likimu ir jos ateitim. „Nes, remiantis tais žodžiais, kad viskas per Dvasią ir Dvasiai yra sutverta ir kad nieko nėra kūniškam tikslui... įvyks pamatuotas būsimas mano Tautos šventas žinojimas... o žinojimo vienybėj gims vienybė jausmo... ir aukų regėjimo, kurie per Šventos Tėvynės Dvasią veda prie paskutiniojo tikslo... Tėve, Dieve... padaryk, kad tas vienintelis šviesos ir mokslo kelias, meilės ir išminties kelias, vis galingiau spindėtų mokslo Saulėmis ir kad jis Tavo išrinktąją tautą, kuri dabar skausmo keliu eina, nuvestų Dangaus Karalystėn".

Atsispindėjusi tame kūriny poeto sielos nuotaika leidžia suprasti akstinus ir galutinus tikslus, kuriais vadavosi Slovackis, kurdamas „Dvasią Karalių". Pirmas būtinas reikalas ir sunkumas vykdant sumanymą buvo apibūdinti ir atskirti sferas ir laikotarpį,

kuriuose jis veikė būdamas pirmykščiuose įsikūnymuose. Atsižvelgdamas į vaidmenį, kurį jis turės vaidinti Lenkijos istoriniame plėtojimesi, jis turėjo pašalinti pirmykščius įsikūnymų vizijas, regėtas senovės Aigipte ir Graikijoj, vizijas, kurias jis dalinai vaizdavo kūriniuose „Zborovskis“ ir „Poetas ir įkvėpimas“. Be to dar, jam reikėjo iš padavimų apie Lenkijos pradmenas parinkti asmenį ir istorijos gadynę, kuriuosna būtų galima įkūnyti Dvasios, imančios savo rankosna valdžią, kūrybinį ir vaidovaujamąjį veikimą. Tos Dvasios pirmykščių darbų kilimui parodyti užteko poetui „kupinos dvasios paslapčių apysakos apie Herą Armietį (Her Armeńczyk)“, patalpintos Platono „Respublikos“ gale, o istorijos laiką rodė pažadėtas poeto „Lilloj Venedoj“ nugalėtos tautos keršytojas ir atgaivintojas, Popelis, gimęs iš Rozos Venedos, apveisintos žuvusiųjų Venedų pelenais.

Oktavoj, pradedančioj poemą, poetas pareiškia, kad jis imasi tą veikalą rašyti „vykdydamas amžinus sprendimus, kurie šiandie mane visu savo sunkumu slegia, kad aš išdainuočiau... didelius šventųjų dvasių šventus karus“. Čia jau matome pažymėtą daugelio vadovaujančių dvasių dalyvavimą Lenkijos istoriniame plėtojimesi, bet poetas, žinoma, dar negalėjo galutinai nuspręsti, kuriems istoriniams asmenims pavesti šitą vaidmenį ir kuriuo būdu parodyti visų tų dvasių įsikūnymo eilę. Jis net ir savo įsikūnymų grandinės dar negalėjo aiškiai įsivaizduoti. Kadangi jis to veikalo pirmose rapsodijose pirmiausia savo įkūnymus mano apsakyti, tat tame pasakojime jis mato savo dvasios darbus:

Savo kančias ir širdies neramybes,
Amžiną kovą su pragaro dvasioms,
Šviesius ginklus jų ir saulėtus skydus,
Duobes, kur raitos žalčių išdavystė,
Aš atvaizduosiu...

Tat antroj oktavoj jis paimtą iš „Respublikos“ apysaką pradeda šiais žodžiais: „Aš, Her Armietis, gulėjau ant laužo“. To kritusio vėlė, kaip sako Platono apysaka, sugrįžusi savo kūnan tą valandą, kai jį turėjo jau deginti ir apsakiusi apie patirtas ano pasaulio paslaptis, o, būtent: apie vėlių likimą, kurios, Teisėjui nusprendus, arba dangun einančios arba grįžtančios žemėn, kad vėl naujai pradėtų gyventi gera valia pasirinkusios naująjį kūną. Nepaisydamas Platono apysakos, poetas neleidžia Herui laisvai pasi-

rinkti sau kūną. Kai jis, sedėdamas ties Letos upe, galvojo apie savo praeitį ir ėmė priminti „Graikijos aušrų rausvą giedrą"...,

Tik staiga dvasios uždengė akis jam
Ir mylimą — nuo tol ir amžinai jau —
Pastatė prieš akis, kaip ryto aušrą.

Tas paveikslas, neturįs bruožų, kurie ryškiau apibūdintų jo reikšmę, tur būt yra galutinas tikslas, idealas, prie kurių turi Dvasia Karalius vesti savo pavaldinius. Tame paveiksle Rafaelio ir Tasso Dievo Motina Madonna, pasaulio ir Lenkijos Karalienė, jungiasi su Mūza, su kūrybinių įkvėpimų šaltiniu ir aukščiausio grožio įkūnymu:

Ties ja skambesys — lakštingalų daina ir dvasios,
O po josios kojų tartum aukso laiptų nužengimai
Vedė kažkur toliman gražių miglų pasaulin
Ant tyrų gėlelių po tamsių eglių šakomis...

Tai yra — Lenkijon.

Giliai sužavėtas to paveikslo grožiu, Heras, kuris ją regėjo vieną valandėlę, kad jos netekęs, pajustų širdy neužgesinamą ilgesį ir skausmą, trokšta eiti prie jos per mūšius ir kančias, kad iš tų kentėjimų jis, kaipo žmogus „jaučiąs už milijonus", galėtų nupinti savo galvai vainiką. Vieton dingusio aukščiausio idealo prieš jo akis iškyla „nei regėta, nei girdėta dvasia... Grožybė, žodžio duktė, kažin kurios šiaurių tautos Valdovė, kokią tik judejų pranašai buvo regėję".

Tai yra — Lenkija (žodžio duktė), o drauge ir paveikslas iš šv. Jono apreiškimo (Saulėta Moteriškė, po kurios kojų mėnulis, o ant galvos vainikas iš deimantinių žvaigždžių). Poetas, įvesdamas tą paveikslą nepaskelbtan prieš mirtį „Zborovskin", matė jame Lenkijos žygių palikimą: „saulės sustabdymą" (Kopernikas) ir „mėnulio sutrypimą" (Turkų nugalėjimas). Mistikas dailininkas, kuriąs iš savo vizijų lakius ir spalvingus „Dvasioj Karaliuj" vaizdus, šitaip nusako aną žodžio dukters pasirodymą:

Riedančią saulę ties galva ji laikė,
Balkšvą mėnulį ji kojomis trypė;
. . . .
Gražios vaivorykštės ugdė sparnus jai,
Saulei liepsnojant gėles ji deliojo,

Ir iš jos rankų lyg tyčia birėjo
Jazmino perlai, aguonų karoliai.
Visa žydrynė lyg tartum šypsojos,
Aukso liežuviais banguodama supės,.
Lygiai, kaip atlasas, žaidė spalvomis
Arba virpėdama žvaigždėmis sagstės.

Tame vaizde dingsta Dvasia Karalius su mistiku, skelbiančiu pasauliui dideles paslaptis, ir iškyla dailininkas, kurįs naują meną išreikšti naujoms, nepaprastoms savo sielos nuotaikoms ir turtingos vaizdenos audžiamiems regėjimams.

Pagautas antro apsireiškimo grožio, Heras panoro naujo kūno ir tapo jis Popeliu, bundančiu naujam gyvenimui „girioj... kaimiečio patvory". Jo motina, Roza Veneda, pareiškia jam, jog ji jį pagimdžiusi tam, kad jis atkeršytų už Venedus, kuriuos nugalėjo ir išnaikino Lechiečiai:

. . . . . Aš duosiu dvi dvasias:
Dešinėj stovės tau Angelas auksinis,
Kairėj — dvasia iš kraujo ir audrų.
Jūs trys... ir mano balsas, kaip griaustinis,
Ištroškęs keršto...

Jeigu poeto santykiai su praetim, o lygiai jos traktavimas būtų buvę tie patys, koki jie buvo prieš septynerius metus, kai jis kūrė „Lillą Venedą", tai Popelio, kaipo žuvusiųjų Venedų „pelenų" sūnaus, pagimdyto atkeršyti už Lechiečių padarytas skriaudas, misija būtų buvusi natūrali ir loginga. Tuomet ir „Dvasia Karalius" būtų buvęs ne kaipo tąsa kūrinių, turinčių atskleisti priešistorinių gadynių Lenkijos paslaptis. Tuo tarpu gi poeto dvasios persilaužimas visai atmainė jo santykius su praeitim ir pažiūras į ją. Lenkų valstybės įsteigimas, kurį, „Lillos Venedos" vaizdavimu, yra padarę nugalėtojai Lechiečiai, tie stačiokiški karžygiai, dabar poetui atrodo kaipo jo paties dvasios, įsikūnijusios Popelio asmeny, žygis. Kaip gi dabar blykšta suteikti Lechui ir jo žmonai žiaurumai, sulyginus juos su švelnumu Venedų, kuriuos valdė arfininkai, kurių ainium jautėsi pats poetas, matąs savo vienaamžiuose rėksnių ir prasčiokų Lechiečių ainius. Tas pat matyti ir tada, kai tų Lechiečių žiaurumus palygini su priemonėmis, kurių pagalba Popelis patvarina savo valdžią ir valstybės galią, darydamas Lenkiją „skausmų uolą" (skalą na ból). Nuožmiausieji Nerono ir Jono Rūščiojo darbai negali pri-

lygti tiems darbams, kuriuos poetas savo „Dvasioj Karaliuj" vadina „kruvinais laiptais", vedančiais prie „auksinių tikslų slenkščių", kuriuos saugo „saulėta, auksinė mintis".

Juk per mane ši tėvynė išaugo,
Net aš ir vardą esu jai suteikęs.
Mano sukruvinto irklo pajudinta
Plaukia ligšiolei Lenkija per skausmą...
Bangos ne kartą iš kelio ją mėtė —
Ir jos šventoji dvasia nukeliavo
Ten, kur gėlynai nuvytę, be kvapo...
Bet ką esu aš išspaudęs per kraują...
Tuo visados aš laimėjau sušvitęs!..

Tiek aukščiausių tikslų, tiek ir valdovo sieloj paslėptų akstinų tauta negalėjo suprasti. Net ir rapsodininkai, dainuojantieji praeitį, nesuvokia, kokia buvo žygių esmė ir kuo Popelis yra didesnis už romėnų Herodus. Poetas, kuris sąmoningai jaučiasi tų nuožmių darbų kaltininku, visą atsakomybę už juos ima sau:

Mano dvasia atsakys jums už viską.
Jūs gi — vaikai bei ėriukų kaimenė.
Ką tik dariau aš, tai gijos tos pačios —
Tat ir visi man tos kaltės sunkumai.
Tiktai kapai ir keliaujančio senio
Ilgosios dainos primins mano vardą...
Mano gi kapas žolėmis lapuosis —
Kito jūs angelo guosities meile...

Poetas, skelbdamas tą pirmąją rapsodiją kaipo baigtą dalyką, matyti turėjo sumanymą tolimesnėse rapsodijose dainuoti kitų Dvasių Karalių valdymus. Tur būt jis nenorėjo imti sau atsakomybės už vėlesnių, istorinių laikų klaidas ir nepasisekimus. Jis aiškiai tai pažymėjo aukščiau išrašytose eilutėse, primesdamas sau viską („ką esu aš išspaudęs") tai, kuo lenkų tauta yra „laimėjusi sušvitusi", o kitiems sielų valdovams jis prikiša, kad jie išsuko iš nutiesto jo kelio ir tautos dvasią nusilpnino („Ir jos šventoji dvasia nukeliavo ten, kur gėlynai nuvytę, be kvapo").

Svyruodamas tolimesniame siužeto vystyme, poetas iš pradžių apdirbinėja Popelio žygius ir ypač jo kančias aname pasauly prieš jo naująjį įsikūnymą, bet paskui meta tą mintį ir, remdamasis pa-

davimu apie Piastą, audžia iš jo svajingą apysaką („Legendų knyga“), turinčią paruošti skaitytojus prie naujo Dvasios Karaliaus iškilimo valdyti Mečislovo asmeny, kuris platino krikščionybę ir įsteigė lenkų valstybę. Aplenkdamas ar tolimesniam laikui atidėdamas Boleslovo Narsiojo (Chrobry) žygius, kurio asmenin, kaip rodosi, jis manė įkūnyti Mickevičiaus dvasią (jau anksčiau jis atvaizdavo ją Jogailos asmeny neužbaigtoj dramoj antrašte „Juodasis Zaviša“ — „Zawisza Czarny“), paskutinėj, nebaigtoj, bet kupinoj grožio rapsodijoj jis vaizduoja Boleslovo Drąsiojo (Śmiały) nuveiktus darbus. Bet mirtis nutraukė ligi paskutinės valandos jo vykdomą darbą. Daugybė variantų, likusių poetui mirus rankraščiuose, o lygiai ne mažesnis skaitlius ir jo svyruojančios dvasios išraiškų, apsunkina neužbaigtų ir jam gyvenant nepaskelbtų dalių rekonstravimą.

Poeto svyravimai del turinio ir surišimo tolimesnių rapsodijų, turinčių atvaizduoti naujesnius laikus, kuriuose reikėjo skaitytis su istorijos faktais ir asmenimis, sekė iš sunkumo išvystyti pirmoj daly apibūdintą planą. Kiek įvesti Lenkijos istorijon Dvasių Karalių, kokiuosna tų laikų žymiuosna asmenysna juos įkūnyti, kokį pagaliau paskirti sau vaidmenį tame istorijos procese, už kokius vadovaujančius asmenius ir svarbius faktus pasiimti sau atsakomybę ir nuopelnus ir kuriuo būdu pagaliau, kas turėjo būti sunkiausia, surišti visa tai su tolaikiniais tikėjimais bei įsitikinimais ir su atausta iš jų žemiško gyvenimo plėtojimosi geneze? Tat poetas antros rapsodijos įvadoj pareiškia, kad tada, kai „pirmasis lėkė sparčiai, kaip žaibo skriejimas, tai šis velkasi kaip jautis — darbščiu žingsniu, sunkiai ir rimtai...“ Prie uždavinio sunkumo prisidėjo taip pat ir būtinas reikalas supažindinti plačius sluoksnius su buities paslaptimis, be kurių „Dvasia Karalius“ būtų nesuprantamas savo smulkmenose, o lygiai būtų neaiški ir jo vedamoji mintis. Todel poetas šitaip įspėja skaitytoją: „Rasi juose pradžios ir galo, pasaulio alfos ir omegos, o drauge ir tėvynės paslaptį... Aiškesnis tų dalykų nušvietimas liko ligi tol uždraustas poetui, drebančiam prieš Dievą. Pailsi skaitydamas šias poemas ir turėsi pergyventi savo dvasios su poeto dvasia kovą“.

Didžiausia kliūtis, kuri neleido poetui nors dalį įkūnyti to milžininio sumanymo, visų pirma buvo sunkumas darniai išrišti tris įvairius, bet labai svarbius poetui, kūrinio klausimus, o, būtent: nors dalinai atskleisti dvasinio pasaulio paslaptis, išdėstytas „Dvasios genezėj“, atvaizduoti priešistorinės gadynės praeitį naujo mokslo

ir juo remiančiosios istoriosofijos šviesoj, kuri keitė mesianizmo ideją ir nurodinėjo aukščiausius tikslus, ir pagaliau meniškai nupiešti vaizdus, asmenis, padėčias, reikalaujančius naujo meno, naujų išsireiškimo priemonių, atatinkamų poeto būdui ir savitumams, — poeto, kuris dabar, būdamas mistinės egzeltacijos įtakoj, siekė aukščiausiojo savo galingos vaizdenos laipsnio.

Jeigu poetas būtų ilgiausiai gyvenęs ir vis taip intensyviai kūręs, ir tai nebūtų niekados įveidinęs to savo milžininio sumanymo. Fiziškai gęstančio, bet dvasiškai augančio poeto pastatytas pirmas aukštas rūmų, kurie turėjo savo viršūne pasiekti nežemišką pasaulį ir įvesti Lenkiją, kurios jis jautėsi Dvasia Karalium, tėvu ir vadu, regėjimų sukurtan „Dangaus Jerozoliman“, yra, nepaisant skeveldringumo, puikus savo turiniu ir forma genijaus paminklas, genijaus, kuris lenkų sielos veržimuisi prie laisvės suteikė tokią menišką išraišką, panaudodamas naujas meno priemones ir formas, atatinkamas jo vizijoms ir nuotaikoms. Naujumas ir gilumas dvasių pasaulio ir žilos praeities paslapčių, kurias pirmą kartą turėjo atskleisti žmonėms pranašas poetas, reikalavo atatinkamo naujo meno, kurio užuomazga jau matyti jo ankstyvesniuose kūriniuose, o ypač „Šveicarijos“ vizijose. Poeto dvasios plasnojimas ir tirpimas viršžemiškoj beribėj neleidžia jam naudotis realaus pasaulio spalvomis, plastiniais pavidalais, aidijomis. Tai matydamas, poetas skundžiasi kliūtimis, kurias jam daro ankstyvesni kūryboj pripratimai ir jo laki, išdykaujanti vaizdena bereiškiant jam gilių, apreikštų paslapčių naują dvasinį turinį:

. . . Nejaugi nebūtų jau būdo
Tavo spalvingajai minčiai suimti?
Argi tu visad biaurėsės purvynu?
Jei tu savąsias mintis sutirpdytum
Dangiškos meilės vienam deimantėly
Ir valandėlę paliktum bespalvė,
Tuomet tu Dievo ugnim pražydėtum.

(„Poetas ir įkvėpimas“.)

Nors šitokio formos idealo jis nepasiekė „Dvasioj Karaliuj“, (jis tame veikale, tiesa, ne spalvomis naudojasi, bet spindėjimais — auksinis, sidabrinis, ugninis, deimantinis — elgiasi taip, kaip darė ankstyvesniuose savo kūriniuose), tačiau tos eilutės sako apie poeto

kryptį, kuri jį giminiuoja su nežinomais dar jam modernistais, darančiais pastangų apdvasinti meną. Apie jo tikėjimą audžiamųjų vizijų tikrenybe, — vizijų, kuriose jis mato savo dvasios realinius pergyvenimus ir ankstyvesnių įsikūnymų žygius, mums sako veikalo ryškūs vaizdai, gilios ir pamatuotos charekteristikos, sujungtos su mintimi darbų ir atsitikimų nepaprastumu ir mistiniu asmenų, apsireiškimų ir net vardų paslaptingumu bei simbolika. Tokiam pasakojimui, tokiam nepaprastam, ūpingam menui, grožiui, nesiduodančiam del savo nuolatinio keitimosi ir lakumo suimti ir paprastomis priemonėmis išreikšti, mistikas poetas iš miglų, spindėjimų, žaibų blykčiojimo, kugždėjimų, švilpesių, griausmų ir iš tai, ko nepasako spalvos, tonai, balsai, judėjimai, pavidalai, žodžio priemonės ir lytys, sukuria naują meną ir jam pavestą naują kalbą, kurios jis tapo didžiausiu burtininku, virtuozu.

„Dvasia Karalius", kaipo pilniausia, puikiausia tų siekimų išraiška, kaipo, jeigu negalutinas Slovackio menininko, kūrėjo laimėjimas, tai jo viršijimas Slovackio mistiko, laikančio save pareikštų jam dvasios paslapčių skelbėju, nežiūrint į jo skeveldringumą, yra labai didelis, reikšmingas veikalas, įnešąs lenkų literatūron naujų formų ir naujų meno vertybių, kurių įtaka lenkų dvasiai darosi vis platesnė ir aiškesnė. Vertinti tą veikalą, turint omeny tik jo istoriosofiją, kuri, antra vertus, ne visai išvystyta, galima buvo tik tuo metu, kai lenkų visuomenė savo dideliuose poetuose matydavo pranašus ir tautos gyvenimo mokytojus ir vadus, o jų vizijose ir nurodymuose — pranašų apreiškimus. Kiek prieš 50 metų „Kordijonas" atrodydavo Slovackio veikalų veikalu, tiek jo „Dvasia Karalius" savo vieninteliu tuomet žinoma pirmąja rapsodija baidydavo nuo savęs skaitytojus tiek turiniu, vaizduojančiu pasakingą Popelį, kaipo pašėlusį tironą, žudynėmis ir nekaltų aukų krauju dedantį lenkų valstybei pamatą, tiek ir nepaprasta forma, kuria poetas vaizdavo savo dvasios, įsikūnijusios Popelin, paeilius paslaptingus gyvenimus. Be to, tas veikalas gimdydavo skaitytojų sielose protestą prieš panašų supratimą ir nušvietimą lenkų tautos ir valstybės genezę. Tik šiandie, pasidarbavus šiolaikiniams kritikams, atsiskleidė nepaprasti to ilgai buvusio paslaptingu kūrinio meniški privalumai ir poeto vizijų grožis, jungiantieji tą poemą su tolaikinio žmogaus sielos siekimais, pilniau, giliau, batarpiškiau ir subtelingiau atvaizduoti poezijoj savo nuotaikas, atjautimus, pakilimus, regėjimus — ir visa tai padaryti meno priemonėmis, pasemtomis iš muzikos, tapybos, skulptūros, poezijos

ir plastikos, gimstančių iš pojaučių ir jausmų jautrumo, iš tobulėjančios technikos. Raginamas nuolat dvasiškai turtėjančios sielos ir nepaprastai gyvos, stubtelingos vaizdenos, randančios tame turiny vis naujų metmenų vaizdams ir vizijoms, poetas išdirba savo kūrybinėj technikoj vis turtingesnes priemones ir įgyja vis didesnės galios, leidžiančios jam po parašymo visos eilės dramų, arba greičiau dramatizuotų poemų, sukurti „Dvasioj Karaliuj" savo dvasios paeilių įsikūnymų gyvenimus, kurie drauge yra ir lenkų tautos darbai. Mistinis heroizmas, sudarąs nuo moralinio persilaužimo valandos, — persilaužimo, kurį padarė Tovianskio mokslo įtaka, Slovackio dvasios ir kūrybos charakteringą požymį, surado čia sau galingiausią išraišką dangiškoj misijoj, kurios ėmėsi poetas, kaipo Dvasia Karalius, kaipo tėvynės kūrėjas ir valdovas. Kova del sielų valdymo tame veikale rado sau galą. Kaip penktosios „Beniovskio" dainos gale, taip ir dalinai sukurtame „Dvasioj Karaliuj", Slovackis, aplenkdamas Krasinskį, manė tik Mickevičiui pripažinti bendradarbiavimą taip geidžiamame jo lenkų sielos valdyme.

Dabartinis lenkų kritikas, Matuševskis, pastebėjo ir išdėstė savo darbe „Slovackis ir naujas menas" („Słowacki i nowa sztuka"; 1902 m.) dvasinių savitumų (ypač plačios vaizdenos) ir remiančiasiojo jais Slovackio meno panašumą su vėliau gimusiu modernizmu, su jo ūpingumu, sugestingumu ir simbolizmu, su jo sintetiniu siekimu jungti įvairių meno šakų (plastika ir muzika) priemones, su jo koloritu, su jo spalvų, garsų, idejų jungimu, su linijos ir idejos jautimu. Todel aistetikos idealų ir vaizdenos tipų panašumai riša Slovackį su vėliau gyvenusiu Vagneriu („Dvasia Karalius" ir „Nibelungų žiedas"), o iš antros pusės — su anglų prerafaelitais — Boecklinu ir Gustovu Moreau, o lygiai ir su Nietzše, kuris savo veikalus vadindavo „spalvotomis mintimis". Šis pastarasis savo muzikaliniu liringumu ir savo idividualizmo galia yra labai artimas „Dvasios Karaliaus" dainiui, ypač jo kūrybos pirmame laikotarpy.

. Tas meno priemonių naujumas ir nepaprastumas, tos aukštos ir gilios idejos, kurios turėjo poeto mistiko vaizdenos vizijose vaizdžiai ir simboliškai atsispindėti, viliojo ir dar ilgai vilios prie tos poemos sielas, kurios trokšta naujo grožio ir nepaprastų susijaudinimų. Slovackio kūryba bendrai, o „Dvasia Karalius" ypač, padarė galingos įtakos šių dienų lenkų poezijai ir menui, o ypač — muzikai ir tapybai. Literatūros kritikos augimas, tiesiąs kelią poeto dvasios viršūnėsna ir gelmėsna, aiškinąs nepaprastus jo kūrybos veik-

snius ir formas, bekylant plačiuosiuose visuomenės sluoksniuose aistetikai, nuolat didėja ir skaitlius skaitytojų, pajėgiančių gerėtis tiek genialaus meno žavėjimu ir ūpingais įspūdžiais, tiek ir svajingos patrioto mistiko sielos giliu grožiu.

Kaipo išraiška tautos sielos, ieškančios savo kančiose nežemiškos galybės paramos, norinčios pažinti savo praeitį, suprasti savo vargų priežastis, rasti pamatą tikėjimui geresne, patvaresne ateitim, „Dvasia Karalius" be abejo riboja tiek mesianizmo ideją, šviečiančią, kaip vaivorykštė, suvaržytos, politiškai bejėgės, bet dvasiškai augančios ir savo pranašų kūryba rodančios savo gyvenimą Lenkijos dvasios horizonte, tiek ir rišančiasį su ta ideja misticizmą, gimstantį iš glaudaus susijungimo religingumo su patriotizmu, beieškančiu sau paramos nežemiškose sferose. Tas susijungimas darė lenkų sielos ryškų požymį, reiškiančiąsi tiek didelių poetų kūryboj, tiek ir tautos judėjime 1861 — 1864 metais. Tačiau tas ryšys su mistiškai mesianistine, vadinasi — su išimtina, nenormalia ir jau nykstančia lenkų sielos nuotaika, atima tam puikiam poeto dvasios išsipasakojimui jo vadovaujamą svarbumą, moralinę įtaką.

Veikalo, kuris negalėjo turėti galo, skeveldringumas irgi mažina jo nepaprastą grožį. Nepaisant tos įtakos, kurią „Dvasios Karaliaus" meniškumas ir turinys daro naujesniam lenkų menui ir literatūrai, jis negali nei kaipo tautos dvasios patvari išraiška, nei kaipo užbaigtas veikalų veikalas lygintis su Mickevičiaus „Ponu Tadu".

Kovoj del sielų valdymo, kurią toliau tęsia didelių poetų veikalų pomirtinė įtaka ir surištas su ja dviejų lenkų mokytojų ir pranašų kritikų bei garbintojų minčių susidūrimas, Mickevičius vėl įgyja lenkų sieloj galingiausio jos reiškėjo ir vadovo padėtį, kurią jam laikinai buvo atėmę Slovackio naudai.

„Dvasia Karalius", kaipo lenkų sielos išraiška jos mistiniame pakilime, parodo didžiausį atsitolinimą nuo tautos gyvenimo tikrenybės, tą genialaus svajotojo dailininko, pranašo mistiko šalinamąsi nuo trokštamo, bet negalimo del paskendimo menan, veiklaus dalyvavimo realiuose, rimtuose tų dienų uždaviniuose, prie kurių taip veržiasi 1848 ir 1855 m, „Vėlinių" kūrėjas ir „Priešaušrio" dainius, jau nuo 1845 m. tapęs politiku ir dalinai publicistu, teikiančiu išmintingus, praktiškus nurodymus.

Skeveldringas „Dvasia Karalius" savo neįvykdomojo siužeto drąsa, savo viršžmoniško užsimojimo griuvėsių puikiu pagaunančio

meno spindėjimu primena Biblijos Babelio bokštą. Jis nuo pastarojo skiriasi tik tuo, kad yra ne akiplešiškas ir nenusistatęs prieš dangų veržimasis, bet mistinis lenkų sielos pakilimas, — sielos› ieškančios nežemiškame pasauly nurodymų ir priemonių įkūnyt' dideliems tautos uždaviniams, kurie vien tik bręstančios varguose gyvenimo valios pastangomis ištisų kartų tikslingais darbais gali būt įgyvendinti.

Kai Mickevičius ir Krasinskis (pirmasis savo statute Legionui, 1848 m., o antrasis — „Geros valios psalmėj" ir „Resurrecturis") kreipė lenkų sielas prie realių uždavinių ir tautos gyvenimo moralinio pamato, prie peršamo „Keliavimo knygose" darbo „gilinti ir gerinti sielas", tai Slovackis savo didvyriškai mistiniame susijaudinime ir iškilime net ligi mirties (1849 m.) ištvėrė tautos „Dvasios Karaliaus" padėty, tikėdamas, kad Dangaus jam suteikta jėga jis pajėgs kada nors „duonos naikintojus" („zjadaczy chleba") paversti angelais ir nugalėtojų žingsniu įves spindulingan ateities „Jerozoliman" lenkų Dvasių sparnuotus pulkus.

Trečioji dalis

Lenkų literatūros plėtojimasis namie nuolatos besikeičiančiant tautos gyvenimo sąlygoms Lenkijos dalyse

---

1832—1864

22 §. Paprotinė apysaka ir komedija, pareiškiančios siaurą Lenkijos gyvenimą 1832 — 1860 metais.

Palyginus su puikiu lenkų dvasinio gyvenimo sužydėjimu, pilniausiai pasireiškusiu poezijos kūryboj, kilusioj emigrantų tarpe, kur buvo susispietusios geriausios ir turtingiausios lenkų sielos, tame pačiame gyvenime visose Lenkijos dalyse po 1831 m. katastrofos įsiviešpatauja apatija ir dvasios susmukimas, kurie, drauge su protinių pajėgų sumažėjimu, su rimčiausių kultūros įstaigų uždarymu (ypač rusų Lenkijoj), su kolektyvinio visuomeninio darbo apsunkinimu, susiaurins dvasios reikalavimams ir norams ribas ir tiek suvaržys visą kūrybą ir veikimą, jog jie galės plėtotis tik labai angščiose ribose ir labai mažu maštabu.

Tik apie 1840 m. nauji, jaunoji karta, kuri buvo nors ir skurdi protiškai, nes didesne dalim neišėjusi aukštojo mokslo, bet būdama kupina karštų jausmų, veržimosi kurti ir veikti, nors ir trumpam laikui, bet vis delto sujudina apmirusį lenkų gyvenimą, kurio tikslas buvo vien tik medžiaginių reikalų patenkinimas.

To laikotarpio lenkų dvasinio gyvenimo žadintojus ir kūrėjus pagimdo toji pati Lietuva bei rusų kraštai, iš kurių buvo kilę dideli lenkų poetai, iš kurių kultūros Mickevičius ir Slovackis sėmėsi savo kūrybai akstinų ir veiksnių.

Tos pačios Gardino apylinkės, kurios XVIII amž. pagimdė Niemcevičių, tarnavusį savo pusamžiniu įvairiu literatiniu veikimu visų Lenkijos dalių trijoms kartoms, pagimdys ir Juozą Kraševskį (1812 — 1887) — literatūros ir kultūros darbų milžiną, rašytoją, kuris, kaip ir Niemcevičius, savo daugiau kaip pusamžiniu veikimu įvairiose raštijos šakose ir įvairiose darbo srityse gaivino, žadino ir ugdė visų Rzeczypospolitos dalių ir visų jos visuomenės sluoksnių dvasinį gyvenimą.

1831 m. smūgis ir atsidūrimas kalėjime neleido Kraševskiui užbaigti pradėtojo mokslo Vilniaus universitete. Taip kad jis, negalėdamas užimti tinkamos savo palinkimams viešos tarnybos, pa-

ėmė nuomon dvarą ir ėmė ūkininkauti. Vėliau jis įsigijo Ukrainoj keletą kaimų. Beveik per dvidešimtį metų tas įvairių krypsnių veikėjas, poetas, publicistas, archeologas, istorikas, rašytojas, visuomenės darbininkas savo sparčiai augančius rinkinius talpino mėnesinin laikraštin vardu „Ateneum". Žodžiu — jis stebino savo gausiais ir įvairiais darbais, surinktais Ukrainos užkampiuose, neturinčiuose gero susisiekimo, randančiuose toli nuo dvasinio gyvenimo centrų, apgyventuose žemininkų, praleidžiančių laiką bemedžiojant, kortas belošiant, belėbaujant ir tamsių, neturtingų valstiečių, kuriems, atjaučiąs ir įdomaująs jų padėtim savininkas, varžomas tolaikinių apystovų, negalėjo sekmingiau tarnauti, kaip vien tik bevaizduodamas jų vargingą gyvenimą ir tuo būdu darydamas įtakos viešajai opinijai.

Daugiau kaip pusamžinis Kraševskio literatinis ir visuomeninis veikimas dalyjasi į du svarbius laikotarpius: Voluinijos ligi 1859 m. ir emigracijos nuo 1863 net ligi 1887 m., kuriais jis Genevoj pasimirė. 1859 — 1863 m. (ligi sausio mėn.) laikotarpis, praleistas Varšuvoj, yra pereinamasis, ruošiąs rašytoją visuomenininką (per tautos judėjimą, kuris savo svarbiausį židinį turėjo Varšuvoj, ir per aplankymą tuo metu Europos) prie išplėtimo to stebinančio savo intensyvumu protinio darbo ir literatinės kūrybos, kuriuos jis parodė per pastaruosius 25 m. savo veikimo. Išplėstas dabar po 50 amžiaus metų veikimas žmogaus, kurio silpnas, visuomet kovojąs su chroniškais negalavimais organizmas neleisdavo manyti, kad jame randasi tiek energijos, padarė Kraševskį darbo milžiną, sugebantį po 16 valandų per dieną, išskyrus platų ir įvairų skaitymą, milžininę privatinę ir literatinę korespondenciją, istorinių, literatinių, publicistinių raštų gaminimą ir spausdinimą, sukurti kasmet nuo 10 ligi 16 tomų tiek istorinių apysakų, reikalaujančių atskirų studijų, tiek ir paprotinių, vaizduojančių tolaikinį stropiai jo sekamą visuomenės gyvenimą.

Tas įvairiapusis ir įvairiakrypsnis nenuilstamas Kraševskio veikimas glaudžiai jungiasi su lenkų visuomenės padėtim ir su sunkiomis tautos ir kultūros gyvenimo sąlygomis, sudarytomis 1831 ir 1863 m. smūgių.

Iš priežasties uždarymo lenkų mokyklų ir švietimo bei kultūros įstaigų, o lygiai ir negalėjimas steigti draugijų, gabesni ir uolesni lenkai turėjo imtis įvairių uždavinių ir savo veikimu patenkinti įvairius dvasios gyvenimo reikalus. Aišku, kad panašus jėgų ir gabumų skleidimas neleisdavo darbotojams pasiekti aukštesnių

tobulumo laipsnių ar tai meno, ar tai mokslo raštuose. Visa tai versdavo kurti paskubomis, kad tik patenkinus gausius, bet kuklius neapsišvietusios visuomenės dvasinius reikalavimus.

Kraševskis, švęsdamas savo jubiliejų Krokuvoj 1879 m., tą savo pusamžinį veikimą, apibūdino kaipo „rupių miltų duonos kepimą“, kuri buvo reikalinga išalkusiems skaitytojams. Visuomenėj, neturinčioj tautinių mokyklų, kuriai dvasinio gyvenimo organu beliko tik cenzūros varžoma raštija, apysaka, vaizduojanti, nors ir nepilnai, jos tolaikininius santykius ir praeitį, darėsi svarbiu tautos gyvenimo veiksniu bei veidrodžiu, rodančiu plačios visuomenės sluoksniams jų dvasios padėtį, papročius, reikalus, troškimus. Tat apysakų rašytojas darėsi vadovu, mokytoju, auklėtoju gausiems skaitytojams, semiantiems iš jo kūrinių atvaizduotus juose nurodymus, atjautimus, siekimus, turinčius tiesioginių ryšiu su pačiu gyvenimu. Lenkų protiškumas dar labai ilgą laiką randasi išimtinoj, o ligi tol ir labai svarbioj, poezijos ir apysakos įtakoj.

Pradėdamas 1830 m. savo literatinį veikimą, Kraševskis, būdamas lenkų XVIII amž. satirinės poezijos ir tebevyraujančių tolaikiniuose protuose švietimosi amžiaus sąvokų įtakoj, darosi, ypač savo pirmuose kūriniuose, šaltu ir greičiau ironingu, negu nuoširdžiu bei rimtu tolaikinio mažų miestelių gyvenimo paprotinių apsireiškimų ir tautos praeities sekėju.

Lengvai ir ūmai įgytas pripažinimas ne pernelyg lepių, bet trokštančių dvasinio peno skaitytojų tarpe nuoširdžiau nuteikia minkštą ir iš prigimties jautrų rašytoją, kuris ima suprasti ir atjausti savo visuomeninius uždavinius, verčiančius eiti įvairias pareigas ir liepiančius plėsti darbą įvairiomis kryptimis. Pirmaisiais 14 savo veikimo metais Kraševskis, šalia apysakų kurimo, bandys savo jėgas ir poezijos dirvoj kaipo lirikas, epikas, dramaturgas. Nors kilme mozūras, o ukrainietis pagal gyvenamos vietos, bet pagyvenęs Vilniuj, pastudijavęs jo istoriją, kuriai pašventė keturiatominį veikalą (Vilnius, 1842), ir pagaliau pamėgęs priešistorinę gadynę ir jos paminklus, glūdančius padavimuose, dainose, patarlėse, senovės liekanose, — Kraševskis ryžosi atvaizduoti senosios Lietuvos žygius, kuriuos jis patalpino plačiuosna epopėjos rėmuosna.

Stryikovskio kronika ir Narbuto Lietuvos istorija suteikė jam gausios, bet be jokios kritikos suteiktos medžiagos, su kuria nei poeto protas, nei jo jausmai, nei vaizdena negalėjo padaryti glaudesnių bei šiltesnių santykių.

Veikale, turinčiame bendrą antraštę „Anafielas", kas turi reikšti „amžinąją kalną", poetas atvaizdavo (pirmoj daly) priešistorinę gadynę, o „Vitolio raudose" — mitologijos pasaulį. Antroji dalis, pavadinta „Mindovė", apėmė Lietuvos valstybės buities pradmenas Mindaugo dienomis, o trečioji, „Vytauto kovos", nupiešė Vytauto viešpatavimo pirmuosius metus.

Bet tame veikale, nors ir buvo paimtas toks svarbus Lietuvos istorijos laikotarpis ir toks didelis asmuo, kaip Vytautas, Kraševskiui nepasisekė visapusiškai nušviesti tolaikinio lietuvių tautos gyvenimo.

Palietimas fantazijoj antrašte „Velnias ir moteris" („Szatan i kobieta"), dramose „Halška iš Ostrogo" („Halszka z Ostroga") ir „Tenčinskiai" („Tęczyńscy") medžiagos, artimesnės poeto sielai, įtikino, kad tiek epika, tiek gilesnioji lirika ir drama neatatinka jauno rašytojo meniškam ūpui, leidžiančiam jam vaizduoti vien tik tolaikinio ir praėjusio kasdieninio gyvenimo paveikslus bei apsireiškimus. Tat savo istorinėse apysakose jis vengs žymių istorijos asmenų ir praeičiai vaizduoti ims tik antraeilius asmenis ir nuotykius arba kultūros smulkmenas.

Tiek angštus ir skurdus tolaikinis lenkų gyvenimas namie, tiek pagaliau ir skubi, gausi, įvairiarūšė rašytojo visuomeninio veikimo ir literatūros produkcija, kuriai tiek kuklius reikalavimus statydavo tolaikiniai lenkų skaitytojai, nebuvo palankūs meno augimui, kūrybos gilėjimui, jos veiksnių turtėjimui bei tobulėjimui. Kai Mickevičiaus, Slovackio ir Krasinskio veikaluose lenkų dvasios kūryba pasiekia aukščiausio grožio laipsnio, dvasinio gyvenimo apmirimas Lenkijoj tenkinas visai silpna meno žvilgsniu raštija.

Kraševskio apysakoj „Poetas ir pasaulis" („Poeta i świat"; 1839 m.) didvyris, kankindamasis tolaikiniame skurdžiame gyvenime, savo bevaisius stengimuosius užbaigia girtuoklyste.

Ne viena geresnė, gilesnė siela panašiai nyko, nerasdama aplinkoj gaivos bei paramos, o vien tik sutikdama visur kliūčių savo gabumams ir troškimams patenkinti. Susiaurėjusi lenkų protiškumo sritis iš priežasties uždarymo aukštųjų mokyklų, sumažinimo vidurinių ir susiaurinimo jų programų, be to, pasunkėjęs ėjimas mokslų užsieny — visa tai pagimdė moksliško darbo apmirimą, žinių sumažėjimą, dvasinio gyvenimo susiaurėjimą, jausmingumo ir moralinės energijos susilpnėjimą.

Kaip prislėgto, suvaržyto gyvenimo tylos, vienodumo ir paprastumo nesudrums, nenušvies, neįneš gyvumo nė vienas didesnis darbas, nė vienas drąsesnis, laisvesnis krūstelėjimas bei žymesnis kūrybos apsireiškimas, taip ir tolaikinė literatūra, Lenkijoj plėtojima, pasitenkins kasdieninio gyvenimo rėmais, vistiek ar tas gyvenimas bus semtas iš tolaikinių dienų, ar iš praeities. Tylus, silpnas patriotizmas reiškiasi dabar garbinimu praeities gyvenimo smulkmenų, medžiaginių akcesorijų, kurios nukreipia domę nuo paties gyvenimo, nuo jo vadovų, nuo jo rimtų veiksnių bei faktų. Šeimyniniai ir draugiški santykiai, tolaikinio gyvenimo medžiaginiai interesai vėl pridengs visuomenės gyvenimo ir veikimo apmirimą.

Kai dideli poetai, kurdami toli nuo tėvynės, liausis matę tautos gyvenimo tikrenybę ir ims tirpdyti savo mintis istoriosofinėse vizijose, visatos sintezėse, tai tuo pat metu rašytojai, likusieji tėvynėj, savo mintis ir kūrybinius gabumus ims aikvoti gyvenimo smulkmenoms, jie ims moralizuojamai, plakamai, o drauge ir juokinamai vaizduoti paprastą gyvenimą, atskirų geresnių asmenų, stengiančiasiųjų iš to purvo iškopti, kančias ir sielojimuosius.

Savaime aišku, kad tiek proto sferoj, tiek ir visuomenės gyvenime negali nusistatyti patvaresni, organizuoti, vienybės sujungti įsitikinimai, srovės, kryptys, siekimai. Irgi labai aišku, kad, nepasisekus sukilimui ir siaučiant represijai, moralinis sustingimas rado sau išraišką pasyvume ir vergiškame nusižeminime nugalėtojų galingai jėgai, atsigręžime į nežemiškas sferas, ieškojime religijoj dvasinio sustiprinimo, o rezignacijoj ir servilizme — ramaus duonos kąsnelio. Negalintiems arba nenorintiems sutikti su tokia dalykų padėtim likdavo pasirinkti viena: arba savo valia emigruoti Vakaruosna, iš kur jau niekados nebegalima būtų sugrįžti, arba būti ištremtam tolimuosna Rytuosna.

Panaši dalykų padėtis gimdydavo visuomenės veikėjuose, norinčiuose išvengti tų kraštutinumų, taip charakteringą Kraševsky ir kituose tų dienų lenkų rašytojuose svyravimą čia dešinėn, čia kairėn, kuriuo būdu jie norėdavo pasilikti vidury, nesugebėdami ir negalėdami iškelti savo idejos vėliavos ir ištikimai jai tarnauti.

Norėdamas įgyti sau skaitytojų palankumo ir daryti jiems įtakos, Kraševskis turėdavo artintis prie jų, o dalinai net solidarizuoti tiems supratimams ir nusistatymams, plaukiančiams iš lenkų visuomenės, o ypač iš žemininkų luomo, kuris, dvasiškai miegant liaudžiai ir silpniems esant miestelėnams (pastarųjų tarpe žydai vaidino vy-

raujantį vaidmenį), tais laikais vienintelis atstovavo lenkų tautą. Iš vidutinės ir smulkios bajorijos kyla visi rašytojai, beveik visa lenkų inteligentija, tat literatūra noroms nenoroms turi atsižvelgti į jos reikalavimus ir gyvenimą. Įgijęs tos sferos pripažinimą ir pasitikėjimą, Kraševskis, pats būdamas žemininkas, vaizdavimu gerai žinomo jam Ukrainos ir Gudijos kaimiečių gyvenimo, karštai atjaučiamo dalyko ir menu, kuris tuose jo kūriniuose pasiekia aukščiausiojo laipsnio, galingai gali prabilti į tų žmonių širdis, kurie turi galimybių pagerinti liaudžiai sunkų gyvenimą. Kaip Kraševskio kūryboj aukščiausiąją meno vertę turi jo liaudiškos apysakos, išverstos beveik visosna Europos kalbosna, pagaunančios atjautimu ir atvaizdavimu neturtingos, tamsios, niekam ligi tol nežinomos liaudies vargingo gyvenimo, — liaudies, tvirtinančios savo moraliniu grožiu, slepiančiasiuoju po rudinia, savo žmogaus teises, savo kilnumą, tai visuomenės suspaustame tolaikinių apystovų veikime sudaro jos aukščiausį pilietinį nusipelnimą.

Tų apysakų eilė sudaro nedidelį, bet taiksliai ir nuoširdžiai nupieštą vaizdelį, kurian įėjo šie kūriniai: „Savkos istorija" („Historja Sawki"; 1841 m.), vėliau įdėta „Raganio žiburin" („Latarnie czarnoksięska"), „Uliana" („Ulana"; 1843 m.), „Ostapas Bandarčukas" („Ostap Bandarczuk"; 1847 m.), „Jaryna" (1850 m.), „Grįčia už kaimo" („Chata za wsią"; 1855 m.), „Tvoros kuolo istorija" („Historja kołka w płocie"; 1860 m.). Tie kūriniai pirmą sykį įvedė lenkų literatūron menišką Voluinijos ir Polesijos liaudies atvaizdavimą tų kraštų gamtos fone, o skaitytojams jie parodė vaizdus ir asmenis, ruošiančius dirvą augančiai sąmonei, kad būtinai reikia pakeisti valstiečių gyvenimo santykius.

Paskelbti 1859 m. Kraševskio „Voluinijos vakarai" („Wieczory wołyńskie", Lwów) svarstė reformų programą, kurią rašytojas publicistas, gyvai tuo metu veikdamas Žitomieriaus visuomenės gyvenime, piršo Voluinijos žemininkams.

Kraševskio kūryboj, imponuojančioj savo didumu, gausiausią grupę sudaro tolaikinio lenkų gyvenimo vaizdai, kuriuose rašytojas to paties gyvenimo yra akylus, uolus, bet dažnai — rūstus sekėjas, baudėjas ir auklėtojas. Be to, jis tose apysakose vaizduoja įvairias žmogaus prigimties permainas, škicuodamas savo menu pasitaikančius įdomesnius bei ryškesnius tipus. Aristokratija, dvarininkai, dvasininkai, valdininkai, smulkūs miestelėnai, akalicų bajorija, literatų ir menininkų sferos teikia nepailstamam gyvenimo sekėjui

ir piešėjui visą minią asmenų, išsemiančių beveik visus lenkų sielos antspalvius bei kitėjimus. Jis neliečia tik gilių, galingų būdų, kurių jis nepastebi, o drauge ir nepajėgia savo priemonių bei būdų pagalba atvaizduoti. Aristokratams Kraševskis visuomet rūstus ir kupinas pesimizmo, dvasininkams — pradžioj nepalankus, ironingas, bet nuo 1850 m. — kupinas jiems gyvos pagarbos, o savo gyvenimo pabaigoj — labai priešingai nusistatęs prieš jezuitizmą ir ultramontanizmą, bet užtai ištikimas katalikybei. Nuosaikus demokratizmas, pažymįs su tam tikrais svyravimais Kraševskio visuomeninę sąmonę, duoda jam galimybių bešališkai ir nuoširdžiai vaizduoti dvarininkų ir miestelėnų gyvenimus, o drauge ir gyvai atjausti liaudies sluoksnių vargams.

Jau 1842 m. Kraševskis skelbia, kad „praėjo laikai, kai literatai rašydavo tik literatams. Šiandie jie privalo būti vadovai ir moralūs viršininkai savo amžiui". Iš tos priežasties meno uždaviniai bei reikalavimai Kraševskio apysakose atsiduria antroj vietoj, ypač tada, kai augąs skaitytojų skaitlius ima reikalauti gausaus, įvairiarūšio, prieinamo jų neišlepintoms sieloms maisto. Iš antros pusės toji „vadovybė visuomenės gyvenimui", iš priežasties stokos viešojo gyvenimo ir negalėjimo steigti draugijų, buvo priversta tenkintis literatūra ir angštoj srity uždaryta publicistika.

Savo paprotinėmis apysakomis Kraševskis parodo visuomenei jos maralinę padėtį ir tuos kelius bei būdus, kuriais ji galėtų pagerinti savo gyvenimą. Iš gausių kūrinių, tai kategorijai priklausančių, yra šie: „Raganio žiburys" (1843—4), „Komedininkai" („Kemedjanci"; 1851 m.) „Du pasauliai" („Dwa światy"; 1856 m.), „Amžiaus ligos" („Choroby wieku"; 1857 m.) „Metamorfozos" (1859 m.).

Sunkias dvasinio gyvenimo ir menininko literato kūrybai sąlygas, dalinai pasemtas iš nuosavių pergyvenimų, Kraševskis atvaizdavo minėtame jau kūriny antrašte „Poetas ir pasaulis" (1839 m.), o vėliau šiose apysakose: „Nepažįstamojo atsiminimai" („Pamiętniki Nieznajomego"; 1846 m.), „Sfinksas" (1847 m.), „Apysaka be antraštės" („Powieść bez tytułu"; 1854 m.). Bet čia tos kalbamos sąlygos jo paliestos jau daug giliau, jausmingiau ir ramesniu tonu.

Istorinėse apysakose, iš priežasties negalėjimo vaizduoti istorijos nuotykių ir asmenų, kurie labiausiai tiktų lenkų širdims, Kraševskis vaizdavo archelogijos, kultūros, anekdotų smulkmenas arba eilinius asmenis, kuriuose ne kiekvienas galėdavo įstebėti, arba visai pašalintus, aba antran planan nustumtus asmenis ir nuotykius,

kuriuose slėpėsi tam tikros gadynės gyvenimas. Iš priežasties pašalinimo iš lenkų mokyklų lenkų istorijos ir nesant galimybės skelbti raštus, apimančius istorijos darbų visumą ar bent jos svarbiausias ir artimiausias valandas, apysakinė forma leisdavo nors dalinai pažindinti su praeitim. Pradėjęs jaunystėj nuo nevykusių bandymų, kaip „Šv. Mykolo Bažnyčia Vilniuj" („Kościół Święto-Michalski w Wilnie"; 1833 m.) bei istorinės dramos: „Halška iš Ostrogo", „Tenčinskiai", Kraševskis atvaizduoja XVI amž. kultūros sužydėjimą apysakoj antrašte „Zigmanto gadynė" („Zygmuntowskie czasy", 1846—7 m.), o susipažinęs iš rankraštinių šaltinių, ypač iš kronikų, su XVIII amžium, jis dažnai piešia lenkų gyvenimo vaizdus iš Stanislovo Augusto gadynės, kaip antai kūriny „Velnias" (1852 m.). Religinė ir patriotinė tendencija, glūdanti apysakoj antrašte „Kordeckis" 1852 m.), kurioj Kraševskis, naudodamasis parašyta Čenstachavos gynėjo lotyniška kronika, nusako jos kovas su Švedais, suteikė tam silpnai sukurtam veikalui didelio populeriškumo.

Antroj savo pusamžinės kūrybos pusėj Kraševskis, begyvendamas daugiausia Drezdene, kai kurį laiką užima lenkų visuomenėj ne vado vietą, nes jis neturėjo tam jėgų, bet lenkų sielų mokytojo, patarėjo, maitintojo ir teisėjo padėtį. Prabildamas dabar į visas tris Lenkijos dalis, gyvai dalyvaudamas jų protiniame ir tautiniame gyvenime kaipo visų rimtesnių Varšuvos, Krokuvos, Lvovo, Poznanės dienraščių, savaitraščių ir mėnesinių laikraščių bendradarbis, jis įgyja tuo būdu įtakos tūkstančiams skaitytojų, kuriems jis vis gausingesnėse (kai kada po 20 tomų per metus) apysakose, traktatuose, korespondencijose, istoriniuose darbuose tiekia paskubomis gaminamo, bet gausaus ir lavinančio maisto.

Akyliai sekdamas visų trijų Lenkijos dalių įvairiose apystovose randančiasį tautos gyvenimo plėtojimąsi, Kraševskis tiekia kasmet išeinančiose „Apyskaitose" („Rachunki") (Drezdenas, 1866—1869 m.) to gyvenimo kritišką bilansą, vaizduojantį svarbesnius draugijinio gyvenimo pažangos apsireiškimus. Turėdamas nuosavią spaustuvę, jis leidžia kai kurį laiką Drezdene politikos ir literatūros savaitraštį ir šiaipjau gausių raštų (Atsiminimų biblioteka ir kelione po Lenkiją ir kt.). Be to, iš priežasties šimtametinių sukaktuvių 1872 m. nuo pirmojo Lenkijos padalijimo, jis parašo rimtą trijų tomų veikalą antrašte „Lenkija trijų padalijimų metu" („Polska w czasie trzech rozbiorów"), kuris rodo apie jo autoriaus gilius tyrinėjimus, padarytus Drezdene, ir apie jo tos gadynės politinių santykių ir kultūrinių

smulkmenų žinojimą. Drezdeno rinkimai suteikė Kraševskiui galimybių susipažinti taip pat ir su Sasų (Augusto II ir Augusto III) gadyne tiek Drezdene, tiek ir Varšuvoj. Toji medžiaga leido rašytojui atvaizduoti tą istorijos laikotarpį visa eile įdomių apysakų, kurios pasižymėjo menišku supratimu ir įplastinimu Sasų lenkų dvaro gyvenimo ir jo papročių spalvingumą. Tų įdomių vaizdų ciklių pradėjo „Grovienė Cosel“ („Hrabina Cosel“; 1874 m.). Gausūs pergyvenimai, įspūdžiai, pastebėjimai, susitelkę tautos judėjimo laikotarpiu nuo 1860 ligi 1864 m. Varšuvoj, o vėliau — Drezdene, kur Kraševskis, kaipo emigrantams šelpti komiteto iždininkas, turėdavo susidurti su daugeliu tik ką buvusių nuotykių dalyviais bei vadais, tiekė jo apysakoms medžiagos, kurias jis, kaipo necenzūriškas, leisdavo po B. Boleslovitos pseudonimu. Tų apysakų ciklių pradėjo vaizdelis antrašte „Senojo miesto kūdikis“ („Dziecię Starego Miasta“; 1863 m.), vaizduojąs Varšuvos liaudies dalyvavimą tautos gyvenime ir 1861 m. nuotykiuose. Įvairius to sąjūdžio apsireiškimus ir veiksnius Kraševskis nupiešė šiose apysakose: „Šnipas“ („Szpieg“), „Raudonoji pora“ („Czerwona para“), „Mes ir jie“ („My i oni“), „Žydas“ („Żyd“) ir kt. Glaudi vienybė tarp Kraševskio ir plačiosios visuomenės jausmų ir proto neleido jam tapti tų tik ką buvusių jaudinančių lenkų širdis nuotykių menininku sekėju bei istoriku teisėju. Iš čia ir tie škicingi vaizdai, dvelkiantieji liudytojo bei dalyvio karštu susijaudinimu ir kupini svyrojančio teisėjo nuolat besikeičiančiųjų refleksijų.

Įskiepyta didelių poetų mesianistinės istoriosofijos ideja, siekianti išvaduoti tėvynę skausmingo pasiaukojimo ir maldų pagalba, kaipo pasyvus protestas, ji ir Kraševskio sieloj viršijo politinės išminties nurodymus, nors pastarieji ir nebuvo jam svetimi. Tai galima paaiškinti tuo, kad net pats ginkluotas lenkų sukilimas turėjo būti tik triukšmingas protestas, turįs pasaulio akivaizdoj patvirtinti tik tautos teises ir jos troškimą būti nepriklausoma, paliekant visa tai įkūnyti Vakarų viešpatijų įsikišimui. Tiek Kraševskio redaguojamame „Lenkų laikrašty“ („Gazeta Polska“), kuris ėjo nuo 1861 ligi 1862 m. Varšuvoj, tiek ir leidžiamose vėliau Drezdene „Apyskaitose“, politikos brošiūrose ir apysakose, vaizduojančiose paskutinius nuotykius, o lygiai ir pirmųjų krikščionių vaizduose, patiektuose apysakoj antrašte „Nerono dienų Roma“ („Rzym za Nerona“; Krokuva, 1866 m.)—atsispindi tas charakteringas rašytojo sielos svyravimas tarp jausmų ir vaizdenos ideologijos ir tarp šalto galvojimo nurody-

mų. Iš čia tas nepasitikėjimas ir nusistatymas prieš Vieliopolskį, šaldantį savo žodžiais ir darbais sujaudintą 1861 m. nuotykių plačiosios visuomenės ir sujungto su ja Kraševskio jausmingumą. Iš čia ir tas likusio vienumoj valstybės vyro susirūstinimas ir ištrėmimas iš tėvynės garsaus ir įtakingo rašytojo, kuris, be abejo, savo įtaka šiek tiek trukdė Margrovo politikos sumanymams. Paskutiniais savo veikimo metais ir Kraševskis, būdamas solidarus plačiosios visuomenės sluoksniams, pamaži persiskyrė su 1860 — 1863 m. ideologija, bet naujos, pozityvios programos jis nepajėgė suformuluoti. Tačiau jis savo politiniais įsitikinimais tapo labai artimu tiek vadinamiems Krokuvos stańczykams, tiek ir Varšuvos pozityvistams, kurie, kaip ir Krokuvos politikai, būdami 1864 m. smūgio ir baisios represijos Lietuvoj įtakoj, nutraukė ryšius tiek su poetų ir svajotojų vylinga, pražūtinga ideologija, tiek ir su radikalų doktrinomis. Lenkų protiškumo kitėjimas skambant obalsiui „mokslas — galybė“ ėjo labai lėnai, nes stigo lenkų moksliško gyvenimo židinių ir buvo labai sunku veikti švietimo srity, kurią taip varžė rusifikavimo ir germanizavimo sistemos. Lenkų visuomenė, negalėdama kaip dera suprasti savo padėties, kelių ir veikimo būdų, negalėjo pagaminti aiškiai formuluotų programų ir sudaryti organizuotų, veiklių partijų. Kraševskis, harmonizuodamasis su plačiosios visuomenės sluoksniais, mokėjo išlieti jų skundas ir protestus, žinojo, ko lenkų siela nenori, bet vis delto jis nepajėgė nurodyti, ko ji nori ir ką ji galėtų nuveikti esant panašioms apystovoms. Tačiau jis rėmė dvasinį ir tautinį gyvenimą, žadino ir stiprino veiksnius lenkų sielose, lengvino sunkias gyvenimo sąlygas. Kaipo akylus ir įspūdingas visų tautos gyvenimo kitėjimų ir srovių sekėjas ir dalinai gydytojas, jis savo apysakose labai skubiai ir gobšiai vaizduoja tų lenkų gyvenimo kitėjimų apsireiškimus, norėdamas, kad visuomenė suprastų jų reikšmę ir išvystų jo rodamas priemones pašalinti jos negalavimams. Būdamas kupinas krikščioninių, tautinių ir demokratinių įsitikinimų, jis kovoja tiek su austrų konservatizmu, lojalizmu ir su perdėtu vadinamųjų Krokuvos „Stančikų“ kriticizmu, kurie iš kovojančių su ligtoline kritikų ir politikų ideologija virto aristokratų remiama galinga partija. Be to, jis neužmiršta ir klerikalizmo su ultramontanizmu, kurie tolaikinėj visuomenėj (ypač Poznanėj ir Krokuvoj) turėjo puikias sąlygas savo augimui. Tuo Kraševskis įgyja populeriškumo ne plačiuose bajorų ir miestelėnų demokratiniuose sluoksniuose, bet ir jaunuomenės tarpe,

Iš apysakų, vaizduojančių visuomenės kitėjimo procesą, šauniausia yra „Mirštantieji“ („Morituri“; 1874 — 5). Toj apysakoj Kraševskis vaizdžiai piešia nykimą galingos giminės, kuri nebeįstengia prisiderinti prie pasikeitusių gyvenimo sąlygų.

Kiek tikras gyvenimas tiekė poetui gausios medžiagos, reikalingos minėtam vaizdui, tiek jis jos nerado tame pačiame gyvenime, kai norėjo vėliau parašytoj apysakoj antrašte „Prisikeliantieji“ („Resurrekturi“; 1876 m.) nurodyti griuvančioms giminėms kelius prisikelti iš savo griuvėsių. Rašydamas pastarąją apysaką Kraševskis nerado gyvenime tinkamos tam medžiagos ir todel nepasiekė nei tos tiesos, nei tų charakteringų bruožų, kurie teikia vertės jo pirmajam kūriniui.

Sunkus tėvynės gyvenimo sekimas ir jo vaizdavimas gyvenant Drezdene vertė Kraševskį piešti praeities vaizdus, kurie buvo taip reikalingi lenkų sielai, negalinčiai rusų ir prūsų mokyklose susipažinti su tėvynės istorija ir gimtąja literatūra. Todel taip noriai ir dažnai grįžta rašytojas auklėtojas prie XVIII amž. ir piešia visą eilę vaizdų iš gerai jam žinomųjų Stanislovo Augusto dienų, iš kurių išsiskiria savo nepaprasta tiesa ir grožiu „Paskutinės kun. Vaivados dienos“ („Ostatnie chwile ks. Wojewody“; 1875 m.), o po šito veikalo eina visa eilė apsakymų, vaizduojančių keturiametinio seimo dienas, Kosciuškos sukilimą, kun. Juozo Poniatovskio asmenį, legionų žygius („Klajūnai“ — „Tułacze“). Visi tie veikalai drauge su Boleslovitos apsakymų ciklium apima Lenkijos gyvenimą nuo 1764 ligi 1864 m. Nepriklausomos Lenkijos darbus jis atvaizdavo pagal planą, nustatytą 1875 m., milžininiame 27 apysakų cikliuj (77 tomai), iš kurių meno verte pasižymi pirmoji antrašte „Sena pasaka“ („Stara baśń“; 1876 m., 3 tom.), piešianti Goplos lenkų priešistorinį gyvenimą.

Dėkingumo ir pagarbos išraiška už Kraševskio pusamžinį visuomenei tarnavimą ir literatūros kūrybą, o drauge ir apsireiškimas, kuris patvirtina to tarnavimo, to auklėjančio ir šviečiančio veikimo vaisingumą, buvo puikios jubiliejaus iškilmės, atšvęstos 1879 m. spalių mėn. 3 d. Krokuvoj. Visos senosios Lenkijos dalys, visos išsisklaidusios po pasaulį lenkų kolonijos, visi visuomenės luomai, visos lenkų įstaigos, draugijos dalyvavo toj didelėj manifestacijoj, tvirtinančioj, nepaisant jokių politinių žemėlapių ir valdžių terminelogijų, apie 20 milijoninės tautos gyvavimą, — tautos, kuri žino savo teises, kurią jungia žydinti literatūra ir menas, augąs

švietimas, siekimų solidarumas, kuri, nepaisydama jokių jai daromų kliūčių kely, augina sau vis didesnę kultūrą.

Savaime aišku, kad Kraševskis, prisitaikindamas prie plačiosios visuomenės sluoksnių protiškumo ir jausmų, kurie visai nedidelius reikalavimus testatė, nors ir labai daug parašė, bet jo gausioj kūryboj nesiranda nė vieno veikalo, kuris savo turiniu bei formos grožiu turėtų patvarią, visai žmonijai bendrą vertę. Visi jo veikalai visų pirma turi švietimo ir moralizavimo tikslą. Kraševskio apysakų vertė lenkų literatūros istorijoj glūdi įtakoj, kurią jos padarė tautos gyvenimui, paskui toj krypty, kurią jos suteikė lenkų apysakos plėtojimuisi ir pagaliau atvaizdavime įvairiausiuose paveiksluose tolaikinių ir praėjusių amžių asmenų, įvairių srovių, sluoksnių ir gadynių lenkų dvasios antspalvių, kultūros gyvenimo požymių. Supažindindamas visų Lenkijos dalių gausius skaitytojus su padalytos tėvynės apylinkių praeitim ir tolaikine padėtim, -- apylinkių, kurios buvo taip skirtingos savo gyvenimo sąlygomis, savo tautybe, papročiais ir politikos buitim, jis sąmonino ir stiprino lenkų sielose vienybę ir tautinį solidarumą. Nors, kaipo kompozicija, kaipo tikras menas, nedaug Kraševskio veikalų atatinka dailės reikalavimams; nors vaizduojamieji juose asmenys savo protu, būdu, veiksmais neprašoka vidutinio laipsnio rašytojo gabumų; nors visa tai, ką Kraševskis sukuria, nedaro skaitytojui patvaresnio įspūdžio, — tačiau visa tai sudaro gausių ir taiksliai nupieštų paveikslų ir scenų, charakterizuojančių lenkų gyvenimą, rinkinį, kuris mums sako, kad Kraševskis viskuo labai gyvai ir visapusiškai įdomaudavos, viską gyvai atjausdavo ir sekdavo, bet visa tai darydavo labai skubėdamasis.

Reikšmė ir pasisekimas, kurių Kraševskio dėka įgijo lenkų visuomenės tarpe apysaka, paragino toj srity dirbti ir kitus rašytojus. „Soplicos atsiminimų“ autorius, Henrikas Rzevuskis, garsios, senatorių giminės ainius, įgijęs pirmuoju savo veikalu visų pripažinimą ir pamatęs savo talentą, nesant viešojo gyvenimo arenai, ėmėsi literatūros darbo, kad tuo keliu įgytų deramą savo giminės ambicijai visuomenės pažangininko padėtį.

Apysaka ir publicistika tapo jam priemonėmis daryti įtakos protams ir platinti laisvos, atatinkamos lūkesčiams, valdžios elgimosi dėsniams, o lygiai kovoti su pažanginiais siekimais tiek praeity (Stanislovo Augusto dienų reformos, gegužės mėn. 3 d. konstitu-

cija), tiek ir su vėlesnėmis ir tolaikinėmis laisvamanių, demokratų idejomis.

Dideli pirmosios Rzevuskio apysakos „Lapkritis“ („Listopad“; 1845—6 m.) meno privalumai suteikė jos autoriui, nepaisant, kad joj buvo daug erzinančių visuomenės opiniją pastabų ir minčių, platų pagarsėjimą ir užsipelnytą pripažinimą. Toj apysakoj Rzevuskis labai objektyviai ir charakteringai atvaizdavo du, kovojančius Stanislovo Augusto dienomis, pasaulius: seną, bajorišką, spiečiančiasiąjį apie Lietuvos ir Rusijos didikus, o ypač — apie garsų ir taip populerišką kun. Karolio Radvilos (vad. „Panie Kochanku“) asmenį ir pažanginį, garbinantį prancūzų idejas, kuris savo židinį turėjo Varšuvoj, karaliaus dvare, susitelkusių ten rašytojų šeimoj. Rzevuskio „Lapkritis“, su kurio nebesusilygino nė vienas jo vis meniškai silpnesnių ir mažiau įdomių veikalų, liko lenkų literatūroj kaipo geriausia to laikotarpio istorinė apysaka. Tame veikale Rzevuskis menininkas, puikiai atvaizduodamas tos gadynės gyvenimą su puikiai ir ryškiai sugrupotais asmenimis, tuo pat metu yra ir atžagareivis publicistas, brukąs skaitytojams nepamatuotas giliau ir paniekinančiai smerkiančias mintis apie civilizaciją, literatūrą, mokslą ir stengiantėsis užimti visuomenėj vado ir mąstytojo padėtį. Tad jis savo tuo pat metu paskelbtame „Papročių mišiny“ („Mięszaniny obyczajowe“; 1841—3 m.) tolaikinę visuomenę vaizdavo kaipo nesugebančią gyventi, o vien tik „vegetuojančią“ ir vis tai todel, kad ji savo politikoj nebeteko aristokratų vadovybės. Literatūros sužydėjimą jis vadino „kapų augmenijos“ bujojimu. Kaipo pažangos kelią jis piršo pasyvią rezignaciją ir vergišką laikymąsi senų giminių išsaugotų tradicijų. Nepaisant sąmojingumo blykstelėjimų ir puikiai sugautų paprotinių bruožų, tokia talentingo Rzevuskio padėtis sudarė tarp jo ir visuomenės sieną, kuri vis didėja beveik su kiekvienu Rzevuskio pasirodymu publicisto arba moralizatoriaus rolėj. O kadangi, be to dar, Rzevuskio apysakos neturėjo nieko bendro su plačiųjų sluoksnių gyvenimu ir siekimais, tai jos ir įtakos jokios nedarė nusigręžtantiems nuo rašytojo skaitytojams, juo labiau, kad jo kūriniai ėmė vis mažiau turėti vertės turinio ir formos žvilgsniu.

Be staigaus pagarsėjimo, vis gerėjančiais pamaži savo kūriniais užėmė negausioj tos sunkios gadynės rašytojų šeimoj žymią padėtį Juozas Koženiowskis (Józef Korzeniowski; 1797 — 1863). Didiko dvarų, randančiasiųjų ties Brodais (Galicijoj), užvaizdos sūnus, Kšemenco liciejaus mokinys, o vėliau jo profesorius, paeiliui

Charkovo gimnazijos direktorius ir Varšuvos mokyklų vizitatorius, vadınasi — pedagogas, o drauge ir valdininkas, jaunystėj studijavęs vokiečių kalbą ir literatūrą, o vėliau, tarnybos pareigų verčiamas, bestudijuojąs literatūros stilistiką ir teoriją, būdamas savo studijų, literatinių pamėgimų ir perskaitytų knygų įtakoj, parašė ir paskelbė Počajove 1826 m. savo „Dramatinius bandymus", kuriuose tilpo du eiliuotieji kūriniai: „Klara", vienaveiksmė drama, parašyta dar prieš 1820 m. ir „Anelė" („Aniela"), penkiaveiksmė tragedija.

Būdamas Šillerio ir Šekspyro įtakoj, jis nutraukia ryšius su tebeviešpataujančia ligi tol pseudoklasinės tragedijos forma ir šalia baltųjų eilėraščių ir tolaikinio miestelėnų gyvenimo („Aniela") įveda laisvą akciją, nevaržomąją laiko ir vietos vienybių. Dar laisviau yra vėliau jo parašyta drama antrašte „Vienuolis" („Mnich"), ataustą iš padavimo apie Boleslovo Drąsiojo, Krokuvos vyskupo Stanislovo užmušėjo, kupiną kančių gyvenimą, praleistą Ossijako vienuolyne Karintijoj. Pagaliau jo „Gražioji moteris" („Piękna kobieta"; 1829 m.), kuri yra parašyta Šekspyro stiliaus proza, apvainikavo jo bandymų ciklių, stengiančiąsi įvesti lenkų literatūron naujų formų dramą. Tų paveikslingų kūrinių šaltis, — kūrinių, kurie nesiryšė nei su autoriaus, to ramaus, sistematinio pedagogo, gyvenimu, nei su skaitytojų gyvenimu ir jų dvasios reikalavimais, mažino poezijos teoretiko reformatorinių sielojimųsi reikšmę. Bet, laimei, artimesnis susidūrimas su liaudies gyvenimu rytų Karpatuose ir susidomėjimas (tur būt Kraševskio apysakų ir Rzevuskio satirinių vaizdų įtakos dėka) Volujnijos santykiais, kurie, antra vertus, buvo jam žinomi dar iš Kšemenco dienų, nurodė Koženiovskiui daug naujų, įdomių asmenų ir padėčių, galinčiųjų gyvai sudominti žiūrėtojus ir padaryti tarp jų ir dramaturgo artimesnius, šiltesnius santykius. Gabumas pastebėti, susidomėjimas žmonių gyvenimu ir būdais, kurių ligi šiol nebuvo matyti jo bandymuose, remiančiasiuose kopijavimu arba perdirbimu svetimų paveikslų, ne kiek asmenų ir nesuprantamų, abejingų situacijų, dabar randa sau dirvą, kurioj gali puikiai tarpti ir žydėti. To pedagogo literato šaltas jausmingumas ras dabar sau išraišką „Karpatų kalniečiuose" („Karpackie górale"; 1843). Tą dramą jis parašė iš tikro kalniečių (hucały), pripratusių prie piemenų medžiotojų buities laukinės laisvės, gyvenimo kolizijų su jų sunkios ir ilgos karo tarnybos pareigomis, del kurių jie turėdavo palikti savo gimtuosius kalnus, o lygiai ir su vietos policijos ir teismo atstovų išnaudojimais. Idealizuoti liaudies tipai (Revizor-

czuk, Maksym), gyva akcija, įdomi ir jaudinanti gyvai sugautų tipų tiesa, gausumas kalniečių gyvenimo bruožų, be to tikrai apibūdintas veikalo fonas ir karšta užuojauta liaudies vargams, suteikė tai dramai patvarią vertę. Visai tinkamai pašiepia Voluinijos ponpalaikių gyvenimą Koženiovskio komedija antrašte „Žydai" (1843 m.), kurioj jis, be nepaisančių kokiomis priemonėmis pasipelnyti, trypinčių žmogaus vertę, veltėdaujančių ir niekšingų tipų, atvaizdavo, kaipo priešginybę, nors ir tykojantį pelno, bet vis delto sąžiningą, matantį savo klientų tuštumą ir morališkai juos viršijantį bankininką, žydą Aroną. Meniškai vykusi, pagaunanti dailiu sąmojingu ir taiksliu geresnių tolaikinių papročių pusių vaizdavimu „Ištekėjusi panelė" („Panna Mężatka"; 1844 m.) šalia „Merginų jungtuvių" yra geriausia lenkų saloninė komedija, įvedanti lenkų literatūron naujus, simpatingus, puikiai nupieštus tipus. Pasisekimas tų veikalų scenoj ir augąs jų autoriui pripažinimas atskleidė Koženiovskiui tiek jo turimų gabumų sritį, tiek ir jo būsimos kūrybos kryptį. Platiems, Kraševskio pagimdytiems provincijos skaitytojams tiek apysakinė komedija, tiek ir tokia pat drama buvo labiau pageidaujama, negu scenos veikalai, sunkiau jiems teprieinami. Tat ir Koženiovskis, neatsisakydamas visiškai dramos formos, prie kurios jis kartas nuo karto vėl grįš, ima rašyti apysakas, kas jam nuo pat pradžios labai sekasi daryti. Moralinis ir protinis subrendimas, beveik 50 metų amžiaus rašytojo gyvenimo prityrimas, rimta, nuoširdi abservatoriaus menininko ir auklėtojo mąstytojo padėtis, be to — ironija ir kritiškumas leido jam pirmuoju kūriniu, antrašte „Spekuliantas" (1846 m.), įsigyti skaitytojų ir kritikų. Viršydamas Kraševskį ramumu, šaltu galvojimu, rūpestingai smulkia charakteristika, stiliaus tobulumu, jis negalėjo prilygti pastarajam gyvu pasakojimu, visuomenės siekimų šiltumu, charakteringų tipų gausumu, gamtos vaizdų grožiu.

Pirmosioms savo apysakoms Koženiovskis medžiagą sėmė iš Voluinijos ir Podolijos gyvenimų. Po „Spekulianto", kuriame svarbiausias veikėjas — savimyla, bejausmis Augustas yra labai artimas moralybės atžvilgiu „Žydų" veikėjams, Koženiovskis parašė apysaką antrašte „Kollokacija" (1847 m.). Tame veikale rašytojas gyvai ir sąmojingai piešia daugel charakteringų tipų, gyvenančių buvusio didelio dvaro žemės plotuose, kuriuos jiems teismas priteisė už negrąžintas jiems skolas.

Tie žmonės, priklausantieji prie neturtingesnės bajorijos ir dvaro tarnautojų sluoksnių, drauge su didikų turtų dalimis perėmė

ir jų papročių savitumus, o, būtent: tuštybę, tinginiavimą, nepaisyjimą rytojaus, o savitarpiucse santykiuose, kurie susidarė iš susitelkimo nedideliame dvaro žemės plote daugelio šeimynų, jie be galo rūpinasi sugyvenimo forma ir kupini pretensijų, pavydo ir barnių. Tik dvi šeimynos viršija savo morališkumu tą paprastų žmogelių kuopą. O kaipo pažangos ir atgimimo veiksnį autorius piešia savo kūriny energingą, kilnią ir drąsią panelę Kamilą, kuri, be abejo, turi ryšių su bundančiu tolaikinių moterų tarpe proto, emancipacijos ir visuomeniškai tautiniu judėjimu.

Persikėlimas Varšuvon praplatino Koženiovskio observacijai dirvą ir suteikė jo apysakoms ir scenos veikalams naujos medžiagos. Valdininkų ir miestelėnų luomai, paskui — inteligentija, kurioj svarbiausį vaidmenį vaidina kupini jausmingumo ir aukštesnių siekimų menininkai ir moterys, suteiks Koženiovskiui medžiagos parašyti „Originalo keliones" („Wędrówki Oryginała"; 1848 m.), „Kuprį" („Garbaty"; 1853 m.) ir keletą dramų, kurių „Meisteris ir darbininkas" („Majster i Czeladnik") gyvai ir vaizdžiai piešia Varšuvos smulkiųjų amatininkų papročius. Tuo pat metu parašyta (1853 m.) garsi, nes pasemta iš tikrų faktų ir, be kita ko, vaizduojanti Kšemenco gyvenimą prieš 1831 m., apysaka „Bevardis Tadas" („Tadeusz Bezimienny") priklauso dar prie Voluinijos lenkų visuomenės vaizdų cikliaus.

Iš priežasties didėjančio skaitliaus bajorų proletarų, kurie bekandidataudami laukdavo tolaikinių valdiškų vietų, Koženiovskis savo blaiviu protu pastebėjo reikalingumą nukreipti tas nykstančias raštinėse jėgas į amatininkų ir pramonininkų darbą, nuo kurio bajorų tradicijos sulaikydavo tolaikines lenkų jaunas kartas. Tik panašiu būdu buvo galima sustiprinti ir pakelti lenkų miestelėnų luomą, susidedantį daugiausia iš svetimų gaivalų, praplatinti lenkų gyventojų užsiėmimo ribas ir pagaliau sutautinti pramonę ir prekybą. Jau „Naujosiose Originalo kelionėse" (1851 m.) jis vysto „organinio darbo" mintį ir skatina pasiturinčius lenkus imtis pramonės bei amatininkystės. Bet puikiausiai jis pagavo ir išdėstė tą mintį savo visų geriausioj apysakoj antrašte „Giminės" („Krewni"; 1851 m.), vaizduojančioj visus žymesnius lenkų visuomenės luomus bei sluoksnius (aristokratija, finansininkų pasaulis, žemininkų ir miestelėnų sferos) ir ryškiai nušviečiančioj moralinę ir ekonominę visuomenės padėtį, pateisinančią rūpinančiasiojo visų labu rašytojo nurodymus, kurių jis duoda jaunam, kilniam, neturinčiam dvaro, bajorui,

pristatydamas jį prie dailydės varstoto ir liepdamas jam kantriai ir patvariai pereiti visus amatininkų cechų tradicijų ir statuto nustatytus etapus, o, būtent: terminatoriaus, gizelio, meisterio. Tų naujų kelių drąsaus skynėjo vyresnysis brolis, betinginiaudamas ir būdamas kupinas poniškų įpročių, kuriems patenkinti trūksta lėšų, ieško pagalbos pas turtingus gimines, netenka taip begyvendamas asmeninės pagarbos ir, norėdamas išbristi iš tos žemos padėties, stoja už brolį rusų kariuomenėn. Tas vienintelis, kilnus, neužblėsęs dar jo sieloj jausmas padėjo jam pamaži morališkai ir fiziškai atgimti sunkios tarnybos varguose ir įgyti sau savarankišką gyvenimą. Tas siužetas ir bendrai Koženiovskio blaivus praktiškumas, — Koženiovskio, kuris pats būdamas valdininkas, nejautė savo ramioj, kilnioj, bet šaltoj sieloj kovos tarp tarnybos reikalavimų ir tarp moralinių žmogaus pareigų, pagimdė jautresnių skaitytojų patriotų, o ypač emigrantų, širdyse susirūstinimą autorium, kurį jie toli gražu nepamatuotai smerkė, kad jis neva ragināş lenkų jaunuomenę daryti sau karjerą betarnaujant rusų kariuomenėj. Antra vertus, faktiškai lenkų nuošimtis rusų armijos karininkų tarpe, o ypač raitarijoj, artilerijoj ir inžinerijoj, ligi 1863 m. buvo gan didelis. Koženiovskio „Giminių" siužetas, pagimdytas pedagoginių, o ne politinių akstinų, turėjo sau pateisinimo tolaikiniame lenkų gyvenime. Aštrus garsaus publicisto ir kritiko, gyvenančio kaipo emigrantas Paryžiuj, Julijono Kliačkos, sukilimas prieš tą Koženiovskio veikalą buvo neteisingas. Jis tik rodė tą viešpataujančią daugelio lenkų sielose patriotizmo idealogiją, gimusią didelės emigrantų poezijos įtakoj ir laikančią lenkų sielas vizijų ir pranašingų apreiškimų sferoj, kuri kreipimuosi prie paprasto, realaus gyvenimo kuklių uždavinių matė paniekinimo tautos misijai, patriotinių siekimų susmulkėjimą. Po 2 metų Vieliopolskio reali politika, tebesant toms pačioms lenkų gyvenimo apystovoms, pražudė jam plačiosios visuomenės paramą ir, be to dar, pagimdė jo sumanymams be galo atkaklią opoziciją ir neapykantą.

Drauge su Kraševskio ir Rzevuskio paprotinių ir istorinių apysakų sužydėjimu pasirodo pirmasis bandymas sukurti psichologinę apysaką, kurios lenkų literatūroj atstovas yra Leopoldas Štyrmeris (1809 — 1886), gimęs Mazovijoj, vokiečių šeimynoj, 1831 m. karys, pagaliau belaisvis, paeiliui Petrapilio karo akademijos profesorius ir rusų armijos generolas. Savo psichologinius vaizdelius jis skelbė savo žmonos Eleonoros vardu. Pirmas jų buvo „Šliure, ma-

no giminaičio istorija" („Pantofel, historja mego kuzyna"; 1841 m.). Pagaliau paeiliui pasirodė šie veikalai: „Nuotrupos iš originališkai išauklėtos moters atsiminimų" („Urywki z pamiętnika oryginalnie wychowanej kobiety"; 1842 m.), „Frenofagijus ir Frenolestas" („Frenofagjusz i Frenolesty"; 1843 m.), „Džiovininkė siela" („Dusza w suchotach"), „Kataleptikas" („Kataleptyk"; 1846 m.), „Šviesa ir šešėliai" („Swiatło i cienie"; 1847 m.) ir „Naktis bemiegė" („Noc bezsenna"; 1859 m.). Be to dar, jis, prisidengęs Gervazo Bombos slapivarde, rašinėdavo ir publicistinio, lengvo žanro dalykus, kuriuos talpindavo 1843 — 1844 m. „Petrapilio savaitrašty" („Tygodnik petersburski"). Pirmieji Štyrmerio kūriniai atkreipė į jį visų domę ne tik siužetų naujumu, vaizduojamųjų dvasios nuotaikų nepaprastumu, bet ir analizės subtelingumu, stiliaus tvirtumu, sarkazmu ir sąmojingumu. Kai jis viską, ką tik sekimo būdu buvo įgijęs, išsėmė ir kai pasisekimas beragino jį ir toliau kurti, tada pasirodė jame stoka išradimo, o lygiai ir palinkimas prie nepaprastų, sensacinių efektų, pagaliau — ir bejausmis žmogus, kuris įvairiose savo gyvenimo apystovose mokėdavo prisiderinti prie aplinkos ir tarnybinės padėties reikalavimų.

Visų populeriškiausia ir labiausiai tinkanti tolaikiniams skaitytojams, susidedantiems iš smulkesnių bajorų ir miestelėnų, pasišnekėjimo bei anekdotinio vaizdelio forma turėjo daugybę atstovų tiek pačioj Lenkijoj, tiek ir emigrantų tarpe. Daugiausia tiekė panašios rūšies raštų neturįs didesnio talento, nenuilstomas ir garsus liaudies patarlių ir įvairių praeities gyvenimo smulkmenų rinkėjas, varšuvietis Vladislovas Voicickis (Władysław Wójcicki), gimęs 1807, miręs 1879 m. Šis rašytojas, be daugel kitų dalykų, paskelbė populeriškus savo metu „Senus pasišnekėjimus ir vaizdus" („Stare gawędy i obrazy"; 1840 m., 4 tom.) ir „Naminiai bruožai" („Zarysy domowe"; 1842 m., 4 tom.). Albertas Vilčinskis (A. Wilczyński, 1829 — 1900 m.), irgi varšuvietis, o antroj savo gyvenimo pusėj — lvovietis, pagarsėjo savo jumoristiniais vaizdeliais antrašte „Senojo komendanto rūpesniai" („Kłopoty starego komendanta"; 1856 m.), vaizduojančiais provincijos pasaulio fone senus lenkų karius (tarnavusius lenkų kariuomenėj ligi 1830 m.). Tolimesnėj savo kūryboj (Raštų rinkinys, išleistas 1880 m. Varšuvoj, turėjo 20 tomų) jis tenkinosi bepiešdamas gyvenimo užkampius ir slepiančiuosius ten papročių bruožus, protinio gyvenimo siaurumą, stačiokiškumą. Rytų Galicijos vienkiemius ir užkampius vaizdavo Valerius Lozinskis (1838 —

1861) savo „Klumpėtame bajore“ („Szlachcic chodaczkowy“; 1857 m.) ir kituose kūriniuose. Iš emigrantų rašytojų panašių raštų tiekė Steponas Vitvickis (1802 — 1847), kuklaus talento poetas („Biblijinės poezijos“ — „Poezje biblijne“ ir „Kaimo poezijos“ — „Poezje sielskie“; 1830 m.), publicistas, skaudžiai plakąs tautiečių ydas „Pilgrimo vakaruose“ („Wieczory Pilgrzyma“; Paryžius 1837 ir 1842 m.) ir pagaliau šiaipjau utarininkas savo rinkiny „Plepu — plepu“ („Gadu — gadu“; Lipskas, 1852 m.), o greta pastarojo panašiai rašė ir Konstantas Gašinskis (K. Gaszyński; 1809 — 1866 m.), populeraus vaizdelio antrašte „Jaunystės idilija“ („Sielanka młodości“; 1855 m.) kūrėjas ir „Kontušinių pasišnekėjimų“ („Kontuszowe pogadanki“) autorius. Be pastarųjų, jis yra parašęs ir kupiną satiros ir jumoro veikalą antrašte „Ponas Deziderius Bočko ir jo tarnas Pafnucius“ („Pan Dezydery Boczko i sługa jego Pafnucy“; 1846 m.), ataustą iš lenkų emigrantų gyvenimo Prancūzijoj. Charakteringas apsireiškimas tolaikinėse lenkų apystovose buvo dideliu užsimojimu lenkų ukrainiečių tarme parašyti iš kazokų gyvenimo vaizdeliai, kurių autorius buvo Mykolas Čaikovskis (1804 – 1886), 1831 m. karys, emigrantas, Jo „Kazokų apysakos“ („Powieści kozackie“; Paryžius, 1837 m.) ne tik karštai buvo sutiktos lenkų skaitytojų tarpe, bet susilaukė sau vertėjų Prancūzijoj, Anglijoj, Vokiečiuose ir Pietų Slavuose. Vėlesnės jo istorinės apysakos: „Wernyhora“, „Kirdžali“, „Anna“, „Stefan Czarnecki“, „Owruczanin“, „Koszowata“, „Ukrainki“ rodo, kad jų autorius ne kiek tėra susipažinęs su Lenkijos žygiais. Jis, būdamas dvasiškai neturtingas, turėjo sau už idealą nesiskiriantį su žirgu ir griaunantį žemėn lavonus karį kirtėją, matantį tame vienintelį savo gyvenimo tikslą.

Liaudies ir smulkiosios bajorijos gyvenimai tiekė medžiagos kukliai talentingiems, bet gyvai kupiniems visuomeninių siekimų rašytojams. Pirmas jų Jonas Kantas Gregoravičius (1818 — 1890), varšuvietis, liaudžiai skiriamo laikraščio antrašte „Kaimietis“ („Kmiotek“; nuo 1860 m.) redaktorius, piešė liaudies gyvenimo vaizdus iš pietų lenkų karalystės kraštų, kaip antai: „Kaimo vaizdeliai“ („Obrazki wiejskie“; 1852 m., 4 tom.), „Kaimo bruožai“ („Zarysy wiejskie“; 1854 m., 2 tom.) ir daugel kitų apsakymėlių, o, be to, jis rašė ir dramas iš liaudies gyvenimo. Didesnio populeriškumo įgijo sau ilga liaudies dramų virtine Vladislovas Liudvikas Ančycas (W. L. Anczyc; 1823 — 1883 m.), Vilniaus teatro aktoriaus sūnus, kuris vėliau gyveno Varšuvoj ir Krokuvoj. Jis savo kūriniuose

vaizduoja Krokuvos apylinkių liaudį, kaip antai: „Valstiečiai aristokratai“ („Chłopi arystokraci“), „Lobzoviečiai“ („Lobzowianie“) ir aukštesnės meno vertės kūriniai: „Kosciuška ties Raclavicais“ („Kosciuszko pod Racławicami“) ir „Valstiečių emigracija“ („Emigracja chłopska“). Kaipo poetas, kaipo tautos sielos reiškėjas, jis parodė save gražiame kūriny antrašte „Tyrtejus“ („Tyrteusz“; 1862 m.). Lietuvos ir rusų liaudies ir smulkiosios bajorijos gyvenimą vaizdavo Antanas Petkevičius, kurio slapivardė buvo Adomas Plūgas (1823 — 1903). Jis buvo kilęs iš Slucko apylinkių, gyveno Kieve, o nuo 1874 m. Varšuvoj, pradžioj mokytojavo, o vėliau pasišventė literatūrai. Būdamas demokratas ir drauge karštas krikščionis, jis gilia užuojauta vaizdavo liaudies gyvenimą, plakė aristokratų prietarus apysakoj „Dvasia ir kraujas“ („Duch i krew“; 1859 m.), piešė sunkią neturtingesnės bajorijos padėtį santykiaujant jai su didikais apysakoj „Tarnautojas“ („Oficjalista“; 1873 m.) ir sunkų namų mokytojo gyvenimą savo veikale „Bakalaurai“ („Bakałarze“; 1875 m.). Bajorų vienkiemio gyvenimą jis atvaizdavo gražiame eiliuotajame vaizdely antrašte „Šarkytė“ („Sroczka“; 1867 m.). Artimas Plūgui savo jausmingumu ir siaura proto domėjimosi sritim yra Jonas Chencinskis (J. Chęciński; 1826—1874) — varšuvietis, savamokslis, Varšuvos teatro aktorius, literatas, poetas ir keletos komedijų autorius, iš kurių „Sielos kilnumas“ („Szlachectwo duszy“; 3 veiksmų, eiliuotoji, 1859 m.) turėjo ilgesnį pasisekimą scenoj savo iškalbingu gynimu asmeninių užsitarnavimų prieš kilmės privilegijas ir turtingumo galią.

Dramatinės kūrybos srity pasižymėjo dar du rašytojai, kurie daugiausia sėmė sau medžiagą iš praeities ir todel neturėjo sau vietos tolaikiniuose lenkų teatruose. Tie rašytojai buvo Dominikas Magnuševskis (1810 — 1845), 1831 m. karys, vėliau gyvenęs Galicijoj, kuris yra parašęs „Kruviną krikštą“ („Krwawy chrzest“) iš Narsiojo laikų ir „Barborą dar Goštoldo žmoną“ („Barbara jeszcze Gasztoldowa żona“) iš XVI amž. gyvenimo ir Tamošius Olizarovskis (1811 — 1879), gyvenąs paeiliui Galicijoj, Voluinijoj, Londone ir prūsų Lenkijoj. Pastarasis poetas, būdamas Goščinskio ir Zaleskio įtakoj, savo poemose iš Ukrainos gyvenimo („Viesulas“ — „Zawierucha“) ir dūmose, yra parašęs ir keletą istorinių dramų („Vincentas iš Šamotulų“ — „Wincenty z Szamotuł“, „Pasitarimas Chencinuose“ — „Rada w Chęcinach“, „Erinų mergina“ — „Dziewica Erynu“).

Dramos formą panaudojo savo dviejuose svarbiausiuose kūriniuose ir Antanas Edvardas Odyniec (1804—1885), lietuvis, poetas, Mickevičiaus sekėjas, jo kelionės po Europą 1829 m. draugas, vėliau literatas, gyvenąs Vilniuj ir Varšuvoj. Tie jo kūriniai buvo šie: „Felicita arba Kartagenų kankiniai" („Felicyta czyli męczennicy kartagińscy"; Vilnius, 1849 m.) — drama, vaizduojanti religinės rezignacijos idejas, skelbiamas tolaikinių „Petrapilio savaitraščio" kuopelės servilistų ir „Barbora Radvilaitė arba Zigmanto Augusto viešpatavimo pradžia" („Barbara Radziwiłłówna czyli początek panowania Zygmunta Augusta"; Vilnius, 1858 m.) — išraiška laisvesnės lenkiškumui atmosferos, susidariusios Aleksandrui II ėmus viešpatauti, kuriam atvykus Vilniun Lietuvos literatai paaukavo „Vilniaus albumą", užpildytą kūriniais, išreiškiančiais jų jausmus ir tikėjimus. Odyniec'as tame albume patalpino savo eilėraštį, kupiną pagarbos rusų monarchui.

Priespauda, mygianti lenkų teatrą tiek Varšuvoj ir Vilniuj, tiek Krokuvoj ir Lvove, neleido plėtotis lenkų dramai. Šalia Fredros ir Koženiovskio kūrinių lenkų scena daugiausia naudojasi prancūzų komedijų ir dramų vertimais (Scribe, Sandeau, Sue). Vyrauja publikos mėgiami farsai ir melodramos. Esant tokiam siauram bei skurdžiam repertuarui Varšuvos teatras turi gabių artistų, kurių tarpe spindi didelis Aloizo Žolkovskio genijus. Tie artistai savo menišku vaidinimu gaubia lenkų sceną spindėjimu ir viliojančia grožybe, ir tai pridengia vaidinamųjų kūrinių svetimumą.

Lenkų apysakos augimas įvairiose buvusios Lenkų Respublikos dalyse turėjo tamprių ryšių su jų ekonomiškai visuomeninėmis, kultūrinėmis ir politinėmis apystovomis. Kur politinės ir ekonominės sąlygos buvo palankios didesnės ir vidutinės nuosavybės užsilaikymui senosiose lenkų giminėse ir kur geografinė padėtis saugojo nuo žudomos pašalinių veiksnių įtakos, kaip antai — senoj Naugardėlio žemėj arba prisišliejusioj prie Karpatų kalnų ir atskirtoj nuo pasaulio Sanokijoj, ten užsilikęs beveik ligi XIX amž. senasis lenkų gyvenimas su savo kultūros savitumais surado sau nemirtingąjį atsispindėjimą „Pone Tade" ir tų poetų kūryboj, kurie drauge su tautos siela kreipiasi praeities link, panašiai kaip Polis ir Syrokomlė, kurie gyveno Lietuvoj. Kitose Lenkijos provincijose, o labiausiai Varšuvoj, visuomeninių ir ekonominių santykių keitimosi procesas, būdamas įtakoj politinės buities sąlygų, arba tos priespaudos, taikomos į lenkų visuomenę, ne kiek teturinčią teisių, negalinčią užimti valdiškų vietų

o lygiai ir del rėmimo svetimų gaivalų, įnešančių betvarkę, permainas ir trukdymą kultūros darban ir tautos gyveniman, ima vykti vis gyviau ir kenksmingiau lenkų gyventojų interesams. Drauge su besąmoningai vykstančia demokratizacija eina pirmyn ir išimtinomis priemonėmis vykdomi žemės nusavinimas ir nutautinimas. Savaime aišku, kad tiek šitie pakitėjimai, tiek ir giliausieji lenkų sielų pergyvenimai ir jausmai, iš priežasties žiaurios cenzūros, negali būt išreikšti nei tų dienų apysakoj, nei tolaikinėj dramoj. Tolaikinės lenkų visuomenės gyvenimas rusų ir ypač austrų Lenkijoj yra tiek suvaržytas visais atvejais, tiek sukauptas medžiaginės buities praktiškų užsiėmimų ir reikalavimų rate, jog tos pusės ir apsireiškimai, kurie gali būt regiami akims ir vaizduojami literatūroj, daugiausia rodo mums kasdieninį paprastą ir siaurą gyvenimą, o lygiai geresnių, turtingesnių sielų nykimą bei vytimą panašioj atmosferoj ir betikslį medžiaginių priemonių, energijos, užsidegimo aikvojimą.

Tiek ryšys, vienijąs lenkų apysakos plėtojimąsi su tolaikinės poezijos sužydėjimu, reiškiančiu Lietuvos, Gudijos ir Ukrainos dvasią, tiek ir atsispindėjęs tų kraštų ir pamaži jiems tampančios židiniu (ypač nuo 1850 m.) Varšuvos gyvenimas, pagimdė ligi Didž. karo betveriantį ir nuolatos augantį rusų Lenkijos rašytojų gausios kūrybos vyravimą, kuriam negali prilygti nei austrų, nei prūsų Lenkija.

Galicijos lenkų gyvenimas sunkiai iš dalies įgyja sau lenkų apysakoj kuklią padėtį, nerasdamas tapytojų, prilygstančių talentu ir vaisingumu tiems rašytojams, kurie buvo susispietę Varšuvoj ir kurie turėjo savo kraštuose turtingesnės ir įvairesnės gyvenimo apsireiškimų ir visuomenės santykių medžiagos.

Pirmas žymesnis rašytojas, vaizduojąs tolaikinį lenku visuomenės, ypač aukštesniųjų Galicijos luomų gyvenimą, yra Juozas Dzierzkovskis (1807—1865). Ne kiek teišsinešęs iš tolaikinės vokiečių gimnazijos žinių, savo temperamento stumiamas, vienodai karštai lėbaująs ir politikos bei visuomenės dirvoj dirbąs, 1831 ir 1849 metais karys, žurnalistas, daugiau publicistas, negu literatas ir menininkas, spalvingai, gyvai, tendencingai (demokratizmo atžvilgiu) vaizduoja papročius aukštesnių bajorų sluoksnių, tos gausios pseudoaristokratijos, gimusios per lengvą gavimą Vienoj grovo titulų, aikvojančios tinginiavime ir lėbautojų gyvenime savo dvarus ir neturtingą dvasios išteklių. Vienintelis leňkų laikraštis tebuvo „Madų dienraštis" („Dziennik mód"), slepiąs prieš austrų valdžią savo tikrą

veidą antrašte ir leidėjo profesija. Tame laikrašty Dzierzkovskis talpindavo savo pirmąsias apysakas, kurių „Salonas ir gatvė“ („Salon i ulica “; 1847 m.) turėjo nepaprasto pasisekimo. Tame kūriny amatininko šeimynos kilnumas ir pasiaukojimas atvaizduoti greta su aukštesnių luomų savimyla ir moraliniu išsigimimu. Po 1849 m., nors jis ir ištikimas paliko savo demokratiniams siekimams, bet jau nuosaikiau ir ramiau piešė aukštesniųjų luomų gyvenimą tokiose apysakose, kaip „Šeimyna salone“ („Rodzina w salonie“; 1853 m.) „Moters širdis“ („Serce kobiece“; 1858 m.), „Pasaulio mokykla“ („Szkoła świata“; 1862).

Vienoj savo ankstyvesnių apysakų, o, būtent: „Garbės rimbas“ („Szpicrut honorowy“; 1848 m.) jis palietė rusinų klausimą, kuriame jis mato daugiau visuomenės negu tautos reikalą ir nurodo bajorų ir liaudies santykių pagerėjime būdą išspręsti tam klausimui. Visuomeniškai politinę padėtį užima savo tolaikinio Galicijos lenkų gyvenimo vaizduose ir Zigmantas Kačkovskis, kuris, drauge su savo pasakojimais apie Niečujų giminę ir Sanokijos bajorų gyvenimą XVIII amž., vaizdavo ir akyliai jo sekamus tolaikinius santykius. Paskelbtuose 1855 m. „Anūkuose“ („Wnuczęte“) ir „Nuostabioj žmonoj“ („Dziwożona“) jis atvaizdavo net tris paeiliui einančias kartas ir jų menkėjimą, išsigimimą, gimstantį iš priežasties betikslio ir tuščio gyvenimo. Kitose savo apysakose, kurias jis parašė sugrįžęs iš Paryžiaus, kaip antai: „Stasys iš Kenpos„ („Stach z Kępy“ (1856 m.), „Baironistas“ (1857 m.), „Nukentėjusis“ („Rozbitek“), jis vaizduoja švietimo darbą, pabudimą iš svajonių, būdus padidinti vidutinei ir didesnei nousavybei, sumažėjusiai per valstiečių apdalijimą žeme. Publicistinė ir didaktinė vis auganti tendencija apsunkina „Nukentėjusio“ pasakojimą autoriaus pažiūrų išdėstymu į tolaikinius visuomenės ir ekonomijos santykius. 1861 m., būdamas prasidėjusio visoj Lenkijoj tautinio judėjimo įtakoj, Kačkovskis vieton beletristikos imasi žurnalistikos ir politinio veikimo. Pagaliau tik po 18 metų, jis, jau nuolatos gyvendamas Paryžiuj, sugrįš vėl prie visuomenės ir istorinės apysakos.

Galicijos lenkų gyvenimą atvaizdavo gan dideliame vaizde ir Edmundas Chojeckis (1822 — 1899), kilęs iš Polesijos, nuo 1844 m. gyvenęs užsieny ir pagaliau visai suprancūzėjęs, prancūzų žurnalistas ir literatas (Charles Edmond). Jis, panašiai kaip ir Kačkovskis, gyvai ir audringai gyvendamas, nuolatos mainė savo gyvenamąją vietą ir užsiėmimą. Jis parašė ir 1854 m. paskelbė Paryžiuje savo apysaką

antrašte „Alkhadaras, iš mūsų tėvų gyvenimo nuotrupa“ („Alkhadar, ustęp z życia ojców naszych“), ataustą iš ne kiek težinomų autoriui Galicijos gyvenimo santykių, apimančių visus lenkų visuomenės sluoksnius ir kupiną simpatijos neturtingai ir tamsiai liaudžiai. Tame veikale autorius norėjo nušviesti, „kas ir kodel turi teisę gyvuoti, kas ir kodel privalo ir turi dingti iš tikrosios buities lauko“. Nežiūrint į tai, kad toj apysakoj randasi daug puikiai nupieštų scenų, bet refleksijos persvara, daugybė galvojimų ir nagrinėjimų, o, be to dar, nepaisyjimas rusų cenzūros reikalavimų, neleido jai platintis ir daryti protams įtakos.

Silpniausiai apysakoj atsispindėjo Didžiosios Lenkijos gyvenimas, turįs mažiausia charakteringų apsireiškimų tyliame, laimingesniame, laisvesniame ir ramesniame tenykščių žemininkų ir liaudies gyvenime. 1840 — 1850 m. laikotarpy Poznanė, gan laisvo tautinio gyvenimo dėka, tampa svarbiausiu lenkų protiškumo židiniu. Tiek mokslinis darbas, tiek ir gyvai beaugąs filosofijos judėjimas, visuomeninis veikimas ir literatūros kūryba randa sau išraišką išeinančiose čia knygose, periodinėj spaudoj, švietimo darbe. Apysaka ir poezija, kurioj susikaupia ir atsispindi taip suvaržytas ir skurdus rusų ir austrų Lenkijos gyvenimas, čia nesudaro vienintelės dvasinio gyvenimo išraiškos, o drauge ir jo svarbiausio veiksnio. Tat toji Lenkijos dalis apysakos srity turės tik vieną, antraeilę savo gabumais autorę, Pauliną Vilkonską (1815 — 1875), kuri, pradėjusi savo veikimą Varšuvoj, kur ji su savo vyru buvo apsigyvenusi apie 1840 m., 1853 m. persikels savo gimton Didž. Lenkijon. Ilgoj eilėj vaizdelių ir apsakymėlių ji piešė daugiausia kaimo dvarų gyvenimą, smulkiai ir tikrai vaizduodama išvidinę, medžiaginę pusę, bet silpnai ir nespalvingai sugaudama sielas bei būdus. Jos apysakos kupinos tendencijos pakreipti moteris prie visuomenės darbo, prie rūpinimosi liaudim, prie jos švietimo, prie kultūros pažangos, o šalia visa tai ji nori nurodyti moterims aukštesnius gyvenimo tikslus, nori kovoti su bajorų prietarais, su konvencionaliniais vedimasiais. Pradėjus 1841 m. nuo vaizdelių antrašte „Kaimas ir miestas“ („Wieś i miasto“), ji užbaigė savo daugiau kaip 30 metinį veikimą apysaka „Kraičių ieškojimas“ („Za posagiem“; 1874 m.). Gan siaura Vilkonskos proto ir meno sritis neleido jai išsemiamai atvaizduoti prūsų Lenkijos gyvenimo, auganČio tame laikotarpy įvairiomis kryptimis, bet nerandančio observatoriaus bei tapytojo, kuris sugebėtų jį sugauti ir įamžinti.

23 §. Susidomėjimas praeitim 1832 — 1860 m.

Juo sunkesnis darėsi tolaikinis gyvenimas, juo labiau tautinis gyvenimas ir kultūros veikimas buvo varžomi po 1831 m. smūgio, juo gražesnė darėsi lenkams praeitis, kurioj jie matė tai, apie ką nei tuomet, nei artimoj ateity negalėjo svajoti. Cenzūros varžymai neleido nuosekliai ir visoj šviesoj vaizduoti tos praeities gyvenimo, jos žymių asmenų ir puikiausių valandų, nes ne tik 4 - metinis seimas, gegužės mėn. 3 d. konstitucija, Baro konfederacija, bet ir Batoriaus dienos, Liubelio seimas 1569 m. ir net Narsiojo karažygiai buvo tie dalykai, apie kuriuos buvo draudžiama rašyti rusų, o dalinai ir austrų Lenkijoj. Tat esant tokiai padėčiai praeities gyvenimo papročiai, jo menkas atvaizdavimas antraeiliuose asmenyse, kultūros bruožuose, patarlėse, padavimuose, paminkluose, kurių nedraudė minėti, turėjo patenkinti sielas, kurios, būdamos ne kiek teišsilavinusios, lengviau pasisavindavo anekdotines smulkmenas, paprotinius pasišnekėjimus ir apsakymėlius, žodžiu — tos praeities bruožus, atsispindėjusius siauresnėse ir paviršutinėse antraeilių rašytojų sielose, negu tos praeities puikius vaizdus, didelių poetų pieštus, kurių, antra vertus, ir neįleisdavo kraštan. Per ištisą amžiaus bertainį vyrauja literatūros produkcijoj ir lenkų skaitytojų plačiuose sluoksniuose poemos, apysakos, komedijos, pasišnekėjimo, dainos, traktato, atsiminimų, dienyno, laiškų formoj toki anekdotiniai praeities gyvenimo atvaizdavimai ir tai tik XVIII amžiaus ribose, duodančiose galimybės rašytojams semti sau medžiagą iš gyvos tradicijos, senių papasakojimų, piešiančių Stanislovo Augusto laikus. Panašiomis tradicijomis naudojosi ir „Pono Tado“ kūrėjas.

Pirmutinis ir meno žvilgsniu šauniausias po Mickevičiaus veikalų veikalo yra praeities vaizdas, paskelbtas Paryžiuj 1829 m. be autoriaus vardo antrašte „Pono Severino Soplicos, Parnavos taurininko atsiminimai“ („Pamiątki J. Pana Seweryna Soplycy, cześnika parnawskiego“), kurio autorius yra Henrikas Rzevuskis. Ne tik, pasakotojo pavardė (Soplica), bet ir tolygus reginys (Lietuvos Naugardėlio žemė) riša tą veikalą su „Ponu Tadu“). Bet tuo pat metu tie veikalai skiriasi tiek laiku („Atsiminimai“ vaizduoja gyvenimą visu pusamžiu ankstyvesnį), tiek visų pirma sielų, kuriose tas gyvenimas atsispindėjo, skirtingumu ir nepanašumu.

Rzevuskis, gimęs 1791 m. Voluinijoj, vieno Targovicos konfederacijos šalininkų sūnus, didikų giminės ainius, per savo motiną,

Rdultovskaitę, buvo surištas su Lietuva. Kūdikystės dienas ir savo jaunystę jis praleidžia Naugardėly pas savo senelę, Tado Reitano, garsaus patrioto, 1773 m. Lenkijos padalijimo seimo oponento, seserį. Kai Mickevičius, smulkiosios bajorijos ainius, kuklaus teismo gynėjo sūnus, įgyja tiek mokyklose, tiek Vilniaus universitete ir pagaliau nepailstomu darbu ir nuolatine visuomenės tarnyba lygiai tiek lavinančius sielą turtingus proto išteklius, lygiai ir vis aukštesnę moralinę vertę, tai tuo pat metu Rzevuskis, galingos giminės ainis, tačiau irgi iš smulkiosios bajorijos išaugusios, Vitebsko kašteliono, o vėliau Kievo gubernijos maršalkos ir rusų senatoriaus sūnus' Severino, hetmano ir Targovicos konfederacijos pirmininko ainius, ėjo mokslus Berdičiove, Petrapily, Krokuvoj ir įgijo labai nerimtą, ponišką išauklėjimą, kurį jis paskui papildė kelionėmis po Europą ir pripuolamomis studijomis Paryžiuj. Šeimyninės tradicijos, o ypač kūdikystės dienų įtaka ji viliojo prie poniškai bajoriškos praeities, prie Baro konfederacijos obalsių. Tėvo ir kitų šeimynos narių pavyzdys, kurie, būdami ištikimi targoviečių tradicijoms, ieškojo sau paramos Petrapily ir stojo rusų tarnybon, rodė toj tarnyboj (ypač sparčiai tirpstant dvarui) paramą jo ambicijai ir medžiaginiams interasams. Be to, tas pavyzdys tvirtino aristokratines teises ir liepė neapkęsti laisvamaniškų bei demokratiškų idejų. Toji neapykanta dar labiau paaštrėjo begyvenant jam užsieny ir tėvynėj aristokratų ir katalikų tarpe. Todel Rzevuskio sieloj susidaro patriotinių, aristokratinių, katalikiškų ir legitimistinių sąvokų ir jausmų mišinys. Moralinė silpnybė žmogaus, kuris neragavo visuomeninės tarnybos mokyklos, sistematinio darbo, kuris per vargus ir kovą nesiekė aukštesnių tikslų ir nėjo jokių svarbių pareigų, žlugus pamaži dvarui, morališkai griovė ir rašytoją, vartojantį savo talentą, taip puikiai pareikštą pirmame ir, be abejo, geriausiame kūriny ir pasekmingiausiame kūrėjo sielos gelmių atvaizdavime, erzinančiame, plūstančiame ir pagaliau ciniškame ir atskleidžiančiame proto chaotiškumą, apginiti savo laipsnišką kritimą iš visuomenės vadovybės aukštybių, kuriosna jį kėlė ambicija, gimstanti iš giminės tradicijų, iš savo gabumų jautimo ir iš to pripažinimo, kurį jam suteikė „Soplicos atsiminimai". Tas kūrinys, didesne savo dalim parašytas dar 1830, o paskelbtas 1839 m., pirmas 48 metų amž. žmogaus pasirodymas literatūros dirvoj, užbaigė Rzevuskio ilgo gyvenimo geresnį laikotarpį, kuriame jis savo Soplicos papasakojimais suteikė visuomenei geriausias savo dvasios turtų ir savo originalaus meno puikiausios išraiškos daleles.

„Soplicos atsiminimai“ susideda iš 25 atskirų papasakojimų kuriuos jungia bendras laikas (1768 — 1788 m.), vieta (daugiausia rusų Lietuva) ir ypač K. Radvilo („Panie Kochanku“) asmuo, veikiąs didesnėj daly papasakojimų, kurie įveda asmenis, randančiasius artimesniuose bei tolimesniuose su kunigaikščiu santykiuose. Tas kunigaikščio asmuo, plastiškai, gyvai ir spalvingai įkūnyjąs fantaziją, apibūdinančią Lietuvos bajorų didikų gyvenimą, sutelkia savy charakteringus to pasaulio savitumus, o, būtent: draugiškumą, lėbavimą, dievobaimingumą ir patriotiškumą su sekančiu iš tai siauru ir negiliu pareigų supratimu, pagaliau — medžiotojų aistringumą ir linksmumą, kylantį iš gėralų jaudinamos vaizdenos ir aplinkos, kurios palankumą ir nuolaidumą kun. Radvila įgyja savo sąmojingumu ir neišsemiamu duosnumu. Šalia to asmens spalvingumo ir jo falstafinių fantazijų, nustoja daug morališkai aukštesni už jį tos gadynės atstovai, kaip Tadas Reitanas, Kazimieras Pulavskis, kunigas Morkas, kurie veikale yra atvaizduoti visai balkšviai, epizodiškai, be parodymo jų gražių sielų kilnumo ir didvyriškumo. To grožio nepastebi ir neatjaučia Soplica, įsižiūrėjęs, kaipo ištikimas tarnas, savo ponan ir geradarin, kun. Radvilan, kuriame viskas jį stebina ir gimdo jo širdy palankumą. Visų geriausiai Soplicos pasakojimuose yra nupiešti antraeiliai charakteringi pagyrūnų, melagių, girtuoklių, ir drąsių dvariškių, kaip vargonininko sūnus, Ryś, asmenys. Tiek fizinius paveikslus, tiek ir judėjimus, rūbus, veiksmus ir kalbą Rzevuskis vaizduoja nors ir aštriaisiais bruožais, bet taiksliais ir, be to dar, labai plastiškai, teisingai ir gyvai.

Nežiūrint į tai, kad jis buvo prancūzų dvasioj išauklėtas ir ilgesnį laiką gyveno užsieny, ypač Paryžiuj, kur jis klausė Cousin'o, Villemaine'o paskaitų, kur turėjo santykių su aristokratų pasauliu, kur studijavo Bonaldo ir de Maistre'o raštus, kur susiartino su Montalembertu, Lacordaire'u, Lamennais'u, atsispindėjęs jautrioj kūdikio sieloj senų lenkų pasaulis juo ryškiau buvo matomas kontrasto jėga ir juo galingiau viliojo vaizdeną, kurią jaudino poniškai bajoriškas temperamentas. Tapytojai ir piešėjai — Norblinas, kuris savo kilme buvo prancūzas, ir jo mokinys Orlovskis — jau paskutiniame XVIIII amž. bertainy vaizdavo tą spalvingą, savitišką jų akyse mirštančio gyvenimo tarpumą ir fantaziją. Pseudoklasinių sąvokų ir pamėgimų persvara ilgai neleido įvesti tą pasaulį literatūron, kuri iš jo semdavosi vien tik medžiagą satiroms ir kómedijoms. „Soplicos atsiminimai“, parašyti anksčiau kaip „Ponas Tadas“, buvo pir-

mutinis didesnis vaizdas, piešiąs tą gyvenimą taip, kaip jis atrodė jo dalyviui ir šalininkui ir, be to dar, tokioj formoj, kurią pagimdė tas pats gyvenimas ir jo kalba. Tiesa, vietomis lengva šypsena įspėja skaitytoją, kad už Soplicos slepiasi puikiai vaidinąs savo rolę artistas aktorius, kuris ne visame kame sutinka su slepiančiu jį asmenim, bet jau tas pats puikus supratimas ir meniškas atvaizdavimas aplinkos, Soplicos supratimų ir tikėjimų rodo jų artumą ir glaudumą su autoriaus siela.

Kaipo išraiška draugiškumo, praryjančio visas kitas gyvenimo sferas ir kryptis, pasišnekėjimas, išvardymas atsiminimų, nuotykių, įspūdžių, anekdotų, pastebėjimų tapo gyvu reikalu protams, nepajėgiančiams skaityti rimtų knygų, galvoti, abstraktiškai mąstyti. Visa tai lengvu būdu mokė apie santykius ir reikalus, labai gyvus sieloms, kurios pajėgdavo įdomautis tik realaus gyvenimo smulkmenomis ir, neturėdamos gilesnių supratimų ir jausmų, mažmožindavo religinius, moralinius, politinius ir visuomeninius reikalus. Skurdėjant minčiai ir kūrybai, kas gimdė antroj XVII ir pirmoj XVIII amž. pusėj galutiną literatūros apmirimą, augo pasišnekėjimo vaidmuo, kuriame spietėsi ir reiškėsi beveik visas minties gyvenimas. Atsiminimai ir dienynai, kurių toji gadynė turi visą eibę, paprastai raštu patvarino sakytinius papasakojimus. Iš čia jų ir tas palaidumas ir betvarkė, kuriuose atsispindi pasakotojo arba rašančiojo sumanymai ir jo santykiai su susitelkusiais jo sieloj vaizdais ir asmenimis. Panašiems papasakojimams paprastai rūpi sudominti klausytojus tuo, kas domino ir jaudino kadaise patį pasakotoją. Be to, jie stengiasi atvaizduoti savo autoriaus santykius su geresniais ir žymesniais žmonėmis, jo dalyvavimą svarbiuose nuotykiuose ir beveik visiems senesniems žmonėms savitišką palyginimą geresnės praeities su žymiai blogesne dabartim. Todel panašūs papasakojimai būna kupini moralizavimo, surišto su faktais, turinčiais patvirtinti brangių pasakotojui įsitikinimų ir idealų tiesą ir vertę. Dvasinis apmirimas, atėjęs po 1831 m. smūgio, buvo palankus pasišnekėjimo žydėjimui, teikiančiam pageidaujamą, lengvai suvirškinamą peną skurdžioms ir aptingusioms sieloms. Pasisekimas, kurio įsigijo išleisti 1836 m., o parašyti XVII amž., Pasko „Atsiminimai", praskynė kelią tolaikinių skaitytojų sielosna „Soplicos atsiminimams", kurie, be abejo, buvo daug aukštesni meno žvilgsniu ir artimesni jiems savo turiniu. Negilūs patriotizmo ir religijos jausmai, prastos ir dalinai žeminančios tuos jausmus stiliaus formos, vyraujantieji savo spalvingumu ir nuo-

saikumu draugiško, lėbautojų gyvenimo, garsių tribunolų, triukšmingų seimelių, drąsių žygių bruožai, pagaliau šiurkštus sąmojingumas, dažų puikumas ir spalvingumas, pridengdami gyvenimo apsireiškimų kultūros beidejiškumą ir bergždiškumą, gimdė skaitytojuose ilgėjimąsi praeities, kurioj lenkų sielos rasdavo sau vienintelę paramą ir prablaivėjimą. Ypač toji praeitis buvo jiems graži, kai jie ją palygindavo su tolaikiniu sunkiu, pilku, bežygiu, bevilčiu ir vergišku savo gyvenimu. Tolaikinius skaitytojus Soplica daugiau viliojo prie praeities savo pasakojimo laisve ir tonu ir liudytojo observatoriaus padėtim, kuris jiems nuodaliai piešė nesenai dingusių kartų gyvenimą, negu Mickevičius savo nemirtinga jų gyvenimo sinteze, ne kiek terandančia tolaikinių lenkų tarpe sielų, pajėgiančių drauge su poetu apglobti protu ir jausmais tą taip realią, taip tikrą, taip stebuklingą viziją, tą tobuliausį genialios intuicijos su aukščiausiu menu susijungimą.

Savaime aišku, kad visai nepriklausomai nuo cenzūros kliūčių, trukdančių „Ponui Tadui" ir net „Soplicos atsiminimams" platintis jų pirmykščiu pavidalu, tolaikinių lenkų sielų reikalavimai ir pamėgimai turėjo pagimdyti atatinkamas gyvenimo sąlygoms praeities vaizdavimo formas.

Drauge su „Soplicos atsiminimais" pasirodė artimi jiems vieta, turiniu, piešiamais asmenimis praeities vaizdai, patiekti Lietuvos žemininko, Ignoto Chodzkos (1794—1861), ėjusio mokslus kunigų bazilijonų mokykloj Borūnuose, o vėliau — Vilniaus universitete. Išauklėtas savo senelio, Ošmianų kariuomenės viršininko (wojski), dievobaimingo senelio, kun. Kar. Radvilos gerbėjo, kurio Niesvižiaus dvaras gerai jam buvo žinomas, vėliau jis, gyvendamas Varšuvoj ir būdamas dėdės įtakoj, persiėmė švietimosi amžiaus laisvamaniškomis idejomis. Tos jo idejos atsispindi jo pirmuose literatūros bandymuose, rašytuose tarp 1829 ir 1840 m. Nedalyvaudamas 1831 m. judėjime ir nepasiduodamas tolaikinės lenkų poezijos įtakon, sunkiose gyvenimo sąlygose, susidariusiose Lietuvoj po 1831 m., jis rado moralinės paramos naujai atgimusiuose religiniuose jausmuose ir susidomėjime praeitim. 1840 m. jis paskelbia Vilniuj pirmąją seriją savo „Lietuviškų vaizdų" („Obrazy litewskie"), kurių paskutinė, penktoji pasirodė 1850 m. Galingiausiai prabilo į tolaikines sielas „Vilijos krantai" (antroji serija 1842 m.), kurie, turėdami ne kokius apysakos metmenis, buvo kupini Lietuvos gamtos gražių vaizdų ir charakteringų asmenų. Nemažiau

populeriški buvo netrukus pasirodę „Kvestoriaus (kalėdininko) atsiminimai" („Pamiętniki Kwestarza"; 1844 m.), kurie susilaukė 10 laidų. Kažkoks Mykolas Laurinavičius, neturtingas bajoras, pradžioj tarnaująs pas vaivadą, o vėliau kariuomenėj, tampa vienuoliu ir, kaipo vienuolyno kalėdininkas, lankosi visų namuosna apylinkėj. Per savo neramų ir ilgą gyvenimą jis pažino įvairiausius žmones, buvo liudytojas ir pats dalyvavo daugely nuotykių, įvykusių paskutiniame XVIII amž. bertainy ir XIX amž. pradžioj: kun. Kar. Radvilos dvaras Niesvižiuj, vienuolių gyvenimas, Napoleono atvykimas Vilniun 1812 m. paeiliui slenka įdomaus ir gyvo vienuolio papasakojimuose. Ir visa tai vaizduojama labai nuodaliais, anekdotiškais bruožais, gyvai, linksmai, jausmingai, nuoširdžiu, šiltu, bet negiliu religingumu ir tokiu pat patriotiškumu. Būdamas laisvas nuo svajingumo ir misticizmo, nepajėgiąs mintim pasiekti sielos gelmių ir praeities apsireiškimų, Chodzko yra realistas, priimąs visuomenės ir politikos gyvenimo santykius tokius, kokiais jie yra tapę.

Būdamas tolimas kraštutinumui, radikalizmui ir reakcijos cinizmui, kuriais pasižymi Rzevuskio veikimas (ypač publicistikos srity), jis susilaiko nuo bent kokio protesto prieš esančią dalykų padėtį ir neliečia jokių visuomenės ir tautos gyvenimo klausimų. Jo tikslas — apsaugoti tai, kas liko po Lenkijos padalijimo, sustiprinti patriotiškumą jungiant jį religija ir papročiais su praeitim. Todel jis, kaipo „Lietuviškų vaizdų" tąsą, paskelbė keturiose serijose „Lietuvių padavimus" (1852—1860, kurie savo verte neprilygsta pirmiesiems. Savo prisipažinimuose jis pats apibūdina savo ramius ir gan mažame rate uždarytus jausmus ir domėjomosi sferą. „Aš įsitikinau, kad šaltinio tikrajai poezijai reikia ieškoti savo širdy; o toji mano širdis visą laiką gėrė saldžiausius žmogui jausmus, laimingo vyro ir tėvo meilę, ramaus gyvenimo prabangą, raginančią jautresnėmis valandomis prie prastos, griaudžios, dievobaimingos poezijos". Tat tokiomis galingo tautinių jausmų pabudimo valandomis 1831 arba 1860—1863 m. Chodzkos širdis neprisiderina tų jausmų tonui ir ritmui.

Tais pačiais (1839) metais, kuriais Paryžiuj pasirodė „Soplicos atsiminimai", „Jonušo dainos" („Pieśni Janusza") ir patriotinės, kariškai liaudiška kalba parašytos apysakos „Apie Kilinskį" („O Kilińskim"), kūrėjas rašė pirmąją dalį, paskelbtą 1840 m., „Jo malonės Pono Benedikto Vinnickio atsiminimų" („Pamiętniki Imci Pana Benedykta Winnickiego"). Tai yra eiliuotasis pasišnekėjimas,

vaizduojąs bajorų gyvenimą tuo pat metu, kuriuo ir Soplicos papasakojimai jį vaizduoja.

Vinnickis, nedidelio kaimo savininko sūnus, Belzko vaivados Cetnerio, turinčio savo rezidenciją Krakovce ties Lvovu, dvariškis, pasiųstas savo pono su laišku pas kun. Radvilą, gyvena Niesvižiuj 3 metus, laukdamas kunigaikščio atsakymo ir piršdamasis per tą laiką gražiajai Zosei Staneckaitei.

Kai jis grįžta su laišku ir puošniai, šypsodamasis įžengia tėvų pastogėn, jo senasis tėvas, pasipiktinęs tuo, kad sūnus skubėdamas pasukė arklį per užsėtą lauką, kad jis nenusiėmė kepurės prieš pakelio šventą statulą, kad sulaužė pasitaikusį tą dieną pasninką ir kad šventadienio rūbais pasipuošęs keliavo, nubaudė savo ūsuotą vienturtį rykšte ir keturioms savaitėms uždarė jį apgailuoti. Kitos dvi, vėliau parašytos dalys: „Seimelis Sondovos Višnioj" („Seimik w Sądowej Wiszni") ir „Senatorių taika" („Senatorska zgoda") piešė Raudonosios Rusijos bajorų ir didikų gyvenimo vaizdus, pasemtus iš XVII amž. antros pusės.

Polis, sugrįžęs iš 1831 m. karo ir 2-metinio klajojimo, 1836 m. apsigyveno Sanocke kaipo žemės nuomininkas. Kaip Lietuvoj Naugardėlio kraštas, taip ir Sanokija Raud. Rusijoj, del savo pakarpatinės padėties, skiriančios ją nuo svetimų politikos ir kultūros įtakų, dar beveik ligi XIX amž. pusės išsaugojo dvaruose ir gyvenančiose juose senose giminėse senus lenkų papročius, tradicijas, gyvenimo būdą. Arčiau pažinęs šitą pasaulį, Polis jo tradicijose rado gausių smulkmenų, kurias auksavo ir šildė mylintieji jas pasakotojai. Jau jaunystės dienomis bajoriškos šeimynos patriarchališko dvarelio ties Lvovu atmosfera ir tame dvarely sutiktieji seniai, prisimenantieji XVIII amž. antrą pusę, paskui susidūrimas pas jezuitus su davatkaujančiu seniu Vinnickiu pažadino Polio sieloj gyvą simpatiją to gyvenimo grožiui, šeimynos privalumams: gentiškai vienybei ir solidarumui, vaišingumui ir draugiškumui, religingumui ir patriotiškumui. Susipažinimas 1831 m. kompanijos metu ir bekeliaujant su įvairiomis Lenkijos dalimis, su jų gyvenimu ir gamta, dalyvavimas kovoj del nepriklausomybės sudarė tarp to vokiečio valdininko sūnaus, auklėto vokiečių mokyklose, ir naujai pasirinktos jo tėvynės tokius tamprius ryšius ir sužadino tokius karštus jausmus, tokį fanatinį garbinimą ir meilę Lenkijos praeičiai, koki dažnai pasižymi tik tose sielose, kurios sąmoningai,

gera valia pasišvenčia naujam tautiškumui arba tikybai. Polio patriotiškumas virsta fanatiniu nacionalizmu, akla meile ir pagarba visoms praeities liekanoms, tradicijoms, sąvokoms, gyvenimo formoms.

Rzevuskį praeitis interesuoja žmonėmis, pasižyminčiais narsumu, fantazija, sąmojingumu, vikrumu. Polį jaudina ir domina kiekvienas gyvenimo apsireiškimas, kiekvienas kultūros ir papročių mažmožis. Jis visame kame mato protėvių aukštos moralybės, religingumo, veiklumo, praktiškumo, sveiko proto atsispindėjimą. Kai Rzevuskis, būdamas aristokratas legitimistas, smerkia demokratines reformas, XVIII amžiaus revoliucines idejas, tuo pat metu Polis iš savo miestelėniško bei smulkaus bajoro demokratiškumo, matomo jo veikaluose („Jonušo dainos“ ir „Kilinskis“), pamėgęs praeitį ir augant jo sieloj giliam religingumui, irgi virsta naujų srovių ir idejų priešu. Nors nesenai dar jis „Jonušo dainose“ šaukė: „O Lenkų krašte, jeigu tie tautiečiai, kurie už tave žūsta, stotų darban ir po saują paimtų tėvynės žemių, jie senai jau būtų savo delnais Lenkiją apipylę“, dabar jis dainuoja didikų dvarų vėjais leidžiamą turtą, kaipo jų dosnumo išraišką. Piešdamas Radvilos dvarą, jis sako, kad „ten ne tekėjo, kaip sako, bet viskas liejosi... O tiek buvo žmonių ir taip triukšminga, jog tik bažnyčioj žmogus turėdavo laiko valandėlę pasilsėti nuo riksmo“.

Bajorų nuolaidumą didikams, kurie priklausant nuo ūpo švaistė dovanas arba plakė rykštėmis veržiančiasius jų dvaruosna, Polis irgi pripažįsta: „Tai bent bajoras, mano pone! Jeigu jis piktai elgėsi, tai leido save plakti, by tik ant kilimo. Ir vėl jį didikas papirko arkliu arba diržu“. Jeigu Polis, kuris jaunystėj auklėjosi skaitydamas XVIII amž. vokiečių literatūrą, kuris taip nesenai apdainavo Kilinskio žygius ir kuris taip iškalbingai pareiškė savo meilę viskam tam, kas gamtoj ir žmogaus gyvenime yra smulku, kuklu ir nematoma, taip ūmai palyginus neteko savo senų įsitikinimų ir idealų, tai tam priežasties reikia ieškoti ne tiek jo būdo silpnybėj, kiek tolaikiniame jausmingume, gimusiame nuo priespaudos, kuri slėgė tolaikinį lenkų gyvenimą, o paskui — sukaupime viso veikimo namų židyny, susiaurinime mokyklų ir cenzūros pagalba sąvokų sferos, kūrybos ir uždaryme pastarosios siaurose paprotinių vaizdų ir archeologiškai vaizduojamos praeities ribose. Todel kiekvienas tos praeities bruožas, kiekvienas mažmožis, kiekviena liekana, kiekvienas papuošalas ir daiktelis turėjo brangaus atminimo vertės, griaudingai

primindinėjo prarastą nepriklausomybę, žėrėjo geresnių lenkams laikų spinduliais. Susigriaudinusios sielos nepajėgdavo teisti faktų, asmenų arba daiktų, kurie joms duodavo galimybės susijungti jausmų ir vaizdenos pagalba su savo protėviais ir užmiršti sunkią dabartį. Net toks gilus mąstytojas poetas, koks yra Krasinskis, nors dar 1836 m. jis ir skelbė savo pesimistines ir be galo rūsčias mintis apie praeitį, bet vėliau savo „Priešaušry“ jis tvirtina, kad „burnojimas“ yra „ieškojimas kaltės savo tėvuose“, ir tėvynės darbuose jis mato pildymąsi aukštos misijos, kurią jai Dievas yra paskyręs, o Lenkijoj — valdovą žmonijai, kurią ji veda prie aukščiausių tikslų. Tat nieko nuostabu, kad „Senatorių taikoj“ ir „Seimely“, kurie yra „Vinnickio atsiminimų“ tąsa, Polis spalvingiausius politinės anarchijos ir paprotinio sauvaliavimo apsireiškimus vaizduoja, būdamas kupinas griaudžios jiems simpatijos, kuri pridengia skurdžią moralybę, negilią išmintį, sauvaliavimą ir neapsimąstymą, atsispindančius vaizduojamų asmenų darbuose ir žodžiuose. Tat kai senio kaimyno, medžiotojo ir kareivio, Ksavero Krasickio, gyvoj pasakojimų tradicijoj poetas susidūrė su Mohorto asmenim, kuris visą savo šimtametinį gyvenimą praleido karo tarnyboj saugodamas sieną, Polio širdy to ištvermingo kariškio asmuo, sustyrusio nuo savo amžiaus beeinant savo kariškas pareigas, su kuriomis jis jungė religines apeigas, ūkininko, medžiotojo ir arklių augintojo darbus, išaugo ligi karžygio didvyrio didybės. Papasakojimus apie tą Mohortą, įdėtus Ksavero Krasickio lūposna, poetas pavadino „riteriška rapsodija“. Iš tikrųjų gi tai yra tik rimtame tone išlaikytas pasikalbėjimas, kuriame vienintelis didvyriškas svarbiausiojo veikėjo bruožas yra to senio kariškio mirtis, įvykusi ant Boriškovo pylimo 1792 m. Visame papasakojime randasi šie dalykai: apibūdinimas Mohorto uolios tarnybos, jo ūkiškų užsiėmimų, religinių apeigų ir epizodinės smulkmenos, liečiančios jo santykius su lankančiu sienas kun. Juozu Poniatovskiu; be to, Polis aprašo kariškio laikomų galvijų bandas ir bitynus; kūrinio gale jis nupiešia žuvusio kovoj su Švedais kardininko Rožanskio šermenis, dar jauno tuomet rapsodijos didvyrio meilę kardininko dukteriai ir jos netikėtą mirtį, įvykusią besikeliant jai per patvinusią upę. Palaidi forma, vyravimas tolaikinio kariškių, žemininkų, medžiotojų gyvenimo epizodinių bruožų ir smulkmenų, be to — daugybė morališkai paprotinių refleksijų neteikia tam kūriniui apmąstytos ir meniškai užbaigtos visumos ir neleidžia šių dienų skaitytojui taip juo gerėtis, kaip gerėjosi juo išėjus jam iš

spaudos (1855 m.), nes tuomet jis visus žavėjo savo nuoširdžiu senu lenkų stilium ir kalba, vaizduojančia rytų sienų sargybininkų gyvenimą ir taip brangius lenkų širdims praeities asmenis.

Didelė, iš XVI amž. gyvenimo sukurta poema antrašte „Hetmano vaikinas“ („Hetmańskie pacholę“) yra jau ištęstas, eilėraščiais parašytas pasišnekėjimas, vaizduojąs epizodinius ir archeologinius praeities bruožus ir smulkmenas, kurie greičiau pridengia, negu nušviečia tos gadynės gyvenimo esmę bei tolaikinius sielų savitumus.

Daug geresnis, rišlesnis ir turįs daug tikrų bruožų, o, be to dar, gyvai ir nuoširdžiai parašytas, yra Polio kūrinis, be galo populeri savo laiku lirinė tonu ir forma, nors turiniu ir apysakinė, „Daina apie mūsų žemę“ („Pieśń o ziemi naszej“), kurios gamtos vaizdų fone randasi įvairių buv. Lenkijos provincijų gyventojų (ypač liaudies) charakteristika. Taip „Daina“, parašyta apie 1835, o paskelbta 1843 m., pradeda nuo Lietuvos su Žemaitija ir Mazovijos, paskui liūliuoja per Voluiniją, Ukrainą, Podoliją ir per Pokucius pasiekia Karpatus ir Tatrų Podhalius. Gamta, į kurią poetas žiūri ūkininko, o drauge ir medžiotojo arba įspūdingo keliauninko akimis, susilieja (bręstančiojo geografo pastebėjimuose) su anksčiau susijungusios su ja liaudies gyvenimu.

Bajorų pasaulio beveik nematyti tuose vaizduose, išskyrus tik labai negatyvią Voluinijos „ponpalaikių“ charakteristiką ir simpatingą lenkų vaišingumo ir lenkių gražumo bei gerumo atjautimą. Poeto akis ir širdį vilioja visų pirma Lenkijos dalių įvairūs savitumai, charakteringi liaudies gyvenimo bruožai ir pagaliau tautos siela, glūdanti istoriniuose žygiuose, liaudies dainose, kurios reiškėju ir dainium nori būti mylįs ją poetas. Turėdamas savo liutnioj keletą pilnų, skambių tonų, o savo vaizdenoj — gabumų matyti ir sugauti smulkiems mažmožiams, darantiems įtakos jo jausmams ir dominantiems jo mintį, nepajėgiančią pasiekti apsireiškimų esmės ir žmogaus sielos gelmių, kiek kartų savo lirikoj ir mažesniuose vaizdeliuose neperžengia savo talento ribų, jis sukuria lirinius vaizdus („Aguonos grūdelis“ — „Makowe ziarnko“), kupinus nuoširdumo, kilnumo ir net jausmų muzikos. Tačiau kai jis nori būti epikas, žygių gyvenimo tapytojas, istorijos žymių asmenų kėlėjas, tada, nepaisant jo pagarbos praeičiai, nepaisant to jo karšto gerbimo jos liekanų ir atstovų, jis nepajėgia suprasti taip susidėjusių apsireiškimų, o lygiai negali ir meniškai jų pajusti ir išreikšti.

Negalėdamas atvaizduoti tokių sielų jų žodžiuose ir darbuose, jis sukasi apie tuos asmenis, aprašinėja jų kasdieninio gyvenimo medžiagines akcesorijas, griaudinasi jų likimu, nuopelnais, pastebi kiekviename jų veiksme ir prasčiausiame išsireiškime grožį ir išmintį, pasakoja ir plepa kartais iškalbingai, bet dažniau — ištęstai. Netekus Rzevuskiui plačiųjų visuomenės sluoksnių pripažinimo ir simpatijos, jauniausias, o drauge žymiausias ir populeriškiausias praeities bajorų gyvenimo tapytojas nuo 1850 ligi 1860 m. buvo Zigmantas Kačkovskis (1825 — 1896 m.). Kilęs iš Sanokijos, kuri savo dvaruose saugojo senus lenkų papročius, nežiūrint į tai, kad jis ėjo mokslus vokiečių universitetuose Lvove ir Vienoj ir buvo persiėmęs tolaikinės jaunuomenės demokratinėmis idejomis, nusivylęs 1846 ir 1848 m. nuotykių rutuliavimusi, jis po 1850 m., reakcijos laikotarpy, ėmė vaizduoti žinomą jam dar iš gimtos pastogės gimtųjų kraštų nesenos praeities gyvenimą, kurį piešė ir V. Polis.

Pirmas bandymas „Kova del vėluvininko dukters" („Bitwa o chorążankę"), kuri buvo paskelbta 1851 m., iš karto plačiai pagarsino jauną autorių. Prie puikaus, anekdotinio turinio: kova Sanokiečio ir Pšemysliečio, norinčių gauti merginą ir krečiančių sau įvairiausius šposus, pagaliau jų susirėmimas, užbaigtas susitaikinimu ir išsigėrimu, be to — nepaprasti apysakos privalumai: plastika, gyvumas, kalba, puikiai vaizduojanti asmenų temperamentą ir sielą, parodė jauname autoriuj nepaprastą dailininką. Antroj savo apysakoj antrašte „Kato" jis pabandė sunaudoti savo tolaikinio gyvenimo pastebėjimus ir refleksijas, bet tas kūrinys neatkreipė į save visuomenės domės. Prisiderindamas prie plačiųjų visuomenės sluoksnių pamėgimų, Kačkovskis ėmė vaizduoti Martyno Niečujaus, labai panašaus į Severiną Soplicą iš Rzevuskio „Atsiminimų", lūpomis Niečujų giminės darbus. Šešių tomų ciklius antrašte „Paskutinysis Niečujų" („Ostatni z Nieczujów"; 1853 — 1855 m.), be mažesnių vaizdelių, piešiančių tos Sanokijos giminės darbus, turėjo didesnį vaizdą antrašte „Murdelio", kuris nors ir negali lygintis savo akcija, uždaryta privatinio gyvenimo reikalų rate, su Rzevuskio „Lapkričiu", bet tos akcijos gyvumu, charakteringų asmenų gausumu jis prašoka kalbamąjį kūrinį. Apsilankymas Paryžiun (1855 m.) ir tolaikinio ten lenkų gyvenimo židinio įtaka paragino Kačkovskį praplėsti tolimesnių pasakojimų akiratį ir įvesti juosna aukštesnius reikalus ir akstinus. Visa tai atsispindėjo paskelbtame 1858 m. „Niečujaus karste" („Grób Nieczuja"), kuris tos giminės darbų ciklių užbaigia.

Kita apysaka antrašte „Anuncjata“ (1858 m.) yra ataustа iš Baro konfederacijos darbų. Kačkovskis, kuris ligi tol praeities vaizdus gaubė simpatijos aureole, dabar stengiasi duoti skaitytojams tos praeities esminės vertės tiesą. Tas jo naujas nusiteikimas jį varžo jo buvusiame mostingume ir atšaldo jo simpatiją bajorų buiniam gyvenimui, kuris dabar jame, istorike observatoriuj, gimdo rimtų refleksijų.

Giminingų požymių, bet savotišką jausmų toną ir domėjimosi sferą sudaro jauno poeto, Liudviko Kondratavičiaus (1823 — 1862) kūryba. Šis poetas gyveno vienu metu su Poliu ir buvo daugiau žinomas savo Vladislovo Syrokomlės (Syrokomla) slapivarde. Kilęs iš nepasiturinčios smulkių bajorų šeimynos, gyvenančios Lietuvos Gudijoj, jis išėjo neperdidžiausius mokslus viešosiose mokyklose, kurias laikė domininkonai vienuoliai Niesvižiuj. Tos mokyklos dar ir po 1831 m. buvo likusios lenkų rankose. Nors jų mokytojai vienuoliai ir nebuvo mokslingi, bet jie savo tėviškais, nuoširdžiais santykiais su auklėtiniais turėdavo moralinės įtakos jų sieloms. Ankstyva tarnyba Radvilos dvarų prižiūrėjime davė galimybės jaunam vaikinui susidurti su šviesesniais žmonėmis, kurių įtakoj jis būdamas ir pats per save lavindamasis, didina savo negilias žinias, ypač studijuodamas lenkų literatūrą ir istoriją. Ankstyvus apsivedimas, didėjančios šeimynos augantieji reikalai, pamėgimas kaimo gyvenimo privertė jautrų, nepraktišką jaunuolį imtis ūkininkystės. Per visą savo, tiesa, neilgą gyvenimą, jis, čia nuomuodamas mažus dvarelius, čia laikinai gyvenąs iš plunksnos, kovoja su stoka lėšų ir skolomis, su savo trūkumais ir jų pasekmėmis ir pagaliau su savo chroniška liga, kuri jį pakerta kaip tik tada, kai jo bręstanti kančiose dvasia buvo ėmus gilėti.

Palyginus su Poliu, kurio gyvas gyvenimas, dalyvavimas 1831 m. kare, lankymasis užsieny, susidūrimas su įvairiais žymiais asmenimis, beplėsdami proto akiratį, šlakstė jo jausmingumą ir vaizdeną įvairiomis kryptimis, Syrokomlė ramiai sau gyvena ankštame tolaikinės Lietuvos gyvenime, girių ir bekelių atskirtame nuo Lenkijos ir Vakarų gyvenimo židinių. Vargais negalais jis tik savo gyvenimo pabaigoj aplanko Varšuvą, Krokuvą ir Poznanę. Užtai jis visais savo jausmais buvo pamilęs tą ankštų, bet artimą, žinomą ir brangų jam smulkiosios bajorijos ir liaudies pasaulį, su kuriuo jis jaučiasi surištas jausmais, tikėjimais, buities sąlygomis, pamėgimais. Jis trokšta būti to pasaulio dainius, mokytojas. Jeigu jis domisi

praeitim, tai ne tiek stebėdamasis ir garbindamas ją, kiek norėdamas padavimuose, legendose, anekdotuose patiekti moralinės tiesos pavyzdį, auklėjantį tolaikines sielas. Smulkiuose, liriniuose vaizdeliuose, pasišnekėjimuose poeto nuoširdumas, jo artimas liaudžiai ir smulkiajai bajorijai protiškumas atsispindi labai ryškiai ir prastai, neperšokdamas jam savito meno ribų. Pradėjęs nuo 1844 m. parašytos apysakos antrašte „Laiškanešys" („Pocztyljon"), Syrokomlė, beversdamas lenkų lotyniškuosius XVI ir XVII amž. poetus, išsimiklina eiliavime ir stiliuj, kas jam duoda galimybės sparčiai ir daug kurti. Smulkiosios bajorijos ir artimos liaudies gyvenimas, tikėjimai, papročiai, tradicijos, apeigos tiekia medžiagos jo prastiems, liriniams apsakymėliams, pasišnekėjimams, legendams, vaizdeliams, turintiems daugiau auklėjimo, negu literatūros, meno vertės, kurie dar ir šiandie puikiai patenkina kaimiečių dvasinius reikalavimus, o anais laikais jie visai atatikdavo vidutinių luomų skurdžiam protiškumui ir negiliam jų jausmingumui.

Geriausieji Syrokomlės kūriniai yra tie, kuriuos jis parašė iš savo pergyvenimų. Toks jo kūrinys yra „Duonos kąsnis" („Kęs chleba"). Pastarąją apysaką jis ataudė iš savo tėvo gyvenimo. Mat jo tėvas nuomavo mažą žemės sklypelį, ir kai jis liko iš to sklypelio pavarytas, neteko vietos ir duonos. Apysaka antrašte „Jonas Denborogas, jo giminės, galvos ir širdies darbai" („Urodzony Jan Dęboróg, dzieje jego rodu, głowy i serca") irgi dalinai yra poeto autobiografija, sujungta su padavimu apie amžinus Denborogų ir Brochvičų kivirčus del žemės sklypo. Bylininkų aistringumas ir atkaklumas, kaipo bajorų putlumo, individuališkumo, o drauge ir prisirišimo prie protėvių tėvonijos išraiška, yra dažniausias motyvas senesnių laikų bajorų gyvenimo vaizduose. Vien tik vedybos, surišdamos besibylinėjančias šeimynas, padarydavo tiems kivirčams galą. Tai galima matyti jau Zablockio „Sarmatizme", o vėliau Mickevičiaus „Pone Tade", Fredros „Keršte", Polio „Dėdienėj".

Syrokomlės kūrinių, kaip antai: „Denborogo", „Chodyko", „Jankos Kapininko" („Janko Cmentarnik"), „Ulo" („Ułas") reikšmė glūdi ne asmenų, akcijos, padėčių, reginių apibūdinime, bet jų autoriaus liringume, prastume, nuoširdume. Jo jautringumas dalinai pridengia jam nuotykių konturus, spalvas, rutuliavimąsi. Nepajėgdamas įsikūnyti piešiamuose asmenyse ir nemokėdamas atvaizduoti tų savo asmenų sielų, jis savo meile pagauna skaitytojus. „Aš nieko daugiau nemo-

ku rašyti ant popierio, išskyrus tik tai, ką visa širdim esu pamilęs". Poeto didžiausias noras yra „sugriaudinti" skaitytoją, išgirsti jo „atsidusimą". Iššaukti panašiems susijaudinimams dainius nereikalauja nepaprastų asmenų, faktų, padėčių. Jam užtenka „drugelio galvutės... ašarėlės, kuri iš verkiančių akių nuriedės, arba gėlės, nuskintos Lietuvos lauke", o tų susijaudinimų įtakoj „daina jau pati bematant išsilies". Kai vėliau Syrokomlė panorės praplėsti savo kūrybos sritį, būdamas tiek auklėjimo ir visuomeniškai tautinių sumanymu įtakoj, tiek ir verčiamas rašyti del duonos kąsnio, ypač kad jo kūriniai buvo palankiai perkami, jo apriboti gabumai ir skurdus proto išteklius atsispindės tiek tų kūrinių turiny, tiek ir jų nevykusioj formoj, nes jis juos rašys be įkvėpimo ir neturėdamas jiems geros medžiagos. Nepajėgdamas nei pažinti, nei giliau paliesti tolimesnės praeities gyvenimo, o lygiai nemokėdamas susilieti su pastaruoju savo jausmais, jis vis delto bando „Margery" („Margierz" — Margis, Pìlėnų kunigaikštis) sukurti didelę poemą iš svetimo jam stabmeldinės Lietuvos karžygių gyvenimo. Nežiūrint į tai, kad jis kurdamas prisilaikė visų formalių epopėjos formų, vis delto nesugebėjo įlieti kūrinin tai, ko neturėjo, o, būtent: epinės galios, gyvai atvaizduotų asmenų, o lygiai ir didvyriškumo, plastikos ir spalvingumo. Bandymai atvaizduoti artimesnių ir geriau žinomų poetui dienų gyvenimą ir asmenis „Pšemysko kanauninke" („Kanonik Przemyski" — Stanislovas Ožechovskis), „Liubelio seime" („Sejm Lubelski") ir net „Acerno mirty" („Zgon Acerna", Sebastijono Klionavičiaus) irgi turi vertės vien tik kaipo atsispindėjimas 1850 — 1862 m. lenkų literatūroj vaizduoti poemų ir apysakų formomis praeitį, naudojantis epizodiniais bruožais ir archeologinėmis liekanomis, patenkinančiais nedaug tereikalaujančius skaitytojus.

Bandymai vaizduoti tolaikinį gyvenimą dramos formoj („Grįtelė miške" — „Chatka w lesie", „Grovas ant graižtų" „Hrabia na wątorach" ir „Kaimo politikai" — „Wiejscy politycy"), kaipo įspūdingo, bejėgio ir nuolat kovojančio su skurdu poeto visuomeninių sielavimųsi išraiška, parodė, panašiai kaip ir pas Polį, nesugebėjimą kurti žmonių sielas ir būdus, o lygiai ir nemokėjimą suimti gyvenimo siekimus ir kolizijas gyvos, nuosaikios akcijos rėmuosna, kurie sudarytų pilną visumą. Lyriniai išsipasakojimai (panašiai kaip ir jo poemose) šalia satirinių vaizdelių sudaro vienintelį Syrokomlės dramų papuošalą. Tik vieną sykį pasisekė poetui labai taiksliai, vaizdžiai ir nuoširdžiai atvaizduoti tolaikinį gyvenimą vaizdely antrašte

„Lėlė“ („Lalka“), kurioj jis parodo mums kaimiečių ir dvarininkų santykius, atsispindėjusius turtingo dvarininko mažos dukrelės sieloj, pasakojančioj lėlei savo įsitikinimus, jausmus, troškimus. Toji lirinė satira savo siužetu ir meniška forma prašoka visas Syrokomlės poemas ir vaizdelius. Dvasinio akiračio didėjimas ir poeto moralinis brendimas, vykstąs sunkaus gynenimo prityrimų, kančių ir geresnių knygų skaitymo įtakoj, atsispindėjo jo gyvenimo paskutinių dienų lirikoj, o, būtent: „Paskutinės valandos poezijose“ („Poezji ostatniej godziny“), kuriose Syrokomlė, tas, „kaimo dainius“, atskleidžia mums visai žmonijai bendrą liūdesį, nuvargusios gyvenimo bangose sielos kančias ir troškimus. Nors Syrokomlė gyveno daug sunkesnėse sąlygose negu Polis ir daug patirdavo pikta iš žmonių, bet vis delto jis nebuvo tiek priešingai nusistatęs prieš tolaikinį pasaulį, prieš „naujus žmones“, kurie „skiepijo pasauliui piktą pasiutimą ir naują aukurą pastatė stabui“, kaip skelbė „Mohorto“ kūrėjas, kaupiąs visą savo meilę praeičiai. Todel pastarasis poetas, bedainuodamas „Vito Stvošo“ žygius, taip gyvai jaučia ir supranta jo darbus ir apskritai viduramžių meną. Syrokomlė gi priešingai tiki liaudies masių moraliniu tobulėjimu, instinktų kilnėjimu, pažanga. Jis iš praeities semia jos geriausias tradicjas ir moralinį lobį. Jo vėliava ir obalsis — didelės krikščionybės tiesos. Polis, biaurėdamasis tolaikiniu gyvenimu ir drebėdamas prieš jo klaidingus kelius, norėtų tą gyvenimą pastatyti praeities vėžosna. O Syrokomlė, apgailestaudamas del to gyvenimo trūkumų, nori vesti prasčiokų minias pirmyn, maitindamas jas protėvių tiesomis ir pavyzdžiais, kurie ir dabar dar atatinka gyvenimo reikalavimams ir siekimams.

Seniausia Lenkijos dalis, lenkų valstybės lopšys, Didž. Lenkija, mažiausia dalyvaujanti lenkų poezijos sužydėjime (tą patį reiškinį matome ir XVII amž. lenkų poezijoj), mirus Steponui Garčinskiui, to laikotarpio poezijos atstovu turėjo Prancišką Moravskį, kariškį ir žemininką, kuris iš nuosaikaus pseudoklasicizmo gerbėjo virto Mickevičiaus genijaus garbintoju ir Bairono vertėju. Jis, būdamas „Pono Tado“ ir to bendro lenkų sielos ilgėjimosi praeities įtakoj, pasisėmė iš savo šeimynos tradicijų ir iš savo atsiminimų medžiagos poemai antrašte „Mano senelio rūmai“ („Dworzec mojego dziadka“; 1851 m.), vaizduojančiai epizodinių papročių smulkmenas, turinčias ryšių su poeto seneliu ir aplinka, kurioj jis gyveno. Istorijos nuotykiai — antrasis Lenkijos padalijimas ir prūsų laikai ligi išsivadavimo Didž. Lenkijos, prijungiant ją 1807 m. prie Varšuvos

Kunigaikštystės, labai blyškiai pažymėti toj poemoj, piešiančioj Didž. Lenkijos žemininkų šeimyninius santykius ir viešąjį gyvenimą.

Dailumu, karštais jausmais ir realia smulkmenų tiesa viliojantį vaizdą autorius užbaigia epilogu, piešiančiu aptuštėjusian po senelio mirties dvaran anūko legioninko atvykimą tą valandą, kai genialaus Napoleono laimėjimas ties Iena sužadino lenkų širdyse džiaugsmingą viltį. Tas legioninkas buvo pats poetas, kuris ligi pat savo mirties (1861 m.) tarnavo tyvynei čia kardu, čia plunksna.

Tai buvo paskutinis iš gausaus legionininkų poetų pulko, įnešančio lenkų literatūron išsidirbusias sunkiose Napoleono laikotarpio kariškos tarnybos sąlygose būdo ir protiškumo savybes, o, būtent: rimtą patriotizmą, blaivias sąvokas, gyvenimo prityrimą, natūrališkumą ir skaidrų sąmoningumą. Gyvendamas savo ilgo amžiaus vėlesniais metais Didž. Lenkijoj, kurioj palankiai maloni tvarkos sistema ir prūsų valdžios legališkumas negimdė lenkų širdyse dvasios nupuolimo, žadinančio jas ieškoti palengvinimo ir paguodos vien tik atsigręžime į praeitį, Moravskis, turįs galimybės gan laisvai tarti savo žodį viešuose reikaluose, daugiausia norėjo savo pasakojimuose apie „Senelio rūmus" atvaizduoti brangius jam asmenis, atsiminimus ir pagaliau pačią gimtąją sodybą.

Gyvenimo sąlygų skirtingumas trijose buvusios Lenkijos dalyse pamaži gimdė jose ir jų proto bei jausmų skirtingumą, kuris sunkino ir silpnino tiek literatūros, tiek ir mokslo plėtojimąsi.

Jeigu mes palyginsime lenkų gyvenimo praeities atsispindėjimą didelėse, turtingose Mickevičiaus ir Slovackio sielose su Rzevuskio, Chodzkos, Polio, Syrokomlės, Moravskio kūrinių vaizdais, tai pamatysime charakteringą skirtumą, o, būtent: pas pirmuosius auga, kilnėja, milžinėja arba neistoriniai, kuklūs visuomenės asmenys (Jackas Soplica „Pone Tade"), o jeigu jie ir istoriniai, tai vis delto antraeiliai žmonės (kun. Morkas, Samuelius Zborovskis, „Dvasios Karaliaus" veikėjai), tuo pat metu antrųjų poetų grupė, gyvendama sunkiose tolaikinio Lenkijos gyvenimo sąlygose, savo susiaurėjusiose sielose smulkina anekdotiniu atvaizdavimu didelius nuotykius ir asmenis, o pirmon vieton išstumia mažus arba kuklios vertės asmenis (kun. Karolis Radvila ir jo aplinka, seniūnas Kanovskis, Polio veikalų, Chodzkos vaizdų, Kraševskio ir Kačkovskio istorinių apysakų asmenis). Skurdžios plačiosios visuomenės skaitytojų sielos noriau ir lengviau sutikdavo ir savindavosi tuos mažesnius, o kartais mažmoninančius praeitį vaizdus, negu pranašų poetų vizijas, kurios

ją milžinino. Pastarųjų įtaka ėmė didėti tik tą valandą, kai po 1864 m. pabudęs tautinis ir protinis gyvenimas praplatino ir pagilino lenkų sielą ir iškėlė labai gyvą klausimą apie reformojančiasios, sudemokratėjusios visuomenės santykius su jos bajoriška praeitim.

24 §. Lenkų poezijos plėtojimasis demokratizmo ir moterų judėjimo įtakoj. Liaudininkai ir entuziastai. (1840 — 1850 m.)

Tuo metu, kai sužydėjusi emigrantų tarpe didelė lenkų poezija lenkiškumą darė nemirtingą tokiuose veikalų veikaluose, kaip „Ponas Tadas", „Dvasia Karalius" ir statė Lenkiją trokštamojo žmonijos moralinio atgimimo priešakin, krašte, visose trijose Lenkijos dalyse, esant sunkiai politinei padėčiai, varant valstybės mokykloms ištautinimo darbą, be to, ekonominis skurdas ir kultūros darbo apmirimas silpnino tautinę sąmonę, kuri negalėjo pasireikšti nei kulte nykstančiai lenkų širdyse praeičiai, nei proteste prieš slopinančius tą sąmonę — tvarką bei apribojimus.

Priklausomybė nuo sauvalingų valdžios atstovų, naudojančiasiųjų (pav., rusų Lenkijoj) nuolatiniu karo stoviu, visados veikiančių karo teismų ir policijos rūstumu, laikančiu politiniu nusikaltimu kiekvieną nekalčiausį tautinių jausmų bei siekimų apsireiškimą, gimdė tiek didelių turtų savininkų luome, tiek ir aukštųjų bažnyčios, pasauliečių didikų ir gausių lenkų valdininkų tarpe, o kai kada net ir viešosios opinijos vaduose, rašytojuose, žurnalistuose, vergišką, bailų nusižeminimą ir tautinių siekimų atsižadėjimą. Visa tai buvo aiškinama politiniu būtinumu bei reikalingumu įgyti valdžios pasitikėjimą ir palankumą, kurių buvo netekę per 1831 m. sukilimą. Priešingai Lietuvos ir Gudijos aristokratijos konservatizmui ir vergiškam lojališkumui, jaunuomenė, kilusi iš vidutinės, o ypač iš smulkiosios bajorijos, ima rodyti savo opozicinį nusistatymą, persiimdama laisvomis, radikalinėmis, demokratinėmis idejomis, kurios plaukė iš vakarų Europos. Jie, panašiai kaip ir 1796 m. legioninkai bei 1830 m. lapkričio 29 d. sukilimo įrengėjai, laisvės ir žmogaus teisių reikalą tolygina su tautiniu reikalu. Nuo savo pirmatakūnų jie daugiausia skiriasi tuo, kad Lenkijos reikalą jungia su liaudies išvadavimu, per kurią jie tikisi atgauti politinę buitį. Būdami viešpataujančios istorikų tarpe hipotezės įtakoj, praeity jie mato, kad visagalių bajorų persvara ir priespauda pamaži nuslopino pirmykštį valstiečių Lenkijos surėdymą, kuris rėmėsi laisve ir

lygybe. Aišku, kad toji jaunuomenės pažiūra, — jaunuomenės, kurios nei svetima mokykla, nei imusios kilti rimtos studijos apie Lenkijos vidujinį surėdymą negalėjo labiau pamatuotai supažindinti su gimtąja istorija, darėsi iš tvirtinimų ir skundų, perdėm kartojamų įvairiuose raštpalaikiuose ir brošiūrose, platinančiuose demokratines bei radikalines idejas. Labai suprantamas dalykas, kad Slovackio galingai, bet vienašališkai atvaizduota „Agamemnono karsto" oktavose bajoriška praeitis taip lengvai pagavo jaunus protus, ne kiek teturinčius istorinių žinių, bet kupinus „Demokratų Draugijos" (1836 m.) manifesto ir vėlesniojo „Demokratų katechizmo" ideologijos. Tas manifestas, kaipo pareiškimas įsikūrusios 1832 m. kovo mėn. lenkų išeivių tarpe „Demokratų Draugijos" credo, skelbė, kad „draugijinė tvarka, kupina užgrobimų, kurioj vieni naudojasi visomis gerybėmis visuomenėj, o kiti yra priversti vilkti visą gyvenimo jungą, yra visų didžiausia mūsų tėvynės ir visos žmonijos nelaimių priežastis... Privilegija, vistiek kaip ją pavadintų... yra lygybės neigimas, prigimties smaugimas... Viskas per liaudį ir liaudžiai—štai tas visų bendriausias demokratybės dėsnis, tikslą ir formą drauge apimąs. Viskas liaudžiai — tai tikslas, o viskas per liaudį — forma".

Nors to sąjūdžio vadai buvo karšti patriotai, ieškantieji Lenkijos reikalui paramos augančiame demokratizme ir tautų solidarume, nors jie Lenkijos reikalą prieš Europos akis statė kaipo reikalą tautos, kuriai yra atimtos visos žmogaus teisės, bet toji jų padėtis ir sekąs iš jų ideologijos bajoriškos praeities smerkimas silpnino sielose lenkiškumo jausmus ir sąmonę. Liaudies reikalas, jos išvadavimas temdė tautos reikalą, jos teises savarankiškai gyventi. Kaip 1831 m. vykstant kovai, o ypač po paskutinio smūgio, laisvės ideologija, pažyminti revoliucijos iniciatorių ir jos vadų sielas, ėmė užsleisdinėti vietą karštam patriotizmui ir skausmui, gimusiam žlugus gražiai vilčiai, taip ir 1846 ir 1848 m. nusivylimai ir smūgiai pagimdys tolaikinių lenkų sielose, kupinose demokratizmo ir laisvės doktrinų, skausmingą lenkų širdies skundą. Poezija, vaizduojanti tų kartų sielą, atspindina tų pačių, po 16 metų, apsireiškimų pasekmes. Tačiau dabar tas judėjimas, sukoncentruotas 1830 m. daugiausia Varšuvoj, apima visas Lenkijos dalis, bet labiausiai pasižymi Krokuvoj ir Poznanėj ir daug silpniau Varšuvoj, Vilniuj, Kieve. Literatūros kūryboj, kuri buvo to judėjimo pagimdyta, ryškiausiai iškyla Varšuva, spiečianti savy daugybę poetų ir poečių, kurie drauge buvo ir karšti demokratizmo idejų išpažintojai ir platintojai.

Du žymiausi to sąjūdžio vadai: Henrikas Kamienskis (1812—1865) ir Edvardas Dembovskis (1822—1846), pradedantieji savo veikimą Varšuvoj, buvo kilę iš pasiturinčiųjų bajorų šeimynų ir buvo įgiję visapusišką, rūpestingą išauklėjimą, papildytą kelionėmis.

Dembovskis, entuziastas, audžiąs iš paskubomis studijuojamos vokiečių filosofijos (Hegelis) savo demokratiškam radikalizmui pamatą, įsteigė Varšuvoj 1842 m. mėnesinį laikraštį antrašte „Mokslo apžvalga", skiriamą platinti naujoms idejoms. Tas 20 metų jaunuolis, turįs savo jaunoj žmonoj, kuri buvo kilusi irgi iš pasiturinčios bajorų šeimynos, uolią demokratizmo idejų išpažintoją, suspietė savo laikraščio redakcijoj daugybę jaunų ir senų entuziastų ir entuziasčių, gėrinčiasiųjų tolaikinio gyvenimo apmirime ir siaurume filosofija, demokratizmo ideologija, menu, ieškančiųjų tuose dvasios veiksniuose paramos ir sustiprinimo suvaržytoms ir rūsčiai priespaudos prislėgtoms lenkų sieloms.

Šalia Dembovskio ir senelesnio už jį Henriko Kamienskio, tų demokratinio radikalizmo vadų, sutinkame čia jauną, rimtą mąstytoją, krikščionį, Joną Majorkevičių (1820 — 1847) — Maskvos universiteto auklėtinį, literatūros kritiką ir istoriką ir Karolį Balinskį (1817—1864) — poetą patriotą, tik ką grįžusį iš ištremimo Rusijos gilumon, o be tų dviejų vyrų -- visą būrį moterų, veržiančiasiųjų prie dvasinio gyvenimo, visuomeninio veikimo, poezijos ir meno.

Kaip pirmoj XVIII amž. pusėj viešpataujant dvasiniam apmirimui Sasų dienomis, bundąs tolaikinių didikų ir bajorų tarpe gyvenimas pagimdė pirmąją žymesnę lenkų autorę, poetę Elžbietą Družbacką ir keletą kitų literačių, taip dabar niauriame apsnudime, susidariusiame del iškeliavimo iš tėvynės didesnei inteligentijos daliai ir del reakcinių valdžių teroro, moterų sielos, sujaudintos 1831 m. nuotykių, griebėsi visuomeninio darbo ir literatūros. Pirmutinis to sąjūdžio apsireiškimas buvo naujųjų metų laikraštis antrašte „Pavasargė" („Pierwiosnek"; 1838 — 1843 m.), talpinąs daugiau kaip 20 jaunų autorių poeziją ir prozą. Tų žymesnių poečių ir visuomenės veikėjų savitumai buvo — karštas jausmingumas, entuziazmas, kuriuos jų sielose gimdė tiek poezija ir ypač muzika, tiek ir visuomenės, tikybos, o kai kada ir filosofijos reikalai ir klausimai.

Savaime aišku, kad bendras entuziazmas ir radikaliniai palinkimai suartino tą moterų būrį su tokiais pat karštuoliais ir entuziastais vyrais.

Tų entuziasčių priešaky atsistojo Narciza Žmichovska (1819—1876) — jauna mokytoja, kuri iš savo pergyvenimų, iš sunkaus mokytojavimo aristokratų namuose, iš gyvenimo su broliu, 1831 m. kariškiu, išeiviu, priverstu ieškoti uždarbio Prancūzijos fabrikuose, išsinešė savo jautrioj sieloj skausmingą supratimą tiek apie tėvynės vargus, tiek ir apie liaudies sunkiąją dalią, o lygiai ir apie savo, moters, priverstos savo pačios jėgomis gyventi, padėtį. Tat ji ir įsitikino, kad, norint įgyvendinti tautos troškimus ir užtikrinti liaudžiai ir moterims joms priklausomas teises, būtinai reikia reformuoti visuomenės santykius demokratizmo dėsniais. Ant pamato jausmingumo, išsivysčiusio gausios, likimo išsklaidytos, bet nenustojančios moralinių ryšių šeimynos nuoširdžiuose santykiuose, o lygiai ir karšto patriotizmo, pažadinto 1831 m. nuotykių, drauge su entuziastiniu pasišventimu naujiesiems visuomenės idealams, poezijai ir menui, — jos kilni siela pasidavė giminingos jai užsidegimu ir siekimais jaunuomenės, su kuria ji užmezga artimesnius santykius, įtakai, o, be to dar, jos sieloj pagimdo turtingą jausmų tonais meniškumą, paremtą gyvu, giliu, nors truputį ir chaotingu protiškumu. Tų veiksnių susijungimas davė galimybės poetei savo liriniais kūriniais beveik iš karto pasiekti aukšto laipsnio grožio. Moralinė būdo jėga, nuoširdūs ir kilnūs jausmai, keliantieji entuziazmo aukštybėsna, auklėjimo darbas, kuriam ji pasišvenčia kaipo mokytoja ir pagaliau visuomeninis ir tautinis veikimas, auginąs joj drąsą ir pasiaukojimą, — sutelkia Žmichovskos sieloj didelius turtus pergyvenimų, prityrimų, pastebėjimų, apgalvojimų, teikiančių medžiagos ir siužetų liriškai refleksiniams išsipasakojimams, eilėraščiais arba poetine proza rašytiems. Visa tai darė Žmichovską turtingiausią tolaikinės Lenkijos moters sielą, leido jai užimti pirmaeilę padėtį moterų rašytojų tarpe, o lygiai ir visa galva praaugti dvasinio gyvenimo apsnudimą, kuris viešpatavo Lenkijoj po 1848 metų.

Šalia dvasiškai skurdžios lenkų visuomenės, tenkinančiosios, ypač rusų Lenkijoj, ta literatūra, kuri pasišnekėjimų ir apsakymėlių forma vaizdavo praėjusių amžių kasdieninio gyvenimo smulkmenas, Žmichovskos dvasia, tartum liepsnojąs žibintas, rodė lenkų vidaus gyvenimą, kuris buvo nors ir slopinamas, bet toji priespauda jį drauge ir žadindavo. Kai tolaikinės kartos karštesni entuziastai ir „Čigonai“ apleidžia Varšuvą ir kraštą, kad laisviau gyvenančioj Didž. Lenkijoj arba Vakarų Europoj galėtų pasišvęsti cenzūros ir policijos nevaržomai kūrybai ir veikimui, Žmichovska lieka sargy-

boj ir, nepaisydama visų jos persekiojimų (buvo areštuota ir pasmerkta gyventi vienuolyne), nesiliauja darbavusiusi ligi pat savo mirties (1876 m.). Vėlesnioji jos gyvo ir be perstapo veikiančio proto evoliucija pasireiškė visuomenės ir pedagogikos veikimuose ir turinčiuose su pastaraisiais ryšių mokslinio pobūdžio darbuose.

Poetinė kūryba, daranti Žmichovską iškalbingą ir kilnią lenkų sielos reiškėją, tęsėsi apie 15 metų (nuo 1841 ligi 1856 m.). Pirmasis jos kūrinys buvo eilėraštis antrašte „Poeto laimė“ („Szczęście poety“), atskleidžiąs jos jausmingumo veiksnius ir tonus, kuriuose visuomenės siekimai, meilė vargšams ir prislėgtiesiems, neapkentimas pikta, veidmainybės, priespaudos, „niekšingų turtingųjų prabangų“ puošiasi vaizdenos pakilimu, meniška kūryba ir grožiu. Tų priešingųjų siekimų sintezę randa poetė uždaryme savo dvasios turtų akmeninin apvalkalan, saugojančian ją nuo „šiaurės viesulų žiaurumo“ ir „šaltų pūgų“, o drauge ir leidžiančian jai jaustis laiminga „akmens“ laime, — akmens, kuriame glūdi liepsnos kibirkštys.

Skausmingai jaučiamas nesiderinimas sunkios tikrenybės, politikos, visuomenės moralybės sferoj su trokštančios bendros laimės entuziastės idealais pagimdo daugiau sarkastinį negu ironinį sukilimą bei protestą, pažyminčius jos negausius lirinius ir refleksinius vaizdelius, kurie yra arba proza rašytos poemos, arba apsakymėliai. Meniškai iškalbingiausia ir gražiausia autorės sielos išraiška tame laikotarpy yra proza parašyta poema „Stabmeldė“ („Poganka“; 1846 m.). Tai ūmai subrendusių gabumų vaisius. Nuosavūs pergyvenimai, observacija turtingos nepaprastomis sielomis aplinkos, knygų skaitymas, gilesnis meno supratimas — visa tai atskleidė poetei menininkų, entuziastų, svajotojų dvasinio gyvenimo gelmes, jų kūrybos veiksnius ir parodė tą paslaptingą, juos pagavusią galią, teikiančią jiems ir džiaugsmo ir skausmo, darančią juos nemirtingus, o drauge ir žudančią juos. Toji galia, turinti savo šaltinį ir šaknis dvasios pasąmonėj, yra demonizmas. Ir juo galingesnis jis yra, juo silpnesnį jis sutinka pasipriešinimą mūsų sąmonės tėvonijoj, mūsų protiškumo ir būdo jėgoj. Jausmai ir kūrybinė fantazija ryškiausiai parodo jo paslaptingą esmę ir galią. „Stabmeldė“ vaizduoja dvi demonizmo formas: dailininkas tapytojas Kipras, turįs turtingą vaizdeną, pasiaukojamai ir aistriai paveda save grožio realizavimui meno veikale, pašvenčia savo mylimą jaunesnį brolį, kad per sužadinimą jame aistrios meilės mote-

riai, kurią jis pasirinko Aspazijos originalu, įsigytų Alkibiado paveikslui modelį. Tas jo jaunesnysis brolis, Beniaminas, būdamas meilės demonizmo valdžioj, paslaptingos Aspazijos širdžiai įgyti panaudoja visus savo gabumus, užsidegimą, energiją, kad pagaliau galėtų patvirtinti, jog toji, kuriai viską jis paaukojo, buvo graži, išmintinga, vien tik save temylinti Stabmeldė.

Aspazijos paveiksle, nepaprastai meniškai užbaigtame, poetė parodė trečią demonizmo permainą, o, būtent — menišką fantaziją, nukreiptą tikram gyvenimui įplastinti. Toji moteris, būdama demoninga lygiai ir savo grožio galia, kurios yra kupina jos siela, ieškanti aplinkos grožy asmenų ir gyvenimo formų tobulinimo, o lygiai ir savo galios augimo, geria tą grožį, vien tik norėdama suteikti sau džiaugsmingos prabangos, visai nesirūpindama aukomis, kurios yra reikalingos tam grožiui kurti. Poetė, remdamasi toj charakteristikoj jai žinomos, tikrai gyvenančios moters bruožais, pavadino Aspaziją „Stabmelde", smerkdama tuo jos savimeilę ir materializmą, o savo sielos gelmėse ji dar rūsčiau ją pasmerkė, ką išreiškia paslaptingai sugalvota tos stabmeldės mirtis. Kai Beniaminas, keršydamas tiek už Kiprą, žūstantį nuo džiovos, kaipo meniško demonizmo auka, tiek ir už savo moralinį pakrikimą, meta brolio užbaigtą piešti paveikslą pečiun, Aspazija irgi miršta savo rūmuose, ūmai pavirsdama pelenais. Stabmeldė žūsta burtininkės mirtim.

Kaip žiūri poetė į tuos apsireiškimus, ji parodo mums ataustais iš savo atsiminimų ir pergyvenimų vaizdais, piešiančiais gausios šeimynos gyvenimą kukliose buities sąlygose, bet laimingas ir tvirtas savo rišančia ją meile, kuri išsiveržusiems iš jos platesnėn arenon entuziastams darosi ramiu, trokštamu uostu. Ypač tai bus matoma tada, kai gyvenimo viesulai ir apgaulės tiems entuziastams išsems visą jų energiją ir aplaužys jiems sparnus.

Betarpiai po „Stabmeldės" sukurta „Atsiminimų knyga" („Książka pamiątek"; 1847 m.) parodo poetės sielos atsigręžimą į realaus gyvenimo uždavinius ir asmenis, į visuomenės ir moralybės klausimus. Nepaliaudama būti menininkė ir daugiausia tebesiinteresuodama menu ir jo atvaizdavimu žmonių sielose, ji vis delto pasirenka savo observacijai ir savo minčių reiškėjais ne demoningas sielas, bet tik dvasiškai aukštesnes vienetas. Savimylingą gerėjimąsi pačiu menu, o lygiai ir išimtiną rūpinimąsį savo siela smerkia visuomeninkė poetė ir patriotė. „Savo sielą galime išgelbėti vien tik kitus begelbėdami" — sako Žmichovska, patvirtindama tą tiesą

savo kupinu pasiaukojimų veikimu, kuris užpildo 1846—1848 m. laikotarpį, atimdamas jai laisvę. „Be meilės negali būti šeimynų, negali būti kūrėjų, negali būti didvyrių, negali būti menininkų... be meilės negalima žmonių išganyti“ — štai tas tolimesnės poetės kūrybos ir veikimo obalsis.

Neužbaigta, kaipo apysaka, „Atsiminimų knyga“ yra apsakymas, vaizduojąs artimų autorei žmonių sielų darbus. Nors čia pasirodo ir iš darbininkų luomo asmenys, su kuriais tuo metu Žmichovska arčiau susidurdavo, o net ir lėbaujančioji jaunuomenė, viena liudniausių tolaikinio pasiturinčių bajorų besąmoningo ir siauro gyvenimo ypatybių, tačiau svarbią rolę čia vaidina aukštesnės sielos, o, būtent: valdantieji savo jausmingumą entuziastai, menininkai, kurių tarpe atsiras šaltkalvio duktė, jautri svajotoja Heliusia. Visą tą būrį spiečia apie save Marija Regina, kuri savo būdo bruožais primena Stabmeldę. Ji moka palenkti sau turtingesnes sielas, suprasdama jų siekimus, pažiūras, įkvėpimus, įdomaudamasi jų dvasios gyvenimu. Savo mylimą brolį Romualdą ji vertina daugiausia kaipo menininką ir, kad sujaudintų jo kūrybą, ji meta jam po kojų moters širdį. Su entuziazmu meilės idealui, kuris liepia pasirenkant vadotis aukščiausia kilnios dvasios verte, ji sujungia ir naudą, kurios tiekia skausmas, gimęs iš širdies nusivylimo arba jos prieštaravimo. Tos teorijos derinimo pasekmė buvo protingas, ieškančios maisto savo puikybei doktrinierės liūdnas viengugės gyvenimas, nes ji vėliau tampa gobšia senojo tėvo šeimininke, matančia silpnabūdžiame broly meno gaišimą. Kitaip negu „Stabmeldėj“, Žmichovska reikalauja čia iš menininkų ir poetų visuomeninių, krikščioninių darbų, pamilimo žmonių „krikščionine meile Kristuje ir Kristui, gerajame ir gerajam“. Ji duoda suprasti, kad Marija Regina iš savo gabumų gal būt norėjo padaryti tik „savo individuališkai prigimčiai ambrozijos maudyklę“. Stoką užbaigos, kuri patenkintų skaitytojų įdomavimąsi tolimesniu autorės vaizduojamų asmenų likimu, ji aiškina tuo, kad juk „visas žmogaus gyvenimas nuo lopšio ligi karsto yra visuomet kažkokia nuotrupa, kuri neturi nei pradžios, nei galo; savo gyvenimo apysakos niekas mūsų neužbaigs, lygiai kaip ir savo dvasios niekas nepavers statula, augančia iš marmuro skeveldros“.

Kalėjimo vienumoj, kurion poetę uždarė karštas patriotizmas, jos siela ieškojo sau moralinės paramos vėl augančiame religingume ir pasemtame iš didelės lenkų poezijos mesianizme. Dvasiškai

augančios patriotės apmąstymų išraiška buvo eilėraštis antrašte „Viešpats balsas kalėjime" („Głos pański w więzieniu"), kuriame ji, būdama Krasinskio „Priešaušrio" ir „Psalmių" įtakoj, apibūdina uždavinius, nurodytus lenkų visuomenei per Aukščiausiąją Valią:

... Toji dirva man privalo
Viso pasaulio javynan grūdus atgabenti.
. . . . viskas man šventa —
Norai tieisingieji, gailesčio ašaros visos,
Kerštas kiekvienas, už brolių skaudimą palietas,
Lygiai kiekviena mintis, kuri artimą mena.
. . . .
Viską, kas tyra, kas šventa, ar skausmas, ar darbas,
Viską renku aš . . . .
... Kada gi aš dovanas savo vargingas
Padalysiu tautoms, karalystėms gausiosioms?
... Kada gi žmonėms aš
Duosiu po trupinį jūsiškos duonos?...

Tokiam pakitėjimui, dalinai prisiderinimui prie realių buities sąlygų, gimė poetės sieloj puiki, nežemiška mesianistinė Lenkijos vizija, — Lenkijos, vedančios žmoniją prie paskutinės, aukščiausios jos plėtojimosi gadynės.

Kai Žmichovska, išleista iš kalėjimo, pasijuto esanti viena iš priežasties nuotykių ir mirties išsklaidytų karščiausių ir veikliausių jos buvusių vienaminčių, kai apatija ir apmirimas, kaipo apgaulių ir nusivylimų, gimusių po 1848 m. judėjimo žlugimo, po ungarų ir italų revoliucijų smūgio, užviešpatavo lenkų sielose, darydami jas abejingas brangiems poetei patriotei obalsiams ir kiekvienam visuomeniniam veikimui, ji labai giliai atjautė tą dalykų padėtį ir savo protestą išreiškė karti ironija, kuria pasižymi jos to laikotarpio kūriniai, kaip antai: „Laiškas, nežinau kieno ir kam rašytas" („List, niewiem czyj i niewiem, do kogo"), „Adeodatas" („Adeodat"), „Baltoji rožė" („Biała róża").

Šalia meno vertės, kurios teikia Žmichovskos kūriniams jos kalba ir stilius tiek jos lirikoj, tiek ir poetinėj prozoj, tie kūriniai, be abejo, yra iškalbingiausias ir turtingiausias atsispindėjimas Lenkijos dvasinio gyvenimo, kuris buvo pabudęs Varšuvoj 1840 ir 1850 m. laikotarpy. Savo jausmingumu, meniškumu, minties plasnojimu ir entuziazmo bei ironijos galia Žmichovska prašoka tiek

senesnės kartos kūrybos atstovus (Kraševskis, Koženiovskis, Rzevuskis), tiek ir jaunesnius už ją poetus (Syrokomlė, Polis, Lenartavičius). Dvasinio apmirimo 1850 — 1858 m. laikotarpy, nepaisant meno susilpnėjimo ir persvaros tendencijos ir didaktizmo akstinuose ir siužetuose, savo proto interesavimųsi plačia sfera, kilniomis pažiūromis, įsitikinimų ir pamėgimų galia, žodžio grožiu Žmichovska laikosi įgytoj padėty ir savo įtaka ruošia sielas, ypač moterų, į kurias ji dabar kreipiasi, naujai jas bežadindama prie to visuomeninio darbo, kuris atsispindės visame Lenkijos gyvenime 1858 m. ir prie tautinių jausmų sustiprėjimo, kuris taip nepaprastai ir charakteringai pasireikš 1861 — 1862 m. religinio patriotizmo rimtume ir egzeltacijoj ir 1863 — 1864 m. sukilime. Tiek ir vyraujanti Žmichovskos padėtis 1841 — 1860 m. lenkų naminėj literatūroj, kaipo didelė įtaka, kurią lenkų visuomenės reikalams ima daryti savo jausmingumu ir iniciatyva lenkų moteris, rišasi su politinėmis sąlygomis, neleidžiančiomis vyrams viešai veikti ir laisvai kurti. Kiekvienam dvasiškai turtingesniam bei karštesniam lenkui grėsė arba ištremimas Rytuosna, arba pabėgimas Vakaruosna. Iš tarpo jaunesniųjų entuziastų, kurių dvasinius paveikslus nupiešė Žmichovska savo kūriniuose, visų karščiausias Dembovskis jau 1843 m., gelbėdamasis nuo kalėjimo, išvyko Poznanėn, o vėliau, veikliai dalyvaudamas 1846 m. sukilime, žuvo kovoj su austrų kariuomene ties Krokuva. Antras toks pat entuziastas, Henrikas Kamienskis, irgi apleido kraštą ir, gyvendamas emigrantu, ėmė skleisti savo įsitikinimus paskelbtuose Briusely raštuose, kaip antai: „Lenkų tautos gyvavimo tiesos“ („Prawdy żywotne narodu polskiego“; 1844 m.), „Demokratų katechizmas“ ir kt., kurie pasižymi savo demokratiniu radikalizmu. Šiek tiek vėliau pastarųjų pavyzdžiu pasekė: Karolis Balinskis (1817 — 1864) — poetas, kuris, bebūdamas dar gimnazijos mokinis, buvo ištremtas Sibiran, Romanas Zmorskis (1824 1867) — poetas, serbų dainų vertėjas ir sekėjas, Teofilius Lenartavičius — liaudies sielos dainius, Karolis Bžozovskis (1821 — 1904), kuris savo klajūno gyvenime rado medžiaginę paramą ir laisvę savo kūrybai Maž. Azijoj ir pagaliau K. Narvydas (C. Norwid)—skulptorius, tapytojas ir poetas, svetur ieškąs savo meniškiems siekimams palankesnių sąlygų. Šio pastarojo ir Lenartavičiaus kūryba visų pilniausiai išsiplėtos po 1850 m. begyvenant jiems svetur ir ji paliks tolaikinio lenkų dvasinio gyvenimo vaizdą. Iš žymesniųjų krašte paliko tik vienas Vladimierius Volskis (1824 — 1882) — „čigonų“ kuopos

siela, liaudininkas, Moniuškos operoms libretų kūrėjas („Halka", „Hrabina"). Tačiau ir jis vėlesniame amžiuj (1863 m.) apleido kraštą, ir tuomet, būdamas tolaikinių nuotykių įtakoj, parašė revoliucinių dainų rinkinį. Visi šitie asmenys turi bendrų ypatybių, kurios pasireiškia tuo, kad jie visuomet yra kupini entuziazmo poezijai ir muzikai, meilės liaudžiai, o lygiai ir patriotizmo, kurį iš vienos pusės kėlė priespauda, slopinanti tautinį ir dvasinį gyvenimą, o iš antros pusės jį žadino žydinti svetur lenkų didelė poezija. Be to, beveik visi tie jauni karštuoliai buvo kilę iš smulkiosios bajorijos luomo, jautė lėšų stoką ir buvo ne kiek teįgiję žinių tolaikinėse vidurinio mokslo mokyklose. Neilgai tegyvenę bendri leidiniai: „Pavislietis" („Nadwiślanin"; 1841 m.), „Kregždė" („Jaskółka"; 1843 m.), „Varšuvos apžvalga" („Przegląd warszawski") telkia savy kuklios vertės jaunųjų kūrybą. Žymiausieji tų kūrinių, kaip antai: Balinskio „Farys", Lenartavičiaus „Poezijai" ir Zmorskio poema „Leslovas" (1847 m.), sako, kad jiems visiems darė įtakos tolaikiniai dideli poetai, ypač Mickevičius, o, be to dar, juose matome didelės vaizdenos ir audringų jausmų jaunumą. V. Volskio „Tėvas Hiliarius" savo spalvingais ir perdėtais bruožais vaizduoja ponų ir liaudies santykius. Seniausias iš to būrio ir rimčiausias Bagdonas Dziekonskis (1815 — 1855), varšuvietis, Dorpato universiteto auklėtinis, ryškiausiai atvaizdavo savo priklausomą nuo fantazijos karščiojančiasiąją kūrybą apysakoj („Sędziwój"; Varšuva, 1845 m., 3 tomai), ataustoj iš garsaus XVI amž. lenkų alchemiko darbų. Pastaroji apysaka, o lygiai ir kiti smulkesnieji kūriniai atskleidžia, kaipo Dziekonskio būdo ir protiškumo ypatybes, visiems aukščiau minėtiems rašytojams įvairiu laipsniu savotišką demokratizmą, kurį tvirtai laikė krikščioninis religingumas ir patriotizmas, palinkimą veikti (patvirtintą dalyvavimu Italijoj Mickevičiaus 1848 m. suorganizuotame legione), pripažinimą, kad jausmai yra aukštesni už praktiško gyvenimo reikalavimus ir nurodymą į tikybą, kaipo į dieviškiausį žmogaus sielos veiksnį. Visas tas gausus būrys, savo kilmės atžvilgiu, išreiškia Mazovijos smulkiosios bajorijos dvasinį gyvenimą, — bajorijos, kuri Varšuvai ir kitiems lenkų židiniams tiekė daug įvairių talentingų veikėjų. Už tai po 1831 m. mažėja tiek gyvas anksčiau (ypač nuo 1815 m.) plaukimas į buvusią lenkų sostinę jaunuomenės iš tolimesnių provincijų, kur ji ieškodavo sau dirvos savo gabumams išvystyti. Tik laikinai vieši Varšuvoj ir labai silpnai dalyvauja jos dvasiniame gyvenime šie du poetai: krokuvietis Antanas Čaikovskis (1816—1873)

— juristas iš profesijos, o vėliau lenkų teisės profesorius Petrapilio universitete ir Gustovas Zielinskis (1809 — 1881) — pasiturįs dvarininkas, didžlenkietis, Varšuvos universiteto auklėtinis, 1831 m. karys, vėliau tremtinys Kirkizų stepuose. Refleksingumo persvara ir epinis ramumas Čaikovskio kūryboj, kupinoj tylių ir ramių jausmų, įspraustų del tolaikinės cenzūros angštuosna rėmuosna, trukdė rašytojui daryti didesnę įtaką platesnei visuomenei ir neleido jam tapti jaunų kartų jausmų ir siekimų reiškėju. Tvirčiau tą visuomenę sujudino vyresnis už Čaikovskį ir tolimas jam siekimais ir pažiūromis Zelinskis savo poema „Kirkizas" (1842 m.), kurią jis ataudė iš įspūdžių, patirtų jo keletą metų begyvenant jam Sibire. Fono ir tipų naujumas ir spalvingumas, akcijos dramatingumas, lengvas pasakojimas, galingas stilius — įgijo tam veikalui didelio populeriškumo visame krašte ir susidomėjimo svetur, ką įrodo jo vertimai rusų ir vokiečių kalbosna. Lenkų skaitytoją viliojo žavįs stepų sūnų klajokliško gyvenimo ir laukinės ernergijos vaizdavimas, o lygiai ir nepasidavimas jų primestam jiems jungui.

Lygiai ateivis buvo ir didžlenkietis kilme Augustas Vilkonskis (1805 — 1852) — neturtingas dvarininkas. Jis, beieškodamas Varšuvoj užsiėmimo, iš kurio galėtų maitintis, netikėtai pasijuto esąs jumoristas, taip pageidaujamas niaurioj, smaugiančioj tolaikinio gyvenimo atmosferoj, kuri buvo palanki kvailumui, tinginiavimui, gyvenimui ne pagal išteklius, siauram protiškumui, pretensiališkumui, pamėgdžiojimui, karikatūriniam mados protinių srovių atspindėjimui, kaip emancipacinis judėjimas moterų tarpe ir užsiėmimas vokiečių filosofija.

Virtęs iš agronomo literatu, Vilkonskis 1840 — 1850 metų laikotarpy tapo populeriškiausiu lenkų jumoristu. Jungdamas savo sieloj tipingus tolaikinės lenkų bajorijos požymius: nepastovumą, karštumą, gerumą, nuoširdumą, draugiškumą, linksmumą ir gyvą, nors ir negilų patriotiškumą, jis pilniausiai galėjo patenkinti plačiųjų visuomenės sluoksnių reikalavimus ir pomėgius.

Įgyti Vroclavo universitete—proto kultūra, demokratiškumas ir, be to dar, ligi mirties lydįs Vilkonskį jaunumas, suartino jį su jaunųjų draugijomis, o ypač su „čigonais".

Anekdotiniai vaizdeliai, satirų bei papročių bruožai, talpinami tolaikiniuose laikraščiuose, o ypač „Varšuvos bibliotekoj" („Warszawska bibloteka"), išėjo viename rinkiny antrašte „Raštpalaikiai ir raštpalaikėliai" („Ramoty i ramotki"), kurių autoriaus vardas buvo pažy-

mėtas šitaip: Au. Vi. „filosofijos chirurgas“ (Varšuva, 1845 — 6 m., 4 tomai).

Varžanti dvasinį, o juo labiau tautinį gyvenimą kariškai policinė valdžios sistema, kuri lenkų provincijose, priklausančiose Rusijai, buvo daug griežčiau vykdoma, negu centralinėj Rusijoj, neleido susikurti nei lenkų dvasinio gyvenimo įstaigoms, nei jo kultūros darbo židiniams, išsklaidydama bandančius imtis tokio veikimo gabesnius ir uolesnius veikėjus, slopindama (išskyrus pamokslus ir sceną, kurie irgi buvo varžomi rūsčios cenzūros) gyvąjį žodį ir galutinai smaugdama spausdintąjį. Ne tik Mickevičiaus kūriniai, bet ir jo vardas negalėdavo pasirodyti spaudoj.

Visa tolaikinių didelių lenkų rašytojų kūryba buvo uždrausta. Literatūros istorija paprastai baigdavosi XVII arba XVIII amžium. Toki draudimai vėl ėmė didinti Paryžiuj leidžiamų lenkų knygų grožį ir ragino jas platinti rankraščių būdu.

Tiek lenkų plačioji visuomenė, tiek ir jos atstovai, gyvenantieji tėvynėj, pasiduodavo tokiose gyvenimo sąlygose vien tik tai valdžiai, kurią jie savo sielų gelmėse jautė, matydami augančią didelių tautos pranašų dvasinę galybę.

Savaime aišku, kad esant tokioms gyvenimo sąlygoms demokratinis ir tautinis judėjimas daug silpniau negu Varšuvoj apsireiškė Lietuvoj, Gudijoj ir Ukrainoj, kur lenkiškumo atstovai daugiausia buvo tik dideli dvarininkai, dvasininkija ir negausus ir neturtingas miestelėnų luomas. Tat tas judėjimas baigdavosi universitetų jaunuomenėj, kuri spietėsi Kieve, Charchove, Dorpate, o lygiai Petrapily ir Maskvoj. Dorpato lenkų studentų tarpe persiėmė naujomis visuomenės sąvokomis ir susipažino su tolaikinių didelių lenkų poetų kūriniais lietuvis Edvardas Želigovskis (1816—1864), ir savo dramatizuotoj fantazijoj antrašte „Jordanas“ („Jordan“; 1846 m.), kurioj atsispindi Drezdeno „Vėlinių“ ir „Kordijono“ įtakos, padarytos jaunai sielai, jis išreiškė karštą jausmingumą ir chaotingą protiškumą visų lenkų tolaikinių svajotojų, nerandančių tolaikinio gyvenimo santykiuose ir sąlygose pamato ir būdų realizuoti savo veržimasiems, slungantiems susitikus jiems su tikrinybe. Stodami opozicijon prieš reakcinius siekimus pasiturinčiųjų Ukrainos ir Voluinijos dvarininkų, kurių reiškėjai buvo Henrikas Rzevuskis ir Mykolas Grabovskis, o jų svarbiausias organas „Petrapilio savaitraštis“, jauni pirmeiviai ir patriotai: Zenonas Fišas (Padalica), Marcinkovskis (Gryf, Nowosielski) ir Jurkevičius, visi lietuviai, del sun-

kumo gauti leidimą periodiniam laikraščiui leisti, padarė savo organu santalkinių raštų leidinį antrašte „Žvaigždė“, kurio pirmasis tomas išėjo 1846 m. Petrapily, o trys kiti — Kieve. Po 1848 m. drauge su reakcijos triumfu liovėsi ir kova. Visi tie pažanginio judėjimo atstovai, neprilygstantieji savo gabumais ir išsilavinimu Varšuvos grupei, nors nesiliovė darbuotis kaipo publicistai, rašytojai, poetai, liaudies kūrybos ir istorinių tradicijų rinkėjai (ypač Marcinkovskis, gyv. Ukrainoj, „Ukrainos liaudies“ — Vilnius, 1857 m. — ir „Dniepro pasienių“ — Kievas, 1863 m. — autorius), bet nepaliko patvaresnių kūrinių bei kitų savo darbų.

Kitose austrų ir prūsų Lenkijos dalyse demokratinis judėjimas pagimdė apsireiškimus, rišančiasius su tų dalių lenkų gyvenimo sąlygomis.

Didžiausia laisve naudojosi prūsų Lenkija, ir todel Poznanė 1840—1850 metų laikotarpy tapo protinio ir tautinio gyvo judėjimo židiniu. Jaunesnių lenkų kartų protinis gyvenimas plėtojasi, būdamas plaukiančių iš Berlyno filosofijos idejų, platinamų iš Paryžiaus ir Briuselio lenkų emigrantų demokratinių sąvokų ir revoliucinių siekimų ir laisvai čia gabenamų tolaikinių poetų kūrinių įtakoj. Poznanėn atvyksta iš Varšuvos ir plėtoja savo politinį ir literatinį veikimą Edvardas Dembovskis, čia paskelbia savo poezijos rinkinį Žmichovska.

Vienintelis to laikotarpio poetas didžlenkietis yra liaudininkas, revoliucionierius Rišardas Bervinskis (1819—1879), savo egzeltuotais jausmais ir radikalizmu artimas Edvardui Dembovskiui. Kurį laiką dalyvavęs pasiturinčiųjų dvarininkų jaunuomenės linksmame gyvenime, jis vėliau pasmerkė tas sferas ir jų tuščią gyvenimą savo kūriny antrašte „Poznanės Donžuanas“ („Don Juan poznański“). Savo jausmingumą jis išreiškė poezijų rinkiniuose („Paznanė, 1844 m.) kurių vieną, talpinantį erotiką, jis pavadino „Pasaulio ir vylių knyga“ („Księga świata i złudzień“), o antrąjį, pašvęstą visuomenės jausmams, — „Gyvenimo ir mirties knyga“ („Księga życia i śmierci“) Savo kūrybos akstinus ir tikslus jis išreiškė „Donžuane“ su priprastu jam smarkumu:

Geriau man tinka Dievo rykšte tapti
Ir miegančius kankinti, skaudžiai plakti,
Kad net ištrykštų jiems iš strėnų kraujas!
Nes, gal būt, kraujo kvapas juos prižadins
Ir jie nubus panašūs jau į žmones.

Pažinęs meilės vylius, netekęs ant akių „stebuklingo tikėjimo gaubtuvo“, pagaliau apviltas išminties žvaigždės, kuri jam atskleidė bedugnę tarp žmogaus ir tiesos, jis gyvenimo tuštybę norėjo užpildyti darbais. Dalyvavimas 1846 m. judėjime uždarė jį „Moabito“ kalėjiman Berlyne. Paskutinius savo gyvenimo metus jis praleido Turkijoj, tarnaudamas dragūnų karininku.

Krokuva, kuri, kaipo laisvas miestas, trijų viešpatijų globojamas, naudojosi iš tos savo padėties tik tiek, kad galėjo laikyti vienintelį lenkų universitetą ir vienintelę lenkų „Mokslo Draugiją“ (1830—1846 m.), bet sukurti tuo laiku gyvesnį lenkų protinio ir tautinio gyvenimo židinį ji negalėjo. Už laikiną priėmimą 1846 m. revoliucinio judėjimo vadų ji užmokėjo savo nepriklausomybės netekimu ir patekimu austrų valdžion. Tat vienintelis apsigyvenęs čia poetas, Edmundas Vasilevskis (1814—1846), ateivis iš rusų Lenkijos, savo trumpai gyvavusioj kūryboj dainavo meilę ir savo sielos, jaučiančios tolaikinio gyvenimo apmirimą, nerimavimus, kaip antai: eiiėrašty „Draskau sau sielą“ („Drzem sobie duszę“), kuriame jis protestuoja prieš tą gyvenimą. Pastarasis poetas noriai vaizduodavo Krokuvos liaudį, kurios vikrumas taip charakteringai atsispindi dainoj, šokiuose, rūbuose, papročiuose, o lygiai ir praeitį, bylojančią iš gausių ir puikių jos paminklų Krokuvoj. Tat „Krokuviečiai“, kurie tolaikinių muzikų supopulerizuoti apibėgo visą kraštą ir poema antrašte „Vavelio Katedra“ („Katedra na Wawelu“; 1841 m.), kaipo išraiška meilės ir pagarbos praeičiai, įamžintai paminkluose ir atminimuose, ten sutelktuose, — yra žymiausieji Vasilevskio kūriniai. Savo poeziją jis skelbdavo Paznanėj (1846 m.), kuri, šalia Paryžiaus, dažniausiai figuruoja ant naujų mokslo ir dailiosios literatūros kūrinių viršelių.

Žymiausias ir kilniausias visų poetų, rašiusiųjų 1840 —1848 m. laikotarpy, Kornelius Ujeiskis, kilęs iš Galicijos Padolio, nors ir buvo susidūręs (1844 m.) begyvendamas Varšuvoj su tenykščiais poetais ir jų demokratizmu, tačiau liko savo šeimynos patriotinių tradicijų, didelės poezijos (Mickevičius, Slovackis, V. Polis) ir Biblijos įtakoj ir savo kūriniuose tapo iškalbingu jausmingumo, gimusio per 1846 ir 1848 m. smūgius ir nusivylimus, reiškėju.

Ujeiskio kūryba jau ankščiau buvo apibūdinta (17 §), kai buvo kalbama apie lirizmą, kuriame atsispindėjo tų dienų lenkų sielos pergyvenimai.

Tiek pirmame puikiame lenkų didelės poezijos sužydėjime 1820—1840 m. laikotarpy, tiek ir 1840—1850 m. laikotarpio kūryboj matyti charakteringas skirtumas tarp senų lenkų, vakarinių provincijų atstovų ir tarp Lietuvos bei jos rusiškų žemių rašytojų protiškumo, jausmingumo ir būdo ypatybių. Kai iš Lietuvos bei jos rusiškų kraštų kyla visi įžymūs lenkų poetai, tuo pat metu Didž. ir Maž. Lenkija pagimdo mokslininkus, visuomenės veikėjus, mąstytojus.

Vidury randančiasioji Mazovija ir jos gyvenimo židinys Varšuva turi savo atstovus rašytojuose, kurie drauge yra ir poetai, mąstytojai, kritikai, publicistai, ir jie vaizduoja savo veikime senesnės ir jaunesnės Lenkijos kultūros sroves ir veiksnius, kurie vieni kitiems darė įtakos.

25 §. Poetinė kūryba tautinio gyvenimo apmirimo ir jo naujo pabudimo laikotarpy. (1850—1864 m.)

Po 1848 m. bevaisių pastangų, kurios, tiesą pasakius, buvo permažos įkūnyti tiems spalvingiesiems lenkų tikėjimams ir juos lydinčio entuziazmo veržimasiems, lenkų siela, nuvargusi ir išsisėmusi, pateko drauge su visa Europa neišvengiamuosna tokioj padėty atgrisiman ir suabejutėjiman savo tikėjimasiais ir sumanymais.

Nutilo valdančių tą sielą didelių poetų pranašų arfos. Slovackis ir Šopenas miršta 1849 m. Mickevičius, toks veiklus savo amžiaus paskutiniais metais kaipo legiono organizatorius Italijoj ir jo taip toli siekiančio programinio statuto kūrėjas, paskui kaipo publicistas, bylojąs į tautas per prancūzų „Tribune des peuples", kuri 1849 m. birželio mėn. paliovė ėjusi, užsidaro dabar savo šeimynos gyvenimo ribose. Krasinskis „Geros valios psalme" užbaigia savo kūrybą 1848 m. dešimtim metų anksčiau prieš savo mirtį.

Tiek mesianizmas, tiek tovianizmas, tiek pagaliau ir triumfuojąs revoliucinis demokratizmas liaujasi valdę lenkų sielas. — Nuvargusiųjų ir nusivylusiųjų noras pasilsėti ir ramiai pagyventi paremia valdžioms politinę reakciją, manančią sustiprinti valstibingumą, valdžios galią ir orumą, kuriuos buvo pajudinę revoliucijų viesulai. Nuslopinimas ungarų ir italų revoliucijų, kuriose lenkai, kaipo karininkai bei kareiviai, taip gyvai dalyvavo, išplėšė lenkų sielai visus tikėjimus, teikiančius jai energijos. Pergyvenus dar sunkesnius 1831

ir 1864 metų nuotykius, ji naują nusivylimą pasitinka tyliai rezignuodama.

Įžymiausias tos naujos padėties ir tautinės sielos, nusivylimų ir kančių tobulintos ir ieškančios naujų kelių ir nurodymų, reiškėjas yra nepaprastas menininkas poetas ir mąstytojas, atsiskyrėlis Kipras Narvydas (1821 —1883). Tiek išneštos iš namų tradicijos (jo šeimyna per motiną giminiavosi su Sobieskiais), tiek ir įvairūs gabumai (poetas, skulptorius, tapytojas), žadinantieji puikaus sužydėjimo viltį ir teikiantieji priešlaikinę Varšuvos salonų pagarbą, pagimdė jaunuoly, visai apleidžiančiame 1843 m. tėvynę (jis važiavo Florencijos akademijon meno studijuoti) ambicingas svajones, kurių jis tačiau nesugebėjo įkūnyti. Iš santykių, padarytų jo Varšuvoj, jis išsinešė nepatenkintą ir todel dar patvaresnę meilę garsiai Europos salonuose savo grožiu, artizmu ir proto dovanomis Marijai Nasselrodaitei Kalergienei, turinčiai savo kosmopolitinėj sieloj ir lenkiškumui (įgytam iš motinos pusės) vietos.

Artesnis susipažinimas su trijų didelių lenkų poetų kūryba padarė sunkios įtakos jaunam poetui, kuris pamatė, kad pastarųjų kūriniuose lenkų siela rado sau visapusišką ir menišką atsispindėjimą, kad pastarieji pasiskubino viską paimti, ką jis norėtų ir galėtų apdainuoti. Tiesa, tolaikinėj tapyboj bei skulptūroj jis nesutiko galingesnių už save pirmatakūnų, bet, nežiūrint į tai, kad jis buvo įgijęs didelę techniką, vis delto nesugebėjo savo tapybai ir skulptūrai suteikti tautiškumo dvasios, nors ir svajojo apie tai. Tie gausūs ir skausmingi nepasisekimai ir nusivylimai, kova su lėšų stoka pagimdo poete liguistą įspūdingumą santykiavime su draugais bei pažystamais, kurį jis vėliau švelnino savo religingumu, kilniu būdu, mizantropija.

Išvykimas Amerikon ir 2-metinis gyvenimas Suvienytose Valstybėse labai sunkiose iš medžiaginės pusės sąlygose nors ir nepagerino Narvydui padėties, bet nauja aplinka, nauji įspūdžiai suteikė jam tam tikro moralinio palengvinimo ir, gimdydami jame nostalgiją, leido jam grįžus atgal ištverti ilgą kūrybos laikotarpį nesusilaukiant nei pripažinimo, nei paramos. Paskutinius savo gyvenimo metus Narvydas praleido pats vienas šv. Kazimiero prieglaudoj Paryžiuj.

Toks menininko mizantropo, norinčio būti savo kalba ir stilium nepriklausomu nuo slegiančių „didžžmogių“, išsiskyrimas iš tolaikinio lenkų gyvenimo, neleidžiąs bendradarbiauti su plačiąja visuo-

mene ir jos vadais, nors iš vienos pusės ir palankiai gilino jo dvasią, minties ir kritikos darbą ir kūrybinių sielojimųsi suteikti atatinkamą formą savo išsipasakojimams, bet tuo pat metu visa tai gimdė jame vyraujantį jo kūriniuose palinkimą kalbėti pusbalsiu, į save ir sau, verčiant fantazijos etimologijos pagalba išsireiškimus, kad jie atvaizduotų reiškiamų minčių skirtingumą bei savitiškumą.

Narvydas mato savy tylintį, gestais ir išsireiškimais prieštaraujantį veidą, dvasios „ženklą", — dvasios, žinančios tautos gyvenimo reikalus ir kelius, bet suvaržytos sąlygų, neleidžiančių sukurti to gyvenimo naujai esmei naujų, tobulesnių formų. Iš čia ir tas (šalia palinkimo monologuoti bei perdedamai išsireiškinėti) gyvas priešginumas manymuose, pažiūrose, veikimo keliuose ir būduose, iš čia pagaliau ir toji vieno pat sunkiose medžiaginėse sąlygose gyvenančio poeto klajūno skausmingu nervingumu slegianti religinė rezignacija.

Pilniausiai ir iškalbingiausiai atvaizdavo Narvydas širdies paslaptis ir savo mizantropinės melancholijos jausmų akstinus liriniuose kūriniuose. Savo santykius su tolaikine visuomene ir jos dvasiniu gyvenimu jis aprašė vienoj savo lirikų kaipo ankstyvą pasirodymą kūrybos arenoj tą valandą, kai „tauta, nubudinta dainos" ir „turinti patinusias rankas nuo plojimo", šaukė „veikti".

„Dievo pirštas... nebepajėgiąis susekt dalykų,
. . . . kuriuos kuria,
Liepė man gyventi dykumoj gyvenimo".

Laurus ir sielų valdymą išplėšę jam jo dideli pirmatakūnai, arba „Didžžmogiai", kaip juos, aitriai ironizuodamas, vadina skyrium nuo visų gyvenąs epigonas. Jis yra įsitikinęs, kad ničnieko nesąs iš jų paėmęs, nors iš tikrųjų jų kūryba jam yra padariusi savo įtakos. Savo vienamžių tarpe jis mato daugiausia „paverstasias nesuprantama, garbinga praeitim... moteris, užkeiktas tūkstančiuose mirusiųjų formuluose...".

Aš, tai, anai palietęs marmurinę ranką,
Sujudinau raukšles jų akmeninių rūbų,
O naktinė peteliškė, virš galvų jų pasikėlus,
Sudrebėjo ir nukrito. . . . .
Ir nieko aš iš jų širdin nepaėmiau,
Stovėdamas ties joms bejėgis, kaip ir jos.

Savo literatinę kūrybą, randančiasiąją tokiose sąlygose, jis paaiškina vien tik dvasios reikalavimu:

„Rašau — kartais... rašau Babeliui Jeruzoliman!.. ir pasiekia laiškai... Rašau menininko atminimus, pritepliotus, savin susikaupusius ir beprotiškus (obłędny), bet labai tikrus".

Nors vienaamžiai, „paskubomis skaitydami", mes šalin nesuprantamą jiems raštą, bet vėl paims savo rankosna „anūkas" ir „atsimins apie mane, kai manęs jau nebebus"!

Poetas, tartum priversdamas save ir slopindamas savo sielos jausmus, pusbalsiu, beveik šnabždėdamas, sielodamasis, nepasitikėdamas klausytojais, reiškia ne tiek savo pergyvenimus, kiek jų pagimdytus nusiteikimus, refleksijas. Jo nutylimai paprastai yra iškalbingesni už išsipasakojimus. Jau jo 1844 m. liriniuose kūriniuose, vaizduojančiuose jauno poeto (23 metų amžiaus), gyvenančio tuomet Italijoj, sielą, pinasi liūdesio „juoda gija" („Ji — už manęs, prieš mane ir su manim. Ji — kiekviename atsidusime, kiekviename nusišypsojime. Ji — ašaroj, maldoj ir himne").

Niekur nerasdamas paramos ir realizacijos būdų savo kūrybiniams troškimams („Viskas man čia netvirta, trupu. Kur tik aš ištiesiu ranką — griuvėsiai"), jis jaučiasi nuo visų atsiskirusiu žaidėju, lošančiu su „seneliu širdies godomis, karaliais, damomis" ir „Pompejos teatre iš darbų aukštybės" jis žiūri į žmonijos minių nykimą... „Dulkės ir laurai, dulkėmis virstantieji, ir laikas viesulais skrendąs... Mintis ir banga tos bedugnės, kuri neturi uosto". — Gyvenimo esmę sudarančios kančios. Žmogus privaląs tašyti sau kryžių, kad su juo nužengtų karstan. Tas atsiskyrėlio poeto liūdesys ir slopinamoji mizantropija, neturintieji būdų realizuoti giliems, naujiems, kilniems kūrybiniams užsimojimams, o lygiai ir sielų, kurios jį suprastų ir padėtų jam, nenuginkluos, neužnuodys poeto, kuriame tvaksi gilus, nieku nepajudinamas religingumas, sukauptas, tylus patriotiškumas ir gilus jautimas ir meilė lenkiškumui.

Narvydo dvasinė organizacija sudaro nepaprastą susijimą vienas kitą apribojančių, bet drauge ir bendradarbiaujančių gabumų.

Kaipo menininkas jis labiausiai veržiasi atvaizduoti savo vizijas plastikos, kaip antai: statybos, skulptūros, baldų, pabūklų, pagaliau vaizdo, piešinio formomis. Kaipo mąstytojas, kritikas, patriotas jis nori savo sąvokas ir įsitikinimus suimti traktato, išvados, protavimo formomis, turinčiomis tiek jo kūriniams skinti kelią plačiųjų

visuomenės sluoksnių sielon, tiek ir nurodyti menininkams kūrybos naują tėvoniją ir jos naujus pavidalus.

Kaipo lenkas, giliai mylįs savo tėvynę, jis negali susitaikinti su lenkiškumo supratimu ir atvaizdavimu tolaikinėj lenkų poezijoj ir protiškume. Jausdamas save suvaržytu meniškame lenkiškumo vaizdavime, jis iškyla žmoniškumo aukštybėsna. Iš ten jis pastebi lenkų kultūros trūkumus ir angščius tėvynės likimo su žmonijos likimu ryšius. „Kilnus žmogus — sako poetas, — negalėtų išgyventi nė vienos dienos tokioj tėvynėj, kurios laimė nebūtų tik visos žmonijos laimės nuošimčiai. Tėvynė tai vien tik poilsio ir mirimo vieta tiems, kuriems tuo metu labiausiai rūpi žmonija". Narvydo manymu, panašiai galvoję Sobieskis ir visi dideli lenkų vyrai, taip suprasdavęs tėvynę ir Napoleonas. Pripažindamas jau baigiančios žydėti didelės poezijos didybę ir grožį, Narvydas pastebi jos vienapusiškumą ir nežemiškumą — tas pasekmes atsitolinimo nuo tautinio gyvenimo tikrenybės ir kultūrinių meno uždavinių.

Savo mintis apie meną jis aiškiausiai ir iškalbingiausiai išdėstė kūriny, paskelbtame 1851 m. antrašte „Prometidionas, dviejų dialogų su epilogu rašinys" („Promethidion, rzecz w dwóch dialogach z epilogiem"). Tame kūriny gausus vyrų būrys kalbasi arba, greičiau, disputuoja apie meną. Todel jame dažnai pasitaiko dvelkiančios poezija, bet refleksine proza rašytos, vietos, kas yra charakteringa Narvydo raštuose. To kūrinio svarbiausia mintis yra supratimas, kad „grožis yra meilės forma", kad jo paskyrimas yra žadinti prie darbo. O darbas veda prie „prisikėlimo".

Todel visų didžiausias dainius tai prasti žmoneliai,
Kurie nudegusiomis rankomis purena žemę.

. . . .

Todel ir muzikas visų didžiausias irgi liaudis.

. . . .

Todel ir Cezaris istorikas visų geriausias,
Kuris diktavo ne už stalo, bet iš savo žirgo,
Ir Mykolas Angelas, kurs patsai su kūju kalo...

. . . .

Kas myli, tas jau nors šešėlį nori mylimo matyti,
Taip mylim motiną mes, tėvą, savo brolius
Ir savo mylimąją...

Poetas mąstytojas apgailestauja, kad ligi šiol dar lenkiškumas nėra pasireiškęs mene, „kad visos valstiečių grįčios kreivos, kad

bažnyčios ne ant lenkų žemės stovi, kad klojimai per ilgi, kad šventųjų patronų statulos neturi jokios išraiškos".

Jis pavydi Graikijai, kuri buvo tiek mylima, jog šiandie dar visa tai matyti „kiekvienoj marmuro skeveldroj", ir svajoja apie tai, kad susilaukti nors vienos koplyčios..., „kurioj lenkų dvasia pasireikštų, sužydėjusiais ženklais susimbolėtų". Tas „būsimasis Lenkijos menas" turi būti „vėliava ant žmonių darbų bokštų".

Šopeno kūryboj jis mato būsimąjį lenkų meną, turintį išaugti per „kėlimą liaudies įkvėpimo ligi tos galios, kuri persisunktų ir apglobtų visą žmoniją... Tautos menininkas organizuoja vaizdeną, kaip, pavyzdžiui, tautos politikas organizuoja fizines jėgas".

Trūsas, nesurištas su menu, su dvasios darbu, esąs tik „fatalinis būtinumas, kančia tam tikriems žmonių sluoksniams, kurie, įgydami tuo trūsu savo vidujinę reformą, yra priversti tolintis nuo kitų tik dvasiškai darbuojančiasiųjų žmonių sluoksnių". „Nes kitokia yra esmė rankų darbu įgyta, kitokia — mąstymu... Mes visi esame darbininkai (kmiecie) ir vengti darbo niekam ne valia. Už tokį vengimą turi būti didelės bausmės, kurios todel ir slegia visuomenę".

Auganti toj gadynėj Vakaruose fabrikų pramonė, puikiai save rekomenduojanti didelėse ir kasdieninėse Londono ir Paryžiaus parodose, Narvydo širdy gimdo protestą prieš pavertimą darbininko mašina, automatu. Vėliau lygiai taip pat protestuos ir Ruskinas.

Menas Narvydui tai „aukščiausias apaštalo amatas ir žemiausia angelo malda". Jis „pasireiškia ir religijoj, bet kaip visur jis yra gyvas, taip ties altorio slenksčiu jis virsta raide, vien tik žodį aiškinančia, ir per tai sudaro savo esmės visumą".

Narvydo aistetikos dėsniai glaudžiai jungiasi su jo visuomeninėmis sąvokomis ir giliu religingumu. Liaudis jam yra tik visuomenės ir jos ateities pamatas, bet savo kūryba ji yra meno šaltinis ir mitų esmė, Todel jis savo dramoms ima veikėjus iš mitologijos, kaip antai: Vandą, Krakusą. Su kalbamomis sąvokomis rišasi ir pamatinis idejos vaizdas, kurian kaupiasi ir simbolizuojasi Narvydo sieloj tautos siela. Jis sudaro jo „stigmatą", rodantį jo kultūros savitiškumą. Poetas menininkas visur ieško ne žmonių, bet jų sielos išraiškos, glūdinčios jų darbų ir kūrybos paminkluose.

Narvydo tragedija antrašte „Kleopatra" iš tikrųjų neturi jokios akcijos. Joj Cezaris ir Antonius randasi antroj vietoj, nes poetas interesuojasi romėnų ir aigiptiečių protiškumo ir sielos atsispindė-

jimu jų sąvokose, apeigose, ceremonialuose, prakalbose, papročiuose, paminkluose, trobesiuose.

Jis toj tragedijoj vaizduoja simboliuose glūdinčius amžiną aigiptiečių išmintį, romėnų energingumą ir išmintį darbuose ir įstatimdavystėj. „Stepai" yra mongolų stigmatas, „miškas" — germanų, o „jūra" — normanų. Kryžius, kaipo krikščionybės simbolis, Narvydo manymu, esąs žemiško gyvenimo linija, perkirsta dangaus šviesos spindulio. Krikščioninio meno savybė tai reiškiantėsis statyboj ir vaizduose „žvilgterėjimas į dangų". Neturėdamas energijos kovoti su atkaklia jam tolaikinio gyvenimo tikrenybe, su nepalankiomis jo meniškiems sumanymams sąlygomis, Narvydas, būdamas palaikančio jį sunkioj dalioj gilaus religingumo įtakoj, randa visų aukščiausią išraišką savo kilniai ir išdidžiai sielai tylėjime, leidžiančiame jam savo pusiau dieviška ramybe visa galva prašokti reikalų sąmyšius ir žmonių rungtynes. Jis drauge su Emersonu tikru darbu laiko tas valandas, kuriose mes savo gelmių mintim apglobiame visą savo gyvenimo judėjimą. Tylėjimas — tai visų iškalbingiausia sielos kilnumo ir didybės išraiška. Didvyriškas žygis yra atliekamas nesigiriant juo prieš žmones. Todel Narvydo dramos didvyris Krakus, tylėdamas, užsigaubęs akis užmuša slibiną, išvaduodamas tuo žmones nuo gresiančios jiems baisenybės, ir paskui pats tučtuojau miršta, apgaubdamas paslaptim savo žygį. Paskutinėj Narvydo poemoj, parašytoj 1879 m., veikėja Assunta yra nebylė. Ji savo jausmus įsimylėjusiam ją jaunuoliui išreiškia akimis, gestu:

„Ji ranką pakėlė, kaip sparną drugelis
Bei statula, laikanti kvepiančią šaką.
Ji paėmė kryžių ir, jį pabučiavus,
Nuėjo. Paskui gi, dar kartą sustojus,
Akimis iš tolo karštai pažiūrėjo".

Kūrinio gale tylos poetas, pažymėjęs, kad vieni niekina viską „del išminties", kiti del jausmų, o dar kiti „prieštaravimą garbina aukščiau kaip visus kitus dalykus" ir kad jie tik tada yra „kupini įkvėpimo, kai prieštarauja", jis šitaip pareiškia:

Aš įkvėpimą ne iš tų vaizdų semiu sau.
Aš ir į dangų žiūriu, o ne vien aplinkui:
Matyti, vis dar maža man, nors taip kenčių aš,
Bešluostydamas vienumoj sau prakaituotą kaktą.
. . . .

Atmindamas, kad kur yra tylūs kentėjimai,
Ten dangui kalba jie... nes yra gi nutylėjimai.

Maldoj, parašytoj daug anksčiau (apie 1850 m.), jis šitaip sako:

Aš — ženklas!
Aš — nebylys. O Dieve, tu davei žodžius!
Bet kas gi gali lūpomis viską išreikšti?

Poeto atsiskyrėlio laukimai gal būt greičiau įvyko negu jis tikėjosi. Praėjus 20 metų po jo mirties ėmė augti susidomėjimas užmirštuoju poetu.

Turtingas lenkų meno, ypač tapybos, sužydėjimas atkreipė domę į tą, kuris jam skynė kelią, kuris norėjo suteikti jam tautiškumo savybių, kuris troško išreikšti jame lenkų sielą, sujungti ją su visuomenės darbais ir gyvenimu. Gausios kritikos studijos ir pradėta puiki visų Narvydo kūrinių laida, redaguojama poeto ir kritiko Z. Przesmyckio (Varšuva, 1912 m.), įrodo, kad atėjo jau valanda, kurią tylįs menininkas patriotas ir mąstytojas susikalbėjo su visuomene, pajėgiančia, nepaisant neaiškumų, nedasakymų, gausumo nepaprastų išsireiškimų, susidomėti tiek originaliu ir giliu jo protu, tiek ir dažniausiai architektonikos ir skulptūros pavidalais bei gestuose ir grupėse reiškiančiasiąja jo vaizdena ir pagaliau, nekreipiant domės į mizantropinio nusižeminimo bruzdėjimus, susiinteresuoti kilniais, religiniais, patriotiniais, humanitariniais jausmais to žmogaus, kuris savo kilniu gyvenimu sunkiose buities sąlygose augino idealą, nurodomą šiuose žodžiuose:

„Ar miręs, ar gyvas, — ar buile (cykuta) maitintaas, ar pienu, ar bičių medu... Būk Dievo žmogus tu pirmiausia“.

Nors Narvydas ir neprisipažindavo, kad jis savo kūrybos dvasinėj tėvonijoj turi bendrumo su „didžžmogiais“, tačiau jis, kaipo poetas, daugiausia priklausė nuo Slovackio, su kuriuo jis turi daug bendrų požymių. Kai del giliausių jo jausmų ir siekimų, tai jis drauge su dideliais lenkų pranašais buvo kupinas karšto katališko religingumo ir patriotizmo, kuriuos jis tik skirtingu būdu išreikšdavo. Kaipo mąstytojas ir dalinai kaipo kultūros filosofas, jis įnešė ne tik lenkų, bet ir tolaikinės Europos protiškuman ideją būtinai jungti meną su amatu, o grožį su darbu.

Panašus į Narvydą savo santykiais su tolaikine lenkų visuomene ir turįs su juo ryšių būvo jo vienametis, irgi iš Mazovijos

kilęs, Felicijonas Falenskis (1825 — 1910), kuris ilgą laiką gyveno Varšuvoj ir kuris kūrė savo lirikas, dramas ir vertė svetimus poetus daugiausia meno akstinų raginamas.

Būdamas aprūpintas, neverčiamas dirbti del duonos, tyliai, o dar geriau — Varšuvos dvasinio gyvenimo apmirime gyvendamas 1850 — 1860 m. laikotarpy, be to dar, būdamas tų sąlygų, kurias gimdė pamėgimai ir priepročiai šalintis nuo viešojo gyvenimo, įtakoj, jis savo kūryboj ieško aistetinio pasitenkinimo ir nori įpatvarinti savo dvasios, šalinančiasios nuo triukšmo, sąmyšių, kovos ir trūso, refleksijų ir gausaus skaitymo vaisius.

Tiek Varšuvos gyvenimo sąlygos, tiek ir varžančioji savarankišką kūrybą mažesniems (panašiai kaip Narvydui) didelių tolaikinės poezijos kūrinių įtaka, paragino Falenskį, vengiantį kartoti tai, ką yra galingai ir geniališkai išreiškę dideli kūrėjai, pavergti sau gan ramų jausmingumą ir suteikti jam sąmojingumo ir net pašiepimo toną, o lygiai išreikšti nepaprastai išvystytais siužetais ir tobuliu stiliu savo kūrybos individuališkumą bei originališkumą, panašiai į tai, kaip tai darydavo ir Narvydas. Vengdamas jausmų ir vaizdenos suliepsnojimų, egzeltacijos, vaizduodamas graikų arba viduramžių padavimus ir net Lenkijos praeitį, jis į visa tai žiūrėdavo juokaujamai bei ironiškai. Gyvai domėdamasis meno kūrybos formų įvairumu ir atsispindėjusiais joj jausmų tonais ir nuotaikomis, jis per ištisą savo gyvenimą studijavo žymesnius svetimųjų literatūrų kūrinius, neužmiršdamas net ir senovės literatūros, ir savo tų kūrinių dalinuose vertimuose stengdavosi atvaizduoti jų grožį ir tuo būdu tobulinti savo stilių, kurį išreiškia paskelbtieji jo lirikų ir dramų rinkiniai. Kaipo vertėjas, jis savo dalinais vertimais apimė visą tolaikinę literatūrą nuo Heziodo ligi Edgaro Poe, su kuriuo jis jau 1861 m. supažindino lenkų skaitytojus.

Tiek Horacijus, Juvenalas, tiek italų poetai (Dantė, šv. Pranciškus iš Assižo, Petrarka, Ariostas), tiek ir Šekspyras, Calderonas, Viktoras Hugo, Mussetas, Heinė viliojo savęsp žodžio menininką, stengiančiasį suderinti tikrą originalių kūrinių minties ir jausmo tono atpasakojimą su lengvais išsireiškimais ir stiliaus lenkiškumu.

Jo originalinių kūrinių (lirikų ir dramų) nutolimas nuo tolaikinio lenkų gyvenimo, painus savo sielos ir jos jausmingumo atskleidimas, didėjąs refleksiškumas, nepaprastu būdu reiškiamas, skyrė poetą nuo visuomenės. Jis nėra abejingas gyvenimu, bet vien tik vengia jo triukšmo, susidūrimo su tolaikiniais reikalais, gimdan-

čiais aistringumą. Tat jis nukreipia savo mintį į istoriosofinius ir moralinius klausimus, sudarančius pamatą jo dramoms, kurios vaizduoja istorijos faktais ir asmenimis įvairių gadynių religinių tikėjimų, rasių, kultūrų, politinių surėdymų susidūrimus persilaužimų valandomis („Žvaigždės sūnus" — „Syn gwiazdy", „Brutus", „Sofonisbė", „Ataulfas", „Jadvyga").

Ideja, kurią jis pastato pirmon vieton, yra individualinės valios reikšmė, ir jis tą valią traktuoja kaipo kovojančio su veiksmo valia būdo pamatą. Ypač tai matyti jo dramoj antrašte „Althea". Jis nei savo gilaus religingumo, nei patriotiškumo tesioginiai nepareiškia, neatskleidžia savo sielos skaitytojams. Visa tai išsilieja atsargiai mokančio mąstytojo poeto sielos moraliniame rimtume ir ramybėj, o ypač jo gyvenimo paskutinėmis dienomis, kai jis savo refleksiniuose „Meandruose", kupinuose puikių stiliaus žvilgsniu strofų ir rimto pusiau šypsojimosi, dalijasi su skaitytojais savo proto ir moralybės darbų vaisiais.

Falenskio patriotizmas atsispindėjo jo pastangose praturtinti lenkų sielą supažinus ją su žmonijos dvasios kūryba, įamžinta didelių pasaulio tautų poezijos paminkluose. Be to, jis rūpinosi tobulinti lenkų kalbą ir jos stilių, o lygiai ir morališkai pakelti lenkų sielą, kas ryškiai matyti visoj jo kūryboj.

Aukšta proto ir dvasios kultūra, moralinis ir meniškas biaurėjimasis gyvenimo triukšmu ir kasdieniškumu, neleidžiantieji jam ieškoti populeriškumo ir pagarsėjimo, atskyrė jį nuo plačiosios visuomenės ir pagimdė jame drauge su sužydėjusiu meniškumu šaltą refleksingumą, kuris jam trukdė daryti skaitytojams platesnę ir gilesnę įtaką.

Suvaržymas Varšuvoj tautinio gyvenimo ir jo išraiškos literatūroj atsispindėjo lygiai charakteringame apsireiškime, kokį sudaro improvizatorės ir poetės Jadvygos Luščevskos (1834—1908) veikimas. Šitą rašytoją 1852—1860 m. laikotarpy laikė nepaprastu apsireiškimu, beveik tautos pranašu, kurį gerbė visa tolaikinė lenkų inteligentija. Kilusi iš turtingos šeimynos, ji iš motinos pusės įgijo aukštą protą ir XIX amž. pirmojo bertainio lenkų aristokratijos draugiško gyvenimo kultūrą, o iš tėvo, užimančio gan aukštą valdišką vietą, verčiančią jį slėpti sielos gelmėse savo patriotinius jausmus, ji įgijo idealizmą, skiriantį dvasinio gyvenimo sferą nuo mygiančios tikrenybės. Su plačia proto susidomėjimų sfera, įgyta per rūpestingą tėvų pastogėj auklėjimą, ji savy jungė ramų jausmingumą, darniai sugy-

venantį su šaltu vidaus gyvenimo idealizmu ir su aristokratiškai aistetiniu išvidinio gyvenimo formalizmu. Nuo 1840 ligi 1860 m. poetės tėvų namuose pirmadienių meno ir literatūros vakaruosna rinkdavosi visa tolaikinė Varšuvos inteligentija ir šiaipjau laikinai mieste viešiančios garsenybės. Namų šeimininkė drauge su dailumu, grožiu ir elegancija jungė savy ir didelius proto turtus, duodančius jai galimybės, padedant vyrui, turinčiam didelius ryšius įvairiose sferose, suteikti tiems susirinkimams salono pobūdžio, jungiančio įvairiaspalvę draugiją meno, muzikos ir literatūros tiekiamu dvasios maistu, laisvu minčių pareiškimu ir pagaliau šeimininkų malonu tonu bei žavinčia elegancija. Tas salonas per keletą metų atstojo Varšuvoj tam tikru laipsniu stoką įstaigų ir draugijų, kurios rūpintųs daile, literatūra ir mokslu. Savaime aišku, kad tolaikinėse apystovose tame salone galėjo daugiausia ugdyti muziką ir kalbėti apie meną ir literatūrą tik tose ribose, kurios buvo nustatytos tolaikinės valdžios ir cenzūros. Visa tai atsispindėjo jaunoj poetėj, kuri nuo 1852 m. kai kurį laiką dalyvaudavo tuose pirmadienių susirinkimuose kaipo improvizatorė. Kitų paskirtą abstraktinę temą poetė, būdavo, vysto, parodydama nepaprastų susikaupimo gabumų, įgytų jos per skaitymą, o lygiai ji pareikšdavo žinių ir sugebėjimo ataustí iš jų daugybę vaizdų, piešiančių kurios nors idejos rutuliavimąsi, formos keitimąsi, tam tikro apsireiškimo moralinę reikšmę. Kalbėdama muzikalingais, taisyklingais eilėraščiais ir prelegento, pavergusio temą, bet nesikarščiojančio ir neįdedančio ton temon savo sielos, savo individuališkumo, ramybe ir rimtumu improvizatorė padarydavo gilaus įspūdžio tiek savo giliomis žiniomis, apimančiomis gamtos mokslo, geografijos, istorijos, literatūros sritis, tiek ir laisvu ir gyvu protu, vikriai besiorientuojančiuoju savo tėvonijoj.

Jos vaizdena pasižymėdavo palinkimu ir sugebėjimu naudotis medžiaginiais dalykais ir apsireiškimais kaipo simboliais, o lygiai kūnyti ir medžiaginti abstraktines sąvokas.

Jos improvizacijos medžiaga yra, pavyzdžiui, čia „Bokštai“ („Wieże“), kaipo įvairių tautų ir gadynių tikėjimų ir kultūrų išraiška, čia „Akmenys“ („Kamienie“), jų reikšmė žmogaus gyvenime, įvairi jų nauda, grožis, simbolika. „Skulptūrą“ ir „Šokį“ ji traktuoja irgi sąryšy su žmogaus gyvenimu, kaipo to žmogaus sielos, tautybės, kultūros išraišką. O savo „Vaisiuose“ („Owocy“) poetė rutuliuoja rišančiasius su jais legendas ir simbolius (Ievos, Pariso, Tellio, Njutono obuoliai, paskui—vynas ir jo vaidmuo religijoj ir gyvenime).

Pagarsėjimas, kuris buvo pateisintas apsireiškimo nepaprastumu, tiek skiriančiasiuoju nuo tolaikinio Varšuvos gyvenimo apsireiškimo, paragino jauną improvizatorę imtis platesnės kūrybos. O literatų pasaulis, randąs jos tėvų namuose vaišingą priėmimą, nesigailėjo perdėtų pagyrimų ir paskatinimų. Tačiau kai saloninė improvizatorė pasirodė kaipo poetė, bylojanti, prisidengusi Deotimos slapivarde, į platesnius skaitytojų sluoksnius ir ėmė tiekti simboliškai didaktinių apysakų, dramatizuotų scenų, baladų, kurios buvo nors ir turiningos, bet šaltos, bespalvės, negyvos, iš abstraktinių temų ataustos, jas palaikė vien tik šaltas kritikos pripažinimas, — kritikos, kuri visuomet buvo palanki taip aukštai jos iškeltai improvizatorei, juo labiau, kad pastaroji, būdama ištikima savo tėvų tradicijai, vėlesniame savo amžiuj ir pati laikys literatūros saloną, remiamą jos užlaikomų draugų ir literatų.

1860—1864 m. nuotykiai ir gyvenimas ties Volga, kur Deotima buvo nulydėjusi administratyviu būdu ištremtą 1864 m. savo tėvą, giliau sužadino joj jausmingumą ir lenkiškumą. Deotima jau anksčiau buvo sumaniusi atvaizduoti tautos praeitį milžininiame veikale antrašte „Lenkija dainoj“ („Polska w pieśni“), tat ji dabar ir pradėjo tą darbą visa eile poemų ir dramų, apimančių priešistorinę gadynę.

1859 m. pasirodo jos „Lechas“ („Lech“), pagaliau 1860 m. — „Milžinų karas“ („Wojna olbrzymów“), „Vašimiras“ („Waszymir“) ir „Dvylika vaivadų“ („Dwunastu wojewodów“). Kaipo tolimesnė tų kūrinių tąsa 1887 m. išeina „Vanda“, o 1899 m. — „Lenktynės Prondniko slėny“ („Gonitwy w dolinie Prądnika“).

Panašiai kaip improvizacijose, šaltas simboliškumas, negyvos dekoracijos, sunkus fantastiškumas, dirbtinas stilius, brukimas Lechui ir jo mistiškiems įpėdiniams mesianistinių ir krikščioninių idejų, kurias skelbė XIX amž. poezija, nedavė galimybės tiems Deotimos kūriniams įgyti įtakos skaitytojų vaizdenai ir jausmams.

Grėbusėsi apysakinės formos, ji sielavosi pagalba observacijų, surinktų begyvenant jai ties Volga, o lygiai ir bestudijuodama Rytų istoriją, atvaizduoti XIII amž. Mongolų užpuolimų fone tolaikinės Lenkijos vaizdą ir tų nuotykių aukų likimą labiau tuo metu pagarsėjusioj apysakoj antrašte „Belaisviai Jassiriuj“ („Branki w jassyrze“; 1890 m.). Nepaisant didaktikos ir erudicijos persvaros, netikrų lenkų gyvenimo vaizdų, pačios autorės pergyvenimai jai leido

nuoširdžiai ir nuosaikiai meno žvilgsniu atvaizduoti belaisvius Baikalo gamtos fone.

Pripuolančios 1883 m. dviejų šimtų metų sukaktuvės nuo Vienos apgynimo paragino poetę, kuri jau ištisus metus nebeperžengdavo savo namų slenksčio, imtis rašyti didelę poemą apie Sobieskį.

Išstudijavusi visą lenkų ir vokiečių istorinę literatūrą apie Vienos karažygį, apie pastarojo žymesnius asmenis, susipažinusi tiek su XVII amž. lenkiškumu, tiek ir jo protiškumu ir papročiais, o lygiai tiek su lenkų, tiek ir su viduramžių Europos karo menu, ji sutelkė tiek daug medžiagos, taip susidomėjo smulkmenomis, priedais ir asmenimis, dalyvaujančiais toj akcijoj, jog poetės, negalinčios apriboti savo įvairiarūšių susidomėjimų, sumanytoji apysaka pasiekė tokių ribų, kurios, paliekant pirmykščių dainų užsimojimą, nebeleido jai apimti dalyko visumos. Pradėjusi pirmoj dainoj nuo alegoriškai simbolinio Vakarų ir Rytų kovos piešimo ir nuo nežemiško pasaulio įvedimo (angelai, lemiantieji iš Dangaus tautoms ir valstybėms likimą), ji meta pagaliau istoriškai mistinį nusistatymą ir aukštą toną, pereidama prie realaus, gyvo, smulkaus pasakojimo, atskleidžiančio tolaikinio gyvenimo papročius ir kultūrą, bet savo smulkmenomis temdančio paties istorijos fakto svarbumą. Tat užbaigta ir atspausdinta veikalo dalis, susidedanti iš devynių ilgų dainų, apimė nuotykius tik ligi 1683 m. spalių mėn. 8 d. įvykusius, negriebdama mūšio, kuris išvadavo Vieną. Poetės sumanymams, kuri, nebeturėdama ryšių su pasauliu ir gyvenimu, sedėjo savo salone apsikrovusi brangiais jai atminimų dalykais ir todel teikė tiek daug reikšmės istorijos šaltinių smulkmenoms, nepadėjo nei menas, kurio ji turėjo užtektinai atvaizduoti smulkmenoms, o lygiai nei protiškumas, nebesugebąs giliau suimti tiek istorijos apsireiškimų esmės, tiek ir tų apsireiškimų rišančių veiksnių sintezės.

Kaip pirmame savo veikimo laikotarpy Deotima, improvizuodama ir rašydama poemas, buvo puiki, nors pavėlavusi pseudoklasicizmo atstovė, epigonas, taip ir paskutiniame savo laikotarpy, kaipo „Sobieskio ties Viena" („Sobieski pod Wiedniem") kūrėja, ji savo stilium, tonu ir dalyko traktavimu lieka giminystėj su Poliu (turint omeny jo bajoriškus apsakymėlius ir „Mohortą").

Kartu su Deotima lenkų literatūros dirvoj iškyla, ne tiek garsios, bet daugiau atatinkančios savo kūryba tolaikinės lenkų visuomenės ir jų moterų dvasiniams reikalavimams, dvi poetės. Pir-

moji jų yra Severina Prušakovaitė Duchinska (1815—1905), garsaus savo etnografinėmis teorijomis išeivio žmona, gausių nuo 1848 m. skelbiamų eilėraščiais ir proza rašytų vaizdelių autorė, „Jauniesiems pramogų" („Rozrywki dla młodocianego wieku"; Varšuva, 1856—1863 m., 15 tom.) redaktorė, pagaliau Paryžiuj begyvendama gabi svetimųjų (prancūzų ir ispanų) poetinių kūrinių vertėja. Tų jos vertimų dalis išėjo kaipo „XIX amž. prancūzų poetų antologija" (Varšuva, 1899 m.). Antroji tų poečių buvo Marija Ilnicka (1825—1897), kilusi Varšuvoj, tai dainų, apdainuojančių istorines asmenis ir svarbias tautos praeities valandas, rinkinio, pavadinto „Lenkų iždelis" („Skarbczyk polski") autorė, svetimųjų poetų (Valter Scottas, Longfellow) vertėja, apysakų rašėja ir rimtai redeguoto nuo 1765 m. moterims skiriamo laikraščio antrašte „Vijoklis" („Bluszcz") redaktorė. Kartu su pastarosiomis Lietuvoj gyveno dar dvi veiklios autorės: Gabrielė Giunteraitė Puzinienė (1815—1869), rašinėjusi religinio ir auklėjančio turinio poezijas ir apsakymėlius ir Zofija Chlopickaitė Klimanska (1812—1870) — publicistė, skelbusioji pažanginio turinio raštus mėnesiniame laikrašty „Mokslo ir literatūros užrašos" („Pamiętnik naukowo-literacki"), ėjusiame Vilniuj nuo 1849 m. Voluinijoj tuo pat metu gyveno daug dvasiškai turtingesnė ir labiau protiškai išsilavinus (nes buvo daug savo gyvenime patyrusi, ypač Sibire) Ieva Vendorfaitė Felinska (1793—1859) — Ščensno Felinskio, Varšuvos archivyskupo, (1862—1863 m.) motina. Pradėjusi rašyti 50 metų amžiaus turėdama, ji, be keletos kitų apysakų, paskelbė: „Atsiminimus iš kelionės Sibiran" („Wspomnienia z podróży do Syberji"; Vilnius, 1853 m., 3 tom.) ir „Užrašas iš gyvenimo" („Pamiętniki z życia", 1856—1860 m., 5 tom.), privestas ligi 1821 m., vaizdžiai piešiančias XIX amž. Lietuvos ir Voluinijos visų gyventojų luomų papročius.

Artimiausias lenkų sielos gyvenimui, pastarojo protiškumo ir jausmų susmaugimo laikotarpy, buvo 1855—1860 m. visų nuoširdžiausias, skaidriausias lenkų tylių svajonių, troškimų ir vilties dainius Teofilius Lenartavičius (1822—1893) — „Mazovijos lirininkas".

Būdamas kilęs iš neturtingos smulkiųjų bajorų šeimynos, gyvenančios Varšuvoj, jis keletą savo kūdikystės metų praleido kaime, Mazovijos kaimiečių tarpe. Išėjęs keturiaklasę mokyklą, jis nuo 16 metų savo amžiaus darbavosi advokato raštinėj. Palankių jam žmonių padedamas, savamokslis, veržiantėsis prie knygų ir poezijos, tapo teismo valdininku ir užmezgė ryšius su literatais ir dailinin-

kais. Nė kiek teturėdama žinių, įgyjamų tolaikinėse mokyklose, toji jaunuomenė, maitinančiasioji didelių poetų kūryba ir platinančiasiuoju toj gadynėj demokratišku radikalizmu, šalia domėjimosi menu ir vokiečių filosofija, kol ji suprasdavo savo gabumus, visuomenės reikalus ir surištus su jais reikalavimus, paprastai pergyvendavo, beplėtodama savo dvasią, audringo veikimo laikotarpį.

Įgijęs sau tam tikrą vardą savo eilėraščiu „Poezijai" („Do poezji"; 1844 m.), kuriame atsispindi Mickevičiaus ir jo supratimų apie poeto, kaipo sielų vado, įtaka, iš priežasties negalėjimo del cenzūros varžymo kurti ir viešai veikti, jaunas patriotas ir poetas apleidžia Varšuvą, kad, sekdamas kitų pavyzdžiu, surastų sau už rusų Lenkijos sienų laisvesnį gyvenimą. Ilgesnį laiką jis gyvena prūsų Lenkijoj, Krokuvoj, o vėliau nukeliauja Paryžiun. Pagaliau jis apsigyvena Italijoj ir lieka ten ligi pat mirties, jungdamas su savo poetine kūryba ir skulptoriaus darbą.

Pradėjęs kaipo poetas nuo bandymų („Szopka"), kurie yra ne kiek tevykę populeriškų Polio kūrinių pamėgdžiojimai, po karšto patriotiškai politnio veikimo 1847—1849 m. laikotarpy Krokuvoj, jis ramioj Poznanėj surado savo sieloj nuosavius, naujus tonus ir temas, atatinkamus tolaikiniams lenkų plačiosios visuomenės reikalams ir nusiteikimams. Jis sukūrė prislėgtą ir nusivylusį „tautų pavasario" vyliais ir tikėjimais gaivų Mozūrą, kaimietį, nenustojantį nelaimėse sąmojingumo ir fantazijos, o šalia pastarojo jis atvaizdavo dailią, gyvą, skaidrią „Kaimietę" („Wiochna"), telkiančią savo sieloj lenkų merginos savybes. Liaudies tikėjimų ir supratimų apie gyvenimą aname pasauly vaizduose („Pasigerėjimas"—„Zachwycenie" „Palaimintoji" — „Błogosławiona", „Sprendimai"—„Wyroki") jis atskleidė atsispindėjusį juose naivų, bet nuoširdų religingumą ir jausmingą, liaudies sielą, nešančią su savim anan pasaulin savo ūkiškus, kaimiškus reikalus ir pamėgimus. Asmenys, sujungti su lenkų kaimo gamta, tinkamai su pirmykščia, kultūros nepakeista dvasios organizacija, paprastai ne žodžiais kalba mums savo pergyvenimus, troškimus, svajones, bet dainuoja liaudies dainos melodija ir ritmu.

Poetas savo kūriniais vėl tiekė lenkų liaudies sielai žavėjimo, kurio ji buvo kupina prieš 1846 m. Jis naikino tą kruviną dėmę, kurioj rado sau amžinos skriaudos ir apsileidimo pasekmės savo spalvingą išraišką. Tolaikiniame lenkų gyvenimo apmirime tylios Lenartavičiaus „Lirelės" („Lirenka") aidai, nesmelkiami aptilusių pranašų „arfų", laisvai sau aidėjo visos Lenkijos dalyse ir lengvai

pataikindavo sielosna, kurių reikalavimams, protui ir jausmams taip puikiai jie atatiko. Tiems aidams padėjo skambėti ir dalinai jiems kelią skynė, kaipo sieloms išraiška, giminingos melodijos, plaukiančios iš tolaikinio muziko Komarovskio krūtinės, kurio visų gražiausioji kompozicija, daina „Putinas" („Kalina"), Lenartavičiaus žodžiams parašyta, sakė apie dviejų menininkų draugų dvasių bendrumą.

Po Bagdono Zeleskio, kuris meilę Ukrainai ir jos suidealizuotai liaudžiai išdainavo savo lirikoj 1823 ir 1830 m. laikotarpy. Lenartavičius, neturtingesnis už pastarąjį savo jausmais ir jų paliestomis temomis, kaipo Mazovijos liaudies dainius, buvo įžymiausias meno žvilgsniu tolaikinių lenkų jausmų reiškėjas. Du jo lirikų rinkiniai („Lirelė"; 1855 m. ir „Naujoji lirelė"; 1855 m.) talpino pirmą sykį lenkų poezijon įvestos mozūrų sielos savybes, — sielos, kuri savo vikrumu ir ryžingumu XIX amž. darė vis didesnės įtakos lenkų sielos formavimuisi. Patalpintos „Lirelėj" tokios dainos ir liringi vaizdeliai, kaip: „Putinas", „Mozūras", „Mažas pasaulėlis", „Uoga", „Amžinai tas pat", „Mano griežėjui" — pasiliks lenkų literatūroj kaipo meniškai įamžinti liudymai apie mozūro sielos jungimąsi su augančia sunkiuose pergyvenimuose tautos siela.

1861 — 1864 m. laikotarpio judėjimas, kuriame Varšuva ir susitelkęs joj tautos gyvenimas pasiekė tiek galingos įtakos kitoms Lenkijos dalims, parodė tiek Mazovijos vaidmenį lenkų gyvenime, tiek ir bendradarbiavimo jo pagalba vykstantį lenkiškumo stiprėjimo ir tautos vienybės procesą.

Įgytas „Lirelės" dėka visų pripažinimas ir populeriškiausia visų tebegyvenančių lenkų poetų padėtis ragino Lenartavičių toliau nuoširdžiau kurti.

Kaip Bagdonas Zaleskis po 1831 m., taip ir Lenartavičius, sekdamas nesenai mirusiųjų didelių poetų pavyzdžiu, stengiasi tapti lenkų sielos reiškėju įvairiuose jos siekimuose, o lygiai ir jos vadu ir mokytoju. Tačiau jo kukli proto tėvonija ir jausmų bei meniškumo gilumas neleidžia jam, panašiai kaip ir Zaleskiui, pakeisti mažytę lirą daugiastyge arfa, o kaimo vyturėlio sparnus — erelio plasnojimais. Nenuvokimas savo jėgų drauge su patriotizmu ir noru tarnauti tėvynei pagimdė tolaikiniame poeto gyvenime 30 m. bevaisių kūrybinių pastangų dramą, — pastangų, kuriomis jis norėjo kovoti su sunkiomis klajūno gyvenimo moralinėmis ir medžiaginėmis sąlygomis. Ilga virtinė poemų, dramų, dainų, kurias jis paprastai skelbdavo draugų padedamas, bet kurios nerasdavo sau skaity-

tojų, rodė augančią bedugnę tarp visuomenės ir poeto, nesugebančiojo reikšti pastarosios pakitėjusių jausmų ir protiškumo.

Vienintelis poetas visų gyvų ir tebekuriančių tarpe, kuris, dideliems lenkų pranašams nutilus, pagavęs trumpam laikui lenkų sielas, nepametė 1850 — 1864 m. laikotarpy tamprių ryšių su plačiąja visuomene, buvo jau žinomas mums tautos skausmo (Galicijos skerdynės) išreiškėjas, „Ieremiejaus skundų“ ir garsaus Choralo autorius. Vėlesnioji jo lirika: „Biblijos melodijos“ („Melodje biblijne“; 1852) ir „Šopeno aiškinimai“ („Tłómaczenia Szopena“; 1866 m.), kurių gražioj formoj ir žodžių muzikoj atsispindi gilesnis tolaikinių sielų atvaizdavimas, palaikė kultą dainiui, kurio įtaka, 1860 — 1864 m. laikotarpy pasiekusi aukščiausiojo laipsnio, glūdėjo darnoj, esančioj tarp jo ideologijos, patriotizmo ir religingumo ir tarp visuomenės dvasios nusiteikimo.

Daina „Su gaisrų dūmais“, parašyta 1846 m., tik 1861 m. tapo tautine daina, išliejančia per daugel dešimčių metų kaupiamus ir slopinamus skausmingus pergyvenimus ir tų kančių įtakoj gimusį protiškumą.

Visotinė gedula rūbuose ir vengime visų žaislų bei pramogų, daina ir sutelktinė viešoji malda, į dangų „maldaujamai ištiesta ranka“, kaipo protesto ir troškimų ženklas, kankinimasis, kaipo aukščiausias tautos sielos pakilimas ir vainikas, kaipo tos padėties išraiška, pagaliau tas įsitikinimas, kad Dievas turi prikelti Lenkiją, nes „tai Jis skolingas mums ir sau“, žodžiu — visa anų metų simbolika ir ideologija gimė Ujeiskio sieloj didelės lenkų poezijos įtakoj. Lenkų Ieremiejaus galingas lirizmas pavergė lenkų sielas ir suteikė žymių visam tolaikiniam judėjimui.

Iš tų apylinkių, kurios pagimdė Ujeiskį, kilo antras, ne tiek garsus ir įtakingas poetas, reiškėjas gimstančios tų laikų jaunesnėse kartose reakcijos prieš paraližuojančią tautos energiją skausmingo pasiaukojimo ir priešpastatymo jam didvyriškumo, kurio gaivinantį pavyzdį tiekė Italijos išsivadavimas.

Tas poetas buvo Miečislovas Romanovskis (1834 — 1863), kilęs iš Kolomijos apylinkių.

Pirmoji jo žymesnė poema antrašte „Mergina iš Sončo“ („Dziewczę z Sącza“) vaizdavo lenkų miestelėnų gyvenimą ir jų sielos lenkiškumą, ataustą aprašymu kovų su Švedais, ėjusių XVII amžiuj.

Dramoj „Popielis Piastas“ (1862 m.) jis piešė Lenkijos vaizdą jos istorinės užuomazgos gadynėj. Kaimiečių, spiečiančiasiųjų aplink Piastą, veiklumas, duoda galimybių jaunai bendruomenei įsteigti ir apsaugoti nuo Vokiečių galybės savo valstybės buitį. Skausmingo pasiaukojimo ideja yra svetima poetui, veržiančiasiam veikti. Įrodydamas savo jausmingumą, atsispindėjusį „Paskutiniosiose poezijose“ („Ostatnie poezja“; 1863 m.), jis paskubėjo įstoti sukilėlių grandinėsna ir 1863 m. kovo mėnesį žuvo mūšy ties Liubelio Jozefava.

Susilpnėjus po 1850 m. lenkų poetinei kūrybai lenkų siela daug turtingiau ir pilniau meno žvilgsniu atsispindi Moniuškos muzikoj, jo dainose, kantatose, operose, jungiančiose liaudies ir bajorijos pasaulius tiek juos apimančio jausmo vienybe, tiek ir muzikalinės išraiškos savybėmis.

Vaizdžiausiai, plastingiausiai lenkų tautos sielą jos 1861—1864 m. laikotarpio mistiškai patriotiniame pakilime ir kančiose atvaizdavo jau nebe poezija, o vien tik tapyba, geriausiai tinkanti išlieti tyliai skundai, slopinamam skausmui ir bevilčiam protestui. Tas genialus lirikas, reiškiąs visam pasauliui suprantama kalba tylias, kupinas pasiaukojimo kančias, buvo Grottgeris.

Tikrai simbolinis tos lenkų gadynės paminklas yra nepastebėta vienaamžių, neįvertinta ainių, tylinti, didelė glūdžiančia joj pasiaukojimo energija, Romualdo Traugutto, vieno žymiausių 1863 m. kovotojų siela.

Gimęs 1826 m. Bialoviežo girios apylinkėse, lietuvis, žemininkų sūnus, Petrapilio inžinierių akademijos auklėtinis, rusų armijos karininkas, 1860 m. pasiliuosavęs iš jos inžinerijos pulkininko laipsniu, Trauguttas sujungė savy visų žymiausius privalumus, kurių dėka tolaikinis sukilimas, būdamas politiškai silpnas, įgijo aukšto moralybės grožio. Gilus religingumas, kilnus pasiaukojimas, glūdįs sielos gelmėse patriotizmas, didvyriškas dvasios tvirtumas ir jos prastumas sudarė Traugutto būdą, kuriame susijungė visi moraliniai privalumai, giminingi tiems, kurių dėka Kosčiuška, o vėliau Mickevičius buvo įgiję moralinę diktatūrą.

1831 m. sukilimas, nepaisant puikių ginklo pasisekimų, gabių vadų, daugybės lenkų ir svetimų poetų, apdainuojančių „laisvės karžygių“ darbus, nepagimdė žmogaus, kuriame moralinė judėjimo esmė būtų tiek kilniai susikristalizavusi, kiek tai įvyko Traugutte, kuris pradžioj vadovavo sukilėlių būriui Lietuvoj, vėliau buvo fak-

tiškas diktatatorius (nors jis ir nesinaudojo tuo titulu), o gale sunkiausiame kovų laikotarpy (nuo 1863 m. rudens ligi 1864 m. kovo mėn.) — tolaikinės tautos valdžios galva.

26 §. Lenkų protiškumas ir moksliškumas namie ir emigracijoj 1831 — 1864 m.

Bendruomenės protiškumas formuojasi kiekvienoj jų darbų srity būdamas svarbiausių jo uždavinių buities įtakoj, — uždavinių, kilusių arba jo normaliniame plėtojimesi, arba sumišimuose ir katastrofose, sulaikančiuose ir keičiančiuose ligtolines bendruomenės gyvenimo ir kultūros darbo kryptis ir sąlygas.

1830 m. sukilimas ir 10-mėnesinis revoliucijos laikotarpis parodė platesniųjų žemininkų, dvasininkų ir miesto inteligentijos politinių ir visuomeninių sąvokų silpnumą bei nepastovumą. Tačiau tas laikotarpis jautresnes ir gilesnes sielas privertė mąstyti ir giliau jausti. Tas kosmopolitinės laisvės ideologijos keitimasis patriotine, lenkiška ideologija, kuris įvyko Mickevičiaus ir Mochnackio sielose dar prieš 1830 m., vėliau, paliestas 1831 m. kovos įtakos, jis įvyksta Stepono Garčinskio, Goščinskio, Polio sielose. Tautinių jausmų pakilimas, kurį gimdė širdį draskantieji nuotykiai, darė įtakos Brodzinskio ideologijos ir jausmų keitimuisi ir gilėjimui.

Pasišalinimas iš tėvynės aukščiausių ir giliausių protų, netekimas švietimo įstaigų, karo stovio priespauda, varžanti dvasios gyvenimą ir kiekvieną didesnį ir aukštesnį užsimojimą, turėjo drauge su moraliniu prislėgimu pagimdyti veikimo srities susiaurėjimą, suabejėjimą aukštesniais gyvenimo tikslais, nuolatinį neturinčių galimybės lavintis protų susilpnėjimą. Iš antros pusės — klajūnų buities sąlygos, veikimas įvairiausių naujų svetimų įtakų trukdė lenkų emigrantų tarpe normalų veikimą ir surištą su pastaruoju protų augimą. Patriotinis skausmas arba gimdė gilinančias ir platinančias dvasios akiratį mistiškai mesianistines vizijas, kurioms Mickevičiaus genijus suteikė tokią žavinčią ir pagaunančią sielas galingą išraišką, arba jis buvo palankus pasisavinimui radikališkų Vakarų doktrinų, turinčių pergimdyti ir prikelti Lenkiją revoliucijos keliu. Šalčiau galvojantieji guodėsi viltim, kad vakarų viešpatijos del politinių priežasčių bus priverstos pakelti ir teisingai išrišti lenkų klausimą Negausi lenkų kuopelė, ieškanti religingume paguodos savo patriotiniam skausmui ir bastymosi nostalgijai, palikdinėjo Dangui atlikti

tai, kam padaryti stigo žmogaus jėgų. Susijungime su bažnyčia buvo matoma tikriausia parama tautos reikalams. Vyraujanti šviesuomenės sluoksniuose ligi 1830 m. laisvamaniškai sensualistinė ideologija, kurią po 1820 m. susilpnino rusų politikos sureakcėjimas ir kartu su juo auganti jaunoj kartoj jausmingumo srovė, dabar nebeteko tiek tėvynėj, tiek ir emigrantų tarpe valdžios protams, užleisdama vietą toms sąvokoms, kuriose atsispindėjo naujojo jausmingumo įtaka.

Mickevičiaus obalsis „turėk širdį ir žiūrėk širdin", o lygiai ir šie jo žodžiai: „siek ten, kur akys nesiekia, laužk tai, ko protas nepajėgia sulaužyti", dabar ilgiems metams pavergia lenkų sielas. „Negyvos tiesos" mokslo, kurio turtus ir įstaigas nušlavė arba pasmerkė merdėti kerštinga nugalėtojų politika, nebeteko reikšmės protams ir jų buvo toks pat likimas, koks ir pajuokto ir paniekinto pseudoklasicizmo, kuris dar taip nesenai turėjo uolių savo gynėjų rimčiausiųjų švietimosi amžiaus protiškumo atstovų tarpe.

Visa Mickevičiaus kūryba, kaipo jo dvasios organizacijos ir surišto su ja protiškumo išraiška, yra kupina jausmų visavaldžios idejos, kuri kaip ir priešpastatoma proto silpnumui bei jo apribotumui. Net „Pone Tade", vaizduojančiame savo nemirtingu grožiu vidujinį susikonsudoliavimą, kokį kada nors buvo pasiekusi lenkų siela, Pakamarius, žmogus rimtas, visuomet blaiviu protu vadovaujantėsis, kalbėdamas vakaro metu apie žvaigždėtą dangų, prisipažįsta, kad nors jis ir yra buvęs Počobuto (Vilniaus Vyriausiosios mokyklos rektorius ir ir astronomas) mokinys ir kad nors jis asmeniškai yra pažinojęs Sniadeckį, bet klausime apie kometų reikšmę jis geriau velijąs būti vienos nuomonės su prastais žmonėmis. Su tuo Pakamariaus įsitikinimu sutinka ir pats poetas. Tiek „Lenkų tautos ir keliavimo knygos", tiek ir „Slavų literatūrų paskaitos", nurodančios intuicijoj vienintelį filosofijos šaltinį ir ateities tiesą, turinčią atgaivinti žmoniją, išreiškia tas pamatines sąvokas, kurios lengvai pavergdavo protus, nepajėgiančius atsispirti joms gilesnėmis mokslo žiniomis ir karštesne pastarosioms meile. Kenčiančiųjų sielų valdymą dabar įgijo poetai, o ypač tas, kurio įtakai pasidavė prieš savo valią ir net patys to nežinodami visi kiti meno kūrėjai ir net tie, kurie asmeniškai buvo prieš jį nusistatę. Ligi 1830 m švietimosi amžiaus idejos, plačiai apėmusios protus, neturėjo pastovesnio filosofiniame pasiruošime pamato, nes jos buvo ne nuosavios minties darbo išdava, bet dažniausiai iš oro prisikergusios prie

proto. Santykiavimas su mokslu glūdėjo tame, kad šaltai jį pripažindavo ir stebėdavosi jo pasekmėmis. Reikalą arčiau susipažinti, pavergti protu tam tikrą mokslo šaką, ieškoti moksle nurodymų visuomeniniam, tautiniam arba savo profesijos veikimui nedaug kas toj gadynėj lenkuose jautė ir kaip reikiant suprato. Negausūs mokslo darbuotojai pasitenkindavo savo darbe pavyzdžių, liudymų, pastebėjimų, liekanų telkimu ir jų sutvarkymu. Tat atsirado rinkinių, bibliografinių aprašymų, įvairių liudymų leidinių. Tačiau visų svarbiausias akstinas saugoti praeities liekanoms, kalbos ir literatūros turtams, istorijos paminklams buvo tautiniai bei patriotiniai siekimai. Mokslo užsimojimai čia vaidindavo antraeilį vaidmenį, o ypač dar ir todel, kad tie rinkėjai, leidėjai ir darbuotojai diletantai neturėdavo tam reikalingo pasiruošimo. Vilniaus ir Varšuvos universitetų uždarymas po 1831 m. išplėšė lenkų mokslui pamatą, kurį jam teikdavo tų universitetų katedros ir sustabdė darbo plėtojimąsi, prasidėjusį įvairiose mokslo srityse. Be to, revoliuciniai siekimai, 1831 m. sukilimas, vėliau emigrantų gyvenimo sąlygos kreipė gilesnius ir labiau įspūdingus protus nuo mokslo uždavinių ir stūmė juos prie politinio ir visuomeninio veikimo, prie poezijos, filosofijos, visuomeninių doktrinų, galinčių duoti nurodymų ir atsakymų į opius klausimus, rišančiasius su tautos buitim.

Poezijos sužydėjimas, atskleisdamas turtus ir grožį, liejančiasius iš lenkų sielos, asmenų, vaizdų, jausmų, minčių, ne tik parodė nepaprastą literatūros reikšmę tautos gyvenime, bet, be to dar, paragino ieškoti žydinčioj tų laikų vokiečių filosofijoj rakto suprasti ir įvertinti tam puikiam apsireiškimui, o drauge ir nurodymų, nušviečiančiųjų tautos gyvenimui kelius. Jau 1825 m. Mauricas Mochnackis (1803—1834) — giliausias kritikas, puikus publicistas ir tolaikinio politikų ir literatų judėjimo istorikas, matydamas savo turtinga siela aukštą išeinančių tuo metu naujosios poezijos kūrinių vertę, o drauge suprasdamas vokiečių filosofijos įtakos dėka pastarosios sąvokų konstrukcijos ryšį su meno kūrybos procesais, savo traktate „Apie lenkų poezijos dvasią ir šaltinius" („O duchu i zródłach poezji w Polszcze") skelbė, kad „metafizikos siužetai" atskleidę kaimyninėms tautoms „poezijos ir meno amžinų tiesų šaltinį", kad „senovės grožis yra užbaigta,... formali, plastinė ideja", o „krikščionybės grožis yra idealus"..., kad jis nežinąs kito masto išskyrus „beribiškumą", kito tikslo išskyrus „antrąją dalykų buities pusę, kurią mes vadiname amžinybe". Kadangi poezijos istorija

glaudžiai jungiasi su istorija žmogaus, kuris iš jos semia savo charakteringus bruožus, tat „beribiškumo jausmas, tas pirmasis dėsnis ir tas pirmasis faktas bendruomenių organizavimesi ir jų gyvenime, drauge yra ir poezijos šaltinis".

Jaunas mąstytojas poetas pirmas pastebėjo ir pasidavė tai aukštai įtakai, kokią beribiškumo ideja ir jos jautimas ėmė daryti žmonių sieloms ir jų kūrybai. Ligi 1825 m. toji įtaka ryškiau nepasirodė, bet vėlesnieji Mickevičiaus ir Krasinskio kūriniai patvirtina vis platesnį ir galingesnį tos idejos veikimą, besireiškiantį turtingesnių sielų vidaus gyvenime, protiškume ir jausmuose.

Mochnackis, uolus Šellingo mokinys, būdamas jo įtakoj, savo puikioj knygoj antrašte „Apie lenkų XIX amžiaus literatūrą" („O literaturze polskiej w wieku dziewiętnastym"; 1830 m.) su panieka vengė sauso mokslo ir tyrinėjimų. Jis tvirtino, kad Lenkijoj nuo fanatinių tyrinėjimų mokslas „suakmenėjo". Tat jis visai sutinka su Mickevičium, kuris mokslo tiesas vadina „negyvomis". Jo manymu, aukščiausia genijaus filosofija esanti „poetinė inspiracija". Literatūrą jis apibūdina kaipo apsišvietusios tautos refleksiją, — tautos, kuri literatūroj sąmonėja. „Literatūra kaupiasi ir reiškiasi idejomis, kurias atstovauja tautos, o tų idejų žaislas sudaro istorijos esmę". Kai 1831 m. smūgis pagimdė tokias baisias moralines kančias, išplėšdamas lenkų tautai ar bent tai jos daliai, kuri Kongresinėj Karalystėj galėjo autonomiškai vystyti savo kultūros ir politikos veikimą, vadovybę ir atstovavimą, tada Mickevičiaus genijaus dėka lenkų poezija savo pranašingu pobūdžiu ir grožio galia pavergė visas lenkų sielas. Argi mokslo bei filosofijos nurodymai galėjo atkreipti į save domę tų žmonių, kurie savo skausmo išraišką, o drauge ir balzamą savo žaizdoms, nuskriaustųjų protestą ir nukankintųjų apoteozę rasdavo Konrado improvizacijoj ir kun. Petro mesianistinėse vizijose? Ką gi galėjo nurodyti tokiose apystovose kenčiančiai tautai visas dar tebegyvenančio tuomet Andriaus Sniadeckio mokslingumas, visa Lelevelio erudicija? „Drezdeno Vėlinės" argi tai negalingas jausmų pastatymas prieš proto apribotumą ir jo negyvumą tiek mokslo, tiek ir politikos srityse? Argi tas kūrinys ne viršijančios išmintį meilės himnas? To veikalų veikalo įtaka visam tolimesniam lenkų poezijos plėtojimuisi turėjo lygiai galingos įtakos padaryti tiek lenkų protams, tiek atsispindėti poetų kūryboj, mąstytojų, stengiančiasiųjų sukurti lenkų filosofiją, darbuose, tiek ir istorikų pažiūrose ir sintezėse.

Vienintelis lenkų dvasios šaunus kūrinys, kuriame ne tik neat-

sispindėjo prislėgimas ir skausmas, 1831 m. smūgio pagimdyti, bet priešingai — jame rado sau išraišką tautos dvasios trykštančioji jaunatvė, perdėm auganti ir sąmonėjanti vaizduojamoj ją poezijoj ir tvirtinanti savo obalsius ir idealus revoliucijos ir karo žygiais, yra Mochnackio veikalas antrašte „Lenkų tautos sukilimas 1830 — 1831 m." („Powstanie narodu polskiego w r. 1830—1831"; Paryžius, 1834 m., 2 tom.).

Tas kūrinys pirmame tome apima rusų Lenkijos apibūdinimą 1815—1830 m., o antrame tome jis vaizduoja tik pirmuosius 2 revoliucijos mėnesius ligi tol, kol buvo pradėti karo žygiai. Mirtis neleido Mochnackiui užbaigti to veikalo. Tas kūrinys neduoda mums istorijos tokios, kokią ją šiandie mokslas supranta su visais jos uždaviniais ir tyrinėjimų metodais, bet už tai jis yra literatūros paminklas, nepaprasto grožio ir vertės apysaka, rašyta žmogaus, kuris visus tuos nuotykius pergyveno savo turtingoj, galingai jaučiančioj, ūmai ir taiksliai observuojančioj sieloj, kuris, be abejo, buvo tos literatinės ir politinės revoliucijos giliausia sąmonė ir veiklus veikėjas, jungiąs savy—ir kritiką, ir publicistą, ir sukilėlį, ir agitatorių, ir kariškį. Judėjimo darbai neperskiriamai susipynė su jo dvasios gyvenimu, su jo sielos plėtojimusi. Toj sieloj, panašiai kaip romantiniame ir revoliuciniame judėjimuose, lenkiškumas pavergė laisvės ideologiją. Tas lenkiškumas iškelia Mochnackį, kaipo istoriką, virš doktrinų ir srovių, aistriai susidūriančių tiek kovos laikotarpy, tiek ir pirmaisiais emigravimo metais. Tas lenkiškumas jam, tam respublikonui savo įsitikinimais, liepia skelbti reikalingumą tvirtos valdžios, kuri jungtų tautą, o lygiai ir atidėti visas viešasias reformas ir partines kovas ligi nepriklausomybės įgijimo. Tvirtas tikėjimas tautos gajumu, lenkų sieloj tvaksinčiomis jėgomis per visą laiką neapleidžia klajūno, kovojančio su nepagydoma savo liga ir kenčiančio sunkią medžiaginę padėtį. Po smūgio jis neieško paramos ir paguodos mesianizmo vizijose ir nenužengia nuo realybės pamato. Nepasisekimo priežastį jis mato ne silpnume, bet nemokėjime sunaudoti jėgų. „Ne negalėjime, bet nemokėjime" — tvirtina savo kūrinio įvadoj istorikas patriotas, pasižymįs savo minčių ir jausmų kilnumu ir nepasiduodąs prikaišiojančių jam kritikų iš emigrantų tarpo manymams. Savo kūriny Mochnackis greičiau yra poetas, teisingai, plastiškai ir gyvai vaizduojąs (panašiai kaip Mickevičius „Pone Tade") tai, ką jis aiškiai mato, ką myli, ko ilgisi, negu istorikas, tyrinėjąs ir nagrinėjąs istorijos faktą.

Tuo pat metu Mickevičius, smerkdamas „Keliavimo knygose“ Europos filosofiją ir mokslą, kaipo nemoralinės politikos įrankį, kaipo nuodijantį sielas maistą, nepriklausomus, pasišventusius tiesos ieškoti tyrinėtojus statė vienon eilėn su doktrinieriais, su politikais, su netikrais mokslininkais, ieškančiais karjeros. Skelbdamas lenkų pilgrimams: „Ne, jūs turite mokytis iš svetimšalių civilizacijos, bet juos turite mokyti tikros krikščioninės civilizacijos“, tuo pat metu įtikinėjo, kad „pasaulis savo viltį mato tautose, kurios yra tikinčios ir kupinos meilės ir vilties“. Mesianizmo ideja ne tik perskrodė visų poetų kūrybą, visą didelės lenkų poezijos sužydėjimą, bet dalinai atsispindėjo net ir garsiausio tolaikinio lenkų istoriko, Lelevelio, protе. Išauklėtas vokiečių pavyzdžių ir metodų, vokišku darbštumu telkiąs ir nagrinėjąs istorijos liudymus ir liekanas, jis su švietimosi amžiaus ir tolaikinių lenkų liaudininkų ir demokratų sąvokomis apie pirmykščių lenkų santykių ir gmininių surėdymų tobulumą jungė savy mesianistinę pažiūrą, kad „Lenkija vien tik pati per save išaugo plačia ir tautine respublika; ji surado ir nustatė dėsnius, prie kurių dabar senoji Europa žengia, norėdama pajaunėti ir savo gyventojų buitį pagerinti... Lenkija teikia puikų reginį, savo pamatais skiriančiasį nuo visų respublikų, kurios įvairiais laikais pasaulio istorijoj yra spindėjusios... Lenkai yra drąsūs be gyrimosi, didžiojantėsieji be aistrumo, greiti neapribotai pasiaukoti. Jie netykoja užgrobimų, bet jungia saldumu, brolybe; persvaros jie niekados perdaug nenaudoja“. („Pastabos apie Lenkijos ir jos tautos darbus“—„Uwagi nad dziejami Polski i ludu jej“; 1844 m.). Dabar didelę įtaką daro lenkų protiškumui drauge su patriotizmu, to skausmo pagilintu, ir religijos jausmai. Kaip XVII amž. (1648—1660) karo smūgių ir nelaimių laikotarpis sužadino lenkuose religingumą, kuris pasireiškė Dievo Motinos kultu ir dievotumo augimu, taip 1831 m. smūgis pagimdė lenkų emigrantų inteligentijoj rimtą religinį atgimimą.

Tas procesas įvyko visų pirma Mickevičiaus sieloj dar 1830 m. begalvojant jo didelei sielai apie tautos ir atskirų asmenų gyvenimo paslaptis ir suprantant jam savo, kaipo poeto pranašo, aukštas pareigas. Lamenais'o veikalų įtaka, artimi santykiai su gyvenančiu tuo laiku Romoj kun. Cholonievskiu, jungiančiu savy su savo plačiu išsilavinimu ir dideliu talentu nepaprastą sielą, atskleidė jam katalikybės esmę, apie kurią jis, kaip ir visa tolaikinė lenkų inteligentija, turėjo labai menką supratimą. Tiek lenkų XVIII ir XIX amž.

pradž. proto gyvenime, tiek ir literatūroj, nepaisant, kad juose dalyvauja gausūs dvasininkų atstovai (visi reformatoriai ir žymesnieji Stanislovo Augusto dienų rašytojai yra kunigai, o dažnai net ir jezuitai), katalikybė ir religingumas nevaidina žymesnio vaidmens ir neturi literatūroj savo rimtų atstovų. Šviesesniuose protuose vyrauja švietimosi amžiaus idejos. Rimtas Brodzinskio krikščioniškumas nesulaiko jo nuo gyvo dalyvavimo laisvamanių masonų sąjungoj. Pagaliau tik puikioj Romoj sukurta lirika ir „Drezdeno Vėlinės“ nepaprastai pagilina lenkų sieloj religinius jausmus ir katalikišką tikėjimą, kurie pirmą kartą tokia meno galybe buvo pareikšti ir taip glaudžiai sujungti su tautos gyvenimo uždaviniais. Pirmą kartą didžiausio lenkų poeto sieloj įvyko susijungimas giliausio patriotizmo su kilniausiu katalikišku religingumu. 1834 m. pabaigoj Mickevičius įsteigia „Suvienytojų Brolių Draugiją“ („Towarzystwo Braci Zjednoczonych“), pasistačiusią sau tikslą bendrai dievobaimingėti ir raginti savo tautiečius „kasdien melstis už save, už tėvynę ir artimus, už draugus ir priešus“. Įsteigimo aktą, kurį, be abejo, evangėlijos stilium yra parašęs pats Mickevičius, yra pasirašę artimiausieji jam tame darbe šie poetai: Bagdonas Zaleskis, Steponas Vitvickis ir Antanas Goreckis. Savo pavyzdžiu ir įtaka prie to darbo Mickevičius vėliau pritraukė žymius katalikybės veikėjus Bagdoną Janskį (mir. 1840 m.) — uolų Saint Simono mokslo šalininką ir Jeronimą Kaisevičių (1812—1873) — poetą radikalą. Pastarieji savo karštu religingumu pritraukė dar kitas klajūnų sielas, ieškančias pasiaukojime Dievo reikalams paramos ir ramybės, ir tuo būdu susidarė visas būrys vyrų, kurie, išėję atatinkamą mokslą Paryžiaus ir Romos katalikų seminarijose, įkūrė naują ordeną vardu „Viešpačio prisikėlimo draugija“ („Stowarzyszenia Zmartwychstania Pańskiego“), kurią vėliau vadino tiesiog „Zmartwychstańcų“ ordenu.

Saugodamas savo tradicijas, tas ordenas ligi šiol spiečia misionierius ir šiaipjau katalikybės darbuotojus inteligentus ir lenkų katalikybei jis teikia rimtų nuopelnų. Katalikiško atgimimo srovė tuo pat metu pasiliejo ir Lenkijoj, kur ji tačiau nerado dvasininkų ir visuomenės tarpe rimtesnės paramos. Be to, ją varžė ir rusų valdžia.

Mickevičiaus draugas Romoj, didžiai talentingas kun. Cholonievskis (1791 — 1846) — rašytojas ir pamokslininkas, veikiąs Podolijoj kun. Holovinskis (1807 — 1855), vėliau Mogiliovo archivyskupas, garsios savo laiku „Kelionės Šven. Žemėn“ („Pielgrzymka

do Ziemi Świętej") autorius ir kun. Antonevičius — liaudies misionierius po 1846 m. Galicijoj yra įžymiausi dvasininkų tarpe judėjimo atstovai, — judėjimo, kuris atsispindėjo tolaikiniame lenkų protiškume savo pastangomis sukurti krikščionišką, katalikišką filosofiją per atatinkamą vokiečių filosofinės minties (Šellingo ir Hegelio sistemos) pasekmių pakeitimą.

Tokio rimto pobūdžio turi Vilniaus universiteto filosofijos profesoriaus (1830 m.), Juozo Goluchovskio, ilgų galvojimų kūrinys antrašte „Mąstymai apie aukščiausias žmogaus paslaptis" („Dumania nad najwyższemi zagadnieniami człowieka"; Vilnius, 1861 m.) Goluchovskio tikslas yra sutaikinti tikėjimą su protu pripažįstant „meilės teises galutinu visko tikslu, pradžia ir galu".

Panašią padėtį užima savo rašte „Lenkų filosofijos pradmenos" („Początki filozofji krajowej") Aleksandras Tyšinskis — Lietuvos bajoras, mąstytojas ir kritikas. Jis savo rinkiny antrašte „Nagrinėjimai ir kritika" („Rozbiory i krytyki"; 1854 m.) ir vėlesniame veikale „Pirmieji visotiniosios kritikos dėsniai" („Pierwsze zasady krytyki pawszechnej"; 1870 m.) stengiasi sukurti lenkų filosofiją, teikiančią tvirtą žmogaus dvasios krypčių darnoj (menas, mokslas, religija) tiek veiksmui, tiek ir kritikai pamatą.

Eleonora Ziemiencka (Ziemięcka) (1819 — 1869), pirmoji moteris, studijuojanti filosofiją, katalikiškos krypties mėnesinio laikraščio „Pilgrimas" (1842 — 1846) redaktorė, savo mintis išdėstė veikale „Katalikiškos filosofijos bruožai" („Zarysy filozofji katolickiej"; 1857 m.).

Juozas Kremeris (1806 — 1875), Krokuvos universiteto profesorius, savo populeriškuose raštuose iš aistetikos srities (Laiškai iš Krokuvos, 1843 — 1855 m., Kelionė Italijon, 1859 — 1864 m.) ir savo veikale „Sistematinis filosofijos išdėstymas" („Wykład systematyczny filozofji"; Krokuva, 1849 m., II tomas Vilniuj, 1852 m.) irgi kupinas krikščioniškų pažiūrų.

Visuomeniškųjų sąvokų atžvilgiu, kiek jas išreiškia literatūra, tai, tiek didelių poetų, tiek rašytojų ir publicistų kūryboj (su negausiomis išimtimis), sutinkant su praeities tradicija, patvirtinta XVIII amž. reformų, vyrauja demokratizmo dėsniai. Smulkioji bajorija, užimanti kurią nors padėtį dvasininkų, valdininkų, miestelėnų sferose ir pagaliau literatūroj, pagreitina demokratėjimo procesą. Nors dar rusų Lenkijos valstiečiai nėra jų dirbamos žemės savininkai, bet jie jau laisvi, turi teisių apsigyventi mieste ir gali laisvai pasišvęsti dar-

bui. Poetai ir rašytojai, ypač Lietuvoj, kurioj baudžiava dar tebebuvo, ima karštai rūpintis savo liaudim. Visa eilė Kraševskio apysakų, piešiančių sunkią Voluinijos ir Polesijos liaudies dalią ir karštai sutinkamų visose Lenkijos dalyse, vaizdžiai sako apie krikščioniškai demokratinių sąvokų įsigalėjimą lenkų protiškume.

Tolaikinė poezija („Ponas Tadas", Syrokomlės, Žmichovskos ir kitų kūriniai) įtikinamai sako apie būtinumą suteikti valstiečiams teisių, kurios sulygintų juos su kitais luomais ir įvestų juos viešan organizman, kuriam jie savo darbu teikia tokį didelį patarnavimą. Augant tautiniams jausmams ir religingumui didėjo ir užuojauta liaudžiai ir rūpinimasis jos buitim. Tačiau politinės sąlygos nedavė galimybių šviesti ir dorovinti liaudį. Glūdinčios liaudies masėse jėgos vis dažniau ėmė rūpėti karštesniems patriotams, išeiviams, persiėmiančiasiems socialistinės demokratijos idejomis, taip gyvai tuo metu augančiomis Prancūzijoj, Belgijoj, Anglijoj. Jie norėjo prižadinti lenkų liaudy jos vaidmens supratimą viešame gyvenime ir išnaudoti ją revoliuciškai patriotiniams sumanymams. Dalyvavimas liaudies, ypač darbininkų, tiek didžioj revoliucijoj, tiek ir vėlesnėse Paryžiaus, Briuselio revoliucijose, socialiame judėjime ir Anglijos politiniame gyvenime, stiprino viltį įgyti lenkų liaudy panašią jėgą, sugebančią pasekmingiau kovoti už tėvynės laisvę, negu tai gali padaryti išsisėmusi, morališkai ir medžiagiškai silpnėjanti bajorija. Įsteigtos 1832 m. lenkų išeivių „Demokratų Draugijos" galvos ir jos programos platintojai daugiausia buvo bajorai, kilniai kupini pasiaukojimo svajotojai drauge ir doktrinieriai, nesugebantieji savo revoliuciniuose sumanymuose skaitytis su šalies visuomeninių ir politinių sąlygų tikrenybe, su liaudies tamsybe ir moraliniu silpnumu, — liaudies, kurioj vargas ir amžius besitęsusi vergija užslopino žmogaus garbės, pareigų, teisių, darbo mylėjimo pojučius ir pagimdė nepasitikėjimą ir neapykantą kitiems luomams.

Lenkų liaudis, kaip ją Krasinskis apibūdino, tikrenybej buvo „sapne svajojąs milžinas". Radikalinės demokratų partijos manifestų, atsišaukimų ir brošiūrų doktrinos galėjo atpalaiduoti tame milžine tik visų žemiausius instinktus. Bet, antra vertus, liaudis neskaitė ir negalėjo suprasti į ją nukreiptų atsišaukimų bei pamokymų. Už tai labai gobšiai visa tai gaudė jauna Lenkijos inteligentija, poetai, svajotojai, moterys, kupinos entuziazmo ir patriotizmo. Ir tai tik negausiose, slaptai veikiančiose kuopelėse, kaip antai: Varšuvoj, Poznanėj, Krokuvoj ir pagaliau Kieve, Dorpate, Maskvoj, Petrapily, kur

universitetai spietė daugybę lenkų jaunuomenės, tie atsišaukimai rasdavo atbalsių. Tačiau tų kuopų ir jų skelbiamų idejų įtaka plačiųjų visuomenės sluoksnių protiškumui buvo nedidelė. Literatūroj visuomeninis radikalizmas palyginamai silpnai atsispindi. Tam priežastis buvo ne tik cenzūra, bet ir didelės lenkų poezijos veikimas, kupinas krikščioniškos dvasios, o visų labiausiai tai mesianizmo ideja, pakertančioji Varšuvoj Žmichovskos būrio entuziastams ir liaudininkams sielas. 24 § mes jau kalbėjome apie tos demokratų srovės įtaką, padarytą tolaikinei lenkų poezijai. Daug galingiau pasireiškė kraštutinis konservatizmas, rodąs viešąjį idealą patriarchaliniuose santykiuose ponų su valstiečiais, šeimynos narių tolimiausiame giminystės laipsny su vyriausiais ir turtingiausiais visoj giminėj, pasiturinčių didikų su jiems tarnaujančia ir jų reikalus remiančia smulkesniąja bajorija. Tolaikinės lenkų poezija ir apysaka (Rzevuskio „Soplicos atsiminimai", Chodzkos „Kvestoriaus atsiminimai", Polio poemos), idealizuodamos minėtus santykius, palaikydavo įsitikinimą, kad jie toli gražu yra geresni už naujuosius.

Spalvingiausias apsireiškimas konservatinės reakcijos ir lenkiškumo susilpnėjimo po 1831 m. smūgio Lietuvos žemėse, kuri taip nesenai buvo padovanojusi lenkams Mickevičių ir tiek kitų galingų lenkų dvasios reiškėjų, yra garsaus ir talentingo rašytojo Henriko Rzevuskio 1840—1852 m. visuomeninis ir publicistinis veikimas, kuriame bendradarbiavo ir Mykolas Grabovskis (1804—1863), didžiai talentingas kritikas ir rašytojas, gyvai dalyvaująs poezijos ir bendrai literatūros sužydėjime prieš 1830 m., turįs palankių ryšių su Goščinskiu ir Zaleskiu. Tiek Rzevuskis, priklausąs savo kilme aristokratijai ir šeimynos tradicijų surištas su Targovicos konfederacijos reakciniais siekimais, tiek ir Grabovskis, yra Ukrainos, randančiosios po 1831 m. sunkioj padėty, didesnių dvarininkų interesų ir sąvokų atstovai. Iš priežasties griežto rusų valdžios nusistatymo prieš lenkiškumą ir nematant sau paramos kituose visuomenės luomuose, Ukrainos dvarininkai rūpinosi vien tik savo medžiaginiais interesais ir tariama ramybe, skelbdami mielus valdžiai konservatinius įsitikinimus ir lojališkumą, ką bedarydami jie dažnai įpuldavo net servilizman. Rzevuskis, turįs savo šeimynoj pavyzdžių siekti karo ir šiaipjau valdiškoj tarnyboj aukštųjų padėčių, apsaugojančių dvarų interesus, nesvyruodamas priims kuklią, bet vis delto žeminančią hetmanų ainį, „ypatingiems reikalams valdininko" vietą prie tolaikinio Lenkų Karalystės viršininko, kunigaikščio Paškevičiaus. Kaipo

žymiausias ir drąsiausias konservatorių sluoksnių sąvokų reiškėjas, iškyla populerus del savo „Soplicos atsiminimų" rašytojas publicisto ir visuomenės mąstytojo rolėj, patiekdamas jai knygą antrašte „Papročių mišinys" 1841—1843, 2 tom.), talpinančią traktatus, pavestus įvairiarūšiems klausimams, turintiems ryšių su tolaikiniu lenkų gyvenimu, o lygiai ir su bendrais visai žmonijai uždaviniais, kaip antai: su pažanga, laisve, laisvamaniška religija, aristokratija, bajorija, honoru ir t. t. Su konservatizmo idejomis, pasemtomis iš de Maistre'o ir Bonaldo politikos ir religijos sričių, su garbinimu bajoriškų tradicijų, siekiančių Sasų gadynės anarchistinį laikotarpį, jis savy jungia ciniškai skeptišką Lenkijos padalijimo aprobavimą, kuris, jų manymu, esąs Dievo valios išraiška ir todel reikią jam pasiduoti. Jis nesvyruodamas skelbė įsitikinimą, kad jeigu tauta netenka būtinai jai reikalingo gajumo „ligi to laipsnio, jog ji nebegali politiškai egzistuoti, tada ji dasigyventų ligi biauriausiojo laukiškumo, jeigu jos neužgrobtų, kaipo lobio, kitos kupinos gajumo bendruomenės, kurios arba atgaivina tai tautai jos apmirusį gajumą, arba savo gajumą jai įskiepija". Kitoj vietoj jis šitaip pareiškia: „Mes, Dievo valia likę galingosios Rusų bendruomenės dalim, neškime savo provincialius išdirbinius (t. y. literatūrą ir kultūrą) visų bendran iždan, o susivienįję su savo gentimis, visi būkime įsitikinę, kad rusų literatūra, žydinti beribiuose plotuose, prisikaupdama monotoniškumo, pražudytų savy poezijos užuomazgą". O kad tai neįvyktų, ji turinti praryti ir sujungti savy „Ukrainos, Voluinijos, Lietuvos, Dono, Sibiro gaivalus, taip kaip graikų literatūroj suvienytos joniečių, eolų, atikiečių tarmės sudarė galingą ir vienamingą visumą".

Tuo pat metu Grabovskis, nesiliaudamas reikšti savo solidarumo Rzevuskio sąvokoms ir siekimams ir gerėdamasis aukščiau išrašytais žodžiais („Papročių mišinio" recenzijoj, kuri buvo patalpinta Petrapilio savaitrašty 1841 m.) jis kreipiasi į tolaikinį garsų Kievo gubernatorių Bibikovą, prašydamas paramos sustabdytam leidiniui antrašte „Slavas", turinčiam tarnauti valdžios interesams. Laiške, rašytame tuo reikalu kun. Strutinskiui, jis šitaip kalbėjo: „Manomas lenkų istorijos savarankiškumas yra baigtas. Nuo šios dienos ji gali būti tik kaipo Rusijos bei Slavų tautų narys... Slavų vienybė gali įsikūnyti tik Rusijos globoj". Lenko pareiga „dabar yra būti palaidu ir naudingu veikėju didelės rusų valstybės gyvenime".

Nekreipdamas domės į protestus, kuriuos pagimdė „Mišinys", Rzevuskis nusikraustė Petrapilin ir, paėmęs savo rankosna Przeclavskio redeguojamą ten pusiau valdiškąjį „Petrapilio savaitraštį", pavertė jį savo organu. Jo svarbiausias bendradarbis buvo Mykolas Grabovskis. Tame savaitrašty bendradarbiaudavo ir kun. Ignotas Holovinskis (1807—1855), Petrapilio dvasininkų akademijos rektorius, o vėliau Mogiliovo metropolitas, gan talentingas katalikų dvasioj rašytojas, kuris tačiau politikon nesikišdavo. Tas laikraštis, kuriame nuo 1837 m. ėmė rodytis kaipo kritikas publicistas, netrukus pagarsėjęs Kraševskis, bendradarbiaujant jame tokiai daugybei talentingų rašytojų, tapo rimčiausiu organu Lietuvos ir jos kraštų inteligentijai. Kraševskis, kuris ten 1837 m. savo „Asmodejuj" rašydavo gyvą ir karštą kritiką apie tolaikinę Vakarų civilizaciją ir kėlė prieš ją, išeidamas iš tolaikinio slaviškumo, lenkų slavų papročių moralinį viršijimą, buvo tiek artimas Rzevuskio sąvokoms, jog, išėjus „Mišiniui", jis, pagautas pirmojo įspūdžio, labai palankiai apie jį atsiliepė, pavadindamas tą veikalą „naujausių, drąsiausių ir aukščiausių minčių" rinkiniu. Tik vėliau artimesnis su tuo veikalu susipažinimas ir besikartojantieji žemininkų karšti protestai atšaldė ūmaus kritiko gerėjimąsi. Šalia jaunuomenės, išpažįstančios demokratizmo idejas ir kovojančios su Rzevuskiu ir jo „Petrapilio savaitraščiu" (žiūrėk 24 §!), iš pasiturinčiųjų Ukrainos ir Podolijos žemininkų tarpo kilo asmenys, kurie ėmė kovoti prieš „Papročių mišinio" autorių ir jo sąvokas. Tie vyrai buvo šie: gr. Gustovas Olizaras (1797 — 1865), kuris, prisidengęs Filipavičiaus slapivarde, paskelbė veikalą antrašte „Jarošo Beilos iš proto ėjimai" („Pomieszania Jarosza Beiły"; 1841 m.) ir Titus Ščeniovskis (1808—1880), Kšemenco liciejaus auklėtinis, karštas Hegelio pasekėjas, „Pasiruošimų prie visotiniosios istorijos mokslo" („Przygotowania do nauki dziejów powszechnych") autorius, kuris visa eile vaizdų antrašte „Palaidūnų šiupinys" („Bigos hultajski"; 1844—1849, Vilnius, 4 tom.) prabilo kaipo publicistas, Bleponskio slapivarde prisidengęs, ir ėmė rūsčiai kritikuoti bejėgės aristokratijos pretensijas ir Rzevuskio įsitikinimus. Savitas jaunai kultūrai įsitikinimų, siekimų kraštutinumas ir nepastovumas pasireiškia Lietuvoj ir jos kraštuose, kur tiek XVIII, tiek ir XIX amž. šalia atskalūnybės ir servilizmo spalvingai švytuoja gilus patriotizmas, pasiaukojimas, didvyriškumas. Iš vienos pusės — Kosčiuška, Reitanas, Mickevičius, Slovackis, Zaleskis, Goščinskis, visa grandinė karštų patriotų ir tautos veikėjų, o iš antros pusės

— Targovicos vadai, gausūs atskalūnai nuo lenkų vėliavos ir atskiri asmenys, nesugebantieji suprasti ir supastovinti savo tautybės, kaip garsus savo audringu gyvenimu Mykolas Čaikovskis (1804—1886)— Kšemenco liciejaus auklėtinis, 1831 m. kariškis, vėliau emigrantas› 1837—1844 m. gausus rašytojas, atsidūręs 1841 m. kaipo kun· Adomo Čartoryskio atstovas Konstantinopoly, jis 1851 m. priėmė islamą ir pastojo karo tarnybon Sadykapašos vardu, kaipo turkų kazokų pulko vadas. Būdamas Bukarešto gubernatorius, jis persiėmė autokratizmo dėsniais, ir 1872 m., susilaukęs amnestijos, persikėlė Kievan, priėmė iš rusų valdžios pensiją ir, virtęs rusu, rašė rusų kalba savo atsiminimus. Nusižudymas padėjo galą tai nuolat keičiančiasiai dvasiai, negalinčiai suprasti savo tautybės. Charakteringi apsireiškimai, pagimdyti sunkių politinių sąlygų, esančių Lietuvoj ir jos rusų kraštuose, yra toki asmenys, kaip šie tolaikiniai rašytojai: Štyrmeris — Petrapilio karo akademijos profesorius, 1831 m. lenkų karininkas, o vėliau rusų generolas, kuris skelbdavo savo lenkų kalba raštus, padėdamas ant jų savo žmonos vardą ir Placidas Jankauskis (1810 — 1872) — lietuvis, unijotų kunigas, o unijotų bažnyčią panaikinus — stačiatikių cerkvės dvasininkas, kuris, prisidengęs John of Dycalpo slapivarde, rašydavo lenkų kalba jumoristinius apsakymėlius ir vaizdelius. Vieną jų jis yra parašęs drauge su Kraševskiu, su kuriuo jis buvo artimuose santykiuose.

Rimta rusų Lenkijos konservatorių visuomeninių klausimų ir sąvokų išraiška buvo visa eilė raštų, pašvęstų valstiečių reikalams, kuriuos yra parašę aristokratijos ir didesnių dvarininkų atstovai. Juozas Goluchovskis, mąstytojas ir žemininkas, yra paskelbęs už rusų Lenkijos sienų du veikalus: „Valstiečių klausimas Lenkijoj" („Kwestja włościańska w Polsce"; Leipcigas, 1849 m.) ir „Valstiečių klausimo nagrinėjimas Lenkijoj ir Rusijoj"; („Rozbiór kwestji włościańskiej w Polsce i Rosji"; Poznanė, 1851 m.). Karštai ir rimtai įrodinėja reikalingumą duoti valstiečiams nuosavybės teisių Tomas Potockis, kuris 1851 m. paskelbė savo raštą „Apie ūkiškų santykių sutvarkymą Lenkijoj" („O urządzeniu stosunków rolniczych w Polsce"; Poznanė) ir kuris vėliau rėmė savo įsitikinimus polemistinio pobūdžio knygoj antrašte „Karlsbado rytmečiai" („Poranki Karlsbadzkie"; Poznanė, 1858 m.). Tuo pat metu gr. Severinas Uruskis išleido savo „Valstiečių klausimą" („Sprawa włościańska"; Varšuva, 1858 m.)—didelio užsimojimo veikalą, pašvęstą istoriniam ir teoretiniam pamatavimui suteikti valstiečiams nuosavybės teisių. Dar prieš tai Andrius

Kozmianas, gr. Andrius Zamoiskis, Vladislovas Garbinskis savo traktatais ruošė lenkų dvarininkų protus sutikti reformą, kurią turėjo pravesti 1858 m. įsteigta „Ūkininkų draugija". Pastarosios iširimas 1861 m. nuotykių laikotarpy nedavė galimybės įkūnyti sumanytojo darbo.

Visų trijų buv. Lenkijos dalių visuomenės konservatinių nusistatymų ir siekimų persvarą atspindina tiek literatūra (Kraševskio, Koženiovskio apysakos, Polio poezija), tiek ir tolaikinė literatūros kritika, kurios atstovai buvo Mykolas Grabovskis, Aleksandras Tyšinskis, Liucijonas Siemienskis, Kazimieras Kaševskis. — Grabovskis, publicistas ir rašytojas, vaizduojąs Ukrainos lenkų ir kazokų gyvenimą („Koliszczyzna i Stepy"; 1838, „Stannica hulajpolska"; Wilno, 1840, „Pan Starosta Kaniowski"; 1856 m. ir kit.). kaipo kritikas prieš 1830 m. rėmė romantizmo judėjimą, aiškino jo reikšmę ir vertę. Dar 1834 m. jis patalpino toj dvasioj parašytą traktatą „Apie tautinę poeziją" „Petrapilio savaitrašty". Po 1838 m. drauge su sureakcėjimu jis keičia savo pažiūras ir traktate apie „Padūkusią literatūrą" („Literatura szalona") jis aistriai smerkia tolaikinę prancūzų literatūrą. Savo kritiką jis išleido rinkiny antrašte „Literatūra ir kritika" (Vilnius, 1837 — 1840 m., 4 tom.). Aleksandras Tyšinskis, katalikų filosofas, gimęs ir augęs Petrapily, Lietuvos žemininkas, Varšuvos aukščiausios mokyklos profesorius (1866 — 1869), pirmame savo veikale antrašte „Amerikietė Lenkijoj" („Amerykanka w Polsce"; 1837 m.). apibūdina tolaikinę lenkų literatūrą, sugrupuodamas rašytojus pagal provincijas, kurių jie gyvenimą ir tradicijas vaizdavo (Lietuva, Ukraina, Mazovija, Galicija). Literatūros darbuose jis pastebi paeilinį rodymąsi paminkluose sielos valdžių: atminties, fantazijos, apgalvojimo ir po jų žengiančio „teismo", ir visa tai randasi pirmoj eilėj. Kaipo kritikas, jis yra subjektyvistas, vertinąs veikalą krikščionio akimis. Jo kritikos raštai išėjo antrašte „Nagrinėjimai ir kritikos" („Rozbiory i krytyki"; Petrapilis, 1854 m., 3 tom.), o vėliau — „Lenkų paveikslai" („Wizerunki polskie"; Varšuva, 1875 m.). Netilpusius tuose rinkiniuose traktatus autoriui pasimirus paskelbė Petras Chmielovskis antrašte „Kritikos raštai" („Pisma krytyczne"; Krokuva, 1904 m., 2 tom.).

Liucijonas Siemienskis (1809 — 1877), iš demokrato, radikalo, o po 1848 m. iš konservatoriaus virtęs Krokuvos „Laiko" bendradarbiu, poetas, vertėjas, gausus ir įvairiarūšis literatas, kaipo kritikas buvo talentingas feljetonistas, mokąs lengvai, gyvai, bet paviršu-

tiniškai, kada reikia jausmingai, charakterizuoti rašytojus ir jų kūrybą. Pasikeitus Siemienskio, to buvusio audringo romantiko, politiniams ir visuomeniniams įsitikinimams, jis vėl ėmė domėtis klasicizmu. Jis aukštai kelia XVII amž. prancūzų, o ypač Racine'o, tragedijos grožį, nurodydamas joj krikščionybės moralinio grožio susisijimą sų graikų bei romėnų pasaulio palaikomis. Jis pats puikiai išverčia Odisėją ir Horacijaus liriką. Savo traktatų ir kritikos bruožų rinkinius jis skelbė šiomis antraštėmis: „Keletas literatūros ir visuomenės bruožų" („Kilka rysów literatury i społeczeństwa"; 1859 m., Varšuva, 2 tom.), „Literatūros nagrinėjimai ir pažiūros" („Roztrząsania i poglądy literackie"; Poznanė, 1869 m.) ir „Literatūros atvaizdai" („Portrety literackie"; Poznanė, 1865 — 1875, 4 tom.) Jo raštų rinkinys išėjo 10 tom. Varšuvoj 1880 m. Kazimieras Kaševskis 1823 — 1910), pusamžiniu darbu surištas su Varšuvos protiniu gyvenimu, dalinai savamokslis, per darbą besistengiąs giliai išnagrinėti senovės literatūras, kurių gausius veikalus jis išverčia, o drauge jis studijuoja ir naująją, ypač prancūzų literatūrą. Su literatine kultūra jis savy jungia gilesnį jį interesuojančių tiek senojo pasaulio protinių srovių, tiek ir tolaikinio gyvenimo (epikureizmas, stoicizmas, XVIII amž. filosofija, pozityvizmas) pažinimą. Jo kritikos pamatas yra tvirtai pamatuotas sieloj krikščioniškas įsitikinimas ir iš jo sekąs įspūdingumas morališkai kūrinio vertei ir pastorojo įtakai skaitytojų sieloms. Būdamas intelektualistas ir moralistas, jis visų pirma mielai ir taiksliai nagrinėdavo dramas ir epinius kūrinius. Rami ir šaltai galvojanti kritiko siela nerasdavo savo jausmuose pritinkamo atbalsio lirinių kūrinių muzikai. Angščiose cenzūros suspausto Varšuvos dvasinio gyvenimo ribose Kaševskis negalėjo, kritikuodamas antraeilius lenkų kūrybos kūrinius, išplėtoti savo talento. Jo kritikos raštai, išmėtyti po Varšuvos laikraščius, dar ligi šiolei nebuvo išleisti viename rinkiny.

Visų turtingiausiai ir rimčiausiai to laikotarpio lenkų protiškumas pasireiškia prūsų Lenkijoj (Didž. Poznanės Kunigaikštystė ir Prūsai), kur tiek visuomeninių santykių plėtojimasis, tiek ir dvasinis gyvenimas, del malonesnės valdžios sistemos ir legališkumo, daug laisviau ir pilniau galėjo plėtotis, o drauge turėti tampresnių ryšių su lenkų emigrantų, susispietusių Paryžiuj, gyvenimu ir protų judėjimu, o, be to dar, ir vokiečių kultūros įtakai pasiduoti. Didž. Lenkijos jaunuomenė auklėjasi Berlyno ir Vroclavo universitetuose.

1840 — 1850 m. laikotarpy Poznanė yra lenkų dvasinio gyvenimo ir augančios tuo metu vokiečių filosofų įtakoj lenkų filosofinės, visuomeninės ir tautinės minties židinys. Demokratizmas, visuomeninis darbas ir tautinė mintis čia turi savo garsius atstovus veikėjo organizatoriaus Kar. Marcinkovskio, pedagogo ir auklėtojo Ertkovskio ir trijų žymių mąstytojų, o drauge ir visuomenės veikėjų — Trentovskio, Libelcio ir Cieškovskio asmenyse.

Drąsiausias, savarankiškiausias, ir veikliausias visų tolaikinių mąstytojų Bronislovas Trentovskis (1808 — 1869), kilme — iš Mazovijos smulkiųjų bajorų šeimynos, profesijos — mokytojas, vėliau 1831 m. kariškis, paskui emigrantas, Friburgo universitete kaipo docentas skaitąs filosofiją ir skelbiąs savo darbus vokiečių kalba, patekęs atbudusio prūsų Lenkijoj protinio gyvenimo įtakon, jis apsigyvena Poznanėj ir gyvai plėtoja savo veikimą. Čia jis paskelbia savo svarbiausius veikalus: „Auklėtė, arba tautinės pedagogikos sistema" („Chowanna, czyli system pedagogiki narodowej"; 1842 m.) ir „Mintinė, arba tautinės logikos visas pavidalas" („Myślini, czyli całokształt łogiki narodowej"; 1844 m.) ir pagaliau po mirties jau išleistas „Žmonijos mokslo panteonas" („Panteon wiedzy ludzkiej"; 1873 — 1881 m., 3 tom.).

Pats patyręs pavojų, gresiantį lenkiškumui iš vokiečių kultūros pusės, jis Hegelio filosofijos įtaką lenkų protams nori sustabdyti savo tautinės filosofijos sistema ir stengiasi parodyti savo tautos skirtingumą savo naujai sukurta terminologija.

Visų pilniausias Trentovskio sielos, filosofinių sielojimųsi akstinų ir tikslų atsispindėjimas buvo „Auklėtė", mananti per auklėjimo reformą perdirbti lenkų protiškumą, kurio savybė yra drąsi, galinga Rytų vaizdena, viršijanti Vakarų tautų išmintį. Auklėjimas turįs siekti nuosaikaus, visiško sielos valdžių išsiplėtojimo ir, be to dar, jis turįs jų sintezę padaryti valioj. Nes veiksmas rodąs, kas tas žmogus esąs. Žmogaus vertė glūdinti ne tame, apie ką jis mąsto, ką jaučia, bet tame, ką jis gera veikia. „Visas mano mokslas ir politika yra veiksmo mokslas". Remdamasis Hegelio sąvokomis, jis riša su jomis mesianizmo ideją, pasemtą iš Vronskio, Cieškovskio ir ir laukia trečiojo žmonijos plėtojimosi laikotarpio, kuriam atėjus, turįs įvykti žmonijos atgimimas, padarytas Slavų ir Lenkų, kaipo turinčių savo sielose tvirčiausiai įskiepytą Dievo ideją, — Dievo, kurio Vakarų pasaulis esąs atsižadėjęs.

Karolis Libeltas (1807 — 1875), kilęs iš miestelėnų luomo, politikos veikėjas, visuomenės darbuotojas ir mąstytojas, stengėsi sukurti lenkų dvasios pradmenomis paremtą sistemą, kurią jis išdėstė šiuose savo darbuose: „Galvojimo sistema“ („System umnictwa“; Poznanė, 1849 m.) ir „Gražus galvojimas“ („Umnictwo piękne“; 1849 — 1855 m., 3 tom.). Žodis „um“ pagal terminologiją, kurią jis priėmė iš Trentovskio, reiškė vaizdeną. Tat „Umnictwo piękne“ reiškė aistetiką.

Augustas Cieškovskis (1814 — 1849), turtingas žemininkas, istoriosofas, sociologas, ekonomistas, Zigmanto Krasinskio draugas, dideliame savo veikale antrašte „Tėve mūsų“ („Ojcze nasz“; 1848 — 1906 m.) norėjo sukurti krikščioniškos filosofijos sistemą, turinčią, panašiai kaip Slovackio „Dvasios genezė“, maldos ir refeleksijų bei išsipasakojimų, kupinų karšto jausmo, lirinę formą. Pirmasis tomas, išleistas 1848 m., kuris plėtojo mintis, randančiasias anksčiau išleistame vokiečių veikale antrašte „Prolegomena zur Historosophie“ (Berlynas, 1838 m.), filosofiškai dėjo pamatus mesianizmo idejai, tobulino jau Hegelio užbaigtą minties filosofiją, pamatuodamas ją valia, kuri trečiame ir paskutiniame žmonijos istorijos laikotarpy per veiksmą, per dvasios laisvą darbą turi įkūnyti pasauly laisvę. Tai turinčios padaryti Slavų tautos, o visų pirma — Lenkija. Vaizdenos ir jausmų persvara pasireiškia poezijoj ir jos sielų valdyme, palieka žymių tolaikinėj lenku filosofijoj, kuri dažnai virsta filosofine poezija ir kuri įtikinėja ir žavi ne tiek analizu ir argumentais, kiek jausmų įsibėgimu, gražiais ir aukštais žodžiais bei nuotaika. Tiek religinių sąvokų sferoj, tiek ir filosofijoj, tautiškume, visuomeniškume didžlenkiečių protiškumas, palyginus jį su kitų Lenkijos dalių protiškumu, yra daug aukščiau iškilęs ir turtingesnis. Tai mums sako rimti visuomenės, filosofijos, politikos, literatūros ir mokslo laikraščiai („Poznanės apžvalga“, „Metai“, „Nuominikas“, „Literatūros savaitraštis“), paskui — publicistika, surišta su visuomenės veikimu, literatūros kritika, turinti savo atstovus Voitiekaus Cibulskio (1808—1867) ir Maleckio (1821—1913) asmenyse, o lygiai mokyklų plėtojimasis ir surištas su jomis pedagogų rūpinimas joms lenkų kalba vadovėlių. Rimčiausieji tolaikinio lenkų protiškumo atstovai ir gausūs filosofai negalėjo patvaresnės vertės kurti veikalų, nes, bedirbdami nepalankiose darbui sąlygose, jie paskubomis prieidavo prie sintezės, prie sąvokų sukristalizavimo, duodančio galimybių suderinti lenkų sielos jausmų reikalavimus su jos gan neturtingu

protiškumu. Atspindindama tą protiškumo padėtį savo trūkumuose ir ydose, betarnaudama svetimiems jai tikslams, lenkų filosofija ėmė nebetekti savo pobūdžio ir nenešė mokslo iždan turtinančių ją galvojimų, išsprendimų, kurie suteiktų lenkų minties darbo pasekmėms visai žmonijai bendrą kilnumą. O jeigu lenkų mąstytojai imasi ir nuveikia toj srity didesnius darbus, tai jie skelbia juos svetimomis kalbomis, kaip tai daro Hoenė Vronskis (1778 — 1853), 1794 m. Kosčiuškos vėliavos kariškis, nuo 1810 m. gyvenąs Paryžiuj ir ten skelbiąs prancūzų kalba savo veikalus iš aukštosios matematikos ir filosofijos sričių ir vystąs juose mesianizmo istoriosofiją. Svarbiausieji jo veikalai šie: „Prodrom" (1831 m.) ir „Metapolitika" (1839 m.). Pradžioj tą pat daro ir Trentovskis su Cieškovskiu. Pastarasis išleidžia vokiečių kalba savo veikalus antraštėmis: „Prolegomena zur Historosophie" (1838 m.) ir „Gott und Palingenesie" (1842 m.), o prancūzų kalba: „Du crédit et de la circulation" (1838 m.) ir „De la paire et de l'aristocratie modern" (1844 m.), kurie buvo labai vertinami Prancūzijoj. Tat nieko nuostabu, kad gamtos mokslo srity matome tik negausius atskirų asmenų darbus, pasitenkinančius savo krašto augmenijos ir faunos rinkimu bei aprašymu, o lygiai pripuolamomis observacijomis ir tyrinėjimais, surištais su kukliais ūkininkystės ir pramonės reikalavimais. Humanitarizmo tėvonijoj matome irgi žemiausius mokslo darbų laiptus. Nors archeologijos, raštijos, istorijos liekanų medžiagos rinkimas bei skelbimas ir susilaukia gausių asmenų, bet beveik visi jie yra nepasiruošę tam darbui. Juos ragina prie to darbo greičiau patriotiniai siekimai negu pats mokslas. Jie nori prisiminti istorijos liekanose savo tautos praeitį, apsaugoti geresnių gadynių paminklus bei įrodymus, o pats mokslas jiems ne kiek terūpi. Visų labiausiai skaitytojų tarpe turi pasisekimo užrašos, kurių garbinimą pradėjo 1836 m. paskelbtos „Pasko užrašos", spalvingai ir tikrai vaizduojančios lenkų naminį ir karišką gyvenimą Jono Kazimiero ir Mykolo Visniovieckio laikais, kuriais ėjo karai su Švedais.

Garsus savo metu folkloro ir praeities liekanų rinkėjas Kazimieras Voicickis (1807 — 1879), leidėjas, literatas Varšuvoj darbuojantėsis, Liucijonas Siemienskis, poetas Juozas Kraševskis ir visa grandinė ne tiek garsių literatų, poetų, kunigų ir žemininkų, kurie neturėjo nei filologinio, nei istorinio pasiruošimo, šalia užrašų jie skelbia dienynų, laiškų ir įvairių liudymų rinkinius, kurie daugiausia liečia XVII ir XVIII amž. gyvenimą.

Rimčiau pasiruošęs ir beveik tik istorijos tyrinėjimams pasišventęs, Julijonas Bartoševičius (1821 — 1870), darbuojantėsis Varšuvoj, išleido visą eilę monografijų, smulkiai vaizduojančių rūpestingai surinktą archyvuose medžiagą beveik visų bažnyčios ir pasaulinių didikų, kurie XVII ir XVIII amž. darbavosi lenkų senate, o lygiai ir žymesniųjų praeities politikų gyvenimą, o, be to dar, bažnyčių prieglaudų ir įvairių Varšuvoj gyvavusių įstaigų darbus. Tas biografijas jis talpindavo Varšuvoj einančioj (nuo 1859 ligi 1868 m.) didelėj „Visotiniojoj enciklopedijoj“ (28 tom.). Svarbesnius dalykus jis skyrium išleido. Pavyzdžiui: „Vyskupai karalaičiai“ („Królewicze biskupi“; Varšuva, 1851 m.), „Garsūs XVIII amž. lenkų vyrai“ („Znakomici mężowie polscy w XVIII w.“; Petrapilis, 1853 m., 3 tom.), „Lenkų literatūros istorija“ („Historja literatury polskiej“; Varšuva, 1851 m.).

Visi žymesnieji darbuotojai Lenkijos istorijos dirvoj yra arba patriotai ir politikos veikėjai, arba poetai ir publicistai, kurie vyresniame amžiuj, būdami savamoksliai, iš patriotizmo imdavosi nagrinėti savo tėvynės praeitį. Panašiai toj srity plėtojosi šie asmenys: Augustas Bieliovskis (1806 — 1876), Lenkijos istorijos pradmenų tyrinėtojas savo darbe „Lenkų istorijos kritikos įvada“ („Wstęp krytyczny do dziejów polskich“; Lvovas, 1850 m.), leidinio „Lenkijos istorijos paminklai“ („Monumenta Poloniae historica“; Lvovas, 1864 m. 1 tom.) įsteigėjas ir pirmas redaktorius; Karolis Šainocha (1818 — 1868), kuris, būdamas kupinas gilių žinių, meniškumo ir kilnaus patriotizmo, ilgoj virtinėj šaunių veikalų („Boleslovas Narsusis“ — „Bolesław Chrobry“ — 1849 m., „Lenkijos atgimimas Lokietkai viešpataujant“ — „Odrodzenie Polski za Lokietka“ — „Jadwyga ir Jogaila“ — 1855 m., „Mūsų darbų dvejeri 1646 — 1648 — metai“ — „Dwa lata dziejów naszych 1646 — 1648“ — 1865 m., „Papasakojimai apie karalių Joną Sobieskį“ — „Opowiadanie o królu Janie Sobieskim“, „Istorijos bruožai“ — „Szkicy historyczne“ — 4 tom.) spalvingai ir gyvai atvaizdavo visą Lenkijos praeitį ligi XVII amž. pabaigos. Būdamas tolaikinės poezijos įtakoj, jis tuose veikaluose vaduojasi Lenkijos istorijos misija, vykdoma ligi XIV amž. pabaigos vakarų pakraščiuose kovojant su Germanų užpuolimais, o po susijungimo su Lietuvos valstybe — su Kryžiuočių veržimaisiais rytuosna. Be to, toj misijoj glūdi platinimas vakarų kultūros Europos pakraščiuose ir pastarųjų gynimas nuo Turkų ir Totorių užpuolimų. Šainochos veikalai, vaizduojantieji žymiausius istorijos apsi-

reiškimus, rodančius lenkų sielos, gyvenančios didelių karalių ir vadų asmenyse, augimą, padarė didelės įtakos ne tiek lenkų istorijos bei geografijos plėtojimuisi, kiek jie sužadino ir sustiprino skaitytojų širdyse lenkiškumą, nes tie veikalai buvo kupini grožio, spalvingų ir karštais jausmais sušildytų vizijų, kurias sapnavo istorikas patriotas, besistengiąs iš sutelktos įvairiarūšės medžiagos atvaizduoti praeities gyvenimą ir sužadinti skaitytojų širdyse tai praeičiai meilės ir pagarbos jausmus. Tautiniai, visuomeniniai, meno asktinai Šainochos sieloj paprastai viršija mokslo ir kritikos sausus reikalavimus. Tik paskutiniame veikale („Dwa lata dziejów") tos dvi pusės nebeengia viena kitos.

Negausus būrys vyresniųjų, rimčiau pasiruošusiųjų vokiečių universitetuose, kurie moksliškai tyrinėjo senosios Lenkijos teises bei politikos santykius, buvo šie asmenys: Vaclovas Aleksandras Maciejovskis (1793 — 1883), „Slavų įstatimdavystės istorijos" („Historja prawodawst słowiańskich") ir kitų gausių darbų, liečiančių pirmykščias Lenkijos teises ir kultūrą, kaip antai: „Lenkų raštijos" („Pismiennictwo polskie"; Varšuva, 1851 m., 3 tom.), davestos ligi 1650 m., autorius; Karolis Hofmanas (1798 — 1875), politinių surėdymų tyrinėtojas, monarchistas, visų Slavų susijungimo vienon valstybėn idejos šalininkas, rimtų raštų autorius, iš kurių svarbiausieji yra šie: „Žvilgsnis į Lenkų Karalystės politinę padėtį bevaldant ją rusams" („Rzut oka na stan polityczny Królewstwa polskiego pod panowaniem rosyjskiem"; Varšuva, 1831 m.), „Senosios Lenkijos valdymosi ir įstatimdavystės vaizdas" („Obraz rządu i prawodawstwa dawnej Polski"; Poznanės apžvalga, 1847 ir 1849 m.) ir anksčiau parašyta, bet tik 1867 m. paskelbta Leipcige „Lenkijos politinių reformų istorija" („Historja reform politycznych w Polsce"); Romualdas Hubė (1803 — 1890), lenkų teisės istorikas, kuris yra parašęs šiuos veikalus: „Lenkų teisė XIII amžiuj" ir „Lenkų teisė XIV amžiuj" ir Antanas Helcelis (1808 — 1870), kuris savo veikalu „Lenkų teisės senieji paminklai" („Starodawne prawa polskiego pomniki"; I tom. 1856 ir II — 1870 m.), o ypač kritikos įvada, aiškinančia Kazimiero Didžiojo statuto genezę, padėjo patvarų pamatą lenkų įstatimdavystės istorijai. Aukštai talentingas ir visapusiškai išsilavinęs mokslo darbo atstovas filosofijos ir dvasios gyvenimo srity buvo Mykolas Višnievskis (1794 — 1865) — filosofas ir lenkų literatūros istorikas, Krokuvos (kai ji buvo laisvas miestas) universiteto istorijos profesorius, o po 1846 m. emigrantas, gyvenąs Italijoj. Jo svarbiau-

sieji veikalai yra šie: „Žmonių išminties būdai“ („Charaktery rozumów ludzkich“; 1837 m.) ir „Lenkų literatūros istorija“ (1840—1845), davesta 8 tom. ligi XVI amž. pabaigos ir atvaizduota sąryšy su vakarų Europos dvasinikų gyvenimu. Keleriametinis gyvenimas Italijoj, Prancūzijoj, o ypač Anglijoj, susipažinimas su škotų kultūra, literatūra ir filosofija praturtino ir pagilino Višnievskiui protą ir leido jam nagrinėti ir vertinti dvasios apsireiškimus moksle, literatūroj ir mene žiūrint į juos iš bendros visai žmonijai, iš filosofiškai mokslinės padėties. Jis lenkų protiškuman, kuriame vyravo jausmingumas ir vaizdena, nešė protingos minties rimtumą ir ramybę. Jo mintis rėmėsi žmogaus sielos, įvairiarūšių jos savybių ir veikimo apsireiškimų pažinimu. Savaime aišku, kad del susidūrimo viešame gyvenime su tolaikinės jaunuomenės radikalizmu ir doktriniavimu, susijaudinimo valandą, 1846 m. nuotykių pagimdytą, Višnievskis ne tik universiteto katedrą, bet ir tėvynę apleido, kad kaipo laisvas emigrantas apsigyventų Italijoj, kur, užmezgęs santykius su Cavoure'u, imtų dalyvauti Piemonto politiniame gyvenime ir susilauktų garbingos padėkos iš italų valdžios.

Šalia stokos mokslo įstaigų, pats Lenkijos plačiųjų sluoksnių protiškumas ir sunkios emigrantų gyvenimo sąlygos nebuvo palankios ramiam ir nuolatiniam mokslo darbui. Todel lenkų mokslas ir nepasiekė aukštesniojo savo laipsnio. Lelevelis, tas patvariausias ir darbščiausias visų tos gadynės lenkų mokslininkų, apsigyvenęs Briuseliuj kaipo emigrantas, nerasdamas tenykščiuose archyvuose bei bibliotekose medžiagos, kuri padėtų jam studijuoti Lenkijos praeitį, ėmė tyrinėti viduramžių geografiją ir numizmatiką ir savo rimtų tyrinėjimų išvadas skelbė prancūzų kalba. Nepaisant prisiųstų jam iš Lenkijos rankraščių, pažymėjimų, knygų, be sunkiai įvykdyto, bet ne kiek teduodančio darbo „Apie Slavų tautas lenkų žemėse prieš Lenkijos sukilimą“ („O narodach Słowiańskich na ziemiach polskich przed powstaniem Polski“), tas pasitarnavęs istorikas skelbė (dalinai prancūzų kalba) traktatus, vaizduojančius tautos darbų visumą arba politinio gyvenimo svarbesnius apsireiškimus, visa tai nušviesdamas demokratinėmis idejomis, kurių jis buvo uolus išpažintojas ir platintojas. Istorikas virto publicistu, mokslininkas naudojosi ankstyvesniųjų tyrinėtojų daviniais, norėdamas platinti sąvokas, kurių triumfe, kaipo patriotas, jis matė tėvynės gelbėjimą.

Istorikų, išsklaidytų po įvairias Lenkijos dalis, neturinčių paramos mokslo įstaigose ir todel dirbančių skyrium, veikime vyrauja

ne tiek Lelevelio metodai, kiek ideologijos to mokslininko, kuris plačiajai visuomenei reiškiasi kaipo patriotas ir demokratas, matąs Lenkijos žlugimą egoistinėj bajorijoj, nenorinčioj įkūnyti visotiniosios lygybės ir laisvės idealo, o lygiai ir karalių parkviestuose svetimšaliuose, kurie, turėdami savo pusėj persvarą, engia slavų lenkų savybes ir siekimus. Tas idejas platina lygiai populeriški, platesniems sluoksniams skiriami Lelevelio raštai, kaip „Lenkijos darbai, kuriuos dėdė savo sūnėnams papasakojo" („Dzieje Polski, które stryj synowcom opowiedział"; Varšuva, 1829 m.), gausiomis laidomis einantieji, tiek ir kitų istorikų, esančių Lelevelio įtakoj, istorijos raštai. Prie pastarųjų priklauso šie veikalai: Andriaus Moračevskio (1802 — 1855), didžlenkiečio, patrioto ir visuomenės veikėjo „Lenkų respublikos istorija" („Dzieje Rzeczypospolitej polskiej"; Poznanė, 1843 m., 9 tom.), davesta ligi Jono Kazimiero viešpatavimo pabaigos ir lvoviečio Henriko Šmitto „Lenkų tautos darbų vaizdas" („Rys dziejów narodu polskiego"; Lvovas, 1855 — 1860 m., 3 tom.).

Bajorų gynėjas, o karaliaus ir didikų priešas buvo Valerijonas Vróblevskis (1809 — 1877), žemininkas, ukrainietis, autorius veikalo „Lenkijos istorijos žodis" („Słowo dziejów polskich"), pažymėto Koronavičiaus vardu (Leipcigas, 1858 — 1860 m., 3 tomai). Bajorų demokratijos idealizavimą tame veikale svajotojas autorius išvystė būdamas dar gyvų pakraščių tradicijų ir nykstančios bajorijos sąvokų įtakoj tą valandą, kai besiartinantieji 1861 — 1864 m. nuotykiai ir surištos su jais reformos ruošėsi jau padaryti bajorų ir dvarininkų Lankijai galą.

Savaime suprantama, kad mokslo darbas negalėjo lenkuose pasekmingai plėtotis del stokos prideramai pasiruošusiųjų tyrinėtojų, medžiaginių priemonių ir tam reikalingų įstaigų. Mokslo draugijos gyvuoja tik Krokuvoj (nuo 1817 m.) ir Poznanėj (nuo 1837 m.). Varšuva turi vienintelį mokslo židinį tik „Varšuvos bibliotekos", mėnesinio laikraščio, įsteigto 1841 m., redakcijoj, o Lvovas — Ossolinskių Bibliotekoj ir surištoj su ja įstaigoj (Zakład narodowy im. Ossolińskich). Privačios aukos, ir tai nesutelktinės, be atskirų asmenų arba mažų grupių, tiekia lėšų mokslo darbams ir jų leidimui. Gr. Edvardas Račinskis (1787 — 1845), savo vardu bibliotekos įsteigėjas, kurią jis paskui padovanojo Poznanės miestui, pats išleidžia „Lotynų klasikų biblioteką" su originaliniu tekstu ir lenkų vertimu (1837—1840, 16 tomų), o vėliau, be kitų keletos veikalų, jo išeina dar „Codex diplomaticus Majoris Poloniae" (1840 m.) ir

„Codex diplomaticus Lithuaniae“ (1845 m.). Antras lenkų mokslo globėjas, karštas patriotas, Titus Dzialinskis (1797—1861), renka savo Kornikų dvare ties Poznane turtingą lenkų dalykais biblioteką ir pagamina visą eilę leidinių, svarbių lenkų istorijai ir literatūrai. Visų svarbiausieji jų yra šie: „Acta Tomiciana“ (8 tomai, Poznanė, 1852 — 1860), talpinantieji pirmaeilę medžiagą Zigmanto I viešpatavimui nušviesti ir „Raštai šaltiniai apie Lenkų Karalystės ir Didž. Lietuvos Kunigaikštystės uniją“ („Zródłopisma do dziejów Unji Korony polskiej i W. Ks. Litewskiego“, Poznanė, 1856 m.). Tuo pat metu Muczkovskis, Rzyščevskis ir Bartoševičius išleidžia Varšuvoj „Codex diplomaticus Poloniae“ (1847—1858 m., 3 tom.), Tadas Liubomirskis — „Mazovijos kodeksą“ („Kodeks Mazowsza“; 1863 m.), Krupavičius — „Lietuvos dplomatų rinkinį“ („Zbiór dyplomatów do dziejów Litwy“; Vilnius, 1858 m.), o Danilavičius — „Diplomatų iždą“ („Skarbiec dyplomatów“; Vilnius, 1860—1862 m.). Patvarią vertę turi didžlenkiečio Juozo Lukaševičiaus (1799—1873) darbai, aiškinantieji lenkų mokyklų ir tikybų darbus. Jo „Mokyklų istorija“ („Historja szkół“; Poznanė, 1849—1851, 4 tom.) ligi šiol yra vienintelis raštas, apimąs lenkų mokyklų plėtojimąsi net ligi netekimo nepriklausomybės. Raštai, pašvęsti kalvinų tikėjimo bažnyčioms Lietuvoj ir Maž. Lenkijoj, sudaro labai turtingą medžiagą, pasemtą iš archyvų. Kazimieras Jarochovskis (gim. 1829 m.), be eilės monografijų, nušviečiančiųjų Augustų II ir III viešpatavimus, 1880 m. Poznanėj paskelbė šį savo darbą: „Poznanės literatūra šio amžiaus pirmoj pusėj“ („Literatūra poznańska w perwszej połowie bieżącego stulecia“).

Iškalbingiausieji apsireiškimai, tvirtinantieji tuolaikinį pavergimą mokslo, minties tėvonijos ir istorijos tyrinėjimų srities per jausmingumą, naudojančiasį geniališkos intuicijos suspindėjimais, bet dažnai ir klaidinančios, yra tik dalinai Mickevičiaus užbaigta „Lenkijos istorija“ ir jo Paryžiaus prelekcijos apie slavų literatūrą. Tas pats žmogus, kuris, kaipo poetas, nuostabiai rišliai ir tikrai vaizduoja sielų nusiteikimus ir gamtos apsireiškimus, kultūros daigus, įvairiausių asmenų judėjimus, veiksmus, kalbą ir būdų savybes, bet vos tik spėja jis, kaipo istorikas, įbristi tolimon praeitin, kurios gyvenimas paliko savo pėdsakų vien tik nesuprantamuose pavadinimuose ir neaiškiuose naujesniųjų liudymų paminėjimuose, pasitikėdamas savo intuicija, kurios galią parodė jo genialios kūrybos tiesa, jis visai laisvai ir pasitikėdamas savim audžia savo išvadas ir hipotezes, naiviai pakeisdamas

ir aiškindamas vietų, tautų, ižymių asmenų vaizdus ir tokiu pat įsitikinimu ir pastovumu jis piešia, charakterizuoja nežinomus jam asmenis, tvirtina jų darbus, priešistorinius santykius, neturėdamas tam pamato ir įrodymų, o vien tik semdamas tai iš savo vaizdenos, plastinančios ir gaivinančios fantazijos hipotezių dėstymą.

Rimtas lenkų protiškumo plėtojimosi apsireiškimas yra susidomėjimas pasaulinės literatūros žymesniais kūriniais. Ypač, kad po 1831 m. buvo susidariusios nepalankios sąlygos lenkų originalinei kūrybai, tat pažinimas kitų tautų literatūros gilino ir stiprino lenkų sielas, pasmerktas maitintis skurdžiu maistu, kurį joms tiekė vidurinės mokyklos ir gimtoji raštija, cenzūros varžoma. Didelių lenkų poetų kūryba mums sako, kiek daug jie sėmėsi iš senosios ir naujosios literatūros (anglų, vokiečių, italų), kokią galingą įtaką darė jų sieloms Homeras, Dantė, Šekspyras, Tasso, Calderonas, Goetė, Šilleris, Baironas. Tat dalinai jie pirmieji paragino versti svetimus veikalus, palikdami nepasiekiamus pavyzdžius tokiuose vertimų vertimuose, kaip Mickevičiaus išverstas „Giauras“ arba Slovackio „Nenugalimas Kunigaikštis“ (Calderono). Talentingų vertėjų grandinę pradeda Antanas Edvardas Odyniec, Mickevičiaus studentavimo dienų draugas, savo „Orleano Mergelės“ (Šillerio) vertimu, o lygiai ir Valter Scotto, Bairono ir Mooro kūrinių vertimais. Apie 1840 m. didėja gyvas vertėjų veikimas visose Lenkijos dalyse ir užsieny. Neturėdami tarp savęs ryšių, jie dažnai keli žmonės išversdavo tą patį veikalą. Šekspyrą verčia du lenkų išeiviai: Ulrichas, gyv. Prancūzijoj ir Stanislovas Kozmianas, gyv. Anglijoj. Beveik tuo pat metu Šekspyrą vertė kun. Holovinskis, kuris vėliau buvo katalikų archivyskupas Rusijoj ir Paškovskis, gyv. Varšuvoj. Dantės veikalus pirmą kartą išvertė Julius Korsakas, kurio vertimai buvo išleisti Varšuvoj 1860 m. Paskiau jį vertė Kazanės universiteto profesorius Stanislavskis (išl. 1870 m. Drezdene) ir pagaliau jį išvertė po 1864 m. geriausias vertėjas Porenbavičius (Porębowicz), poetas ir Lvovo universiteto romanų literatūros profesorius. Seniau keletą sykių išversta Iliada 1864 m. susilaukė naujų vertėjų, iš kurių tarpo geriausieji buvo Mlečko ir šių dienų poetas Rydelis. Odisėją nepaprastai gražiai yra išvertęs (1843 — 1871) poetas ir kritikas Liucijonas Siemienskis, kuris tam savo vertimui toną ir stilių pasėmė iš „Pono Tado“. Graikų tragikai susilaukė keletos vertėjų, o iš jų visų geriausiai savo darbą atliko K. Kaševskis ir Z. Venclevskis (Węclewski), bet kas liečia Eschilą, tai jį geriausia yra išvertęs šių dienų poetas ir visuotiniosios literatūros profesorius, Jonas Kaspra-

vičius. Smulkesniuosius graikų poetus, pradėjus nuo Heziodo, kaip Anakreontą, Teokritą, išvertė K. Kaševskis. Horacijus turėjo keletą talentingų vertėjų, kaip Siemienskis, Falenskis ir kiti.

Prūsų Lenkijos filologai, kurie ėjo mokslus vokiečių universitetuose 1832 — 1864 m. laikotarpy, išvertė visą eilę graikų ir romėnų autorių kūrinių. Be kitų, Cicerono kalbas ir laiškus apdirbo Rykačevskis, o Odisėją ir Herodotą su Platonu — Bronikovskis. XVIII amž. pradžios ir XIX pabaigos dideli poetai, kaip Goetė, Šilleris, Baironas, turėjo po keletą vertėjų. „Fausto" I dalį vertė Sibire, kur jis buvo ištremtas po 1831 m., Aleksandras Krajevskis. Goetės kitas dramas ir poemas sulenkino Liudvikas Jenikė. Savaime aišku, kad tolaikiniai rašytojai, ypač prancūzų (Sue, Dumas, Viktoras Hugo, truputį mažiau George Sand ir Balzac) lenkų vertimuose turėdavo daug skaitytojų. Iš anglų rašytojų buvo išversti ir labiausiai turėjo pasisekimo Valter Scottas, o vėliau — Bulveris, Dickensas, Thakeray, Tennisonas. Net Amerikos rašytojai, kaip Longfellow, Fullertonas, Beechertas Stow ir Edgaras Poe savo geriausiais kūriniais buvo pasavinti lenkų raštijai. Iš ispanų literatūros „Don Kichotą" išvertė V. Zakrzevskis (1854 m.), o Calderono dramos turėjo net keletą vertėjų. Visų geriausias jų — Porenbavičius. Lygiai buvo verčiami vienaamžiai vokiečių, italų, švedų rašytojai. Varšuvos teatras maitinosi daugiausia prancūzų dramaturgų kūriniais (Scribe, Sandeau, Sardou, Augier). Šalia prancūzų religinės literatūros, su kuria lenkus supažindino kelių veikalų, pašvęstų katalikų mokslui, vertimai ir sulenkinta garsi katalikų dvasioj Cezaro Canto parašyta „Visotinioji Istorija" ir Thierry'o „Normanų užkariavimas Anglijoj", tik Humboldto „Kosmoso" (Varšuva, 1852 m.) ir Koperniko veikalo „Apie dangaus kūnų kelius" (Varšuva, 1854 m.) vertimai atspindino labai silpną visuomenės interasavimąsi gamtos mokslu, kurio židinių tais laikais lenkuose visai nėra buvę.

Lenkų protiškumas aukščiausiai ir buiniausiai sužydi emigrantų tarpe, nes iš Lenkijos užsienin visą laiką plaukė karštesnės ir talentingesnės lenkų sielos, kurios ieškojo ten apsisaugojimo arba laisvesnio gyvenimo. Paryžius ir dalinai Briuselius suspiečia tų emigrantų veikimą, kuris daugiausia išsiliedavo politikoj, stengiančiasioj surasti Lenkijos reikalui paramos Europos tautose ir vyriausybėse, o lygiai ir palaikyti visose Lenkijos dalyse tautinę dvasią ir nepriklausomybės siekimą.

Gimusios Lenkijoj 1831 m. revuliucijos dienomis politinės partijos ir paskui varė savo darbą, bekovodamos tarp savęs del vadovavimo tautos reikalams. Emigracija, susidedanti iš nesenai buvusių ministerių, vadų, pasiuntinių, patriotiškumo ir dvasios kūrybos atstovų, poetų, istorikų, kritikų, publicistų, laikė save Europos ir svetimųjų rankosna patekusios Lenkijos akyse vienintele teisėta tautos valdžia. Nužerta Mickevičiaus genijaus mesianizmo ideja, užkraunanti ant „lenkų pilgrimų" uždavinius, prašokančius pastarųjų jėgas, žinoma, nepasiekia savo realizacijos, bet galinga pranašo religingumo išraika kelia ir stiprina gilesnes ir karštesnes lenkų sielas, gimdydama judėjimą, kuris pagilins lenkų visuomenėj katalikiškumą ir kurio silpnesnės bangos pasieks net pačią Lenkiją. Tolimesnė augančio ilgėjimosi tėvynės ir moralinių kančių įtakoj religingumo išraiška bus tovianizmas, kuris Mickevičiaus paramos dėka keleriems metams pavergs gausius geresnių ir gilesnių lenkų sielų būrius. Rimtą rolę emigrantų protiškume vaidina politinės ir visuomeninės sąvokos, skiriančios juos į dvi partijas: konservatorių ir radikalų. Pirmieji spietėsi apie kun. Adomą Čartoryskį (1770 — 1861), kurio tiek būdas ir išmintis, tiek ir turtinga pasitarnavimais praeitis ir aukšta politikoj padėtis darė jį kaip ir natūralų Lenkijos reikalų atstovą Europos akyse, o drauge ir moralų vadą lenkų emigrantams. Radikalų partija randa sau paramą „Demokratų draugijoj", kuri buvo įsteigta 1832 m. Nors pastaroji partija ir turėjo keletą žymesniųjų asmenų (Heltmanas, Vorcellis, Henrikas Kamienskis, L. Miroslavskis), bet nerado sau vado, kuris būtų sugebėjęs pasiekti moralinę persvarą. Vienintelis asmuo, kuriuo toji partija galėjo didžiuotis, buvo garsus istorikas Joachimas Lelevelis, artimas jai savo pažiūromis. Nors jis buvo kupinas demokratinių įsitikinimų ir linkęs prie radikalizmo, tačiau su „Demokratų draugijos" visuomeniniu radikalizmu, kuris savo obalsiu „viskas liaudžiai ir per liaudį" stūmė tautos sąvoką antran planan, jis nesutikdavo.

Kai „Suvienytųjų Brolių" katalikiška draugija, o vėliau tovianizmo šalininkai nurodinėjo tėvynės gelbėjimo jėgą religingume ir rėmimesi nežemišku pasauliu, tuo pat metu konservatoriai drauge su kun. Adomu Čartoryskiu visą savo viltį dėjo diplomatijon ir Vakarų viešpatijų intervencijon, o radikalai vienintelį gerą būdą gelbėti tėvynei matė revoliucijoj, paremtoj liaudim. Visos tos trys kryptys ryšėsi su tolaikiniu religijos ir politikos gyvenimais ir Vakarų visuomenių judėjimais. Toji priklausomybė ir ryšiai ypač pasireiškia gy-

vame demokratų partijos veikime, — partijos, kuri tačiau savo ideologiją stengiasi paremti tradicijomis, savotišku tautos misijos supratimu. Demokratų draugijos manifestas, išleistas 1836 m. Poitirs'e, skelbia, kad „Lenkija išsaugojo Slavų demokratinę ideją, kurią svetima pergalė kitose tautose yra sutrypusi... Kai žmogaus mintis, ypač laisva Vakaruose, paskelbė karą senai dalykų tvarkai..., tai Lenkija, toji amžinųjų demokratizmo idejų susvajotoja, būdama ištikima savo misijai, pirmoji stojo kovon ir toj kovoj žuvo... Ant Lenkijos karsto absoliutizmas padarė bedievišką taiką... Atgimusi Lenkija turi platinti Slavų tarpe demokratizmo idejas ir duoti Europos tautoms visotiniojo išsivadavimo pradžią... Ji (Lenkija) ligi šiol turi savy visų senųjų dorybių prastumą, teisėtumą, pasiaukojimą, religijos jausmus, tat juo aukštesnė yra ji už vakarų Europą." Kas liečia veikimo būdų pasirinkimą, lenkų demokratai šitaip pareiškia: „Toli yra nuo mūsų noras, kad mūsų krašte siaustų žudynės ir gaisrai. Ne su archangelo kalaviju, bet su gimtųjų darbų knyga rankoj mes skelbsime pavergtiesiems jų teises ir šauksime bajoriškų užgrobimų ir prietarų tėvūnus vardan savo labo, vardan šių dienų švietimo, o ypač visus mus žavinčios tėvynės meilės, grąžinti teises, išplėštas liaudžiai..." Bet jeigu jie neatliktų tos pareigos, tai „liaudis turės tapti rūsčiu praeities teisėju, keršytoju už suteiktas jai skriaudas ir laiko neįgyvendintų sprendimų vykdytoju. Del privilegiruotųjų saujelės nepaaukosime 20 milijonų žmonių laimės, o pralietasis kraujas kris ant galvų tiems, kurie, užsimiršę, savo egoizmą aukščiau kelia už bendrąjį labą ir tėvynės išlaisvinimą". Tiek tuose programos žodžiuose, tiek ir visame 30 metiniame demokratų partijos veikime atsispindėjo palaida ideologija, gimusi prancūzų visuomenės reformatorių įtakoj ir nuolat keičiančiasioji.

Žymiai silpnesnę įtaką darė lenkų protams Vakarų literatūrų beletristika, kuri negalėjo patiekti veikalų, sugebančių nustelbti tiek galingos Mickevičiaus kūrinių įtakos. Vakarų mokslo darbai visų mažiausia domino lenkų išeivius ir labai silpnai atsispindėjo jų protiškume. Vien tik velėsniuose ekonomisto ir sociologo, L. Supinskio, kuris ilgesnį laiką gyveno Prancūzijoj, raštuose pasireiškia jo studijuotų prancūzų ir anglų gamtininkų bei filosofų veikalų įtaka.

Savitarpis tų trijų svarbiųjų krypčių veikimas pamaži gimdė emigrantų tarpe ir Lenkijoj, kurion Aleksandras II davė galimybės daugeliui lenkų išeivių grįžti, kompromisinį, svyruojantį protiškumą,

jungiantį patriotizmą su religingumu, konservatizmą su demokratizmu, pasitikėjimą Europos, ypač Napoleono III, diplomatija su simpatijomis revoliucijai, kurias sukėlė italų karas ir garbinimas Garibaldo, jungiančio savo asmeny karštą patriotizmą su revoliuciniu radikalizmu.

Charakteringai išreiškia tą kompromisinį protiškumą, augantį emigrantų tarpe ir Lenkijoj 1827-1863 m., paskaitos, kurias lenkų kalba dėstė Paryžiuj 1860 ir 1861 m. išeivis Leonas Zienkavičius (1808—1870). Tos paskaitos vėliau buvo išleistos antrašte „Lenkų literatūros politiniai paveikslai" („Wizerunki polityczne literatury polskiej"; Leipcigas, 1867 m., 2 tomai). Zienkavičius savo sieloj jungia karštą patriotizmą ir tikėjimą emigrantų ir visos lenkų tautos, kaipo kovotojų už žmonijos politinę ir visuomeninę pažangą, misija su krikščionišku religingumu ir demokratizmu („Viskas liaudžiai ir per liaudį"). Žmonijos plėtojimesi jis mato dviejų idejų susidūrimą, o, būtent: tikėjimo pažanga ir nuolatiniu tobulėjimu ir pirmagimės nuodėmės, kritimo ir silpnumo žmogaus, kurį vien tik Dievo malonė palaiko ir veda, o nužemintoji malda sustiprina. Prikišdamas Bagdonui Zaleskiui, „popiežiaus Romos tarnui", platinimą tokių silpninančių tautos energiją sąvokų, jis stato pavyzdžiu Goščinskį, kaipo energingo veiksmo skelbėją, kuris nusiminime mato tautai nelaimę. Nesiliaudamas būti krikščionis ir katalikas, Zienkavičius, kartu su didesne tolaikinės inteligentijos dalim (ypač gyvenančios rusų Lenkijoj), būdamas italų karo ir surišto su juo Romos klausimo įtakoj, yra labai priešingai nusiteikęs prieš „ultramontanizmą", kurį rėmė Didž. Lenkijos žemininkai ir rimtas savaitraštis „Poznanės apžvalga" (nuo 1845 ligi 1865 m.). Pastarąjį leido kun. Jonas Kozmianas (1814—1877), talentingas publicistas ir katalikų veikėjas, kuris vadinamojo Kolturkampfo laikotarpy nuo 1873 m., suvaidino labai žymią rolę. Jau ankščiau popiežiaus pasaulinės valdžios priešinimasis revoliuciniams ir tautiniams siekimams privertė drąsiai išstoti Paryžiuj garsų pamokslininką kun. Ieronimą Kaisevičių (1812—1873) savo pamoksle „Apie tautos ir revoliucijos dvasią", kuris buvo pasakytas 1849 m. lapkričio mėn. 29 d.

Įvertindamas lenkų revoliucijos judėjimo apsireiškimus 1846 ir 1848 m. ir lenkų dalyvavimą popiežiaus išvaryme iš Romos, tas buv. radikalas, o dabar karštas katalikas, bet po senovei geras lenkas, šitaip užsidegęs šaukė: „Kad Lenkija patektų bedievių rankosna, kad ji liktų pragaru, aš nenoriu matyti Lenkijos", ir tie žo-

džiai gimdė klausytojuose protesto ir susirūstinimo ženklus. Panašios rūšies susidūrimai tarp stovinčių grynai ant katalikybės pamato Bažnyčios interesų ir dėsnių gynėjų ir tarp turinčios miglotą ideologiją plačiosios visuomenės, kuri savo širdy jungė lenkiškumą, katalikiškumą ir revoliucingumą, labai dažnai kartojosi 1861—1864 m. Varšuvoj. Lenkiškoji katalikybė pamaži ir sunkiai pagaliau išsiskyrė iš to mišinio.

Visų rimčiausia lenkiško protiškumo plėtojimosi išraiška svetur vadų kuopose, spiečiančiasiose apie Čartoryskius (Viešbutis „Lambert"), buvo tų žmonių organas, literatūros ir politikos savaitraštis antrašte „Lenkų žinios", kurios ėjo Paryžiuj nuo 1857 ligi 1861 m. Tas konservatorių ir katalikų krypties laikraštis turėjo laisvą kelią prūsų Lenkijon, kur jį rėmė bajorų ir dvasininkų inteligentija. Vertės ir įtakos tam savaitraščiui tiekė du talentingi bendradarbiai publicistai, o, būtent: Valerijonas Kalinka (1826—1886) ir Julijonas Kliačko (1825—1906), kurie, kas dažnai atsitinka su gilesnėmis ir turtingesnėmis sielomis, po 1846 ir 1848 m. pergyvenimų, iš revoliucionierių ir radikalų virto rimtais konservatoriais ir karštais patriotais.

Kalinka, kuris vėliau taps istoriku, piešė visa eile rimtų vaizdų tolaikinę visų Lenkijos dalių padėtį („Lenkija trijų svetimų valdžių valdoma" — „Polska pod trzema obcymi rządami" ir kiti) ir kovojo su konspiracijų ir sukilimų politika. Kliačko, kilme žydas iš Vilniaus, vokiečių universitetų auklėtinis, Gervinus'o mokinys, savo darbavimąsi publicistikos srity pradėjo 1848 m. vokiečių kalba rašomomis brošiūromis ir traktatais („Deutsche Zeitung"), o vėliau, gyvendamas Paryžiuj, visu savo lenkiškumo, dar iš Vilniaus atsinešto, o vėliau tolaikinės didelės poezijos sujaudinto, užsidegimu pasišventė tiek publicistikai, tiek ir literatūros kritikai. Su giliu protiškumu, paremtu tolaikinės Europos dvasinio ir politinio gyvenimo žinojimu, jis savy jungė gyvą, karštą jausmingumą, puikią ironiją, aštrų sąmojingumą, nuosaikumo ir grožio prilaikomą. Tais savo privalumais jis įgijo didelės įtakos ne tik lenkų protams, bet vėliau ir Europos, kai jis po 1864 m. išplėtė savo publicistinį ir literatūros kritikos veikimą laikrašty „Revue de deux Mondes" ir kituose prancūzų mėnesiniuose laikraščiuose. Kaipo „Lenkų žinių" bendradarbis, jis kovojo, ypač taip svarbią italų karo valandą, su demokratų partijos revoliuciniais sumanymais savo straipsniuose: „Apie konspiraciją ir viešą veikimą" ir „Neriteriškas katechizmas",

kuris buvo nukreiptas prieš Mieroslavskį. O tuo pat metu, kritikuodamas garsiąją Koženiovskio apysaką „Giminės“, jis karštai ir pernelyg aštriai užprotestavo prieš pastebėtą tame kūriny lenkiškumo susilpnėjimą. Tas susilpnėjimas, tiek žymaus rašytojo sieloj, tiek ir rusų, o lygiai ir austrų Lenkijos dalių visuomenės širdy, atkreipia į save publicisto kritiko domę ir sužadina jį kilti prieš augantį apmirusioj lenkų inteligentijoj virtuozų, dainininkų, aktorių, svetimų tapytojų garbinimą. Kliačko tame mato „delirium artisticum“ ir prikiša tai srovei suabejėjimą literatūra ir kūrybos sumenkėjimą. Bekovodamas su tais apsireiškimais, jis prieina prie įsitikinimo (straipsny „Lenkų menas“), kad tik poezija ir muzika galinti pareikšti lenkų sielą, o plastikos menas neatatinkąs jų gabumams ir gyvenimo sąlygoms. Tą valandą, kai pasirodė šitas straipsnis, jau buvo emę darbuotis du vienamečiai genialūs dailininkai — Grottgeris ir Mateika — puikiausieji ir giliausieji lenkų sielos reiškėjai paišymu ir spalvomis. Kliačko, užbaigęs 1876 m. savo publicistinį veikimą puikiu darbu „Les deux chanceliers“ (du kancleriai — Bismarkas ir Gorčakovas), ėmėsi visuomet jį viliojančių aistetiškai kritinių studijų ir paskelbė, kaipo Europos rašytojas, pracūzų kalba sukurtus didelės vertės veikalus, „Causeries florentines“ (studija apie Dantę) ir „Rome et la Renaissance“, pašvęstus Mykolo Angelo kūrybai.

„Lenkų žinios“ liovėsi ėjusios 1861 m. pradžioj, būtent, tada, kai tolaikiniai nuotykiai, reiškiantieji tą patriotiškai revoliucinę, o drauge ir religinę ideologiją, prieš kurią kovojo tas laikraštis ir kuri padarė rimtos įtakos Varšuvai ir visai rusų Lenkijos visuomenei. Tautinio judėjimo religinis pobūdis rusų Lenkijoj darė galingos įtakos lenkų plačiosios visuomenės jausmingumui ir kiek jis paraližuodavo negausių blaivesnių bei šaltesnių protų sielavimąsi, tiek jis lengvindavo revoliucijos, sukilimo propagandą. Ant jausmų bangų beplūduriuojąs rusų Lenkijos protiškumas, del savo žymaus konservatiškumo neturįs vidaus vienybės ir paramos mokslo nurodymuose ir silpnai išvystytame ekonomijos gyvenime, liepiančiame skaitytis su priemonių ir veikimo sąlygų realybe (todel jis toks sunkus nugalėti ir perdirbti), nedavė (drauge su kitomis nepalankiomis sąlygomis) Vieliopolskiui galimybių pravesti reformų. Juo labiau, kad pastarasis nerado sau paramos konservatiškai nusiteikusiuose dvasininkuose ir dvarininkuose ir buvo priverstas vykdyti savo sumanymus bekovodamas su nusistačiusia prieš jį ir nepajėgiančia

jo suprasti visuomene ir tik silpnai ir nedrąsiai remiamas rusų valdžios sferų.

Tačiau toji lenkų protiškumo ir jausmingumo padėtis buvo natūrali ir vos tik nebūtina pasekmė, plaukianti iš 30-metinės morališkai slopinančios ir varžančios minties plėtojimąsi politinės priespaudos, kuri nuolat lenkuose gimdė pagalbos laukimą tiek iš Dievo, tiek ir iš Europos, kuri bylojo jiems apie neva tai greitai turintį kilti Europos karą, liepia jiems tikėti kiekvienu politinių interesų susisijimu, galinčiu išvaduoti Lenkiją ar bent palengvinti likimą nelaimingiesiems, žiūrintiems į pasaulį pro savo kalėjimo langus. Panašiose apystovose susidariusi psichika paaiškina visas politines klaidas, kurias lenkų visuomenė yra padariusi 1861 — 1864 m. laikotarpy.

Ketvirtoji dalis

Naujas dvasios ir literatūros gyvenimo sužydėjimas

1864 — 1905

27 §. Literatūros sužydėjimas ypač rusų Lenkijoj sąryšy su protiškumo, visuomeninių ir politinių santykių kitėjimu, įvykusiu po 1864 m. Apysaka ir drama. (1864 — 1890).

Tuose pačiuose rusų Lenkijos plotuose, kuriuose augo 1861 ir 1862 m. tautinis judėjimas ir kuriuose 1863 ir 1864 m. siautė kruvina drama ir sunkios smūgio pasekmės, iš gilinančiųjų ir draskančiųjų lenkų sielą pergyvenimų ir situacijų išbujojo literatūros kūryba, kurioj toji siela surado, tiesa, ne vienintelę ir ne tiek galingą, kiek po 1831 m., bet vis delto labai žymią savo išraišką sunkiose sąlygose tautos gyvenimo, kurį nuolat varžė karo padėtis ir rusintojų darbai.

Pakeitimas lenkų mokyklų rusiškomis, įvedimas rusų kalbos įstaigosna ir teismuosna, apkarpymas viešojo veikimo visose srityse — suteikia lenkų periodinei spaudai ir literatūrai aukštų uždavinių ir reikšmės. Literatūra tapo visuomenei vieninteliu dvasiniu junginiu, vadovu, patarėju. Ji sąmonino plačiuosius visuomenės sluoksnius, švietė juos ir stiprino sunkiame varge, organizuodama siauroj leisto veikimo srity visuomenės darbą. Nors ji ir negalėjo atskleisti visos lenkų sielos turtų, jos pergyvenimų, jausmų, siekimų, nors brangiausius ir svarbiausius jai reikalus, istorinius asmenis, gyvenimo apsireiškimus ji turėdavo aplenkti, tačiau dėka sužadinto dvasios gyvenimo, judėjimo, kilusio reformuojant visuomenės surėdymą, o lygiai ir per pasilikimą Lenkijoj inteligentijos, kurią išauklėjo Aukščiausioji Mokykla ir kurios 1863 m. nuotykiai tik mažą dalelę ištrėmė Vakaruosna bei tolimuosna Rytuosna, susispietusių Varšuvoj jaunų rašytojų literatūros kūryba, kaipo lenkų dvasios išraiška, savo meniška verte ir turiniu padarė didelės įtakos ne tik visoms Lenkijos dalims, bet ir plačiai pagarsėjo visame pasauly (ypač Sienkevičiaus kūriniais).

Tie rašytojai pirmame savo veikimo laikotarpy yra žurnalistai,

publicistai, platinantieji naują pozityvistų ideologiją ir su ja surištuosius visuomenės ir ekonomijos dėsnius. Prie skiepijimo lenkų protams tos ideologijos daugiausia prisidėjo Aleksandras Svientochoskis (Swiętochowski) (gim. 1849 m. Mazovijoj), Varšuvos Aukščiausiosios Mokyklos auklėtinis. Jis savo publicistinį veikimą pradėjo 1870 m., pasiėmęs obalsiu tiesą ir pažangą ir kovą su konservatizmu, religiniu fanatizmu, su tuščiu svajojimu, tamsa, neteisingumu. Vieton tai jis ėmė platinti racionalizmą, mokslo prityrimais paremtą pažiūrą į pasaulį, kultūros darbą, susiliejimą su žmogaus gyvenimu, padedant papročių humanitarizmui, pramonės ir prekybos plėtojimąsi. Išleistuose 1883 m. „Politiniuose nurodymuose" („Wskazania polityczne") jis mokė, kad tautos buities patvarumui pamatas yra dvasios gabumų ištobulinimas ligi aukščiausiojo laipsnio ir pasiekimas tokių proto darbo išdavų, kurios duotų galimybės visuomenei, netekusiai savo politinės buities, tarti visam pasauliui: „Mąstau, tat esu". Tusčias svajojimas, tamsa tos visuomenės, kuriai 1864 m. smūgio pasekmės išplėšė visas teises, kultūrinis skurdas gimdė jauno pozityvisto sieloj greičiau pyktį ir susirūstinimą negu pataikavimą ir užuojautą. Laisvos minties ir veiksmo idealas, o lygiai ir tokia pat visuomenė, kurioj gyventų atskiri asmenys, galintieji laisvai plėtotis, nevaržydami kitiems teisių ir savo proto galia ir laipsniu siekdami sau visuomeninės padėties ir reikšmės, — štai kas vadovavo Svientochovskio publicistiniam veikimui ir literatūros kūrybai. Tas idealas, kuriame atsispindi gilus rašytojo individualizmas, ragina aistriai pasišvęsti jo propogandai, kad pergimdyti ir sustiprinti visuomenę, kurioj tuo metu ėjo sunkus procesas kūrimosi naujo visuomenės surėdymo ant senos tvarkos griuvėsių. Kaip Mickevičius savo sielų valdymo teises sėmė iš galingų jausmų, kaupiančių pranašo širdy milijonų kančias, taip Svientochovskis matė savy „tiesos atstovą", galvojantį už milijonus. Tik savo misiją vykdydamas jis kitomis naudojosi priemonėmis ir kitaip žiūrėjo į plačiąją visuomenę. Jis stojo kovon su ligtoline ideologija, su visais prietarais, jausmais, papročiais, įpročiais, turinčiais savo šaknis praeity ir visuomenės surėdymų, tautų santykių savybėse. Toji kova, kurią jis pradžioj vedė „Savaitinėj apžvalgoj" (nuo 1870 m.), o vėliau savo įsteigtame laikrašty vardu „Tiesa" (nuo 1881 m.), nors ir nepraskynė kelio publicisto racionalistinėms vizijoms gyvenime kūnytis, tačiau darė didelės įtakos lenkų protams, nes ji tuos protus žadino, o lygiai kėlė ir skaidrino dvasios ir visuomenės gyvenimo reikalus bei santykius.

Proto pagilėjimas, pasiektas per filosofijos studijas Leipcige, kurių vaisius buvo traktatas „Apie moralybės teisių kilimą“ („O powstaniu praw moralnych“) ir apribojimas tikėjimo mokslo neklaidingumu ir jo visagalingumu, kas pasireiškė „Pesimisto dūmojimuose“ („Dumania pesymisty“), ne tik kad nesusilpnino, bet dar net sustiprino augantį individualizmą, jaučiantį dabar tvirtesnį pamatą savo manymui, įgytam per išmintį. Drauge su jo proto turtais ir gabumais didėjo noras kovoti, polemikos aistringumas, jautimas savo jėgų ir pašiepimo, kupino dagios ironijos ir gelinčio sąmojingumo, o lygiai—ambicija ir sujungta su ja prabanga, kylanti iš susidūrimo laisvamanio triumfuojančių minčių su „teisingai galvojančios visuomenės“ opinijomis, tikėjimais, sumanymais, veiksmais, — visuomenės, kuri, matydama savo plakėjo akstinų nekaltumą, stebėjosi jo maestriškų užpuolimų menu ir, daug kartų pripažindama jo manymams taikslumą, garbino jo pasitarnavimus jai ir literatūrai, bet neatidarinėjo jam savo širdies, į kurią tas pozityvistas, pasitikįs savim, niekados ir nesikreipdavo. Nepasitenkindamas atatinkamiausiu jo talentui ir temperamentui publicisto ir polemisto vaidmeniu, jis, norėdamas paremti ir labiau išplatinti savo ideologiją, naudodavosi novelės ir dramos formomis. Tačiau toji jo ideologija, toji padėtis, iš kurios jis žiūrėjo į pasaulį, neduoda galimybių prisiartinti prie žmogaus, pajusti jame draugą, brolį. Jos nurodo žmonių būtybėse arba vadovaujančią joms abstraktinę mintį, arba nykius, tamsoj klajojančius protus, nepajėgiančius ginti savo žmogaus teisių, arba neturinčių vietos ir laiko požymių paveikslų, kuriems jis dalija savo protiškumą, savo individualizmą, savo skirtingumą, išsivadavimą iš tradicijų ir aplinkos. Tiek jo novelės, išleistos 1879 m. antrašte „O gyvenime“ („O życie“) tiek ir dramos: „Nekaltieji“ („Niewinni“; 1876 m.), „Tėvas Makaras“ („Ojciec Makary“; 1876 m.), „Gražioji“ („Piękna“), „Aspazija“ — vienaveiksmių dramų rinkinys, išleistas 1879 m., yra reikšmingos ne savo veikėjais, nė jų būdais ir akcija, bet kūrėjo turtingu protiškumu, o lygiai kalba ir stilium, kuriuose paliko pėdsakų gilus individualizmas ir puikus intelektualizmas. Pajutęs savo nesugebėjimą vaizduoti žmogaus gyvenimą ir sielą ir pastebėjęs aukštą jausmų, niekinamų kultūros procese, reikšmę, jis savo kūriny antrašte „Dvasios“ („Duchy“) imasi vaizduoti žmonijos plėtojimąsi, naudodamamasis visos eilės dramatizuotų vaizdų veikėjais, turinčiais simbolizuoti įvairiarūšius to proceso veiksnius. Iš tų dvasių pradmenų, kurių rišlūs vardai primena chemijos terminologiją, dvi svarbiausios

meilės dvasios — Arios ir Orlė — įsikūnija kiekvienos kartos dviejuosna mirtinguosna, kad, būdamos jų tarpe, savo gyvenimu ir mirtim skiepytų tą jausmą, kaipo pažangos judintoją. Meilė Kristuje pagaliau nugali. Tačiau katalikybė trukdo jos triumfą žmonių santykiuose. Arios su Orle žūsta ant inkvizicijos laužo. Žmonija nesiliauja siekusi vis aukštesnių uždavinių, ir ji įgyja vis didesnės galios, nuolatos kovodama su visa tai, kas slopina meilę ir teisingumą, o visų pirma — su teokratija. Švietimosi amžiaus idejos, taip populerios Lenkijoj nuo XVIII amž. antros pusės, dabar, tą valandą, kurią lenkų visuomenėj ėjo procesas analogingas Prancūzijos reformoms Didž. Revoliucijos metu, rado sau pamato protuose, skiriančiasiuose su ligtoline ideologija ir reikalaujančiuose naujų obalsių, naujų, žadančių patvarumą viešam darbui pamatų ir nurodymų. Miestelėnų demokratija, kylanti šalia medžiagiškai sugriuvusios ir dvasios netekusios bajorijos ir šalia sunkiai policijos varžomos dvasininkijos, noriai pasidavinėjo Svientochovskio vadovybei, sutikdama su juo antiklerikališkumu ir niekinančia neapykanta bajoriškai praeičiai. Nutraukimas ryšių su praeitim pažangiems ideologams atrodė ir tebeatrodo būtina tautos atgimimo sąlyga. Didėjanti po 1864 m. pagarba Slovackiui turėjo savo šaltinį daugiausia smerkiančioj tą praeitį, gelinčia ironija parašytoj „Agamemnono karsto“ charakteristikoj, laikomoj (nežiūrint į tai, kad yra visa eilė vėlesnių jo kūrinių, dvelkiančių meile ir pagarba bajoriškai Lenkijai) poeto gilių įsitikinimų išraiška, — poeto, kuriame jauni pozityvistai ir pažangininkai mato savo vadą, imponuojantį jiems, panašiai kaip Svientochovskis, individualizmu ir drąsumu, trykštančiais iš turtingos vaizdenos minčių ir pažiūrų, ir, be to dar, vienodai jaučiantį su „Tiesos atstovu“ ir „Dvasių“ kūrėju pasibiaurėjimą realiais žmonėmis ir tolaikine tikrenybe. Dar vienas bendras nuopelnas riša tuos du tolimus ir skirtingus plėtojimosi būdais ir sielų savybėmis rašytojus, o, būtent — tobuli kalba ir jos privertimas kurti gausius ir nežinomus ligi tol lenkų sielai tokiu laipsniu reginius, svaigulius, intelektualizmo žadinimus, kas randasi Svientochovskio kūriniuose, ir turtingos vaizdenos žavinčius ir žėrinčius pakilimus bei vizijas, kuo pasižymi Slovackio kūryba.

Tačiau neužteko perblokšti senąją ideoligiją (ką, tiesą pasakius, sekmingiausiai vykdė faktų iškalbingumas), neužteko kovoti su praeities liekanomis ir valyti lauką, kuriame turėjo prasidėti naujo visuomenės rūmo statymas. Buvo būtinas reikalas grieb-

tis kūrybinio darbo, telkti ir apdirbinėti medžiagą, reikalingą tai statybai. Reikėjo ištraukinėti iš po griuvėsių sveikas, tvirtai stovinčias dalis ir jungti jas naujon visumon, turinčion pamatu senąjį ilgaamžį kultūros darbą. Obalsis „darbas iš pamatų", kuris doktrinierių bei radikalų protams atrodė kaipo būtinas reikalas statyti naujuosius rūmus ant naujų pamatų, sielose, kurios savo mintimis ir jausmais gilinosi tolaikinin visuomenės santykių sąmišin ir protų chaosan, keitėsi nauja programa, kurios uždavinys buvo medžiaginis darbas, lenkų sielos ir visuomenės surėdymo atstatymas ir perstatymas. Po didelių žadintojų ir pranašų dabar iškyla atatinkamiausieji sunkioms valandos sąlygoms ir masės, trokštančios šviesos ir jaukumo, dvasiniams reikalavimams visuomenės mokytojai, gaivintojai, auklėto jai, vaizduojantieji jai jos padėtį, silpnybes, reikalus, pareigas ir artimiausius tikslus savo vaizdais, atskleidžiančiais tolaikinio gyvenimo veiksnius, vertybes ir trūkumus. Susijungimas blaivaus proto, išaugusio tolaikinio pozityvizmo įtakoj, su jausmingumu, žadinamu lenkų gyvenimo ir visuomenės santykių sunkiomis sąlygomis, tų auklėtojų kūrybai, — auklėtojų, suprantančiųjų savo vykdomos misijos aukštumą, turinčiųjų turtingas sielas, išaugusias per atatinkamą tokios padėties didybei darbą, suteikė tiek nepaprastą formos grožį, tiek ir moralinį rimtumą. Toki rašytojai, kaip Sienkevičius, Prusas, Ožeškienė, Dygasinskis — tai ne tik menininkai literatai, lenkų gyvenimo gilūs sekėjai ir tapytojai, bet visų pirma — jie auklėtojai ir vadai visuomenei sunkiausiame jos aukštos evoliucijos laikotarpy. Platus pripažinimas, kurio jų veikalai susilaukė užsieny, rodo jų bendrą visai žmonijai vertę. O juk tie veikalai buvo ataustі iš pergyvenimų, mąstymų, siekimų ir pakilimų lenkų sielos, kovojančios už savo buitį su smaugiančia ją priespauda. Visi tie rašytojai, neišskiriant ir Ožeškienės, dvasiškai lavinosi lenkų mokyklose, būdami 1861—1864 m. judėjimo įtakoj, patys aktyviai jame dalyvavo, visi jie pergyveno pozityvizmo reakciją, kuri drauge su tolaikine politine priespauda perdirbo jų protiškumą, sustiprino moralinę energiją. Būdami kupini galingo mokslo, rodančio evoliucijos teisėj pažangą ir nuolatinį žmonių ir visuomeninių bei politinių santykių keitimąsi, įbedę savo akis ateitin, susijungę dabarties jautimu, pakantrūs praeičiai, kurios klaidas ir nuopelnus rodė jiems tolaikinė istoriografija, jie, nepaisydami kasdien didėjančios tautos gyvenimui priespaudos, varė šalin pesimizmą iš savo sielų, semiančių sau paguodos iš jaunystės pergyvenimų ir atsiminimų, negalėdami užmiršti to 1861 ir

1863 m. pirmųjų mėnesių gilių susijaudinimų ir lūkesių pavasario.

Puikiu ir turtingu menu, lenkiškumu atsispindėjusios jame sielos, pirmą kartą po Mickevičiaus taip pasekmingai jungiančios realią, giedrią gyvenimo viziją su gyvu jausmingumu, bet blaiviu, paslėptu gyvenimo vaizdavimo, jo skaidrinimo ir plastinimo būde, o lygiai ir pasakojimo tone bei ritme (panašiai kaip „Pone Tade") ir vengiančiu pasikartojimo, pagavo lenkų sielas ir visą pasaulį pirmas pripažintas ir pažintas to pasaulio lenkų rašytojas, Henrikas Sienkevičius (1846—1816), kilęs Polesijoj iš lietuvių šeimynos.

Jis savo tėvynei, griuvėsių, priespaudos, bejėgiškumo valandą del vis didėjančio engimo ir beviltingos padėties, suspindėjo apsiniaukusioj padangėj kaip geros žinios balandis, kaip atgimimo pranešėjas, tvirtinąs tautos sielos gajumą, lenkų kūrybos grožį ir vertę, pagaunančius svetimus kaip tik tuo metu, kai pozityvinė ir politinė reakcija drauge su ankstyvesnio protiškumo pasmerkimu padarė lenkų sielas abejingas svajingos ideologijos kūrėjams — dideliems Mickevičiaus laikotarpio poetams ir kai visa tai buvo susilpninę lenkiškumą, kurį visą laiką engė ištautinimo politika. Kai Svientochovskis, Prusas, Ožeškienė, Dygasinskis didesne savo veikimo dalim yra pasistatę tikslą išvystyti ir sustiprinti lenkų sieloj bendras žmonijai pradmenas, tuo pat metu Sienkevičius, kuris, palyginus jį su tuolaikiniais lenkų rašytojais, nuolat gyvenančiais tėvynėj, gausiose ir tolimose kelionėse turėjo galimybės persiimti kosmopolitiniu protiškumu ir papročiais tiek per susidūrimą jo sieloj gimtųjų tradicijų ir pamėgimų su svetimomis kultūromis, tiek ir per natūralią nostalgiją, gimstančią ilgesniam laikui apleidus tėvynę. Tat jis iš tų kelionių grįždavo daug giliau suprasdamas ir jausdamas lenkiškumą, kurio vertė tapdavo juo didesne, juo daugiau jis jame pastebėdavo savotiškų požymių, kurie dar nėra parodyti pasauliui ir kurie laukia dailininko, galinčio juos parodyti saviesiems ir svetimiesiems. Tuos Sienkevičiaus lenkiškumo charakteringų savybių jautimą ir supratimą, be paveldėtų bei tradicijos keliu įgytų — proto, širdies, būdo, pagimdė ir didelės lenkų poezijos ir meno, o ypač Mickevičiaus ir jo lenkiškumo epopėjos įtaka. Be to, žinoma čia prisidėjo ir lenkiškumo epopėjos įtakoj randančiasioji tolaikinė lenkų tapyba (Brandtas, Kossakas, Mateika). Sienkevičiaus menas su visa tai sujungia realizmą, plastiką, spalvingumą, sąmojingumą, gyvenimo įsibėgimą. Pagaliau nereikia užmiršti ir Slovackio (vidurinės jo kūrybos laikotarpis) drauge su

artimais jam savo menu Šopenu ir Grotgeriu, kurių įtaka atsispindėjo Sienkevičiaus moterų tipuose, jausmų reiškime ir tonuose, nuoširdume, pasakojimo grožy ir gyvume. — Kaip Sienkevičiaus menas yra tartum sintezė pažangų, padarytų ligi tol lenkų poezijoj, tapyboj, muzikoj, taip jo kūriniai, atsižvelgus į lenkų tipų pasaulį, kuris buvo ligi jo sukurtas poetų ir rašytojų, rodo perdirbtą tautos sielą, kurią jis sekė menininko ir lenko akimis. Sienkevičių įdomauja charakteringi asmenys, su kuriais jis susitinka savo nuolat judančiame gyvenime, tiek iš žemininkų luomo, tiek ir iš miestelėnų, aristokratų ir plutokratų, tiek iš kosmopolitų ir iš liaudies išeivių, ieškančių už okeano duonos. Jų sielų vertės mastas Sienkevičiui yra jų lenkiškumas, glūdinčių tose sielose veiksnių, jų protiškumo ir jausmingumo artumas tam lenkiškumo idealui, kuris yra toks brangus poetui. Kai jis savo „Anglio eskizuose“ („Szkicy węglem“), piešiančiuose išeivių Amerikon vargą, arba kitame savo veikale antrašte „Bartkas Nugalėtojas“ („Bartek Zwycięzca“) tokia realia tiesa, o drauge ir tokiu atjautimu vaizduoja tas prastas, tamsias, bejėges, nežinančias savo tautybės, sielas, mes jaučiame, kad jis apgailestauja jų likimą daugiausia todel, kad mato jose ir myli jas kaipo būsimuosius lenkus. Tiesa, tos sielos nežino savo tautybės, bet vis delto jų temperamente, jų jausmuose tautiškumas glūdi, nors ir besąmoningai. Lenkų moters sielą, nuskriaustą „Pone Tade“ atvaizduojant ją vos tik žengiančios iš jaunystės dienų gražiosios Zosės asmeny, kurį dalinai temdo taip vaizdžiai sukurtas Petrapilio kultūros prisisunkusios kokietės Telimenos tipas, Sienkevičius atvaizdavo visoj jos atmainų pilnumoj, su visais jos širdies turtais tiek praeities paveiksluose (Trilogijoj ir Kryžiuočiuose), tiek ir tolaikinio gyvenimo vaizduose [Novelės, Be dogmos (1891 m.), Polanieckių šeimyna (1895)]. Charakteringos lenkų mergelės širdies savybes, taip genialiai Mickevičiaus sugautas Ievos regėjime („Vėlinės“) ir Zosės paveiksle („Ponas Tadas“), randame žavinčiuose savo grožiu, nuoširdumu, gerumu, pasiaukojimu „Trilogijos“ kūrėjo moterų paveiksluose, — kūrėjo, mylinčio motery atsispindėjusį jos sieloj lenkiškumą. Tat ir jo Plošovskis, apysakos „Be dogmos“ didvyris, „neturįs vietos apsigyventi ne tik fiziniu atžvilgiu, bet ir protiniu bei moraliniu“, yra dekadento pavyzdys, žudąs savo talentingoj sieloj silpnai išugdytą joj lenkiškumą, kurio negali pakeisti nei kelionėj įgytos didelės mokslo žinios, nei įspūdžiai, nei pergyvenimai. Tat Sienkevičius, kaipo lenkų gyvenimo, atspindinto aukš-

toj, sutelktinėj akcijoj, reiškėjas ir vaizduotojas, neturi sau lygaus lenkų literatūroj. „Ponas Tadas“ savo akcijoj, trykštančioj iš dviejų šeimynų, gyvenančiųjų panemuny, susikivirčijimo, tik paskutinėse dainose, kai per Soplicovą praeina Napoleono armijos lenkų korpusas, ima vaizduoti tautos plačiųjų sluoksnių pergyvenimus, — sluoksnių, kuriuos atstovauja kariškiai ir juos vaišinantieji dvarininkai. „Trilogija“ („Ugnim ir kalaviju“ — „Ogniem i mieczem“ — 1884, „Tvanas“ — „Potop“ — 1886 ir „Ponas Volodijovskis“ — „Pan Wołodyjowski“ — 1887-8) kaipo reginį apima visą XVII amž. antros pusės lenkų respubliką, o savo akcijon, apimančion 40-metinį karo laikotarpį nuo Chmielnickio sukilimo 1648 ligi 1672 m., kuriais Turkai paėmė Kamencą, jis įveda plačiuosius bajorų ir miestelėnų visuomenės sluoksnius, dalyvaujančius mušyse su siaučiančiais visame krašte priešais.

„Ponas Tadas“, nežiūrint į tai, kad jis yra nuostabiai gražus ir kad jis susirinkusių Soplicovos dvare asmenų sielose visos senosios Lenkijos gyvenimą ir jo grožį bei tiesą vaizduoja, vis delto ligi šiolei nėra žinomas pasauliui, o tuo tarpu Sienkevičiaus „Trilogija“, apimanti lenkų husaruose, žaibo greitumu nugalėtojais aplekiančiuose visą plačiąją respubliką, kupiną priešų, ir savo herojizmu po kelerių metų kovų ją išvaduojančiuose, taigi, apimanti tik vienašališką, bet spalvingą, kinomatografiškai ūmų ir nuolat keičiantįsį lenkų sielos vaizdą, — sielos, kurią sujudino baisi ašarų ir kraujo tvane skęstančios tautos padėtis, sudomino visą pasaulį. Sienkevičiaus meniškumas tame vaizde pilniausiai išreiškė glūdinčius kūrėjo temperamente ir sieloj lenkų sielos riteriškumą ir jos jausmų savybes.

Norint pastebėti ir pajusti „Pono Tado“ didelį tobulumą reikia pačiam dvasiškai pakilti ir prisitaikyti.

O „Trilogija“ iš karto sugavo tiek savuosius, tiek ir svetimuosius, tiek inteligentiją, tiek ir praščiokėlius, be paliovos švytuojančiais vaizdais, asmenimis, nuotykiais, veikiančius vaizdeną ir jausmus savo plastika, spalvingumu, naujumu, dramatingumu, romantingumu, sąmojingumu, kurie žėri, domina ir griaudina. Tiek kelionės, tiek ir gilus išsilavinimas, apimąs be naujųjų ir senųjų literatūrų, gilesnį žinojimą, gyvai dominančių keliauninką senojo ir naujojo meno kūrinių įtaka praturtino Sienkevičiui protiškumą ir meniškumą, leisdami jam vaizduoti tautos gyvenimą ir asmenis tokiomis priemonėmis, kurios byloja visoms sieloms ir kurios suima lenkų gyvenimą formomis, suprantamomis ir viliote viliojančiomis Europos kultūrin-

gą pasaulį. Nė viena pirmykščių lenkų istorinių apysakų, pradedant nuo taip puikių (kaipo bajorijos gyvenimo vaizdas) „Soplicos atminimų", neturėtų tokio pasisekimo svetimuose net ir geriausiame savo vertime.

Kaip Šopenas lenkų ritmų ir meliodijų grožį parodė pasauliui savo sielos atvaizdinime ir savo meniškumo pareiškime, taip Sienkevičius lenkų gyvenimo atspindinimu savo plastinėj vaizdenoj ir gyvame jausmingume davė galimybės svetimiesiems susidomėti lenkų gyvenimo grožiu ir turtingumu. Svetimųjų pripažinimas pasiekė aukščiausiojo laipsnio, kai rašytojas menininkas savo veikale antrašte „Quo vadis" (1896 m.) parodė pasauliui puikų žlungančios stabmeldžių Romos vaizdą ir gimstantį šalia to vaizdo krikščionių pasaulį, kupiną moralinių jėgų ir grožio ir kasdien pagaunantį geresnes sielas. Lenkų siela ištisą XIX amž. rasdavo tame kontraste, tame krikščionybės nugalėjime galingos romėnų valstybės, savo likimo atsispindėjimą, paguodos šaltinį savo nedalioj, nurodymą į būsimąjį laimėjimą. Mickevičius ir Krasinskis, per keletą metų ilgesnį laiką begyvendami Romoj ir bemąstydami ant Koloziejaus griuvėsių, yra daug ten dvasiškai pergyvenę ir pasisėmę galingo įkvėpimo. Kraševskis 1864 m., būdamas tolaikinio smūgio įtakoj, kuria ten savo „Nerono gadynės Romą" („Rzym za Nerona"), kuri moko prislėgtus, bejėgius lenkus ištvermės ir kantrumo kančiose. Po keliolikos metų Siemiradzкis savo „Nerono žibintuose" („Pochodnia Nerona") nori sustiprinti lenkų sielas, vaizduodamas šalia Cezario spindėjimo ir galybės tylias kančias jo aukų, slepiančiųjų savo sielose ir savo heroizme nenugalimą jėgą. Sienkevičius, imdamasis tos medžiagos, vadavosi ne tiek savo simpatija cezarių gadynės romėnų rašytojams ir atspindėjusiam juose tolaikinės protiškumo kultūros vaizdui, kiek savo lenkiškos sielos noru atvaizduoti istorijos paveikslą, kuris galėtų sustiprinti tautos sielą savo gimininingumu jos padėčiai ir tikėjimasiems.

Tokiu pasiaukojimu ir pasisekimu eidamas tautinę tarnybą, Sienkevičius savo „Kryžiuočiais" (1900 m.) parėmė amžiną kovą su Germanais, varančiais Lenkus iš jų nuo senovės jiems priklausančių žemių ties Varta, Goplu ir Visla, ir juo labiau, kad toji kova XIX amž. pabaigoj kasdien siekė vis aukštesnio įtempimo laipsnio. Tame puikiame ir tikrame XIV amž. pabaigos lenkų jaunos bendruomenės vaizde, pastatytame greta su kultūros atžvilgiu aukščiau stovinčiais, bet jau morališkai ėmusiais išsigimti Kryžiuočiais, menininkas patriotas, šalia savo meniškumo, pareikšto puikiomis abiejų

kovojančių pusių asmenų charakteristikomis, pasiekė aukštos istoriko teisėjo padėties, atskirdamas šviesą nuo šešėlių, atskleisdamas veiksnius, kurie privedė prie amžiais minėtino Kryžiuočių Ordeno sutrypimo Žalgirio ir Tannenbergo laukuose 1410 m. Didelis tos apysakos pasisekimas Vokiečiuose, ką patvirtina jos gausūs vertimai ir puikūs, iliustruoti leidiniai, iškalbingai liudija apie kilnią poeto sielą, — poeto, kuris, atvaizduodamas tą kovą, užsibaigusią lenkiškumo laimėjimu, sustiprino savo tautiečiams, naujai ginančiasiems nuo vokiečių pergalės, dvasią, nė kiek neįžeisdamas priešams tautinių jausmų.

Lenkų visuomenės, sustiprėjusios po 1863 m. smūgio, kitėjime, Sienkevičių visų pirma domina to proceso įtaka lenkų sielos kristalizavimuisi, jos protiškumui ir jausmams, charakteringiems papročių apsireiškimams, kylantiems iš demokratėjimo. Tuos apsireiškimus jis seka tuose sluoksniuose, kuriuose jam tenka gyventi, tiek savo kelionėse, tiek ir begyvendamas namie, vadinasi — žemininkų, labiau pasiturinčiųjų miestelėnų, menininkų sferose, prie kurių jį viliuoja meno pamėgimas. Įgijęs savo kūryba nepaprastą pagarsėjimą, jis prieš savo valią liko įtrauktas viešan pasaulin, kuris jį aukštai iškėlė ir išgarbino. Tuo tarpu lenkų siela, kurios silpnėjimas ir išsigimimas tiekė vikriam tų sferų, kuriose augo toji liga, observatoriui ir vaizduotojui turtingos medžiagos, taip puikiai sunaudotos veikaluose „Be dogmos“, „Polanieckių šeimyna“ (1895 m.) ir mažesniuose vaizdeliuose, kaip „Toji trečioji“ („Ta trzecia“), „Ant šviesaus kranto“ („Na jasnym brzegu“), taigi tuo tarpu lenkų siela žymiai platesniuose, bet mažiau žinomuose Sienkevičiui sluoksniuose gyveno rimtą persilaužimo procesą, nes ją vertė tai daryti didėjanti politinė priespauda, gimdanti kasdien beviltingesnį ūpą, sakantį apie pozityvizmo ideologijos bejėgiškumą ir kreipiantį lenkų sielas į plaukiančias iš Vakarų socialistines idejas ir į platinančiuosius iš Rytų (drauge su primesta rusų mokykla ir literatūra) visuomenės pesimizmą ir radikalizmą. Gyvai užjausdamas liaudžiai jos varge, turėdamas humanitariškai kilnią ir riterišką sielą, patriotas ir menininkas Sienkevičius negalėdavo pastebėti ekonominių veiksnių vaidmenio visuomenės gyvenime ir vis didėjančios medžiaginės ir moralinės darbo ir darbininkų reikšmės. Riteriškai ūkiška lenkų siela pasitenkindavo ir gerbdavo tik ūkininko užsiėmimus, kaipo vienintelį kilnų darbą, duodantį žmogui kasdieninės duonos. Amatas, pramonė ir prekyba Lenkijoj paprastai rasdavosi svetimųjų,

ateivių rankose. Dar Brodzinskiui lenkas yra ūkininkas arba kariškis. Nors pozityvėjimo įtakoj ekonomijos ir visuomenės reikalai ėmė gyvai dominti jaunus protus, tačiau Sienkevičius, nors ir neprieštaravo toms sąvokoms, bet giliau jomis nepersiėmė. Vėliau gyvendamas daugiausia užsieny, jis tiek giliai neatjausdavo politinės priespaudos, kiek ją jautė jaunesnės lenkų kartos, kurios ėjo mokslus jau rusų mokykloj ir kurios turėjo sunkiai kovoti del duonos kąsnio iš priežasties neprileidimo jų prie valdiškos tarnybos. Be to, tos kartos negalėdavo savo nedalioj rasti sau paramos nei nežinomoj arba tendecingai joms atvaizduotoj tautos praeity, nei svyruojančiame bei sugriautame religiniame tikėjime. Tokioms sieloms, randančioms istorijos materializme vienintelę atatinkamą jų ūpui istoriosofiją, o radikalinėj visuomenės reformoj, padarytoj pagal socializmo idealą, vienintelį luomų ir tautos išsivadavimą, Sienkevičiaus lenkų sielos ideologija, būdama abėjinga panašiems obalsiams, atrodydavo „gėda", žmonijos išjuokimu. Tradicinės lenkų sielos savybės gimdydavo pasibiaurėjimą ir panieką. Kai tos savybės, atspindintos Sienkevičiaus kūryboj ir žėrinčios menu, žavėjo visas tautas, kai didelė Nobelio premija patvirtino viso pasaulio skaitytojų ir kritikų pripažinimą, pačioj Lenkijoj, gyvenančioj tuo metu skaudžiausiąją priespaudą, o drauge ir tautiškumo atslūgimą, sielose, pernelyg jau sujausmėjosiose, nusiminosiose, svetimose tautinėms tradicijoms ar savo kilme, ar likimo nuotykiais ir mokyklos auklėjimu, gimė dar prieš nesenai taip garbinamą Sienkevičių reakcija. Jubiliejaus šventės, įvykusios 1900 m., nebesutelkė visos lenkų inteligentijos pagerbti savo didelį rašytoją, o iš tolaikinės jaunuomenės pusės pasigirdo karštų priekaištų del paskutinių Sienkevičiaus veikalų, o ypač „Polanieckių šeimynos" tendencijos. Didėjąs po 1905 m. vis platesniuose lenkų visuomenės sluoksniuose tautiškumas pamaži grąžina darną tarp skaitytojų ir rašytojo, kuris savo paskutiniuoju jaunuomenei skiriamu kūriniu „Dykumoj ir girioj" („W pustyni i puszczy"; 1911 m.), ataustame iš lenko išeivio, gyvenančio Afrikoj, 12 metų sūnaus nuotykių, kuris, gyvendamas nepaprastose padėtyse, plėtoja savo lenkiškos, riteriškos sielos savybes, bevaizduodamas tropikų gamtą ir jaunos sielos pergyvenimus, patvirtino savo vaizdenos turtingumą ir didelį meniškumą.

Nesutikdamas su vyraujančiu Sienkevičiaus kūriniuose patriotizmu, tuo pat metu gyv. Boleslovas Prusas (Aleksandras Glovackis; 1847—1912), kilme iš Liubelio, savo kūryboj tapo lenkų sielos

humanitarizmo reiškėju. Pozityvizmo įtaka Pruso protiškume atsispindėjo gyvu susidomėjimu visuomeniniais apsireiškimais ir palinkimu naudotis tų apsireiškimų vaizdavime, visuomenės uždavinių ir siekimų gvildenime statistikos daviniais bei išskaitliavimais. Jo siela, pažadinta 1863 m. nuotykių, kuriuose jam pačiam teko dalyvauti, savo lenkiškumą išreiškė uoliu rūpinimusi tais visuomenės sluoksniais ir atskirais asmenimis, kuriuos tautos smūgio pasekmės drauge su visuomenės, politikos, ekonomijos santykių persilaužimu bei formavimusi vertė sunkiai kentėti. Iš priežasties uždarymo lenkų sielai politinio bei tautinio gyvenimo tėvonijos, tas kupinas humanitariškumo patriotas savo aukščiausį uždavinį matė žadiname ir ugdyme žmoniškumo, stiprinime ir jungime visuomenės, kuri po smūgio buvo netekusi dvasios, kurią slėgė karo stovio teroras, kuri del savo skurdo ir tamsos buvo bejėgė tiek liaudies masėse, tiek ir bajorų sluoksniuose. Pradėjęs 1872 m. nuo publicistikos ir nuo tolaikinio gyvenimo vaizdelių bei analizų, dideliu sąmojingumu, umiu orientavimusi ir gyvu atjautimu piešiamų, kuriuos Varšuvos laikraščiai talpindavo savo atkarpose, jis netrukus ėmėsi apsakymų formos, vaizduodamas interesuojančius jį vargšus, bejėgius, iš gyvenimo kelio iškrypusius, apleistuosius, jaunus bernaičius, paliktus savo likimui ir sunkiai skinančius sau gyvenimo kelią, o lygiai ir šeimynas, sugriuvusias del savo neakylumo bei nesugebėjimo gyventi. „Senelės vargai“ („Kłopoty babuni“; 1873 m.), o vėliau „Rūmai ir lūšnelė“ („Pałac i rudera“; 1874 m.) pradėjo visą eilę tų tolaikinio lenkų gyvenimo nedalios ir silpnumo vaizdų, plaukiančiųjų iš užjaučiančios, bet drauge ir smerkiančios patrioto realisto sielos, galvojančios apie būdus, kuriais būtų galima padėti visuomenės vargams ir trūkumams. Savo mintis jis išdėstė visoj eilėj traktatų, kuriuos 1883 m. išleido antrašte „Programos eskizas“ („Szkic programu“). Giliausias šaltinis moralinių idealų, kuriais jis norėjo paremti žmonių santykius, yra to pozityvisto gilus religingumas, kurį mes matome šiose jo novelėse: „Sapnas“ („Sen“), „Iš šventųjų gyvenimų“ („Z żywotów świętych“), „Šešėliai“ („Cienie“), „Iš senojo Aigipto legendų“ („Z legend dawnego Egiptu“). Tos trys pamatinės Pruso sielos savybės, o, būtent: realizmas, kuris pasireiškia supratime ir vaizdavime gyvenimo apsireiškimų, gerumas, kaipo išraiška jausmingumo, turinčio savo šaltinį humanitarizme ir patriotiškume ir gilus religingumas, kaipo tikėjimo šaltinis ateitim, žmogaus pažanga ir trykštąs iš to religingumo optimizmas, susijungė savitiškame Pruso sąmojingume,

kuriame jo sielos lenkiškumas ir humanitariškumas surado savo pilniausį atsispindėjimą ir susijungimą.

Vis platesnis ir gilesnis visuomenės ir žmogaus sielos pažinimas, įgytas per nuolatinį darbavimąsi budraus ir veiklaus proto bei minties, pasišventusios visų labui, kovėsi su žmonių silpnybėmis, prietarais, piktais įpročiais, tiekė rašytojui auklėtojui gabumų, kuriais jis galėtų vis pilniau, vis giliau jo suprastus ir atjaustus visuomenės gyvenimo apsireiškimus atvaizduoti.

„Sugrįžtančioji banga" („Powracająca fala"; 1880 m.) pirmą kartą lenkų literatūran įveda santykius, kurie gimsta Lodzėj sparčiai plėtojinčiasiojo ten nuo 1870 m. pramonės gyvenimo įtakoj. Tuo pat metu parašyta apysaka antrašte „Klaida" („Omyłka") — irgi pirmas 1863 m. fone nupieštas vaizdas, kalbąs ne apie patį sukilimą (cenzūros reikalavimai), kiek apie galimą tolaikinėse sąlygose sujaudintos opinijos klaidą tame, kad ji vieną senį, kuris netiki sukilimo nauda ir tikslumu, palaiko šnipu. Puikiai atvaizduotos mažų miestelių gyventojų sielos sąryšy su krašto judėjimu rodo, kad tos klaidos pasekmės gali būti labai tragingos.

Tuo pat metu, kai Sienkevičius parašo savo „Trilogiją" „sustiprinti širdims", tuo paties tikslo siekia ir Prusas, gyvai jaučiąs lenkų sielos prislėgimą, ir jis 1885 m. parašo savo „Sargavietę" („Placówka"), kuri savo meniška tiesa ir observacijos bei išpildymo taikslumu vaizduoja lenkų valstiečio sielą su jos fanatiniu, gaivališku prisirišimu prie žemės, kurią jis valdo ir savo rankomis apdirba. Iš priežasties tik ką pradėtos Vokiečių kolonizacinės komisijos akcijos, pasistačiusios sau tikslą išpirkti Didž. Lenkijoj iš dvarininkų žemes, lenkų valstietis, matydamas, kad daugelis stambesniųjų žemininkų mielai parduos už gerą kainą susmukusius savo ūkius, tapo didžiausia kliūtim tam žemės slydimui iš lenkų rankų, kaip ir pakraščių sargaviete, užtikrinančia savo gimtajai žemei lenkiškumą, vadinasi, drauge ir pamatą tautos buičiai. Drauge su subrendusiu menu, su tautos auklėtojo ir patarėjo rimtumu, tame veikale Prusas pirmą kartą parodė savo sielos lenkiškumą, kyšojantį iš po slepiančio jį humanitarizmo. Iš tos sielos lenkų visuomenė sėmė sau gilų esančios padėties ir uždavinių supratimą.

Padėtis, kurią Prusas pasiekė savo dvasios darbu, leido jam tolaikines dienas nupiešti turtingame vaizde, sukaupiančiame svarbius gyvenimo ir visuomenės santykių apsireiškimus ir parodyti visuomenei jos atvaizdą, nors ir ne tiek puikų paišinio ir stiliaus

atžvilgiu, koks buvo Sienkevičiaus patiektas vaizdas („Be dogmos“, „Polanieckių šeimyna“), bet užtai daug giliau ir pilniau rodąs plačiosios visuomenės sielos savybes, — visuomenės, kuri tą valandą, būdama lenkų gyvenimo sunkių sąlygų priespaudoj, gyveno moralinio susilpnėjimo ir sąvokų kitėjimo valandas. Tam vaizdui jis davė „Lėlės“ („Lalka“; 1890 m.) vardą, kuris charakterizuoja ne ideją ir ne žymiausį kūrinio veikėją, bet moterį, tiesą pasakius, visai mažos moralinės vertės, kurios visuomeninė padėtis ir įtaka, kokios jis daro žymiausiam to vaizdo asmeniui, davė galimybės įvesti kūrinin visą būrį asmenų, kurie nušviečia visuomenės santykius ir tautos vidaus gyvenimą, spiečiančiuosius Varšuvoj. Visą tą pasaulį Prusas apglobė savo budriu ir nepailstomu sekimu, kuris mieliau ir didesniu smalsumu bei simpatija domisi žemesniais sluoksniais negu sunkiau prieinamais observatoriui aukštesniais luomais. Kai atėjo laikas kurti, sutelktos, visai paruoštos medžiagos gausumas praplietė pirmykščio sumanymo rėmus ir to vaizdo pilnume, charakteringų epizodų įvairume, giedriame observatoriaus žmogaus ir lenko, o drauge poeto svajotojo ir tuo pat metu realisto sąmojingume ir nuoširdume parodė visus dvasios turtus, kurių buvo kupinas ligtolaikinis publicistas bei novelistas, virstąs dabar tautos sielos reiškėju ir auklėtoju. Jo vaizdams ir pasakojimui daugiausia grožio tiekia moralinės sielos savybės, prastumas, nuoširdumas, gerumas drauge su observuojančio ir galvojančio proto blaivumu bei skaidrumu. Jo jumore, nuoširdume ir prastume, jo šypsenoj ir linksmybėj jaučiasi palankumas ir gerumas auklėtojo, žinančio žmogaus prigimtį, silpnybes, nukrypimus, veržimąsi, mielai dalyvaujančio savo auklėtinių reikaluose, gyvenančio jų laime ir nusiminimais, kad tuo jis įsigytų jų pasitikėjimo ir palankumo. Tat jis, nė truputėlio nesvyruodamas, kartais riebiai pajuokina skaitytoją, by tik tuo padarytų jį palankesnį savo rimtoms tiesoms, kilniems jausmams, kuriuos jis nori jo sielai įskiepyti. Prusas niekados netampa tokiu literatu bei menininku, kuris norėtų sužavėti savo skaitytoją stilium, forma, vaizdais, tyčia sugalvotais efektais. Jis visuomet trokšta vien tik apšviesti, sukilninti, pažadinti prie naudingo darbo. Jis ieško moralinio gėrio, teisingumo, meilės ir ramybės. Tokiame sielų kilninime, pagilinime ir sustiprinime gerumo ir užuojautos galia jis mato, sutikdamas su Mickevičiaus „Knygų“ mokslu, pamatą lenkiškumui. Apie tą lenkiškumą (visai priešingai dideliems lenkų emigrantų poetams ir rašytojams, kurie tuo lenkiškumu užpildydavo

beveik visus savo kūrinių puslapius) Prusas savo veikaluose neprasitaria nė vienu žodžiu. Bet jis tai daro ne tik cenzūrą turėdamas omeny, bet ir del savo kilnaus patriotizmo, panašiai kaip ir, būdamas giliai religingas, jis vengia nagrinėti religijos klausimus. Jis supranta, kad atatinkamai paruoštoj apšviestų ir sumoralintų sielų dirvoj religingumas ir patriotizmas gali imti žydėti, duoti gerų vaisių ir daryti atskirus asmenis gerus ir naudingus tiek savo tautai, tiek ir visai žmonijai.

Pagilinęs „Lėlės" kurimu savo sąmonę ir talentą, reikalingus rašytojo auklėtojo rolei, Prusas observaciją atkreipė į užmirštą (kūrinio didvyrės asmeny) moterų pasaulį ir jo reikšmę visuomenės gyvenime. Būtent, tuo metu lenkų moterų pasauly platinosi emancipacinis ir drauge feministinis judėjimas, kartojantėsis įvairiosiose rūšyse tautos sielos ir visuomeninių santykių susilpnėjimo ir pakrikimo valandomis — tiek Sasų laikotarpy, Družbackos kūryboj ir aukštojo pasaulio moterų papročiuose, moterų vaidmeny Pulavų salonuose ir aristokratų sferose Napoleono dienomis, tiek entuziasčių ir salonų karalaičių veikime 1840—1850 m. ir pagaliau literatūros ir meno kūrybų sužydėjime, naujame palinkime prie visuomenės darbo ir feministiniame judėjime, kilusiame 1870 m. vis didėjančiu maštabu veikiant tolaikiniams santykiams, vis dažniau verčiantiems ir žadinantiems lenkų moterį savo jėgomis užsidirbti duoną ir dalyvauti tautos ir visuomenės siekimuose, kurie ją traukė savo sūkurin. Iš antros pusės moteriai deràs palinkimas prisitaikinti prie visa tai, kas madinga ir nauja, kas vaduoja ją iš sunkių jai pareigų ir apribojimų, šalia tylių ir naudingų gausių moterų veikėjų, derinančių savo gyvenimą prie naujų, vis sunkesnių buities sąlygų, gimdė rėkaujančias ir daug kalbančias, bet netinkamas jokiam darbui veikėjas, deklemuojančias apie moterų teises, bet nesugebančias jų paremti savo skurdžiu protu, publicistes, o lygiai ir novelistes bei poetes, perdirbinėjančias svetimųjų kūrinių siužetus, pergyvenimus, įspūdžius. Tas moterų pasaulis tiekė turtingą medžiagą satirikui ir karikatūristui. Prusas tik dalinai sunaudojo tą medžiagą savo veikale antrašte „Emancipantės" (1894 m.). Nors jis ir nesiliovė buvęs jumoristas ir karikatūristas, ką paliudija panelė Hovard, emancipacijos apaštalas, feministė, triukšmingai skelbianti žūtbūtiną karą vyrams ir vėliau griaudingai traukianti savo sumedžiotam vyrui, senam našliui Mydelkai, batus nuo iškrypusių kojų, vis delto jis, atmindamas observatoriaus auklėtojo uždavinius, ieško

moters sieloj aukščiausių moralinių ir visuomeninių vertybių ir šalia viso juokingo emancipančių ir femenisčių jormarko vaizduoja tylios Madzės širdį, kuri, būdama kupina meilės, nori visiems tarnauti. Kaip „Lėlėj“ Vokulskio asmenin Prusas įdėjo daug savo pergyvenimų ir savo sielos ypatybių, — sielos, kurioj pozityvizmas ir realizmas jungėsi su jausmingo žmogaus svajingumu, taip vėl ir profesorius Denbickis (Dębicki), tas nereikalingas asmuo „Emancipančių“ akcijoj, yra tas mokytojas auklėtojas, koks jaučiasi esąs autorius, dedąs jo lūposna „giliausius troškimus ir tyliausius savo sielos šnabždėjimus“, kuriuos jis sukaupia vienan aukščiausian žmogaus gyvenimo uždavinin — eiti „per šio pasaulio gyvenimą ir darbus anan pasaulin, o per amžiną gyvenimą ir darbus — pas Dievą“.

Gyvendamas savo sieloj, paslėptoj nuo pasaulio malonia bei pašiepiančia šypsena, nuolatine disharmonija tarp savo evangelinio jausmingumo bei svajingo idealizmo ir tarp aplinkos gyvenimo paprastumo ir žemumo, neleidžiančių įkūnyti nuolatos galvojamų darbo programų, rodančių žmonėms jų aukščiausius uždavinius ir būdus jiems įgyvendinti, Prusas panoro sukurti egzotiškai paslaptingą senojo Aigipto visuomenės vaizdą ir nupiešti žmogaus paveikslą, kupiną meilės ir gerų norų visuomenei, turintį monarcho valdžią ir vis delto negalintį įkūnyti savo sumanymų del savimylingos aplinkos priešinimosi ir del tamsių masių, leidžiančių sau vadovauti sferoms, priešingoms kilnaus monarcho planams. Tat pastarasis miršta neįgyvendinęs savo sumanymų. Tik po jo viešpataująs kunigų kunigas Herhoras pagaliau įvykdo tas reformas, susilaukdamas dėkingumo iš tautos, garbinančios vykdytoją, bet neatminančios tų geradarybių sumanytojo.

Rimtas aigiptologijos studijavimas leido Prusui, jau keletą metų begalvojančiam apie visuomenės surėdymą ir apie rišančiuosius su juo uždavinius, atvaizduoti savo „Faraone“ (1997 m.) gan realų senojo Aigipto visuomenės vaizdą, o lygiai ir nupiešti jos gyvenimo santykius ir veiksnius. Gyvenimo prastumas ir jo tariamasis pastovumas, o lygiai toks pat ir jo surėdymas leido ūmai ir pilnai realizuoti reformų planą, kas paprastai visuomet viliote vilioja visuomenės svajotojus. Prusas norėjo įsitikinti, kiek yra lengva įvykdyti sugalvotą programą (žinoma, atatinkamai pakeistose sąlygose). Karšta meilė žmonėms, gilus atjautimas ir noras padėti savo visuomenės reikalams ir skurdui palaikė to svajotojo realisto sieloj tikė-

jimą, kad netolimoj ateity visuomenės sieloj atbus gera valia ir išmintis ir kad tuomet galima bus įkūnyti taip trokštamas reformas.

Darningas bendradarbiavimas vaizdenos, sujaudintos egzotinės gamtos ir senosios Aigipto kultūros gražybės, su protu, randančiu seniausios Europos kultūros lopšio visuomenės santykiuose ir valstybės įstaigose atatinkamiausią schemą išvystyti jo siužetui, leido Prusui pasiekti tiek visame kūriny, tiek ir jo atskiruose vaizduose, paaiškinančiuose vedamąją kūrinio mintį, užbaigto meniškumo, glūdinčio gražioj dainoj giliai apmąstytame ir atjaustame turiny, kuris prastai, teisingai, pamatuotai ir rimtai nupasakotas ir Aigipto santykiais mokąs apie tolaikinio lenkų gyvenimo santykius ir reikalus.

Už 4 metų po „Faraono“ pasirodė „Visotiniausieji gyvenimo idealai“ („Najogólniejsze ideały życiowe“; 1901 m.) — tai gyvenimo filosofija, kurią rašytojas auklėtojas norėjo skiepyti skaitytojų protams visa eile vis gilesnių ir platesnių tolaikinio gyvenimo atvaizdavimų ir savo geros, užjaučiančios sielos išsipasakojimų.

Giminingas Prusui savo pozityvizmu ir savo kūrybos, greičiau auklėjančiomis bei visuomeninėmis negu meniškomis inteligencijomis, Adolfas Dygasinskis (1839 — 1902), knygyninkas, gamtos mokslo platintojas, vėliau pedagogas, lenkų kaimo gyvenimo, žvėrių pasaulio, lenkų gamtos piešėjas, savo dvasios darbuose sudaro skirtingą plėtojimosi liniją. Pozityvios bei skeptiškos pažiūros, su kuriomis jis nepersiskirs net ligi mirties, slopina jo jausmingumą, kuris tik jo gyvenimo pabaigoj laisvai išsilies meile gamtai bei žvėrių pasauliui ir užuojauta tamsiems vargšams kaimiečiams. Santykiavime su žmonėmis jis yra etnologas ir psichologas, įdomaujantėsis kaimiečių ir mažų miestelėnų charakteringomis savybėmis, nors ir bajorų neaplenkia. Būdamas tokių pažiūrų, jis savo observacija apglobia ir kaimo žvėrių pasaulį, kuris su žmonėmis dalijasi jų vargu ir laime. Tie patys akstinai — badas ir meilė sudaro tiem abiem pasauliam jų gyvenimo svarbius veiksnius. Observuojąs psichologas gamtininkas pastebia juose daug bendrų charakteringų požymių. Kiek jis pirmuose savo kūriniuose žmonėms buvo pataikus observatorius satirikas, nesugebąs giliau pažvelgti sielų gelmėsna, o vien tik pajėgiąs gaudyti temperamento savybes, įpročius, gestus, tiek jo santykiavime su žvėriais drauge su gyvu interesavimusi nuolat augo ir užuojauta, virstanti vis gilesniais ir galingesniais meilės jausmais visai gamtai, kurioj jis surasdavo tai, ko nesutikdavo žmonėse, ko jam nesuteikė pozityvistinė filosofija, o, bū-

tent—gyvenimo tiesą į grožį. Jo novelėse ir apysakose („Novelės“ — 1884 — 1886, „Beldonek“ — 1888 m., „Ponas Andrius Piščalskis“ — 1890 m., „Margielė“ — 1901 m.) pedagogas ir plepus bajoras, linkęs prie protavimo ir linksmų pasakojimų (dykteryjka), viršija menininką, kurį varžo protiškumas, prilaikąs vadelėmis jo jausmus, bijodamas tapti sentimentalingu. Be to, naturalizmas neleidžia jam giliau pažvelgti sielų gelmėsna. Tat iš čia ir tas nevienodumas bei paviršutinumas žmonių, o ypač sudėtingesnių sielų atvaizduose ir taikslus sugavimas ir atvaizdavimas praščiokėlių sielų ir artimų joms (del autoriaus nusistatymų) žvėrių sielų, kurių atveju jausmingumas ir vaizdena observatoriaus, vaidinančio tų surištų su žmonėmis, bet beteisių sutvėrimų tarpnininko ir gynėjo rolę, laisviau ir iškalbingiau liejasi, kurdama šunis, vilkus zuikius. Ir tų pastarųjų paveikslai yra kur kas pilniau, ryškiau ir nuoširdžiau atvaizduoti, negu pačių žmonių, apie juos sukančiasiųjų. Pasijutimas Dygasinskio menininku, žvėrių sielos vaizduotuoju („Iš laukų ir miškų“ — „Z pól i lasów“—1887, „Tūzas“—„As“ — 1896, „Zuikis“ — „Zając“ — 1900) paliuosavo jį iš pozityvizmo doktrinos pančių ir pakreipė tan kelian, kuriuo žmonija žengė savo pirmykščios kultūros sužydėjimo laikotarpy, kur ji surado gamtos apsireiškimų grožy ir turtuose formas ir simbolius savo bundančios dvasios troškimams ir reikalavimams, kur ji užtiko savo religinei ir meniškai kūrybai reikalingus akstinus. Natūralistas ir pozityvistas Dygasinskis, susijungdamas su gimtąja gamta, kurios grožį jis mylėjo ir kuria jis stebėjosi nuo kūdikystės dienų gražiose Kielcų ir Krokuvos apylinkėse, Prondniko (Prądnik) slėny, pagaliau randa aukščiausią, giliausią ir pilniausią savo lenkiškumo, paslėpto sielos gelmėse idealizmo ir religinių jausmų išraišką. Toks pilniauslas išsipasakojimas, priešmirtinis sukauptų sieloj jausmų ir nepatenkintų širdies veržimųsi atskleidimas yra jo „Gyvenimo puota“ („Gody życia“; 1902 m) — meilės ir pagarbos himnas lenkų gamtai, kurios jis pilną, laisvą priešistorinį gyvenimą Prondniko slėny, nesudrumstame dar žmogaus įsiveržimu, liriškai nusiteikęs ir nustelbęs savy pozityvistą, vaizduoja mažyčio paukštelio Mysikaraliuko likime.

Prie lenkų sielos po 1864 m. smūgio kitėjimo proceso žymių atstovų ir vadų priklauso ir dvasiškai turtingiausia gausių lenkų moterų, aktyviai dalyvaujančių proto gyvenime ir literatūros kūryboj, Eliza Ožeškienė (E. Orzeszkowa; 1842 — 1910). Pergyvenusi, turėdama 21 metus amžiaus, Lietuvoj, iš kur ji buvo kilus, kruviną

1863 m. tragediją, daug baisesnę negu Lenkų karalystėj, būdama tų baisenybių įtakoj, ji ėmėsi veikimo, atatinkamo permainoms tiek jos asmeniniame gyvenime, tiek ir viso krašto gyventojų medžiaginėj ir moralinėj padėty. Suprasdama pagimdytus to smūgio naujus visuomenės uždavinius bei reikalus ir naują darbo dirvą, atsidarančią lenkų moteriai, kuri savo aktyviu dalyvavimu tik ką buvusiuose nuotykiuose įrodė savo pasiaukojimą, jauna patriotė, verčiama pati save gelbėti sunkiose buities sąlygose, stengėsi knygų skaitymu pasiruošti visuomeniniam ir tautiniam veikimui ir raginti prie to darbo kitas lenkų moteris, ant kurių sunkiose tolaikinio gyvenimo sąlygose krito sunkios ir aukštos pareigos. Vykstant ant naujų griuvėsių visuomenės perrėdymui ir visuomeninių sąvokų ir santykių kitėjimo procesui lenkų moteris buvo būtinumo priversta eiti jaunos kartos, neturinčios savo tautinės mokyklos, auklėtinės pareigas, savo darbu palaikyti ėmusią judėti tūkstančių šeimynose medžiaginę buitį, žadinti ir stiprinti tautinius jausmus platinant švietimą ir lenkišką sąmonę tiek vidutiniuose luomuose, neturinčiuose tautinės mokyklos, tiek ir tamsiose liaudies masėse. Pozityvizmo sąvokų srovė, be abejo, padarė įtakos jaunos veikėjos protui, nukreipiant jos mintis į realius tolaikinio gyvenimo uždavinius, į supratimą padėties, reikalų ir trūkumų, glūdinčių Lietuvoj ir jos rusų kraštuose, kurie dabar buvo nuterioti, morališkai prislėgti, bejėgiai, kurie kentėjo tiek del savo trūkumų ir silpnybių, tiek ir del baisios Muravjovo sistemos juos valdant. Tos išimtinos apystovos vertė Ožeškienę užimti vietą, apleistą vyrų, kurie darbavosi Varšuvoj, Krokuvoj, Petrapily ir pagaliau užsieny (Kraševskis). Bundąs kitados turtingo Lietuvoj dvasinio gyvenimo viengugėj atstovėj supratimas užimamos sargybos svarbumo, ant jos krintančių visuomenės ir tautos uždavinių aukštumo, kilni ambicija ištverti sunkiame darbe, ugdymas jėgų ir gabumų, reikalingų kovoj su ištautinimu — štai tie akstinai, kurie Lietuvos dvarininkę, patriotę, pradžioj novelistę ir publicistę, turinčią knygų skaitymo dėka kuklių žinių, pavertė rimta, veiklia visuomenės darbo vadove, auklėtine ne tik lenkų moterų, bet ir visos visuomenės, kuri pasidavė tos kilnios, išmintingos sielos įtakai, — sielos, kuri vergė širdis ir protus savo grožiu ir turtais, kuri nepailstamai buvo veikli, kuri visą laiką moraliai augo ir kuri siekė vis aukštenių meno laiptų vis gilesniuose ir nuoširdžiau atjaustuose tolaikinio gyvenimo atvaizdavimuose. Pirmas jos literatūroj pasirodymas buvo „Vaizdelis iš bado metų" („Obrazek z lat głodowych"; 1866 m.), piešiąs kaimiečių vargus,

Tas veikalas paskelbė autorės visuomenės siekimus, kurie eina per visą jos tolimesnę kūrybą. Ožeškienė pirmuoju uždaviniu pasistatė iššaukti iš moterų taip apleisto ir valdžios sistemos suvaržyto visuomeninio darbo veiksnius. Tat tam uždaviniui autorė ir paaukojo savo visą protą ir talentą. Traktatas „Keletas žodžių apie moteris" („Kilka słów o kobietach"; 1873 m.) ir tuo pat metu paskelbta, teikianti tokios žadinančios įtakos tolaikinėms lenkų moterims, apysaka „Morta" (1873 m.), šalia visos eilės kitų kūrinių („Narvely" — „W klatce", „Vaclovos užrašos" — „Pamiętniki Wacławy", „Ponas Graba" — „Pan Graba"), vaizduojančių moterų padėtį ir nurodančių joms naujus gyvenimo kelius ir tikslus, — praplietė ir įskiepijo vis daugėjančioms skaitytojoms, kurias jaudino ir lavino nuoširdus ir įtikinamai išmintingas klausimų nušvietimas, moterų pasaulio vaizdus, naują moters veikėjos tipą, kuris jau žinojo savo tautines bei visuomenines pareigas, o lygiai ėmė kovoti savo įgytų žinių pagalba už nepriklausomą savo padėtį ir medžiaginę buitį. Kovoj su tradicijomis, įpročiais, prietarais, kuriuos reikėjo nugalėti, kad lenkų moterų sielose galėtų prigyti nauja ideologija, nauji jausmai, turint saiką emancipaciniuose siekimuose, Ožeškienės balsui tiekė rimtumo ir įtikinimo galios jos visuomeninis ir tautinis nusistatymas, kuris ją saugojo nuo feministinio vienašališkumo ir revoliucinio kraštutinumo. Ožeškienė negriauna šeimynos, bet stiprina ir tampriau ją riša su visuomenės visuma, mokydama moterį bendradarbiauti su vyru tų dviejų pasaulių siekimų ir žmogaus veikime rimtų uždavinių srity. Ji kovoja su nesąmoningomis, mechaniškai atliekamomis religijos apeigomis ir su auklėjimu, paremtu vadinamųjų „talentų" lavinimu (muzika, dainavimas, prancūzų kalba), norėdama tuo pagilinti moters religingumą ir protą. Persiėmusi auklėjimo siekimais, ji ne kiek terūpinasi savo tuo metu parašytų kūrinių menu. Ji visų pirma nori mokyti, įtikinėti, pasinaudodama gyvenimo pavyzdžiais, kuriuos ji imdavo patvirtinti ir išaiškinti savo išvadoms. Todel jos kūriniuose ir tas pasakojimo ištęsimas, refleksijos retoriškumas ir tendencingas charakteristikų ir padėčių perdėjimas.

Nuolatinis Gardine gyvenimas, nes valdžios įsakymo priverstas, suartino įspūdingą žmonių skurdui tolaikinio gyvenimo observatorę su vyraujančiu Lietuvos miestuose žydų gyvenimu ir atskleidė jai jo sunkios buities paslaptis. Del tos rolės, kokią žydai vaidindavo lenkų visuomenės ekonominiame ir dalinai kultūros gyvenime (kas Lietuvoj ypač po 1863 m. buvo žymu) ir del jų skirtingo, neži-

nomo ir abejingo lenkų plačiajai visuomenei gyvenimo pasekmių, Ožeškienė, tiek humanitarinių, tiek tautinių akstinų stumiama, ėmėsi ir plačiu mastu įkūnijo tai, ką dalinai ir epizodiškai yra padarę toki žymūs rašytojai, kaip Niemcevičius, Mickevičius („Pone Tade"), Koženiovskis ir Kraševskis. Giliai išstudijavusi žemesnių žydų sluoksnių protiškumą, papročius ir buities sąlygas, supratusi ir pajutusi jų vidaus gyvenimą, Ožeškienė atvaizdavo tą uždarytą svetimiems pasaulį gan tikrai ir užjaučiamai ypač šiose dviejose apysakose: „Eli Makover" (1875 m.), kurioj žydų pasaulis rišasi su krikščionių ir „Meir Ezofovicz" (1878 m.), kuri atskleidžia išimtinai žydų visuomenės gelmes ir einančią joj kovą tarp kilnių siekimų, mokslo troškimo, bundančių jaunikaičio, skaitančio Maimonideso raštus, sieloj ir tarp aplinkos tamsos bei fanatizmo. Traktatas „Apie žydus ir žydų klausimą" („O żydach i kwestji żydowskiej" buvo autorės sumanymų ir nurodymų sukaupimas žydų klausimu, kuris yra taip sunkus išrišti ir kuris turi didelę reikšmę visuomenės ir tautos gyvenime.

Besekdama lietuvių ir lenkų visuomenės gyvenimo veiksnius, Ožeškienė atkreipė savo domę į liaudį, kuri irgi atskirai sau gyveno savo tamsoj ir varge ir kurią ne kiek geriau težinojo ir suprasdavo inteligentija. Po Kraševskio, kuris savo geresniųjų apysakų cikliuj atvaizdavo Voluinijos ir Polesijos liaudies 1840 — 1860 m. gyvenimą, Ožeškienė Lietuvos kaimiečių sielose suranda jausmų ir moralinės jėgos turtus, paslėptus nuo pasaulio, ir, būdama laiminga del to savo suradimo, ji subrendusiu menu vaizduoja liaudies tipus „Dziurdziuose" („Dziurdzie"), „Slėniuose" („Niziny") ir „Chame".

Visų pilniausiai Ožeškienės subrendusi siela ir drauge su ja beaugąs meniškumas pasireiškė jos apysakinėj poemoj „Panemuny" („Nad Niemnem"; 1889 m.). Tiek amžinai gražioj Lietuvos gamtoj, tiek ir mylinčioj savo protėvių žemę smulkiojoj bajorijoj Ožeškienė mato ir jaučia stiprinantį ją pastovumą ir nuolat atgimstančių pajėgų ir veiksnių, reikalingų tėvynės tarnybai, turtingumą. Prieš netekusius dvasios, išsisėmusius, suabejėjusius aukštesnio luomo atstovus autorė iškelia bajoriško vienkiemio auklėtinio, Bohatirevičiaus, energingumą ir trykštantį gyvenimą. Ir iš tikrųjų, XIX amžius — tai vienkiemių bajorijos dvasios sužydėjimas. Iš tų vienkiemių yra kilę daugybė žymių asmenų įvairiose veikimo srityse. Eidama savo lenkiškumo saugojimo tarnybą, Ožeškienė budriai seka tautinių jausmų susilpnėjimo apsireiškimus, ypač jaunesnėj kar-

toj, kuriai daro įtakos rusų mokyklos ir universitetai, valdiška tarnyba Rusijos gilumoj, tolaikinė rusų literatūra bei protiškumas ir jų pagalba skverbiančiasios jaunųjų sielosna socializmo, kosmopolitizmo ir nihilizmo idejos. Savo observacijas, įspėjančias lenkų visuomenę apie skverbiančiuosius sielosna griovimo veiksnius ir apie nuodijimą tautos sielos, ji apvilka arba ne didelių vaizdelių forma, kaip „Pirminiai" („Pierwotni"), „Melancholikai" („Melancholicy"), „Kibirkštys" („Iskry"), arba didesnių, kaip „Zigmantas Lavičas ir jo draugai" („Zygmunt Ławicz i jego koledzy"), „Šmėklos" („Widma") „Du bėgikai" („Dwa bieguny"), „Australietis" („Australczyk"), „Argonautai" („Argonauci"), arba traktatų forma, kaip „Patriotizmas ir kosmopolitizmas".

Kiek ji taiksliai chrakterizuoja karjeristus, nusidedančius tautinėms pareigoms del „paštetų", kuriais juos vilioja valdiška tarnyba arba ir pramonininkystė, vedama kur nors vid. Azijoj bei Sibiro kraštuose, tiek ji nenusivokia apie jaunuomenę, randančią socializmo vizijose ir utopijose vienintelį idealą, atatinkamą gimstantiems jos sieloj veržimasiems ir troškimams, vienintelį protestą ir reakciją prieš tikrenybę, slegiančią tas sielas beteisėtumu, pikta pergale. Tačiau visai nesistebėsime tuo Ožeškienės nerimu, jeigu atminsime, kad tuo metu lenkiškumas buvo varomas ne tik iš tų kraštų, kur jis per tiek amžių plėtojosi ir šaknėjosi, bet ir iš žmonių sielų, kurioms jis tiekė tokią kultūros ir humanitarizmo vertę.

Ieškodama sustiprinimo nepailstame darbe ir savo aukštos tarnybos kovoj, Ožeškienė atsigręžė į aukščiausias dvasios gyvenimo sferas, o, būtent: į abstraktinę mintį ir į skaisčius jausmus, pakilusius virš gyvenimo sūkurių, kad pasisemtų pamato ir užtikrinimo savo brangiausiems troškimams. Niekados dar lenkų moters siela, nei entuziastiškuose Žmichovskos plasnojimuose, nei nedrąsiuose Zamienckos bandymuose eiti paskui filosofijos mintį, nėra pasiekusi tokios aukštybės, išsiplėtimo ir pusiausviros, kokią ją vaizduoja parašytas drauge su Romskiu (Zdziechovskis) filosofiškai poetinis dialogas („dwugłos") antrašte „Ad astra" (1904 m.), Tai yra pasikeitimas mintimis tarp mokslininko, kaupiančio visą savo sielą (atskirtą nuo pasaulio Šveicarijos ramiame kampely) mokslo uždaviniams išspręsti ir tarp lietuvaitės, įsimylėjusios gimtąją gamtą, Lietuvos girių puikumą ir darbavimąsi savo brangiųjų tautiečių labui. Iškalbingai savo pažiūras apgynęs, mokslininkas pasiduoda giliai jaučiančios širdies logikai, kuri yra daug galingesnė už tyrinė-

jančios minties logiką. Tiek Ožeškienės mene, tiek ir jos dvasios plėtojimesi, proto ir jausmų santykiavime ir net žymiausiuose jos veikaluose matyti auganti ir kelianti ją Mickevičiaus kūrybos ir atsispindėjusių joj tos didelės dvasios pergyvenimų įtaka.

Smulkius kasdieninio lenkų miestelių ir kaimų gyvenimo reikalus ir rūpesnius, susmukusią bajoriją ir žydus, vaidinančius lenkų kaimo gyvenime tokį svarbų vaidmenį, savo liriniuose vaizduose ir apysakose piešė Klemansas Šaniavskis (1849—1898), žinomas savo „Junošo" slapivarde. Kilme iš Liublino, po trumpo valdininkavimo — ūkininkas, pagaliau žurnalistas, gyvenąs iš plunksnos literatas — jis įvairiuose savo likimuose pažino provincijos (Polesija) gyvenimą, kurio vargus ir įvairius reikalus ir jam pačiam teko pergyventi arba iš arti juos sekti. Jis susipažino su žydų žargonu, kad geriau galėtų susipažinti su jų literatūra ir kad geriau suprastų Lenkijos žydų sielą. Nors jis ir supranta žydų pirklių ir palūkininkų, tų kaimo pasaulio „vorų" kenksmingumą, nors jis yra kupinas tų vorų aukoms užuojautos, bet vis delto jis visų pirma vaizduoja žydų tipų komišką pusę ir neužmiršta pareikšti savo užuojautos nuskurdusiems žydeliams, priverstiems smulkios prekybos bei tarpininkavimo ribose palaikyti savo buitį. Lenkų bajoriško, dažnai šiurkštaus jumoro susijungimas su pataikios žmonėms širdies lenkišku švelnumu Jonušo kūriniams tiekia ne tik istorinio liudymo, kaipo lenkų provincijos kai kurių kaimų 1870—1900 m. gyvenimo vaizdo, reikšmės, bet ir pastovią šito pasaulio žmonių sielų meniškai nusisekusių atvaizdavimų vertę. Šaniavskio raštų rinkinys išėjo Varšuvoj 10 tomuose. Visų geriausieji jo kūrinių yra šie: novelė „Łaciarz" ir apysakos: „Vorai" („Pająki") ir „Sizifas".

Turtingesniųjų dvarininkų gyvenimą sąmojingai ir realiai vaizdavo Julijonas Veniavskis (Jordanas; 1834—1912), kilęs iš Liublino, žemininkas. Jis yra parašęs „Atstovo keliones" („Wędrówki delegata"), keletą komedijų ir įdomių užrašų (Varšuva, 1911 m.), vaizduojančiųjų 1863 m. nuotykius, kuriuose jis pats yra vaidinęs žymų vaidmenį.

Be to, tolaikinį lenkų gyvenimą vaizdavo savo apysakose dar šie rašytojai: Vincas Kosiakevičius (gim. 1860 m.), Arturas Grušeckis (gim. 1853 m.), kuris buvo geras tolaikinio gyvenimo visų apsireiškimų ir proto srovių sekėjas ir atvaizduotojas savo apysakose. O Marijonas Gavalevičius (1852—1910) ir Alfredas Konaras (1862 m.) kronikuodavo Varšuvos miestelėnų gyvenimą. Adomas

Krechovieckis (1850 — 1919 m.) — lvovietis, publicistas — savo apysakose daugiausia piešia praeities gyvenimą. Teodoras Jeskė Choinskis (1854—1920) savo apysakoms medžiagą semdavo iš romėnų ir vakarų Europos viduramžių gyvenimo. Juozas Rogošas (mir. 1896 m.) — Lvovo feljetonistas — savo gausiais raštais patenkindavo dienraščių ir ne kiek tereikalaujančių skaitytojų reikalavimus.

Taip pat bandė savo jėgas apysakų kūryboj toki veiklūs ir pasitarnavę kitose literatūros ir mokslo srityse, kaip: Pranciškas Ravita Gavronskis (gim. 1846 m.), studijuojąs Ukrainos ir Kazokijos istorijas savo apysakose, parašytose iš tų kraštų gyvenimo, Vladislovas Lozinskis (1843—1913), rimtas praeities gyvenimo tyrinėtojas („Lenkų gyvenimas senoj gadynėj" — „Życie polskie w dawnych wiekach", „Dešiniu ir kairiu" — „Prawem i lewem" — XVII amž. Raudonosios Rusijos papročių vaizdas), Antanas Sygietinskis (gim. 1850 m·) — kritikas, Valerius Przyborovskis (1845 — 1913) — 1861—1864 m. laikotarpio istorikas, kuris tų metų nuotykius atvaizdavo trijuose veikaluose („2 metų istorija" — „Historja dwu lat", „1863 metų darbai" — „Dzieje roku 1863" ir „Paskutiniosios sausio mėnesio sukilimo valandos" — „Ostatnie chwile powstania styczniowego").

Iš gausaus moterų apysakininkių būrio labiausiai skaitomos buvo šios: Marrenė Morškovska (mir. 1903 m.), Rogozinska (Hajota) ir Kisielnicka (Esteja) — gamintojos feljetoninių apysakų erotinio turinio.

Kaip po 1831 m. smūgio beveik visos dvasinės pajėgos ir lenkų sielos pergyvenimai rado sau galingą išraišką laisvame, bet nenormaliame del nutraukimo ryšių su tautos gyvenimu didelės lenkų poezijos sužydėjime, taip ir po 1864 m. nepasisekimo turtingas ir didingas, kaipo nesilpnėjančio, nepaisant griovimo ir priespaudos, gajumo išraiška, viso pirmaeilių rašytojų būrio kūrybos sužydėjimas, nepaisant varžančių jį sąlygų, vyksta išimtinai namie ir tai tuose plotuose, kuriais prasiautė 1861—1863 m. judėjimo bangos, vadinasi — tesioginiame sąryšy su visuomene, gyvenančia tuo pat metu sunkų savo surėdymo reformos procesą. Kai 1820—1848 m. laikotarpio lenkų poezijos sužydėjimas puikiausiai pasireiškė pranašų vizijose, evangeliniame pamokyme, istoriosofinėse ir mistinėse praeities ir ateities sintezėse, tai 1870—1900 m. gadynės rašytojų auklėtojų kūryba pirmiausia sąmoninio savo apysakose visuomenės pa-

dėtį ir vykstančią joj evoliuciją, o, be to dar —ji mokė, stiprino, moraliai bendradarbiavo su besisielojančiąja plačiąja visuomene, kuri stengėsi išlaikyti savo medžiaginę buitį ir sustiprinti savo dvasios pajėgas. Tuo pat metu rašytojų emigrantų, priklausančių prie senesnės kartos, kūryba, iš priežasties užvaldymo lenkų sielų aukščiau apibūdinta Lenkijos dvasinio gyvenimo taip puikia atstovų grupe, palyginus labai silpną darė įtaką ir pamaži geso naujoms žvaigždėms spindint. Kraševskis, kuris, gyvendamas emigracijoj nuo 1863 m., nepailstomai ėjo tautos dvasinio maitintojo, patarėjo ir auklėtojo pareigas, darbuodamasis įvairiose kryptyse, aprėpdamas gan daug uždavinių ir pamaži netekdamas ryšių su visuomenės vidaus gyvenimu, silpnino savo įtaką sieloms, nerandančioms patenkinimo savo naujiems reikalams ir didėjantiems reikalavimams gausiuose, bet paskubomis ir meniškai silpnai gaminamuose kūriniuose, vaizduojančiuose daugiausia praeitį. Tą valandą, kai jis 1879 m. Krokuvoj, švęsdamas savo 50 literatūros ir visuomenės darbo sukaktuves, džiaugėsi visuomenės puikiu jo pagerbimu už pusamžinę tarnybą tautos reikalams, Sienkevičius, Prusas, Svientochovskis, Ožeškienė jau buvo sau pagavę lenkų sielas. Tik vienas senesniosios kartos atstovas Jež'as (Zigmantas Milkovskis; 1824—1915), vedąs nuo 1848 m. klajūno gyvenimą, sugebėdavo savo kariškai smarkiomis ir egzotinėmis apysakomis, ataustomis iš kariškų pergyvenimų 1848 m. Ungaruose, iš žinomo jam pietų Slavų gyvenimo ir iš atsiminimų apie gimtuosius kraštus (Ukraina, Polesija) sudominti skaitytojus ir veikti juos savo karštu patriotizmu ir demokratiniais įsitikinimais. Tie įsitikinimai ir tvirtas būdas davė jam progos patirti neramų ir kupiną sunkių nuotykių gyvenimą. Pradėjęs 1856 m. savo darbą literatūroj Rytų vaizdais („Iš valkatos užrašų" — „Z pamiętników włóczęgi"), jis, turėdamas jau 90 metų amžiaus, nesiliovė sėmęs iš savo atsiminimų ir įspūdžių gyvų, prastų ir nuoširdžių apsakymų. Kaipo karys, jis 1848 ir 1863 m. tarnavo tautos reikalams, kaipo rašytojas, savo apysakose, ataustose iš lenkų ukrainų santykių, jis rėmė liaudies reikalus, platino demokratines idejas („Vasylius Holub" — 1858 m., „Istorija apie proproprosenelį ir apie proproproanūką" — „Istorja o praprapradziadku i praprawnuku"—1863 m. ir daug kitų). Vaizduodamas pietų Slavų kraštus, su kurių liaudies gyvenimu, tradicijomis, kalbomis buvo susipažinęs beklajodamas po tuos kraštus, jis vaizdavo kovas, kurias seniau ir tais laikais vedė tos tautos su savo engėjais. Būdamas svetimas

visoms slavofilų doktrinoms bei siekimams, jis lenko ir kario, kovojančio už savo tėvynę, širdim jautė prastas, veiklias, didvyriškas tų piemenų, artojų, medžiotojų sielas, ginančias savo, praščiokėlių, tikėjimus, savo pusiau laukinio gyvenimo laisvę. Pradedant nuo „Šandoro Kovačo" (1860 m.) visa eilė jo apysakų vaizdavo mūšius, kuriuos tos tautos yra vedusios su Bizantija nuo XII amž., o iki XIX amž. — su Turkais. Geriausias tų apsakymų veikalas yra „Uskoki", parašytas 1881 m. Gaivindamas tautiečių širdyse patriotizmą ir karžygišką dvasią, tas lenkų klajūnas pirmas Slavuose įvedė literatūron veiklių, bet kultūriškai skurdžių tautų gyvenimą ir darbus, pralenkdamas tautinių apysakininkų pasirodymą Bulgaruose ir Serbuose. Priešingai Kraševskiui, jis daugiau savo demokratinių sąvokų pastovumu ir griežtumu, visuomeniniu ir politiniu radikališkumu, negu kūrinių menu, palaikė dvasinius ryšius su jaunesnėmis kartomis vertinančiomis jame ištvermingą tarnybą po pažangos ir tautos vėliava.

Visi tie žymūs 1864—1890 m. laikotarpio lenkų sielos atstovai savo kilme, protu ir jausmais yra prie Rusijos prikergtos Lenkijos dalies gyvenimo reiškėjai, o ypač Lietuvos ir jos rusiškų kraštų. Jų kūryba, esanti dalinai tolimesnė tų kraštų didelių poetų kūrybos sužydėjimo tąsa, nenutraukia savo ryšių su tų kraštų padėtim ir skirtingomis vykstančiojo juose visuomenės reformavimosi sąlygomis. Tačiau tie rašytojai darė įtakos visiems Lenkijos kraštams. Skirtingos gyvenimo sąlygos prūsų ir austrų Lenkijos dalyse, kuriose tiek būtinumas, tiek ir galimybė politiškai ir kultūros darbais ginti randančiasį pavojuj lenkiškumą, žymesniųjų veikėjų energiją ir gabumus kreipė į praktišką veikimą, susidedantį iš švietimo arba ekonominių reikalų, literatūroj atsispindėjo skurdžiu tų provincijų atstovavimu. Didžioji Lenkija ir Slionskas visai neturi literatūroj savo atstovų. Austrų Lenkiją atstovauja tas pats Zigmantas Kačkovskis, kuris, po 1863 m. nuolatinai gyvenandamas Prancūzijoj, po ilgos pertraukos vėl atnaujina savo literatinį veikimą ir iškyla kaipo publicistas, kovojąs savo veikale antrašte „Niečujo makštis" („Teka Nieczuja"; 1883 m.) su Galicijos politinių pozityvistų, (vadinamųjų „Stańczykais") obalsiais ir veikimu; o vėliau, prikišdamas Sienkevičiui, kad pastarasis savo istorinėse apysakose nesupranta gadynės dvasios ir istorijos minties, jis pats stengiasi atvaizduoti Lenkijos praeitį šiuose kūriniuose: „Abraomas Kitajus" („Abraham Kitaj"; 1886 m.), vaizduojančiame Sobieskio

gadynę ir „Olbrachto riteriai“ („Olbrachtowe rycerzy“; 1889 m.), autaustuose iš XV amž. gyvenimo. Ši pastaroji apysaka, pasemta iš Lvovo ir Krokuvos istorikų surinktos medžiagos, nors pamoko ir intriguoja, bet vis delto nesujaudina skaitytojo. Tarp vaizduojamų čia asmenų sielų ir tarp autoriaus, kuris, apleidęs tėvynę, vedė apsukraus ir laimingo finansisto gyvenimą, negalėjo užsimegsti jaukesni santykiai, padedantieji spalvingai ir gyvai atvaizduoti tolimą praeitį. Tat, pasirodžius Sienkevičiaus „Kryžiuočiams“, Kačkovskio veikalu buvo liautųsi domėtis.

Nepatirdama nei 1848, nei 1863 m. pervesmų, taip ūmai reformuojančių visuomenės surėdymą ir tautos buities sąlygas, ką tais metais yra pergyvenusios Lenkų Karalystė ir Lietuva, ir įgydama tuo metu vis didesnių politinių laisvių ir galimybės ramiai darbuotis kultūros ir tautos dirvose, Galicija to laikotarpio lenkų literatūrai patiekė negausių ir, be to dar, antraeilių rašytojų, vaizduojančių jos ramų, be reikalo nevaržomą, bet ir nežadinamą galingesnių akstinų gyvenimą, kurį globojo austrų biurokratija ir pamaži augančios autonominės įstaigos. Tas gyvenimas nebuvo palankus literatūros žydėjimui; jis negilino sielų, nežadino jausmų. Svarbiausieji veiksniai, kurių įtaka jausmams ir vaizdenai ilgainiui pasireikš literatūroj ir mene, bus šie: sukoncentruotas Krokuvos paminkluose praeities gyvenimas ir puiki Tatrų gamta, Tatrų kalnai, toji vienintelė nepaliesta natūrali siena, lenkiškumo tvirtovė. Kol tas sužydėjimas iškils (XIX amž. pabaigoj), literatūros kūrybos atstovai ir vietos gyvenimo vaizduotojai bus, savo laiku turėję pasisekimo, bet nūnai jau užmiršti, vidutinių gabumų rašytojai: Zacharjasevičius, Liamas (Lam), Baluckis, Severas.

Jonas Zacharjasevičius (1825—1906) jau prieš 1864 m. buvo pagarsėjęs savo 2 apysakomis, turinčiomis tautiškai politinę tendenciją, ataustomis iš aktualių reikalų, liečiančiųjų lenkų žemės gynimą nuo germanizacijos Didž. Lenkijoj („Pakraščiuose“ — „Na kresach“; 1860 m.) ir iš rusinų klausimo Galicijoj („Šventas Jūras“ — Święty Jur“; 1862 m.). Po 1864 m. jis liovėsi lietęs tautos reikalus ir pasitenkino miestelėnų papročių sfera ir širdies pasauliu, įgydamas moterų skaitytojų pripažinimą rūpestingai ir simpatingai vaizduojamais moterų tipais ir laimingu veikėjams bei veikėjoms paprastai įštęstos ir iš smulkių, bet malonių nuotykių ir susidūrimų nupintos akcijos išsirišimu. Savaime aišku, kad po 1880 m. tas rašytojas turės dingti iš gyvenimo reginio.

Visų „galiciškiausias“ buvo žurnalistas, jumoristas, o dar greičiau — to krašto karikatūristas, Jonas Liamas (1838—1886), kurio savaitinės kronikos Lvovo dienraščiuose ir populerios savo laiku apysakos: „Capovicų didelis pasaulis“ („Wielki świat Capowic“, „Koronietis Galicijoj“ („Koroniarz w Galicji“, „Galvos paauksavimui“ („Głowy do pozłoty“) vaizduoja taiksliai sugautus ir nepernelyg skoningu sąmoju užtaisytus valdininkų ir miestelėnų pasaulio bruožus, rodančius austrų biurokratų įtaką, padarytą lenkų gyventojų vidutinių ir žemesnių sluoksnių protiškumui ir papročiams.

Giliau, pilniau ir spalvingiau atvaizdavo miestelėnų (ypač Krokuvos) gyvenimą savo gausiuose kūriniuose Mykolas Baluckis (1837—1901), kuris 1870—1880 metais buvo labai pagarsėjęs taikslia tolaikinio gyvenimo observacija, pirmeiviškomis pažiūromis, paprastai stambaus paišinio atatinkumu ir negrakštaus sąmojo laisve. Nesiskverbdamas sielų gelmėsna, švastydamasis angščioj kasdieninio ir paprasto gyvenimo sferoj, nepaliestoj nei katastrofų, nei revoliucinių srovių, jis piešė supelėjusį, siaurą miestelėnų gyvenimą, karikatūriškai kurdamas jo juokingus tipus ir charakteringus apsireiškimus. Vaizduodamas nuo 1867 m. gyvenimą čia komedijos bei farso forma („Pono patarėjo patarėjai“—„Radcy pana radcy“)-čia apysakų rėmuose („Krokuvos paslaptys“, „Žydė“, „Sabina“, „Ponas burmistras iš Pipidovkos“), jis, pagaliau, paragintas savo komedijų pasisekimo, griebėsi beveik tik dramatinės kūrybos. „Aukso žuvys“ [1] („Grubė ryby“), „Atviri namai“ („Dom otwarty“), „Kavalierių klūbas“, „Flirtas“ apibėgo ne tik lenkų teatrus, kuriuose ir ligi šiol jos tebevaidinamos, bet įdomių tipų ir situacijų sutelkimu, nedirbtinos akcijos gyvumu, šiurkščios charakteristikos nuoseklumu lengvai linksmindamos, jos turėjo pasisekimo čekų, rusų ir lietuvių scenoj.

Giliausias jausmais ir protu, o drauge ir puikiausias meno atžvilgiu lenkų, ypač liaudies gyvenimo vaizduotojas Galicijoj buvo Severas (Ignotas Maciejovskis; 1839—1901) — varšuvietis, 1863 m. kariškis, vėliau politinis kalinys ir klajūnas, ilgesnį laiką gyv. Anglijoj, pagaliau ūkininkas Galicijoj, o nuo 1880 m. gyvenąs Krokuvoj kaipo aktyvus ėmusio žydėti ten dvasios ir literatūros bei meno kūrybos gyvenimo dalyvis. Gausių, ugdančių dvasią pergyvenimų dėka jis praturtino save gabumais, leidžiančiais sekti gyvenimą

---

[1]) Mūsų kalbon toji komedija išversta antrašte „Aukso dievaičiai“.

patrioto ir publicisto akimis ir menininko jautrumu jausti tiek kultūros trūkumus ir reikalus, tiek ir gamtos bei liaudies sielos grožį ir to gyvenimo, kuris apie 1890 m. ėmė augti ir žydėti, vaizduosna lieti savo jaunystės užsidegimą. Pats tiek metų ūkininkavęs kaime, jis supranta kaimiečio meilę savo laukams. Kaipo menininkas, jaučiąs kaimo gamtos dailumą ir kaipo lenkas, matąs prastuose žmonėse tėvynės atgimimą, jis kūnyja savo varsingai džiaugsmingą viziją liaudies gyvenimo rėmuosna („Biedronie" — 1896, „Pasakiškai spalvota" — „Bajecznie kolorowa"). Didėjančios Galicijoj pramonės (nafta, vaškas) reikšmė atkreipia į save jo skaidrų ir budrų protą, gerai žinantį anglų santykius. Savo troškimų viziją („Nafta") jis įkūnyja energingame ir kilniame žmoguje, semiančiame iš žemės naujus turtus, kurie jam duoda galimybės patenkinti mylinčios savo brolius širdies troškimus. Artimas savo pozityvizmu ir jausmais tolaikiniams Varšuvos grupės rašytojams, Severas savo patriotizmo humanitariškumu ir priklausymu nuo anglų protiškumo ir kultūros („Anglijos eskizai"; 1882 m., trys laidos) jis rišasi su tolaikiniu ekonominio Galicijos atgimimo veikėju — pramoninku, publicistu ir tautos auklėtoju, Stanislovu Ščepanovskiu.

Savaime aišku, kad tas ūmus visuomenės demokratėjimo procesas ir gimstąs del jo po 1864 m. naujas santykių surėdymas atsišpindėjo scenos veikaluose, o ypač komedijoj. Sunki lenkų teatro padėtis tiek Varšuvoj, kur ją varžė rusų cenzūra, tiek Krokuvoj, Lvove ir Poznanėj, kur teatras ne kiek teturėjo lėšų, pasunkindama scenos meno plėtojimąsi, veikia ir rašytojus, priverstus skaitytis su publika, ieškančia teatre pramogos, su direkcijos ir artistų interesais ir reikalavimais, su cenzūros griežtumu ir menkais honorarais, neraginančiais rūpestingai apgalvoti ir apdirbti kūrinių, turinčių atvaizduoti plačiajai visuomenei tolaikinio gyvenimo savaimingumus, reikalus ir trūkumus. Cenzūros varžymai, neleidžiantieji Varšuvos ir Poznanės teatruose liesti svarbesnių tautos ir visuomenės klausimų, vertė rašytojus pasitenkinti papročių komedijomis ir farsais, o lygiai prisiderinti platesnės visuomenės protiškumui. Tat jie, vieton tai, kad giliau paliestų tiesą, kad pilniau vaizduotų būdus ir rimčiau supintų iš jų veiksmą, tiekdavo juokingas karikatūras bei komiškas situacijas. Aišku, kad toks lenkų teatras negalėjo nei pilnai atvaizduoti lenkų sielos, nei tapti jai vadovu bei auklėtoju.

Anksti miręs Juozas Narzymskis (1838—1872), aktyvus 1863 m. veikėjas, savo 2 komedijose: „Epidemija" ir „Pozityvistai" (1875 m.).

atvaizdavo vyraujančius lenkų visuomenėj — po pozityvinių obalsių skraiste — žemus siekimus, karjerizmą ir geidimą pinigų, ką visuomet galima buvo pastebėti Lenkijos pakraščiuose po patriotinių bei revoliucinių išsiveržimų smūgio. Bajorų, žemininkų pasaulį, pajudintą tuomet iš savo buities pamatų, didele meile ir observavimo tiesa, bet be gilesnio atjautimo jo padėties vykstančiame visuomenės procese, vaizduoja Juozas Blizinskis (1827 — 1893). — Jo realūs vaizdai piešia to žemininkų buities santykių kitėjimo apsireiškimus ir išsigimimą luomo, kuris kitados vadovavo visuomenei ir kuris dabar nebeturėjo jėgų sulaikyti iš po jo kojų slenkančio pamato, o lygiai ir išgelbėti savo visuomeninės padėties. Lenkų gyvenimo beveiklingumas po 1831 m. neteko lenkų dvarininkijoj (Rusijos sienose) viešojo gyvenimo tradicijų ir visuomeninių pareigų supratimo. Būdamas kupinas užuojautos savo tautiečiams, Blizinskis, be jokių satirinių norų, o tik kaipo tikras realistas, mylįs žmones tokius, koki jie iš tikrųjų yra, atvaizdavo tą bajorų pasaulį, kuris jam buvo žinomas kaipo žemininkui, ūkininkavusiam nepernelyg laimingai tiek Lenkų Karalystėj, tiek ir Galicijoj. „Ponas Damazas“ („Pan Damazy“; 1877 m.) ir „Nukentėjusieji“ („Rozbitki“; 1881 m.) o mažesniųjų jo kūrinių „Senas kavalierius“ („Kawaler marcowy“; 1873 m.) turi patvarios vertės del puikaus atvaizdavimo tiek lenkų bajorų, tiek ir bendrų žmonijos būdo savybių. Kiek Narzymskis, būdamas tolaikinio prancūzų teatro įtakoj, norėjo savo dramomis įskiepyti visuomenei naujas sąvokas ir parodyti jai platinančiasias joj ligas, tiek Blizinskis, gimęs menininku ir būdamas laisvas nuo literatinių ir visuomeninių tendencijų, piešia būsimoms kartoms kaimo dvarų gyvenimą ir kuria jo ėmusius nykti tipus.

Svientochovskio dramos arba greičiau dialogai, vieno ir to paties veiksmo siūlu surišti vienon dramon, palyginus juos su Blizinskio komedijų pasaulio realizmu bei lenkiškumu, yra visai atitraukti nuo gyvenimo. Jie paprastai nagrinėja tam tikrą tezę ir visai nepaiso realaus gyvenimo. Tų kūrinių veikėjai savo gyvybę parodo tik protu, nagrinėjančiu ir populerizuojančiu mintis, kurios pagauna patį autorių ir kurios turi sau šaltinį jo giliame individualizme. Surištos su tuo individualizmu laisvamanybė ir natūralisto bei pozityvisto pažiūros į gyvenimą gimdo kupinus paniekos ir rūstybės santykius su paprastais žmonių tikėjimais ir sąvokomis, kuriuos jis stengiasi nugalėti savo dramomis. Svientochovskio individualizmas pilniausiai pasireiškia visuomenės surėdymo vizijoj, — surėdymo,

remiančiasiojo atskiro žmogaus leisve, žiūrint, kiek tas žmogus turi intelektualių pajėgų bei vertės. Determinizmas žmogui atima tiek jo pasitarnavimus, tiek ir moralinę atsakomybę. Tat visuomenės santykių pamatu lieka vien tik proto vertė. Iš čia ir toji atkakli kova, kurią laisvamanis intelektualistas veda su teokratija. Iš čia ir jo kosmopolitizmas, pasekmė vadavimosi iš priklausomybės nuo visokeriopų tradicijų ir apribotų minčių, surištų su tautinėmis pareigomis ir tikslais. Svientochovskio lenkiškumas glūdi vien tik tame, kad jis trokšta lenkų sielą išvaduoti iš religinių, tautinių, luominių tikėjimų bei tradicijų ryšių, išvesti ją iš apsupančių tamsybių ir atgimdyti iškėlus ją laisvės ir skaidraus proto aukštybėsna, kurių žmonija yra pasiekusi laikinai Eladoj Sokrato ir Periklo laikais. Tos vizijos grožis, individualizmo pakilimas per vado rolę bekūnyjant tą grožį lenkų žemėj tarp įvairių sunkenybių, priešginybių ir abejingumų, kurių buvo kupinos lenkų masės savo kasdieniniame gyvenime, atsispindėjo gilaus intelektualizmo kovotojo ir poeto kalboj ir stiliuj. Tokių dramatizuotų dialogų eilę sudaro šie jo veikalai: „Nekaltieji" („Niewinni"; 1876 m.), „Tėvas Makaras" („Ojciec Makary"), „Gražioji" („Piękna"; 1878 m.), smulkiųjų kūrinių rinkinys antrašte „Dramos" (1879), „Aspazija", „Areli Višar", „Regina" ir pagaliau paskutinis kūrinys antrašte „Dvasios" (1895 — 1900), piešiąs visa eile vaizdų simbolinių paveikslų pagalba žmonijos plėtojimąsi nuo jos gyvenimo pradžios ligi šių dienų. Ryšys, jungiąs tuos vaizdus arba dvasios susijimo simbolis, rišąs, naujas kartas, yra dvi pasiaukojančios dvasios, o, būtent: Arios ir Orle, įgijančiasios vis naujus kūnus, kad galėtų be perstapo kovoti už žmogaus teises ir kad pamaži vestų žmoniją prie pažangos. Tas pasukimas į praeitį, rodąs, kad žmonių santykiuose jausmai persveria protą, o pareigos — teisę, susilpnino ir apribojo buvusį individualizmą ir intelektualizmą. Nors jis nesiliauja kovojęs su teokratija, katalikybe ir inkvizicija, bet vis delto gerbia pasiaukojimo ideją — Kristų ir jo mokslą.

Viršijąs tolaikines dramas didele idejos verte ir puikiu stilium, Svientochovskio teatras neįgijo patvaresnės buities lenkų teatruose, nes jis negalėjo savo abstraktiniu intelektualizmu pagauti publikos, ieškančios visų pirma įspūdžių ir susijaudinimų, labiau gerbiančios aktorių artizmą negu autoriaus protiškumą. Puiki Varšuvos teatro 1867 — 1880 m. padėtis talentingų aktorių žvilgsniu, kai genialus savo kūryba, tiesa ir gyvenimu Žalkovskio vaidinimas, nesulyginamas

moters sielos, jos jausmų ir grožio reiškime Modrzejevskos genijus drauge su visu būriu kitų pirmaeilių artistų kėlė publikoj didelio pasigėrėjimo, tuo pat metu iš priežasties cenzūros varžymų buvo nepaprastai skurdus repertuaras. Tie dideli artistai šalia Fredros, Koženiovskio ir Baluckio daugiausia vaidina prancūzų autorių vertimus (Scribe, Sardou, Augier). Tat ir lenkų dramaturgų kūryba visai priklauso nuo prancūzų rašytojų pavyzdžių, nuo publikos reikalavimų ir aktorių gabumų, kuriems jie derina veikalų veikėjų būdus. Toki surišti su Varšuvos scena ir gyvenimu rašytojai yra Edvardas Liubovskis (gim. 1839 m.), kurio pirmoji šauni komedija antrašte „Šikšnosparniai" („Nietoperze"; 1875 m.), vaizduojantieji kiekviename didesniame žmonių būry pasitaikančius intriganus, liežuvautojus, maitinančiuosius žmonių skriauda, suteikė autoriui padėtį teatre ir literatūroj. Sekantieji gan gausūs jo kūriniai, kaip „Prietarai" („Przesądy"; 1876 m.), „Garbės teismas" („Sąd honorowy"; 1880 m.), „Apgultas" („Osaczony"; 1886 m.), „Žaisliukas" („Bawidełko"; 1892 m.), ataustі iš tolaikinio gyvenimo visuomenės ir papročių apsireiškimų, nepadarė pažangos observacijos sferos pagilinime bei praplėtime, o vien tik parodė didėjantį technikos ir scenos žinojimą ir pataikavimą publikos pamėgimams. Vikriausiai mokėdavo pasemti iš Varšuvos gyvenimo savo veikalams medžiagos, o lygiai techniškai ją apdirbti (sekant prancūzų pavyzdžiais) ir priderinti aktoriams roles, Kazimieras Zalevskis (1849 — 1919), kuris kelioliką metų yra viešpatavęs Varšuvos scenoj. Įgijęs sau pripažinimą sumaniai parašyta komedija „Prieš jungtuves" („Przed ślubem"; 1877 m.), jis pavergia sau publiką sensaciškai įvesdamas scenon savo komedijomis: „Mūsiškiai ima viršų" („Górą nasi"; 1883 m.), „Mūsų žentai" („Nasi zięciowie"; 1886 m.), „Apfelių moterybė" („Małżeństwo Apfel"; 1887) žydų finansistų pasaulį ir maišytas jungtuves (senų aristokratų su finansistais), kuriomis tolaikinė lenkų plačioji visuomenė labai įdomaudavosi. Zalevskis savo kūriniuose nėra nei moralistas, nei visuomenės auklėtojas, o lygiai nėra jis nei giliau sugautų sielų bei būdų menininkas vaizduotojas. Tai tik komedijų rašėjas, sekąs prancūzų teatru, arba sumanus režisierius, mokąs sensaciškai įscenizuoti tolaikinio gyvenimo komiškus bei skandalingus apsireiškimus tiek komedijos, tiek ir farso formoj („Oi, vyrai, vyrai" — „Oj mężczyźni, mężczyźni"; 1898 m.). Iš kaimo dvarelių semdavo medžiagos savo linksmiems, sumaniai parašytiems ir todel turintiems ilgą pasisekimą lenkų farsams, Vaclovas Przybylskis (1856 — 1911),

kuris drauge buvo teatro direktorius ir režisierius. Jo „Wicek i Wacek“, „Vladkovicų dvaras“ („Dwór w Władkowicach“) žavėdavo publiką ne tik akcijos gyvumu ir linksmumu, bet ir tipų lenkiškumu. Kiek lenkų poezija ir apysaka atvaizdavo visa eile pirmaeilių, patvarios vertės kūrinių lenkų sielos ir visuomenės santykių tikėjimą po 1864 m., tiek tolaikinis lenkų teatras piešė tą gyvenimą labai paviršutiniai, pagaudamas vien tik spalvingesnius, sensacinius miestelėnų, literatų bei menininkų aukštesnių sferų gyvenimo apsireiškimus, arba palaikydamas scenoj lenkiškumą, įvesdamas jon nykstančius iš gyvenimo dvarininkų tipus. Gan gausioj knygynių, ypač istorinių dramų produkcijoj, kurios laikas nuo laiko pasyrodydavo lenkų scenoj (ypač Krokuvoj) ar tai konkursų keliu, ar tai kūrėjų patriotiškumo pagimdytos, nesirado nė vieno vertesnio kūrinio, kuris būtų išreiškęs tautos sielą, nors ir visa grandinė talentingų rašytojų bandė savo plunksną tos kūrybos srity. Vienos tų dramų, turėdamos didesnės literatinės vertės (Narvydo, Šuiskio, Falenskio, Svientochovsko kūriniai), netiko scenos reikalavimams, o kitos jų, kurios buvo rašytos specialiai scenai, kaip Belcikovskio, Rapackio, neturėjo savy didesnės vertės, kuri būtų leidusi joms ilgiau gyvuoti.

28 §. Poezijos plėtojimasis jos įtakos susilpnėjimo laikotarpy (1864 — 1905).

Lenkų poezija, įgijus savo puikiame sužydėjime galios, vadovaujančios visuomenės dvasiniam gyvenimui ir tik jai vienai beveik reiškiant tą givenimą, sudarė sau padėtį, apsunkinančią tiek jos normalų plėtojimąsi, tiek ir jos ilgesnį išsilaikymą tose aukštybėse, kuriosna ją iškėlė jos vaidmens uždaviniai ir lūkesiai.

Kaip Slovackio dramoj („Lilla Veneda“), taip ir tikrame gyvenime, visuomenė, pavedanti savo reikalų likimą poetams· „arfininkams“, vadovaujančiasioji savo politiniame veikime tų arfininkų vaidilų pranašingomis vizijomis, turėjo susilaukti sunkaus smūgio, atskleidžiančio jai ideologijos, gimusios nepaprastų jos buities sąlygų įtakoj, klaidas ir vylius. Lenkų poezija, kaipo normali tautos gyvenimo išraiška, pasiekusi savo aukščiausiojo plėtojimosi laipsnio genialioj sintezėj, kur ji „Pone Tade“ patriotiškumą padarė nemirtingą, o „Dvasioj Karaliuj“ peržengė paskutinę pranašystės ribą, vėliau turėjo vėl grįžti prie savo prastų uždavinių ir pasitenkinti suvaržyta kūrybos sritim.

Tų dalykų padėties išraiška buvo: Narvydo ieškojimas naujų kūrybos kelių, formų ir sferų, Falenskio—atsitolinimas nuo tolaikinio gyvenimo, o dalinai ir užsidariusios savo salone Deotymos ir gyvenančio Florencijoj Lenartavičiaus tušti sielojimaisi. Tas naujas lenkų poezijos plėtojimosi laikotarpis, palyginus jį su XIX amž. pirmos pusės jos dideliu sužydėjimu, charakteringai mums rodo, kad žymiausieji jo atstovai yra kilę iš senųjų lenkų kraštų, o, būtent: iš Didž. ir Maž. Lenkijos ir iš Mazovijos, ir kad rytų provincijos labai silpnai jame tedalyvauja. Kaip anksčiau buvo Paryžius, taip dabar Krokuva ir mažėliau Varšuva ir Lvovas tampa lenkų kūrybos židiniais. Ligtolinės poezijos reikšmės sumažėjimui šalia permainų protiškume padarė įtakos ir beauganti apysaka, kuri, kaip ir visose visuomenėse, taip ir lenkų gyvenime, tapo, drauge su periodine spauda ir teatru, dideliu kultūros plėtojimosi veiksniu. Kai prieš 1864 m. lenkų apysaka daugiausia šaltai vaizduodavo tik papročius, negalėdama ir nemokėdama giliau paliesti tautos sielos, dabar Sienkevičiaus, Pruso, Žeromskio, Przybyševskio kūryboj ji, bevaizduodama gyvenimą, pasiekia žymaus pagilėjimo ir galingo lirizmo, su kuriuo negali lenktiniuoti nei refleksinė, kilni, rami Asnyko daina, nei skambi, žadinanti, bet nejaudinanti Konopnickos arfa, nei galingiausia ir giliausia, bet savo bendru žmonijai skausmu nesuderinta su tolaikinės lenkų sielos tautinių kančių tonu, vargoninė Kaspravičius psalmodija. Tolimesnis lenkų poezijos plėtojimasis ir padaryta jos pažanga, užsidarius jai daugiausia lirikos tėvonijoj, glūdėjo tame, kad visa tai įvesdinėjo naujus gyvenimo santykius, naujus sąvokų veiksnius ir jausmų tonus, tinkamus plačiosios visuomenės protiškumo plėtimuisi ir kitėjimui, o lygiai ir meniškam jautrumui ugdyti. Be to dar, dideliu pažangos, ypač formalios, veiksniu buvo didėjanti ankstyvesnio laikotarpio didelių poetų kūrybos įtaka, —poetų, kuriuos kasdien vis geriau ėmė suprasti ir kurie pamaži atskleisdinėjo vis naujus savo turtus, ypač meno. Nemažesnės įtakos darė ir svetimos literatūros, ką galima matyti gausiuose, kai kada labai didelės vertės vertimuose, padarytuose žymiausių poetų.

Visų didžiausios įtakos paskutinio laikotarpio lenkų poezijai yra padaręs Slovackis savo gausiu palikimu, kuris dideliam poetui pasimirus buvo viešai paskelbtas. Pirmas darningas pakitėjusio po 1864 m. lenkų protiškumo su atsimainiusiais jausmais susijungimas rodo savo didelio grožio forma apvilktą išraišką poeto mąstytojo Adomo Asnyko (1838—1897) refleksinėj lirikoj. Miestelėnas kilme,

Kališo pirklio sūnus, pradėjęs eiti mokslus naujai įsteigtoj 1857 m. Varšuvos medicinos akademijoj, Asnykas aktyviai dalyvavo tolaikiniame sukilime ir buvo Tautos Vyriausybės narys 1863 m. Po sukilimo jis kai kurį laiką gyveno Italijoj, o vėliau Heidelberge studijavo ekonomiją ir istoriją ir ten gavo daktaro laipsnį. Pirmutinė didesnė lirinė poema, kurioj Asnykas atvaizdavo vykstantį jo kenčiančioj ir ieškančioj paramos sieloj persilaužimą, buvo jo parašytas 1865 m. „Karstų sapnas" („Sen grobów"), kuris savo forma ir ūpu sako apie „Dieviškos Komedijos" įtaką. Tame veikale „likimo Angelas" šitaip prašnenka į paklydusį tamsioj dykumoj poetą:

Keliauki be baimės, be gailesčio, viską užmiršęs,
Nutrauki su karstais draugavimą senąjį savo
Ir savo svajonių tu praeitį teikis palikti,
Kad vėl nesusuktų galvos tau atgimusi meilė.
Kas žemėn nukrito, tai rūdys privalo suėsti...

Tat reikia iškęsti, kol „naujas gyvenimas"... kūdikis išžengs iš vystyklų ir įgys tikrą plasnojimo galią.

Būtent, tą valandą Austrijos smūgis, patirtas ties Sadova, gimdė austrų Lenkijai palankias sąlygas „naujam gyvenimui" plėtotis. Ir tai paragino poetą mastytoją apsigyventi Krokuvoj ir čia išplėsti savo veikimą. Nesiderinimas mąstytojo menininko ir patrioto didelio proto su tolaikinių Krokuvos gyventojų siauromis sąvokomis ir siekimais privertė poetą nusigręžti nuo nemalonios tikrenybės ir kai kuriam laikui uždaryti savo kūrybą siauruose susijaudinimuose bei atjautimuose, kuriuos jis subtelinga ironija, žodžio grožiu ir muzika, lengvai šypsodamasis ir pašiepdamas, liejo iš savo krūtinės. Tąja savo lirika jis iš karto patiko skaitytojams, sužavėtiems jos naujumu. Vyraujanti kritikos mintis, kuri parodė jam nesenai mirusiųjų poetų kūriniuose vylingus vaizdus regėjimus ir neįvykdomas svajones, susiaurino jo paties kūrybos sritį. Poeto liutnios „sutrūkusios stygos" negali skambėti galingai bei skųstis, o siela nepajėgia nei vulkaniškai išsiveržti, nei vaizdenos sparnais plasnoti, nei pranašingų vizijų regėti. Jis ieško moksle, gamtos filosofijoj, pamatuotoj naujausiais išradimais, paramos savo idealizmui. Vaizduose ir palyginimuose, kuriais jis naudojasi savo lirikoj, matyti mokslo kalbos rišlumas, aiškumas, prastumas ir logingumas. Jis supranta, kad žmonija savo aukščiausių tikslų nepasieks drąsiu pakilimu „virš žemės". Jis žino, kad ji privalo, prisilaikydama evoliucijos dėsnių, „pamaži žengti

permainų laiptais". Mokslas atskleidžia poetui naują grožį stiprinančiame nuvargusią sielą plėtojimosi procese, užtikrinančiame visko nuolatinį tobulėjimą, žengimą prie idealo apsivainikavus ligtolinių to proceso pasekmių -- gamtos paminklų ir kultūros lobio didybe. Tyrinėjanti mintis rodo pastoviuose dėsniuose, kurie valdo pasaulį, atskiro žmogaus ir tautų siekimams ir troškimams paramą. Tačiau mokslo hipotezių, filosofijos sistemų nepastovumas ir įvairumas neleidžia poetui mąstytojui įgyti taip trokštamo tikrumo bei tikėjimo ta parama. Iš čia ir toji tyli jo melancholija, randanti sau išraišką žodžių muzikoj, kuri atskleidžia paslėptus po ramia ir šalta forma gailestį ir nuliūdimą. Kreipdamasis į jaunesnes kartas, kurios, būdamos išauklėtos sunkioj lenkų gyvenimo mokykloj po 1864 m., nebuvo gyvenusios svajingų apsvaigimų laikotarpio, jis įspėja jas, kad „tiesa, kurios jūs ieškote, yra kaip Protėjus..., nuolat mainąs savo paveikslą", kad „žvaigždės, kurių visi siekia, irgi užges", kad „mintis, tos nuolatinės pažangos „vėlauninkas", visados skina kelius naujiems darbuotojams ir vadovams". Jis tik retkarčiais savo gailestį greičiau dainuoja, negu pasakoja lirikose, visai tokiu pat tonu ir tokia pat melodija, kokiais Šopenas yra išliejęs savo „Nokturnas". Asnyko geriausių kūrinių didžiausia savybė yra gilus ramumas, kurio žmogaus siela įgyja visuose savo pakilimuose. Nors ir ne pirmas, bet vis delto vienas pirmųjų lenkų poetų ir menininkų, kupinų įkvėpimo, patirto iš Tatrų gamtos rūstaus grožio, jis kuria savo refleksines lirikas, kaip „Naktis ties Vysoka" („Noc pod Wysoką"), kuriose išlieja visus savo įspūdžius, patirtus dažnai belankant tą vienintelę natūralią sieną, saugojančia beveik iš visų pusių atvirą Lenkiją ir todel taip brangią lenkų sielai. Nors vyraujantieji visuomenės ir politikos obalsiai paskutinių metų gyvenime ir literatūroj ir atšaldė tolaikines kartas Asnykui, bet vis delto, tiek jo gilus protiškumas, tiek ir kalbos gražumas, eilėraščių muzikalingumas, subtelingas atvaizdavimas jausmų niuansų, sujungimas bendrų žmonijai pažiūrų su lenkų sielos troškimais, teikia pastovumo ir didelės vertės poetui, kuris savo jausmų reiškimu primindavo Heinę (tik, žinoma, be pastarojo pašiepimo), o savo širdies idealų jungimu su filosofijos ir mokslo pasekmėmis jis yra panašus į Sully Prudhomme'ą.

Kai Asnykas viršijo plačiąją lenkų visuomenę savo giliu protiškumu, rimtu būdu, ramiu meno grožiu ir kai, nesiverždamas, kaip jo vienaamžis Lenartavičius, ant pranašo, vado ir klaidžiojančiųjų smerkėjo pjedestalo, jis pasitenkindavo abejojančiųjų stiprintojo ir

ieškančiųjų naujų kelių sunkią persilaužimo valandą vado role, tai tuo pat metu Marija Konopnicka (1842—1910) savo daug didesnę įtaką ir populeriškumą, prie gausesnės, bet mažesnės vertės kūrybos, įgijo beatstovaudama nepastoviems visuomenės siekimams ir nusiteikimams, jos ekletiškam protiškumui ir karštiems, bet negiliems jausmams.

Kaip 1840—1850 m. Žmichovska savo entuziazmu, menu ir giliu protiškumu būvo suspietusi apie save karščiausias ir giliausias sielas, taip 1875—1890 m. gausus visuomenės vyrų ir moterų veikėjų būrys liaudies švietimo srity Konopnickoj rado iškalbingą savo siekimų reiškėją ir kelių skynėją. Beveik vienametė su Ožeškiene, irgi lietuvė ir pastarosios mokslo draugė (mokėsi Varšuvoj vienuolyno pansione), o lygiai, kaip ir anoji, ne pagal save ištekėjusi, atvyko Konopnicka, kaipo 30 metų amžiaus moteris, Varšuvon ieškoti savo veikimui dirvos. Bundančiame tolaikiniame Varšuvos dvasios gyvenime savo laisvamaniškų sąvokų drąsumu ir naujumu, o lygiai puikia dialektika ir stilium vyravo Svientochovskis, kuris darė tokios įtakos plačiajai visuomenei, o ypač moterų sieloms. Tai buvo tas laikas, kai jis buvo paskelbęs savo „Pesimisto dūmojimus“, „Nekaltuosius“ ir „Gražiąją“. Pozityvizmo ideologija vis labiau ir labiau vyravo tolaikiniame protiškume. Savaime aišku, kad ir Konopnicka, kuri įdomavosi literatūra ir jau bandė pati rašinėti, negalėjo išvengti tos ideologijos įtakos.

Konopnickos meno užuomazga buvo iš aistetinio jautrumo trykštąs gabumas šį bei tą atvaizduoti. Tas gabumas, ryškiai matomas Slovackio kūryboj, dažnai jungiasi su moralinių ir protinių jausmų bei būdo pamatų silpnumu, duodančiu galimybių skaitymo pagalba persiimti kūrėjų nusiteikimu. Konopnicka, kaip rodo jos kūriniai, labai tikrai pagauna ir atvaizduoja Mickevičiaus, Slovackio, Goščinskio, Zaleskio, Polio, Lenartavičiaus, Asnyko ritmą, toną, stilių, paveikslingumą. Neturėdama savy gilesnių ir pastovesnių susidomėjimų, ji persiiminėdavo išskaitytais arba tolaikiniame gyvenime ir kelionėse pastebėtais dalykais, klausimais, reikalais ir iš jų audė savo lirikas, lirines apysakas, dramatizuotas scenas. Nežinodama savo tikrų kūrybinių gabumų srities, bet būdama kupina per jautrią vaizdeną ir jausmus pasisavintų vaizdų, sakinių, nuotaikų, tonų, kuriais ji laisvai naudodavosi, ji nebijodavo dainuoti apie viską, kas ją laikinai įdomaudavo, jaudindavo, neatsižvelgdama į tai, kad jos sielos jausmai ir savokos silpnai rišdavosi su jos aprašomu dalyku ir kad jos pro-

tiškumas būdavo labai tolimas toms didelėms dvasioms ir tam senovės pasaulio gyvenimui (Moizė, Hussas, Galilėjus, Sobieskis, senoji Graikija ir Roma), kuriuos ji imdavosi dainuoti. Todel jau pat pradžioj jos kūrybos matyti tas įdomavimosi, krypčių ir nusiteikimų įvairumas, kuris priklauso ne tiek nuo jos dvasios gyvenimo turtingumo, kiek nuo paeilio persiėmimo poetų ir poečių (Deotyma, Žmichovska) nuotaikomis ir tolaikinio gyvenimo srovėmis. Pirmoj Konopnickos poezijos serijoj atsispindi nuolatos keičiąs savo tonus jausmingumas, kupinas nerimo ir ilgėjimosi, o lygiai ir svyruojąs protiškumas. Patekusi pozityvizmo įtakon, ji nusigręžia nuo praeities ir nuo tų, kurie neša „pelenų urnas", o vadais geresnin rytojun ji pripažįsta mąstytojus, gamtos nugalėtojus, didelių tiesų laimėtojus. Skystas, kupinas kompromisų kūrinys antrašte „Credo" vaizduoja pačios poetės sielos padėtį. Ji tame veikale telkia įvairius troškimus, sąvokas, idealus, nė truputėlio nesirūpindama juos surišti ir, be to dar, nuolat klausia „kodel?", bet iš niekur nesulaukia atsakymo. Didėjančių tolaikinio gyvenimo srovių įtakoj Konopnickos sieloj kils pirmoj vietoj du gilesni ir gyvesni susidomėjimai, o, būtent: minties laisvė ir visuomenės skriauda.

Pirmąjį savo susidomėjimą ji išreikš dramatizuotų vaizdų cikliuj, piešiančiame laisvos minties kankinių (Hipatija, Vesalijus, Galilėjus) likimą. Tų vaizdų rinkinys jos buvo išleistas 1881 m. antrašte „Iš praeities" („Z przeszłości"). Juo poetė atidavė pagarbą mokslui, kaipo žmonijos pažangos veiksmui.

Daug iškalbingesnė ir daug gyviau atjaučianti bus Konopnicka, kai ji ims ginti liaudies reikalus ir apdainuos jos kančias, bepiešdama sunkią dalią fabriko darbininko, bežemio samdininko, nepilnamečio nusikaltėlio, vystančio tamsioj, drėgnoj pirkioj darbininko vaiko, bepastogio našlaičio. Persiėmus siekimais tolaikinės lenkų jaunuomenės, pasišventusios sunkiam, nes slaptam liaudies švietimui, ji kviečia lenkų visuomenę paremti tą jos sunkų sielojimąsi:

...Didesnį sukurkime laužą!
Tegu didėja šviesa ir šiltumas!
Brolišku glūsniniu globkime liaudies
Širdį sustingusią...
. . . .
Tegu vargdienis švietėjus išvysta,
Tegu išgirsta jis šauksmą, kur žada
Aušrą auksinę...

Kitam savo liriniame atsišaukime jis šitaip sako:

O, leiskite visoms skriaudoms prabilti,
Visiems vargams ir dvasios ilgesiams,
Ir te prasiveria žydrynės durys
Ir tegu Dievas klauso.

Stovėdama jaunų darbuotojų priešaky, ji ragina juos ištverti savo pasiryžime:

Būk tvirtas, brolau! Kaip erelis sparnais,
Kapoki miglas, kurios gresia audra tau...
Taip sunkios, taip liūdnos mus dienos pagimdė,
Vai, didelių dvasios mums pajėgų reikia...
. . . .
. . . . Gyventi šioj ašarų žemėj . . . . .
. . . .
Kol miršta tamsybėj nors viena dvasia,
Kol trokšta tiesos dar nors viena širdis,
. . . .
Nė vienas kovotojas tolei negali
Ramiai sau ilsėtis...

Asnykas savo turtingu protiškumu ir aukštu meno grožiu ramino ir kėlė kenčiančias sielas tiems, kurie drauge su juo gyveno 1861 — 1864 m. Kryžių kelią, o Konopnicka žadino skaitytojus savo palaidų, bet veikiančių ritmu ir muzika lirinių eilėraščių retoriniu įsibėgimu. Ji savo protu ir jausmais buvo artimesnė lenkų jaunuomenei, einančiai mokslus rusų mokyklose, negu „Nakties ties Vysoka" kūrėjas. Todel taip lengvai ji pagarsėjo ir užimė liaudies reikalų ir kančių reiškėjos padėtį.

Pasisekimas ir augąs pripažinimas didino puikios vargšų gynėjos sieloj prisirišimą prie skriaudžiamųjų ir ragino ją gyvai domėtis savo klientais. Norėdama laisviau, pilniau, realiau ir nuoširdžiau patiekti visuomenei simpatingesnių ir geriau pažintų liaudies pasaulio tipų, ji imasi novelės formos („Keturios novelės" — „Cztery novele" — 1888 m., „Mano pažįstami" — „Moi znajomi" 1890 m. ir kiti rinkiniai), kuriuose dingsta jos retoriškumas ir vieton jo atsiranda prastumas ir graži, nuoširdi užuojauta, kaip ir susigyvenimas su vargšų sluoksniais. Poetės lirizmas tuose veikaluose įgijo šiltumo, nuoširdumo, tiesos, prastumo, kas tiesė jai kelią skaitytojų širdysna. Nuo 1890 m. Konopnicka gyvena daugiausia už rusų Lenkijos sienų, nes Varšuvoj gyventi jai buvo uždrausta.

Gilėjant jos sielai, gobšiai geriančiai Italijoj, Prancūzijoj, Vokietijoj, o taip pat ir austrų Lenkijos laisvame gyvenime turtinančias ją ir gilinančias kultūros, gamtos, knygų įtakas, drauge brendo ir jos meniškumas. Drauge su protiškumo turtėjimu ir jausmingumo gilėjimu auga poetėj ir lenkiškumas, kuris taip silpnai buvo pastebimas ankstyvesnėj tos pozityvistės ir visuomeninkės kūryboj. To jos lenkiškumo išraiška yra „Lenkų istorinės dainos“ („Śpiewnik historyczny polski“), kurios buvo išleistos Lvove po Jono Savos slapivarde. Jose poetė apdainuoja tautos kovas ir jų didvyrius, gyvenusius po Lenkijos padalijimo. Be to, jos lenkiškumą išreiškia ir poema „Per bedugnę“ („Przez głębinę“), išleista po Jono Varenžo (Jan Waręża) slapivarde. Pastarąją poetė ataudė iš tautinio judėjimo 1861 m. ir iš didelės manifestacijos, įvykusios Horodle ties Būgu. Rimta poetės protiškumo išraiška yra poema antrašte „Prometėjus ir Sizifas“ (1892 m.), kuri Sizifo asmeny įveidina tamsias mases, naudojančias Prometėjaus pavogtą iš Dievų ugnį kruviniems sukilimams gimdyti. Italų gamtos grožio ir pažintų poetės didelių meno kūrinių sugavimas teikia jos lirikų cikliui, išleistam antrašte „Italija“ (1901 m.), patvarią vertę. Čia poetė pasiekė, ypač „Italų sonetuose“, kurie puikiai primena Mickevičiaus „Krimo sonetus“, tokio sunkaus jai minčių sukaupimo, išlieto gražiais, muzikalingais žodžiais ir taiksliu vaizduojamo dalyko atjautimu bei apibūdinimu. Artesnis su Pietų ir Rytų tautų meno ir litetatūros paminklais susipažinimas išmokė poetę giliau suprasti tolaikinę ir senesnę lenkų kūrybą. Iš čia kilo puikiai parašytos, įdomios, taiksliais pastebėjimais ir atjautimais turtingos jos kritikos studijos, pavestos Mickevičiui, Bagdonui Zaleskiui, Kliačkai, Sienkevičiui („Kryžiuočiai“), o iš svetimųjų rašytojų — Rostanui. Su tomis jos studijomis rišasi ir jos vertimai, kuriuos ji darė iš Heinės, Hauptmanno, Rostano, Ados Negri ir kitų. Iš priežasties jaudinančių lenkų sielas dviejų didelių dalykų, kurie buvo — baisi padėtis Chelmo unijotų, ginančių kankinių didvyriškumu savo katalikybę ir lenkiškumą ir auganti mažažemių emigracija, leidžianti įvairiems agentams ir bendrovėms naudoti šimtus tūkstančių tamsių vargdienių, Konopnicka, kaipo liaudies gynėja ir tautinių jausmų dainius, gyvai įdomaudamosi tais reikalais, sumanė atvaizduoti viename kūriny abi tas lenkų tautos kankynes. Iš čia kilo labai didelė ir meno žvilgsniu nusisekusi poema antrašte „Ponas Balceris Brazilijoj“ („Pan Balcer w Brazylji“). Tiek atsižvelgimas į rusų cenzūrą, tiek ir sunkumas suimti vienon meno vieneton tiek įvairius savo

esme ir savybėmis apsireiškimus, privertė poetę pirmon vieton padėti emigrantų pergyvenimus. Unijotų kančias ji vaizduoja pastarųjų pasekmėse, piešdama polesiečių, ieškančių už okeano savo tikybai laisvės, dvasinį pakilimą, religijos ekstazę.

Išeivių būry, kurį vargas išvarė už jūrių marių, randasi visų Lenkijos dalių atstovai. Tiems išeiviams vadovauja, o drauge ir nusako jų vargus, ištvermingas, nenustojąs dvasios ir proto, tvirtas ir iškalbingas kalvis, ponas Balceris, o moralinis autoritetas jiems yra dievobaimingas, be galo religingas, mistiškai nusiteikęs polesietis Horodziejus. Antnašomis, įgytomis betarnaujant rusų kariškame laivyne, išsiskiria iš minios Opačas. Nors poetė rodo mums mozūrus, didžlenkiečius ir slionskiečius, bet vis delto didžiausiu pamėgimu ji piešia tuos asmenis, kurie yra kilę iš gerai jai žinomų kraštų, o, būtent: polesiečius ir tų apylinkių smulkiąją bajoriją. Pradėjusi tą savo darbą 1892 m., poetė jį užbaigė beveik prieš pat savo mirtį, skelbdama jį dalimis „Varšuvos bibliotekoj". Iš tos priežasties tas jos veikalas neteko vienodumo. O taip ilgai jis buvo rašomas todel, kad poetė turėjo nugalėti daug sunkenybių. Statydama tą protiškai ir medžiagiškai skurdžių išeivių minią varžančiosna ir slėgiančiosna jūrų kelionės sąlygosna, o vėliau Brazilijoj — buinion, bet nuobodžion, laukinėn gamtos aplinkon ir pusiau laukinių, iš kitur čia atkeliavusių gyventojų tarpan, kuris naudojo arba persekiojo negalinčius su jais susikalbėti, bejėgius ir skurdžius lenkų ateivius, tuo ji davė jiems galimybių laisvai ir pilnai plėtoti savo ypatybes ir gabumus. Tose naujose ir nepalankiose apystovose tie žmonės gali pareikšti vien tik savo proto siaurumą ir bejėgiškumą, arba kliūčių, kančių ir vargų prižadintą laukinį išsiveržimą, nusiminimą, religinį egzaltiškumą. Drauge su savo vaizduojamais veikėjais ir pati jų kūrėja jaučiasi suvaržyta del nepakankamo žinojimo tiek pietų Amerikos gamtos, tiek ir jos gyventojų. Nenorėdama prasilenkti su realybe, ji vengia smulkiau piešti vietas ir charakterizuoti kelius, kuriais veda savo išeivius. Perstatytame užsiėmimų ir nuotykių, kurie ištinka norinčius apsigyventi girioj pavestuose jiems žemės sklypuose, atvaizdavime tų naujų, sunkių sąlygų įtakos, daromos lenkų kaimiečių sielai, jaučiasi daug dirbtinų prasimanymų, kuriais poetė papildo nežinomą jai tikrenybę. Ji negali pareikšti, kaip tai daro Mickevičius savo „Pone Tade", kad „ji mato ir visame puikume aprašo" gerai jai žinomą pasaulį, nes „ilgisi jo", kadangi ji savo sieloj neranda nė vieno Brazilijos vaizdo ir jo esminės įtakos lenkų išei-

viams, o juo labiau, kad ji neturi jokių jausminių ryšių su tuo pasauliu. Vien tik išimtinais atvejais, kai išeivių būrys laive arba sausumoj pasiliuosuoja iš varžančios jį aplinkos apystovų ir, būdamas gilesnio susijaudinimo įtakoj, ima atskleisdinėti savo sielą, poetė tiekia mums gražių vaizdų, kurie byloja tiesa, bruožų spalvingumu ir nuoširdžiais jausmais. Tačiau didesnė dalis gamtos vaizdų, išeivių gyvenimo nuotykių ir scenų, rodomų mums Balcerio sieloj, kurios praščiokiškoj, naivioj vaizdenoj atsispindi neaiškios, daugiausia šabloninės poetės Brazilijos pasaulio vizijos, nežiūrint į tai, kad visa tai randasi puikaus meno rėmuose, bodina skaitytoją savo dirbtinumu ir užgauna jį grozdingo kalvio subjektingais išsireiškimais ir nuotaika, kurie labai dažnai primena Slovackio „Dvasią Karalių".

Konopnicka, būdama tam tikromis savo vėlesnės kūrybos valandomis artima Asnykui, buvo dalinai jo papildymas, nes ji energingai ir iškalbingai populerizuodavo sąvokas ir siekimus, dainuojamus tam tikroj atstumoj stovinčio nuo realaus gyvenimo mąstytojo poeto, kuris vis delto poezijos visuomeninį uždavinį yra apibūdinęs šiais žodžiais:

Ir gyvi žmonės turi teisės raikalauti,
Kad iš dainos jiems nauja šviesa suspindėtų,
Kad ji uždegtų juos gyvent ir karžygiauti,
Kad ji gražion juos ateitin aidais lydėtų.

Šitą uždavinį ištisus 30 metų vykdė lenkų ir jų liaudies sielos tautinių ir visuomeninių siekimų žadintoja, stiprindama silpnėjančią nuo priespaudos energiją ir bailiai slepiančiuosius jausmus.

Lietuvos ir jos rusų kraštai, kurie nesenai buvo pagimdę tokį didelį lenkų poezijos sužydėjimą, dabar, po 1864 m. smūgio, kuris taip susilpnino juose lenkiškumą, turėjo tik vieną žymesnį savo atstovą — Leonardą Sovinskį (1831 — 1887), Kievo universiteto auklėtinį. Būdamas liaudininkas ir demokratas, jis platina Ukrainoj savo idejas, vėliau po 1863 m. jį ištremia Kurskan, o nuo 1868 m. jis apsigyvena Varšuvoj ir pasišvenčia literatūrai. Parašęs poemą „Satira", kuri dalimis buvo paskelbta Vilniuj („Pismo zbiorowe"; 1859 m.) ir kūrinį, turintį antraštę „Iš gyvenimo" („Z życia"; 1859 m.), reikalaujantį visuomenės darbo, pasiaukojimo, žavintį savo karštais jausmais, bet neturintį gražios formos, poetas karštuolis, pagautas minties įgyti Ukrainos liaudį Lenkijai išvaduoti, ėmė studijuoti ukrainų literatūrą („tSudja nad literaturą krainską„;

1860 m.) ir išvertė Ševcenkos „Haidamakus“ (1861 m.). 1863 m. tam svajotojui suteikė baisų nusivylimą. Skausmingi iš to laikotarpio pergyvenimai suteikė Sovinskiui medžiagos vienam geriausių jo kūrinių, o, būtent — dramai antrašte „Ukrainoj“ („Na Ukrainie“), kuri buvo išleista 1873 m. Poznanėj be autoriaus vardo. Tame veikale jis atvaizdavo lenkų jaunuomenės, studijuojančios Kievo universitete, karšto užsidegimo tragingą istoriją. Toji jaunuomenė 1863 m. skubėjo Ukrainos liaudin, kviesdama ją senu lenkų demokratų obalsiu „per liaudį ir liaudžiai“ sukilti Lenkijos vaduoti. Priešingas sukilimas Ukrainos valstiečių, paragintų vietos valdžios, kuri kovojo su tuo judėjimu, suteikė kruviną galą tų jaunų svajotojų sielojimasiems. Negalėdamas sutikti su sunkiomis buities sąlygomis, gimusiomis po 1864 m. smūgio, o lygiai ir atsisveikinti su savo idealais, Sovinskis savo karštoj ir aistringoj sieloj sudaro sau bevilčią viziją, kalbančią apie moralinį susmukimą, apie pasaulio sumaterializėjimą. Jo manymu, aukso geidimas padaręs pasaulį vieną didelę biržą, neturinčią Dievo („giełda bez Boga“). Žemi geiduliai paskandinę širdis. Poezija, dailė ir mokslas tapę prekybos dalykais, preke. Viename Sovinskio veikale antrašte „Tragedijos prologas“, vaizduojančiame tolaikinius lenkų dvarininkų Ukrainoj papročius, savo moralinį susmukimą to veikalo didvyris šitaip pateisina:

Tat laiko kaltė, o ne mano. Daug tokių, kaip aš,
Sunyko čia, gyvenimą aikvodami be tikslo...
. . . . O, kur yra vadovai?
Kieno galvoj mintis pasiaukoti šiandie švinta?
Jau niekas ateitim nebetiki, o tarp griuvėsių
Nėra nei kam, nei kas galėtų mums įsakinėti...

Tuščias ir beveikslis lenkų aukštesniojo luomo gyvenimas vertė pakraščių jaunuomenės audringus būdus aikvoti savo energiją ir užsidegimą puotose, kortų lošime ir paleistuvavime.

Paskutinis Ukrainos atstovas lenkų poezijoj buvo Vladimiras Vysockis (mir. 1894 m.), fotografas, gyv. Kieve. Būdamas demokratas ir laisvamanis savo satiriniuose vaizdeliuose („Visi už vieną“— „Wszyscy za jednego“ — Kievas, 1882 m.) „Naujos vėlinės“ — „Nowe dziady“ — 1884 m.; „Satiros ir pasakėčios“ — „Satyry i bajki“ — 1894 m.), jis, vaizduodamas bajoriją ir dvasinikus, nemoka būti nuosaikus ir jo satira dažnai virsta karikatūra. Kitą jo kūrinių grupę sudaro vaizdai, kuriuose jis piešia Ukrainos

liaudį („Lenkė" — „Laszka" —1883 m.) ir gamtą („Miškas" — „Las", 26 sonetų rinkinys, išleistas 1890 m.). Pastaruosiuose veikaluose poetas, prisilaikydamas praėjusiojo amž. pirmos pusės Ukrainos dainų tradicijos, skelbė ideją broliškai gyventi su Ukrainos liaudim.

Tikroji Lietuva, kiek ji apysakinėj ir mokslo kūryboj turėjo po 1864 m. nepaprastų atstovų (Ožeškienė, Korzonas, Spasavičius), tiek dabar poezijos srity pagimdė tik vieną talentingesnę poetę, Zofiją Trzeščkovską, kuri savo negausius kūrinius skelbdavo prisidengusi Adomo M-skio slapivarde. Šalia negausių ir ligi šiol dar nesurinktų iš įvairių raštų refleksinių lirikų, toji poetė, iš namų Mankovskaitė, paskelbė visą eilę vertimų, padarytų jos drauge su Langegu ir Przesmyckiu Miriamu iš prancūzų poetų (Lamartine'o „Joceliną", Baudlaire'o „Nuodėmių gėles", Mistralio „Mireio") ir Camoenso „Luziados".

Tiek Asnykas, tiek ir Konopnicka, nors jie buvo kilę ir iš rusų Lenkijos, bet savo dvasinį plėtojimąsi (ypač Asnykas) yra įgiję iš didelės lenkų poezijos ir Vakarų kultūros įtakos, o jų kūryba sužydi begyvenant jiems laisvesnėse austrų Lenkijos gyvenimo sąlygose. Gausus tolaikinis rusų Lenkijos jaunesnių poetų būrys buvo auklėtas rusų mokyklos, neturėjo aukštesnės bei gilesnės proto ir meno kultūros ir, be to dar, savo kūryboj priklausė nuo cenzūros reikalavimų, kurie varžydavo rašytojui tiek mintį, tiek ir jausmus, o drauge ir nuo periodinių raštų reikalų ir norų, kurie primesdavo poetams kūrinių temas, formą ir didumą. Ypač negilus protiškumas, silpni, nes neremiami vaizdenos naujumu ir būdo galia, jausmai, daro tuos eilėraščiais rašančius literatus mažiau ar daugiau mitrius pamėgdžiotojus, perdirbinėtojus, vertėjus.

Žymiausias jų yra Viktoras Gomulickis (1851—1919), kuris savo gausioj kūryboj kartais pakyla meno aukštybėsna, o ypač liriškai vaizduodamas Varšuvą, kurioj jis gyveno. Bendradarbiavimas didesnėj Varšuvos periodinės spaudos daly nebuvo palankus meniškiems gabumams plėtotis ir pamėgti bei pajusti žodžio grožį. Pats poetas tapo savo kūrinių kritiku, įdėdamas savo „Rinkiniuosna", 1887 ir 1900 m. išleistuosna, tik tuos dalykus, kurie atatiko jo meno skoniui. Savo kūriniuose, apribotuose meno rūšim ir interesavimųsi sfera, Gomulickis išreiškė žmogaus jausmus nepernelyg galingai ir karštai, darnindamas juos su meninga, bet nepakenčiančia plasncjimų ir ugnies, forma, kurią jiems teikdavo tas menininkas virtuozas. Jis nesitolina nuo gyvenimo, bet ir nesusilieja su juo,

neliečia jo gelmių. Nelinkstąs prie pesimizmo, bet ir neliepsnojąs užsidegimu, jis laisvai vartoja medžiagą, ir iš smulkaus, ne kiek tereiškiančio gyvenimo apsireiškimo patiekia nekartą glūdintį paprasčiausiose sielose jų pamėgimų, svajonių, kančių, troškimų grožį arba gyvai, sąmojingai, ironiškai atskleidžia nesiderinimą išvaizdos su tikrenybe, sumanymų ir geidulių su jų pasekmėmis. Tiek gamtos, tiek ir moters atveju Gomulickio jausmai pasitenkina gyvu domėjimusi jų grožiu, meniškai erotine prabanga, gimusia iš susijungimo gamtos linijų, pavidalų ir spalvų su moters paveikslo dailumu. Tikrenybė, rodanti tamsius ir alkanus žmones, sudrumsčia poetui jo aistetingų svajonių prabangingumą, ir jis tuomet, ragindamas žmones statyti „puikius grožiui aukurus“, slopinti nuliūdimus „liūliuojančia pranašų daina“, paaukoti gyvenimą meilei, prabangai ir grožiui, galingai visa tai aprėždamas, priduria prie savo piršimų šį įspėjimą:

Bet visų pirma — tegu alkanų tarp mūsų nesiranda!

Labiausiai vykęs visuomenės motyvo įpynimas aukštos meno vertės kūrinin yra jaudinąs prastumu ir giliu patosu žydų skurdžių vestuvių vaizdas antrašte „El mole rachmim“. Tai yra pirmi žodžiai, paimti iš hebrajų senos gedulingos dainos, dainuojamos našlaičių vestuvėse ir žadinančios dalyvių sielose, susirinkosiose atlikti apeigas nešvariame, angščiame priemiesčio mūrų kiemely, atsiminimą apie ilgaamžį jų tautos vargą ir apie taip tolimą ir gražią praeitį, kurios vaizdas Rytų grožio žavėjimu pridengė jų dabartinės aplinkos skurdą ir pažeminimą. Lenkų skaitytojas, pripratęs nuo Varoničo laikų jungti savo mintyse savos tėvynės likimą su klajūnų Izrealitų vargingu gyvenimu, jautė toj vizijoj, duodančioj vargšams galimybės užmiršti nors valandėlę savo likimą, savo ilgesių ir pamėgimų atvaizdavimą. Gomulickis tame savo eilėrašty darėsi vertu Ujeiskio arfos pavėldeju („Jeremiejaus skunda“).

Kaip XIX amž. pradžioj pseudoklasicizme pasireiškė noras pakelti gausią, keliaamžinę jau lenkų poeziją tobulinant jos formą, užleistą pasiaukojusių visuomenės tarnybai poetų, taip vėl praėjus pusamžiui išsekimas kūrybos šaltinių, susmukimas meno poezijoj, pasišventusioj patenkinti kuklius siauro gyvenimo reikalavimus, pagimdė sielose, ištroškusiose laisvės ir grožio, žadinamose ankstyvesnio laikotarpio didelių kūrinių ir tolaikinio Europos ir lenkų meno plėtojimosi, norą iškelti lenkų poeziją skaistaus grožio aukštybėsna, duodančiose galimybių kūrėjams atsidusti tyru ir sveiku aukštybių oru, o lygiai teikiančiose jiems ramybę ir laisvę. Taip

darydavo, atsiskyrę nuo plačiosios visuomenės, nekreipiančios į juos domės, nesenai miręs be jokios paramos Narvydas ir tebebudįs Falenskis. Bet dabar toji kryptis jau susilaukė platesnių inteligentijos sluoksnių paramos, pagimdė visos poetų šeimos kūrybą ir įsigyveno laikrašty antrašte „Chimera“ (1901 — 1908). Tos krypties skynėjas, poetas, kritikas ir publicistas, Zenonas Przesmyckis (gim. 1861 m.), pradėjo savo kūrybą dar tebestudentaudamas Varšuvos universitete nuo lirikų, kurių rinkinį antrašte „Iš jaunystės burtų, lirinės sielos užrašos“ („Z czary młodości, liryczny pamiętnik duszy“) jis išleido 1894 m. Krokuvoj. Tuose nuolat besikeičiančiųjų įspūdingos sielos nusiteikimų išsipasakojimuose šalia gamtos grožio atjautimo vyrauja refleksingumas ir rūpinimasis daile, stengimasis, „kad deimantas dvasia iš po formos spindėtų aukso anga“. Formos grožis suteiksiąs poezijai spindėjimo ir galios, duosiąs jai galimybių daryti įtakos sieloms, o lygiai — valdyti jas, žadinti, kelti iš apmirimo. Ilgesnį laiką begyvendamas Vakaruose, Przesmyckis susipažino su tolaikinių prancūzų ir belgų poetų kūryba, o ypač su Maeterlincku, o, be to dar, anksčiau jis buvo gyvai susidomėjęs čekų poeto Vrchlickio kūryba. Neturėdamas jėgų savo originaliniuose kūriniuose įkūnyti gimstančiųjų jo sieloj poezijos idealo aukštų reikalavimų, jis stengiasi paruošti jiems pamatą plačiosios visuomenės sielose savo publicistika, kritika, vertimais nežinomų ligi tol lenkams kūrinių ir pakreipimu tolaikinių jaunų poetų naujuosna keliuosna. Didelės meno vertės Vrchlickio, Zeyrio, Maeterlincko veikalų vertimai drauge su lydinčiomis juos kritikomis buvo kaipo pavyzdžiai ir akstinai gausiems lenkų jauniems poetams vertėjams, kurie tuo metu praturtino lenkų raštiją puikiais, pavyzdingais svetimų veikalų vertimais. Didelis nuopelnas, glaudžiai rišantėsis su Przesmyckio sumanymu, yra iškasimas iš užuomaršos ir parodymas visuomenei, kuri jau tuo metu buvo tam pasiruošusi, Kipro Narvydo kūrybos, pradėjus pavyzdingai spausdinti su tam tikromis studijomis to prieš mirtį nesuprasto, o dabar pernelyg aukštai entuziastų vertinamo, poeto, menininko ir kritiko raštus, kurių buvo sudaryta 10 tomų.

Savo kūrybos kryptim Przesmyckiui yra artimas Antanas Langė (gim. 1861 m.), kuris, pradėjęs savo veikimą laisvoj ir jaudinančioj Paryžiaus atmosferoj kaipo revoliucinių, visuomeninių siekimų dainius, vėliau, patekęs Parnaso vaidilų įtakon, ėmėsi gryno meno ir pagaliau ėmė lenkinti tolaikinius prancūzų ir belgų poetus (Baudlaire'ą, Banville'ą, Mallarmé, Verlaine'ą, Verhaereną ir kitus),

o dar vėliau — anglų ir amerikiečių ir pagaliau — senųjų indų epą. Tie platūs ir įvairūs intersavimaisi, tas susigyvenimas su tiek gausiais ir tolimais amžiais ir sielomis, kiek jam suteikė sugebėjimo naudotis įvairių tautų, gadynių, kūrėjų kalbomis ir stiliais, tiek neleido jam sudaryti nuosavaus kūrybinio individuališkumo, kas jaučiasi net jo vertimuose.

Tą individuališkumą pareiškė, ne tiek originaliniuose kūriniuose, kiek visų pirma puikiuose vertimuose, Edvardas Porenbavičius (E. Porębowicz, gim. 1862 m.), kuris dabar dėsto Lvovo universitete romanų literatūrą. Jis yra išvertęs „Dievišką Komediją", kai kurias Calderono, Don Juano, Bairono ir Leopardi'o dramas. Atnaujindamas savo talentingoj sieloj kūrybos aktą, Porenbavičius tampa tikru kūrėju, atpasakojančiu laisva, paklusnia jam lenkų kalba gerai jo suprastus ir atjaustus genijų kūrinius.

Nepriklausomą nuo realaus gyvenimo, trykštantį iš svajingos sielos laisvės ir ramybės kūrybos idealą įkūnijo jaunesnės kartos atstovas, Leopoldas Staffas (gim. 1878 m.), lvovietis. Slovackis ir Nietzsche, kurių jis veikalus ankščiau aiškino, padarė savo įtakos jaunuolio refleksinės lirikos krypčiai ir būdui. Jo išleisti 1901 m. „Sapnai apie galybę" („Sny o potędze") iš karto suteikė jam žymią padėtį jaunų poetų šeimoj, ieškančioj nepatirtoj tėvonijoj vaizdų, pavidalų, spalvų, tonų, reikalingų sielos troškimams išlieti, — sielos, tolinančiasios nuo tikrenybės ir vaduojančiasios iš varžančių ją patirto pasaulio sąlygų, kad būtų galima kilti aukštybėsna ir tame plasnojime pajusti savo galybę.

Savo poemoj antrašte „Meistras Tvardovskis" („Mistrz Twardowski"; 1902 m.), sudėtoj iš „penkių dainų apie darbą," jis apvainikuoja savo mintį, sakydamas, kad kūrybos darbas yra to veržimosi aukštybėsna tikslas ir riba ir kad jis „turi išganyti tuos bepastogius būrius, kuriuos tamsus likimas yra nugalėjęs." Kad iš „veiksmo valios" galėtų gimti pats nuveiktas darbas, svajojąs apie galybę privalo pastarąją surealizuoti savo sieloj, nukalti „užgrūdintą, narsią, išdidžią, tvirtą širdį", suteikti banguojančioj sieloj bekraščiai beribei aukštesnę formą, kuri yra veiksmo grožis. Monistiškai panteistinė pasaulio vizija vilioja poetą susijungti su beribiškumu ir sukaupti jį savo sieloj. Savo kūrinių rinkiny antrašte „Žydinti šaka" („Gałąź kwitnąca"; 1908 m.) jis šitaip sako:

Wszystko jest jedno! Nic nie jest mogiłą!..
... A Bóg jest we mnie i w Nim kres mej drogi...
.., A choć zaginę na dnie szumnej fali,
Ja zawsze leżeć będę w sercu swojem.
Cześć ziemiom, morzom, mnie i Bogu memu!

Lietuviškai: „Viskas tas pat! Mirties nėra!.. O Dievas gyvena many ir Jame mano kelio galas... Nors aš pražūsiu po triukšminga banga, tačiau visados gulėsiu savo širdy. Garbė žemynui, vandenynams, man ir mano Dievui!"

Tas susiliejimas su visata leidžia svajotojui, siekiančiam galios ir veiksmo, kai kada nužengti nuo kalnų gėlėtan slėnin ir ieškoti po viliojančia jį ramia pastoge poilsio ties paslaptinga beribiškumo bedugne, kuri kankina jam sielą. Tačiau kam tenka paragauti kovojančių su viesulais kalnų išdidžios vienumos prabangingumo, to jau nebepatenkins migdantieji slėnių gojai ir nuošalios kertelės.

Tuose slėniuose poezija tampa giliausia tiesos reiškėja per meno ir moralybės grožį, o drauge ir nusigręžimu nuo tikrenybės, kad būtų galima sukaupti jos esmę savo sielos gelmėse. Tuose pačiuose slėniuose Staffas stato lenkų sielai svarbiausius tautos buities uždavinius, glūdinčius aukščiausiųjų vertybių bei šventenybių priešingume, kurį sudaro pasiaukojusiems joms tautos ideja su žemais jausmais ir sąvokomis, gyvenančiais masėse, laukiančiose iš jos savo geidulių patenkinimo. Tuos uždavinius poetas apvelka tragedijos forma, — tragedijos, kurią vaidina nerealios būtybės, vaizduojančios moralybės vertes ir esmes, bendradarbiaujančias sutelktiniame gyvenime. Simboliniame Mieste randasi Turtai (Skarb), „šventi ir nepatirti, kurių gausumas auga kiekvieną dieną didvyriško pasiaukojimo krauju". Tokiu pat vardu pavadinta ir tragedija, kuri buvo išleista 1904 m. Tie turtai, brangiausi praeities palaikai, laiko Miesto gyventojus „kalnų viršūnėse," žadina gynėjuose, kovojančiuose už tą šventenybę, didvyriškumą ir pasiaukojimą. Bet vėliau gynėjų sielosna įsiskverbia netikėjimas ir gyvenimo pramogų geismas. Vadas pirmas pasiduoda Svetimosios apžavams. Miesto gyventojai, pastarojo pavyzdžiu padrąsinti, nori patikrinti paslaptingų Turtų didumą ir esmę, kuriuos saugo Nenuveikiamas Budėtojas ir Stebuklingoji. Norėdamas apsaugoti paslaptingą šventenybę nuo sukilusios minios paniekinimo, Budėtojas raktą nuo turtų įmeta bedugnin šulnin. Žmonės pasiliuosuoja iš sunkios, neregemos jiems moralios

galios, ir juos ima valdyti „su vėju sukantėsis" Gaidys (Kurek) „elastinė dvasia, kameleonas, kurį žmonės labai gerbia". Matydami, kad „sielos apgaulė yra amžinoji naktis", Turtų gynėjai nusprendžia pražūti drauge su paslėpta jų širdyse paslaptim.

Nepaprastas, originalus, bet keistas, nes nesuprantamas ir nepateisinamas sujungimas realaus gyvenimo su Nežinomojo vizijomis, gimstančiomis jame ir jo aplinkoj, pažymi Tado Micinskio (gim. 1873 m.) kūrybą. Pastarasis rašytojas yra kilęs rusų Lenkijoj, bet mokslus ėjo Krokuvos universitete ir buvo kupinas įtakos tos senos lenkų sostinės tautiško ir meniško gyvenimo, taip puikiai sužydėjusio praėjusio amžiaus pradžioj. Micinskio siela, giliai jaučianti susijusius joj asmeninius pergyvenimus su tautos kančiomis (mokslo dienos Varšuvos gimnazijoj Apuchtino laikais), nerasdama tolaikiniame lenkų protiškume paramos savo troškimams ir vilčiai, pasiliuosuoja iš jo valdžios ir ima ieškoti tiek tamsioj praeity, tiek ir tolaikiniame gyvenime paslaptingų ženklų „Nežinomojo", dalyvaujančio žmonių gyvenimo reikaluose. Kai filosofija ir tolaikinis mokslas pasmerkia žmogų „amžinai kalėti tamsoj ir amžinai klaidžioti", tuo pat metu poetas mato, kad tame „klaidžiojime" žmogaus dvasia, toji „viršžvaigždžių žvaigždžių kūrėja," galinti būti laisva ir galinti sau juoktis iš „gęstančių žvaigždžių nusiminimo."

Paukščiai neturi savų kelių, tačiau neklysta,
Žmogaus siela turi savo žvaigždes ir slaptybes.
(„Žvaigždžių prieblandoj"; 1902 m.)

Tuos paslaptingus sielos atjautimus pastebi poetas tiek fantastiškai slėpininguose paveiksluose, pavidaluose, kuriuos sukūrė įvairių tautų ir menininkų vaizdena ir menas, tiek ir mistikų vizijose. 1905 m. nuotykiai padarė didelės įtakos poeto sielai ir jos tolimesnei orientacijai. Jų įtakos atsispindėjimas yra 1906 m. paskelbtas rinkinys antrašte „Apie lenkų sielos šaltinius" („Do zródeł duszy polskiej"), kuriame poetą menininką viršija visuomenininkas lenkas ir mistikas.

„Mes esame Dievo Paslapties sūnūs — tik iš jos bekraščių, tamsių bedugnių semdami — tapsim Esybe — šios žemės paslapčių skaidrinimu.

Mumyse išsivadavo vadinamosios Europos kultūros žemų formų vergas ir suspindėjo amžinas žmogus.

Angštūs tautos egoizmo akiračiai prasiskleidė ir subangavo nežinomi dvasios vandenynai.

Tat kovokime, ne del 8-nių valandų dienos, ne del lenkų kalbos mokyklose — kovokime del viso žmogaus, kurio viršūnė ir giliausias logaritmas yra Siela“.

Susidomėjimas rusų revoliucija ir pasireiškiančiomis joj rusų sielos ypatybėmis rado sau išraišką rusų laivyno šarvuočiaus „Kunigaikštis Patiomkinas“ garsios revoliucinės akcijos sudramatizavimo kūriny, pavadintame to šarvuočiaus vardu. Nesenos tikrenybės asmenų ir faktų realizmas nesijungia su įpintomis veiksman vizijomis. Stoka veikėjų tarpe žmogaus, atatinkamo dideliems sukilimo sumanymams, pražudo laivą ir revoliuciją — štai poeto vaizdo pasekmė. Nuo lirizmo, kaip ir visi beveik tolaikiniai lenkų lirikai, Micinskis pereina prie dramos, kurios pirmas bandymas buvo 1904 m. paskelbta „Rabino naktis“ („Noc rabinowa“), o trečias — „Bazilissa iš Teofano“ (1909 m.), kuri rišasi su poetu domėjimusi Rytų religingumu ir su Bizantijos sielos atsispindėjimu — jos mene ir kultūroj. Tolimesniame kūrybos formų kitėjime Micinskis imasi apysakos, ir dviejuose kūriniuose, o, būtent: „Nietotoj“ (1910 m.) ir „Kunige Fauste“ (1913 m.) jis plėtoja vyraujančius jo sieloj ir jungiančiuosius tarp savęs du jausmus ir surištus su jais siekimus — lenkiškumą ir mistinį religingumą.

Kai Miriamas, Staffas ir visas giminingų sielų būrys ieškojo pasislėpimo nuo gyvenimo ramioj gryno grožio arba Nežinybės sferoj, tuo pat metu kiti, ne mažiau jaučiantieji kankinančius juos gyvenimo skurdą ir purvą, trokšta iškelti prieš to gyvenimo negyvumą ir kasdienumą savo individuališkumą, savo norus, pakilimus, susirūstinimą bei panieką. Meilėj, grožy, gamtos galybėj jie suranda vieninteles vertybes, žadinančias jiems energiją, palaikančias gyvavimą, kurio tikslas ir reikšmė čia spindi, čia dingsta prieš juos vaizdenos švyturiuose, žalčiuojančioj minty, kuri narsto tamsias beribiškumo gelmes, širdies atsiminimuose, kuriuose glūdi dingusių tikėjimų ir vilties pėdsakai.

Toks sielų reiškėjas, kupinas meno galybės ir todel populerus ir darąs įtakos platiems skaitytojų sluoksniams, buvo Kazimieras Tetmajeris.

Gimęs 1865 m. Podhalijoj, ties Tatrų papėde, kurie darė tokios didelės įtakos tolaikinių poetų ir šiaipjau lenkų menininkų kū-

rybai, mokslus ėjo atgimstančiame po ilgo skurdėjimo Jogailiečių universitete. Tiek tų kraštų gamtos grožis, tiek šeimynos tradicijos, praeities ir dabarties paminklai, ėmusieji žydėti senoj lenkų sostinėj, pagaliau meno ir literatūros gyvenimas sudarė poetui dvasios kultūrą. Tuo metu, kai jis pradidinėjo savo jaunystės gyvenimo laikotarpį, tolaikinių lenkų sielose, susitelkusioj Krokuvoj lenkų jaunuomenėj, veikiant Vakarų visuomenės ir literatūros sąvokų, srovių ir lenkų istorinės ir literatūrinės kritikos plėtojimosi įtakai, ėjo tolaikinio lenkiškumo veiksnių pervertinimas, silpninąs įtaką, kurią ligi tol lenkų visuomenei darydavo praeitis ir Mickevičiaus gadynės poezija, toji galinga lenkų sielos išraiška. Nesiderinimas sunkios ir politiškai skausmingos dviejų Lenkijos dalių ir ekonomiškai neturtingos Galicijos tikrenybės su didele praeitim, bylojančia iš Krokuvos paminklų ir puikiomis, pranašingomis poetų vizijomis labai slegiamai veikė įspūdingas sielas, ieškančias tikslų ir kelių savo veikimui. Vakarų srovės, nešančios pesimistinį ūpą, materialio gyvenimo vizijas, kriticizmą, niekais verčiančius visus sąvokų dėsnius ir nustatytas vertybes, juo labiau silpnino lenkų sielą ir pertvarkinėjo jos surėdymą. Tetmajerio individualizmui padėjo išaugti galingos Tatrų gamtos ir laukinių kalniečių, su kuriais jis buvo susigyvenęs nuo pat kūdikystės dienų, įtaka, o, be to dar, — tolaikinio kriticizmo ir laisvos kūrybos veikimas, vaduojąs ir jaudinąs sielą. Jausdamas savo galią laisva nuo visų išvidinių apribojimų ir įsakymų, ėmęs abejoti išvidiniais tikslais, jis tapo poetu, dainuojančiu be laiko nuvargusią nuo gyvenimo tuštybių sielą, ieškančią sau akstinų meilėj, ją lydinčiose kančiose, erotiniuose susijaudinimuose ir grožy. Savo jėgų jautimas kai kada iškelia poetą virš tų troškimų aukštesnėsna sferosna, bet jautrus subjektyvizmas ir kriticizmas neleidžia jam tame plasnojame stabtelėti ant kurios nors idejos bei vaduotis kuria nors pasaulio vizija, o liepia jam nuolat laisvėjant plasnoti bei kristi, pasineriant audringosna gyvenimo bangosna. Valandėlę jungdamasis su plačiosios visuomenės gyvenimu, jis dalijasi su ja jos kančiomis, džiaugsmu, gėrėjimasiais, garbina genijus, kurie tą visuomenę valdo. Jo pastovūs ryšiai su visuomene glūdi tame, kad jis savo individualizme vaizduoja lenkų sielos charakteringus bruožus, kad jis savo nusiminime, nuvargime ir aistringuose veržimuosi pareiškia tolaikinius tos sielos pergyvenimus beveikslumo sąlygose, neleidžiančiose išplėtoti ir įkūnyti veiksman savo energijos ir, be to dar, svetimų sąvokų ir nusiteikimų įtakoj, randančioj sau gerą dirvą silpnėjan-

čiame lenkiškume. Erotizmas su aistetizmu tuomet žydėjo kaipo veiksniai, kurie žadina ir duoda išeitį jėgoms, ieškančioms realizacijos.

Su visa tai Tetmajeris, tas pirmas XIX amž. žymus poetas, kilęs iš Didž. Lenkijos, išauklėtas gan laisvose austrų Lenkijos gyvenimo sąlygose, įnešą lenkų lirikon naują, galingą toną ir drąsią sielą, tiesa, ne laisvą nuo melancholijos valandėlių ir turinčią savo šaltinį daugiausia bendrose žmonijos buities sąlygose, disharmonijoj troškimų ir reikalavimų su priemonėmis, lūkesių ir vilties su jų įkūnymu, bet nenuvargintą bendrų smūgių pergyvenimų, nesuvaržytą vergijos priespaudos.

Septyni Tetmajerio lirikų rinkiniai (1891—1912) vaizduoja poeto sielos augimą, kuris ėjo per 20 metų laikotarpį. Nuo nusiminimo, nuovargio, melancholijos, iš kurių jį vaduoja žadinanti nerimstančių jausmų jėga, gaivinąs ir stiprinąs kalnų gamtos grožis, jis pereina prie skaudžios ironijos, kurią gimdo tikrenybės nesiderinimas su sielos troškimais, ir pagaliau pasineria melancholijon, vyriškan susimąstyman. Visa tai yra paprastas, natūralus kelias, kuriuo rieda jausmų tonai ir nusiteikimai, atspindinanti sielos gyvenimo plėtojimąsi. Literatinė ir aistetinė Tetmajerio lirikos vertė glūdi kūrybos veiksnių gausume, jų naujume ir galioj. Sveikumas ir gyvumas organizmo, užgrūdinto kalnų gamtos, atsispindi tiek Tetmajerio lirikos tone ir formoj, tiek ir jos galioj ir spalvingume. Turtingas fonas jaunų ir sveikų jausmų, patirtų ir gyvai atjaustų įspūdžių tiekia poetui tonų, ritmų, formų, spalvų reikšti įvairioms sielos nuotaikoms, žavėti klausytojus tos sielos suliepsnojimais, veržimaisiais, nuliūdimais arba susirūstinimais. Jo lirika žadina, jaudina, žėria, bet nesilpnina, neerzina, nes po jos pesimizmu arba erotizmu, po jos nuovargiu arba melancholija jaučiame susirūstinimą ir susierzinimą, trykštančius iš galingos sielos, nerandančios tolaikinio lenkų gyvenimo sąlygose dirvos plėtoti savo energijai ir veikimui, kurie atatiktų jo temperamentui ir gabumams. Tat pilniausia ir puikiausia Tetmajerio sielos ir meno išraiška yra jo vaizdai ir papasakojimai iš kalniečių gyvenimo antrašte „Uolotoj Podhalijoj" („Na skalnem Podhalu"; penkios serijos, 1903—1910 m.).

Poeto siela tiek susijungė su liaudies siela, tiek pasisavino jos protiškumą, tikėjimus, kalbą, tiek atjaučia ir vaizduoja kartu su ja galingą gamtą ir pirmykščių tendencijų įtakoj randančiuosius papročius, jog to gyvenimo vaizduose Tetmajeris pas'ɔkia prastumo,

galios, plastikos ir naujumo, kurie jį daro giminingą Homerui. Nė vienas jo pirmatakūnų, įvedančių tą gyvenimą literatūron, nėra tiek pilnai suėmęs ir tiek meniškai atvaizdavęs tos savaimingos, savo laisvame laukiškume išsivysčiusios liaudies sielos.

Jo lirikos kalba, būdama kupina podhaliečių tarmės formų ir išsireiškimų, del savo spalvingumo ir galios, labai apsunkina, tiesiog neleidžia išversti tų puikių kūrinių, galinčių sekmingai lenktiniuoti su geriausiais visotiniosios literatūros liaudies gyvenimo vaizdais. Nūdieninė kultūra, skverbiančiasioji tuosna kalnų užkampiuosna, kurie ištisus amžius buvo atskirti nuo pasaulio, perdirbinėja tiek jų reginius, nebetenkančius savo laukiškumo, rūstumo, neprieinamumo, tiek ir pačių kalniečių sielas, nustojančias savo pirmykščių instinktų. Tetmajerio vaizdai ir papasakojimai įamžino tą žūstantį gyvenimą, tas nykstančias Tatrų gamtos ir jų gyventojų pasaulio savybes, — pasaulio — piemenų, medžiotojų, plėšikų, luokių, lūšių, stirnų, pirmykščių girių, duodančių apsaugą ir maistą, kalnų ir laukų, pasipuošusių gausiomis, įvairiaspalvėmis gėlėmis, durpynais, laukiniais slėniais, bedugnėmis, granito uolomis su plasnojančiais virš jų ereliais. Tokiame pasauly Tetmajerio siela išsineria iš savo nuovargio, melancholijos ir liaujasi niekinusi ir šiepusi aplinką, pažyminčią apysakas, kuriose poetas literatas piešia tolaikinį lenkų gyvenimą. Tame savo podhaliečių gyvenimo vaizdų cikliuj poetas išsemiamai išreiškia savo gabumus, praplatina ir sustiprina lenkų sielą, sąmonindamas ir plastindamas Tatrų liaudies, kuri nuo amžių saugo čia lenkiškumą, energijos turtus.

Visų giliausį ir pilniausį toną ir visų plačiausią jausmų skalę pastarųjų metų lenkų poezijon įnešė Jonas Kaspravičius (gim. 1860 m.), pirmas žymus savo gausia kūryba ir menu poetas, kilęs iš Didž. Lenkijos. Toji sena Piastų Lenkijos dalis jau XVI amž. buvo suteikusi Klemenso Janickio, valstiečio sūnaus, asmeny nepaprastą, anksti mirusį poetą, kuris rašė lotynų kalba. Ji, neturėdama XIX amž. lenkų poezijos sužydėjime žymesnio savo atstovo, išskyrus Garčinskį, tik dabar Kaspravičiuj, kuris irgi, kaip ir Janickis, buvo kilęs iš kaimiečių šeimynos, pagimdė didžiausį šiolaikinio laikotarpio poetą. Gimęs gražioj Kujavijoj, tame lenkiškumo lopšy, kur ėjo kova su Germanais, išauklėtas vokiečių mokykloj, o savo tolimesnę kūrybą beplėtojąs austrų Lenkijoj, dabar dėstąs Lvovo universitete pasaulinę literatūrą, Kaspravičius iš savo gimtosios vietos išsinešė tenykščios liaudies, tos naujos kresų riterijos, tvirtumą

ir meilę gamtai ir Kujavijos spalvingam gyvenimui, o lygiai ir liaudies tikėjimams, sąvokoms, tradicijai, sudarantiems dirvą, kurioj jie sužydėjo ir iš kurios poetas savo pažiūrose į gyvenimą pasisems gaivios jėgos, galingų jausmų ir kilnios moralybės. Kaimietiška siela, susidūrusi su tų dienų protiškumu, su įvairiomis ir nepastoviomis sąvokų srovėmis ir tokiais pat visuomenės siekimais bei gyvenimo pamatais, turėjo gyventi ilgą ir skausmingą, bet vis delto auklėjantį procesą, kuriame vedė kovą jos brangus jai vidaus pasaulis su gobšiai savinamomis tolaikinės kūrybos ir minties išdavomis, kurios vergė tą sielą ir slėgė jos pirmykštį pasaulį, benaikindamos jo visas vertes.

Pirmoj savo kūryboj, kuri daugiausia plėtojosi austrų Lenkijoj, sąryšy su gimstančiu Krokuvoj meniško, tautinio ir visuomeninio judėjimo gyvenimų židiniu, Kaspravičius, kaipo liaudies sielos dainius, užima padėtį, skiriančią jį nuo ligtolaikinių poetų liaudininkų. Nors jis savo jaunystės užsidegimu tvirtina, kad „žmonėse glūdi nesuvartota jėga, kad išganymas randasi po sermėga, nelyginant toji kibirkštis, pelenuose berusinti“, kurią reikia ugnim paversti ir paslėptą jėgą apvilkti naujomis formomis, tačiau jis neidealizuoja liaudies, neišskiria jos iš visuomenės kaipo luomo, turinčio tam tikrų privalumų. Jis rodo kaimiečiuose žmones, turinčius visiems bendrų palinkimų, silpnybių, ydų. Tokią jis piešia liaudį savo lirinių vaizdelių rinkiniuose antraštėmis: „Poezijos“ (1889 m.), „Iš valstiečių ūkio“ („Z chłopskiego zagonu“; 1891 m.), „Pasaulis baigiasi“ („Świat się kończy“; drama, išleista 1891 m.). Šalia kenčiančiųjų, nelaimingųjų valstiečių poetas vaizduoja gobšus, paleistuvius, žiauruolius, morališkai išsigimusius nusikaltėlius. Neapykantos ir prietaringumo kitiems luomams ir nusistatymo praeičiai jis nerodo, nors ir nėra svetimas tų dienų visuomenės radikalizmo srovėms. Imdamas pamatu savo dramai „Napierskio sukilimas“ („Bunt Napierskiego“) Podhalijos liaudies judėjimą, turintį ryšių su kazokų karų 1864 m. kilimu, jis nepajėgė vyriausiame sukilimo vade galingiau išreikšti atjaustų visuomenės skriaudų ir neapykantos. Net ir savo poemoj „Kristus“ (1890 m.), esančioj giliu protestu prieš Dievą, kuris „yra pikta sutvėręs“ ir prieš žmones, kurie begailestingų brolių naudojimu „palaiko pikta viešpatavimą“, jis išreiškė ne tiek visuomeninį, kiek morališkai prometeišką kenčiančios poeto sielos veržimąsi. Kylant poeto dvasiai moralybės aukštybėsna, jis ima netekti jaunos pagarbos miniai. Seni „stabai“ vė-

liau ima vaizduotis poetui kaipo „žmonės šliužai su jungo žymėmis ant sulenktos nugaros", kaipo „dvasios priešas", trypiąs „alaviniais pėdais gėles, kurias yra pasėjusi Dievo sėjiko ranka".

Būdamas tose aukštybėse, kuriose jis pergyvena amžinai besikartojančiasią gilių ir jautrių sielų gyvenime tragediją, kylančią iš susirėmimo dvasios, kuri trokšta tiesos ir teisėtumo, su jos apribojimu, su tamsiu ir tylinčiu beribiškumu, poetas iš dalies mažmožina savo meilės pergyvenimus, kurie jam, tam žmogaus dvasios troškimų ir kančių reiškėjui, yra vien tik moralinės galios bandymai. Bežiūrėdamas į Milono Veneros spindantį grožį, būdamas erotinių troškimų įtakoj, poetas nusprendžia „straigės buitį paversti galinga kova" ir miniai patiekti šitokį obalsį: „Būkite kaip dievai... Kai erelio sparnai nešė mane aukštybėsna, aš ėmiau biaurėtis visomis nedorybėmis". Savaime aišku, kad pats menas, dailininko, kuris visų pirma ieško grožio, padėtis, Kaspravičiui, tiek galingai jaučiančiam ir vaizduojančiam tą grožį, turi antraeilės reikšmės.

Turėdamas moralinio giminingumo su dideliais lenkų poezijos atstovais, su tautos sielų vadais, jis jaučiasi vadovu, vadovaujančiu žmonių minioms, jaučiančiu savo „mąstančioj širdy", kaip išsireiškia tolaikinis kritikas Vasilevskis, „didelį, visagalį buities skausmą".

Tas poetas aukininkas, būdamas pasišventęs tarnauti žmonijai ir kovoti del gera, tik vieno sau prabangingumo neatsako, o, būtent — susijungti su gamta, ištirpti jos amžinai gražiame, naujame, stiprinančiame ir raminančiame gyvenime, pavesti save jos gaivinančiai ir gydančiai skausmus valdžiai. Jis tai pareiškia savo dainoj antrašte „Pavasario atėjimas" („Przyjście wiosny") šiais žodžiais:

Kaip' pajaučia gėlės savuose žieduose
Rasos krislelius, taip tave aš jaučiu vis,
Ir tartum bitelė esu aš, kur skuba
Nuo žydinčių viržių surinkti medutį.
Aš tavo šventumo, kaip krikšto, prigėręs,
Pasikeičiu visas. Kur tavo maloni
Ranka man pamoja, aš ten ir keliauju.

Nuolatinai apsigyvendamas kalnų kaime ties Tatrų papėde, poetas patvirtino savo jausmų tiesą ir galią. Monistinis pasaulio supratimas ir regėjimas, pažymintieji Kaspravičiaus protiškumą, be abejo, turi tamprių ryšių su jausmų santykiais, nukreiptais į gamtą.

Svarbiausieji poeto pergyventi vidaus procesai, kilę iš nesiderinimo jo kaimiško protiškumo, sąvokų ir tikėjimų su skverbiančiasiuoju vėliau filosofiškų, moksliškų, visuomeniškų sąvokų pasauliu buvo visame puikių kūrinių cikliuj atvaizduota kova del žmogaus, del kenčiančios žmonijos, negalinčios išsivaduoti iš pikta persvaros, nepajėgiančios pakilti iš nuodėmių. Tolaikinė filosofija ir mokslas neduodavo tam ne tik atsakymo, bet ir vilties, kad galima bus to atsakymo susilaukti ateity. Krikščioniškas jaunų metų tikėjimas, nors ir užlaikė savo vertę širdžiai, neišskiriančiai jo iš brangių jai kūdikystės dienų vaizdų ir atsiminimų, bet protui, pasiduodančiam mokslo orumui, jis nebeteko reikšmės. Paliktas mokslo ir filosofijos be paramos savo aukščiausiuose siekimuose ir sielojimuose, Kaspravičius, iš priežasties pasaulio pavedimo minčių valdžiai, jautė tą „amžiną širdies kankinimąsi".

Kaipo poeto protiškumo pamatas kyla dabar vyraujanti jo vaizdenoj visos buities ir viso gyvenimo, pripildančio visatą, monizmo vizija. O viso to vidury stovi prislėgtas pikta ir nuodėmės žmogus, ieškąs ir trokštąs gera ir išsivadavimo, bet matąs sau pagalbą tik moksle, kuris neįstengia patenkinti tų jo troškimų. Kančia, būdama galingesnė už visus mokslo sistemas ir nurodymus, skatina poetą atnaujinti Konrado protestą, kuris nors ir nepagimdys tylinčių beribiškumo plotų atsakymo, bet vis delto galingai atsispindės tuose, del kurių jis buvo iškeltas, o visų pirma tai įvyks paties poeto sieloj. Apglobdamas savo jausmų žiniomis vis geriau ir pilniau tolaikinės žmonijos gyvenimą, atnaujina monistas, nesitikįs sulaukti iš Dangaus atsakymo, nemirtingą Konrado protestą, tik jis tai daro visai kitų akstinų stumiamas ir visai kitu tikslu, tonu ir forma. Savo galingame visos žmonijos skundos chorale („Žūstąs pasaulis" — „Ginący świat" ir „Sveika, Karaliene" — „Salve Regina" — 1902 m.), skambančiame vargų ir bejėgiškumo prislėgtos žmonijos skausmu ir troškimais, Kaspravičius sujudina tylintį Dangų savo reikaavimu sutrypti pikta, Dievo griausmu nutrenkti džiūgaujantį šiame pasauly Velnią. Jausdamas, kad kiekvienas atskiras žmogus yra kaltas už visus žmonijos nusidėjimus, poetas jos vardu daro išpažintį iš slėgiančių ir ėdančių žmogų baisių nuodėmių. Kai Konradas „jausmų sparnais" pakyla net ten, kur „ribuojasi Kūrėjas ir prigimtis", kenčiančios žmonijos troškimų reiškėjas, Kaspravičius, „Žūstančio pasaulio" vardu siunčia iš šios žemės ašarų pakalnės savo maldaujantį, o drauge ir protestuojautį choralą. Kai Konradas, kuris už milijonus

„myli ir kenčia skausmus,“ trokšta „valdyti sielas“, norėdamas „aplaiminti“ savo tautą, tai jo įpėdinis nori tik savo purtinančiąja vizija, kupina nerimstančių žmonių sielose troškimų, abejojimų, susirūstinimų, baimės, pažadinti ir sustiprinti nykstančiąją sąžinę ir tik iš jos vienos jis laukia atsakymo. Užlaikydamas, panašiai kaip Mickevičius, galingą kūdikystės tikėjimo atsispindėjimą, bet nebūdamas, kaip „Vėlinių“ kūrėjas, ištikimas tam atnaujintam ir pagilintam jo subrendusioj sieloj tvaksinčiam tikėjimui, Kaspravičius nesiliauja savo skundose ironingai burnojęs, nenuima nuo savęs atsakomybės už prometeišką akiplėšiškumą ir nesumeta jos velniui, gundančiam nutraukti su Dievu ryšius. Grįždamas prie pirmykščio, ligi tol gyvuojančio liaudies sieloj dualizmo, susidedančio iš pikta ir gera, kaipo iš dviejų priešingų galybių, kurios valdo pasaulį, jis, taip beprotaudamas, neturi teisės daryti Dievą atsakomingu už tą pikta, kuris slegia pasaulį. Jis labiau lenkiasi velniui negu Dievui. Regėjimas pasaulio, kupino nusikaltimų, ištvirkimo, padūkimo ir kiekvieną valandą laukiančio savo galo, teismo dienos, turi viduramžių religingumo, baimės prieš velnio galią požymių. Nors poetas nesiliauja tikėjęs, kad meilės, gerų darbų ir pastarųjų pagimdytos valios galybė viršija pikta, bet jis neįstengia taip galingai atvaizduoti, daugiau trokštamą, negu laukiamą, per meilę atgimusį pasaulį, kaip jis jį vaizduoja nuo pikto žūstantį, kas savaime išplaukia iš jo gilaus atjautimo. Su tuo poeto liaudiškumu ir dalinai viduramžiškumu, glūdinčiuose impulsiviniuose poeto jausmuose ir vaizdenoj, — poeto, kurio moderniškumas pasireiškia individualizmo ir laisvos kūrybos galingume, rišasi jo galingas savo išraiška meniškumas. Aukšta Mickevičiaus dvasios kultūra, atsispindanti augančiame jo kūrinių grožy, yra daugiausia suteikusi Konrado improvizacijai, tam poeto sielos impulsyviam išsiveržimui, aukštą formos tobulybę. Kaspravičiaus sielos liaudiškumas atsispindėjo jos giliausiuose ir galingiausiuose išsipasakojimuose jausmų monotoniškumu, pažiūrų ir vizijų nesikeitimu, realių vaizdų spalvingumu, stiliaus šiurkštumu ir galingumu. Tų jo išsipasakojimų lirika savo atsispindėjusios juose sielos savybėmis yra artima Dovydo psalmėms ir seniesiems bažnyčios himnams, iš kurių Kujavijos poetas savo kūriniams („Dies irae“, „Salve Regina“, „Šventas Dieve“) ima ne tik antraštes, bet ir jų vizijas, kurios taip purtina sąžinę ir širdį, o lygiai ir jų iškilmingos melopėjos galingumą.

Savo gyvenimo pabaigoj Kaspravičius ėmė lenkinti svetimus poetus, kurie jam buvo arba savo sielų ir kūrybų ypatybėmis artimi, kaip Eschilas, arba kurie jį viliojo savo kūrybinės dvasios naujumu ir turtais, kaip mažiau žinomi lenkams ypač anglų poetai: Shelley, Marlowe, Svinburne, Brovning. Praturtinta ir sustiprinta tomis studijomis poeto siela pavergė savo nerimstančio gajumo bangavimą ir iškilo aukštybėsna, duodančiosna jai galimybės ironinga melancholija žiūrėti į realaus gyvenimo dramą, nesikeičiančią savo amžinose savybėse. 1911 m. išleistas kūrinių rinkinys antrašte „Valandos“ („Chwile“) vaizduoja tą poeto sielos nurimimą.

Su ankstyvesnio laikotarpio lenkų dideliais poetais Kaspravičius turi tame bendrų požymių, kad savo kūriniuose jis reiškia pats save, savo gilius, rimtus, morališkai keliančius ir kupinus nugalėjimo pergyvenimus, „mąstančios širdies“ tiesą ir grožį. Nors pirmieji yra labiau susijungę su tautos gyvenimo visuma, su jos praeitim ir tolaikine lenkų kančia, bet užtai Kaspravičius įneša lenkų poezijon naujas ir bendras visai žmonijai pažiūras, kurios praplečia ir pagilina lenkų sielą, ir tuo pat metu jis savo galingoms vizijoms ir jų liringai išraiškai suteikia lenkišką, nes iš katalikų tikėjimo pasemtą, simbolizmą drauge su bažnytinių himnų tonu ir ritmu, kurie yra taip susigyvenę su lenkų siela. Ar tas simbolizmas buvo poeto sunaudotas kaipo jo sielos liaudiškumo ir lenkiškumo išraiška, ar jis rišasi nepriklausomai nuo protiškumo su glūdinčiu poeto širdy tų simbolių pačia esme, o ne su pagarba jų turiniui, apie tai ką nors tikro pasakyti yra sunku. Sintezė, kuria jis užbaigia savo pergyvenimus, o, būtent — pastatytas ant „Adomo kapo“ Golgotoj kryžius, tas „gėdos ženklas, kuris tampa garbe, ir mirties ženklas, kuris virsta gyvenimu“, suartina Kaspravičių su dideliais praėjusio amžiaus poetais, kurie kenčiantiems ir nelaimingiems rodo į tą patį išsivadavimo per auką simbolį. Kaspravičiaus religingume, kuris reiškiasi jausmų simboliais ir tonu, tvaksi poeto lenkiškumas.

Nepaisant to, kad didėja lenkų poetų skaitlius, ypač po 1880 m., tuo pat metu silpnėja jų kūryba, susidedanti daugiausia iš lirinių nuotaikų ir asmeninių pergyvenimų išliejimo, kuriam vienintelės reikšmės teikia tik atsispindėjusios jame sielos vertė ir meniškumo kiekis.

Pasikartojantieji platesni epiniai užsimojimai, kaip V. Dziedušickio silpnai parašyta „Pasakėčių pasakėčia“ („Baśń nad baśniami“; 1883 m.) — tas priešistorinio epo bandymas, paskui kaip Deotymos

„Sobieskis ties Viena“ (1895 m.), kaip K. Glinskio „Karaliaus daina“ („Pieśń królewska“; 1907 m.) ir kaip Konopnickos „Ponas Balceris Brazilijoj“, nepaisant didelio darbo ir žinių, įdėtų Deotymos veikalan, nepaisant galingo lirizmo ir plastikos, randančiasiųjų daugely „Balcerio“ vietų ir pagaliau nažiūrint į tai, kad abi poetės yra sukūrusios puikią kalbą specialiai savo kūriniams, jie nėra pasiekę nė dalies tos įtakos ir pripažinimo, kurių tuo pat metu yra įgiję apysakininkai: Žeromskis, Sieroševskis, Reymontas ir dramininkas Vyspianskis, nes pastarieji yra giliausiai atvaizdavę lenkų plačiuosius sluoksnius, lenkų sielą ir puikiausiai yra pasireiškę savo meniškumu. Galingas Tetmajerio vaizdų („Na skalnem Podhalu“) epas, o Reymonto „Valstiečių“ („Chłopi“) poetiškumas ir tiesa atšaldė skaitytojus nuo Konopnickos vaizduojamo liaudies pasaulio, kurį ji varžo savo egzotiniu fonu.

Giliai jaudinąs Žeromskio ir Vyspianskio liringumas susilpnino tolaikinių poetų ir poečių šaltą, nes daugiausia refliksinę liriką, kurios dažnai menką turinį pridengia meniška ir nepaprasta forma. Praėjusio amžiaus didelių poetų (Slovackio ir ypač Narvydo) ir tolaikinės prancūzų lirikos veikimas, paskui įtaka muzikos (Vagneris ir Šopenas) ir Nietschės, kurio veikalus versdavo jauni poetai, o lygiai ir tolaikinio lenkų politinio ir protinio gyvenimų, gimdė jautriose lenkų sielose nepastovias nuotaikas, kurias laikydavo nuosaviais sielos pergyvenimais ir nusiteikimais. Be aukščiau apibūdintų žymiausių lenkų lirikos atstovų, yra pasižymėję savo nemažais gabumais šie be laiko mirę poetai: Kazimiera Zavistovska, Stanislovas ir Vincentas Brzozovskiai, talentingas katalikų kunigas Šandlerovskis, Jonas Vročinskis. Iš tebegyvenančių veiklūs yra šie: Edvardas Slonskis, Bronislava Ostrovska, Savitri (slapivardė), Jadvyga Marcinovska, Zdzislovas Denbickis (Dębicki), Zigmantas Rožickis ir kiti. Lirikų satirikų grupę sudaro šie asmenys: jau nebegyvenąs M. Biernackis (Rodoć) — labai populerių jumoristinių dainelių ir pasikalbėjimų (gawenda) kūrėjas („Satirų rinkinys“; 1899 m.); Vl. Zagorskis Chochlikas — aukšto talento poetas, filosofinės poemos „Karalius Salomonas“ kūrėjas, Vl. Stebelskis, kurie visi trys yra lvoviečiai, o be pastarųjų dar K. Liaskovskis -- šių dienų liaudies ir bajorijos kaimo gyvenimo dainius, bendradarbiaująs Varšuvos laikraščiuose. Iš tebegyvenančių ir teberašančių žymiausias yra Jonas Lemanskis, varšuvietis, nepaprastai gabus stilistas, satirikas ironistas, rinktinių pasakėčių ir gausių eilėmis ir proza rašytų pap-

rotinių vaizdelių autorius („Pasakėčios“ — 1902 m., „Ironinė proza“ —1904 m. ir daugelis kitų). Krokuvos laisvesnis gyvenimas leido išsiplėtoti karčiai, nieko nesigailinčiai satirai Adolfo Novačinskio raštuose („Małpie zwierciadło“ 1902 m., „Skotopaski sowizdrzalskie“ 1904 m. ir kt.). Be to dar, toj pačioj Krokuvoj puikiai išaugo satirinė dainelė, kurios autorius yra Boy (Tadas Želenskis), žaidžiąs, panašiai kaip ir Lemanskis, puikiais išsireiškimais. Apie aukštą, po visą Lenkiją pasklidusių dainelių autoriaus kultūrą sako jo puikiai išverstas visas Molieras, kuris buvo išleistas Krokuvoj.

29 §. Lenkų protiškumo kitėjimas 1864 — 1905 m.

Priešingai 1830 m. lapkričio mėn. sukilimui, kuriame laisvės ideologija drauge su tolaikinėmis Vakarų revoliucinėmis srovėmis nusvėrė lenkų sielose tautinius veiksnius ir kovojančius pasaulio akyse darė „laisvės riterius“, 1860—1864 m. tautinis judėjimas atskleidė lenkų sielos religiškai patriotinę esmę.

Kruvinos represijos apvainikavo kančių aureole, „erškėčių vainiku“, nuo seno glūdintį lenkų sielose patriotizmo idealą, — lenkų, kurie savo kančiomis pirkdavo sau Dievo malonę ir tautų užuojautą. Tas idealas nenustojo savo reikšmės net 1863 m. Milžininė tautos dauguma, remdama sukilimą, matė jame tik aukščiausį protesto pareiškimą ir pasiaukojimo žygį, o ne militarinį sukilimą, nes ji laukė lenkų bylos išsprendimo ne kovos lauke, ne per nugalėjimą tvirtesnio priešo, o vien tik iš Apveizdos valios, iš teisėtumo ir krikščioniškos idejos sudžiūgavimo Europos valdžių ir tautų sąžinėse.

1864 m. smūgis, griaunąs tą svajotojų ideologiją ir Vilniaus ir Varšuvos gyvenimo dalykų padėtis, trypianti tos ideologijos svajones, privertė nusiminusią lenkų sielą kritiškai įvertinti ligtolaikinius tikėjimuosius ir lūkesius ir liepė jai ieškoti naujų kelių ir naujos paramos žydinčiame tuo metu Vakarų moksle, kuris taip stebino savo pritaikinimais technikos srity. Nauja ideologija, taip ūmiai įsivyravusi jaunesnėj lenkų kartoj, augusioj 1861 – 1864 m., pasiėmė obalsiu šiuos žodžius: „Mokslas — galybė“.

Jau anksčiau, prieš 1864 m., keletas žymesnių protų Lenkijoj ir emigrantų tarpe pasiliuosavo iš vyraujančių sąvokų ir, besirinkdami kelius ir uždavinius tautiniame darbe, jie ėmė taiksliau ir realiau orientuotis.

Juozas Supinskis (1804—1893), 1831 m. kariškis, vėliau pramonininkas (fabriko direktorius) Prancūzijoj, nuo 1844 m. „Taupomos kasos“ darbuotojas Lvove, susipažinęs su tolaikiniais gamtos ir ekonomijos mokslais, bemąstydamas apie darbininkų buities sąlygas, apie ryšius, esančius tarp žmogaus gyvenimo ir gamtos dėsnių, įsitikino, kad ne poezija, ne apysaka ir ne muzika, o „sąžiningas protas“ („rozum rzetelny“) teikia gilaus išsilavinimo, išdirba savarankiškumą mintyse ir veiksmuose, veda visuomenę pažangos keliu, ištraukia žmogų „iš asmeninės buities siaurumo ir sutirpdo jį visoj žmonijoj“. Svarbiausią savo mintį apie žmogaus dvasios pasaulio rišimąsi su visatos dėsniais jis išvystė savo veikale antrašte „Visatos fiziologijos bendroji mintis“ („Myśl ogólna fizjolgji wszechświata“), kuris buvo išleistas 1860 m. Lvove. Kiek tuo savo veikalu jis norėjo lenkų protiškumą paremti sąvokomis, gimusiomis bemąstant jau apie visatos gyvenimą ir jį valdančius dėsnius, tiek vėl antrame savo, daug didesnio užsimojimo, bet nebaigtame veikale antrašte „Visuomenės ūkio lenkų mokykla“ („Szkoła polska gospodarstwa społecznego“; 1862-5, Lvovas) jis patiekė iš anksčiau išvystytų dėsnių visą visuomenės ūkio sistemą, turinčią palaikyti tautos buitį išgaunant darbo ir tam tikro susiorganizavimo pagalba turtus iš nuosavios žemės ir sudarant viešąjį išteklių, būtinai reikalingą kultūros plėtojimuisi. Supinskio veikalų siužetai, kupini karšto patriotizmo ir pagarbos mokslui, plėtojo, priešindamėsi tolaikinei lenkų ideologijai, realaus darbo programą, turinčią atgimdyti tautą.

Iš grynai moksliško nusistatymo sulig tolaikinės lenkų ideologijos dėsniais kovojo ir Viktoras Šokalskis, gydytojas, emigrantas, nuo 1853 m. darbuojantėsis Varšuvoj. Jis įdomiai ir prieinamai platiesiems sluoksniams parašytame savo veikale antrašte „Fantaziniai jausmų apsireiškimai“ („Fantazyjne objawy zmysłowe“; 1862 m., Krokuva, 2 tom.) nagrinėjo kaipo tyrinėtojas psichologas įvairius sielos gyvenimo ir kūniškų jausmų apsireiškimus, esančius pamatu įvairiems tikėjimams ir giliai siekiantiems išvedžiojimams.

Energiškiausias ir vienu metu galingiausias savo įgyta valdžia ir dideliais gabumais svajotojų ideologijos priešas jos kengsmingiausiame politinio veikimo pridериname buvo Aleksandras Vieliopolskis (1803—1877)—vienintelis didelis to laikotarpio lenkų politikas. Užėmęs (priėmus rusų valdžiai jo programą) civilių Karalystės reikalų viršininko vietą, tuo metu, kai 1861 m. nuotykiai sukėlė lenkų sielose gilius religinius ir patriotinius jausmus, Vieliopolskis,

dėl ūmai augančio judėjimo, neturėdamas laiko paveikti plačiąją visuomenę mokyklomis, kurias jis buvo tik ką pradėjęs reformuoti, o lygiai negalėdamas pasinaudoti ir spauda, kuri buvo cenzūros varžoma ir kuri, be to dar, buvo priklausoma nuo karščiuojančiasios visuomenės, dažnai turėdavo griebtis tokių priemonių, kurios vieton tai, kad nugalėtų, dar labiau didino tiek kenksmingus jo blaiviai politikai ir sumanytoms reformoms jausmus, nusivylimus, siekimus. Nelemtas sumanymas pašalinti iš Lenkijos naujokų ėmimo būdu karščiausius tolaikinės lenkų jaunuomenės gaivalus tapo obalsiu ginkluotam sukilimui, kurį ėmė malšinti nepalanki Vieliopolskiui rusų kariuomenės valdžia. Tas sukilimas drauge su savo pasekmėmis palaidojo po Lenkų Karalystės autonomijos griuvėsiais tiek tą ideologiją, prieš kurią didelis politikas kovojo, tiek ir jo išmintingus ir gilius sumanymus bei reformas. Lenkų protiškumo kitėjime suvaidino didelį vaidmenį Vieliopolskio įkurta ir tik 7 metus gyvavusi „Varšuvos Aukščiausioji Mokykla", tas vienintelis rusų Lenkijos po 1831 m. protinio gyvenimo aukštas židinys. Susispietusi čia lenkų jaunuomenė patvirtino gimstantį jaunose galvose persilaužimą priimtu jos 1863 m. sukilimo pradžioj nutarimu, peršančiu susilaikyti nuo sutelktinio stojimo sukilėlių eilėsna, kad tuo būdu nepakenkti naujai gimusiai (1862 m. vasario 25 d.) ir taip trokštamai aukštajai mokyklai. Todel nuo 1863 ligi 1864 m. paskaitos ir klausytojų užsiėmimai ėjo nė kieno netrukdomi. Nuo 1866 m. Aukščiausios Mokyklos auklėtiniai tapdavo naujos lenkų protiškumo krypties ir surištos su ja visuomeninio veikimo programos vykdytojais.

Sunki padėtis visuomenės, nuvargintos nusivylimo, išsisėmusios bekovojant su galingesniu priešu, prislėgtos keršijančios represijos sunkumu, savaime aišku, kad prilaikė „jaunuosius", jaučiančius bendrąją dalykų padėtį, nuo paprasto tokiomis persilaužimo valandomis radikalizmo turint reikalo su senesnės kartos, negalinčios suprasti savo ideologijos silpnumo ir kenksmingumo, sąvokomis, tikėjimais ir tradicijomis, su kuriais jie kovojo. Nepaisant viso karščio gamtos mokslui, Comte'o, Buckle'io Millio, Spensero pozityvizmui, Büchnerio, Haecklio materializmui, nepaisant to, kad iš Darvino teorijos buvo daromi platūs pritaikinimai ir išvados, jaunieji Varšuvos pozityvistai, kurių tarpe randasi toki žymūs rašytojai, kaip Svientochovskis, Prusas, Sienkevičius, Dygasinskis, nors jie ir buvo kupini laisvamaniškumo, bet vis delto nekovojo su religija ir katalikybe, nedrabstė purvais praeities, neniekino rimtų ankstyvesnės kar-

tos samprotavimo atstovų, o net atbulai — jie, nelaukdami artinančiasiųjų sukaktuvių, įvykusių Krokuvoj 1879 m., pirmieji pagerbė Kraševskį, kuris, neimant domėn tam tikrų nusileidimų naujosioms srovėms, net ligi mirties liko ištikimas savo nusistatymams, kurie charakterizuoja ankstyvesnio laikotarpio lenkų proto gyvenimą.

Tolaikinės rusų Lenkijos padėtis sunkino kiekvieną tautinį veikimą, o lygiai ir kiekvieną platesnį visuomeninį bei švietimo užsimojimą. Liko vien tik populerizuojąs mokslą ir platinąs jo kultą pritaikinimų nurodinėjimas berišant atskiro asmens ir visuomenės buities uždavinius įvairiose veikimo kryptyse ir tėvonijose. Humanitarizmas ir pažanga turėdavo pridengti paslėptus Varšuvos „pozityvistų" sielų gelmėse policijos ir cenzūros persekiojamą patriotizmą ir politiką, kuriuos (kaip tai daro vienas Pruso „Lėlės" veikėjų, priskiriąs prie tos grupės ir neliečiamą policiją) žymėdavo tam tikrais žodžiais arba sutrumpindavo ligi vienos raidės. Tikėdami nesugriaunamomis buities teisėmis, kurias jiems atskleidė mokslas, tie patriotai pozityvistai matė jose vienintelį pamatą tautai gyvuoti ir darbui, turinčiam atgaivinti medžiagiškai sugriautą ir dvasiškai nupuolusią visuomenę.

Drauge su tuo persilaužimu Krokuvoj, gavus Galicijai autonomiją ir turint galimybių vesti politikos akciją krašto seime ir Vienos parlamente, Vieliopolskio ideologija, turinti savo šaltinį ir paramą Maž. Lenkijos konservatyvios žemininkijos ir Krokuvos miesto inteligentijos sąvokose, taps, su tam tikromis permainomis, politinio gyvenimo pamatu ir tautinio darbo programomis. Pozityvus pamatinio darbo („pracy u podstaw") realizmas, skelbiamas Varšuvoj, turėjo daug bendrų punktų su Krokuvos „Stańczykų" politikos realizmu. Psichologinio proceso, įvykusio abiejų Lenkijos dalių protuose, esmė buvo ta pati. Skirtingumai formoj ir pasekmėse atspindino tik vietos sąlygas ir visų pirma — politikos padėtį, randančiasiąją abiejose Lenkijos dalyse ir visuomenės sluoksniuose, iš kurių kilo naujų protiškumo krypčių tęsėjai. Laisvas politikos ir kultūros darbo gyvenimas tautiškumo srity leido Galicijoj išstumti pirmon vieton politikos programą, o lygiai — energingai ir karštai kovoti prieš senąją lenkų ideologiją. Kai Varšuvos pozityvistai, kilusieji iš smulkiosios bajorijos ir miestelėnų luomo, neturėdami laisvo žodžio ir negalėdami laisvai veikti, gali kovoti vien tlk abstraktinių idejų tėvonijoj bei kritikuoti vien tik abstraktines sąvokas, ekonomijos, meno veikimo apsireiškimus, papročių faktus, tai tuo

pat metu Krokuvos kritikai publicistai, būdami kilę iš aristokratų, iš turtingesniųjų savininkų, iš universiteto sferų, laisvai vysto iš tribūnų ir per spaudą gyvu žodžiu ir veiksmu naujos tautinės politikos programą, kaipo lenkų sielos, išgydytos nuo svajingumo, pamokytos sunkių prityrimų, išraišką. Varšuvos pozityvistų sąvokas ir siekimus, platinamus per jų steigiamus savaitraščius ir mėnesinius laikraščius („Przegląd tygodniowy", „Prawda", „Niwa", „Ateneum"), parėmė toki mokslingi ir talentingi rašytojai, kaip Svientochovskis, Sienkevičius, Prusas, Dygasinskis ir kaip toks rimtas literatūros kritikas ir istorikas, Petras Chmieliovskis. „Stańczykams" suteikė įtakos tiek toki gabūs veikėjai, publicistai, rašytojai, kaip Juozas Šuiskis, Stanislovas Tarnovskis, Mykolas Bobrzynskis, tiek ir jų vedamosios politinės akcijos pasisekimas, o lygiai ir tas lobis, kurio įsigijo Galicija, žengdama tuo keliu, o, be to dar, čia prisidėjo auganti laisvė ir tautinio darbo vaisingumas.

Kai kurį laiką Lvovas buvo tvirtovė, kurioj atkakliai gynėsi senoji lenkų ideologija, turinti savo išpažintojų susispietuose čia 1846 — 1864 m. patriotiškai revoliucinių sielojimųsi veikėjuose ir ištikimuose jaunystės idealams tų metų inteligentijos atstovuose, koks, pavyzdžiui, yra buvęs Ujeiskis.

Be tų dviejų partijų, taip gyvai įdomaujančiasiųjų visuomenės padėtim ir geriausiai suprantančių jos trūkumus ir reikalus, didelis naujai gimstančio protiškumo veiksnys buvo ir pats gyvenimas, o lygiai ir lenkų sielos kitėjimo vis labiau matomas procesas, kurį gimdė visuomenės evoliucija, kelianti paviršiun naujus sluoksnius, kurie ligi to laiko dar nebuvo dalyvavę tautos gyvenime ir kultūros darbe. Senoji bajorų ir riterių žemininkų Lenkija dabar darėsi įvairialomine visuomene, kurioj dvasios gyvenimo ir viešojo darbo vadovybė ims pereidinėti turtėjančių ir vis labiau besišviečiančiųjų miestelėnų ir pamaži ėmusios sąmonėti liaudies rankosna.

Tas procesas, vykstąs visose trijose Lenkijos dalyse, esant atskiroms, nepaprastai sunkioms, nepalankioms sąlygoms, anksčiausia kilo prūsų Lenkijoj, o vėliausia, nes tik po 1864 m., rusų Lenkijoj. Čia jį pagimdė sunki represija, atsiaubusi po 1863 m., sukilimo, kuri buvo vykdoma nepaprastai griežta rusinimo akcija. Valstiečių reformos pravedimas, norint susilpninti bajoriją ir atimti iš jos įtakos liaudį, uždraudimas lenkams užiminėti valdiškas vietas, remimas vokiečių kolonizacijos, atėmimas lenkų visuomenei

tautinės mokyklos, apsunkinimas kultūros darbo ir ekonominio plėtojimosi įvairiais susiaurinimais ir draudimais, varžančiais visą veikimą, pagaliau priespauda iš nuolat besitęsiančiojo nuo 1831 m. karo stovio pusės — sudarė 12 milijonų lenkų gyventojams padėtį, smerkiančią juos taip aukšto dvasios kitėjimo laikotarpy sunkiai ir perdėm kovoti su kliūtimis, daramomis valdžios kiekvienam draugijiniam veikimui ir naudotis toj kovoj energijos ir medžiaginių priemonių ištekliais, sumažėjusiais per 1863 m. sukilimą. Tokios dalykų padėties pasekmė susilpnino kultūros darbą, sumažino švietimą lenkuose ir tuo pat metu pagerino medžiaginę buitį svetimiems tų kraštų elementams, o, būtent — žydams ir vokiečiams, kurie daug laisviau galėjo plėtoti savo veikimą pramonės ir kultūros srityse ir kuriems niekas nekliudė siekti savo atskirų tikslų.

Didėjanti rusinimo politika Lenkų Karalystėj 1870 — 1890 m. ir tuo pat metu kolonizavimo komisijos veikimas ir vokiečių hakatizmo akcija prūsų Lenkijoj pagimdė lenkų sieloj, niekur nebematančioj sau paramos ir vilties, kasdien labiau įsitikinančioj nesenai dar skelbiamo mokslo bejėgiškumu, natūralią tokiais atvejais reakciją, visuomenės ir politikos nukrypimą radikalizman. Ieškoti naujų pajėgų liaudy, didėjančiuose darbininkų būriuose, reformoj visuomenės santykių, pavedančių tautos gyvenimo vadovybę ir jo saugojimą gausiausiems ir veikliausiems sluoksniams, — štai toji ideja, kuri buvo nenauja, nes ją jau prieš 50 metų vystė tų laikų demokratai, bet dabar ji turėjo daugiau galimybių pavergti protus. Socializmo plėtojimasis Vokiečiuose, Markso sąvokų įtaka rusų protiškumui ir literatūrai silpnėjant rusų Lenkijoj religingumui nuo pozityvizmo srovių įtakos, del dvasiškai skurdžios dvasininkijos neveiklumo ir pagaliau, žūstant lenkų sielose tautinėms tradicijoms, silpnėjant lenkiškumui, praskynė kelią socializmo doktrinoms. Žydų inteligentijos įtaka lenkų protiškumui, daroma spaudos, raštijos pagalba ir bendradarbiaujant jai viešose įstaigose ir kultūros darbe, irgi vaidino čia svarbų vaidmenį. Toji inteligentija, susidurdama su ištremtomis iš rusų centralinių gubernijų žydų miniomis, persiiminėjo jų radikalizmu ir revoliuciniais siekimas, kuriais ji manė iškovoti sau lygias teises ir laisvo tautinio plėtojimosi sąlygas. Iš čia kilo tas bendradarbiavimas socialinių idejų platiname lenkų liaudininkų, radikalų, pažangininkų su žydų inteligentija, kuri garbino Markso mokslo doktrinas ir dengė „internacionalizmo“ ir pažangos vėliava savo tikrus tautinius siekimus.

Persekiojimas ir nerandąs paramos bailiose, sumaterializėjose, suabejėjose sielose, vyraujančiose rusų Lenkijos miestelėnų, dvarininkų ir dvasininkų sluoksniuose, lenkiškumas rado sau prieglaudą ir atatinkamą dirvą jaunuomenėj, kuri vadovaudamasi obalsiu „praca u podstaw" ir varydama švietimo darbą, platino liaudžiai skiriamus leidinius ir slaptai ją mokė.

Veikliausias to judėjimo pionierius buvo Konradas Prošinskis (Promyk), lietuvis (1851 — 1908), apsigyvenęs po 1870 m. Varšuvoj, „Šventadienio laikraščio" („Gazeta świąteczna") įsteigėjas. Tas laikraštis buvo skiriamas liaudžiai ir pradžioj jis buvo vienintelis ir visų geriausias visų vėlesniųjų panašių laikraščių. Savo rinktiniu elementorium, kuris išsiplatino milijonais egzempliorių, ir visu rinkiniu knygų, turinčių sau tikslą nuolatinį švietimą liaudies, kuriai buvo išplėšta lenkų mokykla, Prošinskis padėjo pastovų pamatą vis augančiam nuo to laiko švietimo darbui liaudies reikalų srity. Jo pavyzdžiu ir paveikslu išsiplėtojo Varšuvoj slapčios liaudies švietimo draugijos knygų leidimo veikimas, kuriame daugiausia yra pasidarbavęs Mečislovas Brzezinskis — mokytojas, liaudies laikraščio „Aušra" („Zorza") redaktorius, gausių ir populeriškų knygų autorius ir leidėjas.

Kylančių iš to judėjimo liaudininkų grupės organu tapo 1886 m. įsteigtas savaitraštis antrašte „Balsas" („Głos"), apie kurį susispietė visos karštesnės sielos, randančios liaudies švietime galingiausią savo lenkiškumo išraišką. Tame laikrašty talpino savo pirmuosius kūrinius Žeromskis, Kaspravičius, o iš senesniųjų ir jau žinomų — Konopnicka ir Dygasinskis. Kryptį tam laikraščiui teikė du žymūs savo gabumais ir pasišventimu liaudies ir tautos reikalams veikėjai, o, būtent: J. Potockis (Marijonas Bohušas, 1854 — 1899), lietuvis, sociologas, autorius aukštesnės vertės veikalo „Lenktiniavimas ir bendradarbiavimas" („Współzawodnictwo i współdziałanie"; 1900 m.) ir Jonas Poplavskis (1854 — 1908) — gabus publicistas, karštas patriotas ir nepailstomas visuomenės veikėjas. Tas laikraštis „Balsas", pripažindamas liaudį „svarbiausiu tautos visuomenės elementu, savo programoj šitaip kalbėjo: „Stovėdami ant realių liaudies reikalų pamato, mes griežtai smerksime apgaulingas pretensijas vairuoti visuomenės laivą tų vairininkų, kurie, mūsų 10 amžių kultūros ir tradicijų vardu prisidengę, nenori žinoti arba užmiršta, kad tos tradicijos idealai ir tos kultūros formos yra svetimos didesnei tautos daliai. Būdami kupini to paties nusistatymo, iš vienos pusės

mes remsime visas pastangas, kurių tikslas bus vaduoti darbą, o iš antros -- mes vis delto paskelbsime kovą doktriniuojantiems kosmopolitinio socializmo apaštalams, kurie nenori atminti tai, kad mūsų liaudis savaip supranta savo laimę, kurios nieku būdu neįsprausi abstraktiškosna bei iš svetimųjų pasiskolintosna formulosna. Toliau, skelbdami kovą „atžagareiviškoms srovėms, kurios nori tolaikinį gyvenimą ir mokslą apnarpliuoti klerikalų tinklais", jie įspėja, kad tai jiems nepatrukdys „pripažinti religiniams jausmams galingą jėgą, pasireiškiančią liaudies gyvenime". Vyriausias to laikraščio redaktorius, J. Poplavskis, visoj eilėj savo straipsnių vystė mintį, kad liaudis turinti savo civilizaciją visai skirtingą nuo aukštesnių sluoksnių civilizacijos. Susispietę apie „Balsą" liaudininkai pozityvistų obalsiuose matė kosmopolitinio pobūdžio miestelėnų ideologiją. Jie norėjo liaudies sieloj, švietimo sužadintoj, rasti naują šaltinį lenkiškumui ir pastovų jam pamatą.

„Balso" nutylimas 1849 m. ir tuo pat metu jo bendradarbių iškrikimas, neturint galimybių remti Varšuvoj bręstantį liaudininkų sielose sumanymą glaudžiau sujungti visų trijų respublikos dalių tautinio veikimo programą, paragino įsteigti 1895 m. Lvove „Visos Lenkijos apžvalgą" („Przegląd Wszechpolski"), turinčią žadinti silpnėjančius vienybės, tautinio solidarumo jausmus, stiprinti bendrų, aukščiausių lenkų gyvenimo uždavinių ir tikslų sąmonę. Kaip po 1870 m. įsteigta Krokuvoj „Lenkijos apžvalga" spietė konservatorių partijos politikos programos kūrėjus, taip „Visos Lenkijos apžvalgos" redakcijos būrys, kurio siela buvo apsigyvenęs Lvove „Balso" vedėjas, J. Poplavskis, pagamino programą ir kadrus tautos demokratų, kurių sąbruzdis, 1905 m. revoliucijos pagimdytas rusų Lenkijoj, praskynė kelią įgyti labai dideliai įtakai, daromai lenkų politiniam gyvenimui ne tik rusų Lenkijoj, bet ir austrų (ypač rytų Galicijoj), o vėliau ir Prūsuose. Tos programos, kuri, žinoma, aktyviai susidūrusi su realia politika, žymiai pasikeitė, kūrėjas buvo, be J. Poplauskio ir Z. Balickio, garsus vėliau politikos veikėjas, publicistas, Varšuvos atstovas rusų dūmon ir Petrapilio lenkų grupės pirmininkas, Romanas Dmovskis, varšuvietis, Paryžiaus politikos mokslų mokyklos auklėtinis, kuris tolaikinės lenkų kartos gilesnių ir karštesnių sielų mintis ir siekimus įtikinamai išreiškė drąsioj, kuprnoj taikslių pastebėjimų ir nurodymų knygoj antrašte „Naujos gadynės lenko mintys" („Myśli nowoczesnego Polaka"; Lvovas, 1904, o 3 laida—1907 m.). Iš priežasties sunkaus pesimizmo ir nusto-

jimo tikėti savo pajėgomis ir būdamas įtakoj šėlstančios priespaudos rusų Lenkijoj ir augančio ištautinimo prūsų Lenkijoj, Dmovskis ragino būtinai išauginti lenkuose patvarią energiją, kuria nuolat būtų galima sulaikyti priešų spaudimą. Ne laikini krūstelėjimai bei išsiveržimai, bet vien tik amžinas jėgų įtempimas galįs užlaikyti tautai jos buitį. „Tautų santykiuose nėra nei tiesos, nei skriaudos, o yra vien tik jėga ir silpnumas". Prūsas arba rusas, platinantieji savo viešpatavimą svetimose tautose, atlieką tik savo pareigas. Kad būtų galima pasekmingai su jais kovoti, reikią sužadinti liaudies plačiuose sluoksniuose veržimąsi prie darbo ir aktyvaus apsigynimo, reikią, kad jie pajustų ir suprastų atskiro asmens ir visuomenės interesų solidarumą. Tolimesnis tos ideologijos, sudarančios pamatą tautos demokratų programai, plėtojimas buvo Z. Balickio veikalas antrašte „Tautos egoizmas etikos žvilgsniu" („Egoizm narodowy wobec etyki").

Tuo pat metu (apie 1880 m.) lenkų jaunuomenės, kuri baigdavo rusų mokyklas ir universitetus, skaudžiai jaučiama jau mokyklos suoluose priespauda drauge su radikaline ir pesimistine ideologija naujų rusų rašytojų, taip gobšiai beskaitomų, nes neįleidžiamų gimnazijų programon, gimdė jautriose sielose revoliucinius sąvokas ir siekimus. Visuomenei daroma skriauda labiau jaudino ne vieną jauną širdį negu tautos skaudimas. Slaptai varomas tuo metu visoj Lenkijoj švietimo darbas artino jaunuomenę prie liaudies, o ypač prie didesnių miestų ir fabrikų židinių darbininkų ir proletarų sferų. Eidama, bešviečiant liaudies tamsias mases, visuomenės pareigą, toji lenkų jaunuomenė drauge norėjo paruošti liaudy galingą jėgą revoliucijai, turinčiai reformuoti valstybės ir visuomenės surėdymus ir įgyvendinti gimstančius jaunose sielose miglotus, jai pačiai neaiškius naujus idealus.

Tačiau su chaotinga, nenusistovėjusia ideologija dažnai jungdavosi karšti jausmai, energija ir pasiaukojimas, trykštantieji iš tų veikėjų širdžių, kurioms nuolat grėsė tardomųjų komisijų, karo teismų, administratyvių baudų griežtumas. Pirmas to judėjimo organizatorius, L. Varinskis, įsteigė apie 1882 m. Varšuvoj sąjungą vardu „Proletaras", susidedančią iš darbininkų ir jaunų inteligentų, ir ėmė slaptai leisti laikraštį antrašte „Proletarjat". Tos sąjungos įkūrėjas turėjo ryšių su visais lenkų jaunais socialistais revoliucinieriais, emigrantais, kurių organas buvo einąs Ženevoj nuo 1879 m. laikraštis vardu „Lygybė" („Równość"). Tų revoliucionierių tarpe daugiausia vyravo tarptautinio socializmo idejos (Bakuninas ir Mark-

sas), todel „Lygybė“ smerkė drauge su „reakcija“ ir rišančiasį su ja „patriotizmą“, skelbdama, kad „socializmas ir patriotizmas“ esą „dvi idejos, kurių nieku būdu negalima suderinti“. Tiems dėsniams liko ištikimas „Proletarijatas“, kurio atstovas Kunickis dalyvavo „Liaudies valios“ („Narodnaja volia“) narių suvažiavimuose Paryžiuj. Pagaliau įsteigtas 1889 m. Paryžiuj „Paskatinimas“ („Pobudka“) suspietė apie save tuos, kurie norėjo sujungti lenkų reikalą su socialiniu reikalu. Galutinai suredeguota. „Lenkijos socialistų partijos“ programa pasirodė 1893 m. leidžiamame Londone „Priešaušry“. Toji lenkų partija nuo to laiko spietė savo eilėsna daugiausia inteligentiją, sudarydama frontą prieš socialdemokratus, ištikimus tarptautiniams obalsiams, nusistačiusius prieš tautinius siekimus, telkiančius darbininkus ir turinčius vadus daugiausia žydus. „Lenkijos socialistų partijos“ ideologija labai galingai atsispindėjo gausioj XIX amž. paskutinių metų literatūroj, o drauge ir tolaikinės inteligentijos protiškume. Gyvas jos palaikymas iš žydų lenkų talentingų literatų ir publibistų pusės padėjo suteikti jai pažangos ir madinio nusistatymo pobūdžio visuomenės ir tautos uždavinių žvilgsniu. Glaudžiai jungėsi su socialistų judėjimu ir laisvamanių sąjūdis, kurį pagimdė po 1864 m. Varšuvos pozityvistai — Svientochovskis, Dygasinskis, ir kurį rėmė savo kūryba Konopnicka. Tas sąjūdis rado sau didelės paramos augančiame socializme, su kuriuo turėjo artimų ryšių daugelis vėlesniųjų laisvamanybės idejų platintojų, o, būtent: Baudouin de Courtenay — garsus kalbininkas ir dažnai dirbąs publicistikos srity, L. Krzyvickis — sociologas ir etnologas, V. Nalkovskis — labai talentingas geografas, Vl. Davidas — psichologas ir pedagogas, A. Niemojevskis — poetas, publicistas ir „Nepriklausomos minties“ redaktorius, V. Sieroševskis — etnologas ir apysakininkas ir G. Danilovskis — poetas, apysakininkas ir publicistas. Tik po 1905 m. pamaži ėmė skirtis tos dvi protų kryptys. Talentingų rašytojų (Žeromskis, Sieroševskis, Danilovkis) ir poetų, esančių radikalizmo sąvokų ir siekimų įtakoj, kūryba padarė gimusio rusų Lenkijoj radikaliai pažanginio protiškumo įtakos austrų Lenkijai, kurioj ją platino tiek išeiviai, slapstantėsieji nuo rusų karo teismų griežtumo, tiek ir vis gausiau plaukiančioji iš visos rusų Lenkijos jaunuomenė eiti mokslų Krokuvos ir Lvovo lenkų mokyklose. Krokuva, kuri ilgą laiką buvo svarbiausias konservatizmo centras, po 1890 m., veikiant iš visos Lenkijos susispietusios vietos universitete ir meno akademijoj jaunuomenės įtakai, tapo mokslo, meno ir visuomenės radikalizmo ži-

diniu, iš kurio triško gausi literatūros kūryba, visuomenės veikimas ir švietimo darbas. Silpniausiai toji įtaka atsispindėjo Prūsų valstybės lenkų gyventojuose, kurie, būdami labai atkakliai nusistatę prieš radikalizmą ir visas doktrinas, buvo pasišventę sunkiems, realiems gyvenimo uždaviniams.

Pasekmingesnėse sąlygose, nes veikiant laisvai plėtojančiasio politikos gyvenimo gan plačios savivaldybės rėmuose, įtakai, bendradarbiaujant tautinei mokyklai, naudojantis žodžio ir darbo laisve, išsidirbinėjo lenkų protiškumas austrų Lenkijoj. Rimtas jo įrodymas yra turtinga dideliais faktais pastarųjų 40 metų politikos istorija ir surištas su ja nuolat didėjančios savivaldybės sekmingas plėtojimasis, o drauge ir kultūros darbo pažanga, švietimo, ūkininkystės, pramonės augimas. Sąryšy su visa tai mokslo, literatūros, meno kūryba, kaipo lenkų sielos išraiška, įgys vyraujančią padėtį. Krokuva ir Lvovas pralenkia dvasiškai silpnėjančią Varšuvą. Istoriografijos ir literatūros kritikos augimas, apie kurį bus kalbama sekančiame skyriuj, Vyspianskio kūryba (žiūrėk paskutinį skyrių!) parodo tą nuolatinį austrų Lenkijos dvasios gyvenimo augimą, duodantį jam galimybės užimti vadovaujamą lenkų tautos gyvenime padėtį. Amžius šėlusi priespauda ir lenkų gyvenimo apmirimas paliko po savęs pasekmių — ekonominį susilpnėjimą ir tautų antagonizmą rytų Galicijoj, apsunkinančius ir vėlinančius to plėtojimosi nuosaikumą, nes jame matyti priešginybių tarp gausių proto pajėgų ir tarp medžiaginių priemonių silpnumo.

Vyraujanti politika, neturinti pamato ir atsvaros silpname ekonominiame plėtojimesi, leidžiančiame svetimiems gaivalams išnaudoti krašto turtus, vyrauti prekyboj, pramonėj, pinigų operacijoj, stoka darnos tarp švietimosi, plačiai trykštančio iš gausių mokyklų ir politinių laisvių, kurias sau įgijo liaudies sluoksniai ir tarp tų masių profesinio ir visuomeninio išsilavinimo, gimstąs iš čia nepastovumas bei chaotingumas įvairių draugijų, grupių ir sluoksnių politinėse ir visuomeninėse sąvokose, o, be to dar, vis plačiau liaudies masėse ir miestelėnų tarpe augąs ir juos rišąs lenkiškumas, — štai tos tolaikinio austrų Lenkijos protiškumo ypatybės.

Toks sunkus ir svarbus klausimas sureguliuoti santykius su Rusinais, siekiančiais (del savo gausumo) įgyti persvarą ir autonominį gyvenimą rytų Galicijoj, ir kylstanti akcija prieš svetimų gaivalų (žydų ir vokiečių) šeimininkavimą pramonėj ir prekyboj drauge su siekimais supramoninti Galiciją ir sulenkinti miestus, suteikimas

nauju rinkimų įstatymu liaudžiai ir miestelėnams galimybių plačiai dalyvauti politikos gyvenime, kai tuo pat metu didėja švietimasis, — visa tai greitina lenkų dvasios gyvenimo augimą, gilina tautinę sąmonę ir moko suprasti lenkų gyvenimo realius uždavinius ir reikalus. Sąryšy su politikos gyvenimo koncentravimusi Lvove, jame ir lenkiškumas daug gyviau ir galingiau pasireiškia negu Krokuvoj, kur jis turi tokį galingą pamatą praeities tradicijose ir tautinėj vienybėj.

To naujo protiškumo ir gilesnio lenkiškumo žadintojas ir platintojas savo įvairiu veikimu visuomenės, politikos, pramonės ir publicistikos srityse buvo Stanislovas Sčepanovskis (gim. 1900 m.), turįs nepaprastą būdą ir protą. Jo protiškume susijungė kilnūs Mickevičiaus gadynės idealizmas ir patriotizmas su atsineštomis iš Anglijos, kur jis ilgesnį laiką gyveno, ekonominėmis sąvokomis ir kultu darbui, kaipo moralios energijos ir visuomenės pajėgų veiksnio išraiškai. Išvydęs po sugrįžimo iš Anglijos austrų Lenkijos baisų ekonominio skurdo, visuomenės ir tautos tamsumo ir silpnumo vaizdą, jis nupiešė jį statistikos pagalba savo garsioj knygoj antrašte „Galicijos skurdas" („Nędza Galicji"; Lvovas, 1888 m.).

Sąjūdis, pagimdytas to darbo sąmoningos įtakos drauge su asmenine iniciatyva autoriaus, kuris savo pavyzdžiu ragino imtis eksploatuoti gausius naftos šaltinius, suteikė pradžią didėjančiam nuo to laiko lenkų pramonės plėtojimuisi. Pasišventęs tautos atgimimui per atatinkamą jaunuomenės auklėjimą ir stiprinimą lenkiškumo remiant jį moralia energija ir būdų kilnumu, jis savo gausiose seimo kalbose ir kituose skelbiamuose traktatuose tampa platintoju tų siekimų, kuriuos jis patvirtina savo gyvenimo, pašvęsto visuomenės tarnybai ir tautos reikalams, darbais. Savo idealą jis išreiškė veikale „Lenkų ideja" („Idea polska"; 1901 m.). Ščepanovskio kalbų ir išsipasakojimų rinkinys išėjo jam pasimirus antraštėmis: „Mintys apie tautinį atgimimą" („Myśli o odrodzeniu narodowem"; Lvovas, 1903 m.) ir „Apie lenkų auklėjimo tradicijas" („O polskich tradycjach w wychowaniu"; Lvovas, 1912 m.).

Lenkų sielos kitėjimas prūsų Lenkijoj po 1870 m. ėjo skirtingose sąlygose, kurios jai tiekė sunkaus, bet grūdinančio bandymo. Dabar ji lieka suremta nugalėtojų Prūsų germanizacinės akcijos, surištos su augančia ambicija ir pasauline reikšme, kurių buvo kupina nauja viešpatija, stiprinanti savo valstybės galybę, bevienindama visas savo tautas. Neatiduoti žemės, kurią galingas prie-

šas stengiasi įvairiais būdais išplėšti iš po kojų (kolonizacinės komisijos veikimas, naudojantėsis gausiais valstybės skiriamais milijonais, tik ką priimtas žemės įstatymas, šelpimas vokiečių valdininkų, pirklių, pramonininkų, naujakurių valstybės pinigais), apsaugoti sielą nuo primesto jai mokykloj, įstaigose, teisme ir net bažnyčioj vokiškumo, įgyti sau sąlygas medžiaginei buičiai iš priežasties uždarymo lenkui kelio užimti viešą tarnybą, įkurti visuomenės įstaigas ir nuosavius kultūros darbo židinius, paremti ir užlaikyti juos ištvermingu darbu, pasiaukojimu ir uoliu bendradarbiavimu, — štai tas uždavinys, kuriam prūsų Lenkijos keturi milijonai lenkų gyventojų 40 metų dirbo su nesilpnėjančia energija ir su rimtomis išdavomis ekonomijos srity.

Toji kova telkia dvasios pajėgas viena kryptim ir palyginamai angštame uždavinių rate. Ji siaurina proto gyvenimo sritį, bet užtai lavina būdą, žadina energiją ir plėtoja gabumus, reikalingus profesiniam darbui, viešam veikimui. Didžlenkietis, būdamas priverstas visą savo energiją kreipti ir taikyti kovai del valdymo gimtosios žemės, del turėjimo teisių gyventi ant jos ir savo darbu įgyti priemonių šiaip taip egzistuoti, turi labai susiaurinti aukštesnių dvasios gyvenimo reikalavimų ir uždavinių patenkinimą. Prūsų Lenkija jau nuo pusės amžiaus liovėsi gimdžiusi poetus, dailininkus, mokslininkus.

Didžiosios ir prūsų Lenkijos, o lygiai ir tautiškai bundančių Slionsko, Prūsijos mozūrų, Pamario kašubų protinio ir tautinio gyvenimo išraiška, nesant rimtesnių mokslo ir literatūros leidinių, yra liaudies spauda, daug gausesnė ir labiau gyventojų remiama, negu kituose lenkų kraštuose. Toji spauda, be Didž. Lenkijos ir vakarų Prūsų, galingiausiai išsiplėtojo Aukšt. Slionske. Čia didžlenkietis Adomas Napieralskis suvaidino žymų vaidmenį kaipo raštų redaktorius, kaipo leidėjas ir lenkų liaudies organizatorius, — liaudies, kurioj tautinę sąmonę ėmė žadinti kuklus pradžios mokytojas, Juozas Liompa (1797—1863). Tiek protiškume, tiek ir atspindinčioj jį spaudoj, pasireiškia stipresni negu kitose Lenkijos dalyse katalikybės ir lenkiškumo ryšiai, atatinkantieji analogiškam vokiškumo ir protestantizmo susijungimui, vartojamam ištautinimo akcijoj. Lenkiškumas čia turi tvirtą skydą katalikybėj. Dvasininkai su sielų ganytojų pareigomis daugiausia jungia vadovybę ekonominėj ir politinėj kovoj, švietimo darbe, liaudies sąmoninime. Kunigai paprastai vadovauja bankams, bendrovėms, įvairioms sąjungams, dažnai

jie yra ir laikraščių redaktoriai, liaudžiai skiriamų knygų autoriai ir leidėjai. Nesenai miręs kun. Vavrzyniakas buvo viso bankų ir lenkų liaudies bendrovių tinklo organizatorius ir .gabus vedėjas. Mokslo Remėjų Draugijos Poznanėj pirmininkas yra vyskupas Likovskis, ir ji turi daug narių kunigų, o Mokslo Draugija Torunėj susideda daugiausia irgi iš kunigų. Prūsų lenkų protiškumas glūdi bažnyčios gyvenimo sferoj ir ekonomijos bei politikos kovoj. Literatūros ir meno kūryba, o lygiai ir mokslo darbas čia neranda sau nei atatinkamos atmosferos, nei materialių pamatų bei sąlygų. Atskiri asmenys, norintieji pasišvęsti tokiam veikimui, ieško jo Krokuvoj, Lvove, o kai kada ir Varšuvoj. Ten, kur be paliovos eina atkakli kova del materialių tautos buities pradmenų, turi nutilti mūzos ir pasišalinti Minerva.

Dabar visose Lenkijos dalyse lenkų protiškumo kristilizavimuisi darė įtakos gyvenimo plėtojimasis, gimdąs gausius, naujus, nežinomus ligi tol lenkams ūkininkams uždavinius, raginąs dalyvauti viešame darbe ir tautos gyvenime liaudies mases, kurių reikalai ir siekimai ima užiminėti pirmą vietą. Pramonėjimas, labiausiai plėtojantėsis rusų Lenkijoj (Lenkų Karalystės sienose), daugina miestelėnų skaitlių ir ima gimdyti darbininkų luomą. Gyvenimo plėtojimasis sąryšy su protiškumo persilaužimu atgaivino nykstantį ar bent susilpnėjusį po 1831 m., mokslo darbą, randantį dabar pastovų sau pamatą Mokslo Akademijoj (Akademja Umiejętności),) įsteigtoj Krokuvoj 1872 m., o lygiai ir dviejuose universitetuose, gausiose įstaigose ir draugijose, kurios augte augo ypač austrų Lenkijoj iš visuomenės aukų. Tuo pat metu gyvavęs, bet žymiai silpnesnis, vien tik gamtą tyrinėjąs, mokslo darbo plėtojimasis Varšuvoj, savo darbui pradžią pasėmė iš trumpai čia gyvavusio universiteto (Aukščiausioji Mokykla, buvusi nuo 1863 ligi 1869 m.), kurį buvo įsteigęs Vieliopolskis. Katedroms užimti energingas reformatorius sutelkė čia geriausias mokslo pajėgas iš visų trijų Lenkijos dalių. Iš gausaus to universiteto auklėtinių būrio Lenkija susilaukė ne tik gabių rašytojų ir gausių visuomenės veikėjų, bet ir tokių darbuotojų, kurie po keturių dešimtų metų pertraukos padarė pradžią naujai suorganizuotam mokslo darbui įvairiose mokslo srityse. Pakeitus 1869 m. Aukščiausiąją Mokyklą rusų universitetu, lenkų mokslas, nebeturėdamas paramos iš valstybės, buvo priverstas ieškoti sau pagalbos visuomenės įstaigose ir draugijose, kurių veikimą varžė lėšų stoka ir rusų policijos bei administracijos priespauda.

Dideliu vargu išgautas 1881 m. leidimas iš valdžios įsteigti Varšuvoj „Pašalpos kasą darbuojantėsiems mokslo srity“, ėmus jon plaukti pasižadėjimams ir nuolatiniams indėliams, atsirado galimybių remti mokslo tyrinėjimus, skelbti jų vaisius ir platinti šviesą leidžiant specialius veikalus ir vadovėlius.

Ūkininkystės ir pramonės sužydėjimas, gimdydamas mokslo nurodymų reikalingumą, privertė įsteigti Varšuvoj 1875 m. „Pramonės ir ūkininkystės muziejų“, o prie jo — specialias mokslo dirbtuves ir observatorijas. Lenkų gamtininkai susispietė Varšuvoj „Daržininkų“ ir „Gydytojų draugijose“. Pagaliau 1907 m. buvo gautas leidimas įkurti „Mokslo Draugijai“, duodančiai galimybių susijungti visiems lenkų mokslininkams ir suorganizuoti savo darbą. Rusų Lenkija, o ypač Varšuvos židinys, nuo to laiko tiekia Krokuvos ir Lvovo lenkų universitetų ir politechnikumų katedroms gabių gamtininkų. Kukli Varšuvos chemijos laboratorija pagimdė garsią šiandie visame pasauly mokslininkę Curie Skladovską.

Gamtos mokslo darbas, turįs rimtą tradiciją praeity, vėliau sekmingai išsiplėtojo Krokuvoj ir Lvove. Krokuvos universitetas savo profesorių tyrinėjimais ir išradymais įgijo sau rimtą padėtį Europos mokslo pasauly. Dujų bei oro tyrinėjimais pagarsėjo čia Vroblevskis ir Olševskis. Mokslo darbai fizikos, chemijos, matematikos srityse, atlikti tokių mokslininkų, kaip Vitkovskis, Em. Godlevskis, Marchlevskis, Vl. Natansonas, Zaremba, įgijo rimtą sau pasaulio pripažinimą.

Visai aišku, kad lenkų mokslininkams svarbiausias uždavinys buvo ištirti savo gimtąją žemę ir jos žmonių gyvenimo plėtojimąsi įvairiausiuose jo apsireiškimuose. Pirmą kartą, kaupiančių ir organizuojančių tą darbą įstaigų dėka, lenkų mokslas pasiekė planingumo ir nuolatinio plėtojimosi. Beveik pusamžinis to darbo, augančio savo priemonėmis ir darbuotojais, veikimas suteikė jau gan rimtų vaisių. Krokuvos akademijos mokslo leidiniai siekia jau tūkstantinių numerių. Daugiau kaip šimtas Krokuvos „Fiziografijos Komisijos Metraščių“ ir Varšuvos „Fiziografijos užrašų“ tomų sutelkė milžininę tyrinėjimų ir pastebėjimų medžiagą, liečiančią buv. Lenkijos žemių gamtą. Archeologija, etnologija, kalbotyra irgi sudaro paminklų, tyrinėjimų, studijų rinkiniuose gausią išdavą, įgytą betiriant lenkų kraštų įvairias tautas ir jų pirmapradžią kultūrą. Istorijos gyvenimas ir jo išraiška bažnyčios, valstybės, papročių gyvenime, o lygiai literatūroj ir apskritai mene, viliojo kalbamus talentingus dar-

buotojus todel, kad visa tai turi ryšių su dabarties klausimais ir uždaviniais. Tat gausus istoriografijos ir literatūros tyrinėjimo sužydėjimas ryškiai išreiškia pastarųjų penkių dešimtų metų laikotarpio lenkų dvasios gyvenimą ir jų sielos kristalizavimąsi. Tam kilniam apsireiškimui yra pavedamas sekantis skyrius.

Jausdama reikalingumą sustiprinti ir išaiškinti lenkų sąmonę sudaryti rimtą pamatą protiškumo plėtojimuisi ir patiekti platiesiems sluoksniams įgytas ligi tol žinias apie kraštą ir žmones, Krokuvos akademija sumanė 1905 m. leisti „Lenkų enciklopediją", turinčią savo 25 tomuose patiekti įvykdytų per tą laikotarpį visų darbų sintezę. Tas jos sumanymas tik pastaruoju laiku yra vykdomas gyveniman.

30 §. Istoriografijos, literatūros tyrinėjimo ir kritikos plėtojimasis, kaipo lenkų sielos 1864 — 1905 m. kilni kristalizavimosi išraiška.

Lenkų protai, prablaivinti beviltingos padėties, susidariusios po 1863 m. smūgio ir nutraukę ryšius su poetų ideologija, atsigręžė ieškoti sau nurodymų į tolaikinį mokslą, į gamtininkus, sociologus, istorikus. Conte, Darvinas, Millius, Spenseris, Supinskis, Buckle, Momonsenas, Macaulay, Taine tampa patarėjais ieškantiems naujų kelių ir priemonių. Beveik paniekintas tėvynės priešų vėl pripažintas Vieliopolskis pamaži išauga dideliu valstybės vyru lenkų sielose, veltui dairančiosiose vado, galinčio jas išvaduoti iš sunkios padėties. Matomos protams nesenos praeities klaidos, o lygiai ir reikalas nutiesti naujus ateities kelius, vykstant visuomenės tvarkos kitėjimo ir politinio bei tautinio gyvenimo atbudimo Galicijoj procesui, kurį gimdė įgyta autonomija, vertė jaunus lenkų politikus ir patriotus, susispietusius Krokuvoj, remtis sumanytoj ir nūnai galimoj akcijoj konservatyviais visuomenės gaivalais, o, būtent — didesniųjų dvarininkų ir aukštesniųjų dvasininkų luomais, tampant lojaliais ir taikiais austrų valdžiai, kuri buvo kupina nusileidimų. Galicijos seimo adresas iš 1866 m. gruodžio mėnesio reiškė įsitikinimo, kad Austrija, „vedama istorijos būtinumo"..., savo vidaus surėdyme būsianti galingiausia laisvės gerbimo išraiška, o užsienių politikoj—Vakarų civilizacijos, tautų žmonijos ir teisėtumo teisių skydas, kad „ji perims misiją, kuri ištisus amžius buvo mūsų (lenkų)". Tas adresas baigėsi šiuo šauniu pareiškimu: „Su tavim, Šviesiausias Viešpatie, mes esame ir norime būti".

Kai po 1831 m., ne tiek kritiškai, kiek nepalankiai ir tendencingai smerkiamai, buvo nusistatę prieš lenkų praeitį jų demokratai radikalai, tiek dabar dar kritiškiau, bet drauge ir nieko nepaisydami ir būdami kupini tendencijos, ima vaizduoti ir smerkti tą praeitį Krokuvos politikai ir istorikai.

Norint paremti pirmą organizuotą ir telkiančią rimtas pajėgas konservatorių partiją, trokštančią sudaryti Lenkijai „moralią valdžią", būtinai reikėjo parodyti Lenkijos žlugimo tikras priežastis ir nevykusias pastangas atgauti jai nepriklausomybę ginkluotų sukilimų būdu. Tuo tikslu Juozas Šuiskis (1835 — 1883), šaunaus būdo ir proto žmogus, karštas patriotas, poetas ir istorikas, nesenai išleistų (1862 m.) „Lenkijos darbų" („Dzieje Polski") autorius, paskelbė brošiūrą antrašte „Keletas tiesų iš mūsų darbų, reikalingų šią valandą apsvarstyti" („Kilka prawd z dziejów naszych ku rozważaniu w chwili obecnej"; 1867 m.). Autoriaus išvados ir nurodymai, paremti liūdnu nesenos praeities prityrimu ir kritišku išnagrinėjimu senesnių amžių klaidų ir stokų, daugelio gilesnių rimtesnių protų buvo tyliai pripažinti. Negausių ir protiškai skurdžių tolaikinių emigrantų opozicija, užpuolusi autorių už atėmimą jai tėisių atstovauti tautą ir vadovauti jos gyvenimui, neturėjo didesnės reikšmės.

Tiek augąs plėtojančiasioj partijoj ir jos vaduose pajautimas moralios jėgos ir supratimas kilnių pradėtos akcijos uždavinių, tiek ir rišantėsis su visa tai būtinumas griežtai ir galutinai atremti priešų apkaltinimus ir šmeižimus ir kovoti su ankstyvesnių metų politine ir patriotine ideologija, tebesilaikančia dar protuose, vertė imtis paprasto politikos didesnėj kovoj būdo — pamfleto, kuris karčios satiros ašmenimis bematant nuginkluoja priešą. Šuiskio, Tarnovskio ir Kozmiano įsteigtame Krokuvoj mėnesiniame laikrašty antrašte „Lenkijos apžvalga" („Przegląd Polski") pasirodė „Stańczyko krepšys" („Teka Stańczyka), kuris buvo redaguojamas viso būrio asmenų ir laiškų forma karčiai kritikavo rėksnių patriotizmą, turintį savo lizdą „Tigrisove" (Lvove), o savo vadus — įvairiuose atstovų, ministerių, liaudies tribūnų kandidatuose, stengiančiuosiuose tapti populeriais, skelbdami jaudinančias frazes, gamindami puikias programas ir pažiūras. 1863 m. sukilimas liko galutinai ir labai karštai pasmerktas. Tat nuo to laiko tą partiją priešai, šalia „Stańczykų", ėmė pravardžiuoti dar ir „Gaisrininkais", „tautinių jausmų gesintojais", ir tie pavadinimai labai ūmai prigijo. Drauge su sekmingai augančia politikos akcija, tiekiančia Krokuvos partijai vis didesnės reikšmės pačiame

lenkų krašte ir Vienoj ir ėmus jai vyrauti autonominėj austrų Lenkijoj, ji įgyja rimtos įtakos lenkų įstaigoms, telkiančioms dvasios gyvenimą.

1869 m. Krokuvos universitete lieka įsteigta lenkų istorijos katedra, kurią užima vyriausias „Stańczyko krepšio" bendradarbis, aukščiau minėtas istorikas ir politikas, Juozas Šuiskis. Be to, jis 1872 m. ėmė eiti Mokslo Akademijos, kuri buvo įsteigta iš buv. „Mokslo Draugijos", generalinio sekretoriaus pareigas. Toji Mokslo Akademija buvo pirmas šviesos židinys, telkiąs ir organizuojąs nuo to laiko lenkų mokslininkų darbą. Tautos praeities tyrinėjimas dabar susilaukė Krokuvoj pastovios moralios ir materialios paramos. Senoji lenkų sostinė naujai tapo svarbiausiu lenkų tautinio ir dvasinio gyvenimo židiniu, darančiu vis platesnės ir galingesnės įtakos visoms Lenkijos dalims.

Naujas lenkų sąvokų formavimasis pasireiškė galingiausiai ir pilniausiai turtingoj Šuiskio sieloj, nužerinčioj ir žadinančioj tiek politinės partijos veikimą, kuriam jis buvo širdis ir sąžinė, tiek ir dideliu mostu pradėtą studijavimą tautos istorijos, kurioj jis kaipo vadovas, tiek savo nepaprastu protu, tiek ir tyrinėtojo ir patrioto užsidegimu tiek daug yra nusipelnęs. Jo veikimui vadovavo aiškiai pareikšta mintis, kad „tautoms, kurios politiškai yra jau nebegyvos, bet kurios nėra dar išsižadėjusios Dievo, keliančio puolusius, ir savo kilnaus išdidumo, kuris visomis savo jėgomis yra pasiruošęs padėti, — istorija, naudojama tik kaipo akstinas tautiniams jausmams, kaipo plasterius sukrekėjusioms žaizdoms, kaipo buvusios garbės skuduras, kuriuos paliko nepriklausomybė, būtų pražūtinga; ji yra kritusio žemėn riteriaus gydytoja, o ne išdykusio vaiko lepintoja, ne pranašas, šaukiąs apgailėti senus nusidėjimus, ne amatininkė, piešianti namų ir tautos garbę".

Sustiprinti, pagydyti, pamokyti galinti vien tik tiesa apie praeitį. O kad tą tiesą surasti, reikią sutelkti ir ištirti visus tos praeities paminklus ir ant jų pamato sukurti jos pilną, tikrą vaizdą. Pasiėmimas ir įvedimas veiksman taip didelio uždavinio, pastatymas istorijos vadovauti tautos gyvenimui, sudaro didelį Krokuvos istorijos mokyklos nuopelną. Jos silpna pusė buvo neapsaugota, įvairiu laipsniu pasireiškianti darbų priklausomybė nuo konservatorių partijos politinių siekimų ir įsitikinimų.

Šauniausiai reiškė Krokuvos istorikų mokyklos politines ir visuomenines sąvokas ir pažiūras Šuiskio traktatai: „Apie mūsų civi-

lizacijos plėtojimosi jaunumą" („O młodszości naszego cywilizacyjnego rozwoju" ir „Atgimimas ir reformacija Lenkijoj" („Odrodzenie i reformacja w Polsce"; 1881 m.), o lygiai ir Mykolo Bobrzynskio (gim. 1849 m.), teisės profesoriaus, vėliau Galicijos viršininko, „Lenkijos darbai" („Dzieje Polski"; 1879 m., 2 tom.) ir to paties Šuiskio „Lenkijos istorija, turiningai nupasakota" („Historja Polski, treściwie opowiedziana"; 1880 m.).

Tos knygos, platiesiems visuomenės sluoksniams skiriamos ir keliose laidose išplatintos, piešė tiesiog priešingą ligtolinėms sąvokoms praeities vaizdą, iškeldamos pirmon vieton lenkų politikos gyvenimo klaidas ir trūkumus ir ieškodamos Lenkijos netvarkos ir žlugimo priežasčių jau jos istorinės buities užuomazgoj, lenkų valstybės pradmenose, jos jaunoj civilizacijoj, nenuosaikiame išsiplėtime ploto žvilgsniu susijungus jai su Lietuva ir su pastarosios rusų kraštais, monarchinės valdžios susilpnėjime, centralizacijos stokoj, bajorų anarchijoj, reformacijos įtakoj. Abiejų istorikų idealas — tai tvirta valstybės valdžia. Šuiskis, būdamas monarchijos šalininkas, tuo pat metu mato ir katalikybėj pamatą civilizacijai. O Bobrzynskiui rūpi vien tik tvirta valdžia. Jis puola karalius, kad jie nepadarė tvirto žingsnio tiek prieš laisvai platinančiąją reformaciją, religijos anarchiją, tiek ir prieš politikos anarchiją. Jį rūstina religijos tolerancija, kaipo valdžios silpnumo ženklas ir stoka tvirtų įsitikinimų ir aistringumo religijos ir politikos siekimuose. Jis apgailestauja, kad Lenkijos istorijoj negalima rasti karalių arba politikos vyrų, sugebančių savo žygiais gelbėti bei stiprinti valstybę.

Krokuvos mokyklos istorikų aktyvus dalyvavimas partijoj, prie kurios jie priklausė arba su kuria jie buvo surišti simpatijos bei priklausomybės ryšiais, atsispindėjo jų darbuose juo žymiau, juo artimesnius amžius jie tyrinėjo.

Žymiausias ir palyginamai nepriklausomas, kaipo kunigas, nuo politikos partijos, nors ir sutinkąs su jos programos svarbiais punktais, buvo Valerijonas Kalinka (1826 — 1886) — Stanislovo Augusto gadynės istorikas, autorius nepaprasto, bet neužbaigto veikalo antrašte „Keturiametinis seimas" („Sejm czteroletni"; 1880 m.), kuriame jis tolaikinių Europos santykių fone aiškina svarbiausį Lenkijos politinio gyvenimo apsireiškimą, kai ji, galutinai nebetekdama jau politinės buities, dar stengėsi parodyti savo gajumą, savo prasidėjusį atgimimą, vykstantį per politikos, o dalinai ir visuomenės surėdymų reformą. Toks aktas buvo 1791 m. gegužės mėn. 3 d. konstitucija —

tautos garbė ir pasididžiavimas. Tos konstitucijos sugriovimas, kurį padarė priešingai jai nusistatę ir Rusijos padedami didikai, dar labiau pririšo lenkų širdis prie jos ir padidino jos politinę vertę. Kalinka, nagrinėdamas keturiametinio seimo darbuotę ir Lenkijos santykius su kaimyninėmis viešpatijomis, kaipo katalikas monarchistas, parodė savo archyvalinėmis studijomis tolaikinių reformatinio judėjimo vadų, ieškančių paramos prieš Rusiją Berlyne, politines klaidas. Gyvai kritikuodamas asmenis, nuotykius ir partijas, jis sumažino kalčių ir priekaištų sunkumą, verčiamą karaliui ir konstitucijos priešams ir pritemdė reformatorių nuopelnų ir išminties spindėjimą. Tiek gausiai sutelkti iš archyvų ir puikiai sunaudoti nauji liudymai, tiek ir nuosekli, šalta žymių asmenų charakteristika, o lygiai ir protingas, ramus, aiškus nuotykių vaizdavimas ir stilius, rodąs suprantančio savo rolę istoriko subrendimą, moralinį ir protinį rimtumą, pagimdė tai, kad toji knyga darė nepaprastos įtakos lenkų plačiosios visuomenės protiškumui ir tolimesniam jų istoriografijos plėtojimuisi betyrinėjant jiems Lenkijos padalijimo ir vėlesnę gadynę.

Kalinkos veikalas galingai parėmė „Stańczykų" partijos įtaką, daromą ne tik austrų Lenkijos, bet ir kitų jos dalių protiškumui ir politikos orientacijai.

Kaipo papildymas, o drauge ir prieštaravimas, dalinai ir kaipo kritiškas atsakymas, kurie nušvietinėjo Kalinkos nepaliestus santykius, vidaus gyvenimą ir kultūros darbą, vykstančius drauge su reformatorių politikos akcija, buvo rimtas Tado Korzono (1839 — 1918) veikalas antrašte „Lenkijos vidaus gyvenimo darbai Stanislovui Augustui beviešpataujant" („Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta"; 1882 — 6 m., 3 tom.).

Kai Kalinka, krokuvietis, teisininkas, vėliau „Iš numirusių prisikėlėlių ordeno" narys, — ordeno, kuris taip uoliai kovojo su patriotų revoliuciniais sumanymais ir siekimais, savo veikalu mažino entuziazmą garbinamiems, bet maža težinomiems reformacijos judėjimo vadų asmenims ir jų vedamai politikai ir kai jis tuo pat metu ramiau ir visapusiškiau vaizdavo priešų partiją, pramintą tėvynės išdavikų vardu, tai Korzonas, kilme iš Gudijos, išauklėtas nuo kūdikystės dienų tradicijomis tų kraštų, kurie pagimdė karščiausius XVIII amžiaus lenkų patriotus (Reitanas, Kosciuška, Niemcevičius), savo rūpėstingai surinkta archyvuose gausia medžiaga piešė platų, planingą, vaisingą reformatorių veikimą vidaus reformų ir visuomenės bei valstybės atgimimo srityse, o, būtent: teismininkystėj,

administracijoj, kariuomenėj, mokyklose, pramonėj, prekyboj, miestų sutvarkyme. Jis tame vidaus darbe, ruošančiame dirvą gegužės mėn. 3 d. konstitucijai, mato patvirtinimą prieš visą Europą ir prieš kaimynines viešpatijas, besirengiančias prie naujo Lenkijos padalijimo, savarankiško gyvenimo teisių, atbudimo iš ilgo miego ir sugebėjimo dirbti kultūros darbą ir politiškai gyvuoti. Kalinkos veikalą, davestą tik ligi 1790 m. balandžio mėnesio, papildė Varšuvos istorikas, Vladislovas Smolenskis, savo veikalais, kurių vienas yra „Paskutinieji didžiojo seimo metai" („Ostatni rok wielkiego sejmu"; 1896 m.), apimąs seimo darbus nuo 1791 m. gegužės mėnesio ligi 1792 m. gegužės mėn. pabaigos, ir 1903 m. išleista „Targovicų konfederacija", vaizduojanti reformatorių darbo sugriovimą, kurį padarė didikai, Rusijos remiami. Nesutikdamas su savo pirmatakūno pažiūromis, pastarasis, rimtai ir nuosekliai atvaizduodamas lenkų tautos pastangų laikiną laimėjimą ir taip ūmai ilgamečių sielojimųsi ir pasiaukojimų vaisių netekimą, parodė tautos sielos subrendimą, atsispindėjusį tame rimtame, kilniame, tiesos meile pažymėtame lenkų minties įvairių krypčių susidūrime. Toji lenkų mintis, po poetų ir svajotojų mesianizmo istoriosofijos nuvainikavimo, dabar randa savo aukščiausiąją išraišką istoriografijoj, kuri pamaži ima vergti sau lenkų protus. Tolimesnėj savo eigoj toji kova, vykstanti tarp Krokuvos mokyklos politikos dėsnių ir tarp didėjančios prieš juos opozicijos Lvovo ir Varšuvos istorikų tarpe, rado sau išraišką darbuose, liečiančiuose paskutiniuosius lenkų politinės buities ir jų valstybės padalijimo metus. Tuose darbuose jų autoriai yra kupini visai priešingų pažiūrų ar bent yra visai nepriklausomi nuo silpnėjančios Krokuvos istorikų grupės, kuri, ypač Šuiskiui pasimirus, ėmė griebtis viliojančios ją politikos (kaip antai Bobžinskis), arba ramiai sau studijavo istorijos pradmenas, viduramžį ir išleidinėjo istorijos šaltinius ir dokumentus. Varšuvos ir Lvovo istorikai įgyja įtakos protams ir platiems skaitytojų sluoksniams savo darbais, aiškinančiais klausimus, kurie labai gyvai jaudino lenkų sielą. 1894 m., Kosciuškos sukilimo sukaktuvėse, Korzonas paskelbia pirmą platų, kritiškai parašytą veikalą, pašvęstą tam paskutinių nepriklausomos Lenkijos dienų didvyriui. 1898 m. pasirodo ir iš karto įgyja karštą pripažinimą puikiai parašytas jauno Varšuvos istoriko, S. Askenazo (Sz. Askenazy, gim. 1867 m.) veikalas antrašte „Lenkų ir Prūsų sąjunga" („Przymierze polsko-pruskie"), kuriame autorius nupasakoja Keturiametinio seimo istoriją, apgina jo

vestą užsienių politiką ir grąžina reformatorių nuopelnams, išminčiai ir patriotizmui puikų spindėjimą, kurį Kalinka savo veikalu buvo pritemdęs. Tame veikale visa eilė apibūdinimų yra pavesta išaiškinti Europos XVIII ir XIX amž. pradžios politiką sąryšy su lenkų reikalais, kuriuose jaunas istorikas, naudodamasis gausia medžiaga, surinkta anksčiau neprieinamuose lenkų tyrinėtojams rusų ir Berlyno archyvuose, parodė nepaprastą kombinavimo apsukrumą, gabumų charakterizuoti politikų žingsnius, žaisti diplomatija ir naujas lenkų istoriografijoj istoriko, politiko ir drauge advokato pažiūras, puikia ironija piešiančias priešų silpnybes ir tuo pat metu pozityviai kaupiančias tautos reikalų atstovuose bruožus. Tuo stiprinančiu dvasios optimizmu, ta savo ironija rodydamas ir smerkdamas politikos akcijos triumfatorių, nugalinčių ištvirkimu ir veidmainybe diplomatų santykiuose, moralią tuštybę, tas istorikas publicistas reiškė karščiausius troškimus ir reikalus, glūdinčius lenkų sieloj, kurią slėgė politiškai susijungusių Rusų ir Prūsų ištautinanti akcija, solidariai tų valstybių vedama besantykiuojant joms su Lenkais. Nė vienas lenkų istorikų nėra tiek sujaudinęs protų, pavergęs širdžių ir įgijęs tiek daug skaitytojų, kiek Askenazas. Vaizduodamas Lenkijos reikalą sąryšy su vakarų Europos darbais savo „Dviejuose amžiuose" („Dwa stulecia"), apibūdindamas Lenkų ir Rusijos santykius savo veikale „Lenkija ir Rusija 1815—1830 m. laikotarpy" („Polska i Rosja w okresie od 1815 do 1830"), piešdamas brangaus lenkų širdims kun. Juozo Poniatovskio paveikslą, paskelbtą 1904 ir naujai išplatintą 1910 m., atvaizduodamas Lukasinskio istorijoj (1908 m. 2 tomai) laisvės jausmų ir siekimų procesą, privedantį ligi 1830 m. sukilimo, — Askenazas stiprino tautos siekimų tradiciją, susilpnintą permainų, kurias lenkų sieloj pagimdė 1863 m. katastrofa, pozityvizmo srovė ir Krokuvos mokyklos istoriografija. Pavedimas rašytojui Lvovo universitete lenkų istorijos katedros dar labiau sustiprino jo orumą ir įtaką ir davė jam galimybių suspiesti tame darbe visą būrį jaunų tyrinėtojų, kurių jautrias sielas sužadino atskleisti jiems taip nesenos, įdomios, garbingos ir jaudinančios, bet ne kiek težinomos arba netikrai piešiamos Lenkijos praeities bruožai.

Askenazo seminarijos auklėtinių atlikto darbo vaisius yra daugiau kaip dvidešimts rimtų, išsemiamų monografijų, pavestų šauniems Lenkijos istorijos asmenims ir faktams, liečiančiams Lenkijcs gyvenimą po jos padalijimo.

Krokuvos mokykla, remdama istorijos nurodymų rimtumu pirmos lenkų organizuotos politikos partijos programą, — partijos, kuri savo vadų ir atstovų dideliais gabumais ir rimtomis jų darbų pasekmėmis įgijo sau didelės įtakos tautos reikalams ir kurią pripažino svetimieji, tuo pat metu neužmiršo ir grynai mokslo uždavinių, o, būtent — tyrinėti istorijos pradmenas ir viduramžių gadynę, o lygiai ir kritiškai studijuoti ir rinkti surištus su jomis šaltinius. Parama, kurios tiems užsimojimams galėjo suteikti mokslo įstaigos (Mokslo akademija ir Universitetas) ir čia pat, Krokuvoj, besirandantieji bibliotekų ir archyvų rinkiniai, o lygiai ir iš visų Lenkijos dalių plaukiančioji pašalpa ir pagaliau gyvenantieji čia iš visų Lenkijos kraštų susispietę darbuotojai, — davė galimybių kilti ir plėtotis jau beveik ištisą pusamžį besitęsiančiam darbui, kurio gausūs vaisiai sako tiek apie dvasiškai bręstančią lenkų visuomenę, gimdančią tokį rimtą gabių ir giliai pasiruošusiųjų tyrinėtojų būrį, tiek ir apie galingą ir gilų patriotizmą, esantį svarbiausiu akstinu imtis darbo, neduodančio jokios materialios naudos ir netiesiančio kelio aukštosna vietosna bei atsižymėjimuosna, kurių įgyja sau istorikai laimingesnėse, laisvose visuomenėse. Dabar lenkų sielos reikalu tapo tiesa apie nuosavią praeitį, ir tai lygiai apie paskutines buities dienas ir žlugimo priežastis, lygiai ir apie lenkų valstybės pradmenas ir visą jų istorijos rutuliavimosi procesą.

Gimstančio dabar kritiško praeities tyrinėjimo plėtojimasis parodė, nežiūrint į vykstančias po 1864 m. lenkų protiškume ir visuomenės santykių surėdyme permainas, nuolat besantį kontrastą tarp pirminės, Piastų Lenkijos dvasios gyvenimo ir tarp vėliau prie Lenkijos prijungtų Raudonosios Rusijos ir Lietuvos drauge su jai priklausančiomis Ukrainos, Voluinijos ir Podolijos, o lygiai ir su pastaromis turinčios artimų ryšių, užimančios vidurinę vietą, Mazovijos tokių pat gyvenimų. Tas kontrastas, randąs sau ryškią išraišką didelėj lenkų XIX amž. poezijoj, patriotizmo ir revoliucijų srovėse, 1894, 1830 ir 1863 m. sukilimuose, kuriems veltui senoji Lenkija priešinosi savo pseudoklasicizmu, racionalizmu, politikos ir konservatizmo išmintim (Vieliopolskis, „Stańczykų" partija), vis delto paliko savo žymę pastarųjų keturių dešimtų metų taip turtingos istoriografijos krypčiose ir siekimuose.

Ne tik patriotinių pastangų, revoliucinių bruzdėjimų žygiai, prasidėję nuo didžiojo lenkų seimo, del savo rišimosi su debartinės (ligkarinės) politikos siekimais ir kryptimis, skyrė istorikus (kaip

aukščiau yra parodyta) į du kovojančius liogerius — krokuviečių ir lvoviečių ir dar užimančią vidurinę vietą, nuolat svyruojančią, į dvi dalis skylstančią Varšuvos darbuotojų grupę, bet ir visas tolimesnio praeities ir vidaus valstybės ir visuomenės surėdymo tyrinėjimo iškrikimas priklauso nuo tų istoriškai susidėjusių dvasios organizacijoj skirtumų. Krokuva tapo darbo židiniu, tyrinėjančiu lenkų valstybės pradmenas ir viduramžių laikus, vadinasi — Piastų gadynę. Lvovas sutelkia darbuotojus, pasišventusius Jogailiečių gadynei, Kazokų karams, padalytos Lenkijos laikotarpiui. Varšuva, neturėdama įstaigų, teikiančių pastovią paramą sistematiniam, organizuotam darbui, tenkinasi negausių atskirų asmenų veikimu, liečiančiu daugiau Mazovijos, Lietuvos ir rusų kraštų žygius, negu Piastų gadynę. Be to, del cenzūros suvaržymo, ji negalėjo liesti Stanislovo Augusto gadynės ir padalytos Lenkijos laikotarpio. Mažiausia tame darbe dalyvavo Didž. Lenkija, kuri nuo 1870 m. visą savo energiją kaupė kovai su Germanų spaudimu. Vilnius irgi nuo 1864 m. negalėjo dalyvauti nei tame mokslo darbe, nei literatūros kūryboj dėliai tos priežasties, kad Muravjovas ir jo įpėdiniai sistematiškai kovojo su visais lenkų gyvenimo apsireiškimais, uždrausdami viešai rodytis lenkiškumui ir leisdami lenkų kalba naudotis tik bažnyčioj ir namie.

Iš tos priežasties daugelis darbuotojų, kilusiųjų iš prūsu ir rusų Lenkijos, arba apsigyveno Krokuvoj bei Lvove ir tų miestų įstaigose užėmė įvairias vietas, arba tuose miestuose skelbdavo tik savo raštus ir leidinius. Pagaliau po 1905 m. susidarė Varšuvoj ir Vilniuj palankesnės sąlygos gaminti ir skelbti istorijos veikalus.

Tas susitelkimas Krokuvoj ir Lvove moksiininkų, tyrinėjančių lenkų tautos praeitį visuose jos gyvenimo apsireiškimuose, pagimdė daugybę įstaigų, teikiančių tam darbui kryptį, o lygiai — paramos ir padedančiųjų priemonių. Šalia dviejų lenkų universitetų, spiečiančių apie 8000 jaunuomenės iš visų Lenkijos dalių, Krokuvos Mokslo Akademija, Ossolinskių įstaiga Lvove, gausūs rinkiniai, atiduoti pastarais laikais visuomenės nuosavybėn (Čartoryskių muziejus, Čapskių rinkiniai Krokuvoj ir kiti), plaukiančios aukos ir dovanos remti lenkų mokslui — visa tai liudija apie augantį visuomenėj tautinių pareigų jautimą ir lenkų gyvenimo reikalų supratimą. Tų padedančių priemonių dėka, o lygiai ir bundant lenkų visuomenėj gyvam domėjimuisi praeitim, augo darbuotojų būrys ir sparčiai didėjo toj srity nuveiktų darbų skaitlius.

Pagaminta Krokuvoj, o 1891 — 1906 m. Lvove išleista „Lenkų istorijos bibliografija“ („Bibljografja istorji polskiej“) turi savy daugiau 34.000 numerių, liečiančių praeitį nuo 1815 m. Tarp 7.000 su viršum lenkų ir svetimų darbuotojų pavardžių randasi daugiau kaip 200 XIX amž. istorikų lenkų, kurie yra palikę dar daugiau savo raštų. Rimčiausiai atrodo 1870 — 1910 m. laikotarpio derlius, kaipo vaisius darbo, kurį neveikė moksliškai jam pasiruošę tyrinėtojai, prisilaikydami apmąstyto plano, atatinkamo lenkų istoriografijos reikalams. Tiek kitose mokslo šakose, tiek ir istorijos srity, organizuotas ir nuolat besitęsiąs darbas tapo galimas tik atsiradus įstaigoms, teikiančioms jam nuolatinę paspirtį ir kryptį, o lygiai ir ėmus visuomenei juo domėtis ir remti jį. Pamatinė to darbo dalis, apimanti valstybės praeitį, — valstybės, turinčios 16 kv. mylių ploto ir telkiančios savy tris atskiras tautas (Lenkai, Rusinai Lietuviai), kurių dvi, prieš įeidamos Rzeczypospolitos sudėtin, jau turėjo savo atskirą praeitį,—istorijos šaltinių ir paminklų leidimas, pradėtas dar XVIII amž. pabaigoj ir vėliau pripuolamai varomas atskirų asmenų, kupinų geros valios ir pasiaukojimo, įvairiuose lenkų gyvenimo židiniuose (Varšuva, Vilnius, Poznanė, Lvovas), vėliau ima telktis Krokuvoj vadovaujant Mokslo Akademijai. Čia buvo perkeltas, Bieliovskio pradėtas 1864 m. Lvove, „Lenkijos istorijos paminklų“ („Monumenta Poloniae historica“) spausdinimas ir Šuiskio iniciatyva kilo kiti, Akademijos vykdomi bei toliau tęsami leidiniai, kaip antai: „Viduramžių istorijos paminklai“ („Pomniki dziejowe wieków średnich“), kurie apima Krokuvos katedros diplomatų kodeksą, Krokuvos miesto diplomatų kodeksą, Maž. Lenkijos diplomatų kodeksą ir kitus leidinius, „Senosios lenkų teisės paminklai“ („Starodawne prawa polskiego pomniki“), kurie anksčiau buvo Helcelio pradėti, „Lenkų istorikai“ („Scriptores rerum polonicarum“), „Lenkų karalystės seimų paminklai“ („Monumenta comitiorem regni Poloniae“), „Lenkijos istorijos aktai“ („Acta Poloniae Historica“).

Literatūros ir švietimo medžiagą ir paminklus talpina „Archyvas“ („Archivum“), kuris tam reikalui buvo leidžiamas. Meno paminklams buvo pavesti „Meno istorijos komisijos pranešimai“. Tuo pat metu Lvove, pakviestas 1871 m. užimti istorijos katedrą, Ksaveras Liskė (1838 — 1891), būdamas istorijos semenaro vedėjas, tiek vaisingai išvystė darbą, jog per trumpą laiką jis išauklėjo rimtų, gabių ir uolių darbuotojų būrį. Smolka, Šuiskio įpėdinis Krokuvos universiteto irtorijos katedroj, paskui — Balzeris, Čermakas,

Finkelis, Prochaska, Semkavičius — visi jie savo darbais praturtino lenkų istoriografiją. Liskė išleido rimtą istorijos veikalą antrašte „Rzeczypospolitos gadynės miestų ir žemininkų aktai“ („Akta grodzkie i ziemskie czasów Rzeczypospolitej“), paremtą Lvovo archyvo rinkiniais. Varšuva, turinti tokį turtingą „Senųjų aktų archyvą“, bet neturinti įstaigų ir darbuotojų, kurie galėtų imtis didesnių leidinių, labai silpnai dalyvavo tame judėjime, ištesėdama išleisti daug kuklesnius leidinius, kaip antai: 1875 m. Pavinskio ir Jablonovskio pradėtus „Istorijos šaltinius“ („Źródła dziejowe“), be medžiagos, iš mokesnių knygų pasemtos, talpinančius ir XVI amž. antrosios pusės Lenkijos statistinį vaizdą. Be to, ji yra išleidusi daugybę T. Wierzbovskio medžiagos ir paminklų, kurių rimčiausios yra „Lenkų karalystės metrikų“ knygos iš XVI amž. (1447 — 1548 m., 4 tomai) ir medžiaga, liečianti Edukacinės Komisijos darbus nuo 1773 ligi 1794 metų. Iš Al. Krausharo leidinių visų rimčiausias yra „Varšuvos mokslo remėjų draugija“ (1900 — 1906 m., 8 tomai). Poznanės „Mokslo remėjų draugija“ yra išleidusi Laskio „Didž. Lenkijos diplomatų kodeksą“ ir „Beneficiorum liber“, talpin. bažnyčios reikalams padarytą XVI amž. Gniezno archidiecezijos aprašymą.

Drauge su paminklų ir medžiagos leidimu gyvai plėtojosi ir kritika su konstrukciniu darbu, kas buvo atliekama daugiausia Krokuvoj ir Lvove. Lenkų istorikai, perėmę iš vokiečių istorikų tyrinėjimo metodą, atatinkamą lenkų istoriografijos tradicijai, visame savo rūpinimesi būti rišliems ir nuoširdiems bevaizduojant faktus ir juos bejungiant, temų pasirinkime priklauso nuo siekimų ir interesavimųsi lenkų sielos, ieškančios praeity tiek moralinės paramos, tiek ir nurodymų bei įrodymų, kurie remia tos gadynės tautinius, visuomeninius ir politinius siekimus. Vis pilniau ir ryškiau aiškėjąs protams dabarties rišimasis su praeitim, istorijos asmenų ir faktų įtraukimas tolaikiniuosna reikaluosna, kovosna, sielojimuosna tampa galingu akstinu istorijos tyrinėjimų augime, o drauge ir veiksniu, lavinančiu tautos sielą, stiprinančiu jos vienybę, orumą ir orientaciją, kylančius uždavinius besprendžiant. Ligi tol dar neišspręstas, bet iš daugel atvejų gyvai įdomaująs viešus protus, lenkų bendruomenės, riterių, o vėliau bajorų luomų atsiradimo klausimas buvo nagrinėjamas Krokuvos universiteto profesoriaus, Pr. Piekocinskio, kuris naujai pajudinęs jau K. Šainochos vystomą antplūdžio teoriją („Lechicki początek Polski“), visoj eilėj traktatų ir didelių veikalų („Rycerstwo polskie wieków średnich“) jis stengėsi įrodyti bajorų kilimą iš pir-

mykščių Lechiečių kovotojų, apsigyvenusių ties Labos (Elbos) įtaka ir pasiduodančių Normanų ir Skandinavų įtakai. Tie Lechiečiai, Sasų arba Karolio D. jėgų stumiami, pasitraukę rytų link ir, pavergę Polianiečius, begyvenančius apie Vartą ir Goplą, išplėtę čia, savo kunigaikščių vadovaujami, tolimesnį kariško grobimo veikimą, pamaži sudarydami tvirtėjančią valstybę. Prieš tą teoriją kovojo Smolka ir Bobžinskis, smerkiantieji savo hipotezėse svetimas pradmenas ir išvedantieji Piastų valstybės kilimą iš susijungimo smulkių bendruomenių, kurioms savo valdžią primetė galingiausias ir energingiausias tų bendruomenių valdovas. Smulkieji kunigaikščiai netekę valdžios, davę pradžią laisvoms nuo duoklių ir tarnavimo giminėms, o iš didikų luomo, privalančio dalyvauti kare, turėjusi kilti riterija.

Lenkų valstybės pradmenos, jos organizacija, bažnytinių, teismo ir politikos įstaigų kilimas, jų plėtojimasis Didž. Lenkijoj, Slionske, Maž. Lenkijoj, viešųjų santykių formavimasis, kaimų ir miestų teismininkystė, iždas, kariuomenės reikalai, mokyklos — štai tie dalykai, kurie daugiausia rūpi istorikams, darbuojantėsiems tiek Krokuvoj, tiek ir Lvove. Lietuvos ir rusų kraštų Jogailiečio gadynės istorija, kolonizacija ir vykstąs drauge su ja ciyilizacijos veikimas rytų plotuose, Kazokų reikalai, karai, patriotiniai ir revuliuciniai judėjimai padalytos Lenkijos laikotarpy labiau vilioja jaunesnius lenkų istorikus, susispietusius daugiausia Lvove. Prie pirmosios grupės, be aukščiau minėtų, Krokuvoj priklauso Potkanskis, Ulianovskis, Krzyžanovskis, Kutrzeba, kun. Fijalkas (Fijałek), o Lvove — Maleckis (Małecki), V. Kentšinskis, Voiciechovskis, Balzeris, Finkelis, Semkavičius, Prochaska, Abrahamas. Antrąją grupę sudaro: Krokuvos jaunesnieji istorikai: Tokarzas, Sobieskis ir Konopčinskis, Lvove: Kubalia, Vl. Lokinskis, Papée, Levickis, S. Askenazas ir pastarojo mokinių būrys.

Varšuva tame sutelktiniame darbe palyginamai ne kiek yra patiekusi didesnių studijų. Be ankščiau minėtų darbuotojų, kaip Povinskis (1840 — 1896), Jablonovskis (1829 — 1913), A. Rembovskis (1847 — 1906), V. Smolenskis (gim. 1851 m.) ir, be labai talentingo St. Lagūnos (mir. 1900 m.) negausaus darbo derliaus, tik po 1900 m. pastarasis laikotarpis patiekė J. Kochanovskio ir St. Kentšinskio studijas apie viduramžius ir visą eilę S. Askenazo jau minėtų veikalų. Augantį reikalą moksliškai ištirti praeitį parodo lenkų jaunuomenės veržimasis istoriją studijuoti. Rimtas (ypač užsienio universitetų) auklėtinių būrys ima studijuoti Varšuvoj padalytos Lenkijos laikotarpį (1795 — 1831) ir tuo pat metu jis tyrinėja ir

leidžia istorijos medžiagą, liečiančią senosios Lenkijos vidaus gyvenimą, Mazovijos ir pačios Varšuvos istorinius darbus.

Kiek 1830 — 1870 m. laikotarpy, kaipo plačiosios visuomenės reikalavimų ir istorinių sumanymų išraiška, vyravo gausios lenkų praeities darbų visumos studijos, turinčios komplikacinio pobūdžio ir politinės bei patriotinės tendencijos, tiek vėliau lenkų istoriografija atvaizdavo tūkstantmetinį lenkų valstybės istorinį gyvenimą visa eile monografijų, paremtų šaltinių medžiaga ir sunkiais tyrinėjimais. Tos studijos vaizduoja ir aiškina visus politikos gyvenimo svarbesnius apsireiškimus, to gyvenimo sukurtus įstatus, įstaigas, visuomenės ir ekonomijos santykius. Tiek lenkų parlamentarizmas, tiek ir teismininkystė, kariuomenė, mokyklos, bažnyčios santykiai, tikybos reikalai, valstiečių santykiai ir lenkų miestelėnų luomo plėtojimasis buvo objektas tiems ieškojimams ir tyrinėjimams. Visa tai liko nušviesta beleidžiant istorijos medžiagą, įvairius jos paminklus ir kritikos studijas. Tas rimtas pastarųjų keturių dešimtų metų darbas, pasižymįs mokslišku rišlumu ir dideliu objektingumu, geriausiai parodo kristalizuojančiasiąją ir bręstančiąją lenkų sielą, kuri sunkiai įgyjamoj tiesoj apie savo praeitį ieškojo atsakymo tiek į kankinančius ją klausimus apie politinės buities netekimo priežastis, tiek ir į svetimų istorikų ir politikų, besistengiančiųjų pateisinti Lenkijos padalijimą ir viešpatijų, valdančių jos dalis, politiką, tendencinį arba nesąmoningą lenkų istorijos vaizdavimą. Atsiskleidžianti lenkų sieloms tiesa apie praeitį vis rimtesnių ir tikresnių duoda nurodymų tokiose sunkiose sąlygose plėtojančiasiam tautiniam gyvenimui tiek jo politikos, tiek ir kultūros siekimuose ir užsimojimuose. Lenkų visuomenės politinis prablaivėjimas ir subrendimas, kuriuos vis aiškiau galima pastebėti austrų ir prūsų, o vėliau ir rusų Lenkijoj, tampriai rišasi su turtingos ir ramios lenkų istoriografijos plėtojimosi didele įtaka.

Kitas lenkų sielos kitėjimo puses atskleidžia literatūros ir jos istorijos nagrinėjimas, o lygiai ir nepriklausąs būtinai nuo pastarojo literatūros kritikos plėtojimasis, rodąs dvasios gyvenimo ir tiek galingai jį valdančios literatūros santykių pasikeitimą. 1861—1864 m. tautinio judėjimo smūgis niekais pavertė mesianizmo visagalingumą, susilpnino pranašingą didelių poetų veikalų pobūdį, kunigo Petro regėjimo pranašingą rimtumą, „Priešaušrio" ir „Psalmių" vizijas, pajudino svarbią Krasinskio įtaką, daromą lenkų sieloms. Tuo pat metu ėmė aiškėti, ligi tol nepastebėtas ir plačios visuomenės kaip reikiant neįvertintas, tiek Mickevičiaus veikalų, tiek

ir maža težinomų, nes nesuprastų ir daugiausia rankraščiuose tebegulinčių, puikių Slovackio kūrinių meno grožis. 1866 m. A. Maleckis (1821—1913) paskelbia Lvove, nors ir netobulioj laidoj, Slovackio „Pomirtinius raštus" ir drauge su jais pirmutinę monografiją, atskleidžiančią plačiajai visuomenei paslaptingą ligi tol ir tokį įdomų poeto paveikslą sąryšy su jo gausia kūryba, kurią tas nuoširdus, sąžiningas ir skaidrus biografas pirmutinis įvertino. Toji knyga 1867 m. susilaukė puikios kritikos, kurioj pirmą kartą rimtai pasirodė jaunas kritikas, vėliau Krokuvos universiteto lenkų literatūros profesorius ir Mokslo Akademijos pirmininkas, gr. Stanislovas Tarnovskis (1837—1917) — vienas konservatorių partijos vadų, „Lenkijos apžvalgos" bendraredaktorius. Savo plačias paskaitas iš visuotiniosios ir lenkų literatūros, savo aistetikos pojučius, savo blaivų ir nuoseklų meno kūrinių traktavimą jis pavedė savo idealams ir tai partijai, su kuria jis turėjo ryšių. Todel, vertindamas rašytojų kūrybą, jis žiūri visų pirma politiko, konservatoriaus ir drauge kataliko akimis. Kūrinių aistetikos vertę ir literatinį grožį jis stato antron vieton. Tiek senesnių amžių rašytojus, tiek ir XIX amž. didžiuosius poetus jis įvertina tiek, kiek jie savo politikos sąvokomis, religiniais, visuomeniniais įsitikinimais sutinka su jo paties lenkiškumo idealu ir su moralybės reikalavimais, su visuomenės ir tautos siekimais. Savo gražia kalba, karštu patriotiškumu, blaiviu ir šaltu galvojimu, istorinės pavardės rimtumu ir besjungiančiųjų jame padėčių nepaprastumu (garsios giminės ainis, didelių turtų paveldėjas — universiteto profesorius, literatūros kritikas, prelegentas) — Tarnovskis per 30 metų darė didelės įtakos lenkų protams ir rėmė konservatorių partijos veikimą, kovodamas tiek su didelės lenkų poezijos mesianizmu ir misticizmu, tiek ir su demokratų bei radikalų ideologija, su sąmokslininkų ir sukilėlių politika ir su tolaikinės literatūros modernizmu. Tas lenkų literatūros kritiko ir istoriko pažiūras puikiai pateisina tiek XVI ir XVIII, tiek ir XIX amž. lenkų literatūros politinis ir visuomeninis, o lygiai ir tautos pranašų ir vadų pobūdis, kuris nepaprastas tautos buities sąlygas suteikė dideliems XIX amž. lenkų poetams, o, be to dar, tą patį sako ir toji įtaka, kurios pastarieji darė lenkų gyvenimo rutuliavimuisi. Visa tai paaiškina atkaklią kovą, kurią vedė Tarnovskis iš savo universiteto katedros ir savo raštais su augančia Slovackio įtaka lenkų jaunesniųjų kartų sieloms, kurios jame matė ne tik didelį, puikų artistą, poetą, bet ir pranašą, tautos gyvenimo vadą, politinių ir visuomeninių tiesų ir nurodymų skelbėją,

demokratą ir revoliucinierių. Tiek bajorų praeities pasmerkimas ir išjuodinimas „Agamemnono karste“, tiek ir išaukštinimas revoliucijos, pareiškiančios augančią dvasią, vaduojančiasiąją iš varžančiųjų ją pančių, siekiančiąją sukurti sau naują, aukštesnę formą, vilioja prie Slovackio jaunųjų vaizdenas ir širdis, veržiančiasias reformuoti visuomenę. Visuomenės sudemokratėjimas, pagreitintas 1861 — 1864 m. audrų, valstiečių įteisinimas drauge su pozityvizmo įtaka naujos lenkų kartos protiškumai susilpnino, o drauge ir performavo visagalę ligi tol poezijos įtaką lenkų sielai. Krasinskio viešpatavimas baigėsi. Jo vietą dabar užimė kas kartą darantėsis galingesnis ir vis labiau save atskleidžiąs Slovackis. Nors Mickevičius dar ir tebestovėjo ant savo pjedestalo, bet jo paveikslas nyko migloj ir atrodė mažas ir blyškus šalia puikaus ir naujo meno, šalia politinio ir visuomeninio radikalizmo, kuriais pasižymi „Dvasios Karaliaus“ kūrėjo turtingos vaizdenos vizijos išsipasakojimai. Apie Slovackio įtaką, daromą pastarųjų keturių dešimtų metų poetų ir dailininkų kūrybai, galima išsireikšti tais žodžiais, kuriais anksčiau Krasinskis yra apibūdinęs Mickevičiaus įtaką tolaikinei poezijai, o, būtent: „Mes visi esame iš jo“. Iš čia kilo ir toji atkakli kova del Slovackio vietos literatūroj ir lenkų sielos gyvenime, kuri savo tolimesnėj tąsoj tapo didžiųjų pranašų stengimusi paimti savo valdžion lenkų sielas. Lenkų poetai ir jaunuomenė, esantieji Slovackio įtakoj, mato dabar jame sovo sielų reiškėją tiek kūrybos, jos naujo, turtingo meno tėvonijoj, tiek ir sąvokų sferoj, pasižyminčioj revoliucinio protesto ir veržimosi galingumu ir drąsumu. Konservatorių partijos atstovas, Tarnovskis, būdamas kupinas politinių, o drauge patriotinių ir katalikinių nusistatymų, savo nuomonę apie didžiausį Slovackio kūrinį, „Dvasią Karalių“, remia ne jo meniškomis vertybėmis, bet vaizduojamais jame faktais ir rutuliuojamomis idejomis (kas dalinai neprieštarauja paties poeto sumanymams) ir todel tvirtina, kad Slovackis „vieton istorinės tiesos tiekia susvajotus ir fantastinius faktus, vieton filosofinės tiesos — svajones arba tikrą melą“, kas leidžia jam matyti, „kad autorius, rašydamas tą poemą, buvo savo vaidinių žaislas, kad jis buvo netekęs mažiausio susivaldymo, mažiausio galvojimo, mažiausios savo sąmonės aiškios minties“.

Tolaikinis pozityvistų bei demokratų partijos atstovas, atsargus, sąžiningas, moksliškai ir visuomeniškai vertinąs kūrybos paminklus, literatūros kritikas ir istorikas, Petras Chmieliovskis, mato Slovackio asmeny „žodžio poetą, daugiausia ir visų pirma pasižymintį

stiliaus spalvingumu, lankstumu ir subtelingumu, o ne turiniu ir dvasia... Būdai, kurie yra greiti vien tik prie žygių... ir kurie nepasitiki visa tuo, ką jie vadina „ideologija", neras tikro ir nuoširdaus pasitenkinimo daugely Slovackio kūrinių. Jis yra „švelnių ir jautrių, kaip mimozos lapeliai, sielų poetas, — sielų svyruojančių ir beveik niekados neturinčių dvasios pusiausviros ir todel palinkusių prie kraštutinumų". Gyvenimo sąlygos, ypač rusų Lenkijoj, vis daugiau gimdė panašių sielų ir skynė kelią augančiai Slovackio įtakai. Tos sąlygos gimdė ir atmosferą, palankią visuomenės radikalizmui ir socializmo doktrinoms, randantiems sau paruoštą dirvą protuose, kuriuose pozityvizmo srovės silpnino lenkiškumą ir katalikybę. Norėdami toms doktrinoms, kurios buvo vokiečių kilmės, o lenkų jaunuomenės sielosna plaukdavo daugiausia per rusų literatūrą, suteikti daugiau grožio ir tautinių požymių, kritikai radikalistai, iškišdami pirmon vieton iš Mickevičiaus ir Slovackio raštų ir išsitarimų mintis ir nuomones, pagimdytas 1846 ir 1848 m. demokratiškai revoliucinio judėjimo, nurodė tuose poetuose socializmo ir visuomenės radikalizmo skelbėjus. Jie, pridengdami pastarųjų karštą religingumą ir ištikimybę katalikybei, ryškiai pažymėjo jų dvasių prometeiškus protestus ir veržimuosius.

Didėjanti po 1890 m. lenkų jaunoj kartoj reakcija prieš pozityvizmą ir kova su konservatizmu ir politiniu pataikavimu padarė Slovackio asmenį radikalų judėjimo patroną. Atkasami iš pomirtinių palaikų vis nauji Slovackio kūriniai ir fragmentai žadino augantį lenkų jaunose sielose entuziazmą ir gimdė gausias kritikos studijas. Rimčiausias, pilniausiai išsemiąs ir išaiškinąs to žodžio burtininko kūrybos ir veiksnių savybes, darbas buvo I. Matuševskio (gim. 1902 m.) studija antrašte „Slovackis ir naujasis menas" („Słowacki i nowa sztuka"), vaizduojanti lenkų poeto kūrybos ryšį su tolaikiniu modernizmu ir jo apsireiškimais poezijoj, plastikoj, muzikoj.

1904 m. Krokuvoj pasirodė profesoriaus Tretiako veikalas antrašte „Julius Slovackis. Poeto dvasios ir jos atsispindėjimo poezijoj istorija" („Juljusz Słowacki. Historja ducha poety i jej odbicie w poezji"), kuris pagimdė didelę audrą pažangininkų tarpe neteisingomis pastabomis apie poeto būdą. Tos pastabos truputį mažino labai pamatingą Slovackio darbą ir pirmą sykį nušvietė svarbiausį, paskutinį to poeto kūrybos laikotarpį. Mokslo Akademijos apdovanojimas Tretiako darbo dar labiau sukėlė jaunuomenę

ir radikalų partiją prieš „milžinų mažintojus“, kaip savo polemiškoj brošiūroj pavadino konservatorių kritikus: Tarnovskį, Tretiaką ir monografijos apie Krasinskį autorių, Kallenbachą, V. Feldmanas, kuris redagavo mėnesinį radikalų laikraštį „Kritika“, leidžiamąjį Krokuvoj. Tas talentingas publicistas, tolaikinės pažangios jaunuomenės ideologijos reiškėjas, labai populeraus, penkiose laidose išsiplatinusio keturiatominio veikalo antrašte „Šių dienų lenkų literatūra“ („Współczesna literatura polska“, 1880 — 1904 m.) autorius, šitaip apibūdina trijų didelių lenkų poetų kūrybą: „Visi trys tie milžinai buvo revoliucionieriai giliausia to žodžio prasme. Jie visi drauge manėkad visos vertybės, kurios šiandie įpareiguoja visą mūsų dienų pasaulį su jo civilizacija, bažnyčia, valstybės ir visuomenės surėdymu — visa tai subankrutijo. Naujas pasaulis privalo naujai įsikurti, ir visų pirma — iš vidaus, iš dvasios. Bet tas naujas žmogus nepajėgs gyventi ir kurti, turėdamas virš savo galvos dangų, pilną ne tiek angelų, kiek piktadaryscių, nusikaltimų ir jausmiškai protinių praeities antinomijų — senąjį Dievą. Mickevičius Konradas pirmas sukilo prieš senąjį Dievą, pirmas pareiškė visų baisiausią mintį, ar sugebės žmogus pats būti sau Dievas. Prie to klausimo, tik kita forma reiškiamo, jis ne kartą dar grįždavo. Savo būdu darydavo tai Krasinskis. Tuo klausimu įdomavosi ir Slovackis“.

Tat tie trys dideli tautos dvasios vadai yra revoliucionieriai, panteistai, vos tik ne ateistai. O kritikai biografai, vaizduojantieji juos kituose pavidaluose, rodantieji jų religingumą, pagarbą praeičiai, darantieji Slovackiui priekaištų del jo egotizmo, svajingumo, misticizmo, del jo atsitolinimo nuo realaus gyvenimo ir jo uždavinių — tai atžagareiviai, žudantieji milžinuose jų prometeiškumą, jų dvasios aukščiausius siekimus. Iškalbingiausiai reiškė didelių poetų augimą lenkų jaunos kartos sielose Dvasiomis Karaliais, turinčiais pakeisti, „senąjį Dievą“, buvo daug sakanti jausmams ir vaizdenai Arturo Górskio knyga, parašyta pagerbti 50 metų Mickevičiaus mirties sukaktuvėms, antrašte „Monsalvat“, rodanti kaipo aukščiausią didelio poeto vertę ne jo veikalų veikalus, nes šie susenėsią „net „Vėlines“ ir „Poną Tadą“ apdengsiančios „užmiršimo dulkės“, bet už tai nemirtinga liksianti „jo gyvenimo poema“, kurioj šauniausius akimojus sudaro prometeiškas protestas („Vėlinių“ improvizacijoj), naujo idealo paskelbimas pasauliui iš Paryžiaus katedros, Legiono ideja ir įstatai (1848 m.), kaipo „pavieniai tos didelės kompanijos mūšiai“, darantieji nemirtingą didelę dvasią.

Panašiai parodo Slovackio garbinimą 1911 m. kilęs sumanymas, kurį rėmė gausūs rašytojai ir dailininkai savo atsišaukimais, pargabenti jo kūną iš Paryžiaus kapinių ir patalpinti tam tikrame antkapy, iškaltame Tatrų viršūnėj. Be to, karstą turėjo nešti iš Krokuvos net ton poilsio vieton iškilmingoj šermenų procesijoj poeto gerbėjai.

Tiems naujiesiems radikalizmo ideologams ne tik konservatoriai kritikai, neapkenčiamieji aristokratai ir klerikalai, nenorintieji leisti patalpinti Slovackio kūno Krokuvos katedroj šalia karalių ir tautos didvyrių, bet ir kritikai pozityvistai, stovintieji mokslo sargyboj, atrodė atžagareiviais, nesuprantamų jiems genijų skriaudėjais.

Tačiau tas pranašų poetų apoteozavimas nebegrąžino jiems valdžios, kuria jie prieš 1864 m. valdė lenkų sielas. Jis buvo reikalingas užpildyti tai tuštumai, praskaidrinti tai tamsybei, kurių Markso materializmas įnešė lenkų sielosna, veltui ieškančiosna jame moralinės paramos ir kenčiančios širdies reikalavimų patenkinimo. Proletarėjančios žmonijos religija įgijo vertės ir vilionės lenkų sieloms įvedant jon tautos patronus. Šalia dviejų praeities poetų buvo pastatyti toki asmenys, kaip Žolkievskis, Kosciuška. Vis delto dabar poetų įtaka daugiausia baigiasi meno sferoj. Jie žadina poezijos, tapybos, muzikos plėtojimąsi, palieka savo žymių kalboj, stiliuj. Sąryšy su tai tų dienų lenkų kritika vis gyviau ima domėtis ta jų kūrybos ir įtakos puse, o drauge ji ima aiškinti veiksnius, vyraujančius jų veikaluose. Susilpnėjus įtakai poetų, kuriuose plačioji visuomenė ima matyti genialias dvasias, didelius rašytojus, dailininkus, lenkų sielos reiškėjus, pastarieji su savo kūriniais ir skelbiamomis juose idejomis išžengia iš valandos klausimų sferos ir ima ramiai kritikuoti ir tyrinėti literatūrą.

Kaip 1795 m. nepriklausomybės netekimas paskatino pirmame XIX amž. bertainy imtis rinkti, tyrinėti ir skelbti praeitis literaturos liekanas, taip lygiai 1864 m. smūgis ir baisios jo lenkų tautos buičiai pasekmės paragino studijuoti istoriją ir tyrinėti turtingas, bet dar ne kiek težinomas praeities palaikas. Krokuva ir Lvovas tapo to darbo židiniais.

Krokuvietis, knygyninkas, darbuojantėsis kurį laiką Varšuvoj, o vėliau Krokuvos universiteto bibliotekos direktorius, Karolis Estreicheris (1827 — 1908), nuveikė toj srity pamatinį darbą, patiekdamas savo milžininę „Lenkų bibliografiją“ („Bilbjografja polska“), apimančią pirmuose septyniuose ir dešimtame ir vienuoliktame to-

muose XIX amžių, o kituose tomuose — senesnius, nuo XV amž. pabaigos ligi XVIII amž. pabaigos lenkų spaudinius.

To darbo papildymas yra ankščiau minėta Finkelio „Lenkų istorijos bibliografija" ir keletas specialių tokių bibliografijų, kaip antai: teisių, matematikos bei fizikos, tautotyros. Lenkų bibliotekų svarbesnių rankraščių rinkinių yra daugiausia įtraukę kataloguosna ir juos aprašę šie asmenys: V. Kentšinskis (Ossolinskių biblioteka Lvove, 1881 — 1898 m., 3 tomai), J. Korzeniovskis ir St Kutrzeba (Čartoryskių biblioteka Krokuvoj, 1887 — 1913 m., 3 tomai), Pr. Pulavskis (Krasinskių biblioteka Varšuvoj, ligi tol 1 tomas) ir Vl. Vislockis (Krokuvos universiteto biblioteka, 1877 — 1881 m.),

Rankraščių ir retų spaudinių tyrinėjimo, studijavimo ir skelbimo darbe yra visų daugiausia pasidarbavęs Berlyno universiteto slavų filologijos profesorius, Aleksandras Brückneris, gimęs 1856 m. rytų Galicijoj. Nepailsomas ir nepaprastai laimingas savo tyrinėjimuose, daromuose lenkų ir svetimųjų bibliotekose ir muziejuose (Petrapilis, Berlynas ir kiti miestai), jis atkasė ir paskelbė gausias ir turinčias didelės vertės lenkų liekanas, liečiančias viduramžių ir vėlesniųjų laikų gadynę. Be to, jis yra surinkęs gausią kalbos medžiagą iš lotyniškųjų rankraščių, surado ir ištyrė religinę lotyniškai lenkišką literatūrą, liečiančią viduramžius ir reformacijos gadynę. Pagaliau jis ištraukė iš užuomaršos pirmąjį lenkų XVI amž. rašytoją, Rejo pirmatakūną, Biernatą iš Liublino, paskelbė įdomius, rankrašty besirandančius, Kochanovskio laikotarpio ir XVII amž. kūrybos paminklus ir išstudijavo lenkų kalbos istoriją. Žodžiu, jis nepaprastai praplėtė, pagilino ir kritiškai nušvietė ligtolinį mokslą apie praeities raštijos palaikas.

Retas susijungimas gilaus mokslingumo su gyvu, jautriu protu ir literatiniais gabumais leidžia tam mokslininkui filologui palenkti ir pagauti plačius visuomenės sluoksnius tiek savo gausiais naujais, įdomiais, charakteringais pastebėjimais, smulkmenomis, sulyginimais, tiek ir visame tame savo sielos atsispindėjimu, taip dominančiu skaitytoją.

Toj pačioj srity yra dirbę jau nebegyvenantieji V. Maleckis, V. Nehringas, R. Pilatas ir mūsų vienaamžis J. Chrzanovskis, Tarnovskio įpėdinis Krokuvos universiteto lenkų literatūros katedroj, rimtas, karštai pasišventęs profesoriaus ir mokslininko uždaviniams, XVI ir ypač XVIII amžiaus lenkų literatūros tyrinėtojas. Be pastarųjų tą patį darbą yra varę J. Čubekas, A. Hahnas, St. Ptašyckis,

kurie yra daugiausia nusipelnę savo monografinėmis studijomis ir senųjų rašytojų spausdinimu.

Beveik visi senieji lenkų rašytojai ir visi didesnieji kūrybos apsireiškimai buvo išstudijuoti specialiose monografijose. To darbo organas buvo Literatų Draugijos leidžiamas nuo 1902 m. Lvove bertaininkas antrašte „Literatūros užrašos" („Pamiętnik literacki").

Taip turtinga ir rimta, kaipo tautos gyvenimo išraiška, XIX amž. lenkų literatūra tiek savo grožiu, tiek ir ta kova, vedama apie poetus, kuriuos kovojančios tarp savęs politinės partijos vartodavo savo obalsiais, pagimdo gyvą interasavimąsi, randantį sau išraišką gausiuose monografijose, studijose, leidiniuose. Daugiausia šioj srity yra nusipelnęs Petras Chmieliovskis (1848 — 1904), didžiai talentingas, moksliškai ir filosofiškai pasiruošęs, sąžiningas, šaltai galvojąs ir nepailsomas darbuotojas, kuris perskaitė ir įvertino visą XIX amž. lenkų raštijos kūrybą ir didesnę senesniųjų amžių produkcijos dalį. Pozityvistas savo įsitikinimais, bešalis, nuoseklus, šaltas, bet opus visuomenės labui, savo mokslingumu ir būdu teisingiausiai padėjo visuomenei įvertinti turtingas dvasios palaikas, — visuomenei, kuri po tik ką įvykusių smūgių ir nusivylimų buvo suabejėjusi savo ateitim ir savo sielų vadais. Savo gausiose monografijose (Mickevičius, Kraševskis, Lenkų apysakininkai, Lenkų rašytojos, Dramatinė literatūra, Sienkevičius, Naujausios srovės poezijoj, Šių dienų lenkų drama, Lenkų literatūros kritikos darbai), kritiškai nušviesdamas XIX amž. kūrybą ir jos veiksnius, jis, tiesa, siaurino visagalę poezijos įtaką tautos gyvenimui, bet tuo pat metu skynė kelią auklėjančiai tikrų, pastovių literatūros vertybių įtakai. Jame visuomenininkas, mąstytojas, pedagogas prašoka aistetiką, menininką.

Kaipo kritikas, toks pat pozityvistas ir politikas buvo Vladimiras Spasavičius (1829 — 1906), teisininkas, nagrinėjąs dvi raštijas: lenkų ir rusų ir stengiantėsis suartinti jas dvasios gyvenimo sferoj. Tiek savo, rusų kalba parašytoj „Lenkų literatūros istorijoj", sudarančioj dalį Pypino vaikalo „Slavų literatūrų apžvalga" („Obzor slavianskich literatur"; 1865 m.), tiek ir vėlesnėse savo kritikos studijose (Vincentas Polis, Syrokomlė) jis rūsčiai kritikuoja lenkų romantizmą, kuris visagaliai pavergęs lenkų sielas savo mesianizmo istoriosofija, pastūmė jas prie politikos romantizmo, prie besikartojančiųjų revoliucinių veržimųsi ir smūgių, kuriuos pastarieji gimdė. Šiuo atveju jis buvo artimas Krokuvos konservatoriams, nuo kurių tačiau skyrėsi savo be galo giliu protiškumu, esančiu rusų kultūros,

vokiečių filosofijos, teisių ir pozityvizmo (ypač Taene'o) įtakoj. Kaipo politikas, noręs per susiartinimą su Rusija išvaduoti savo tautiečius iš sunkios padėties, kurion jie buvo pakliuvę po 1863 m., jis gyvai įdomaujasi Vieliopolskio veikimu, kuriam pašvenčia vienintelį rusų kalba rimtą veikalą.

Reakcija prieš pozityvizmą, gimusį lenkų sielose priespaudos įtakoj iš didėjančio patriotinio skausmo ir pastarojo išraiška palaisvėjusioj po 1890 m. literatūros kūryboj pagimdė literatūros kritikoj naują kryptį. Tiek atskleidžiančios vis naujų turtų Slovackio pomirtinės palaikos, tiek ir išvilkta iš užuomaršos nesuprasto ir niekinamo Kipro Narvydo kūryba, pagaliau nepaprasti apsireiškimai — Kaspravičiaus, Przybyševskio kūriniai, o ypač Vyspianskio dramos, pagimdė lenkų literatūros kritikos žydėjimą. Tie kūriniai, būdami įdomūs ir jaudinantieji, bet sunkūs suprasti tiek del savo formos naujumo, tiek ir del nepaprastų pergyvenimų, vaizduojamų juose, reikalavo tarpininkavimo kritikų, kurie, belenktiniuodami sunkių klausimų išrišime, lavino savo gabumus ir vergė sau veikius skaitytojus. Dabar kritikai dalijasi su kūrėjais įtaka sieloms, o dalinai ir atitolina skaitytojus nuo tų pačių kūrėjų, tiekdami jiems savo kritikose išrištus klausimus, kurie tingesnius paliuosuodavo nuo įsigilinimo pačian veikalan.

Ypač Vyspianskio kūriniai — „Vestuvės" („Wesele") ir „Išvadavimas" („Wyzwolenie") — pagimdė, kaipo jaudinančios įtakos išraišką, ilgą virtinę studijų ir traktatų, sakančių tiek apie tautinės sąmonės pagilėjimą ir sustiprėjimą, tiek ir apie kritikos augimą, vis pilniau ir aiškiau apimantį tautos buities uždavinį.

Iš gausaus kritikų būrio ypač pasižymėjo šie asmenys: Stanislovas Brzozovskis, Vl. Jablonovskis, A. Potockis, Grzymala Siedleckis, Z. Vasilevskis.

Skindama savo tarpininkavimu poetų veikalams kelią plačiosios visuomenės sielon, kritika ima reguliuoti jų įtaką, susilpnina buvusį poezijos visagalingumą ir atskleidžia savo analizėse kūrybinius procesus, veiksnius ir įtakas, kuriuos išreiškė kalbamas kūrinys, o lygiai ir aistetikos, moralybės ir minties vertybes, tame kūriny sutelktas.

Žymiausias jų, St. Brzozovskis (1878 — 1911), mąstytojas ir poetas, kritikas ir publicistas, sunkaus ir trumpo gyvenimo skubiame darbe gyvenąs evoliuciją nuo radikalizmo ir isterinio materializmo, per evoliucionizmą ir pragmatizmą ligi susijungimo su tau-

tos tradicija, su jos didelių atstovų tikėjimais ir siekimais savo garsiame veikale „Jaunosios Lenkijos legenda“ („Legenda młodej Polski“; 1910 m.) jis vaizdžiai nupiešė tolaikinės (nuo 1880 m.) lenkų literatūros nesiderinamą su lenkų gyvenimo reikalais ir siekimais, kaipo vergiškos buities beveikslingumą. Kai didžioji 1832 — 1848 m. lenkų poezija reiškė dideles sielas, kurios drauge su plačiąja visuomene kentė tuomet tautos buities Golgotą, tai XIX amž. pabaigos lenkų neoromantizmas, neturįs pamato gimstančiame naujos Lenkijos (kuri buvo vadinama „darbininkų“ ta žodžio prasme, kad darbuodamasi kūrė savo buičiai realius pamatus) gyvenime vaidino lenkų „Oberammergau“ rolę. Toj knygoj taip, kaip ir kitose gausiose kritikos ir filosofijos studijose, plėtojančiose ir pažyminčiose jau Narvydo skelbtą mintį apie amatininkystės rišimąsi su menu, apie darbo reikšmę kaipo kultūros veiksnį ir kaipo pamatą dailės ir literatūros kūrybai, Brzozovskis priėjo iš esmės prie tai, kame matė aukščiausį kritikos uždavinį, o, būtent, tapti giliausia vaizduojamos gadynės moraline sąmone.

Kiek dvarininkų ir riterių Lenkija yra pilniausiai ir puikiausiai pareiškusi savo sielą didelėj poezijoj, tiek kitėjanti po 1864 m., nauja, demokratiška, pramoniškai ūkiniška, visalominė lenkų visuomenė beletristikoj, apysakoj ir poezijoj atvaizdavo savo formavimosi patį procesą ir surištą su juo jausmingumą, bet pamato savo protui ji ieškojo moksle, filosofijoj, o nuorodymų savo visuomeniniam bei politiniam veikimui — istoriografijos ir literatūros kritikos išdavose.

31 §. Lenkų sielos išraiška apysakoj ir dramoj 1890 — 1905 m. laikotarpy.

Lenkų karta, kurios sieloj įvyko proto persilaužimas veikiant 1864 m. įtakai, dėka giliai talentingų publicistų ir rašytojų, stovinčių jos priešaky, atliko pasiimtą uždavinį, pernormavo lenkų protiškumą ir sustiprino jų sielą, skiepydama jai pagarbą mokslui ir gilindama joj jausmingumą, bejungdama patriotizmą su humanitarizmu. Naujoji karta, einanti mokslus po 1870 m. rusų mokykloj, sunkiausios priespaudos metu, šėlusios Varšuvoj, Vilniuj, Poznanėj, kristalizavo savo protiškumą ir jausmingumą sunkių, visai pakitėjusių politinių ir visuomeninių santykių įtakoj. Pozityvizmas užleidžia vietą materialistinėms pažiūroms į pasaulį, rišančiosioms su pesimizmu jausmų sferoj ir su radikalizmu visuomenės veikimo srity. Neturėda-

ma tautinės mokyklos, o drauge ir ryšių su protėvių kultūros gyvenimu ir darbu, lenkų jaunoji karta lengvai ir gobšiai persiiminėjo „paskutinėmis mokslo išdavomis“, kurios buvo skelbiamos per brošiūras ir knygas, naudojančias tolaikinius išradimus ir audžiamas iš jų hipotezes laisvamanybės ir revoliucijos propogandos tikslams. Rusų dvasios gyvenimas, atvaizduotas turtingoj literatūrcj, įgyjančioj sau visos Europos pripažinimą, juo galingiau veikė lenkų jaunuomenės, einančios mokslus rusų mokyklose ir universitetuose, protus. Ne tik 1820 — 1848 m. didelio sužydėjimo laikotarpio poetai, bet ir naujausieji lenkų sielos reiškėjai su Sienkevičium ir Prusu priešaky netekdavo grožio naujajai lenkų kartai, negalinčiai sutikti su jų protiškumu, religingumu, misticizmu, su lenkiškai krikščioninėmis lenkų visuomenės programomis. Toji lenkų karta, įsivaizduodama nekiek jai težinomą gimtąją praeitį ant rusų ir prūsų valdiškos istoriografijos išvadų pamato, pateisinančio Lenkijos padalijimą, ir sutikdama su Krokuvos „Stańczykų“ partijos istorikų (Bobrzyński) tendencingu Lenkijos žlugimo priežaščių nušvietimu, kas buvo daroma politiškai auklėjamiems tikslams, gręžėsi su neapykanta tiek nuo bajorų praeities, tiek ir nuo besijungiančiųjų su ja lenkų sielos ypatybių, atsispindėjusiųjų papročiuose, visuomenės surėdyme ir literatūroj. Nejaučiantieji to lenkiškumo ir tos praeities darbininkų ir ūkininkų sluoksniai, kurie dabar sudaro pamatą naujam visuomenės surėdymui ir naujai kultūrai, turintiems sukristalizuoti naują tautos sielą, — štai tas objektas ir pamatas meilei ir sumanymams, o lygiai ir tikslas viešiems siekimams, trykštantiems iš kartos, randančios istorijos materializme ir socializme paramą savo sieloms ir apgynimą nuo kankinančio pesimizmo ir nuo baisios padėties. Kaip anksčiau lenkų kartos vakarų Europos vidurinių luomų laisvės siekimuose matė vienintelę išeitį iš baisios padėties ir vienintelę paramą lenkų sielai ir jos reikalams, taip tų dienų lenkai tą pat mato darbininkų socialistiniame judėjime, proletarų solidarumo idejoj, su kuriais jie sykiu norėjo siekti žmogaus ir piliečio teisių, kurios buvo lenkams išplėštos. Pozityvistų pažangumas ir laisvamanybė toms lenkų sieloms atrodė kaipo miestelėnų savimylos ideologija. Toji nauja ideologija ėmė platintis drauge su socializmo judėjimu, kilusiu rusų Lenkijoj, ypač Varšuvoj, praėjusio amžiaus keturiadešimtais metais, o savo atsispindėjimo literatūroj ji susilaukė sekančiame dešimtmety. Kenčiančių ir beviltingumo kankinamų sielų jausmingumas paruošė dirvą, kurioj sparčiai prigijo plaukiąs Lenkijon iš

Vakarų ir Rytų radikalizmas. Materialistinės pažiūros į pasaulį, o ypač istorijos materializmas, aiškinąs žmonijos plėtojimąsi kaipo žmogaus, turinčio nuosaviomis pajėgomis kovoti su priešingai jam nusistačiusia ir atkaklia gamta, energijos ir darbo padarą, visokeriopai darė ir tebedaro įtakos sieloms. Visa tai jautriose, jausmingose, neteisėtumo ir pikta persvaros kankinamose sielose, gimdė pesimizmą, beviltį protestą, šalinimąsi gyvenimo, o sveikose, tvirtose sielose žadino energiją, žmogaus galios ir vertės jautimą, — žmogaus, kuris pats savo jėgomis egzistuoja ir kuris savo darbo dėka pamaži gerina savo buities sąlygas. Visa tai kitaip veikė sielas, kuriose tradicijos keliu įgyta kultūra buvo sudariusi pamatą, priešinančiasįjį naujai ideologijai arba jungiančiasįjį su ja ir ją maitinantį, o lygiai kitaip visa tai atsispindi liaudies sielose, kuriose toji ideologija paliesdavo gaivalinę jų esmę, gimdydama ūmius veiksmus, reikalavimus ir radikalinius siekimus.

Galingiausiai ir kilniausiai išreiškė tą naują lenkų sielų jausmingumą jaudinanti, bet nestumianti nusiminimo pragaran, Kispravičiaus lirika, apibūdinta to laikotarpio poezijos istorijoj. Tačiau didesnė pusė lenkų sielų gyvai ir skausmingai jaučiančių tik dramą, kuri jose šėlo del pervertinimo pamatinių sąvokų, del nesiderinimo troškimų su veržimaisiais, tiek ir tolaikinio gyvenimo viziją naujos ideologijos šviesoj, naudojasi apysakos forma, leidžiančia išsemiamai ir laisvai išsipasakoti. Vyraująs sielose jausmų įtempimas suteikia toms apysakoms lirinės poemos toną ir tekėjimą. Natūralia sukaupto lenkų ir bendro žmonijai skausmo išdava tampa radikališki siekimai, revoliucinis veržimasis, kuriuos be perstapo slopindavo cenzūros reikalavimai. Gyvenimo reikalai, jų didėjąs įvairiapusiškumas ir daugialaipsniškumas pagimdo tuo metu kūrybą, kuri yra ne tiek turtinga pirmaeilėmis vertybėmis, kiek gausi savo menu, trykštančiu iš kitoniškų, kitaip atjaustų, kitaip suprastų ir kitaip nušviestų įvairių visuomenės sluoksnių ir draugijų paprotiškumo apsireiškimų vaizdavimo.

Bendrą tos lenkų kartos jaunų sielų charakteristiką palieka vienas tos kartos ankstyvesniųjų ir žymesniųjų atstovų, I. Dombrovskis (gim. 1869 m.). Jis tai padaro savo vaizdely antrašte „Mirtis“ („Śmierć“; 1892 m.), kuriame vargšas studentas, mirdamas nuo džiovos, šitaip kalba: „Aš esu bendras įkūnymas pusiauišlavintų žmonių, kurie yra tušti savo sieloj, kurie visuomet pašiepiamai šypsosi, kurie puikiausiai apsieina be metafizikos idejų, kurie dažniausiai yra

įtūžę visuomenininkai, žiūrintieji į žemę, o ne į dangų. Nepaisant to abejingumo „metafizikos idejoms“, realios ir nuolatinės kančios žemėj ir „niekybė“ virš žemės pagimdo sielų gelmėse skausmą, kuris išauga ligi padūkimo. Pasišventimas visuomenės darbui bei menui— daugeliui buvo priemonė pabėgti nuo varstančių sielą skausmų bei apsvaigti, kad tuo užgesinus širdies kančią.

Tų kančių gilumą matuoja galingas lirizmas, trykštąs iš sielų (tų kančių draskomų) išsipasakojimų ir meniškų atvaizdavimų. Kaip anksčiau lenkų karta Sienkevičiaus asmeny patiekė didelį dailininką, epiką, plastiką, o drauge ir liriką, vaizduojantį jos jausmus ir optimistinę ideologiją, taip jų vėlesnioji karta išreiškė savo gilias kančias, surištas su bevilčia pesimistine ideologija galingame ir gaivalingame lirizme, kuris sudaro svarbiausią Žeromskio, Kaspravičiaus ir Przybyšeskio kūrybos žymę.

Žeromskis yra gimęs bajorų šeimynoj 1864 m., t. y. kaip tik tais metais, kuriais lenkų sukilimas ėjo prie galo. Jo gimtinė (Kielco žemė) buvo toji vieta, kurioj ilgiausiai truko sukilėlių veikimas, randąs tos karalystės daly kalnuose ir miškuose, o lygiai tų kraštų grynai lenkiškų gevntojų paramoj ir jų pasienio padėty palankias sau sąlygas. Vaiko siela maitinosi nelaimingų kovų ir jų sunkių pasekmių vaizdais ir pasakojimais. Nedideli jo tėvų turtai žuvo bendruose to krašto griuvėsiuose. Mokslų ėjimas rusų gimnazijoj ir Varšuvos universitete, o vėliau sunkus namų mokytojo, besibastančiojo po įvairias krašto apylinkes, gyvenimas davė progos anksti sunašlaitėjusio ir savo jėgoms palikto jaunikaičio jautriai sielai pažinti ir atjausti bejėgės lenkų visuomenės sunkią padėtį, savo silpnumą ir slegiančios Lenkiją priespaudos griežtumą. Prieš augantį tamsumą liaudies masėse bei netekimo lenkų mokyklos, prieš budrią valdžią, persekiojančią kiekvieną kultūros ir švietimo darbą, ką gi galėjo pagelbėti uolumas ir pasišventimas, kurių buvo kupina jaunų, pasiaukojimai platinančiųjų švietimą, užmigdytų, abejingų, įbaidytų žadintojų saujelė?

Pradėjęs savo kūrybą nuo smulkių vaizdelių, kurie buvo talpinami tolaikinių liaudininkų organe, savaitrašty „Balsas“, einančiame Varšuvoj, pilniau ir laisviau jis pasireiškė savo keletos apsakymų rinkiny, pavadintame charakteringa antrašte „Sules mus krankliai, varnos“ („Rozdzióbią nas kruki, wrony“), kuris išėjo Krokuvoj 1896 m. po Mauricijaus Zycho slapivarde

Pirmas to rinkinio vaizdas — 1863 m. epizodas, piešiąs sukilėlio mirtį, kurį, bevežant jam ginklus, užpuolė plikame lauke rusų ulanų būrys ir nužudė, atskleidžia mums sielvartingo pesimizmo veiksnius, gimdančius nežinomą ligi tolei lenkų sielai beviltingumo skausmą.

Jaunuolio sieloj gimsta draskanti ją priešginybė, glūdinti tarp aistraus jausmingumo ir tarp protiškumo, o lygiai ir tarp tų dienų realios tikrenybės vizijos ir tarp praities. Toj vizijoj gimtoji gamta atspindinta vaizdenoj, pripildančioj pastarąją savo gyvenimo ir jausmų galia, gimdo erzinančią, skausmingą jos nesiderinimą su lenkų gyvenimo skurdu, apmirimu, suniekšėjimu. Drauge su anuo sukilėliu, Simonu Vinrichu, Žeromskis 1864 m. smūgy mato vyraujančių sieloj bailumo ir niekšingų, savimylingų veržimųsi pasekmę: „Juo labiau ne tik nusuteikimų ir sąžinių gelmėsna, bet ir vadinamon revoliucinėn politikon ėmė skverbtis vis begėdiškiau ir įkyriau filosofijos dėsnis: fratres, rapiamus, capiamus, fugiamusque, jis jautė savy užsispyrimą vis akiplėšiskesnį, vis baisiau skausmingą ir jau beveik pašėlusį". Šitie žodžiai išreiškia kraštutinę poeto nuomonę ne tik apie 1864 m. žmones, be ir apie tų dienų lenkų visuomenę, be galo realiai piešiamą kituose vaizduose. Kaip atrodė tolimesnė praeitis, sako refleksijos, gimusios žiūrint į užbaigiančią įvedamą vaizdą tokią smulkmeną, kur nužudyto Vinricho kūną apiplėšia gretimo kaimo valstietis, dėkojąs Dievui, kad šis suteikė jam tiek naudos pagrobtuose daiktuose. „Taip be sąmonės ir valios — priduria autorius visuomenininkas, — atkeršijęs už tiek amžinį vergavimą, už tamsos platinimą, už išnaudojimą, už vargšų gėdą ir kančias, jis ėjo namų link su plika galva ir su malda ant lūpų. Nuostabiai griaudus džiaugsmas žengė jo sielon ir puošė jam visą akiratį, visą jo proto pasaulį, visą žemę, nuostabiai gražiomis spalvomis papuoštą. Jis giliai, nuoširdžiai, visa siela garbino Dievą už tai, kad šis, būdamas bekraščiai gailestingas, suteikė jam tiek gelžgalių ir odos".

Visą daugelamžinės istorinės buities rezultatą parodo tas pesimistiškas praeities atvaizdavimas, iškeliąs skurdžią ir tamsią liaudį, kurios vienintelis dvasios turtas yra ją kvailinanti religija. Tolaikinė lenkų visuomenė, būdama vergų gyvenimo ir tradicinių ydų įtakoj, nebeteko paskutinio savo riteriškumo ir energijos ir ji dabar skęsta kasdienumo ir niekšėjimo baloj. Tai čia, tai ten pasirodančios tyresnės ir kilnesnės sielos žūsta toj slopinančioj ir atimančioj jėgas

atmosferoj. Tik gamta, kuri visuomet yra tokia jauna, nauja, spalvinga, kupina gajumo, suteikia jaučiančioms ją sieloms sustiprinimo, paguodos, nors tuo pat metu ji, nesidarnindama su žmonių pasaulio menkybe, apmirimu, didina jautriose širdyse skausmą. „Dar mums barzdos nepradėjo želti, o jau mes ilgimės mirties" — skundžiasi „Kapo" („Mogiła") didvyris. Tat viskas skausmingai drasko poetui patriotui be galo jautrią jo sielą: ir toji gimtoji gamta, nepajėgianti įlieti savo gajumo ir jėgų išsigimėlių žmonių sielosna, ir tie žmonės, niekinantieji del savo silpnumo ir besieliškumo visuomeninį ir tautinį idealą, kuris glūdi svajotojo dvasios gelmėse, o drauge ir pesimisto, vaizduojančio savo realioj gyvenimo vizijoj vien tik jo dėmes ir juodus bruožus. Tai Lenkijai, kurią jis garbina didelėse negausių, atskirai gyvenančių jos lepintojų ir reiškėjų sielose, jis dabar niekur neberanda nei prisišliejimo, nei paramos. Atmetęs sunkinančias jį praeities palaikas, kaipo neturinčias jokios vertės, nematydamas dabarty naujų vertybių, kurios galėtų būti pamatas geresnei ateičiai, išsižadėjęs tikėjimo Aukščiausiojo teisėtumu, kuris sustiprindavo nusiminusias ankstyvesnes lenkų kartas, jis trokšta savo kančių išraiška, galinga visuomenės ir tautos skriaudų vizija, gėdingu (del vergavimo, del moralinio silpnumo ir tamsos) suniekšėjimo realizmu, sukelti moralinę reakciją, pažadinti naują gyvenimą. Jis ilgis to naujo gyvenimo, svajoja apie jį, bet pesimizmo užnuodyta širdis nepajėgia surasti savy ir duoti kitiems tikėjimo ateitim, pamato troškimams ir vilčiai, keliarodžio keliaujantiems. Tą jo negalią charakteringai išreiškia jo naudojimasis paskutiniuose (po 1905 m.) tolaikinių santykių atvaizdavimuose siužetais apie revoliucijos pabūklą, naikinantį visas armijas, arba apie orlaivį, kurie sako apie tikėjimą naujų išradimų, kaipo priemonių išsivaduoti visuomenėms iš beviltingų padėčių, galybe. Be galo pikta neapykanta, pagilintas gyvento skausmo pesimizmas neleido Žeromskiui pastebėti sveikų, prikergiamų visuomenės ir tautos gyvenimo veiksnių, kuriuos tuo pat metu pažymėjo ramesni, moraliai susisaikę lenkų observatoriai, o ypač Prusas. Nepaisydamas savo patriotizmo, arba greičiau patriotinio skausmo, galingas savo artizmo turtais to skausmo aiškintojas tapo drauge lenkų sielos susilpnėjimo, jos liguisto persilaužimo reiškėju. Jo beviltis pesimizmas dažniau slėgė ir silpnino negu stiprino lenkiškumą, neturintį pamato sielose, pasiduodančiose įtakoms, slopinančioms jos plėtojimąsi. Tiesa, „Sizifo vargai" („Syzyfowe prace"; 1898 m.) galėjo veikti pastipri-

namai savo vaizduojamu atastangumu, kurį rusų mokyklos ištautinanti akcija sutikdavo jaunuomenės sielose, bet tą lenkiškumo suspindėjimą pritemdė kiti kūriniai, galingiau veikiantieji, nes jie pilniau atvaizduoja vėlesnius visuomeninko, svajotojo, poeto sielos pergyvenimus ir yra puikesni bręstančio meno turtais. Tie kūriniai yra šie: „Bepastogiai žmonės“ („Ludzie bezdomni“; 1900 m.) ir „Pelenai“ („Popioły“; 1904 m.).

Pirmame tų kūrinių atskleidžia savo sielą Žeromskis visuomeninkas, vaizduojąs didžiausios užuojautos skausmu proletarų skurdą, rūsčiai ir karštai plakąs pasiturinčiųjų luomų sužedėjimą ir dedąs savo sielos geriausią ir giliausią dalį kylančiuosna virš šio pasaulio purvo ir pragaro, atsiskyrėlių, „bepastogių“, Judimo ir Joasios asmenysna, kurie pasiaukojamai pasišvenčia kenčiantiems ir nuskriaustiesiems.

„Pelenai“ irgi parodė jų kūrėjuj patriotą pesemistą, nusiminusiai besielojantį ties tėvynės praeitim, ties kapu, kuriame iš didvyriškų žygių, iš žėrinčio didvyriškumo tų, kurie savo pasiaukojimu įrodė pasauliui, kad „dar Lenkija nežlugo“, liko vien tik „pelenai“. Tos didvyriškos pastangos, trykštančios iš lenkų legionų, susikūrusių Italijoj 1797 m. ir iš vėlesniųjų lenkų pulkų, kurie kovojo Napoleonui vadovaujant visos Europos plote nuo Madrido ligi Maskvos, nerandantieji paramos nei tamsiose ir tautiškai besąmoningose liaudies masėse, nei abejingame bajorų luome, kuris buvo užsidaręs savo ūkio rūpesnių ir draugiško gyvenimo rate, suspindėjo ir užgeso, tartum puikus meteoras padalytas Lenkijos gyvenimo niauriame horizonte.

Tas riteriškos epopėjos, per šešiolika metų kuriamos daugelio mūšių laukuose, spindančios tiek gausiais asmenimis ir tiek puikiais žygiais, nesiharmonizavimasis su Lenkijos skurdžiu ir paprastu gyvenimu, — Lenkijos, kurią norėjo tie didvyriai prikelti ir apvainikuoti ir kurie neįstengė tai padaryti, turėjo pagimdyti Žeromskio sieloj galingą jausmų suerzinimą ir patriotinio skausmo pagilinimą. Artizmo galia ir erzinąs realizmo ryškumas, kurie randasi gamtos vaizduose, karo scenose, apgulimuose, žudinėse, meilės epizoduose, papročių bruožuose, išreiškia tą skausmą, kuris gimsta poeto patrioto sieloj bežiūrint jam iš amžino atstumo, iš baisių nesenai įvykusios katastrofos griuvėsių, į šimteriopai puikesnius ir garsesnius, bet irgi bevaisius pastangų žygius, į tikrus Sizifo darbus. Nusivylimas, kurį suteikė 1905 metai visuomeninkui, dar labiau padidino poeto pesi-

mizmą ir parodė jam žmogaus gyvenimą vizijoj, virš kurios baisioj liepsnoj kyla ir skamba kapų įspiejantieji aidai, šaldantieji širdis tiems, kurie žengia per Dantės pragaro slenkstį. Tą viziją Žeromskis įkūnijo savo „Nuodėmės darbuose“ („Dzieje grzechu“; 1908 m.). Bet vieton danteiškos baisenybės, vieton atgimdančio sielų sujaudinimo tuo pesimistiniu vaizdu (ir protestu), kuriame žmogaus aukštesni veržimaisi ir siekimai narstosi nuodėmės baloj, poetas pagimdė sensacinį susidomėjimą ir pasitenkinimą tarpe gausių moterų ir vyrų skaitytojų, randančiųjų tame veikale arba pateisinimo savo silpnybėms ir iškrikimams, arba sujaudinimo erotiniams būdams. Visa tai gimdė realizmas, glūdįs daugely veikalo scenų, kurių spalvingumas, panašiai kaip gamtos gyvenimo vaizduose, reiškė pesimisto poeto, besikankinančiojo savo vizija, susierzinimą, jo skausmingą, aitrią ironiją. Iš čia kilo toji nedarna tarp pesimistinės vizijos reikšmės rašytojo sielai ir tarp įspūdžio bei įtakos skaitytojų sieloms. Žeromskis, žinodamas tai, matyti, nori tą „Nuodėmės darbų“ pesimizmo įtaką, silpninančią lenkų sielą, sušvelninti praeities vizijomis, rodančiomis išimtinai didvyrių asmenis, gyvenančius atsiskyrėliais žmonių minioj, žūstančioj nuo savo paklydimų.

Jausdamas naujos formos, galinčios labiau veikti, reikalingumą nuosaviems jausmams, privestiems juos liriškai bereiškiant ligi aukščiausiojo jau tono, iš priežasties augančios Vyspianskio dramų įtakos, Žeromskis ima dramatizuoti savo praeities ir dabarties vizijas. To persilaužimo išraiška yra: „Dūma apie hetmoną“ („Duma o hetmanie“; 1908 m.), vaizduojanti didvyrišką hetmono Žolkievskio paveikslą ir jo mirtį ties Cecora, „Rožė“ („Róża“; 1909 m.), daranti pastangų nušviesti tų dienų politinę tautos padėtį, „Sulkovskis“ („Sułkowski“; 1910 m.), ataustas iš tragiško, paslaptingo aukštai talentingo karininko legioninko, o vėliau Bonaparto karažygio Aigiptan dalyvio likimo. Tačiau nauja forma nesuteikė poeto kūriniams naujo grožio, pilnesnio, tobulesnio, sukoncentruoto jo liriškai jaučiančios ir mąstančios sielos pareiškimo.

Paskutiniuose savo kūriniuose „Gyvenimo grožis“ („Uroda życia“; 1912 m.) ir „Ištikima upė“ („Wierna rzeka“; 1913 m.) jis vėl grįžta prie senos savo lirinės apysakos formos ir 1863 m. vizijos, kurią jis atvaizdavo Vinricho mirties vaizde („Sules mus krankliai, varnos“), o vėliau visa tai dideliu maštabu panaudojo „Pelenuose“, irgi tuščių pastangų ir pasiaukojimų vaizde.

Beviltis pesimizmas ir draskąs realizmas, kuriame virpa kančia, Žeromskio sielą ir kūrybą suartino su rusų rašytojų kūryba, atspindinančia giminingas tautos sielos savybes, nes tos abi tautos turėjo panašias gyvenimo išvidines sąlygas. Žeromskis, kaip ir visa tų dienų lenkų jaunoji karta, žinojo tuos rašytojus ir tam tikru laipsniu pasiduodavo jų kūrinių įtakai. Tačiau dvasios nuotaikų panašumas, susidaręs del vienodų politikos sąlygų ir priespaudos, slopinančių tautinį gyvenimą, pagimdė sielose tik giminingas jausmų nuotaikas, sąvokų formavimąsi ir meno ypatybes. Tačiau tiek susirūstinimas praeitim, tiek skausmingas atjautimas ir pesimistiškas regėjimas dabarties Žeromskio kūryboj turi šaltinį praeities didelių sielų susvajotame, bet ligi to laiko neįkūnytame tautos ideale, kuris jam tarnauja skale rūsčiai vertinti istorijos dabartį ir kuris jo širdy, baisios tų dienų gyvenimo padėties kankinamoj, gimdo tą nepagydomą skausmą lenkų sieloj, negalinčioj savo ilgesy ir kančioj sulaukti palengvinimo ir mirtinai save draskančioj. Iš tos kančios, iš tos baisios padėties išplaukė „Pelenų" ir „Dūmos apie hetmoną" sielvartingas kūrėjo pesimizmas.

Artimas Žeromskiui savo pesimistišku lenkų visuomenės traktavimu yra Vaclovas Berentas, gimęs Varšuvoj 1873 metais. Jis, bestudijuodamas Züriche biologiją, jau 25 metus savo amžiaus beeidamas, pradėjo savo kūrybą apysaka, pavadinta „Specialistas" („Fachowiec"), kurios veikėjas, išėjęs universiteto mokslus, pastoja fabrikan, kad galėtų susiartinti su liaudim ir taptų tikru darbininku. Tame kūriny jaunas autorius atvaizdavo jam gerai žinomus ir nuosekliai apibūdintus fabriko gyvenimo santykius ir asmenis o lygiai ir tą procesą, kuriame svarbiausias kūrinio veikėjas, spaudžiamas aplinkos ir darbo rūšies, netenka ne tik inteligentiškumo ir švelnesnių jausmų, bet ir savigarbos. Nepaisydamas pripažinimo, kurio susilaukė tas jaunas, bet rimtu apmąstymu parašytas veikalas, Berentas liovėsi toliau berašęs ir tik po dešimties metų vėl pasirodė su nauju kūriniu, esančiu vaisium ilgų apmąstymų ir sekimo didelio miesto gyvenimo ir jo įtakos, daromos artistams, literatams ir jų kūrybai. Tas jo kūrinys turi antraštę „Pūvėsis" („Próchno"; 1903 m.).

Pirminiai mokslo užsimojimai, pasireiškiantieji biologijos tyrinėjimuose, suteikė tam naujam veikalui studinio pobūdžio, rodančio didelių miestų atmosferos, kupinos užkrečiamų miazmatų, moralios gangrenos vibrionų, įtaką silpnosioms sieloms, kurios savo pamėgimuose, tikėjimuose, sveikuose, tvirtuose veržimuosi neturi kuo atsi-

spirti prieš tą įtaką. Veiksniai, kurių įtaka sukristalizavo rašytojo protiškumą (gamtos mokslas, nietšėanizmas, socialios idejos), nepasiekė darnaus susijungimo ir varžomai paveikė jausmus, neturinčius aiškios orientacijos, o lygiai ir vaizdeną, neįstengiančią bendradarbiauti su proto reikalavimais. Nors toj apysakoj figuruoja daugiausia lenkų kilmės veikėjai, kurie tačiau del savo ištautėjimo netenka savo lenkiškumo drauge su žmoniškumu, bet akcijos patalpinimas Berlyne, ką privertė padaryti mąstytojo poeto sumanytos tezės reikalavimai, atsirado būtinumo įvesti apysakon vokiečius, ir dėliai to kūrinys nebeteko tiesioginių ryšių su lenkų gyvenimu. O tam gyvenimui tačiau iš priežasties susilpnėjimo lenkų sielų del sunkių gyvenimo sąlygų labiau grėsė užsikrėtimas bei užsinuodymas liguistais produktais ir dumblu, semiamais iš Vakarų kultūros, kurios aukščiausių, sveikų vaisių tos sielos neįstengdavo pasisavinti. Panašaus patologinės, pernelyg spalvotos studijos pobūdžio turi paskutinis Berento kūrinys antrašte „Žiemkenčiai javai“ („Ozimina“), piešiąs išsigimusią Varšuvos visuomenę 1905 m. revoliucinio judėjimo laikotarpy lyginant ją su kylančia gyvenimo scenoj liaudim, kupina sveikų jėgų. Nepaprastas sugebėjimas vaizduoti sielas gestų, judėjimų, virpėjimų pagalba, kurie atspindina jų gelmes, o lygiai ir galingas stilius rodo autoriuj retą, nors ir ne visai darningą, observatoriaus mąstytojo su sveikai protaujančiu menininku psichologu susijungimą.

Gustovas Danilovskis, gimęs 1871 m. Civilske (Kazanės gubernijoj), rusų mokyklos auklėtinis, vėliau gyvenąs Varšuvoj ir Zakopane, poetas, visuomenės veikėjas, savo visuomenės skriaudos ir lenkų skausmo atjautimu yra giminingas Žeromskiui ir todel savo kūriniuose primena pastarąjį. Jo alegorinė poema „Saloj“ („Na wyspie“; 1901 m.) atkreipė domę į jauną rašytoją, esantį kupiną geresniųjų sielų pastangų, — sielų, kurios spietėsi apie savo vadą, poetą Daimoną, norėdamos išvaduoti iš grobikų jungo savo žemę. Kaip didesnė jautrių sielų didžiuma, taip ir Danilovskis, nuo poezijos pereina prie apysakos, leidžiančios pilniau išreikšti savo jausmus asmenų ir scenų vaizdavimuose, kurie paaiškina ir pateisina tuos jausmus. Tat poeto sielą ir jos lenkiškumą galima pažinti tik jo apysakoj antrašte „Iš praėjusių dienų“ („Z minionych dni“), piešiančioj trijų kartų atstovuose lenkų sielos jausmų romantizmą. Vėlesnėj savo apysakoj antrašte „Kregždė“ („Jaskółka“), ataustoj iš vėlesnių metų gyvenimo, Danilovskis atvaizdavo savo susijungimą su visuomenės judėjimu, gimdančiu tendencingą šviesų ir šešėlių su-

skirstymą tarp simpatingų autoriui judėjimo dalyvių ir tarp kitų sferų neigiamai piešiamų asmenų.

Iš tų pačių apylinkių ir iš tos pačios Kujavijos liaudies, kuri yra pagimdžiusi Kaspravičių, kilo ir antras lenkų garsus poetas ir dramaturgas, Stanislovas Przybyševskis (gim. 1868 m.). Neturtingo pradžios mokytojo sūnus, jis iš didžiai kilnios, dievobaimingos ir muzikalios motinos paveldėjo jautrius jausmus, muzikos pamėgimą ir kūdikiškų dienų karštą religingumą. Tolimesnį savo dvasios plėtojimą jis įgijo vidurinėse mokyklose ir vokiečių politechnikume (Charlotenburge), kur jam teko studijuoti architektūrą. Nutraukęs tas studijas, jis, būdamas socializmo idejų įtakoj, atsidavė viešos propagandos darbui ir ėmėsi redaguoti „Darbininkų laikraštį“, einantį Berlyne. Susidūręs su jaunais vokiečių ir skandinavų literatais ir dailininkais, ieškančiais tiek naujų gyvenimo įspūdžių, tiek ir naujų meno šaltinių, krypčių ir formų, jis pastarųjų siekimuose ir kūryboj rado maisto ir sąmonėjimo savo jausmams ir vaizdenai, kurią žadino kavinių gyvenimas, moterys ir alkoholis ir kuri gėrėjosi erotiškai ekstatinėmis vizijomis, tartum atskleidžiančiomis jam giliausią sielos esmę. Būdamas kupinas lenkų liaudies kultūros, prastų, kūdikystės dienų religinio gyvenimo pergyvenimų, primestų, bet neprigijusių jo sieloj vokiečių mokyklos dvasios turtų, jis buiniai plėtojasi, nesutikdamas nei kliūčių, nei pažabojimo savo gaivalingiems veržimasiems, paliuosuotiems vardan apimančių sielą sąmonių ir siekimų, teikiančių tiems veržimasiems naujo meno kūrybinių velksnių reikšmės. O tas naujas menas buvo laisvas nuo visų aistetikos bei etikos normų. Jos ieškojo menui šaltinio „nuogoj“ sieloj, t. y. išvaduotoj iš visų ribų ir normų, kurias yra pagimdžiusi ilgaamžė kultūra, norėdama pažaboti jos aklą gaivalingumą ir pavesti ją joj pačioj bręstančių išminties ir sąžinės reikalavimų valdžion. Kad „nuogos sielos“ ideja, gimusi kaipo protestas ir reakcija prieš besielius meną ir literatūrą, pataikaujančius sumaterializėjusių miestelėnų žemiems pamėgimams, — miestelėnų, kurie ieško pramogos ir poilsio karštame aukso geidime, — rado toli gražu tinkamesnę dirvą Przybyševskio sielos liaudiško pamato gaivalingume, negu jos kūrėjuose, daugiau suvaržytuose senesnės, tvirčiau su jais suaugusios kultūros, yra visai natūralus dalykas. Pats Przybyševskis žino, kad jo išbujojusios kūrybos ir protiškumo savybės yra kilusios iš Kujavijos liaudies sielos. „Toji liaudis atkakli, apdovanota kažkokia laukine energija, kuri yra tik tam tikras jautimas, kad taip,

o ne kitaip privalo būti, visų pirma turi tik vieną charakteringą savybę, o, būtent — kažkokią nuostabią melancholiją. Ir iš tos pragariškos pirties, kaip šv. Anzelmas vadina melancholiją, tarpiai platinasi visi pikti instinktai, niaurus įnirtimas, atkakli puikybė ir nuostabus palinkimas prie pragaišties, prie pakrikimo, prie naikinimo". Taip įsivaizdina Przybyševskis Kujavijos liaudį, jo paties sieloj atsispindėjusią („Z gleby kujawskiej"). Jeigu prie tų bruožų pridursime įtaką, kurios darė kultūros veiksniai, o, būtent: motinos jausmų muzikalingumas, Šopeno muzika, kurią jis, būdamas jaunas, sėmė iš Kujavijos liaudies sielos, pagaliau meniška kultūra, plaukianti iš jaunų vokiečių ir skandinavų, su kuriais Przybyševskis keletą metų turėjo artimų santykių, o lygiai ir meilės pergyvenimai (vedimas švedės-menininkės, literatės), tai turėsime visas įtakas, kurios dalinai lavino, prilaikė, bet vis delto—kurstė ir vadavo gaivalingus veržimuosius (kavinių gyvenimas, erotiniai, revoliuciniai akstinai, vaduojančios chimeros ir „nuogos sielos" ieškotojų troškimai). Istorinis lenkų dvasios plėtojimasis ir jos turtinga kūryba, išskyrus Šopeną, yra svetima ar bent abejinga Przybyševskiui. Savo išpažinty, išvardydamas rašytojus, kurių veikalai sudaro jam mėgiamą, nuolatinį skaitymą, iš lenkų rašytojų jis pamini tik vieną Kaspravičių. Nieko nuostabu, kad pirmame savo kūrybos laikotarpy (1890 — 1898) jis vartoja išimtinai tik vokiečių kalbą ir kaipo vokiečių rašytojas, puikiai žinąs tą kalbą, savo traktatais, plėtojančiais naują supratimą apie meną ir savo proza rašytomis poemomis, apysakomis ir dramomis labai pagarsėja didelio modernizmo mėgėjų tarpe.

Prie pirmosios grupės priklauso „Zur psichologie des Individuums" „Chopin und Nietzsche" — Olia Hanson). Iš kitų svarbesni buvo šie: „Totenmesse", „Vigilien", „Homo sapiens", „De profundis", „Satanskinder", „Die Synagoge des Satans". Tų veikalų antraštės parodo, kaip ir pas Kaspravičių, gilų katalikiško kulto atsispindėjimą revoliucionieriaus vaizdenoj, o determinizmas, kuriuo pasižymi jo protas, turi pamato liaudies fatalizme. Savo ideologiją, kurią Przybyševskis pamatavo „Totenmessėj", jis ataudžia iš tvirtinimo, apodiktiškai pastatyto, rišančiosiojo su laikinu užsiėmimu gamtamoksliu, o ypač embriologija, kad pat pradžioj yra buvusi tik „chuć" (geidulys, gašlybė), kuri, norėdama padidinti prabangą, sukūrusi smagenis, ir šios, priešindamosios savo valdovei, vedančios su ja atkaklią kovą. Apmirštanti gašlybė ieškanti prabangingumo naikinime, mirty. Dezorganizuotos smagenys liaujasi valdžiusios savo organus,

o išvaduota vaizdena audžianti vis klaikesnes vizijas. Pasilenkęs prie mylimosios karsto, geidžiąs jos visa veržimosi galia tas, kuris ją buvo atstūmęs. Visas pasaulis dabar virstąs geismo okeanu, liejančiuosiuoju, matant lavoną, gyvenimo troškimu, sielvartinga mirties baime. Smagenų atsipalaidavimas ir padūkusios prigimties išsisėmimas darąs vizijai galą. „Totenmessės“ įvadoj Przybyševskis, bendrai remdamasis medicina, tvirtina, kad nevroza nesanti liga, bet naujausia ir būtina evoliucijos fazė, kurioj smagenys tapsiančios veiklesnėmis, o iš priežasties didesnio įspūdingumo—žymiai vaisingesnėmis.

Vizionieriams, ar tai būtų Slovackis, ar Krasinskis, ar artimas jam kataklizminiu būdu ir vizijos karštumu Przybyševskis, normalus, sveikas savo žemesne esme žmogus visuomet atrodo vertas paniekos, nes jis nesugeba iš savęs austi regėjimų, kurie atskleidžia neregiamas paprastoms sieloms buities paslaptis, kaip antai: praeitį ir ateitį, o drauge naują grožį ir tiesą. Sujaudintos fizinių akstinų ir neurastenijos vaizdenos plasnojimas atrodo jiems aukščiausiu kūrybos laipsniu, pilniausiu jų dvasios esmės atsiskleidimu ir išsiplėtojimu. Tačiau plačiajai daugumai, ieškančiai tos kūrybos vaisiuose aukštesnio grožio ir tiesos, dvasios sujaudinimo ir pakilimo, tų vizijų vertė glūdės artistų menininkų virpančiose sielų idejose, kurios normuoja ir riša jų tariamąjį pasitenkinimą, o lygiai ir jų veržimuosiuosi, jausmuose, kurie tas idejas išspalvuoja ir nustato joms kryptį. Sąmonės turinys rišasi su pasąmonės sfera. Przybyšeskio vizijos, kūnijančios ne tiek pergyvenimus, kiek erotines haliucinacijas, nušviečiančias vaizdais, mokslo priedanga, taip viliojančiais veržimosi santykiavimą su prieš nusistačiusiomis smagenimis, rodančias motery čia kraugeringą šmėklą, čia visų kilniausio ilgesio žadintoją, — kiek vokiečių meniškos ir literatinės kūrybos įvairiarūšių krypčių ir apsireiškimų gausume padarė tam tikro, ūmai dingusio įspūdžio, tiek, perkeltos jos lenkų dirvon, apsigyvenus poetui Krokuvoj 1898 m., rado sau tinkamą pamatą susispietusiųjų ten jaunų menininkų ir literatų sielose, svajojančiose apie meno atgimimą ir apie atradimą kūrybai naujų kelių.

Paėmęs redaguoti tų jaunų, naujųjų lenkų menininkų organą, dvisavaitraštinį „Gyvenimą“ („Życie“), Przybyševskis ėmė jame plėtoti savo mintis apie meną (įvedamasis straipsnis antrašte „Confiteor“), skelbti savo senesnius vokiškus kūrinius, kuriuos jis dabar išvertė lenkų kalbon, arba dar geriau — visai perdirbo, o lygiai naujus kurti, ypač dramas. 1899 m. pasirodė šie jo kūriniai: „Iš Vigilijos

cikliaus" („Z cyklu Vigilji") ir „Ties jūra" („Nad morzem"), 1900 m. — „Ant sielos kelių" („Na drogach duszy") ir drama „Del laimės" („Dla szczęścia"), 1901 m. „Androgyne" ir dramos: „Meilės ir mirties šokis" („Taniec miłości i śmierci") („Aukso rūna ir Svečiai" — „Złote runo i Goście"), 1902 m. „Motina („Matka"), 1903 m. „Sniegas" („Śnieg"). Svetimos rankos vertime 1899 m. išėjo „Velnio vaikai" („Dzieci szatana") ir trilogijos dalis („Homo sapiens" (1899 — 1901 m.). Iš vėlesniųjų jo kūrinių svarbesni yra šie: „Žemės sūnūs" („Synowie ziemi"; 1904 — 1911 m.) ir „Tvirtas žmogus" („Mocny człowiek"), plėtojantieji mintis apie meną ir kūrybą. Iš dramų pasirodė dar šie kūriniai: „Amžinoji pasaka" („Odwieczna baśń"; 1906 m.), „Priesaikos" („Śluby"; 1907 m.), „Gyvenimo puotos" („Gody życia"; 1910 m.) ir „Verpetas" („Topiel"; 1912 m.). Menininkų ir literatų tarpe, kurie Vokiečiuose darė įtakos Przybyševskio sielai, gobšiai persiimančiai jų ūpu, įpročiais, siekimais, obalsiuose, kalbančiuose apie naujo, aukštesnio meno išvadavimą, atgimdymą, sukurimą, slėpėsi viltis atkreipti į save domę nepaprastumu, kūrybos ekscentriškumu, kas visuomet būna jaunųjų, dar nežinomųjų tarpe belenktiniuojant jiems su vyresniaisiais, jau garsiais menininkais. Platieji visuomenės sluoksniai šiandie ieško mene ir literatūroj ne tiek grožio, kilninančio sielą, kiek jaudinančios ją sensacijos. Naujumas, nepaprastumas domina ir mados galia įgyja ūmai dingstantį viešpatavimą. Krokuvos visuomenėj, kuri tokiu entuziazmu sutiko Przybyševskį, siekimai ir viltis atgimdyti ir išauginti meną, be abejo, turėjo galingą akstiną tautiniuose jausmuose ir viešojo gyvenimo siekimuose. Przybyševskio mintys, paskelbtos programiniame „Gyvenimo" atsišaukime, leido bendradarbiauti meno atgimdyme visoms kryptims, iš kurių ateity turėjo gimti puiki sintezė dideliame kūrėjuj, turinčiame, tartum gražiausioji žvaigždė, suspindėti iš miglų chaoso. Kiekviena karštesnė, geresnė tos jaunuomenės siela tikėjosi per tą atgimimą įkūnyti arba pagražinti savo idealą. „Vigilijos", „Ties jūra" kūrėjo vizijos ir „nuogos sielos" ideja, be abejo, pagilino tos jaunuomenės kūrybą, atskleisdamos naujas jos tėvonijas, stiprindamos augančią reakciją prieš pozityvizmą ir realizmą ir lenkdamos prie simbolizmo ir mistikos, prie vizijų. Pamatinių sąvokų susipynimas, o dar greičiau — vaizduojanti jas žmogaus vizija, — žmogaus, neturinčio valios ir esančio lyties palinkimo visagalybėj, slopinančioj, naikinančioj jo protą, sąmonę, neatsakančio už savo darbus, o vis delto kenčiančio už juos bausmę, atiduoto jų pasekmių fata-

lizmui — neleido Przybyševskiui daryti pastovesnės ir gilesnės įtakos, nepaisant tų nepaprastų vertybių, kurių jis yra pasiekęs, berutuliuodamas savo viziją visa virtine kūrinių, įplastinančių sudarančiųjų ją veiksnių žaislą, tą dramą, kuri vyksta žmogaus sieloj.

Lenkų dramos plėtojimuisi Przybyševskis daug nusipelnė, perkeldamas akciją sielų gelmėsna, pašalindamas išvidines savybes, kreipiančias į save žiūrėtojų domę, linksminančias juos, o, būtent: vardus, kostiumus, vietos dekoracijų smulkmenas, visuomenės, tautos, o dažnai net ir individualių požymių smulkmenas. Vienintelis nurodymas laiko, kuriame vyksta akcija, yra pažymintieji ją—tų dienų neurasteniškumas, skubotumas, vaizduojamųjų asmenų histerija ir plaukiantieji iš jos — protas, jausmai ir morališkumo pašlijimas. Tie asmenys veikia, būdami nuolat besikeičiančiųjų, jų pasąmonėj pulsuojančiųjų veiksnių įtakoj, ir jie negali atsakyti, kodel taip, o ne kitaip yra pasielgę. Jie sako, kad jų pasielgimai priklausą nuo fatalizmo, nuo „Likimo", bet tuo pat metu, jausdami už savo darbų pasekmes atsakymą, patvirtina savo atsakomybės žinojimą. Tie asmenys, panašiai kaip ir jų kūrėjas, išsivadavę iš visų normų, vis delto nepasiekia pilno išsivadavimo, dvasios laisvės, o patenka daug sunkesnėn, skausmingesnėn ir paklusnesnėn priklausomybėn nuo savo veržimųsi bei akstinų, kuriuose jie, ieškodami paramos ir pastiprinimo, patiria prislėgimą, susierzinimą ir nelaisvę. Metę šalin kabes, duodančias silpniems galimybių kopti aukštybėsna, jie krinta bedugnėn, kurioj paskui dreba prieš galingas likimo, paskyrimo, pikta paslaptis.

Pirmoj dramoj „Del laimės" dar nematyti sąžinės, to moralinio stabdžio, o veikia vien tik įsibėgimai, atsipalaidavę nuo visų pančių. Tų įsibėgimų bei palinkimų žaislas, apie kurio jėgą ir laukiškumą gyvenime mes neturime tikro supratimo, parodytas baisiose situacijose, išreikštas rišliuose, prastuose, pamatuotuose dialoguose bei monologuose, teikia galingo įspūdžio, erzindamas, bet ir atskleisdamas mums ligi pat gelmių sielas, apsigaubusias kultūra, tiekiančia pirmapradžiams palinkimams naujų veikimo priemonių ir formų. Kituose jo kūriniuose: „Aukso rūna" ir „Svečiai", apibūdintuose apimančia juos antrašte kaipo „Meilės ir mirties šokis", kyšoja tvirtai pažymėtas atsakomybės už darbus pajutimas, noras įgyti sąžinei ramybę per apgailą ir pagaliau nepermaldaujamas bausmės sekimas ir mirtis — tas vienintelis išsivadavimo kelias iš gyvenimo apgaulių, sąžinės graužimo ir iš slegiančio mus paskyrimo. Przybyševskio

kūrinių paveikslai, neturėdami apibūdintos tautybės, priklauso prie vis didėjančios kosmopolitinės sferos, susidedančios iš sielų, kurioms tolaikinė kultūra suteikė pernelyg daug įvairiarūšių pakurstymų, bet nedavė išlavinimo, kuris išmokytų valdyti save, kuris prieš įvairios rūšies jausmų ir proto nusivylimus pastatytų gilesnę išmintį. Toji kultūra užslopino pareigos jautimą. Przybyševskis, stovėdamas nei virš to pasaulio, nei nuošaliai, bet kaip tik jo vidury, yra tiek tampriai su juo surištas, tiek persiėmęs jo nevroza, viršįspūdingumu, karštlige, jog net nebepajėgia suprasti sveikos, normalios sielos ir neįstengia ja susidomėti. Meniškumas, pažymįs Przybyševskio dramas, glūdi puikiame liguistų sielų gyvenimo apsireiškimų sunaudojime tikslu pasiekti sukaupta akcija ir sukoncentravimu vis augančių ir tarp savęs kovojančių palinkimų vis didesnio įspūdžio, vis galingesnio klaikumo, gimstančių žiūrėtojuose, pagautuose baimės ir susidomėjimo del atsiskleidžiančių jiems dvasios gelmių, kurios jaudina ir drauge stebina, nes šalia žinomų, kiekvienam suprantamų palinkimų ir siekimų jos rodo nepatirtas paslapties galias, kalbančias apie žmogaus likimą, kažkieno paskirtą. Bendras žmonijai Przybyševskio kūrinių pobūdis, drauge su vaizduojamų juose dvasios nusiteikimų aktualumu, apibūdinančiu tam tikrą laiką, įgijo jiems pripažinimo ir už Lenkijos sienų (ypač Rusijoj) tiek scenoj, tiek ir knygų rinke.

Kaipo lenkų sielos išraiška, Przybyševskio kūryba atspindina jos susilpnėjimo ir pakrikimo aukštą laipsnį, kas įvyko darant jai įtakos svetimiems — modernizmui, pesimizmui ir misticizmui, o lygiai ir politinei priespaudai, slopinančiai jos normalų plėtojimąsi. Ant lenkų kaimo, gimtosios gamtos ir liaudies kultūros pamato Przybyševskio sieloj kyla aukštesni sluoksniai, gimę, pasisavinant mokyklos, skaitymo, bendro sugyvenimo pagalba, svetimą protiškumą, svetimus pojučius, pergyvenimus, tolinančius tą sielą nuo jos istorinės praeities, nuo jos kūrybos natūralių kelių ir krypčių. Przybyševskiui tiek lenkų tautos dabartiniai uždaviniai, tiek gimtoji praeitis neegzistuoja. Jis net nesugeba ant jų pykti, smerkti jų klaidas bei nuodėmes. Poeto lenkiškumas daugiausia atsispindi meniškoj kalboj, kaipo kūrybos įranky, o lygiai pagarboj Šopenui, kurio kūriniuose jis jaučia ypač Kujavijos liaudies sielos įtaką ir supratime Kaspravičiaus, su kuriuo jį riša dvasios bendrumas, pasemtas iš Didž. Lenkijos kaimo gyvenimo. Przybyševskio liringumas svaigina, jaudina ir slegia. Jis išreiškia sielą, kuri kanki-

nasi del savo moralinio bejėgiškumo, del sąžinės reikalavimų kovoti su determinizmu ir fatališkumu, pažyminčiais poeto protiškumą. Laisvose tautose, turinčiose užtikrintą buitį, toks apsireiškimas, kaipo visapusiškai besiplėtojančiojo dvasios gyvenimo išraiška, sudarytų tik kalbamojo rašytojo individualinį bruožą. Lenkų dvasios gyvenimas, būdamas politinės priespaudos ir tautinių siekimų bei troškimų įtakoj, koncentruojasi ir baigiasi viename uždaviny, vienoj idejoj — plėtoti ir stiprinti tautos sielą. Visa lenkų XIX amž. dvasios kūryba yra to siekimo išraiška. Tik taip žiūrint galima tą kūrybą suprasti ir tuo mąstu įvertinti. Przybyševskio santykiai su lenkų gyvenimu vis delto yra labai palaidūs ir neaiškūs.

Priešingai Przybyševskiui, vaizduojančiam sielos gelmių dramas, neturinčias jokių akcijos laiko ir vietos požymių, jo vienaamžis Jurgis Žulavskis (1874—1915), aukštos proto kultūros rašytojas, savo apysakose ir dramose nori daryti įtakos žiūrėtojams ir skaitytojams nepaprastu, dekoratyviu fonu, kuriame jis vysto silpnai rutuliuojančiasiąją akciją, kuri neturi pamato miglotai nupieštuose vaizduojamų asmenų būduose. Jau poezijose, kuriomis jis 1895 m pradėjo savo literatinę profesiją, intelektualistas, mąstytojas, studijuojąs Spinozą, gilinantėsis biblijon ir talmudan, dialektikas, dideliu lengvumu vartojąs žodį ir trokštąs dalytis su plačiaisiais sluoksniais savo proto susidomėjimais, viršija poetą, menininką, neleidžia jam jaudinti ir pagauti skaitytojų. Panašių savybių turi ir jo apysakos, kurių visų didžiausį pasisekimą turėjo „Ant sidabrinio rutulio" („Na srebrnym globie"), kurios akcija vystosi ant mėnulio. Iš dramų: „Mirtų vainikas" („Wianek mirtowy"), „Diktatorius", ataustas iš 1863 m. nuotykių, „Eros ir Psichė", „Ijolė", „La bestia" — visų geriausia yra „Eros ir Psichė", susidedanti iš septynių paveikslų, vaizduojančių dramas, vykstančias įvairių charakteringų žmonijos istorinio gyvenimo gadynių fone. Tie paveikslai įdomauja autorių ir skaitytoją arba žiūrėtoją patys per save, kaipo plastiška, spalvinga, gyva papročių, visuomenės ir kultūros persilaužimų iliustracija. Drama, vykstanti kiekviename paveiksle, nejaudina mūsų, nes mes joj matome vien tik tą vieną priemonių, kurios vaizduoja kultūros istorinius darbus.

Drauge su lenkų sielos susilpnėjimo reiškėjais, kuris gimė tiek jos sielvartingos padėties ir gilių kančių įtakoj (Žeromskis), tiek ir veikiant slopinančiai jos silpną lenkiškumą svetimų literatūrų ir kultūrų persvarai (Przybyševskis), kyla kiti tos sielos reiš-

kėjai, ne tiek puikūs meno ir vergiančio bei silpninančio sielas lirizmo naujumu ir galia, kurie savo epine jėga ir plastika, žmonijos arba liaudies pergalinčios dvasios vizija parodo energiją ir sveikumą, kuriuos lenkų sieloj gimdo kova su priešginybėmis, o lygiai ir bundančių liaudies sluoksnių naujų jėgų augimą.

Vyriausias jų, Vaclovas Sieroševskis (gim. 1858 m.), nuo 20 metų savo amžiaus gyveno sunkią, bet grūdinančią tvirtas sielas ilgo gyvenimo Jakutų krašte mokyklą, kur jis buvo ištremtas 1878 m. už dalyvavimą socializmo propogandoj Varšuvoj. Įgijęs pats per save aukštąjį mokslą, jis ėmė Sibire tyrinėti liaudies gyvenimą. Tų studijų vaisius buvo rimtas veikalas antrašte „Dvylika metų Jakutų krašte", kurį rusų kalba išleido Petrapilio Geografijos Draugija, o vėliau, 1901 m., jis buvo lenkų kalba išleistas Varšuvoj. Tremtinio pergyvenimai, jaudinantieji jausmus ir vaizdeną, pastebėjimai ir įspūdžiai, įgyti velesnėse kelionėse, pakreipė mokslininką entnografą imtis literatūros, kuriai medžiagos tiekė Rytų tautų gyvenimas ir viešieji santykiai, atsispindėjusieji visuomeninko ir lenko sieloj, užjaučiančioj žmonių vargams ir skriaudoms, ir nešiojančioj savy, esant istorinio materializmo, viešpataujančio ant tolaikinės jaunuomenės protų, įtakoj, regėjimą žmogaus, palikto nuosavioms pajėgoms ir skinančio sau kelią amžinai kovojant su atkaklia gamta ir įvairiomis kliūtimis, kurių tiekia tamsa, savimyla, pergalė. Užuojauta ir bendradarbiavimas darosi vienintele silpniesiems ir kenčiantiems paguoda ir parama, o visos žmonijos idealas tvirtiems ir kilniems tampa vieninteliu gyvenimo akstinu ir aukščiausiu siekimų tikslu. Kai lenkų rašytojams, gyvenantiems tėvynėj, beveiksmis, betikslis gyvenimas, šėlstant baisiai priespaudai, gimdė sielose sielvartingą pesimizmą, tai tuo pat metu ištremtiesiems Sibiran ir tokiose baisiose sąlygose gyvenantiems lenkų kaliniams ne kartą kančia sužadindavo moralią energiją, brandino ir kilnino dvasią ir gimdė skaidrų optimizmą ir tikėjimą gera ir teisingumo laimėjimu.

Dar prieš pradėsiant Sieroševskiui rašyti vyresnis už jį Adomas Šimanskis (A. Szymański; 1852—1916) dviejose Sibiro novelių serijose (1887—1890) vaizdavo savo sielą, augančią, kilnėjančią ištrėmimo kančiose užjaučiant bėdniems, tamsiems, dar nelaimingesniems broliams, ištrėmimo draugams. Moralinis pagilėjimas, gimęs ilgesy, vienumoj ir sunkiose buities sąlygose, kančių sustiprintieji jausmai suartina jį su ištrėmimo bendrais, su amatininkais, kaimiečiais, Lenkijos žydais, atskleidžia jam jų sielų gelmes, parodo

juose savo artimus, brolius, bendros nedalios ryšiais sujungtus. Tas pastebėjimas juose brolių žmonių darė stiprinančios įtakos Šimanskiui ir tiekė jam jėgų, reikalingų savo likimui kęsti ir tikėti žmonėmis.

Sieroševskis savo užuojautos ir observacijos sritį prapletė ant plačiųjų Rytų plotų. Tiek Sibiras, ypač Jukutų gyvenimas, tiek ir Kinija, Japonija, Kaukazas su savo egzotine gamta, su savo įvairių tautų tautelių skruzdelynu ir įvairiausiomis žmogaus skurdo rūšimis, tiekia tam humanistui, etnografui, poetui gausios vaizdų, asmenų, įspūdžių medžiagos, iš kurios jis rašo apysakas, padrėktas vyro širdies jaukumu. Tų kūrinių virtinę pradeda veikalas „Miškų pakraščiuose" („Na kresach lasów"; 1894 m.), o vėliau paeiliui pasirodo: „Sląstuose" („W matni"; 1896 m.), „Rištau" (1900 m.), „Kinų apysakos" („Powieści chińskie"; 1903 m.), „Sugrįžimas" („Powrót"; 1905 m.), „Pabėgimas" („Ucieczka";1906 m.) ir keletas kitų. Savo kelionę po Japoniją jis aprašė veikaluose „Tolimuosna Rytuosna" („Na daleki Wschód"; 1904 m.), „Koreja" (1905 m.) ir tų pačių savo įspūdžių fone ataudė vaizdų ciklių antrašte „Nuo bangos ant bangos" („Z fali na falę"; 1911 m.). Gamtos ir gyvenimo observavimo rišlumas ir tekąs iš čia vaizdų realingumas drauge su glūdinčiu visuose kūriniuose humanitariškumu teikia jiems pobūdžio skundos ir protesto prieš tų dienų kultūrą, smerkiančią ir laikančią vergijoj nepajėgiančias jai atsispirti tautas, kurių kančios ir glūdįs sielose žmoniškumas visai neegzistuoja nepažįstančiam jų pasaulio. Lenkų siela, kenčianti ir kovojanti su primestomis jai svetimomis kultūra ir valdžia, pasiimė atvaizduoti skausmingą žūstančių ir kankinamų tautų epą, patvirtinti ir sustiprinti vaizdų tiesa ir menu tuos amžinus, šventus žmogui moralinius reikalavimus, kuriais remiasi neapleidžiąs žmogaus, o ypač lenkų sielos, tikėjimas įkūnyti savo aukščiausius troškimus, ir energijos valia, kuria ypač pasižymi Sieroševskio kūrinių asmenys.

Podhalijos liaudies siela ir jos sunkus gyvenimas toj gražioj, bet neturtingoj (iš priežasties nederlios dirvos ir nuožmaus klimato) žemėj rado savo reiškėją ir vaizduotoją kilusiame iš tos pačios liaudies rašytojuj ir poete Vladislove Orkane (gim. 1876 m.). Sugrįžęs savo pirkion po užbaigimo Krokuvos gimnazijos, kur jam teko susidurti su modernistais, kurių keliais tačiau jis nenuėjo, jis pradėjo savo kūrybą kaipo lirikas ir apysakininkas, vaizduojąs sukauptus ir susąmonėjusius jo sieloj pergyvenimus, kančias, pamė-

gimus ir troškimus, skurdą ir grožį, trykštančius iš gimtosios šalies liaudies ir gamtos, su kuriomis jis jaučiasi susisiję̨s. Tat energija ir laisva dvasia ne tik nesusilpnėjo jame, bet sustiprėjo ir sukilnėjo veikiant jas dvasios kūltūrai. Jis jaučiasi ne tik savo žemės dainium ir vaizduotoju, bet ir jos kovotoju. Svarbiausieji jo kūriniai yra šie: poezijų rinkinys antrašte „Iš tos liūdnos žemės" („Z tej smutnej ziemi"; 1903 m.) ir apysaka „Kryžkelėj" („W roztokach"; 1903 m.). Observacijos tikrumas ir rišlumas, kalniečių tarmės priemaiša drauge su meniškumu tiekia Orkano kūriniams etnografinio pobūdžio ir reikšmės. Pilniausiai tolaikinis lenkų, o ypač liaudies gyvenimas pasireiškė įspūdingos, sveikos, mokančios pastebėti, remiančiosios rinktinai apsukriais pojučiais ir plastiška vaizdena, sielos atvaizdavime. Tą sielą turi Vladislovas Reymontas (gim. 1868 m.), kilęs iš Piotrakovo apylinkių, buvusios Piastų Lenkijos centro. Gyvenimo šuoliai leido jam įvairiose, dažnai keičiamose profesijose (ūkio praktikantas, provincijos teatro aktorius, telegrafistas ir gelžkelio tarnautojas, net kandidatas į vienuolius Čenstachavos vienolyne) susidurti įvairiuose Lenkijos kraštuose su įvairiomis visuomenės sferomis. Įgimtas gabumas sekti dominančius jį tose sferose asmenis paragino jį tiems pastebėjimams suteikti ltreratūros formą. Pirmuose vaizdeliuose, kurie buvo pradėti skelbti 1893 m., randasi, geriausiai žinomi autoriui, valstiečiai ir aktoriai. Tų vaizdelių rinkinys buvo išleistas antrašte „Susitikimas" („Spotkanie"). Jau tuose pirmuose bandymuose kyšoja natūralistinis realizmas gyvenimą vaizduojnat, o lygiai ir gamtos reginių spalvingumas ir nuotaika. Išleista 1894 m. „Kelionė Čenstachavon" („Pielgrzymka do Częstochowy") yra kupina rinktinių apibūdinimų, liečiančiųjų tiek atskirus tos kelionės dalyvių asmenis, tiek ir sutelktinę sielą. Autorius čia savo pažiūras į minią pažymi tuo, kad „jis davėsi pagriebtl upeliui" ir jaučia, kad jam „yra gera"... „Aš jaučiu, tartum vis daugiau su jomis suaugu, tartum vis kažkaip rišliau, mistiškiau priklausau nuo tų sielų". Ne meilė žmonėms arba liaudžiai, ne visuomenės akstinai, bet žmogaus ir gamtos pats gyvenimas savo įvairiais, neišsemiamais apsireiškimais įdomauja ir vilioja observatorių menininką. Tat jis neieško ir nepastebi apsireiškimuose vyraujančios ant jų idejos, nesigilina asmenų sielosna. Jis pirmon vieton stato charakteringas figūras, puikiais epizodais atkreipia domę nuo svarbiausios akcijos. Vėliau pasirodę jo kūriniai „Komedininkė" („Komedjantka": 1896 m.), „Fermentai" („Fermenty"; 1897 m.) ir „Žadėtoji žemė" („Ziemia obiecana"; 1898 m.)

suteikė jaunam rašytojui platų pripažinimą lenkų skaitytojuose, turinčiuose aukštą įvertinimo pavyzdį tuo pat metu pasirodžiusiuose Sienkevičiaus, Pruso, Žeromskio kūriniuose. Gausiais gyvenimo bruožais, apsukrios observacijos pastebėtais, drąsiu realizmu ir epine galia, glūdinčiuose tų bruožų vaizdavime, Reymontas prašoksta visus savo šaunius rungtyninkus.

Pamėgęs gamtą, jis neapkenčia miestų, kuriuose jo lenkišką sielą slegia vyraujantieji svetimi gaivalai ir biaurūs lenkų ūkininkų riterių sielai geismai, rungtynės, klasta, apgavimai, prievartos, pažymintieji pramonės ir prekybos panašių kosmopolitinių židinių gyvenimą. Tat Lodzės vizijoj, atvaizduotoj apysakoj „Žadėtoji žemė", tas vokiečių, žydų ir lenkų miestas atrodo Reymontui tartum „polypas", pasakišku skubumu ryjąs kaimus ir miškus, kurie prieš 50 metų laikė apsupę dar mažą sodybą, o šiandien jau turinčią pusė milijono gyventojų, ir čiulpiąs kraują šimtams darbininkų, plaukiančių čia ieškoti duonos kąsnelio. Ir visa tai daroma, kad saujelė fabrikantų ir pirklių sukrautų sau milijonus, o darbininkų minios gyventų medžiaginį ir moralinį skurdą. Reymontas savo vizija, piešiančia vaizdžiais bruožais žmogaus gyvenimo priešginybes, tapo reiškėju lenkų sielos, nesąmoningai jaučiančios to naujo padaro, augančio visuomenės organizme, negalinčiame jo praryti, priespaudą. Aukščiausia turtingo meno išraiška ir didžiausias visuomeninis nuopelnas yra jo liaudies gyvenimo epopėja — „Valstiečiai" („Chłopi"; 1904 — 1909 m.), piešianti visų metų dalių gamtos gyvenimo fone kaimiečių šeimynos darbus, observuotus iš žmogaus sielos gelmių ir išreikštus lenkų valstiečio tonu, stilium ir kalba. Gamtos reginius ir įvykstančius juose pasikeitimus ir apsireiškimus Reymontas mato ir jaučia taip, kaip tai daro kaimietis, rišąs su jais visą savo viltį, visus rūpesnius ir džiaugsmus, įgyjąs nuolatiniame susidūrime su gamtos veiksniais tiek įspūdingumo į įvairius atmosferos apsireiškimus, tiek ir atsparumo jų veikimui. Sekdamas lenkų kaimiečių gyvenimą, kaipo įdomių, charakteringų ir šykščiai ir silpnai sugautų ir atvaizduotų apsireiškimų kompleksą, Reymontas yra liuosas nuo visuomenės siekimų ir doktrinų, todel liaudies santykiai su kitais luomais ir valdžia neatkreipia į save jo domės ir jis juos paliečia vien tik iš būtinumo, visai jų nekaupdamas. Tuo vaizdo objektyviškumu, tuo turtintingumu, tuo kaimiečių gyvenimo apsireiškimų pilnumu, atvaizdavimu gaivalingų jėgų, sukauptų valstiečių sieloj, pagimdytų ilgaamžio darbo, kančių, tylių privalumų, o lygiai ir nu-

piešimu moralinių savybių, besiruošiančiųjų, ėmus žmoniškai ir tautiškai sąmonėti, netrukus išžengti platesnėn veikimo scenon, — Reymontas rimtai nusipelnė visuomenės darbe ir suteikė lenkų sielai jos trokštamus ir laukiamus — paramą ir sveikatos bei tautos jėgų atgimimo šaltinį. Pripažinimas, kurio tas veikalas vertime įgijo iš vokiečių kritikų, nelinkstančių remti lenkų kūrybos, patvirtina nepaprastą vertę tiek meno, trykštančio iš to lenkų valstiečio gyvenimo atvaizdavimo, tiek ir turtingo turinio, tiekiančio nuosekliai sugautuose to valstiečio sielos bruožuose rimtą priedėlį pažinti žmogaus sielai. Tie privalumai teikia „Valstiečiams", o drauge ir kitiems pastarojo pusamž. lenkų kūrybos veikalams, irgi kupiniems bendrų žmonijai vertybių, patvarios padėties pasaulinėj literatūroj.

Atskirą, laisvą nuo visuomeninių, tautinių, etinių arba feministinių užsimojimų tų dienų gyvenimo atveju užima savo apysakose ir dramose padėtį Gabrielė Zapolska (1860 — 1921).

Natūralistinės pažiūros į gyvenimą, kurių turtingą ir meniškai šaunią išraišką ji rado prancūzų literatūroj, duodama laisvę ir pateisindama palinkimus ir gabumus, teikiančius aktorės ir autorės rolėse naudingiausią ir labiausiai žavinčią padėtį nepakenčiančiam pažabojimų temperamentui,—atskleidė drąsios ir talentingos moters literatinei kūrybai neišnaudotą ligi tol lenkų gyvenimo apsireiškimų sritį, o, būtent: to gyvenimo dumblą, karpas, kasdieniškumą, nykumą. Piktu smalsumu seka ir atskleisdinėja Zapolska kvailumo, moralaus skurdo, apskritai žmonių, o ypač vyrų žvėriškumo apsireiškimus. Visa tai observatorės menininkės sieloj gimdo greičiau patenkinimo šypseną, negu susirūstinimo audrą. Darbavimosi scenoj laikotarpis ir apsilankymas Paryžiuj išugdė Zapolskoj gilų teatro artizmą, gabumą suimti vaizdenos ir scenos atvaizdavimo rėmuosna pastebimus menininkės režisieriaus gyvenimo scenoj veiksmus. Suprantanti tą interesavimąsi, kurį paprastose sielose žadina atskleidžiami artimuose paprastumas, trūkumai, niekšiškumas ir siarumas, leidžiantieji žiūrėtojams arba skaitytojams jaustis aukštesniais arba bent džiaugtis, kad esama kvalesnių ir menkesnių už juos — ji savo dramoms įgyja milžininio pasisekimo nuoseklia arhitektūra, scenos efektais, priderintais prie gerai jai žinomų salygų, drąsiu ir nieko nepaisijančiu natūralizmu, teikiančiu tiems kūriniams, vaizduojantiems tiek aukštųjų luomų, tiek ir miestelėnų supuvimą, gėdos dėmę, tolimą savo esme visuomeninei tendencijai.

Virtinę šaunesnių Zapolskos apysakų sudaro šie kūriniai: „Malaška“ (1883 m.), „Kaśka Karjatyda“ (1887 m.), „Pramatorius“ („Wodzirej“; 1897 m.), „Sezoninė meilė“ („Sezonowa miłość“; 1905 m.). ir „Moteris be dėmės“ („Kobieta bez skazy“; 1912 m.). Iš scenos kūrinių išsiskyrė savo verte ir teatraliniu pasisekimu „Žabusia“ (1896 m.), duodanti savo svarbiausioj veikėjoj puikiai sugautą tolaikinės moters iš miestelėnų sferų tipą, „Malka Švarcenkopf“ (1897 m.), turinti pasisekimą del įvedimo asmenų iš žemesniųjų žydų sferų, „Anas“ („Tamten“), drama, įvedančioji, šalia jaunuomenės, pasišventusios sociališkai politiniam darbui, puikiai atvaizduotus iš gyvenimo ir pirmoj vietoj pastatytus žandarmerijos karininkų asmenis, „Ahasveras“ arba „Vyras“ („Mężczyzna“; 1901 m.), plakąs vyrų kūno pojučius ir pagaliau „Ponios Dulskos moralumas“ („Moralność pani Dulskiej“; 1907 m.) — šaunus miestelėnų gyvenimo vaizdas.

Kaip Zapolska vaizduoja savo apysakose moralybės ir proto užmirimą ir jo pagimdytus supuvimą ir pašlijimą, tai vėl aukštesniųjų luomų apsireiškimus, slepiančiuosius po tariamąja Europos kultūra, šalta ir begailestinga ironija nucharakterizavo apsukrus tų sferų observatorius, Juozas Veyssenhoffas (gim. 1860 m.), jungiąs savo sieloj turtingos, pakartotinai įrašytos XVIII amž. istorijoj giminės tradicijas, turįs prancūzų lenkų proto kultūrą ir užimąs tokią visuomenėj padėtį, kuri duoda jam galimybių iš arti observuoti aukštojo luomo gyvenimą tiek namie, tiek ir užsieny. Pirmas šaunus, geriausias to rašytojo veikalas buvo „Zigmanto Podfilipskio gyvenimas ir mintys“ („Żywot i myśli Zygmunta Podfilipskiego“; 1898 m). Lenkų gyvenimo beveikslumas, neleidžiąs lenkų aristokratijai ir turtingesnei bajorijai plėtoti savo gabumų ir įgyti sau padėčių diplomatijoj, kariuomenėj, politikos srity, buvo palankus laipsniškam žuvimui tose sferose tautiškų ir žmoniškų jausmų, tų sferų kosmopolitizmui ir indeferentizmui,—sferų, kurios savo gyvenimą užpildydavo pramogomis, puotomis, lošimais, arba kelionėmis, suirusiųjų organizmų gydymu. Ant tokio pamato, tokioj aplinkoj plėtojasi ir išauga Podfilipskis, žmogus mokąs sutvarkyti savo gyvenimą, tat nekovojąs su esama dalykų padėtim, nesivaikąs nepasiekiamų dalykų, bet iš visų savo dienų ir metų užsiėmimo ir įsitikinimų esmės sudarąs sau galimus patogumus ir asmeninį pasitenkinimą. Toji gyvenimo filosofija, trukstant galingesnių palinkimų, leidžia jam ne tik prašokti visa galva savo aplinką, kuriai jis imponuoja savo šaltumu, pasitikėjimu ir patenkinimu, bet

ir vaidinti tikros kultūros platintojo rolę, civilizuoti supelėjusią, bejėgę visuomenę. Kiti aristokratų pasaulio paveikslai, nupiešti apysakose „Dolengos byla“ („Sprawa Dołęgi“; 1902 m.) ir „Sūnus palaidūnas“ („Syn marnotrawny“; 1904 m.), papildė, bet nebepagilino puikaus atvaizdavimo to pasaulio sielos Podfilipskio paveiksle. Antrąjį Veyssenhoffo kūrybos laikotarpį užpildo politinė satira, pagimdyta 1905 ir 1906 metų revoliucijos. Tą satirą išreiškia „Politinės dienos“ („Dni polityczne“; 1906 — 1908 m.) ir „Hetmonai“ (1911 m.). Jų autorius, būdamas tautiškai nusistatęs, aistriai kritikuoja revoliucinį ir visuomeninį judėjimą. Pagaliau paskutiniuose kūrinuose lietuvis, medžiotojas ir poetas, mylįs gimtąją gamtą, viršija skeptiką, aukštojo pasaulio observatorių ir revoliucijos satiriką. Lenkiškai bajoriški jausmai ir temperamentas, kuriuos slopino literatūros ir kosmopolitizmo kultūra, vėl įgyja savo teises. Protėvių instiniktai vėl įsivyrauja ainio sieloj.

Lietuvos gyvenimas nuolat tiekia gausios medžiagos lenkų rašytojams, kilusiems iš tų kraštų.

Po Ožeškienės, giliausios to gyvenimo observatorės ir kilniausios lenkų kultūros, per keturis amžius sodintos lietuvių rusų kraštuose, atstovės, tie kraštai pagimdė dar dvi apysakininkes.

Pirmoji jų, Juzė Savicka (Ostoja, gim. 1859 m.), gyvenanti Varšuvoj, mokytoja, nuo 1886 ligi 1892 m. paskelbė visą eilę novelių, kupinų (esant tolaikinių visuomenės srovių įtakoj) užuojautos žemesniems visuomenės sluoksniams, kuriais autorė taip domėjosi ir kuriuos ji taip realiai vaizdavo.

Antroji jų yra labai gausi ir populeri Marija Radzevičaitė (gim. 1863 m. Žemaitijoj), nuolatinai gyvenanti Hrušove (Gardino gub.) ir jungianti savo dvare ūkininkavimą su literatūros kūryba ir visuomenės darbais. Karšta patriotė, ištikima praeities tradicijoms, ji savo sielą pilniausiai ir iškalbingiausiai išreiškė apysakoj antrašte „Dievaitis“ (1887 m.), kurios antraštė, būdama amžinojo ąžuolo vardas, simbolizuoja tos apysakos didvyrį, Morką Čertvoiną, suaugusį, kaip tas ąžuolas, visa savo tvirto būdo galia su gimtąja žeme, del kurios jis didvyriškai kovoja su nepalankiais veiksniais. Iš ilgos virtinės jos kūrinių daugiausia pripažinimo iš skaitytojų pusės įgijo šie: „Baisusis senelis“ („Straszny Dziadunio“), „Hryvda“, „Pilkosios dulkės“ („Szary proch“). Apdovanota didele vaizdena, gėrisi autorė savo didvyriais, kuriuos ji pastato nepaprastuosna pergyvenimuosna ir

situacijosna (audros, potvyniai, gaisrai ir t. t.), kol jie pasiekia, paprastai laimingoj moterybėj, ramų gyvenimo uostą.

Giliau vaizduoja anų dienų lenkų gyvenimą Lietuvoj Veisenhoffo apysakos („Unija", „Sabalas ir Mergina" — „Soból i Panna", „Giria" — „Puszcza") ir Kazimiero Zdziechovskio veikalai („Permainos" — „Przemiany", „Gaisas" — „Łuna").

Tiek rašytojams kūrėjams, kurie savo meno galia sąmonina, vadovauja, primeta platiesiems sluoksniams savo jausmus ir ideologiją, tiek ir gausiems literatams, priklausantiems savo kūryboj nuo didelių rašytojų įtakos, nuo besikeičiančiųjų visuomenės pamėgimų ir nuotaikų, teatras, šalia apysakos, sudaro pageidaujamą, nes galingą kaipo įtakos priemonė, kūrybos formą. Lenkų teatro išaugimas, rišantėsis su augančia Varšuva, kuri, turėdama beveik milijoną gyventojų, užlaiko 10 teatrų, kasdien perpildytų, o lygiai ir visos Lenkijos gyventojų kultūrėjimas, duodąs pamato gyvuoti nuolatiniams teatrams šešiuose didesniuose miestuose (Krokuva, Lvovas, Poznanė, Lodzė, Liublinas, Vilnius) ir gausioms trupėms, aptarnaujančioms keliolika nuolatinių scenų mažesniuose miestuose žiemos sezone, turėjo pagimdyti atatinkamą dramos kūrybos padidėjimą. Tačiau toji kūryba didesne savo veikalų dalimi yra silpna, antraeilė lenkų sielos išraiška.

Jeigu apysakininkų kūrybai daro neigiamos įtakos jos ryšiai su periodine spauda, o drauge ir priklausomybė nuo skaitytojų pamėgimų, tai priklausymas nuo scenos ir publikos dar daugiau mažina dramatinių kūrinių meno vertę ir moralią kilnybę. Pataikaudamas minios pamėgimams, teatras negali tapti meno šventykla, papročių mokykla arba gilesniu gyvenimo atvaizdavimu. Tuomet jis tik juokina, domina, juadina publiką.

Iš gausių lenkų teatrų tik vienas Krokuvos teatras, miesto išlaikomas, atatinkamai savo parašui, puošiančiam gražių rūmų frontą, stengėsi ir galėjo, esant laisvam žodžiui, tarnauti „tautos menui". Už savo vadovaujamąją padėtį jis yra dėkingas ne medžiaginėms lėšoms, nes jos buvo kuklios, bet daugiausia savo talentingų vedėjų uolumui ir Krokuvos gyvenimo atmosferai, kurią pagimdė tame tyliame mieste, turinčiame šimtą tūkstančių gyventojų, mokslo darbas, švietimo veikimas, literatų ir šiaipjau menininkų kūryba. Varšuvos scenos, teatrai Lvove, Vilniuj, Poznanėj, Lodzėj buvo varžomi arba cenzūros, arba įvairiatautės publikos, kuri jiems statė žemus savo reikalavimus. Tat su Krokuvos scena taip tampriai

rišasi lenkų kūrybos išraiška dramos sritry — Vyspianskio teatras, kuriam yra pavedamas sekantis šios knygos skyrius. Gan gausių tų dienų lenkų rašytojų produkcijoj, šalia Vyspianskio kūrinių, aukščiausia verte pasižymi jau anksčiau apibūdintos Przybyševskio dramos, patvariai laikančiosios lenkų scenoj.

Visa eilė dramatinių kūrinių, kurie nebuvo vaidinami arba kurie negalėjo išsilaikyti scenoj, nepaisant jų aukštos meno vertės ir kurių autoriai yra toki žymūs poetai, kaip Asnykas, Tetmajeris, Staffas, Kaspravičius, Micinskis, tan skaitliun neįeina.

Pasisekimu scenoj, puikia technika asmenų apibūdinime ir tolaikinio gyvenimo vaizdų įscenizavime vyrauja jau anksčiau atvaizduota Gabrielė Zapolska. Tų dienų gausių lenkų rašytojų kūryba, priklausanti nuo scenos technikos, nuo didesnių miestų publikos pamėgimų ir cenzūros reikalavimų, o lygiai ir tų rašytojų priklausymas nuo svetimųjų pavyzdžių (Sudermannas. Hauptmannas, Ibsenas, Maeterlinckas, Gorkij) ir nuo spaudos teatralinės atmosferos, kurioj jie paprastai gyveno, neatvaizduoja giliau ir pilniau lenkų tautos gyvenimo, bet daugiausia tiekia madinių perdirbimų ir piešia aktualias papročių, visuomenės temas, kurias jie įvertina ir sutautina, įvesdami asmenis, turinčius be lenkiško vardo dar ir taiksliai sugautus lenkybės bruožus.

Gorčinskis, Krzyvoševskis, Rittneris, Perzynskis ima šelpti lenkų sceną savo kūriniais, kurie yra įdomūs aktualiais bei naujais siužetais, technika ir meno verte. Augantį tautos praeities vaizdų ir asmenų pamėgimą patenkina savo jos įvairių valandų atvaizdavimais šie rašytojai: Stanislovas Kozlovskis, šelpiąs Varšuvos teatrus anekdotiniais praeities gyvenimo vaizdais, Liucijonas Rydelis, kuris, šalia anksčiau parašytos liaudies bajorų fone fantastinės dramos antrašte „Užburtas ratas“ („Zaczarowane koło“), Krokuvoj sukuria trilogiją, vaizduojančią Zigmanto Augusto darbus, pagaliau Adolfas Novačinskis (gim. 1876 m.), satirikas, karikatūristas („Bezdžionės veidrodis“ — „Małpie zwierciadło“ — 1902 m. ir kit.), žiūrįs į gyvenimą kaipo observatorius, piktai ir paniekinamai jį pašiepiąs, bet tuo pat metu norįs nužerti ir apsvaiginti klausytojus savo virtuoziškumu, minčių ir vaizdenos šuoliais, lanksčiai gausia kalba, laisvai semiančia sau medžiagą iš įvairių žodynų, gyvai audžiamomis mintimis, kurios liejasi be ribų ir be pastovios krypties. Tie gabumai Novočinskiui davė galimybės imtis piešti sutelktinių žmonių, kuriuos riša bendri palinkimai bei interesai, kuopų gyvenimo apsireiškimus. Antrašte

„Dramos kronikos“ jis parašė septynis kūrinius, kurių keletas turi didelio pasisekimo lenkų teatruose. Meniškai šauniausia tų „kronikų“ yra „Prisimetėlis caras“ („Car Samozwaniec“; 1908 m.), studijų pagalba charakterizuojąs dvi taip kultūriškai skirtingas puses, kaip lenkų bajorija su Lietuvos bei rusų kraštų riteriais, remiančiais prisimetėlį carą, ir kaip Maskvos bajorų sfera, sudaranti nesuprantamą lenkų sielai, savy užsidariusį, tolimų Rytų pasaulį. Kitose „kronikose“ jis piešia irgi visas kuopas asmenų, vaizduojančių tam tikros gadynės papročius, protiškumą ir kalbą, arba XVI amž. Lenkijoj („Rej w Babinie“, „Smocze gniazdo“), arba Fridriko Didžiojo dvarą, arba Varšuvos 1840 — 1850 m. „Cyganeriją“.

Lenkų teatro kilimui praėjusio amžiaus pabaigoj padarė įtakos vyraujantieji Krokuvos ir dalinai Lvovo teatrai per savo talentingus ir pasiaukojusius tautos menui direktorius, kaip Pavlikovskis, Kotarbinskis, Solskis, kurie parėmė reformatorinį Vyspianskio veikimą ir kūrybą ir kurie Krokuvos ir Lvovo scenosna įvedė didelių poetų didelius veikalus. Pradedant nuo Vyspianskio priderintų ir vienon visumon suimtų „Vėlinių“ trijų dalių (1901 m.), buvo įscenizuoti du dideli Krasinskio veikalai, o, būtent: „Nedieviška Komedija“ ir „Iridijonas“, o taip pat buvo suvaidinti beveik visi Slovackio kūriniai, kurių ligi tol tik „Mazepa“, „Balladyna“ ir „Marija Stuart“ buvo pripažinti tinkamais scenos reikalavimams. Tik dabar pagaliau atsiskleidė platiesiems lenkų visuomenės sluoksniams čia žavinčios, čia gąsdinančios praeities vizijos, sukurtos didelio menininko vaizdenos. „Kordijonas“, „Lilla Veneda“, „Auksinė taurė“, „Nepataisomieji“, „Kunigas Morkas“, „Horštinskis“ — įnešė lenkų scenon tautinį gyvenimą, nužertą genialiu vaizdų, asmenų grožiu ir žavinčia kalba, gimdančia klausytojų sielose poeto pranašo, vis tampriau besirišančiojo su praeitim, tokių gilių atjautimų ir susijaudinimų tonus ir jo vaizdenos, žaidžiančios spindėjimais ir liepsnomis, regėjimų paveikslus.

32 §. Vyspianskio teatras, kaipo lenkų sielos tragedijos išraiška.

Juo turtingesnis darėsi paskutiniame XIX amž. lenkų dvasios gyvenimas, juo pilniau jis reiškėsi naujai sužydusioj literatūroj, mene, moksle, ekonominiame plėtojimesi, visuomenės pažangoj, juo labiau buvo jaučiamas tautos sielos beveiksmės buities tragizmas, kančia išdraskyto organizmo, jaučiančio savo dalyse, kurios nors ir

skirtingose sąlygose plėtojosi, bet vis delto turėjo bendrų ryšių dvasios gyvenimo sferoj, vis galingesnį veržimąsi ir reikalą glaudžiau susijungti ir iškovoti savarankišką gyvenimą. Tiek tūkstantinės praeities tradicija, tiek ir jutimas augančių jėgų, gabumų, tų dienų ir ateities valandų uždavinių, dėjo ant lenkų sielos žadinančias, bet drauge ir slegiančias savo didumu ir sunkumu įgyvendinti, pareigas. Kiek tos pareigos bei uždaviniai legionų ir Napoleono karų gadynėj atrodydavo tolaikinei lenkų bajorų visuomenei, kupinai neužgesusios riterių tradicijos ir tikėjimo Napoleono žvaigžde, palyginamai nesunkios, kaipo veiklių ginklų reikalas, tiek jos pamaži drauge su įvykusiomis svarbiuose Europos politikos santykiuose permainomis, o drauge ir su tais pakitėjimais, kurie gimė buvusios Lenkijos plotuose, po sunkiųjų 1831, 1848 ir 1864 m. prityrimų, ėmė atrodyti vis sunkesnėmis, nes jos priklausė nuo sąlygų ir veiksnių, kuriuos sudaryti ir sujungti buvo galima tikėtis palyginamai tik tolimoj ateity. Tos valandos atsitolinimas dvasios perspektyvoj sudaryti pamatą normaliam tautos gyvenimo plėtojimuisi drauge su kančiomis ir nuostoliais, augančiais del didėjančios XIX amž. paskutiniame bertainy prieš lenkus nukreiptos akcijos, silpnino energiją, glūdinčią lenkų tautos sieloj, kuri visas savo jėgas aukojo kūrybinio darbo uždaviniams ir apsigynimo kovai nuo dviejų baisių galybių, kas viršijo jos išgales.

Visa eilė apsireiškimų, atvaizduotų to laikotarpio literaturoj ir gyvenime, pradedant nuo bevilčio Žeromskio pesimizmo, nuo visuomenės radikalizmo, pažyminčio 1890 — 1905 m. lenkų kartos protiškumą ir jausmingumą, nuo kilimo tyro meno sferos padangėsna palikus realų gyvenimą ir baigiant gilinimusi „nuogos sielos" pasąmoninės buities gelmėsna, apsvaigimu, esant Nietzschės įtakoj, sapnais apie galimą dvasios galybę, sakė apie lenkų gyvenimo nenormalumą, pasižymintį baisiame nesiderinime gausių dvasios, literatūros ir meno kūrybos apsireiškimų su visuomeniškai silpna tauta, kurioj ne tik politikos srity, bet ir ekonomijos tėvonijoj vyravo toki veiksniai, kurie buvo jai svetimi ir priešingi arba bent abejingi jos reikalams. Tuo laiku lenkiškumas pasireikšdavo susilpnėjusiose, ištroškusiose ramybės, netinkamose darbui sielose vien tik kulte praeičiai, glūdinčiuose širdžių gelmėse—gailesčiuose, atsiminimuose, vengime manyti apie baisią ateities paslaptį.

Kartu su Stanislovu Ščepanovskiu, kuris savo raštuose ir įvairiakrypčiame veikime skelbė tautos atgimimo ideją per energijos ir

didvyriškumo atgimdymą, per ekonominio savarankiškumo įgyjimą ir per lenkų dvasios auklėjimą, kilo, kaipo visuomenės reiškėjas ir žadintojas, vaizduojąs genialaus meno galybe atjaustą, suprastą ir nuosavioj sieloj suvaidintą tautos dramą, didelis menininkas ir patriotas, Stanislovas Vyspianskis (1869 — 1907), gimęs ir miręs Krokuvoj.

Sūnus skulptoriaus, turinčio savo dirbtuvę ties Vavelio papėde, senuose namuose, kurie XV amž. buvo didelio istoriko ir patrioto, Jono Dlugošo, sodyba, jis nuo pat kūdikystės dienų tebesirado įtakoj, kurios jam darė tradicijos, rišančiosios su sena karalių sodyba Piastų ir Jogailiečių gadynėse ir su puikiais tos praeities paminklais, sutelktais pilies mūrų apgaubtoj katedroj. Jo gimimo valandą, berestauruojant šventyklą, buvo atrastos Kazimiero Didžiojo karališkų ženklų liekanos. Tas radinys visoj Lenkijoj padarė didelio įspūdžio ir pagaliau darė įtakos ir Vyspianskiui, dar tebesančiam vaiku ir kiekviename žingsny sutinkančiam puikiose, smailiabokščiose Krokuvos bažnyčiose, senuose rūmuose, įvairiuose paminkluose, apeigose, padavimuose įkūnytą juosna turtingą, gražią, dešimties amžių praeitį. Namie ir mokykloj, kuri tuomet buvo jau lenkiška, jis susipažįsta su didele lenkų XIX amž. poezija, su Mickevičium ir Slovackiu, kurių nemirtingi kūriniai jam atskleidė baisią lenkų sielos dramą, jos didvyriškus sielojimuosius, nusivylimus, smūgius, sielvartingą skausmą, mesianistines vizijas ir mistinius plasnojimus, turinčius tą skausmą raminti. Baigdamas 1887 m. gimnazijos kursą, jis gauna dovaną už nupieštą kompoziciją, vaizduojančią Jankelio iš „Pono Tado“ koncerto valandą. Pastojęs meno mokyklon, jis mokėsi pas Joną Mateiką, genialų dailininką patriotą, galingą lenkų sielos reiškėją, teikiantį jai sustiprinimo prikėlimu svarbių tautos praeities valandų, vaizduojamų visa gilaus meno puikybe, atsispindėjusių jo sieloj, kurią jungė su ta praeitim karšta meilė, uolus religingumas ir galinga intuicija.

Drauge su lenkų meno sužydimu, teikiančiu Grottgerio ir Mateikos asmenyse du genialius lenkiškumo reiškėjus, įgyjančius tuo metu didelės pagarbos iš svetimųjų savo puikiais kūriniais (Grottgerio „Karas“ ir „Lituania“, o Mateikos — „Skargos pamokslai“ — 1867 m. Paryžiaus parodoj), prasidėjo ir istoriografijos plėtojimasis, kuris savo židinį turėjo Krokuvoj (apie tai jau buvo kalbėta) ir kuris tyrinėjo senąją praeitį ir skausmingą tautos žlugimą. Be to,

tuo pat metu buvo pradėtas senosios lenkų sostinės šventyklų ir ir paminklų atnaujinimas ir jų meniškas nušvietimas.

Drauge su visu draugų mokinių būriu, vadovaujant Mateikai, Vyspianskis polichrimuoja puikią šv. Mergelės Marijos bažnyčią, randančiasiąją Krokuvos prekiavietėj.

Kai, užbaigęs Krokuvos meno mokykloj mokslus, jis iškeliauja studijuoti tapybą Paryžiuj ir Italijoj, jau tuomet jis įdomaujasi tiek skulptūra ir architektūra, tiek literatūra ir teatru. Louvras, prancūzų katedros, kurias jis dideliu užsidegimu studijuoja (Rheims, Chartres, Rouen, Amiens), Puvis de Chavanne'o veikalai jį vilioja tokia pat jėga, kokia ir prancūzų drama (Corneille ir ypač Racine) bei Šekspyras.

Nors jis uoliai studijuoja paišybą, tapybą, architektoniką, jau begyvendamas Paryžiuj ima suprasti, kad savo sielos esmę, gimstančias joj vizijas jis tegali išreikšti vien tik teatro pagalba, o jausmus — bejungdamas žodžius su muzika.

Tas nuolatinis bendravimas su paveikslais, statulomis, freskomis, architektūros paminklais, poetų sukurtais asmenimis išugdė jauno menininko sieloj nepaprastą įspūdingumą meno veikalams. Atsitinkąs tam tikromis valandomis kažkokios nepaprastos veido išraiškos bei jaudinančio nuotykio įstrigimas mūsų vaizdenon Vyspianskiui tampa nuolatiniu apsireiškimu.

Paveikslai, kuriuos yra sukūrę dideli poetai — Homeras, graikų tragikai, Šekspyras, Corneille, Racine'as, V. Hugo, Mickevičius, Slovackis, graikų dievų, senovės didvyrių pasaulis, atvaizduotas skulptūros veikaluose, Biblijos ir krikščionių pasaulis, atsispindėjęs didelių menininkų sielose, pagaliau šauni lenkų praeities atstovų galerija, Mateikos sukurta, sudaro artimiausį ir brangiausį poetui menininkui jo sielos pasaulį, kuriame vieninteliai jis jaučiasi gyvas esąs. Realiam pasuliui jis yra svetimas, rūstus, nesugebąs gyventi jo reikalais. Jis jame mato pereinamąjį, silpną ryšį tarp praeities, žiūrinčios į jį gausiais asmenimis ir vaizdais, kuriuos padarė nemirtingus tradicija, istorija ir menas, slegiančios savo didybe ir spindėjimu silpnas, menkas šių dienų sielas ir tarp ateities, kurios pavidalai ir keliai priklauso nuo šių dienų sielų moralinės vertės, nuo jų sugebėjimo nugalėti savo silpnybes, nuodėmės prakeikimą. Jis žino, kad žmogus savy, savo prigimty, kuri yra labiau palinkusi prie pikta negu prie gera, nešioja savo likimo tragizmą ir tiki, kad tas žmogus gali ir privalo didvyriškai vaduotis iš priklausomybės. „Siela — tai

jėga, kuri yra tai, kuo ji nori būti, ir nėra tai, kuo ji nenori būti" — sako Konradas „Išsivadavime". Tat „mokėti norėti" — štai tas atskiro žmogaus ir sutelktinio gyvenimo uždavinys. Gimstąs sieloj, bendraujančioj tiek su didvyriškais asmenimis, nugalinčiais savo tragingąjį likimą, tiek ir su nesuprastomis didelių poetų ir menininkų sielomis, kultas heroizmui drauge su giliu ir karštu religingumu išmokė Vyspianskį tikrai didvyriškai valdyti savo tragingą dalią ir išrutuliuoti įvairiarūšėj kūryboj savo dvasios gilių pergyvenimų turtingą esmę. O toji jo dvasia yra dar gražesnė sukaupta joj moralybės jėga, negu nepaprasto meno puikybe. Ji savo moralinėmis savybėmis ir gabumais yra gimininga didelei Mykolo Angelo dvasiai.

Pirmas Vyspianskio literatūros kūrybos bandymas (šalia „Legendos", parašytos 1892 m.) yra sukurtas 1893 m. Paryžiuj, bet nepaskelbtas, „Danieliaus" operai libretto, ataustas iš Baltazaro, Babilonijos valdovo, nugalėtų tautų santykių su jų engėjais ir tos rolės, kurią suvaidino Danielius, Izraeliečių tautos pranašas, gynėjas ir vadas. Tas kūrinys parodo didelį poeto muzikalingumą. Antras, tuo pat metu parašytas, charakteringas, kaipo poeto sielos išraiška, kūrinys buvo dramatinis vaizdas antrašte „Lenkų Karalystės Karalienė" („Królowa korony polskiej"), vaizduojąs iškilmingą karaliaus Jono Kazimiero priesaikos aktą, padarytą 1856 m. Lvovo katedroj ir ruošiančiasiąjį palengvinti liaudžiai likimą, kurios priespauda buvo pagimdžiusi tolaikinius kazokų karus. Toj lirinėj scenoj susijungė karštas ir nuoširdus religingumas, patriotiniai jausmai ir liaudiškumas. Visa tai nuo to laiko sudaro poeto kūrybos ir sielos patvarias savybes. Būdamas įtakoj įspūdžių ir susijaudinimų, patirtų dvasiškai besijungiant jam su tiek galingai į jį bylojančia Reimso katedra, menininkas patriotas daro savo iškilmingą priesaiką šioj karštoj maldoj:

„Skaisčiausioji Mergele! Tu, kuri prižadinai mergaitę, kad ji net pabėgo iš tėvų pastogės ginti savo tėvynės; Tu, kuri suteikei jai tiek užsigrūdinimo, jog mergaitė užsidėjo kietus ginklus ir, paėmusi baltą vėliavą su Tavo paveikslu, nubėgo mūšin varyti lauk iš savo krašto, iš savo tėvynės priešą,... kuri daveisi rištis prie liepsnojančio kuolo ir paskendusi kančiose neišsižadėjai tikėjimo ir meilės... tėvynei..., suteik Tu mums tokią didvyrišką jėgą, tiek neįveikiamos galios, tiek ištvermės darbui. Prikelk mumyse tokias tvirtas sielas, kokios ilgos yra mūsų kančios, tokias dideles, kokios gilios yra mūsų žaizdos, tokias meile liepsnojančias, kokia yra bai-

sioji ugnis, kurioj sudegė toji mergaitė... Mes pamilsime sunkų darbą, mes norime vilkti jo naštą, kad tik įrodytumėm savo meilę. Mes norime suliepsnoti ant aukų laužo, sukurto tėvynei... Tavo garbei, Marija! Bet Tu mums leisk matyti, nors mūsų mirties dieną, nors paskutinę mūsų gyvenimo valandą, ateities vaivorykštę... naujojo gyvenimo aušrinę... Tegu ji mums sušvinta spindulių vainiku ant Tavo skaisčios, Mergele, galvos... Tu mūsų tėvynės Karaliene... Lenkų Karalystės Karaliene!“

Toji, padėta laiške draugui, griaudinanti malda, o drauge ir priesaika, išraiška susijungimo menininko širdy karšto religingumo su aistringu patriotizmu, riša Vyspianskį su dvasiškai jam giminingais, dideliais jo pirmatakūnais, tautos kančių, vilties ir troškimų reiškėjais. Tuo metu kai pas Mickevičių ir Slovackį tas susijungimas religingumo su patriotizmu apsireiškia tik jų dvasios subrendimo laikotarpy, turint jiems 30 — 40 metų amžiaus, tai pas Vyspianskį jis pasiekia aukščiausiojo laipsnio jau jaunystės metuose, Paryžiaus studijų laikotarpy. Aukščiau paminėtas laiškas, svarbus kaipo menininko sielos išraiška, irgi nušviečia jo pažymėtus santykius su meno veikalais. Kai jis, atvykęs Reimsan, artinos prie katedros, kurios architektūrą buvo išstudijavęs anksčiau jau iš planų ir piešinių, tai visas drebėjo iš baimės, bijodamas, kad tikrenybė jo neapviltų. „Norėjau, kad ji būtų tokia graži, koki buvo gražūs sapnai apie ją; kad ją būtų galima pamilti taip, kaip svajones apie ją, taip prieš ją atsiklaupti, kaip prieš Dievą“.

Tame pačiame laiške jis pareiškia, kad nėra matęs Hamleto scenoj, nes neturėjęs drąsos jo pažiūrėti, bijodamas apsivilti, sugadinti nuosavią viziją, kurią jis vėliau atvaizdavo knygoj, pavestoj to veikalo pastatymo reikalui.

Tat taip mylėjo ir jautė Vyspianskis tiek meną, tiek ir tėvynę, besijungiančius jo sieloj, jos vizijose ir išsemiamo, didvyriško gyvenimo siekimuose. Todel visame kame, ką tik menas yra pagimdęs didelio, gražaus, jis matė lenkiškumo ženklą. Kai prašomas draugo, poeto Rydlio, „Iliados“ vertėjo, kuriam jis yra rašęs aukščiau minėtą laišką, jis pasiima iliustruoti Homero epą, iš po jo paišelio išsivysto paveikslai, vis daugiau primenantieji savo veidų išraiška, drabužių smulkmenomis kresnus, kupinus fantazijos, Krokuvos apylinkių kaimiečius. Hektorą jis įsivaizduoja kaipo lenkų kariautoją, kovojantį iki paskutinio kraujo lašo, išgelbėjantį nugalėtos tėvynės garbę, Troja jo vaizdenoj susijungia su Krokuva, o Skamanderis virsta Visla. Pa-

našumas uždavinių, kreipiančių lenkų sielą į pareigas, kurios slegia Hamletą, pakiša jam vėliau viziją, parodančią danų karalaitį, besikalbantį su tėvo dvasia ant Krokuvos pilies mūrų.

Priklausydamas prie tos kartos, kuri beveiksmio, vergiško lenkų gyvenimo pažeminimą jautė kaipo širdį smaugiantį bei draskantį skausmą, kuri, skaitydama tėvynės padalijimo istoriją, iš gėdos slėpdavo veidą ir nusiminusi sviesdavo žemėn knygą, Vyspianskis, panašiai kaip dideli poetai po 1831 m. smūgio, rodydamas nukankintai ir bejėgei tautai į Kristaus tautų kilnybę ir šventumą, trokšta, kaip ir Mochnackis, prieš tikrenybės skurdą, prieš priverstą vergavimą pastyti didvyrišką, hektorišką Lenkiją, nori naujai įkūnyti Mickevičiaus 1848 m. Legiono mintį. Minties ir vizijos didybei ir nepaprastumui turėjo būti atatinkamas ir jų meniškas įgyvendinimas, leidžiąs joms pilniausiai išsireikšti ir galingiausiai pavergti žmonių sielas. Vienintelis būdas ir forma, kurie, be to labiausiai atatiko menininko dvasios organizacijai, buvo teatras, telkiąs savy visų meno šakų ekspresijos priemones. Nepaisant panašumo į Vagnerio teatrą, kuris buvo kilęs anksčiau ir kuris, be abejo, buvo žinomas lenkų poetui, Vyspianskio teatras gimė nepriklausomas nuo Vagnerio įtakos. Jis yra kaipo sukauptų kūrėjo sieloj meniškų gabumų (tapytojas, architektas, poetas, muzikalus, bet ne muzikas) išraiška ir kaipo natūrali, būtina tos sielos dramai forma. Visa Vyspianskio literatinė kūryba rišasi su vyraujančia jo sieloj teatro vizija. Jis visą laiką jaučiasi jo organizatorium, resižierium, dekoratorium, o dalinai ir muziku. Jau Slovackis, bevaizduodamas „Lilloj Venedoj“ priešistorinių Venedų tautinės buities tragediją, jungė savo kūrybą su teatro vizija ir laikė save jo organizatorium, kolportierium. Laimigesnėse sąlygose Vyspianskis, turėdamas ties savim Krokuvos teatrą ir paišymo bei tapybos techniką, galėjo dalinai įkūnyti, nors ir su mažų lėšų pagalba, savo kūrybos užsimojimus. Negalėdamas del stokos specialio išsilavinimo naudotis muzika, kaipo savarankišku veiksniu sujungtose meno priemonėse, kurios sudaro teatro visumą, jis visus išsipasakojimus, dialogus, chorus persunkia savo sielos, savo nesilpnėjančių pakilimų ir susijaudinusių jausmų muzika. Sieloms, kurios pajėgia ją jausti, ji skamba poeto širdies ritmu ir melodija, kurių yra kupina jo lirika, tartum neregiamas Vagnerio teatro orkestras. Niekados dar ligi tol lenkų kūrybos grožy nėra glūdėjęs panašus gilinančių juos veiksnių susisijimas. Niekados ligi tol lenkų sieloj nėra buvusi susidariusi tokia turtinga jausmų tonų skalė, toks meniškų gabumu susijungimas

ir toks vidaus gyvenimo susikaupimas viename jautime, vienoj idejoj, viename siekime. Nieko nuostabu, kad tokia turtinga ir taip jaučianti dvasia po trumpų jaunystės apsvaigimų meno grožiu, nuosavių gabumų jautimu ir jų pagimdytais kūrybiniais sapnais ir užsimojimais, susidūrusi su gyvenimo netikrybe, paskęs pamaži augančiame liūdesy ir tik iš mirties lauks trokštamojo sau išvadavimo. Tas liūdesys gilino menininko jausmus ir būdą ir teikia jo vizijoms ir liriniams išsiliejimams jaudinanančią ir viliojančią išraišką.

Sešiolikametinis kūrybos laikotarpis (1891 — 1907) patiekė šešioliką veikalų, sudarančių Vyspianskio teatro visumą. Jų dešimtis vaizduoja lenkų tautos gyvenimo dramą, vykstančią tiek tolimoj praeity („Legenda", „Boleslovas Drąsusis", „Uolelė" — „Skałka"), tiek ir 1831 metų fone Varšuvoj („Varšuvietė", „Lelevelis", „Lapkričio mėnesio naktis" — „Noc listopadowa") ir 1848 m. fone Romoj („Legionas"), arba tuo pat metu Krokuvoj ir jos apylinkėse („Vestuvės", „Išsivadavimas", „Akropolis"). Du jų yra ataustì iš senesnio ir tolaikinio lenkų kaimiečių gyvenimo („Prakeikimas"—„Klątwa" „Teisėjai" — „Sędziowie", o keturi: „Meleageris", „Protesilas ir Laodamija", „Achilas ir Odisėjo sugrįžimas" vaizduoja senųjų graikų gyvenimą.

Kūriniai, vaizduojantieji senovės pasaulio paveikslus, atskleidžia mums tiek pamatinę Vyspianskio teatro ideją, žmogaus tragingą dalią, kuris savo veiksmuose priklauso nuo jį slegiančių protėvių kalčių ir nusikaltimų, tiek ir tą rolę, kurios teikia tiems paveikslams menininkas, reiškiąs per juos savo lenkiškos sielos pergyvenimus.

Ankstyviausia tų dramų „Meleageris", parašyta 1894 m. Paryžiuj, o paskelbta metams praėjus po „Lengendos", sako apie kristalizavimąsi poeto menininko sieloj vizijų, ataustų iš graikų ir lenkų mistinių padavimų.

Traginga akcija plėtojasi vaizdų fone, jungiančiame su graikų ir lenkų gamtos puikumu pirminės kultūros grožį, atspindintą trobesių, rakandų, drabužių pavidaluose, žmonių judesiuose ir jų veidų išraiškose. Vykstanti tų asmenų sielose jų likimų, paruoštų, kaipo neišvengiama pasekmė, protėvių ir savais veiksmais, tragedija galingiausiai išsireiškia lirikoj arba dar geriau — išsipasakojimų muzikoj, chorų balse, galingoj ir jaudinančioj jų melodijoj. Paaukota Dianai Altea, nežiūrint padarytos priesaikos, lieka Oineoso žmona. Jos sūnus Meleageris, padedamas Atalantos, narsios amazonės, užmuša šerną, kuris teriojo visą apylinkę. Keršydamas už Atalan-

to nuskriaudimą, Meleageris nužudo savo tikrosios motinos brolius. Būdama įsikarščiavusi, ji meta ugnin nuodėgalį, su kuriuo buvo surištas jos sūnaus gyvenimas. Meleagerio mirtis yra Atalantos pasiskandinimo ir Alteos pasimirimo priežastis.

Nuostabia liūdesio padrėktų išsipasakojimų muzika, harmonizuojančiasiąja su gražiu fonu, kuriame visa tai aidėte aidi, yra lirinis vaizdas antrašte „Protesilas ir Laodamija", ataustas iš nesvarbios „Iliados" smulkmenos. Laodamija vis labiau ilgėdamasi laukia savo vyro, kuris išvyko Trojos karažygin ir ten gavo galą. Jo dvasia jaučia savo žmonos liūdesį ir ašaras ir prisivaidina jai kaipo tylinti šmėkla, apsikausčiusi šarvais. Negalėdama sulaikyti prie savęs vyro dvasios, Laodamija pati nusižudo, kad amžinai susijungtų su savo mylimuoju. Poetas, norėdamas atvaizduoti Laodamijos sielos nuotaiką, įplastina Nudos paveiksle ilgėjimąsi. Vėlesnioji keturiais metais drama „Achilas" (1903 m.) ir 1907 m. parašyta drama „Odisėjo sugrįžimas" yra ataustos iš Homero epopėjos, su kuria Vyspianskis, beiliustruodamas „Iliadą" ir jungdamasis savo vaizdenoj su jos pasauliu, tiek dvasiškai suaugo, jog "Iliados" ir „Odisėjos" paveikslai, dievai ir žmonės yra jam daug realesni ir artimesni už tuos žmones, su kuriais jis gyvena, jog su plastiniu grožiu jis trokšte trokšta sujungti savo moralinį idealą, parodyti Achilo ir Odisėjo sielose audrojančiąją jo paties sieloj dramą.

„Achilas" keleriose scenose apima dramatizuotą „Iliados" nupasakojimą. Tiek iliustracijose, tiek ir tose scenose Vyspianskis, atatinkamai naujosioms studijoms, vaizduoja Homero pasaulio paveiksluose galingus palinkimus, baisų ištvirkimą, gobšumą. Tame pasauly Achilas, turėdamas didvyrišką sielą, ima suprasti nesiderinimą savo moralinių troškimų su aplinkos, kuriai jis savo darbais tarnauja, žemais siekimais. Susimąstančiam tuo klausimu Skamanderio bangos, priimančios besinerinčiųjų iš vandens paveikslų pavidalus, savo kugždėjimu gimdo vizijas, kurios jam vaizduoja jo didvyriškos dvasios būsimąjį, tolimąjį likimą.

Tavo gyvenimas viena buitim užsibaigs čia.
Tartum dvasia tu klajosi žvaigždyno miglyne,
Naują tu vargą patirsi ir naują gyvenimą,
Tolimą girią ir ežerų gelmes apeisi,
Tartumei aras, sparnų tu benešamas, lėksi.
Erdvę beskriesdamas, tu užmirši savo kraštą.
Dvasios galybė prarys tavo atmintį, kūną,

Žus tavo priešai prakeikti, kurie dar kovoja.
Žygiams ir jėgai naujasias tautas tu prikelsi
Ir kai jau sieksi tu laurų, vėl žūsi, kaip šiandie.
Aro sparnai į šalis išsikės tau ant šalmo...
Mirtį įveik! Tavo dvasią jos rankom matuoja.

Achilo asmeny, kuris nenori bendradarbiauti su aplinka, nes jaučia jai paniekos ir kuris nenori kovoti su Hektoru, nes jį gerbia, o vis delto, pasiduodamas savo dalios būtinumui, paskatintas Patroklo mirties ir motinos Tetidos paragintas, jis stoja kovon ir užmuša Trojos gynėją, — Vyspianskis išreiškė tiek savo nuolat vystomąją mintį apie paskyrimą, apie Dalią, kuri valdo žmogų, kuri draiko jo sumanymus, tiek ir didvyriškumo supratimą, kaipo mirties nugalėjimą, kaipo išsivadavimą per mirtį iš šio gyvenimo pančių. Poetas laukia ir tiki, kad Achilo dvasia „žygiams ir jėgai naujasias tautas vėl prikels“. Dar ankstyvesniame savo kūriny antrašte „Kazimieras Didysis“ jis yra išreiskęs tą pačią mintį, sakydamas, kad kas yra įgijęs didelį vardą, tas dažnai tveria pašaukta siėla, spindinčia ilgomis tautų naktimis... jis nugalės Mirtį ir akmeninį karstą sutriuškins“.

Atskiro žmogaus moralaus gyvenimo ir visos tautos buities klausimai susijungia Vyspianskio sieloj neperskiriamon visumon. Vartodamas Homero pasaulio paveikslus, kuriuos epopėjos genialus grožis įpatvarino žmonių vaizdenose, poetas savo idejoms, o dar greičiau — savo dvasios dramai nori nutiesti kelią žmonių sielosna, o savo didvyriškumo idealą ir šios žemės gyvenimo tragingą viziją jis stengiasi nužerti aukščiausiu grožiu.

„Odisėjo sugrįžimas“ (1907 m.) yra toks puikus suėmimas scenos veiksmo rėmuosna nemirtingo savo grožiu ir tiesa Odisėjos užbaigimo, kurį dar labiau moraliai iškelia įvedimas „dieviško klajūno“ sielon svetimų jai ilgėjimųsi, troškimų, sąmonėjimų, mistiškai didvyriškų veržimųsi.

Slegiančios jį protėvių kaltės, Laerto giminės nusidėjimai, varu varo jį klajoti po pasaulį. Kai po ilgos klajonės ir kovos su dievų susirūstinimu jis, kupinas ilgesio, sugrįžta Itakon ir randa ten savo namuose šeimininkaujančius grobikus, jis nori padegti savo sodybą ir su savo sūnumi Telemaku vėl keliauti pasaulin, kad tuo būdu galėtų pasislėpti nuo savo Dalios ir kad „nugalėtų kraujo užsidegimą“. Tačiau kai Telemakas prieš tėvo valią panori nužudyti grobikus, tai Odisėjas jam pareiškia, kad jis pats jiems

atkeršysiąs, norėdamas kad sūnaus nesuteptų kaltės dėmė. „Geriau tegu hienų banda bebausmiai išdrasko tavo namus, negu tu turėtum užsitraukti ant savo galvos prakeikimą, kuris nuo tėvo persiaubia ant sūnaus". Įvykdęs žudynes, jis bėga ir, paskendęs dūmoj tarp nuožmių kranto uolų, jis girdi Sirenų dainoj ir bangų ūžime suprantamą jo sielai amžinos buities ilgėjimąsi.

. . . . vargšui klajūnui
Visur visados vis vaidinasi miela tėvynė.
Vien sapnas tau ją bevaizduoja bei miglotos mintys,
Kai tu tikrenybėj ir sąžinėj jos jau nebeturi.
. . . .
Eini per pasaulį ir savo darbais tu jam suteiki lytį.
Pažvelk į pasaulį — ir savo kaltes tu regėsi.
Kur melą tu sėjai, kur savo melu tu įgyjai sau šlovę,
Tave ten sutiks melagystės garbė ir biaurusis jos vardas.

Mirties valandą jis mato plaukiančią nuo kranto valtį, prisėdusį žiūrinčių į jį žmonių ir vairuojamą juodo Hermeso paveikslo. Dabar jam atsiskleidžia giliausia jo buities tiesa. Jis keliavo ne ton šio gyvenimo Itakon, kurioj surado „pragarą ir kapus", kurioj nieko nepaliks po savęs ir kurioj ničnieko prieš save nemato, bet ton nežemiškon Itakon, kurios vizija išrauna iš klajūno krūtinės šį paskutinį riksmą:

Ten mano Itaka!
Ten galas ir riba!
Ten mano tėvynė, ten kūdikis mano ir žmona!
Ten tėvas, ten mano gyvenimo aidas nutilęs!

Tame krikščioniniame gyvenimo ir likimo paslapties išsprendime, kuris jungiasi su giliu tikėjimu, kad dvasia yra nemirtinga, tame džiaugsmingame mirties jautime ir jos sutikime, kaipo išsivadavimo priemonės, slepiasi ir tautos buities tragedijos išrišimas, kurį gali padaryti didvyriška dvasia, nugalinti mirtį ir savo silpnumą.

Nemirtingas didelių meno veikalų patvarumas bei grožis glūdi tame, kad kiekviena žmonių naujoji karta randa juose naujų vertybių, atatinkamų tos gadynės dvasios reikalams ir nuotaikai, pastebi juose gimininguma, kuris tas kartas riša su tų veikalų kūrėjų sielomis ir su jų kūryba. Menas ir literatūra savo esmėj yra nuolatinis vaizdavimas, perdirbinėjimas, derinimas tų pačių mitologijos, biblijos, legendų, istorijos paveikslų, temų, faktų. Kiek ankstyvesniais amžiais nesirūpindavo vietos ir gadynių požymių tiesa ir ata-

tinkumu, tiek pastarajame amžiuj tie reikalavimai liko statomi pirmoj vietoj. Archeologija ir dekoratyvė pusė istorinėj apysakoj, dramoj, tapyboj dažnai slėgdavo ir užtemdydavo sielų išraišką, kūrėjo mintį. Vyspianskis studijavo kaipo menininkas graikų gyvenimo atsispindėjimą skulptūros liekanose, skaityte skaitė Homerą ir studijas apie jį. Tas pasaulis jį žavėjo kaipo menininką jo gyvenimo atvaizdavimų grožiu, o kaipo lenką jis jį domino pirminio gyvenimo bruožais, bendrais visoms airių giminėms ir papildinėjo stoką lenkų priešistorinio gyvenimo vaizdų. Būdamas dvasiškai surištas su dideliais graikų meno ir poezijos kūrėjais, jis trokšta susiartinti ir susijungti su to pasaulio didvyriais, — pasaulio, kuriam stinga moralinių veiksnių, akstinų ir veikimo tikslų. Jis tuose didvyriuose pastebi Dvasias Karalius, kurių aplinka nors ir nesuprato, bet vis delto jais stebėjosi, klausė jų, bet tuo pat metu moraliai ji buvo jiems labai tolima. Tiek Slovackio sieloj, tiek ir Vyspianskio vizijose, Achilas, Hektoras, O disėjas yra įsivaizduojami kaipo pirmapradžiai dvasių įsikūnymai, kurie pasikartoją šauniuose lenkų istorijos paveiksluose. Tat ir Vyspianskio „Achile" jo didvyris veržiasi dvasiškai susilieti su Hektoru, jungiančiu savy riteriaus išdidumą ir puikybę su šeimyninėmis dorovėmis, garbinančiu deivaitę Herą, o ne Venerą, kuriai yra atsidavęs Parisas. Jo žmona Andromacha, būdama kupina liūdesio, dainuoja ties sūnaus lopšiu grynai lenkišką savo kalba ir vaizdais dainą apie Pariso teismą.

Trójca dziewek przyszła do pasterza
w ustronie, pod ciemny bór.
Jedna dała jemu kask żołnierza,
koralowy dała druga sznur,
trzecia ino na niego spójrzała,
że był młodym pasterzem tych gór.
„Powiedz nam, ty chłopcze urodziwy,
bo wiedziemy z sobą o to spór,
która ci się najbardziej udała,
byś ją pieścił na łożu ze skór?"
Pastuch śmiał się na trzy tęgie dziwy
i na dary, a gdy podniósł dłoń,
rzecze, która na niego patrzała:
„Ty, co oczy masz modre, jak toń".

(Trys merginos atvyko pas piemenį tamsaus šilo nuošalin. Viena davė jam kareivio šalmą, antra — karolius, o trečia — tik-

tai į jį žvilgterėjo, todel kad jis buvo tų kalnų jaunas piemuo. „Pasakyk mums, augalotasai vaikine, kuri tau mūsų labiausiai krito akin, kad tų ją myluotum kailių guoly, nes mes čia apie tai gin-čijamės?“ Piemuo, žiūrėdamas į tris stebuklus ir į jųjų dovanas, šypsojosi, o kai jis pakėlė ranką, tarė tai, kuri į jį žiūrėjo: „Tu, kuri turi žydras akis, kaip gelmes“.)

Toji daina porodo mums tą grožį, kurio Vyspianskis pasiekia iš sunaudoto ir nebetekusio dailumo graikų mito atvaizdavimo ir atjauninimo, atspindindamas jį Krokuvos kaimietės sieloj, kuri savo naujų ir prastų jausmų ritmu ir melodija grąžina jam pirminę poeziją.

Atvirkščiai vėl jo dviejose dramose, ataustose iš jo dienų austrų Lenkijos liaudies gyvenimo, mes jaučiame susijungimą kūrėjo sieloj lenkų liaudies paveikslų su graikų tragedijos didvyriais, kurie pirmiesiems yra giminingi moraline nuotaika ir vykstančia sąžinėj kova. Tos dramos yra šie jo kūriniai: „Prakeikimas“, paskelbtas 1899 m. ir „Teisėjai“, suvaidinti ir atspausdinti 1907 m., bet parašyti jie buvo, rodosi, ankščiau, tur būt kartu su „Prakeikimu“.

Liaudies tradicija, nugirsta Grenbošove, randančiasiame ties Tornovu, suteikė poetui, kuris tuo metu savo ilgesnius santykius su kaimiete apvainikavo jungtuvėmis, metmenis dramai, taip giliai pagaunančiai savo antiniu tragingumu ir nuoširdumu.

Kunigas, kuris yra kilęs iš kaimiečių, gyvena su mergina ir turi iš jos dvejetą vaikų. Nepaprastai kepinanti vasara, naikindama savo karščiais javus, gimdo pakalnės kaimo vargšų gyventojų širdyse nerimą. Sena prieškrikščioninių gadynių tradicija liepia, kaipo būdą permaldauti Dangų, sukurti didelį aukų laužą. Toms apeigoms turi vadovauti iš apylinkės girių pakviestas vienuolis atsiskyrėlis. Krikščioninė tradicija pakiša kaimiečiams mintį, kad žmonių nuodėmės siaubia ant kaimo Dievo susirūstinimą. Tat jie kreipiasi į kunigą reikalaudami, kad pastarasis iš savo klebonijos pašalintų „Jaunąją“ („Młodą“). Vienuolis su šaltyšiu tiesiog pareiškia, kad už kunigo nusidėjimą ant viso kaimo siaubia bausmė. Kaltininkas, nors ir priešinasi tiems reikalavimams, bet jo sąžinė jam sako, kad jis yra kaltas ir tuo pat metu jis nepajėgia pasiliuosuoti nuo savo įpročio. Tat jis maldauja Dievą pasigailėti ir atskaistinti jam širdį. Tuo pat metu „Jaunoji“, girdėdama kaimiečių giesmę ir žiūrėdama į ruošiamą aukų laužą, būdama svaidomų jai priekaištų įtakoj, pajunta savy savo nuodėmę. Tą valandą iš tolimo krašto atvyksta savo sū-

naus aplankyti sena kunigo motina. Pastarosios prasta, drovinga siela dar labiau padidina sūnaus širdy jį narstančiąją vidaus kovą ir tuo pat metu ragina „Jaunąją", jaučiančią, kad ji toliau jau nebegalės pasilikti kunigo pastogėj, padaryti sielvartingą žygį, turintį paliuosuoti ją nuo kaltės. Ir „Jaunoji" paima savo dar mažyčius vaikelius, papuošia juos šventadienio drabužiais ir įmeta juos ties mišku sukurto aukoms liepsnojančio laužo liepsnon, o pati, šėlstančio skausmo pagauta, padega kaimą ir žūsta nuo sielvartaujančių kaimiečių minios akmenų. Nusidėjėlis kunigas, prislėgtas krintančių ant jo silpnos sielos smūgių, leidžiasi bėgti pamišęs.

„Teisėjai" yra dar rišlesnė, viename veiksme sukaupta tragedija, vykstanti kaimiečių sielose. Jos reginys — žydo smuklė rytų Galicijoj. Tos smuklės savininkas, žydas Samuelius, nepaisijąs priemonių turtų rinkime, laiko pas save jam tarnaujančią kaimo merginą vardu Ievdocha, kurios tėvą palūkanų pagalba jis išvarė iš ūkio ir pavertė bastančiuosiuoju girtuokliu. Samueliaus sūnus, Natanas, prižiūrįs kaimo merginomis prekybą, turi santykių su Ievdocha, kuri nužudo savo gimusį kūdikį. Suvedžiotojas, kuris nori gauti turtingą žmoną, tyčiomis susikivirčija su parvykusiu iš kariuomenės Ievdochos broliu, ir, tiems vyrams susikibus, pasigirsta šūvis, kuris mirtinai sužeidžia Ievdochą. Natanas įskundžia atostogojantį kareivį tardytojui, ir žandarmai jį apkausto grandiniais. Tuomet jaunesnysis Samueliaus mylimas sūnus Joas, svajotojas, muzikas, sujaudintas nusikaltimo, kurį padarė jo tėvas su broliu, nurodo teismui tikruosius kaltininkus ir iš susijaudinimo miršta. Sūnaus pasimirimas prižadina sąžinę palūkininke, ir jis papasakoja savo kaltę. Niaurioj ir nelabioj smuklės atmosferoj pasigirsta varpelis, pranešąs apie atvykstantį kunigą su paskutiniu Sakramentu pas Ievdochą, kuri, būdama pabudusios joj sąžinės įtakoj, trokšta mirties, teikiančios išvadavimą. Giliausią, švenčiausią tam varpelio suskambėjimui pagarbą poetas menininkas išreiškia ne žodžiais, bet bebalsiu vaizdu, žmonių galvų palinkimu prieš šventenybę, kurią atsineša kunigas, paslėpęs prie savo krūtinės.

Tos graikų ir lenkų liaudies dramos atskleidžia mums gyvenimo viziją, surištą su giliu krikščionių religingumu, sudarančiu poeto jausmų ir proto esmę. Žmogaus puolimas atidavė jį palinkimų valdžion, padarė jį paveldėją protėvių silpnybių ir kalčių, už kurias jis nori nenori, bet turi kentėti. Gyvenimo pamėgimas ir baimė mirti daro tą žmogų silpną, menką; jie jį niekšina, stumia nusidėti.

Mirties ir jos terorizmo nugalėjimas giliu tikėjimu amžinu gyvenimu pagaliau išvaduoja pakrikusį žmogų, daro jį tvirtą, laisvą, didingą, jis tampa didvyriu. „Mirtį įveik! Tavo dvasią mirties rankom matuoja“ — kugžda Skamanderio bangos Achilui. Smūgiai, krintantieji ant žmonių galvų, žadina jų sielose atšalusį tikėjimą ir sąžinę. Perkūninga audra, kuri ima dūkti sukūrus aukų laužą, kaimo baisioj liepsnoj pleškėjimas, „Jaunosios“ ir vaikučių mirtis pagaliau sujudina kaimiečių sielų gelmes „Prakeikime“.

„Kriskite žemėn! Dievas taria žodį!“ — šaukia sustyrusiems iš baimės kaimiečiams Vienuolis, kuris tą valandą reiškia poeto sielą. Religingumas ir meniškumas — kas dažnai pasitaiko dideliuose menininkuose — jungėsi neperskiriamai Vyspianskio sieloj. Religinių jausmų ir tikėjimo meniškos išraiškos galybė ir grožis jam buvo galingiausias jų tiesos ir šventumo patvirtinimas. Tat to religingumo nepajudino nė vieną kartą net tų dienų proto srovės, laisvamanių įtaka, kurių tarpe teko gyventi Vyspianskiui Krokuvoj. Tą valandą, kai, būdami rusų revoliucijos ir jos pagimdyto judėjimo Lenkuose įtakoj, vyraujantieji jaunuomenės tarpe radikalizmo bei revoliucijos obalsiai įgijo laikinąją persvarą, Vyspianskis, jau tuo metu užimąs galingo lenkų tautos sielos reiškėjo padėtį, prabylsta 1905 m. į įsikarščiavusius „Raudonosios Vėliavos“ aidijomis puikiu Šventosios Dvasios himnu, ataustu iš bažnytinės katalikų giesmės „Veni Creator“, turinčiu tarnauti „Tautos giesme, Šventos Dvasios atsišaukimu“ visiems visuomenės sluoksniams ir visiems žmonių veiksmams bei darbams.

Vyspianskio patriotizmas, kuris yra lygiai gilus, galingas ir karštas — atvirkščiai ramiam nusiteikimui ir tikėjimui, paremtam nepajudinamais dogmos, bažnyčios, tradicijos, meno paminklų pamatais — sudaro nuolatinę patrioto menininko sieloj kovą, einančią tarp viliojančios jį, žavinčios, bylojančios dideliais žmonėmis, paminklais, Krokuvoj sutelktais, praeities ir tarp beveiksmės, vergiškos dabarties, kuri jame gimdo skausmą, susirūstinimą, nusiminimą bei tarp ateities, kurią slepia kalėjimų akmeniniai mūrai.

Didelė lenkų poezija ir žydįs menas (Mateika) vaizduoja jam tiek praeitį, tiek ir ateitį galingose moralybės ir meno grožiu vizijose, o tuo pat metu besiplėtojančioji istoriografija drasko tas žavinčias vizijas ir rodo jų pražūtingą įtaką tautos gyvenimui. Istorikų įsąmonintas patriotas protestuoja prieš tiraningą poeziją, silpninančią savo žavėjimu tautos sielą, kreipiančią ją iš kelio, kuriame ji, pa-

mokyta praeities klaidų, jaudinama dabarties skausmo, turi kovoti del geresnės ateities. Nepaisant tai, jis pats pasiduoda tų dvasios valdovų įtakai, o savo jausmų, tikėjimo ir meno galybe įgyja sau nėkieno, dideliems poetams mirus, neužimtą lenkų sielos reiškėjo ir žadintojo vietą. Jame susilieja Mickevičiaus ir Slovackio sielų du kūrybiniai įsikūnymai, o, būtent: Konradas ir Dvasia Karalius.

Taip kaip Konradas, jis kenčia ir myli už milijonus. Jis, prometeiškai besisielodamas, nereikalauja sau galybės iš Dangaus, bet įgyja ją iš savo dvasios, pasiekia ją per tikėjimo galią, nugalėdamas mirtį. Panašiai kaip Dvasia Karalius, jis kaupia savy ne tik visą tautos praeitį, bet drauge ir dabartį, kurią jis regia visame jos klaikume. Tai, ką Slovackis yra vaizdavęs savo stebuklingos vaizdenos persilaužimuose, mistinės šviesos nužertų vaizdų posme, pastarasis vaizduoja savo teatre kaipo tragizmo misteriją, rutuliuojančiasiąją dvasios gelmėse, kuri su juo jungėsi meile, širdimi, menu.

Tam teatrui pradžią sudaro 1892 m. parašyta, bet 1897 m. naujai perdirbta, „Legenda", ataušta iš padavimo apie Krokuvos ir Vavelio pilies įsteigimą.

Artistas, tapytojas, o drauge ir muzikas, audžiąs iš padavimo apie Krakusą ir Vandą liriškai spalvingą ir melodingą viziją kantatą, tame veikale tebeviršija tragiką. Pasiaukojančios Vandos mirtis čia vaizduojama ne kaipo katastrofa, kurios link svirsta akcija, bet kaipo smbolinis gestas. Nuosavūs pergyvenimai (gyvenimas su moterim iš liaudies baigtas jungtuvėmis ir pavizdingu kasdieninio gyvenimo uždavinių pildymu) atskleidė poetui visą tragingą žmogaus dalios klaikumą, — žmogaus, kuris turi kęsti senesnių kartų nuodėmių ir klaidų, o lygiai ir savo maralinių silpnybių pasekmes. Toj šviesoj dabar atrodo Vyspianskiui tautos praeities ir dabarties tragedija. Nors nesenai parašytame „Prakeikime" jis taip tobuliai meno žvilgsniu sukūrė atskiro žmogaus tragediją, tačiau suėmimas dramos tautos gyvenimo rėmuosna, sceninis praeities gyvenimo tragedijos atvaizdavimas, kuriam libretto bei kantatos formos nedavė atatinkamų rėmų, teikė sunkenybių, gimdančių svyravimo, ką pasirinkti — ar epinę, ar dramatinę formą. Trys rapsodijos: „Kazimieras Didysis", „Boleslovas Drąsusis" ir „Piastas" yra to svyravimo pasekmės. „Boleslovas Drąsusis" (drama), „Uolelė" ir „Zigmantas Augustas" (fragmentai) ir anksčiau minėta „Legenda" sako, kad poetas savo kūryba norėjo apimti lenkų istorijos visumą. Chroniška liga, trukdanti įgyvendinti didelius sumanymus, vertė paskubomis vaizduoti tragingas

vizijas, kuriose poetas patriotas regėdavo persilaužančias nesenos praeities valandas ir skausmingai jaučiamas tų dienų negalios tragedijas. 1831 metai, atskleidžiantieji savo darbuose tragingas priešginybes laimėjimų ir smūgių, kovojančiųjų didviriškumo ir užsidegimo su svyruojančiųjų savo veikime vadų netikėjimu dideliais obalsiais, skelbiamais kalbose, dainose, su stoka jiems moralinio pamato silpnose, karštose, bet ūmai ir lengvai šalstančiose sielose,— turėjo gimdyti Vyspianskio sieloj skausmingai sielvartingus jausmus ir kupinas tragizmo vizijas.

Pirmutinė tų atjautimų ir regėjimų išraiška buvo „Varšuvietė"— dramatizuota „daina", kaip ją yra pavadinęs patsai kūrėjas. Vykstant 1831 m. vasario mėn. 25 d. mūšiui ties Grochovu, netoli kovos lauko, Varšuvos priemiesty, bajorų dvarely susirinkusi draugija kalbasi ir dainuoja populerią tuo metu „Varšuvietę". Tos draugijos tarpe randasi su savo adjutantų būriu ir Chlopickis, turįs ten savo būstinę ir laukiąs mūšio pradžios. Senas grenedierius, kuris yra sunkiai sužeistas, atneša savo vadui pranešimą apie nepalankų mūšio pakrypimą ir žinią apie Marijos, namų šeimininkės dukters, akompanijuojančios fortepijonu dainuojantiems, sužadėtinio mirtį. Suremta savo ir tautos skausmo, ji ima regėti sielvartingą ateities viziją. Nesutarimas tarp žadančios laimėjimą dainos, kuriai ji tik ką visa savo siela akompanijavo, ir tarp atsiskleidžiančios tikrenybės, drasko jai širdį.

„Aš laimėjimą skambinu, o mano žodžiai meluoja". Savo galingais jausmais ji virsta pranašu, Kassandra, regenčia visą padėties klaikumą ir baisias smūgio pasekmes, kurias turi atsiaubti vadai, netikintieji laimėjimu.

Štai jumyse tikėjimas pakriko —
Lemtų dalių žvaigždė pro šalį skrenda —

pareiškia ji Chlopickiui.

Antroji, metais vėliau sukurta, drama „Lelevelis" savo veikėjų tarpe — šalia vadų — turi du šauniausius 1831 m. judėjimo atstovus, suprastus kaipo priešginybė entuziazmui (Lelevelis) ir racionalizmui (Čartoryskis), kurie, nepaisant jų kilnių sielų, nebuvo priaugę ligi padėties reikalavimų ir kurie neįstengė psichologiškai apibūdinti smūgio veiksnių.

Paskutinis tos grupės kūrinys „Lapkričio mėnesio naktis" (1904 m.) vaizduoja paties sukilimo dramą, lapkričio mėn. 29 d. naktį Varšuvoj. Vyspianskis, būdamas įtakoj Mochnackio apysakos,

kuri nemirtingai vaizduoja sukilėlių būrių nuotaiką, — būrių, pradėjusių atakuoti Lazienkuose Belvederio rūmus, Did. kun. Konstanto rezidenciją, — jaučia reikalą sujungti su jaunuomenės didvirišku užsidegimu graikų atgaivintų dievų paveikslus, žiūrinčius iš Lazienkų parko žalumos. Jis visa tai daro veikiamas įspūdžių, kuriuos jis patyrė belankydamas kalbamas vietas, bestudijuodamas „Iliadą". Tie paveikslai, harmonizuojantiesieji su klasiškais rūmais ir trobesiais, kuriuose rutuliuojasi akcija, padeda poetui simboliškai įplastinti sukilėlių psichiką ir išreikšti judomoj scenos minty istoriosofijos mintį, ataustą iš sąžinės ir širdies, plastančių Dvasioj Karaliuj, rodančiame tos nakties žygiuose, pasiaukojamai pralietame vėlesniųjų mūšių kraujyj, ateities gyvenimo bei atgimimo šaltinį. To tikėjimo simbolis yra Koros paveikslas, įveidinąs žieminį gamtos apmirimą, o drauge ir pavasarinį gyvenimo atgimimą, kurį gimdo amžinai jame virpančios jėgos. „Privalo mirti, kas turi gyventi" — „Iš degėsių pelenų kyla nauja gyvata". Tragingas „Varšuvietės" nusiminimas tame kūriny užleidžia vietą didvyriškam sustiprėjimui ir dvasios pakilimui.

Mickevičius, kaipo galingiausias lenkų sielos reiškėjas ir valdovas tragingame jos gyvenimo latkotarpy, veikė Vyspianskį panašiu būdu, kaip ir Narvydą: jis jį žėrė savo spindėjimu, audringai jaudino, bet tuo pat metu ir slėgė jį savo jėga ir didybe, nes Vyspianskis, būdamas menininkas ir patriotas, buvo labai įspūdingas. Jis su Mickevičium jungėsi dvasiškai, o drauge ir priešinosi jo įtakai, pripažindamas drauge su istoriografija ir tų dienų kritika poezijos valdžios kenksmingumą visuomenei, netekusiai savo politinės buities. Tat, darydamas Mickevičių svarbų asmenį puikiame kūriny antrašte „Legionas", jis pagerbia jį kaipo „aukščiausiąjį poetą", o drauge tos Lenkų sielos dramos veiksmo rutuliavimesi atskleidžia pranašo vado tragingas regėjimų ir siekimų kolizijas su prieštaraujančiąja jiems ir griaunančiąja juos tikrenybe.

Kartu su „Legionu" paskelbtas 1900 m. veikalas antrašte „Kazimieras Didysis" daro didelio karaliaus dvasios lūpomis, kalbančiomis į savo ainius, rūsčiai piktą pasmerkimą, krintantį ant visos lenkų didelės poezijos ir jos kūrėjų, „apsimetėlių pranašų", kurie „stodavo prieš tautą su arfa rankoj", kurie „širdis degino ant aukurų, slopindami save dūmais griaudžiai skambant arfoms". Nors „nė vienas jų burimas nesipildė, o į burtininkus žiūrėjo visa tauta". Lygiai rūsčiai karaliaus, to didelio ir išmintingo valstybės

organizatoriaus dvasia smerkė visuomenės atsigręžimą į praeitį, jos „lavonų ir karstų“, senovės apeigų pamėgimą. „Baimė ir liūdesys tavo širdy įsišaknijo“. Tos įtakos galybę, tą „beponiškos“ („bezpański“), beveiksmės tautos praeities pamėgimą artistas patriotas visų pirma jaučia savo dvasioj, savo tos praeities gyvenimo, asmenų ir paminklų pamilime, jų „susapninime“.

„Legionas“, kaipo meno veikalas, silpnai rišasi su literatūra. Suorganizavimo faktas 1848 m. Romoj Mickevičiaus iniciatyva lenkų legiono, turinčio kovoti už tautų laisvę ir platintį po pasaulį visuomenės surėdymo idealą, kuris buvo įkūnytas pagamintuose tam legionui įstatuose, davė galimybių Vyspianskiui atvaizduoti dvylikos vaizdų virtinėj didelio poeto sielos ir jo įtakoj besirandančios visuomenės dramą, kuri ėjo 1846—1848 metais.

Tai dramai regykla tarnauja Vatikano salės, šv. Petro bažnyčia su savo kapula, paskui—katakombos, Kapitolijus, Forumas, Koloziejus Appijaus kelias (via Appia). Tie paminklai, trobesiai ir vietos rišasi su gyvenusiųjų Romoj lenkų poetų (Mickevičius, Krasinskis, Slovackis), ir daugelio kitų žymių lenkų sielos atstovų dvasios ir kūrybos istorija. Jie vaizduoja lenkų gyvenimo jungimąsi su senovės pasaulio tradicijomis, su katalikybe ir bendrais žmonijos siekimais. „Legiono“ vaizdai pirmiausia yra šaunios vizijos, kurioms įgyvendinti ir įvesti žmonių sielosna per plastikos formas, per judesius, gestus, aidus, per žodžius tarnauja visos meno šakos. Įtempti ir sukurstyti jausmai, pažymintieji akciją, lenkų sielos dramą, vykstančiąją jos didelio atstovo, Mickevičiaus, sieloj, atsispindi paveikslų ir chorų dialoguose ir išsipasakojimuose nervingu eiliavimo ritmu, minties nutraukimu ir kartojimu, kas randasi įsibegėjusiųju jausmų įtakoj. Todel dialogai ir chorai daugiausia turi muzikalinio pobūdžio. Jie tame meniškos išraiškos būdų susitelkime sudaro tokią poeziją, kuri nuolat muzikalėja. Tat „Legionas“ yra literatūros veikalas tik tiek, kiek ir Vagnerio muzikalinių dramų tekstai. Palyginus Vyspianskį su tuo muziku menininku, jis yra priverstas vien tik žodžiu ir gestu išreikšti tiek savo lirizmo stebuklingąją muziką, tiek ir tragingąją savo sielos dramos simfoniją.

Kiek „Legionas“ savo fono puikumu, vaizdų prabangingumu, vulkaningai besiveržiančiųjų jausmų ir aistrų galinga simfonija pagauna klausytoją ir žiūrėtoją, kurie nelengvai suvokia paslėptus po to puikumu išsipasakojimų pavidalus, spalvas, tonus, aiškinančius veiksmo esmę ir jo rutuliavimąsi, tai artimiausia jam savo kilimu

(1900 m.) drama antrašte „Vestuvės“, įsprausta liaudies lėlių teatro forman, vykstančioji kaimo pirkioj, yra giliausia ir galingiausia tų dienų lenkų sielos meniška išraiška.

Realus faktas, turįs reikšmės vien tik kaipo nebe pirmą sykį pasikartojąs tuo laiku Krokuvos menininkų ir literatų tarpe apsireiškimas — poeto vedimas kaimietės, laikinai interesuojąs visą miestą, pažadino dalyvaujantį vėstuvėse Vyspianskį atausti iš jo tų dienų lenkų sielos dramą, vykstančią puotos metu, dalyvaujant šmėkloms, kurios yra vestuvėse, be dalyvaujančių svečių, vyraujančios vaizdenose vizijos. Asmenų sąraše, po realiais paveikslais, dalyvaujančiais dramos veiksme, yra įvestos, kaipo dramos asmenys, septynios šmėklos.

Veiksmas eina vienos nakties tąsoj pas Šeimininką tapytoją, kuris, vedęs valstietę, apsigyveno kaimo pirkioj. — Ton grįčion paeiliui įeina vestuvininkai, kurie linksminasi gretimoj grįčioj. Vestuvininkų tarpe randasi Krokuvos inteligentijos atstovai (žurnalistas, poetas, jaunas ponas, keletas panelių, poetizuojančioji žydė Rachelė) ir kaimiečiai, o jų tarpe — kunigas, vaitas, žydas (Rachelės tėvas) ir senis. Tie asmenys pasirodo poromis, ir dialogais atskleidžia savo proto gyvenimą ir jausmų nuotaiką. Kažkur toli skambančios šokių muzikos ir linksmų šokėjų riktelėjimų fone pirmojo veiksmo 38 paveiksluose galima pažinti kelioliką charekteringų inteligentijos ir liaudies asmenų, kurie pripuolamai pajudina įvairaus svarbumo mintis, gimstančias valandos įspūdžių įtakoj. Inteligentės panelės ne tik visuomeniškumo raginamos, bet ir del augaluotų šokėjų akiplėšiškumo, mielai dalyvauja pasilinksminime, o panelė Rachelė, estetizuojančioji ir poetizuojančioji „moderninė panelė“, kaip ją apibūdina jos tėvas („ji mėgia tuos poetus, ji net valstiečius mėgia“), tose vestuvėse mato spalvotą vaizdą, feeriją, „grįčią apdainuotą“. — Jaunasis ponas, Poetas, Šeimininkas patiria gilesnių, rimtesnių susijaudinimų, kurie atskleidžia ir charakterizuoja jų lenkiškumą. Jaunasis ponas, literatas, veda kaimietę, nes „gyvenimas buvo pernelyg painus, malonu sapne pabėgti nuo gyvenimo“. Kaimas jį atgaivina, apsvaigina, pagauna. „Ligi šiol aš gyvenau tokioj angštumoj, tarp mūrų pilkų pelėsių..., o čia iš karto viskas jauna... dabar aš žiūriuosi ir žiūriu ton liaudin, tokion gražion, spalvingon, tokion vikrion, tokion sveikon..., aš tai jaučiu, aš tai girdžiu, kada nors visa tai aš atvaizduosiu“. Žurnalistas dūsauja kaimo ramybėj: „Tegu sau visame pasauly šėlsta karas, by tik lenkų kaime tylu ir

ramu“. Poetas, flirtuojąs paeiliui su vestuvėse dalyvauiančiomis panelėmis, bekalbėdamas su Šeimininku, prisipažįsta, kad „mums širdys taip šypsodamosios ir linktų prie milžininių, didelių dalykų, bet čia pat tuojau paprastumas ir kvarksėja ir spaudžia, skverbiasi lūposna, ausysna, akysna, kiekviename dvasią niekina“. Šeimininkas, pritardamas tai skundai, apgailestauja, kad lenkuose „staiga iškyla didelis asmuo, kad, žiūrėk, jam tučtuojau išaugs sparnai ir bematant — dingsta, užgęsta. Tas pats Šeimininkas, kaipo ilgą laiką begyvenąs liaudies tarpe, tvirtina, kaip, besilpnėjant šviesuomenės, bajorų luomui, „valstietis kyla ligi karaliaus Piasto galybės... Ką jis dirba, tą dirba šventai; vertybė, atsargumas, supratimas. O kai meldžiasi bažnyčioj, toks kilnumas, tas persiėmimas... valstietis — galybė ir tiek“. Silpni, svyruojantieji, „besilepinantieji sapnais“, svajotojai, o drauge ir skeptikai, lenkia galvas prieš moralinę ir religinę valstiečio energiją ir rimtumą. Tą kontrastą ryškiai pažymi scena, kuri prieš Poetą, kalbantį apie būdus pasislėpti nuo širdies skausmo, pastato kupiną fantazijos ir energijos, kaimo vaitą Čepcą, kuris Žurnalistui, gerinčiasiajam lenkų kaimo ramybe, šitaip atsako: „O kaip mes, tai mes labiau veržiamės prie kokio nors mušeikavimo. Iš tokių, kaip mes, buvo Glovackis. O aš manau, kad ponai daug jau būtų galėję turėti, tik, nelaimė, kad jie nenori norėti“. Tame beslenkančių per sceną vestuvininkų žaidikų sumišime žydė Rachelė, rodydama į augantį ties grįčios langu ir aprištą šiaudų kūliu rožių kerą (veiksmas eina lapkričio mėnesį), ironiškai pataria, apleisdama susirinkimą, „poetingumui padidinti“ pakviesti vestuvėsna „visus stebuklus,gėles, krūmus, griausmus, skambėjimus, dainas“ ir kūlį („chochoł“) — priduria Poetas, kuris užbaigia tą pasiūlymą. Jaunavedžiai, pralinksminti panašiu sumanymu, juokdamėsi šaukia kūlį, kad jis vidunaktį atvyktų grįčion „papuotauti“ ir kad su savim atsivestų ką tik jis nori. Antrame veiksme, tą valandą, kai pusiaunaktį nuotakos gaubtuvės sutelkia visus esančius žmones kitur ir kai grįčioj, tarnaujančioj regykla, randasi tik Šeimininkės paguldyta miegoti jos dukrelė, Isia, atvyksta pakviestasis Kūlys ir praneša apie daugelio svečių atvykimą. „Kas kam sieloj neramu, kas ką savo sapnuose mato — ar tai nuodėmę, ar tai juoką... Vestuvėsna ateis pašokti“. Tų svečių virtinę pradeda kaimietės Marytės mylimojo šmėkla, kuris, kaipo jos sužadėtinis, apleido ją, išvyko pasaulin ir belėbaudamas gavo galą. Antras tų šmėklų virtinėj liaudies paveikslas yra Šelio Veluokas, vyriausias 1846 m. skerdynių galva. Jis prisivaidina Seniui,

kuris atvyksta vestuvėsna beelgetaudamas. Šelio paveikslas, ryškiai gyvenąs senesnės kaimiečių kartos veizdenoj, įsiskverbė ir jaunesniųjų sielosna, kurios, veikiant tautinio sąmonėjimo įtakai, emė domėtis brangiais visai lenkų visuomenei praeities paveikslais. Tos šmėklos gimdo vien baimę ir pasibiaurėjimą kaimiečių sielose, kurios praeity neturi pamato savo troškimams bei vilčiai ir kurios nejaučia tų dienų lenkų tautos gyvenimo tragedijos. Tą tragediją išvilks aikštėn iš inteligentijos atstovų sielų gelmių keturios šmėklos, kaupiančios savo charakteringuose paveiksluose praeities įtaką tų dienų lenkų gyvenimui, gimdančios galingu sujaudinimu regenčių jas asmenų sielose išsipasakojimus, kurie atskleidžia jų moralinę nuotaiką, santykius su savo tautos gyvenimo uždaviniais. Tie išsipasakojimai bei dialogai, kuriuose lenkų širdies ir sąžinės balsai gimsta iš po silpninančių ir slopinančių jas: konvencionalizmo, aistetikos, paprastumo, silpnybės, kuriuose, šalia deklamacijos, patoso, ironijos, nuoširdūs jausmai, galingas patriotizmo skausmas prasiveržia pagaunančiu lirizmu, suteikia „Vestuvių" antram veiksmui galybės, o tos „Vestuvės" atvaizduotos paprasčiausiomis tautos gyvenimo tragedijos priemonėmis, o, būtent — kaimiečių lėlių vaidyklos forma. Begailestingas satiros sarkazmas susijungia čia su nuoširdžiausiu jausmų išsiliejimu. Prisivaidinusi Žurnalistui garsaus Zigmanto I juokdario išmintim ir sąmojingumu „Stańczyko" šmėkla priverčia tą viešosios opinijos reiškėją padaryti išpažintį, siekiančią giliausių tautos sielos gelmių. Toji šmėkla, pagerbdama Stańczyką, kaipo žurnalistų dvasios tėvą, sako, kad „tautos tarnybai reikėtų viso būrio paikšų", norint „juoku ir pašiepimu... išbudinti suniekšėjusias, vergiškas sielas", o tuo tarpu spauda, bepataikaudama plačiosios visuomenės palinkimams, migdanti ją ir pati drauge su ja snuduriuojanti. Tautos reikalų vystymasis esąs toks baisus, toks tolimas svajonėms ir viskam, kas yra buvę didinga krašte! Lenkui belikusi tik viena „širdis, kuri šaukia raudančius ties bažnyčios durimis, sukruvintus ties šventyklų vartais ir kuri dar, baisiai kęsdama ir gausiai tiekdama jautraus pasigailėjimo, pati save kaltina". Į tai jam begailestinga ironija atsako Stańczykas, kad jis, nepaisydamas to kraujais apsipylusios širdies skausmo, esąs „bendrai imant sveikas" ir nenustojęs gero ūpo. Kurstomas Stańczyko, kuris čia degina jam širdį sarkazmu, čia jaudina ji bevaizduodamas jam didelę praeitį, tą valandą, kai Zigmanto I ir jo dvariškių akivaizdoj buvo keliamas Krokuvos katedros bokštan karaliaus vardu pakri-

kštytas puikus varpas, kuris ligi tol tebeskamba didelių iškilmių metu. Žurnalistas tampa vis gilesniu ir galingesniu patriotinio skausmo reiškėju. Giliai pagaunančia žodžio muzika ir ūpo vizija duoda poetas lenkų sielos išraišką paukščių vaizde, kuris yra vos bematomas bekraštės padangės akeane:

. . . . Žuvėdrų klyksmas,
Kai jos plasnoja virš uolų viršūnių...
Kai jos toli palieka žemės krantą.
Jūra rami, dangus gi niauriai niaukias,
Bet dar audra toli, toli jos vėtra.
Aplinkui vien tik tuštuma bekraštė —
O čia sparnai, iškėsti erdvėms kirpti,
Nenori nė manyt atgal pasukti,
Nors žino, kad tenai, kur jie plasnoja,
Visai veltui ieškoti sausos žemės.
Tarnaudami savam jie prakeikimui
Vis skrenda — ir nedrįsta pasilsėti.
Tik ėmus jiems iš lūpų kraujui plūsti
Nuvargę nebeteks jie savo dvasios —
Ir jų nepalydės nė viena ašarėlė,
Nes mirt — lengva, lengva — netekt gyvybės...

Ir Stańczykas susijaudinęs pareiškia: „Jeigu mano širdį perskrostum, nieko joj daugiau nerastum, kaip vien tik biaurią gėdą, biaurią gėdą, baisią, deginančią gėdą! Kažkoks Likimas mus gena bedugnėn“. O pataikaująs jam Žurnalistas šaukia skausmingu sarkazmu, smerkdamas bejėgį patriotizmo sentimentalumą:

Kad nors sykį viskas jau sudegtų...
Ir tie mūsų lenkų sielų pasninkavimai,
Reikalaujami lenkų šventųjų,
Ir per nukryžiuotųjų tuštumą
Nutiesti jautrių jausmų tiltai,
Ir tie Čenstachaviški paveikslai
Vainikuoti — ir Tikybos visos!
Aš šaukiu Nelaimes!!

. . . .

Gal Nelaimės pagimdytų
Širdyse mums riksmą —

Tikrą, mūsų,
Šių dienų kartos...
Sąžinės! Ach, Sąžinės!...

Pradingus Šmėklai iš Žurnalisto sielos išplaukia skaudi skunda, randanti atbalsio tūkstančiuose lenkų širdžių:

. . . . aš niekinu, aš spiaunu
Į tai visa iš nuoširdžios sielos
Ir to jungo numest nepajėgsiu...
. . . .
Ir tai skaudžiai taip gelia kankina:
Ar mes turime teisių nors kokių?
Ar mes turime teisių gyventi?..
Mes drugiai ir svirpliai pavergtieji...

Vergiško, beveiksmio gyvenimo skausmas rado savo galingiausią išraišką tuose išsipasakojimuose, esančiuose betarpiu sielos žodžiu ir neturinčiuose, kaip paprastai daro Vyspianskis panašiais atvejais, galingų sujaudinimų, literatinės stilizacijos savybių.

Pagaliau pasirodo Žalgirio mušio riteriaus, Zavišos Juodojo, šmėkla. Ją regi, nervingai drebąs prieš galybės įveidinimą, Poetas, kuris, sujaudintas to susidūrimo, šitaip šaukia:

Ant kaklo pajutau aš kilpą.
Lenkija — didelis dalykas:
Niekšybę reikia mest šalin,
O šventą reikalą iškalti
Ant skydo, kaip idejos ženklą.

Prisivaidinus Jaunavedžiui tėvynės pardavėjo, Branickio, šmėkla, apsupta draskančių ją velnių, yra plastiškas atvaizdavimas vizijos, kurioj lenkai įsivaizduoja panašius pasibiaurėtinus paveikslus.

Tos šmėklos, būdamos neregiamos kitiems visiems Vestuvių dalyviams, nesutrukdo nei linksmų žaislų, nei pasirodymo scenoj vis naujų porų, apleidžiančiųjų šokių grįčią, norėdamos paflirtuoti arba, kaip yra daroma kaimiečių tarpe, reikšti erotinius sumanymus be jokio varžymosi.

Poetas, kuris jau atslūgo nuo tik ką regėtos vizijos įspūdžio, besikalbėdamas su Rachele, ironizuoja tuos prisivaidinimus, primes-

damas juos esančiųjų poetiškumui. Nauja, paskutinioji šmėkla, nors ir į Šeimininką daugiausia kreipiasi, tačiau yra regiama ir kitiems.

Toji šmėkla — tai Vernihora, Ukrainos kanklininkas, kuris, tradicijos padavimu, esąs apdovanotas pranašo dvasia. Tas paveikslas yra žinomas ir populerus visoj Lenkijoj del primetamų jam lenkiškų simpatijų ir pranašavimo, kad atgimusi Lenkija susijungsianti su Ukrainos likimu. Lenkų poezija, ypač Slovackis, o vėliau Mateikos teptukas meniškai atvaizdavo tą lenkų ir ukrainiečių dainių ir pranašą, turintį naujai atvykti pasaulin prieš besiartinančiąjį tėvynės prisikėlimą. Todel Šeimininko grįčioj ant sienos randasi Vernihoros atvaizdas, kaipo jo lenkiškos sielos vilties ir tikėjimų išraiška.

Atatinkamai padavimui Vernihora atjoja ant šyvo žirgo, su lira rankoj ir liepia Šeimininkui negaišant išsiuntinėti į visas keturias puses šauklius, kurie įsakytų žmonėms brėkštant aušrai susirinkti prieš bažnyčią. Susirinkusieji, suklaupę ant žemės, klausys, ar negirdėti arklio kanopų dundėjimo ant Krokuvos vieškelio, kuriuo turįs atvykti raitelių pulko priešaky Vernihora su Archangelu. Drauge su tuo paliepimu Šeimininkas gauna Aukso Ragą, kuriam „riteriškai trimituojant sustiprės Dvasia, Likimas prisikels". Pildydamas įsakymą, Šeimininkas drauge su vyčiais išsiunčia ir savo berną Jonelį ir įteikia jam Aukso Ragą. O pats, nejausdamas savy veržimosi karžygiauti, o lygiai netikėdamas ir Vernihoros pranašavimu, ima prieš savo miestelėnus svečius sarkastiškai ir paniekinamai smerkti savo vienaamžius ir jų liaudiškumą:

Kas gi jūs esat?
Kai nusibosta jums miestas,
Tai jūs kaiman pasinūstat.
. . . .
Štai kas iš jūsų beliko:
Marionetės, paveikslai,
Apgaulės, niekšikos kaukės;
. . . .
Kažkur ir kada ten tvirtos sielos,
Pusiau bepročiai narsuoliai:
Kažką ginti, kažką sukapoti;
Šiandie jau nebėra ko mums laukti.
Ūpas? Ogi štai jums šitas ūpas...
Snūky savo gailestį turiu jums...

(Spiauna.)

Pirmąją trečiojo veiksmo pusę užpildo scenos, vaizduojančios tą nuo įspūdžių keičiančiąsįjį svečių iš miesto ūpą, kuris yra lyginamas su kaimiečių sielų sveikumu ir nuoširdumu. Nors girtas, bet nenustojęs, po visos nakties puotavimo, energijos ir fantazijos, vaitas Čėpcas, išgirdęs apie kaimiečių, dalgėmis apsiginklavusiųjų, kvietimą ruošiamąjin išvykiman, skubina pas šeimininką išgirsti paaiškinimų, bet randa jį miegantį.

Pailsęs nuo įvairių įspūdžių, jis taip giliai užmigo, jog pabudęs nebeprimena nei Vernihoros apsilankymo, nei ką jis Joneliui yra įsakęs padaryti. Čėpcas jį sugėdina ir liepia skubėti ruoštis, kviesdamas drauge Poetą ir Jaunavedį, kad jie eitų išvien su liaudim, nes kitaip toji liaudis sukilsianti prieš juos.

Jonelio sukviestieji kaimiečiai, apsiginklavę dalgėmis, kuopojasi belaukdami raitelių pulko, turinčio atjoti Krokuvos vieškeliu. Poetas ir Jaunavedys gėrisi aušros padangės spalvų žaismu. Kaimietei, žiūrinčiai į dangų, atrodo, kad „kažkokia kariuomenė ugny stovi, visas laukas ties Krokuva nuo tų dalgininkų mirgėte mirga". Tik dabar pagaliau Šeimininkas ima prisiminti vakarykštį Vernihoros prisivadinimą, ir jis pareiškia apie tai čia pat esantiems, sukeldamas tuo inteligentų sielose nerimą, o kaimiečiuose, belaukiančiuose stebuklų, tvirtą tikėjimą. Pats būdamas kupinas to ūpo, kuris jame auga tuo mąstu, kuriuo atidžiai klausantieji visu įtempimu palaiko kiekvieną sušnarėjimą bei sučežėjimą už Vernihoros artinimosi ženklą, Šeimininkas balsu šaukia čia pat besirandantiems:

Vai, žemiau palenkite jūs galvas:
Ruošiasi atvykti su Archangelu
Iš pat Krokuvos, plačiuoju vieškeliu...
Karalienė iš Čenstachavos
Jau belaukianti Pily...
Atidžiau, vai atidžiau klausykit!

Jautriausioji ir įspūdingiausioji laukiančiųjų būry inteligentės mergaitės, Hanytės, širdis, grožio, nuoširdumo ir gerumo įveidinimas, išreiškia čia besiveržiančiais jai iš krūtinės riktelėjimais, paklausimais, riedančiomis ašaromis lenkų sielą, kuriai ne kartą yra tekę pergyventi panašias džiaugsmingai ašarotų lūkesių, neramių prisiklausymų valandas... Tik staiga, beviešpataujant tai sunkiai tylai, pasigirsta arklių kanopų dundėjimas. Laukiančiųjų širdys vis tankiau ir tvirčiau ima plakti. Skaisčiausioji ir nuoširdžiausioji tų sielų

Hanytė malda („Zose, prašyk Dievą, joja!“) ir pratrūkusiu verksmu, kurį ji ligi šiol slopino savy, pareiškia savo kilnų susijaudinimą. Dingsta skepticizmas ir iš inteligentų sielų. Šeimininkas, Poetas, Jaunavedys ima džiaugsmingai laukti, o lygiai ir nerimauti drauge su Čėpcu ir kaimiečiais. Visiems jiems tą valandą

Krokuva skęsta liepsnose,
O Motina Dievo, vainiko papuošta,
Besėdinti Vavelio rūmuose soste,
Manifestą rašo, tą didįjį raštą,
Kuris tuoj aplėks visą platųjį kraštą
Ir tūkstančius sielų pabudins, sustiprins...,

O Krokuvos vieškeliu „Vernihora skuba su Archangelu priešaky“.

Tuo tarpu atsidaro durys — ir gryčion įpuola uždusęs Jonelis. Jis sustingusiems ekstazėj ir besirandantiems dvasios įtempime stengiasi įrodyti, jog jis nekaltas, kad neišpildė duoto jam įsakymo. Jis negalėjo sutrimituoti Aukso Ragu, nes jį pametęs besivydamas kepurę su povos plunksnų puokšteliu, kurią jam ryto vėjas nurovęs nuo galvos. „Man beliko vien tik virvė“. Bet niekas jo nemato ir balso jo negirdi:

Jiems užėmė kvapą iš baimės.
Kaip medžiai, įaugo jie žemėn.

Paskui Jonelį gryčion įšlama Kūlys.

„Nuo sodo, nuo lauko, šafiro šviesoj, kuri kaip pašvaistė žydroji banguoja — paaiškina savo režisieriniuose nurodymuose tapytojas poetas — skverbias atbudusių paukščių čiulbėjimai; dangaus tai Šviesa visą gryčią pripildo žavėjimu ir spindi spalvuoja ant skaudžiančių veidų, palinkusių žemėn, lyg tartum sapne“.

Gryčioj dabar ima šeimininkauti Kūlys. Nustebusiam Joneliui jis liepia paimti iš paskendusiųjų ekstazėj dalges, prijuosti jiems prie šonų kardus, sudėti jiems rankas taip, kaip eina šokti poromis, ir nusikvatoti ties jų „nosimis“. Tuo jis nuima nuo sustyrusiųjų žavus. Paskui jis ima griežti pagaliais, kuriuos jam Jonelis liepiamas paduoda.

„Ir pasigirsta griežimas — paaiškina kūrėjas, atskleidžiąs dažnai savo režisieriniuose nurodymuose giliausius atjautimus ir nuostabiausias savo vizijas, — tartum iš žydros atmosferos besiliejančioji vestuvių muzika — tyli, bet šokinga, sava, bet pagaunanti širdį

ir migdanti sielą, tingi, alpstanti, bet, kaip kraujo šaltinis, gyva, savo pulsiavime — taktu nelygia, kraujuojanti, kaip gyva žaizda — melodingas aidėjimas iš lenkų dirvos, skausmo ir džiaugsmingos prabangos išliūliuotas". Tai muzikai beskambant ima judėti užburtieji, „pinasi tirpstančios poros šokikų iškilmingan, iš valios banguojančian, giedrian vainikan, apstotan vestuvių svečių. Veltui bebaigiąs atsipeikėti Jonelis šaukia jiems nusiminęs: „Ei, broliai, prie ginklo, jūsų laukia Vavelio Dvaras!" Bet jie klausosi Kūlio muzikos, o pastarasis, jausdamasis tų šiaudadvasių valdovu, tyčiojasi jais, pašiepiamai kartodamas:

Tu turėjai, chame, aukso ragą,
Tu turėjai, chame, plunksnas už kepurės;
Tą kepurę vėtros purto,
Ragas aidi jau po mišką,
Tau beliko vien tik virvė...

Kai Vagneris savo muzikalinėse dramose nematomu publikai, bet tikru orkestru vaizduoja tragingus didvyriškų sielų pergyvenimus, tai tuo pat metu Vyspianskis įkūnyja didesnį ir sunkesnį dalyką: jis kuria muzikalinę dramą be orkestro. Jis iš realių, savo dienų paprastų asmenų susijaudinimų, suvirpėjimų, veržimųsi, suliepsnojimų, pakilimų sukuria savo „Vestuvėse", ypač jos geniališkoj užbaigoj, žavinčią muziką, galingą, kupiną tragizmo simfoniją. Jis vaizdų fono grožiu, nušvietimu, plastika, simboliškumu taip sujaudina ir pagauna suprantančias tą kūrinį sielas, jog pagimdo jose jausmų įtempimą, kuriame visi regėjimo ir klausos įspūdžiai virste virsta muzikaliai jaučiamais virpėjimais, skambėjimu. Vaizdai ir žodžiai aidi sielose. Po Mickevičiaus nė vienas lenkų poetų nėra taip skambinęs lenkų siela, kaip ja skambina Vyspianskis savo „Vestuvėse".

Tas jų dvasių giminingumas, kaip leido lenkų sielos dramos kūrėjui atvaizduoti Mickevičiaus esmę „Legione", taip jam davė galimybių „Išsivadavime" (1903 m.), dramoj, sudarančioj „Vestuvių" idejos plėtojimo tąsą, įvesti jo dienų Lenkijos fone Konrado paveikslą — Miekevičiaus dvasios įsikūnymą Vallenrode ir Drezdeno Vėlinėse.

Kūrinio regykla yra teatro scena, kurioj, Konradui įeinant, darbuojasi aktoriai. Jie sudaro chorą, lydintį Konrado išsipasakojimus. Konradas — tai dvasia žvaigždė, nukritusi iš dangaus že-

mėn, kurią jis pašėlusiai pamilęs. „Esu kiekviename žmoguje, gyvenu kiekvienoj širdy“. Jame kaupiasi visos tos žemės kančios ir skriaudos, visas jos beviltis nusiminimas, keršto troškimas ir išsivadavimo įsibėgimas. Scenos darbuotojams pasišalinus pasirodo Režisierius, besiteiriaująs pas Konradą apie naująjį meną, o paskui jį atvyksta Mūza, vedina visa lenkų teatro moterų aktorių grupe. Konradas pareiškia, kad jis nori scenoj atvaizduoti tautą. Kupinu skaudžios ironijos paaiškinimu sako tautos teatro kūrėjas, kad jis turįs tenkintis vien tik teatraliniu „ten ten“, nes Zigmanto varpo balsas, gaudžiąs: „Eikite su manim! Įženk, galybe!... Tauta, prisikelsi“ gimdo šių dienų sielose, kurios klauso spižinių Varpo tonų, skambančių valandų didybe ir galia, — valandų, kai jis buvo įkeltas Vavelio bokštan, vien tik griaudžias ašaras... Menas, kurį Konradas vaizduoja scenoj, esąs „Šių dienų Lenkija“. Prologas, Mūzos pasakytas, pareiškia kad:

Tragingas mūsų scenos žaislas bus
Savomis rykštėmis ir sielos žodžiais.
Tik tas sulauks laisvėjančios dienos,
Kuris per savo valią taps laisvu.

„Cia pradeda eilę kalbų polonezas, skambąs žodžių aidais“ — priduria, kaipo paaiškinimą, kūrėjas, pažymėdamas charakteringą jo teatrui muzikos vyravimą žodžių tėvonijoj.

Tas polonezas drauge yra Karmazino (šlėktos) su Hołyszu (plikšiu) dialogas, kurį jie veda lenkų tautinio šokio ritmu. O tas dialogas pradeda visą eilę scenų, kurios charakterizuoja įvairius tų dienų lenkų sielų lenkiškumo laipsnius ir formas sąryšy su jų moraline verte. Paskutinis vaiduoklis, atvykstąs scenon, yra Genijus — špižinė statula, vaizduojanti paveikslą, kokį įsivaizduoja Mickevičių tų dienų Lenkija, lenkiančioji prieš jį galvą, bet tuo pat metu ir besitolinančioji nuo to viršijančio ją milžino, šaltai jį begerbdama.

Antrame veiksme Konradui, laukiančiam užkulisių tamsioj kertelėj savo išėjimo scenon, pasirodo, kaipo jo minčių refleksija, čia regiamos, čia vėl pradingstančios tamsoj Kaukės. Jos įveidina tokius žmones, „kurie slepia savo mintis ir niekados jų aiškiai nepareiškia, vis viena — ar tos mintys jų būtų, ar svetimos“. Tos Kaukės nori patirti, kuo tiki, ką bežino, ką bemano daryti Konradas, kuris toj kovoj su jomis „kovoja su nuosaviomis mintimis, norėdamas jas aiškiai suprasti... Jis vienas valdo sielos sceną ir vis tik

ieško savo sielos". Toji dialogų tąsa su 22 kaukėmis atvaizduoja įvairiarūšes, miglotas, neaiškias mintis, liečiančias tautos buities paslaptis. Ir Konradas nėra laisvas nuo svyravimų ir priešginybių. Kaipo tikįs krikščionis, jis mato žmogaus išsivadavimą iš silpnybių, iš nuodėmės, iš kančių vien tik mirty, o kaipo lenkas, tampriausiai susiryšęs su tėvyne, giliausiai jaučiąs jos paniekinimą, jos vergišką buitį, jis nori, kaip Mickevičiaus Konradas, ją „pajudinti, padaryti laimingą ir nustebinti jąja visą pasaulį". Tas patriotizmas, tas tautiškas pasididžiavimas pagimdo liepsningą susirūstinimo ir paniekos išsiveržimą tiems, „kurie svetimųjų priešų laižo slenksčius, kurie šliaužo apie svetimas valdžias ir bučiuoja grobikams letenas... Jūs nuskurėliai, kurie niekados nejautėte pasididžiavimo, tik gal besiartinant vargingam skurdui, kurio nelaimę liaupsojote sotu bėgėdžių pilvu ir vergo kumščiu... Vaidininkai — tai jūs, kurie nejaučiate Lenkijos gyvu protestu prieš pavaldinybę ir vergiją!" Iš čia ir tas poeto patrioto biaurėjimasis „lenkiškumo manifestavimu", rodymu jo pasauliui, tartum Lenkija „jau nebegyvuoja ir vien tik jos pėdsakai, paminklų pavyzdžiai beliko". Jis ironiškai pažymi, kad visi jaučiantieji, žinantieji... pažino, pagilino tautos sielą ir jau ją paėmė sau, ji jau jų ir jiems". Visur skamba klausimas: „Ką mąstai? Niekas nepaklausia save: ką aš turiu veikti?"

Žmogus, kuris nuolat galvoja,
Traginga darosi čia lėle.

„Lenkai gyvuoja, bet tauta save pražlugdė". Konradas savo sieloj pastebi meno sąmonę, kuri yra „pati iš savęs", jos šviesoj jis regi „negincijamą grožį, prieš kurį niekas neišsilaikys, kuris, kaip kūjis, viską guldys ir kuriam viskas nusilenks". Toji galybė, tas meno susijungimas su religija — tai Kristus ir Apolonas. Visa tai blyksi protarpiais Konrado sieloj, bet vien tik kaip tolima galimybė.

Pailsęs nuo kovos su Kaukių ir savo mintimis, Konradas nori išsivaduoti iš sielos kankinės, — sielos, kuri negali sudarninti savo troškimų, jausmų reikalavimų su svyruojančiuoju protu, žudančiu save kelių ir padėčių labirinte. Iš jo širdies išplaukia stebuklinga daina, skambanti apie kupiną meilės ir ilgesio susijungimą su gamta, su jos vasaros gyvenimo visuma, gydanti sielos žaizdas, leidžianti užmiršti nors valandėlę apie tautos gyvenimo tikrenybę ir prabangingai gėrėtis tų laukų ir miškų reginiais, tų šnarėjimų, aidų, balsų

muzika, tuo kvepėjimo, spalvų ir šviesų, linijų ir formų, bylojančių apie lenkų sielą ir tos žemės lenkiškumą, šviežumu. Tautos gyvenimo beveiksmingumas ir vergiškumas nepaliko savo juodų žymių lenkų gamtoj ir kaime.

Nei tiek turtingoj lenkų lirikoj, nei visame Šopeno kūrybos iždyne nesiranda panašaus muzikaliniu ritmo grožiu ir giliu iš pastarojo ataustos melodijos tonu lenkiškos širdies išsiliejimo, kaip toji stebuklinga poeto sielos daina, kuri prasideda šiais žodžiais:

Chcę, żeby w letni dzień,
W upalny letni dzień
Przedemną zżęto żytni łan,
Dzwoniących sierpów słyszeć szmer.

(Aš noriu, kad vasaros dieną, kepinančią vasaros dieną prieš mane nupiautų rugių lauką, aš noriu girdėti skambančiųjų piautuvų šnarėjimą.)

Toj dainoj poeto lenkiška siela iškalbingiausiai išreiškė nuoširdžias, nesutraukiamas gijas, jungiančias ją su žeme, su gimtąja gamta.

Kai baigiasi draskanti Konradui sielą kova su Kaukėmis, jo pailsusi ir skausmų suremta širdis, ieškodama paramos ir sustiprinimo, kreipiasi prie dviejų belikusių lenkui uostų, o, būtent: prie Dievo ir šeimynos. Užkulisinė tamsa virsta skaidria ramybe, kurioj atdaros vidurinės sielos durys atskleidžia grįčią, liepsnojančios skalos nušviestą. Prie lopšio stovi pasilenkusi motina ir žindo savo krūtimis jame gulintį kūdikį. Angelų choras laiko apsupęs lopšį *). Tai yra Kalėdų naktis. Su ta vizija susilieja Konrado išsipasakojimas, virstąs malda, tikinčios, kenčiančios ir prašančios Aukščiausiąjį malonės lenkų sielos skausmo ir tikėjimo išraiška. Tos maldos prastumas atskleidžia mums nuoširdų religingumą, jaudinantį kūdikiškos širdies tikėjimąsi.

Aš kryžių dedu ant krūtinės ne tam juk,
Kad sau jį paimčiau už amžiną naštą,
Bet tam, kad mane Tu apsaugotum, Dieve,
Nuo savojo kryžiaus, Golgoton net nešto.

---

*) Vaizdžiai poeto kultą šeimynai išreiškia jo visų gražiausias ir visų giliausias tos kūrybos srity veikalas antrašte „Maternitas".

Kad Tu man neleistum patirti to skausmo,
Kurį už mane Tu ant kryžiaus kentėjai;
Kad būčiau aš Tavo ištikimas tarnas,
Kad būčiau aš laisvas, kaip skrendanti vėjai.

Kad semčiaus jėgų tiek iš Tavo galybės,
Kiek mano krūtinė nėra Tau bejausmė;
Kad visa tai aš susilaukčiau, o Dieve,
Kaip Tu mums siunti čia ir kardus ir bausmę.

. . . .

Kad mano Tu tautą iš amžių klajonės
Išvedęs, palieptum galybe jai degti!
Kad duotum mums tai, ką kiti laisvai turi...
O, duok mums tai, Kūdiki, gimęs šią naktį!

. . . .

O, leisk, Visagali, pajusti mums jėgą,
O, duok mums Galingasai, gyvą tėvynę,
Kad žodžiai šventieji, patapę tikrybe,
Nuskristų ant žemės, jai laimę nupynę.

. . . .

O tiek jėgų tautoj srovena,
Tiek daug žmonių tautoj gyvena...

. . . .

Te karalystė mums užgimsta
Ne kryžiaus, bet vien — atpirkimo!
O duok mums, mūsų Jezau Kristau,
Per savo Lenkus apreiškimą!

Šeimynos židinio vizija užleidžia vietą Hestijai, to židinio Deivaitei. Ji įteikia Konradui liepsnojantį žibintą šltaip pareikšdama:

Turi tu būti Dievo tarnas

. . . .

Ir veikt, kaip Angelas liepsningas.

O paaiškinančiame monologe poetas moko, kad tas žibintas:

Ir šviečia ir drauge naikina.
Gyva ugnim užmušt jis gali.
Jisai liepsnoja ta galybe,
Kuria gyvena laisva Siela.

Trečiame veiksme toliau vystosi „Šių dienų Lenkijos“, vaidintos teatro scenoj, akcija. Apie genijaus paveikslą, kuris įveidina lenkų XIX amž., o ypač Mickevičiaus poeziją, tokią, kokia ji yra atsispindėjusi tų dienų lenkų sielose, rutuliuojasi dialogai, charakterizuojantieji lenkų sielų santykius su ta poezija.

Čia poetas kalba, kad veržimasis karžygiauti, Mickevičiaus sielos didvyriškumas atšalo, užgeso lenkų sielose, nestengiančiose eiti paskui tą milžiną. Tat Konradas, toji gyva Mickevičiaus dvasia, kovoja su Genijum, su tolaikiniu jo įsivaizdavimu. Kai Genijus, pamaž beįgyjąs sau valdžią ant besiartinančiųjų prie jo paveikslų, vaizduojančių įvairius lenkų protiškumo antspalvius, kviečia čia pat randančiuosius, kad jie, pasibiaurėję „kūno menkybe“ ir „melaginga žeme“, prie kurios juos riša jų „nepasotinami geiduliai“, įžengtų paskui jį požemin, „kur paslaptingas pasaulis gyvena dvasia“, kur jie suras „Šventą Lenkiją,... iš gyvenimo tuštybės išvaduotą... dvasios pradėtą“, ir kai varpo gausmas duoda ženklą apie požemio atsidarymą, pro suveriamas šventyklos duris įpuola nešinas liepsnojančiu žibintu Konradas ir, pastodamas kelią Genijui, ima šaukti baisiai įtūžęs:

Kraujo! Aš noriu aukų šventos puotos!
Mano tu sielą veltui suvedžiojai...
Visą juk laiką tu rodei man dangų,
Šiandie karstus man atskleidęs tu rodai!

. . . .

Kryžių prakeiksiu, tą Viešpačio ženklą,
Kai suvedžiojo kančia mano tautą...
Man, man gyvenimo Teisė gyvena!

Suduoda žibintu per auksinę taurę, kurią laiko Genijus savo rankoj, ir ji nurieda atidarytuosna karalių karstuosna. Užtrenkęs karstų požemio duris ir atsistojęs ant jų, jis prapliupsta prieš poezijos valdymą liepsningu protestu, kuris baigiasi šiuo riktelėjimu:

Šalin, poezija, nes tu — tironas!

Choras kartoja čia iš „Vėlinių“ žodžius „a kiš, a kiš, a kiš“, pravarančius Kanklininko iššauktas dvasias, Genijus dingsta, ir tuo užsibaigia vaidintas dalykas. Pasilieka besiruošiantieji išeiti aktoriai, kurie, dorodami dekoracijas, kalbasi tarp savęs, ir Konradas, kuris,

atsipeikėjęs iš savo susijaudinimo, įsitikina, kad yra suvaidinęs vien tik rolę teatre, kad kalbėjo aktoriams ir del jų neteko savo žibinto, kuris jam užgeso. Skausminga ironija jis daro pastabą, kad menas — tai kaukė. „Kas savo rankoj turi paslaptingą Praspero lazdelę, tas yra valdovas scenoj, o visa kita — niekšinga menkybė". Aktoriai išeina. Šviesa užgęsta. Tuščioj scenoj lieka Konradas — Vyspianskis. Iš jo sielos išplaukia skausminga skunda poeto patrioto, nerandančio savo minčiai paramos žmonių sielose.

Kur besikreipti? Aplinkui — nykybė,
Dykumos, tyrlaukiai, tuščias kurtumas.
Ilgiasi siela, kaip vargšė našlaitė...
Gailestis mano likimą aprauda...

. . . .

Mano mintis vien tik dulkėmis virto,
Aš didelės minties esu tik vergas —
Joj mano negalia, joj ir stiprybė...

Kovojantieji Mickevičiaus, patrioto, o drauge ir krikščionio, sieloj priešingi siekimai, kurie pakaitomis suliepsnoja čia keršto daina „Vėlinių" kalėjimo scenoj, čia Kristaus Lenkijos vizija mistiškame kunigo Petro kliedėjime, pasikartojo panašiu intesyvumu juos pergyvenančioj Vyspianskio sieloj. Tamsoj, apsupančioj beviltčiai refleksijose paskendusį Konradą, pasirodo, kaipo jausmų nuotaikos išraiška, čežančiai slenkančios erinijos, kylančios „kur aukso ragas (taurė išmesta Genijui iš rankų) subirėjo, baisių nuodų ir vyno išperėtos", ir savo čežėjimu ir švilpimu raginančios „prie žygių, prie žygių". Jos įteikia Konradui kalaviją ir reikalauja, kad jis jas vestų maitintis („na žer"). Tačiau veltui jos daužo milžininių rūmų vartus: jų karščiavimąsi prigesina tų vartų „geležinė galybė".

Pesimistiškai bevilčiu vaizdu užbaigė Vyspianskis, kaip ir visus ankstyvesnius savo kūrinius, tas dvi visų galingiausias savo dienų lenkų sielos tragedijas. Džiaugsmo ir tikėjimosi yra kupinas vien tik paskutinis didesniųjų poeto menininko kūrinių „Akropolis" (1904 m.). To veikalo veiksmas eina toj pačioj Krokuvos katedroj, kurioj buvo vaidinama Išsivadavimo „Šių dienų Lenkija". Tačiau „Akropolis" yra drama be žmonių. Jis yra nepaprasta scenos vizija, įvedanti savo akcijon prikeltus paveikslus iš kapų, iš paminklų ir senųjų gobelinų, dengiančiųjų katedros sienas. Kaip „Išsivadavime",

toj savo dienų gyvenimo vizijoj, dalykas atsitinka Kalėdų naktį, taip „Akropoly“ veiksmas eina Velykų naktį. Viskas, kas tik čia dedasi, visas įvairių apsireiškimų pasaulis vaizduoja ir simbolizuoja brangiausius kūrėjo pamėgimus ir tikėjimus. Tat skausmas, kartumas, pesimizmas, susirūstinimas pasišalino iš jo sielos, kupinos didelio džiaugsmo, meilės ir tikėjimosi. Vavelio miestas, telkiąs senoj katedroj, jos karstuose ir paminkluose visą Lenkijos praeitį, susilieja poeto menininko vizijoj su atenų Akropoliu. Čia lenkų tautos siela pasireiškė paminkluose ir meno veikaluose, vaizduojančiuose jos istorinį plėtojimąsi, jos esmę, kurią sudarė senovės biblijinė ir graikų tradicija, krikščionybė ir prašmatnus dešimties amžių praeities gyvenimas. Galingiausias krikščionybės susijungimo su lenkybe paminklas yra pati katedra, toji architektoninė, tat patvariausia ir iškalbingiausia tautos religijos ir sielos išraiška, visų galingiausiai bylojanti poeto menininko krikščionio sielai. Jo sielos džiaugsmas, gimęs tą valandą, kai, drauge su laikrodžio rodyklės porodymu pusiaunakčio, sugaudė iš bokšto varpai, skelbiantieji Prisikėlimo šventę, užkrečia visus žinomus ir tokius brangius Vyspianskiui praeities paminklus ir liekanas, besirandančius katedros viduj. Pirmieji atgyja sidabriniai Angelai, prilaikantieji karstą, kuriame yra sudėtos šv. Stanislovo relikvijos. Nusiėmę nuo savo pečių tą sunkenybę, jie, kupini laimės, reiškia savo džiaugsmą ir meilę. Po jų ima atbusdinėti iš akmens miego kitos statulos. Klio iš Saltyko paminklo apreiškia, kad „Dievas nužengs pasipuošęs karaliaus rūbais... Jo rankoj Vėliava. Jis savo vainiko dygliais atpirktas sielas įves ton šventyklon“. Antrame veiksme vaidina paveikslai, žengiantieji iš gobelino, vaizduojančio scenas iš „Iliados“, o, būtent: Hektoras, Andromacha, Priamas, Parisas, Alena, Hekuba ir Kassandra. Trečiasis veiksmas vaizduoja Jokūbo gyvenimą, besirandantį čia pat karojančiame gobeline. Tiek graikų pasaulį, tiek ir biblijinį, poetas vaizduoja visu pirminių instinktų ir palinkimų realingumu. Dvasios gyvenimas, aukštieji troškimai gimsta tik Hektoro ir Jokūbo sielose ėmus jiems kovoti su angelu.

Paskutiniame veiksme poetas menininkas išreiškia galutinai džiūgaujantį jo sieloj tikėjimą valdinga, vaduojančia meno poezijos galybe, plaukiančia iš religinio įkvėpimo jėgos, kurios būna kupinas kiekvienas kūrėjas, įgyjąs iš Dangaus savo misiją ir žmonių sielų valdymą. Viešpačio balsas karaliui Arfininkui, Dovydui, šitaip sako:

Paimk erelio tu sparnus
Ir skrisk sau, kur tave Daina vilioja,
Garbingasai tautoj, galingasai
Archangelo tvirtybe, kunigaikšti.
. . . .
Prieš mano tautą vainikuotas atsistok,
Kaip mano dėdė, kardu sušvytruok!
Budėk ir jausk ir trimituok!

Tą simbolinę viziją užbaigia pasirodęs katedros bokšto horizonte, iškilmių vežime, kurį veža saulėti žirgai, spindąs paveikslas — Salvatorius Apolonas — aukščiausiojo grožio ir gėrio susiliejimas, turįs savo galybe atgimdyti ir išvaduoti žmoniją. Džiaugsmingame užbaigos himne poetas šitaip dainuoja:

Jau kėlė Tas, jau kėlės Jis,
Kurį erškėčiai vainikuoja,
Jį tuoj altorius — sostas jau išvys,
O paskui Jį diena švytuoja.
. . . .
Suskambo Zigmanto varpynas —
Ir muša, tartum kūju...
. . . .
Sakytum, kad visa sena Lenkija
Čia būtų prisikėlusi iš karsto,
Sakytum, lyg ji savo laime džiaugtųs
Po amžių, ei, po amžių ilgų metų,
Ir savo nuoskaudų nebeatmintų.
. . . .
Ei, Vavelio pilies daina nutrūko,
Kur amžina garbė, kaip saulė spindi.
Sutriuškintoj akmens tvirtovės sienoj
Įrašė Dievas savo teisių ženklą...

Tokia vizija ir tokiu darnos ir meilės himnu užbaigė ir išsprendė visų galingiausias ir visų giliausias antroj XIX amž. pusėj menininkas, lenkų sielos reiškėjas, pastarosios ištisą amžių tesinčiasiąją tragediją*).

*) Suplastinta išraiška poeto menininko vizijos, lydinčios šį Himną ir bylojančios apie brangiausiąją jo širdžiai viltį, yra jo pagamintas projektas atstatyti ir papildyti sutelktiems Vavelio rūmuose praeities paminklams naujus rūmus, kariuose būtų sukauptas būsimos Lenkijos dvasinis ir viešas gyvenimas

Vyspianskio teatre ir jo lirizme, kuris tarpe tų sudedančių tą teatrą priemonių sudaro ekspresijos veiksnį, galingiausiai jaudinantį ir pagaunantį sielos muzika, plaukiančia iš nepaprastų jėgos ir tono žvilgsniu menininko širdies jausmų, lenkiškumas rado savo iškalbingiausią ir giliai pagaunančią išraišką.

Tas teatras tapo meniška sinteze šimtmetinės, beveiksmės, kupinos kančių lenkų tautos gyvatos ir, surištos su jos pergyvenimais, kūrybos, kuri vaizdavo poezijoj, muzikoj, tapyboj jaudinančius kūrėjų sielą nuotykius ir darbus, kančias ir skriaudas, viltį ir troškimus, siekimus ir pamėgimus.

Visas toks gausus lenkų dvasios kūrybos ir darbo derlius, vadinasi — tiek didelės poezijos sužydėjimas, atskleidžiąs tos dvasios moralinius turtus, jausmų tėvoniją ir meniškumą, tiek ir vėlesnis istoriografijos plėtojimasis, kurį taip galingai pastūmėjo graži ir gimininga „Vestuvių“ kūrėjui Šuiskio siela — tolaikinis kritiškas literatūros istorijos, o ypač Mickevičiaus laikotarpio poezijos studijavimas — filologijos tyrinėjimai ir nagrinėjimai, atskleidžiantieji senos lenkų kalbos turtingumą ir grožį — tautosaka, rodančioji liaudies kūrybos turtus ir glūdinčias liaudies sieloj nuo amžių lenkiškumo žymes — plėtojimasis istorinės tapybos ir Lenkijos gamtos reginių, o lygiai ir muzikos, reiškiančios giliuose Šopeno ir Moniuškos veikaluose gausius lenkų sielos jausmus, pagaliau architektoninės studijos, turinčios ryšių su Krokuvos bažnyčių ir Vavelio pilies atstatymu, — visa tai priėmė savin ir perskrodė glūdinčių širdies gelmėse jausmų kaitra religinga menininko ir patrioto siela, kad paskui iš visa tai sukurtų visą eilę scenos vizijų, žavinčių, o drauge ir purtinančių, draskančių satira, erzinančių sarkazmu, bet tuo pat metu — jaudinančių ir viliojančių vaizdų ir plastikos grožiu ir skrodžiančių širdis išsipasakojimų muzika, padėčių tragizmu, giliu, nuoširdžiu ir rimtu religingumu, kuris Vyspianskio sielą daro giminingą galingai Mykolo Angelo dvasiai.

Kai didžiausieji, genialingiausieji lenkiškumo reiškėjai — Mickevičius ir Slovackis, nepaisydami savo pagarbos praeičiai, nepaisydami savo demokratiškumo ir karšto liaudiškumo, savo dideliuose veikaluose vaizduodavo vien tik bajoriškos Lenkijos sielą ir tradicijas,

nesiekiančiai toliau kaip XVII amžius, ir kai pirminė, Piastų Lenkija, tautos kultūros lopšys ir židinys Krokuva ir lenkų liaudis jiems buvo nežinomi ir menininko intuicijai nesugaunami savo esminėse, realiose savybėse, neatsižvelgiant į tai, kad Slovackis imdavo savo kūriniams medžiagą iš pirminės, priešistorinės Lenkijos gadynės gyvenimo, — tai Vyspianskis — mažlenkietis, pirmas po Kochanovskio senosios Lenkijos didelis poetas — savo siela ir kūryba apglobė visą Lenkijos praeitį, o, būtent: priešistorinius, Piastų, Jogailiečių laikus, liaudį, miestelėnus ir riteriją, o lygiai nekiek težinomą, svetimą dideliems poetams, kurie daugiausia gyvendavo toli nuo savo tėvynės, savo dienų lenkų inteligentijos, susispietusios jos svarbiuosiuose židiniuose, gyvenimą.

Tai atsispindėjo „Prakeikimo“ ir „Vestuvių“ kūrėjo kalboj, kurią jis sėmė iš senosios lenkų kalbos, iš liaudies tarmių, iš gyvos tų dienų lenkų kalbos ir kuri atatiko poeto minties, kupinos jausmingumo, nuoširdumo ir gyvenimo, prastumui, pamatingumui ir rimtumui.

Jis savo kūriniuose pasiekia betarpiško, laisvo nuo literatinės stilizacijos sielos išsipasakojimo grožio ir naujumo, kurie tiems kūriniams tiekia pirminės poezijos tiesos, prastumo ir natūralumo viliojančio grožio.

Vyspianskio pasimirimo laikas beveik sutampa su 1905 m. sąjūdžiu, pradedančiu rusų lenkijoj naują tautinio gyvenimo gadynę ir griebiančiu savo įsisiūbavimo bangomis austrų ir net prūsų Lenkiją.

Tas bruzdėjimas, atskleisdamas ir parodydamas lenkų protams tautos buities pamatų silpnumą, paragino lenkų mintį ir darbus stiprinti visuomenę ir jos ekonominę padėtį, tautinti miestus ir besirišančiąją su jais pramonę bei prekybą, įvairiarūšiai lavinti lenkų dvasią ir tvirtinti teises savarankiškai gyventi, bendradarbiaujant sutelktiniuose tų dienų žmonijos uždaviniuose.

Kartu su nuolatiniu normališkesnių lenkų gyvenimo sąlygų darimuisi lenkų literatūra, užimanti nuo 1831 m. vadovaujančią vyriausią tame gyvenime padėtį, yra privesta netekti svarbiausios, beveik vienintelės to gyvenimo reikšmingos išraiškos, ir ji, būdama ištikima savo septynių amžių tradicijai, taps viena tiek pat svarbių ir rimtų vis pilniau plėtojančiosios lenkų sielos apsireiškimų bei veiksniu.

Bibliografija

A. Raštai, apimantieji visą lenkų XIX amž. literatūrą.

K. Estreicher. *„Bibljografja polska“.* Pirmieji septyni tomai, o taip pat X ir XI apima XIX amž. spaudinių bibliografiją.

Zbiorowo opracowane dzieło — pod redakcją Br. Chlebowskiego, Ign. Chrzanowskiego, H. Gallego, G. Korbuta, St. Krzemińskiego, M. Kridla, — „Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej. Życiorysy, streszczenia, wyjątki“, Warszawa. Nuo 1906 iki 1914 m. išėjo 8 tomai. Iš viso bus 15 tomų, iš kurių 10 tomų sutalpins 1800—1864 m. rašytojus, o 5 apims 1864—1905 m. laikotarpį. Kiekvienas tomas turi bei turės bibliografiją, talpinančią rašytojo kūrinių išleidimą, biografinius raštus bei medžiagą, kritikos studijas, pašvęstas rašytojų kūrybai ir jų atskiriems veikalams.

Piotr Chmielowski. *„Historja leteratury polskiej“, Warszawa, 1900, tomów 6,* iš kurių du tomai apima senesniųjų amžių literatūrą, o kiti keturi — XIX amž. literatūrą. To veikalo nauja laida, papildyta, iliustruota, išėjo Lvove 1914 m. (I tom.).

Stan. Tarnowski. *„Historja literatury polskiej“, Kraków 1900—1907.* Keturi paskutinieji tomai apima XIX amž. literatūrą.

Al. Brückner. *„Dzieje literatury polskiej“, wydanie drugie. Warszawa 1908, 2 tomy.* Antras tomas pašvęstas XIX amž. literatūrai.

„Złota przędza poetów i prozaików polskich“. Pod redakcją Piatra Chmielowskiego. Warszawa 1884—1887, 4 tomy. Trys pirmieji tomai apima XIX amžiaus rašytojus (biografijos ir išrašos), o ketvirtas — ankstyvesnių amžių.

B. Raštai, apimantieji atskirus laikotarpius.

R. Pilat. *„Historja literatury polskiej“ i „Historja poezij polskiej w okresie od 1795 do 1815“. Lwów i Warszawa 1908*

Adalbert Cybulski, weiland Prof. an der Berliner Universität. *„Geschichte der polnischen Dichtkunst in der ersten Haelfte des laufenden Jahrhunderts", Posen 1880, 2 tom.* Tas pat lenkų kalba. Paznanė 1870 m. Tas darbas yra paskaitos, skaitytos Berlyno universitete nuo 1842 iki 1845 m., apimančios lenkų poezijos, o ypač Miakevičiaus kūrybos sužydėjimą 1820—1840 m. laikotarpy.

Adam Mickiewicz. *„Literatura słowiańska, wykładana w Kolegium francuskiem", tłumaczenie Feliksa Wrotnowskiego. Wydanie trzecie. Poznań 1865, tomów 4.* Tose paskaitose Adomas Mickevičius kai kada gvildendavo ir tolaikinių lenkų poetų: Malčevskio, Zaleskio, Goščinskio, Gorčinskio, Krasinskio, mąstytojų: Cieškovskio ir Trenkovskio ir istoriko Lelevelio kūrybą.

Leon Zienkowicz. *„Wizerunki polityczne literatury polskiej" Lipsk 1867, 2 tomy.* Tas darbas yra paskaitos, skaitytos Paryžiuj 1860—1861 m. lenkams studentams. Jos gvildena tautybės ir demokratizmo žvilgsniu 1832—1848 m. laikotarpio lenkų literatūrą, o ypač kurybą tų lenkų poetų, kurie rašė gyvendami svetur.

Piotr Chmielowski. *„Zarys literatury polskiej ostatnich lat"*, kuris nuolat didinamas savo paskutinėj laidoj (Warszawa 1898) apėmė 1864—1897 m. laikotarpį.

W. Feldman. *„Współczesna literatura polska" (1880—1904), Warszawa 1905. Wydanie trzecie, tomów 4. Wydanie piąte z r. 1908.* Pastaroji laida viename dideliame tome apima 1864—1907 m. laikotarpio lenkų literatūrą.

Antoni Potocki. *„Polska literatura współczesna" (1860—1910). Warszawa 1911, 2 tomy.*

А. И. Яцимирскій„ *Новѣйшая польская литература отъ возстанія 1863 г. до нашихъ дней". Петербургъ 1908, 2 тома.*

C. Raštai, liečiantieji atskirus liter. veikalus.

Piotr Chmielovski. *„Nasi powieściopisarze". Serja I, Kraków 1887, serja II, Warszawa 1895.*

„ „ *„Autorki polskie wieku XIX". Warszawa 1885.*

Piotr Chmielowski *„Współcześni poeci polsci"*. *Petersburg 1895.*
" " *„Nasza literatura dramatyczna". Petersburg 1898.*
" " *„Najnowsze prądy w poezji naszej". Lwów — Warszawa 1901.*
" " *„Dramat polski doby najnowszej". Lwów 1902.*
" " *„Dzieje krytyki literackiej w Polsce". Warszawa 1902.*

Jerzy Brandes. *„O poezji polskiej w. XIX". Warszawa 1887.*

Stanisław Brzozowski. *„Współczesna powieść polska". Stanisławów 1906.*
" " *„Współczesna krytyka literacka w Polsce". Stanisławów 1907.*
" " *„Legenda Młodej Polski". Lwów 1910.*

Jan Lorentowicz. *„Młoda Polska", trzy serje. Warszawa 1909 — 1913.*

Antoni Mazanowski. *„Młoda Polska w powieści, liryce i dramacie". 1902.*

Włodzimierz Spasowicz. *„Pisma", tom IX. Warszawa 1892—1908.*

Jan Sten. *„Dusze współczesne". Lwów 1902.*
" " *„Pisarze polscy (współcześni)". 1903.*

Z. Wasilewski. *„Od romantyków do Kasprowicza". Lwów 1907.*

Jan Kucharzewski. *„Czasopiśmiennictwo polskie wieku XIX w Królewstwie, na Litwie i Rusi oraz na emigracji". Warszawa 1911.*

Kazimierz Jarochowski. *„Literatura poznańska w pierwszej połowie bieżącego stulecia". Poznań 1880. (Dzieje ruchu umysłowego i piśmiennictwa w Polsce pruskiej do r. 1850.)*

Karol Estreicher. *„Teatra w Polsce". Kraków 1873—1879, 3 tom.*

Wilhelm Feldman. *„Dzieje polskiej myśli politycznej w okresie porozbiorowym". Kraków 1914—1920, 3 tomy.*

А. Погодинъ. *„Главныя теченiя польской политической мысли" (1863—1904).*

Bibliografiją talpina bei talpino dar šie periodiniai raštai: *„Przewodnik bibljograficzny"* (Krokuva, nuo 1879 m.), *„Książka"* (Varšuva, nuo 1902 m.) ir *„Pamiętnik literacki"*, (Lvovas, nuo 1902 m.).

D. Rimtesni raštai, liečiantieji rašytojus ir kolektyvios kūrybos ir protiškumo veikalus bei apsireiškimus.

2 §.

Rudolf Ottmann. *„Jan Paweł Woronicz — Przegląd polski 1883 i osobno". Kraków.*

Kazimierz Jarecki. *„Idee historjozoficzne W. a mesjanizm polski." „Pamiętnik literacki". Lwów 1904.*

Edward Woroniecki. *„W. i jego słowianofilstwo". „Przegląd histor." Warszawa 1913.*

Ks. Adam Czartoryski. *„Zywot Juljana U. Niemcewicza." Berlin, Poznań 1860.*

3 §.

K. Kantecki. *„Dwaj Krzemieńczanie — A Feliński i J. Korzeniowski." Lwów 1879.*

L. Siemieński. *„Obóz klasyków". Kraków 1868 i tož samo w zbiorze Dzieł (tom V).*

Konstanty Wojciechowski. *„Kajetan Koźmian. Życie i dzieła". („Roczniki Tow. Przyjaciół Nauk poznańskiego". Rocznik XXIII 1896 i osobno Poznań 1897.)*

K. Koźmian. *„Pamiętniki od 1780 do 1830". Poznań 1858 2 tomy. Tom III Kraków 1865.*

K. Wl. Wójcicki. *„Ostatni klasyk". Warszawa 1872.*

Tad. Grabowski. *„L. Osiński i ówczesna krytyka literacka". Kraków 1901.*

4 §.

Józef Bieliński. *„Uniwersytet wileński" (1579—1831), 3 tomy. Kraków 1900.*

„ „ *„Uniwersytet warszawski" (1817—1831), 3 tomy, Warszawa 1907—1912.*

„Encyklopedja polska", pradėta leisti Krokuvoj Mokslo Akademijos, apims 23 ir 24 tom. lenkų mokslo darbų istoriją.

Dr. Adam Wrzosek. *„Jędrzej Śniadecki". Kraków 1910, 2 tom.*

5 §.

Al. Brückner. *„Jana hr. Potockiego prace i zasługi naukowe“. Warszawa 1911.*

Gawroński Rawita. *„Fr. Zorjan Dołęga Chodakowski; jego życie i prace“. Lwów 1898.*

Пипинъ. *„Исторія руской этнографіи.“*, tom. III.

В. Францевъ, проф. Варшавск. университета. *„Польское славяновѣдѣніе конца XVIII и первой четверти XIX стол.“ Прага ческая 1906.*

6 §.

Zdziarski. *„Pierwiastek ludowy w poezji polskiej XIX w“. Warszawa 1901.*

Franciszek Gawełek. *„Bibljografja ludoznawstwa polskiego“. Kraków 1914.*

7 §.

Stanisław Tarnowski. *„Romans polski na początku w. XIX“. Kraków 1871.*

Piotr Chmielowski. *„Autorki polskie XIX wieku“. Warszawa 1885.*

„ „ *„Nasza literatura dramatyczna“. Petersburg 1898, 2 tomy.*

Stanisław Tarnowski. *„Komedja Al. Fredry“. Warszawa 1876 i Kraków 1896.*

„ „ *„O pośmiertnych komedjach Fredry“. (Rozprawy i sprawozdania 1896.)*

Kucharski. *„Fredro jako romantyk“. „Pamiętnik literacki“. Lwów 1906.*

8 §.

Piotr Chmielowski. *„Studja i szkice“. Kraków 1886. „Dzieje krytyki literackiej w Polsce“. Warszawa 1902.*

Gubrynowicz. *„Kaz. Brodziński, 1830—1835“. Lwów 1892.*

Арабажинъ. *„Каз. Бродзиньскій и его литератур. дѣятельность“. Кіевъ 1891.*

M. Lucki. *„Młodość Kaz. Brodzińskiego“. Kraków 1910.*

9 §.

Piotr Chmielowski. *„Liberalizm i obskurantyzm na Litwie i Rusi". Warszawa 1898.*

Jan Czubek. *„Archiwum Filomatów". Część I, Korespondencja. Tomów 5. Kraków 1913.*

Szymon Askenazy. *„Łukasiński". Warszawa 1908, 2 tomy.*

„ „ *„Rosja — Polska", 1815—1830. Lwów 1907.*

Szeliga. *„Proces Filaretów w Wilnie". Dokumenty urzędowe (Archiwóm do dziejów literatury i oświaty w Polsce·* t. VI, Kraków 1889.)

Z. Wasilewski. *„Promieniści, Filareci, Zorzanie". Dokumenty urzędowe z lat 1822—27 (Archiwum t. IX, 1897.)*

10 §.

Piotr Chmielowski. *„Adam Mickiewicz". Warszawa 1886 2 tomy, drugie wyd. 1898.*

„ „ *„Estetyka Mickiewicza". Lwów 1898.*

Józef Kallenbach. *„Adam Mickiewicz". Kraków 1897, 2 tomy.*

Władysław Mickiewicz. *„Żywot Adama Mickiewicza". Poznań 1890—1895, tomów 4.*

Józef Tretiak. *„Mickiewicz w Wilnie i Kownie". Lwów 1884, 3 tomy.* Antra laida antrašte *„Młodość Mickiewicza" Petersburg 1898, 2 tomy.*

Wojciech Cybulski. *„Dziady Mickiewicza". Poznań 1862.*

J. Klaczko. *„Szkice i rozprawy". Warszawa 1904.*

W. Spasowicz. *„Pisma" (t. 1, 5, 7 i 8). Petersburg 1892—1903.*

Stanisław Witkiewicz. *„Sztuka i krytyka". Lwów 1899, trzecie wydanie.*

J. Tretiak. *„A. Mickiewicz i A. Puszkin". Warszawa 1906.*

Погодинъ, проф. Харьковск. университета. *„Адамъ Мицкевичъ. Жизнь и творчество". Москва 1912, 2 тома.*

W. Spasowicz. *„Konrad Wallenrod". Lwów 1887.*

„ „ *„Pamiętnik Tow. liter. im. A. Mickiewicza".* Lwów 1887—1898, 6 tomów.

Krit. A. Mickevičiaus veikalų leid., pradėt. 1896 m. Literatų draug. poeto vardu Lvove, apėmė 6 tomuose poeto kūrybą iki 1834 m. (*„Ponas Tadas"*). Pilnas leidinys 12 tomuose išėjo

1913 m. Lvove Pinijui ir Reiteriui redaguojant. Tuo pat metu prof. Kallenbachas išleido 7 tomuose A. Mickevičiaus veikalus be jo Paryžiaus paskaitų ir be korespondencijos.

11 §.

J. Tretiak. *„Bogdan Zaleski. Życie i poezja". Część I do r. 1831 Kraków* 1911.

Z. Wasilewski. *„Śladami Mickewicza". Lwów 1906.*

„ *„Od romantyków do Kasprowicza".* Pirmas ir antras studijų rinkinys daugiausia kalba apie Sever. Goščinskį, kurio kūryba ypač domisi Z. Vasilevskis.

J. Kraszewski. *„Starośćina bełzka". Warszawa 1858, 2 tomy, 3 wydanie 1879.* Toji knyga nušviečia tikruosius faktus, kuriais Malčevskis pamatavo savo „Mariją".

M. Zdziechowski. *„Byron i jego wiek". 2 tomy.*

„ *„A. Malczewski". Bibl. Warsz. 1895. 2 t.*

Dr. Antoni J. (Rolle). *„Geneza Marji". Bibl. Warsz. 1891, 1 t.*

12 §.

W. Cybulski. *Geschichte der polnischen Dichtkunst in der ersten Haelfte des laufenden Jahrhunderts" Posen 1880, 2 tom.*

13 §.

H. Mościcki. *„Wilno i Warszawa w „Dziadach". Tło historyczne trzeciej części „Dziadów". Warszawa 1908,*

W. Cybulski.. *„Dziady Mickewicza" Poznań 1862.*

A. Kawczyński. *„Dziądów" część III w stosunku do romantyzmu francuskiego". Rozprawy Akad. Umiejęt. w Krąkowie XXI, 1893.*

14 §.

W. Gostomski. *„Arcydzieło poezji polskiej „Pan Tadeusz", studjum krytyczne. Kraków 1894.*

H. Bigeleisen. *„Pan Tadeusz". Warszawa 1884.*

H. Zathey. *„Uwagi nad „Panem Tadeuszem" Poznań 1872, (Toż w Pismach tom II.)*

St. Tarnowski. *„Pan Tadeusz". Uwagi. Brody 1905.*

Z. Kramsztyk. *„Bohaterowie „Pana Tadeusza", cztery części. Warszawa 1907—1910.*

15 §.

A. Mickiewicz. *„Literatura słowiańska". Poznań 1865, tom. II. 358—365 pusl.*

J. Ujejski. *„Juljusza Słowackiego Kordjan". Kraków 1909.*

T. Pini. *„Stefan Garczyński" (knygoj „Rok Mickiewiczowski" Lwów 1899).*

„ *„Dwaj poeci filozofowie". Lwów 1900.*

15 — 21 §§.

A. Małecki. *„Juljusz Słowacki, jego życie i dzieła" Lwów, 3 tomy., Trzecie wydanie r. 1901.*

F. Hoesick. *„Życie Jul. Słowackiego na tle współczesnej epoki". Kraków 1904, 2 tomy.*

J.Tretiak. *„Jul. Słowacki, historja ducha poety". Kraków 1904, 2 tomy.*

Tad. Grabovski. *„Jul. Słowacki, jego życie i charakter". Warszawa 1910, 3 części.*

Ignacy Matuszewski. *Słowacki; nowa sztuka". Warszawa 3-cie wyd. r 1911, 2 tomy.*

Jan Gwalbert Pawlikowski. *„Studjów nad „Królem duchem" część I — Mistyka Słowackiego". Warszawa 1909.*

Juljusz Kleiner. *„Studja o Słowackim". Lwów 1910.*

St. Tarnowski. *„Zygmunt Krasiński", Kraków 1893, 2-gie wydanie 1912.*

J. Kallenbach. *„Zygmunt Krasiński, życie i twórczość lat młodych (1812 — 1838)". Lwów 1904 2 tomy.*

Jul. Kleiner. *„Zygmunt Krasiński. Dzieje myśli". Lwów 1912, 3 tomy.*

Wł. Mickiewicz. *„Współudział Adama Mickiewicza w sprawie Andrzeja Towiańskiego". Paryż 1877, 2 tomy.*

Tancredo Canonico. *„Andrzej Towiański".* Vertimas iš italų kalbos. Turyn 1897.

Jan Mazurkiewicz. *„Andrzej Towiański". Warszawa 1902.*

M. Zdziechowski. *„Mesjaniści i Słowianofile". Kraków 1888.*

TURINYS

PIRMOJI DALIS

Literatūros plėtojimasis Lenkijoj 1795—1830 m.

ANTROJI DALIS

Literatūros sužydėjimas svetur. 1832 — 1848 m.

TREČIOJI DALIS

Lenkų literatūros plėtojimasis namie nuolatos besikeičiant tautos gyvenimo sąlygoms Lenkijos dalyse. 1832—1864 m.

KETVIRTOJI DALIS.

Naujas dvasios ir literatūros gvvenimo sužydėjimas. 1864—1905 m.

Pusl.